

БОГОМИЛ РАЙНОВ

**пан
НІХТО**

БОГОМИЛ
РАЙНОВ

пан
НІХТО

ТРИЛОГІЯ
З болгарської

Видавництво
художньої
літератури
„ДНІПРО“
Київ—1972

Перекладено за виданнями:

Богомил Райнов

Господин Никой, «Народна младеж», София, 1967.

Богомил Райнов

Няма нищо по-хубаво от лошото време,
«Народна младеж», София, 1968.

Богомил Райнов

Голямата скука, «Български писател», София, 1971.

З М І С Т

Пан Ніхто	3
Нема нічого ліпшого за негоду	201
Велика нудьга	417
Богомил Райнов і його творчість	
Післямова <i>Олени Шпильової</i> .	653

БОГОМИЛ РАЙНОВ

Господин Никто

Трилогія

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42.

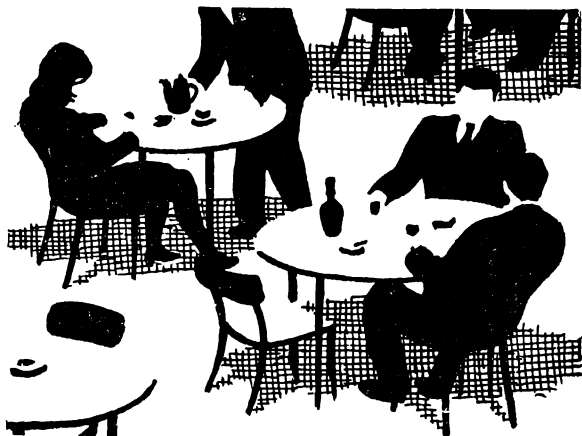
Редактор *С. І. Наливайко*. Художник *Г. І. Гавриленко*.
Художній редактор *І. М. Гаврилюк*. Технічний редактор *Б. С. Грінберг*.
Коректори *О. С. Назаренко*, *О. К. Бобренко*.

Виготовлено на Київській книжковій фабриці Державного комітету Ради Міністрів Української РСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі, Київ, Воровського, 24.

Здано на виробництво 18. IV 1972 р. Підписано до друку 18. IX 1972 р. Папір № 3. Формат 84×108/32. Фізичн. друк. арк. 20,5. Умовн. друк. арк. 34,44. Обліково-видавн. арк. 37,779. Ціна 2 крб. 3 коп. Замовл. 1027. Тираж 115 000.

И (Болг)
P14

7—3—4
21—БЗ—9—72М

ПАН НІХТО

Переклад Юрій Чикирисов

Розділ перший

Вечірнє небо над Афінами казкової краси: темно-синє, безмежне, усяєне великими мерехтливими зорями.

Трохи інакшим видається воно, коли дивитись на нього крізь тюремні ґрати. А я саме крізь них і дивлюся на небо. Тому мені зовсім байдуже до мерехтіння південних зірок. Я припав до ґрат лише для того, аби не чути нестерпного смороду сечі, якою просякла камера.

— Нікчемний зраднику! — чую позад себе хрипкий, утомлений голос.

Я не відповідаю; припавши до ґрат, жадібно вдихаю нічну прохолоду.

— Ми гниємо у в'язницях за соціалізм, а такі зрадники, як ти, тікають від нього! — чую той самий голос.

— Заткни пельку, тварюко! — кидаю у відповідь, не обертаючи голови.

— Мерзенний, нікчемний зрадник, — ось хто ти! — знову чується із глибини камери.

Отак знехотя ми обмінюємося «люб'язностями» вже п'яту добу. Відтоді, як його посадили в цю камеру і я необачливо прохопився, що втік з Болгарії, цей тип без-

перервно обзиває мене негідником і запроданцем. Він нібито македонець десь з-під Салонік, видає себе за визначного революціонера, та, мабуть, це звичайнісінький провокатор, якого підсадили до мене. Я зовсім не цікавлюсь ним і міг би терпляче слухати його лайки, якби він хоч трохи урізноманітнював їх. Погодьтеся, коли тобі, як з тієї зачовганої пластинки, сто разів на день повторюють одне й те саме: «Нікчемний зрадник»,— це, зрештою, набридає.

Мій сусіда ще раз промовляє завчену фразу, та я не реауюю. Він замовкає. Я рвучко обертаюсь і од вікна прямую до дерев'яних нар, засланих смердючою ковдрою. Це моє ліжко. Свіже повітря подіяло на мене, як снотворне, і я випростуюсь на нарах, щоб хоч трохи покуняти, доки мене не збудять. Бо ж, помітивши, що я заснув, мене відразу зганяють з нар, ведуть до пустої напівтемної кімнати і там спрямовують у вічі яскравий промінь настільної лампи і починають обстрілювати запитаннями, такими ж одноманітними, як лайка мого набридливого співмешканця: «Хто послав тебе за кордон?», «З ким тобі наказано зв'язатися?», «Які маєш завдання?»

На кожне з цих запитань я щоразу відповідаю однаково. Та кожна моя відповідь неодмінно породжує нове запитання, наступна відповідь — ще запитання, і так триває годинами, аж поки від надто яскравого світла в мене перед очима починають спливати червоні кола, а від втоми тремтять коліна. Іноді котрийсь із допитувачів зненацька підхоплюється з місця і горлає мені в обличчя:

— Ач! А минулого разу ти казав зовсім інше!

— Нічого іншого я не казав,— спроквола відповідаю, силкуючись утриматись на ногах.— Я не міг говорити нічого іншого, бо сказане мною — свята правда.

Часто допитувач виявляється менш витриманим за мене і дає волю своїм нервам, нагороджуючи мене кількома ляпасами.

— Хочеш нас обдурити? Кроть твою ма! Зараз я покажу тобі, як розмовляють з такими, як ти, брехунами!

Якщо ж не зважати на ці відхилення, допит загалом ведеться одноманітно: ті самі запитання і однакові відповіді. А за кілька годин, як тільки допитувачі помітять, що я задрімав на своїх смердючих нарах, починається все з початку.

Але сьогодні події розгортаються трохи незвично. Мене привели не у велику напівтемну кімнату, а в іншу — значно меншу. За столом стояв низенького зросту, опецькуватий чоловік з лискучими зализинами. Він подав знак конвоїрові залишити нас, показав мені на стільця і вийняв з кишені сигарети. Перша сигарета за шість місяців! Добре, що я сів, бо інакше, напевно, втратив би рівновагу від запаморочення.

Опецькуватий терпляче ждав, поки я кілька разів затягнуся сигаретою, а тоді добродушно всміхнувся й проказав:

— Вітаю вас. Нарешті ваші муки скінчились.

— Тобто?

— Ми повертаємо вас до Болгарії.

Я так щиро жахнувся, що, якби чоловік за столом був ідіотом, і тоді б він помітив це. Однак він удав, ніби нічого не бачить, хоч насправді уважно пильнував за мною.

— Ну то як, задоволені?

Я помовчав, мовби опановуючи свій переляк. Потім машинально відклав сигарету і сказав:

— Отже, повертаєте, щоб мене ліквідували... Але скажіть, бога ради: яка *вам* з цього користь?..

— Ну-ну,— заспокійливо махнув рукою коротун.— Ніхто вас не каратиме. В найгіршому випадку трохи всиплють за те, що не виконали завдання. Та ви поясните їм, що у Греції дурнів нема. Так я кажу?

І він знову добродушно засміявся.

— Стривайте! — схвильовано вигукнув я.— Мене там розстріляють, я знаю це! Благаю вас, не повертайте мене туди!

— Можна й так! — погодився раптом опецькуватий.— Але в такому разі ви гнитимете в тутешніх в'язницях. Навіщо нам болгарські комуністи, в нас і своїх вистає.

— Я не комуніст. А то б чого я тікав за кордон? Якщо хочете, тримайте мене у в'язниці, але не відправляйте в Болгарію! У в'язниці людина все-таки живе...

— Гаразд,— засміявся коротун.— У вас буде таке життя, що ви самі радніші будете вмерти.— Потім він зовсім іншим тоном додав:— А найкраще — зізнатись у всьому. Зізнайтесь — і я урочисто обіцяю вам, що ми повернемо вас додому. Нічого лихого ми не заподіємо вам:

ви ще не встигли вчинити ніякого злочину. Отже, вас негайно відправлять на батьківщину.

— Та збагніть ви нарешті, що мені нема в чому зізнаватися! — вигукував я, втративши терпець.— Кажу вам святу правду: я втік, щоб пожити на волі! Втік, бо там мені не було життя! Я втік, утік, розумієте?

Чоловік простяг пухкеньку руку, наче хотів захиститися від моєї істерики, а другою натиснув кнопку.

— Виведіть його!

Вартовий вивів мене, підштовхуючи в спину. Я йшов довжелезним порожнім коридором, намагаючись угамувати свої думки, а чийсь різкий голос насмішкувато шепотів мені на вухо: «Можеш пожалітися таткові й мамі!»

Це сталося в обідню пору. Зараз уже вечір, а мене й досі не чіпають. Немов усі забули про мене, всі, крім мого співмешканця, котрий через кожні п'ять хвилин нагадує мені про те, що я зрадник. Мене облишили. Та я певен: тільки-но спробую заснути, вони зараз же придуть і розбуркають мене.

Нари відворотно брудні, насичені за давним смородом людського поту. Я лежу горілиць,— так менше дошкуляє той сморід,— і намагаюсь не думати про те, що чекає на мене. Я вже обміркував усі можливі варіанти й вирішив, як діяти в кожному окремому випадку. Тож на сьогодні досить, можна відпочити. Адже думки неабияк стомлюють. Як і оті безглузді звинувачення мого сусіди.

— Вставай!

Голос долинає здалеку, і я не зважаю на нього.

— Вставай!

Тепер голос лунає виразніше. Я чую не лише звук, а й стусана в бік. Отже, не помилився: не встиг заснути, як розбудили знову.

Розплющую очі. Вартовий штурхає мене важким черевиком. Поруч з ним стоїть один з моїх постійних допитувачів.

— Вставай! Ти що, оглух!

Мене привели до тієї самої кімнати. Але зараз опецькуватого немає. Замість нього біля темного вікна спиною до дверей стоїть стрункий сивоголовий чоловік у бездоганно скроєному сірому костюмі. Люди, які супроводжували мене, залишають кімнату, зачинивши двері. Сивий ще з хвилину дивиться у вікно, ніби не помічаючи

мене, потім ліниво обертається і з цікавістю розглядає мене.

— Пан Еміль Бобев?

Я киваю, трохи здивований таким звертанням. Досі ніхто тут не величав мене паном.

— Мое прізвище Дуглас. Полковник Дуглас,— відрекомендується чоловік у сірому.

Знову киваю, чекаючи, що буде далі.

Далі з'являється пачка сигарет «Філіп Моріс».

— Курите?

Киваю втретє, беру сигарету, припалюю, про всяк випадок зіпершись рукою на край стола.

— Та сідайте ж!

Сідаю на стілець біля стола. Сивий також сідає, але не в крісло, а на ріжок столу, глибоко затягується сигаретою і уважно оглядає мене безбарвними очима. В нього все якесь безбарвне, наче від надмірного миття: солом'яні брови, бліді, аж білі, губи, світло-сірі очі.

— Повезло вам, чи не так?

Він знає болгарську мову, але розмовляє з виразним акцентом.

— Тобто? — обережно запитую я.

— Тобто прагнули свободи, а опинились у в'язниці!— відповідає чоловік у сірому і раптом заходиться сміхом, аж надто гучним як для такої непоказної людини.

— Всяк буває,— промимрив я, відчуваючи приємне запаморочення від тютюну.

— Наше життя, пане Бобев, це ланцюг везінь і невезінь,— повчально вимовляє сивоголовий, уриваючи сміх.

Я мовчки палю сигарету, оповитий нікотинним туманом.

— Отже, треба мати терпіння і чекати, що випаде на долю; вона може всміхнутись і бути щасливішою за нинішню.

Дуглас розмірковує банально, але логічно, тому я не перебиваю його. А він, здається, хоче втягнути мене до розмови.

— Чи не розповіли б ви мені про дотеперішні свої пригоди, спокійно й широко, як другові...

— Знову? — страдницьки дивлюся на нього.

Сивий підводить безбарвні брови, ніби здивований такою реакцією. Це ще дужче дратує мене.

— Чуєте, пане Дугласе: ви кажете про везіння в житті, але тут йдеться про звичайнісіньке тупоумство. Дурні,

які ось уже протягом півроку тричі на добу влаштовують мені допити, не можуть збагнути, що я не маю ніякого відношення до болгарської розвідки. Я розповів їм усе про своє життя, відколи пам'ятаю себе, але ці ідіоти...

— Тс! — чоловік у сірому змовницьки прикладає до губів пальця, зиркнувши на стіну так, ніби побачив крізь неї прихований десь поблизу апарат для підслухування.

— Вони не варті й мідного шеляга,— буркнув я.— Нехай слухають, якщо мають бажання. Нехай чують, що вони ідіоти...

— Та-а-ак,— непевно мовив полковник.— Чи не продовжити нам розмову десь у більш підходящому місці? Де б ви мали змогу заспокоїтися і почувати себе певніше.

— Я вже не вірю в чудеса,— байдуже відказую йому.— Перестав вірити навіть у минуле.

— Я поверну вам віру,— підбадьорливо вимовляє сивий, встаючи зі столу.— Ви маєте друзів, пане Бобев. Друзів, про яких ви навіть не здогадуєтесь.

* * *

Ресторан оповитий рожевою напівтемрявою. З кутка, де розмістився оркестр, долинає протяжливе квиління блюза. На матово-молочному дансингу кружляють пари. Я сиджу за столиком і дивлюся крізь тютюновий дим на сивоголового. Його обриси тануть, розпливаються, як відображення в струмочку води.

Це запаморочення викликане не трьома келихами шампанського і не десятком сигарет, а тими змінами, що сталися так несподівано і приголомшили мене. «Ланцюг везінь і невезінь»,— як казав пан полковник.

Все сталося протягом якихось трьох годин, так швидко, що я навіть всього не запам'ятав. Окремі враження переплуталися в моїй голові, наче знімки, зроблені недосвідченим фотографом на один і той самий кадр. Швидкий рух «шевроле» з різкими поворотами, натискання на газ, вечірні панорами незнайомих вулиць, упевнена рука на кермі та уривчасті репліки з протяжним акцентом: «Ви дуже суворі до наших грецьких хазяїв... Можливо, їх методи трохи грубі, але ж вони дійові...

Недовіра, пане Бобев, це якість, що заслуговує на повагу...»

А згодом — розкішні сходи. Ліфт із дзеркалами. І знову голос Дугласа: «Зараз я поверну вам людську подобу... Я люблю мати справу з гідними партнерами». Розкішна квартира. Буфет з різнобарвними пляшками. Плескіт води, що наповнювала ванну. І знову голос Дугласа: «Трохи віскі?.. Будьмо... А тепер прийміть ванну й поголіться».

Вода в сніжно-білій ванні аж чорніє, як я намілююсь.

— Правду кажучи, я трохи обізнаний із вашою одиссеєю,— каже Дуглас, обіпершись на двері.— Через те й вирішив допомогти вам. До речі, за що вас вигнали з радіомовлення?

— За помилки у тексті передачі,— машинально відповідаю я, вдруге намілюючись.

— А саме?

— Дурниці: замість слова «капіталізм» було написано «соціалізм», замість «революційно» — «реакційно» і ще дві-три помилки такого ж характеру.

— Інакше кажучи, ви жартували з існуючим режимом, використовуючи офіційні передачі?

— Я не хочу приписувати собі подібного героїзму,— заперечую я, стоячи під душем.— Зрештою, помилки були припущені з вини пришелепуватої друкарки, а я не вчитав тексту після передруку. Винна була та дурепа, але все окошилося на мені — через моє буржуазне походження і мою поведінку.

— Вашу поведінку...— повторює полковник.— Якою ж була ваша поведінка?

Він допитливо дивиться на мене, а я купаюся під душем — і раптом шпигонула думка: ще шість місяців тому я ніяковів би від цього погляду, а тепер він не справляє ніякого враження. Шість місяців життя в нелюдських умовах цілком достатньо для того, щоб перетворитися на тварину. Та це й непогано. Я відчуваю, що за мною тепер постійно стежитимуть очі незнайомих людей. Тож на краще, що я своєчасно згрубів.

— Ви трималися зухвало?— повторює запитання Дуглас.

— Очевидно, так їм здавалось. Проте я вам уже казав, що не збираюся удавати з себе героя. Я жив так,

як мені хотілося, і говорив те, що думав. І тільки. Бо не бажав, щоб будували соціалізм моїм горбом...

Я намилив голову й знову став під душ. Тільки-но встиг змити піну, як чую нове запитання полковника:

— Ваш батько був, здається, книгарем?

— Книговидавцем,— поправляю я, трохи ображений.— Між іншим, видавав і твори англійської літератури...

— Я — американець,— сухо уточнює Дуглас.

— І американської теж: «Віднесені вихором», «Містер Бербіт», «Американська трагедія»...

— Цікаво,— зовсім байдуже буркоче полковник.— Однак не зловживайте купанням. Віднині ви матимете можливість купатися, коли вам заманеться. З того боку є гардероб із костюмами й білизною. Приміряйте ось цей, гадаю, вам підійде... От і чудово... Ще трохи віскі?

Я відчуваю чистоту свого тіла, і це п'янить мене. Так само, як і дотик чистої прохолодної білизни. Костюм сидить на мені так, наче шитий для мене. Черевики трохи завеликі, але це краще, ніж малі.

— Ви не голодний? Я, наприклад, страшенно хочу їсти.

Знову карколомна поїздка на «шевроле», фасади будинків, що схиляються над нами при поворотах, гуркіт мотора на підвищеній швидкості й різке гальмування під величезним неоновим написом: «Копакабана».

Обличчя Дугласа зникає у сигаретному диму, а я намагаюся звільнитись од легкого паморочення і збагнути зміст слів, що їх вимовляє полковник:

— Я забув вам сказати, що я полковник розвідки, а не піхоти...

— Хіба не однаково...— процідив я крізь зуби, великодушно махаючи рукою, і наливаю в келих шампанського, намагаючись міцно тримати пляшку.

— Не зовсім однаково. Бо коли б я був полковником піхоти, то не зміг би вам допомогти, а так можу вас запросити працювати на нас.

— Я ладен працювати й на дідька,— не дуже тактовно заявляю.— Працюватиму на кого завгодно, аби тільки мене не вертали назад у Болгарію й не кидали знову до в'язниці.

— Ми пропонуємо вам працювати не на дідька, а на свободу, пане Бобев.

— Гаразд, працюватиму на свободу,— примирливо киваю головою.— Я згоден працювати на будь-кого, тільки б не повертали мене назад.

Якийсь час полковник мовчки стежить за мною. Його губи й очі здаються напрочуд білими навіть у рожевій напівтемряві. Труба і саксофон з оркестру випромінюють сріблясті блискавки й солодкі тягучі звуки.

— Ваші погляди, якщо ви їх маєте, видаються мені аж надто цинічними,— зауважує Дуглас із холодною безбарвною посмішкою.

— Ви вгадали. Але не намагайтесь доводити свою вищість, бо й у вас були б такі самі погляди, якби ви прожили моє життя.

— Гаразд, гаразд,— полковник заспокійливо піднімає руку.— І все-таки, що ж підбило вас на втечу?

— Зовсім не прагнення боротися за свободу батьківщини. Моя спонука називається «Младенов».

— Я вже чув це ім'я. То прізвище чоловіка, з яким ви перейшли кордон, чи не так?

— Вам, мабуть, усе відомо...

— Майже все,— уточнює сивий.

— То навіщо ви ставите мені питання? Невже й досі не вірите мені?

— Розумієте, Бобев: якби вам не вірили, ви б сиділи у своїй камері. Давайте вважатимемо розмову на цю тему вичерпаною. Просто я звик усе чути на власні вуха. Та й не люблю працювати з посередниками.

— Гаразд. Запитуйте мене про все, що вас цікавить. Я можу відповідати на будь-які питання.

— Йдеться про Младенова,— нагадує полковник.— Що він за птах?

Блюз кінчився. Темні пари розходяться з дансінгу в рожеву напівтемінь. До нашого столика підійшов офіціант у білому смокінгу.

— Ще пляшку? — пропонує Дуглас.

— Дякую, з мене досить,— відмовляюсь я.— Не вживаю зайвого.

— Чудова звичка,— погоджується полковник, заперечливо махаючи офіціантові.— Ну, то що ж за один цей Младенов?

— Велике цабе... В середовищі, звісно, колишньої опозиції. Сидів. Потім випустили. Ми випадково познайомилися в забігайлівці й потоваришували. Колишній міністр, але тепер він скотився до рівня шинкарського

політикана. «Якби я зміг перейти кордон, то став би асом паризької еміграції»,— сказав він мені одного разу. «То перейди, хто ж тобі заважає?»— відповів я. «Не знаю каналів».— «Це можна влаштувати. Але з умовою, що візьмеш і мене». На цьому й зійшлися.

— А ви звідки знали про канал?— запитує Дуглас, пригощаючи мене сигаретами «Філіп Моріс».

— Тоді я ще нічого не знав. Але моя мати родом з прикордонного села. Мені й раніше спадало на думку попросити одного друга дитинства провести мене через кордон. Правда, це бувало вряди-годи, коли мені аж надто допікали. Я, пане Дуглас, людина дійова і не люблю фантазувати. Перейдеш кордон, а якого дідька робити далі? Хіба найнятися вантажником у Піреї?

Я замовкаю, не зводячи погляду з полковника, немов чекаю відповіді. Його застигле обличчя виразно вимальовується в серпанку тютюнового диму. В моїй голові проясніло. Поводжу довкола очима і за сусіднім столиком помічаю молоду жінку. Мене не обведеш, я добре пам'ятаю: ще хвилину тому цей столик був вільний, а зараз там раптом з'явилася чорнява красуня в строгому темному костюмі з срібними гудзиками, недбало закинувши одна на одну рівні, мов виточені, ніжки.

Дуглас перехоплює мій погляд, та вдаючи, що нічого не помітив, нагадує:

— Ви розповідали про Младенова...

— Так, так. Лише познайомившись з Младеновим, мої мрії про втечу стали реальніші. Младенов — це прапор певної частини політичної еміграції. В Парижі його б носили на руках, і я теж якось би влаштувався біля нього. До того ж цей дідусь подобався мені.

— Він приваблював вас своїми ідеями. Чи не так?

— Ет, ідеї!.. Ідеї в наш час нічого не варті, пане Дуглас. Вони можуть бути лише прикриттям корисливих намірів.

— Невже ви не визнаєте ніяких ідей?

— Ніяких, крім суто негативних.

— А саме?

Мій погляд мимоволі прикипає до жіночих ніжок, що зухвало схрестилися за три метри від мене. Може, вони трохи заповні, але гарної форми. Жінка дивиться кудись у бік дансінгу, не звертаючи на мене ніякої уваги.

— Наприклад, я проти соціалізму,— промовляю я, на силу переводячи погляд на свого співбесідника.— Мене

ніхто не запитував, бажаю я будувати соціалізм чи ні,— значить, мені хотіли силою нав'язати його. Але я не знаю, що протиставити соціалізму, і взагалі ці високі ідеї мене не обходять. Досить з мене особистих клопотів. Нехай кожний влаштовується, як сам знає. Це найкраща політична програма.

— Отже, ви до деякої міри анархіст?

— Та-а,— мимрю я, відчувши, що жіночі ніжки знов оволоділи моїми думками, мов нав'язлива ідея.— Якщо вам здається, що я анархіст, нехай буде так. Мені байдуже.

— Що сталося з Младеновим? — повертає полковник на своє, збагнувши, що сусідній столик відволікає мене.

— Сталося так, як я й передбачав. Можливо, я не спроможний на високі ідеї, але людина я досить практична. Через третю особу я запросив свого друга із села до Софії, дав йому грошей, щоб заохотити його,— і ми про все домовились. У призначений час ми з Младеновим прийшли в умовлене місце. Друг мій виявився досвідченим провідником, і ми б непомітно перетнули кордон, коли б не та пригода... Та вам усе, мабуть, відомо...

— В загальних рисах. Однак не завадило б почути про це ще раз.

Я гублюся. Не тому, що хочу щось замовчати, а тому, що в цю мить оркестр загримотів якийсь оглушливий твіст. Пари знову заповнили дансинг і заходилися танцювати з таким завзяттям і вихилясами, що здалося, я от-от матиму морську хворобу від цієї несамовитої хитавиці тіл. Дуглас дивиться на мене крізь тютюновий дим, мабуть, все ще вивчає мене.

— Сталося непередбачене. Нас помітили і відкрили вогонь. Младенов, можливо, й великий політик, але виявився боягузом. Втратив голову й побіг не туди, куди слід. З кушів прямо на нього вискочив прокордонник із автоматом. Коли б я не вистрелив,— там йому був би амінь. Солдат упав. Я потяг за собою Младенова, і ми скотилися косогором на грецьку територію.

Біля нашого столика знову виструнчується офіціант у білому смокінгу. Я кидаю на нього невдоволений погляд, бо він заступає мені сусідній столик.

— Може, ще по чарочці? — звертається до мене Дуглас.— Я не зловживаю питвом, але сьогодні можна зробити виняток.

Я байдуже знизую плечима, і Дуглас киває офіціан-

тові, показуючи на порожню пляшку. Людина в білому смокінгу підхоплює відерце з льодом і, мов привид, зникає. За мить повертається, спритно відкорковує шампанське, наповнює келихи, вклоняється і знову непомітно йде геть. Дама за сусіднім столиком неквапливо обводить чорними очима залу і, не спиняючись на нас, зупиняє погляд на вході.

— Будьмо!— каже полковник, відпиваючи з келиха.— Мушу вам сказати, пане Бобев, що саме цей інцидент на кордоні зробив мене прихильним до вас. Ви не дитина і, очевидно, здогадуєтеся, що ваші свідчення належним чином перевірялися. Після цього я— в мене є звичка з дрібниць робити великі узагальнення— вирішив, що ви кмітлива, розважлива й хоробра людина, а значить, можете бути корисним для нас...

— Не знаю, який я,— недбало відповідаю йому.— Знаю тільки, що поки я шість місяців гнив у смердючій в'язниці, Младенов, напевно, безперешкодно дістався до Парижа.

— Може, це й на краще, як кажуть у вас,— всміхається полковник блідими губами.

— Мені краще в Парижі.

— Туди ніколи не пізно. Побуваєте і в Парижі. А втім, судячи з того, як ви задивляєтесь, ви вмієте помічати краще не лише в Парижі.

— О, це зовсім інша річ,— відповідаю я, зніяковіло відводячи погляд од чорнявої сусідки.— Коли шість місяців не бачиш жінки, то звичайнісінька спідниця видається божеством.

— Ви можете вибрати собі жінку, яка вам до вподоби,— зауважує Дуглас.

— Отакої! — саркастично посміхаюся я.— Ви, здається, забуваєте, що на мені навіть костюм чужий.

— Ви кажете про сьогодні, пане Бобев, а я маю на увазі завтрашній день. Завтра ви опинитесь у чудовій віллі, з ванною, садком і всіма іншими вигодами і зможете харчуватись і одягатися, як вам заманеться.

— А що я робитиму на тій віллі?

— Потроху опановуватимете нову професію,— ухильно відповідає полковник, люб'язно наповнюючи мій келих.

— Чи зможу я звідти виходити? — підозріло запитую його.

— Поки що ні...

— Отже, знову в'язниця, тільки вищого гатунку.

Дуглас енергійно крутить головою.

— Помиляєтесь, друже, помиляєтесь. Ідеться не про ув'язнення — це професійна обережність. Згодом ви ходитимете де завгодно. А поки що для розваги підшукаємо вам жінку.

Він лукаво дивиться на мене і широко розводить руки.

— Вибирайте, пане Бобев! Вибирайте кого хочете! Пересвідчитесь на практиці, що полковник Дуглас слів на вітер не кидає.

Сивий обводить рукою залу, багатозначно показуючи на бар, де на високих стільцях сидить з півдюжини красунь. Я обдивляюсь їх і знову втуплююсь у чорняву даму за сусіднім столиком.

— Досить,— піднімає руку Дуглас, усміхаючись блідими губами.— Я зрозумів.

Він підкликає офіціанта і як тільки той з'явився поблизу, щось шепоче йому на вухо. Офіціант улесливо всміхається й прямує до чорнявої.

Мій співрозмовник у сірому костюмі піднімає келих і змовницьки підморгує мені, навіть не глянувши на сусідній столик. Він знає, що воля полковника Дугласа — закон.

Шкода тільки, що існують ще й порушники закону. Дама байдуже вислуховує офіціанта, презирливо всміхається і відповідає йому щось не дуже приємне, що згодом той переповість сивому. Полковник невдоволено сунить солом'яні брови, відсьорбує з келиха й дивиться на мене:

— Здається, ми помилилися. Дама каже, що вона не з професіоналок, та я ладен битись об заклад, що якраз навпаки. Треба ще звернути увагу на бар.

— Це зайве. І взагалі не турбуйтеся за мене.

Мені зовсім не до шмиги ідея — мати даму на замовлення, і все ж відчуваю, що відмова чорнявої образила мене. Дуглас, мабуть, також трохи розчарований, що не зумів довести своєї всемогутності.

— Нічого,— раптом промовляє він.— Однаково матимете вашу обранку, хоч вона, може, не з професіоналок.

— Яка вона обранка... Облиште цю пихату курву! — зневажливо заперечую я.

— Ні, вона таки буде вашою,— і ви пересвідчитесь, що полковник Дуглас не пустомеля.

Він повільно повертає голову, неприязно дивиться на чорняву і підкликає офіціанта:

— Рахунок!

* * *

Прокидаюсь я в сонячній, блідо-зеленій кімнаті. Миюсь у ванні, що виблискує синьою емаллю й нікельованими кранами. Снідаю в затишному рожевому холі, потім випростовуюсь у м'якому кріслі під жовтогарячим накриттям веранди й дивлюся на буйну садову зелень. Одне слово, обіцяна вілла — вже реальність.

Окрім мене, на віллі тільки двоє — садівник і прислужник. Вони в моєму розпорядженні, а я — в їхньому, бо їм, мабуть, наказано пильнувати мене. Мені так і кортить кинути їм: «Займайтеся своїми справами, я не такий дурний, щоб тікати з раю!» Але не кажу нічого, аби тримати їх у постійному напруженні.

Взагалі я не дуже балакучий. Життя навчило мене: коли багато базікаєш, неодмінно ляпнеш зайве, інші ж використають це проти тебе. Отже, якщо хочеш поговорити, говори подумки. Розмови призводять до самовиказування, а в житті заведено так: хто менше розкривається, того важче вразити.

Беру пачку «Філіп Моріса», залишену чиїмись дбайливими руками, запалюю сигарету і знову задивляюся в садок. Сріблясті маслини аж побіліли на сонці. Листя помаранчевих дерев темне й густе, а за ними чорною стіною височать кипариси. Цей райський куточок досить густо засаджений деревами, щоб нічого не видно було довкола.

За стіною кипарисів гуркоче автомобіль, зупиняючись десь поблизу. Потім біля вхідних дверей лунає дзвоник, і невдовзі в холі позад мене чути швидкі, впевнені кроки.

Повертаю голову. Наді мною схиляється бліде, безбарвне обличчя полковника Дугласа, яке немов допіру побувало в хімчистці.

— Доброго ранку! Як настрої? — промовляє він з виразним акцентом,

— Дякую, все гаразд,— відповідаю я, підводячись.

Полковник не сам. Ліворуч нього стоїть низенький чоловік у білому капелюсі й чорних окулярах.

— Пан Гарріс буде вашим учителем,— пояснює сивий, відрекомендувавши нас один одному.— Ви, якщо не помиляюсь, добре володієте французькою?

Я ствердно киваю головою.

— От і чудово. Пан Гарріс ознайомить вас із матеріалом, потрібним для вашої майбутньої роботи. З усіх питань звертайтеся до нього. Я певний час не бачитимуся з вами, та це не означає, що я не думатиму про вас. На все добре і приємного дозвілля!

Полковник кривить біду посмішку, потискає мені руку і йде до дверей. Але я наздоганяю його біля виходу.

— Пане Дуглас! Можна вас на два слова?

— Звичайно,— відповідає він незворушно.

— Прошу вас, не повертайте мене туди!

— Я матиму на увазі ваше прохання,— байдуже промовляє полковник.— А ви теж пам'ятайте, що я не всемогутній. Такі речі вирішують інші люди.

— Якщо я повернусь туди, мене відправлять на той світ. Адже ви обіцяли послати мене до Парижа! Я чудово знаю мову і можу бути корисним для вас.

Полковник пронизує мене поглядом безбарвних, стомлених очей і каже лагідно, як дитині:

— От що, друже: при нагоді ви побуваєте і в Парижі, і ще багато де, житимете в затишних будиночках, як оцей, відвідуватимете розважальні заклади, матимете вродливих подруг і взагалі радітимете свободі. Але всі ці радощі треба оплачувати напруженою роботою і певним ризиком, пане Бобев! Ви не дитина й добре розумієте, що на цьому світі ніщо не робиться задарма.

Він махає мені рукою і швидко зникає, перш ніж я встигаю сказати йому що-небудь. Та, зрештою, це зайве. Я й справді не дитина і розумію, що мою долю вже вирішено якимись незнайомими людьми в невідомих канцеляріях під час розмов, про які я ніколи не дізнаюсь. Розкішна вілла і все інше — це блеф, що прикриває жорстокий присуд: перекинути мене назад через кордон на той бік. Невідомо тільки, коли й для чого саме.

Я повертаюся в хол. Пан Гарріс, поклавши на стіл перед себе маленьку чорну теку, сидить на стільці й куняє.

— Якісь неприємності? — люб'язно запитує він, помітивши мій стан. І, не дочекавшись відповіді, додає:—

Сідайте тут! Ось так. А зараз почнемо. Гадаю, ви знаєте, що таке криптографія?

Я мовчу, втупившись очима в перську скатертину на столі, і, певна річ, найменше думаю про криптографію.

— За відомою формулою Джона Бейлі, «криптографія — це мистецтво писати в спосіб, незрозумілий тому, хто не має ключа від цієї системи».

Низенький чоловічок дивиться на мене крізь темні окуляри, сподіваючись, напевно, що формула Бейлі приголомшить мене, та я продовжую розглядати скатертину, байдужий до Бейлі і його формул.

— Є різні види криптографії. Зараз ми з вами познайомимося з так званим шифром. Гадаю, це слово вам відоме...

Нарешті пан Гарріс помічає, що мої думки дуже далекі від проблем шифру. Він ввічливо кашляє і додає іншим тоном:

— Пане Бобев! Предмет, який нам треба вивчити, досить складний, часу ж обмаль. Тому я прошу вас уважно слухати мене. Про свої клопоти розповісте потім.

Пан Гарріс відкриває теку, дістає звідти кілька аркушів паперу і, змінивши чорні окуляри на прозорі, перебігає очима папірці й подає один мені:

— Що ви тут бачите?

На папірці через рівні інтервали написано кілька цифр: 85862 70113 48931 66187 34212 42883 76662 18984...

— Числа,— неохоче відповідаю я.

— П'ятизначні числа,— уточнює містер Гарріс.— Ці п'ятизначні числа становлять зашифрований текст. Перед вами шифрограма, якою радянська розвідка попередила Сталіна про підготовлюваний напад гітлерівських армій. Якщо ці числа відповідним чином розшифрувати, вони означатимуть: «Дора директорові через Тейлора. Гітлер остаточно визначив 22 червня днем нападу на Радянський Союз...»

Я знову вдивляюсь в числа, та вони видаються мені надто невинні й банальні для такого драматичного змісту.

— Зараз більшість розвідок користуються для шифру п'ятизначними числами,— веде далі пан Гарріс.— Але кожна розвідка зашифровує й розшифровує тексти за допомогою спеціального секретного ключа. Вам, до

речі, треба опанувати майстерність здійснювати ці обидві операції за допомогою одного певного ключа. Ми, звісно, почнемо з найпростіших речей.

* * *

Шоста година вечора. Знесилений, з важкою головою, лежу в холі на канапі, безтямно ввіп'явши зір у білу стелю. Стеля видається мені не білою, а змережаною п'ятизначними числами, які з божевільною настирливістю стрибають перед очима. Склеплюю повіки, щоб відігнати ці числа, але вони продовжують миготіти в очах. Двох годин занять до обіду і чотирьох після обіду виявилось цілком досить, щоб мені остогидли всі види п'ятизначних чисел.

Дзеленчить дзвоник, та я не зважаю, бо не чекаю ні на кого аж до завтрашнього ранку, коли знову з'явиться пан Гарріс зі своєю зловісною чорною текою. Двері кімнати відчиняються, чути кроки по килиму й м'який жіночий голос наді мною:

— Сплячий красень... Спіть, спіть, не соромтеся.

Розплющую очі, підводжусь. Переді мною чорнява дама з «Копакабани». Вона стоїть, склавши руки на грудях, і розглядає мене з цікавістю, наче експонат в зоопарку. Струнка постать незнайомки в чудовому вбранні: тютюнового кольору костюм з бежевою облямівкою по краях. Цей притамований тютюновий колір наче навмисно вигаданий для її білого обличчя і плавних чорних хвиль зачіски.

— Даруйте,— промовляю я.— Єдине моє виправдання в тому, що мені снилися саме ви.

— Ви брехун за фахом чи просто аматор? — запитує чорнява без тіні посмішки.

— Не люблю брехати,— сухо відповідаю.— Коли правда не на мою користь, волю мовчати.

— Гаразд, гаразд,— заспокійливо киває гостя.— Ще рано говорити про характер. Краще скажіть, як вас звать.

— Еміль.

— Лише Еміль?— вона здивовано підводить брови (дуже гарні й зовсім природні, між нами кажучи) і потім спроквола додає:— «Еміль, або Про виховання»... Нещасний Руссо! Коли б він знав вас, то навряд чи об'єднав би у своєму заголовку ці два несумісні поняття.

— Краще облишимо класиків,— пропоную я.— Ваше ім'я?..

— Франсуаз.

— Чим ви дозволите мені спокутувати свою провину? Віскі чи мартіні? — запитую, підходячи до буфета, в якому вже я встиг все обслідувати.

Вся ця балаканина — суцільні дурниці, але якщо розмова почалася неширо, її вже важко змінити, треба якийсь час побазікати.

— Я віддаю перевагу перно, якщо, звичайно, воно у вас є,— заявляє Франсуаз.

Ця назва викликає в моїй свідомості лише якусь далеку літературну асоціацію. На щастя, чорнява приходить мені на поміч і знаходить у буфеті пляшку перно, на якій написано «Рікар». Потім знову ж таки спільними зусиллями беремо з холодильника на кухні кілька кубиків льоду, знаходимо глечик з водою, келихи, виходимо на веранду і розставляємо все це на столику.

Праця зближує людей. Тим-то, коли ми нарешті сідаємо коло своїх келихів, фальшивий тон розмови спадає до пристойного рівня.

— Ваш приятель виявився страшенно наполегливою людиною,— звіряється мені Франсуаз, припаливши запропоновану мною сигарету й опустившись у крісло.

Я не знаю, яке справжнє ім'я моєї гості, та, судячи з її вимови, вона французенка. А втім, цього разу мене цікавила не стільки її вимова, як дві стрункі ніжки, що їх вона необережно схрестила перед моїми очима. Я намагаюсь відвести погляд і незручно йорзаюся в кріслі.

— Вас щось турбує? — невинно запитує гостя.

— Оці ноги...

— Боїтесь, щоб не наступили на вас?

— У переносному розумінні так. На серце.

— Вибачайте. Наступного разу я прийду у бальній сукні. Їх за традицією шиють аж до п'ят.

— Отже, мій приятель наполеглива людина? — запитую, щоб покласти край дурницям.

— Просто нестерпний. Мене тільки дивує, чому ви вирішили діяти не сам, а через нього. Спочатку я було подумала, що ви глухонімий.

— Я соромливий. Надто соромливий.

— Соромливі люди не хваляться своєю скромністю. А втім, ще побачимо.

— І швидко настане це «ще»?..

Жінка кидає на мене швидкий погляд, але тільки промовляє:

— Я страшенно голодна.

— Тут десь є прислужник, але я не знаю, куди він запропастився,— виправдовуюсь я.

— Ви, бачу, знайомі з цим будинком так само, як і я...

— Вгадали,— киваю головою.— Я тут з учорашнього вечора.

— Як же це?— питає Франсуаз, беручи другу сигарету.

Підношу їй вогню, потім припалюю сам і двічі глибоко затягуюся для того, щоб виграти час. Тоді пояснюю:

— Це просто неймовірна історія, люба Франсуаз. Увечері, покинувши вашу досить непривітну компанію, ми вирішили зіграти в покер, і наш спільний знайомий програв мені цю віллу...

— ...в яку ви негайно ж перебралися,— додає чорнявка.— Що ж, для людини, що не любить брехні, вигадка непогана. Сподіваюсь, це не єдина страва, якою ви почастуєте мене.

— Боюся, що таки єдина,— скрушно визнаю.— Якщо тільки ми не докладемо спільних зусиль...

— «Еміль, або Про виховання»,— сумно вимовляє жінка, гасить у попільниці сигарету й, прикро зітхнувши, підводиться.— Бідолашний Руссо! Та що вдієш... То ходімо, чого ж сидите?

Так ми спільними зусиллями беремось іще за одну справу. За півгодини на столі в холі з'являється щось схоже на холодну закуску: ковбаси, варене курча, рибні консерви і салат. Нестачу їжі якоюсь мірою врідноманітнюють численні пляшки.

Як уже я казав, праця зближує людей. За вечерею ми невимушено розмовляємо про те, про се. З притаманною жіноцтву цікавістю запитує здебільшого Франсуаз, а я задовольняюся відповідями. За шість місяців я набув у цьому певного досвіду, цілком достатнього, аби зрозуміти, що запитання чорнявої, начебто байдужі і на перший погляд зовсім безневинні й щирі, ставляться з метою довідатись про мое минуле, сьогоденне і, наскільки це можливо, про майбутнє. Я її, звісно, дурю, імпровізуючи зі сміливістю й легковажністю людини, яка не прагне, щоб їй вірили.

Після однієї такої довгої і вигадливої історії Франсуаз втомленим жестом зупиняє мене:

— Досить. Тепер я маю деяке уявлення про вас. Ви, звичайно, безбожно брешете, забуваючи, що навіть коли людина бреше, в неї іноді прохоплюється правда. Тож краще приступаймо до кави.

Я скоряюсь їй і виходжу на кухню. Жінка йде за мною, стежить за моїми діями. Не зайва обачність, оскільки за своє життя я рідко пив каву і ніколи не готував її. На кухні я знаходжу чималий запас розчинної кави й кави в зерні. Яскраві етикетки розчинної кави викликають у мене більше довіри. Я висипаю в каструлю цілу банку кави, добавляю на око цукру, потім наливаю холодної води і ставлю все це на електроплитку.

Незважаючи на мій рішучий вигляд, мета якого — викликати довіру, Франсуаз заклала руки за спину і скептично спостерігає за моїми діями.

— Бідолашний мій друже, вам бракує не лише виховання, а й глуду,— каже вона, хапаючи посудину і виливаючи з неї все в умивальник. Потім береться за каву сама.

Нарешті каву приготовлено, а згодом — і випито. Франсуаз дивиться на свій годинник.

— Мабуть, пора закінчувати ці відвідини,— каже вона, гасячи сигарету.

Ця жінка зовсім не дбає про економію — всі сигарети гасить недопаленими.

— Ви жартуєте? — запитую, намагаючись вгадати, правду вона каже чи жартує.— Бал тільки починається.

— Ах, я й забула про маленьку дрібницю,— відповідає Франсуаз, підводячись.

Вона виходить на середину холу, визивно піднімає до волосся руки, демонструючи свій ставний бюст, і майже з прикрістю промовляє:

— Я маю роздягтися сама чи ви допоможете мені?

Я уважно дивлюся на неї, потім відводжу погляд і встаю.

— Ви далеко заходите у своїх жартах,— відповідаю якомога байдужіше.

— Які ж це жарти? — скидає очима чорнява.— Хіба ви не для цього кликали мене? А тепер, коли я до ваших послуг, чомусь вважаєте це за жарт.

— Помиляєтесь,— сухо відказую я.— Я кликав вас не як вуличну дівчицю.

— Значить, сталося непорозуміння. Мені здалося, що вам тільки цього й бракує.

Я не маю настрою сперечатися. Жінка розуміє це і збирається додому. Супроводжую її до виходу. Біля дверей вона обертається, кидає на мене швидкий погляд і м'яким байдужим голосом промовляє:

— Фінал трохи не вийшов... Та нічого, це вам буде уроком на майбутнє: в таких справах треба брати до уваги й думку другої сторони.

Махнувши мені на прощання чудовою білою рукою, вона простує у вечірні сутінки туди, де біліє довгастиий спортивний автомобіль.

Я повертаюся до холу в настрої, про який не варто й писати.

* * *

Якщо випадок колись зведе вас із паном Гаррісом, раджу не піддаватися його сумірному виглядові. Наскільки мені відомо, історія не знала жахливішого інквізитора, ніж цей миршавий чоловічок у чорних окулярах і з чорною текою. Кілька днів підряд він запаморочував мені голову п'ятизначними числами й арифметичними вправами, а потім, з диявольською посмішкою, заходився навчати мене азбуки Морзе. Й не тільки азбуки, а й управ для пальців.

Якщо не зважати на торттури, що їм піддає мене Гарріс, моє життя на віллі плине без істотних змін. Садівник і прислужник стежать за мною настільки тактовно, що я майже не відчуваю їхньої присутності. Вільні від чисел та азбуки Морзе години я проводжу переважно під жовтогарячим накриттям веранди. Випроставшись у кріслі, неуважливо споглядаю на побляклу зелень маслин, густо-зелені помаранчеві дерева і далі — стіну високих кипарисів, думаючи про те, що чекає на мене попереду.

Зрештою, майбутнє неважко собі уявити: думка про нього щоразу викликає неприємне відчуття в шлунку, як після надмірного вживання їжі або від страху.

Я не думаю про майбутнє «взагалі», бо не люблю обмірковувати «взагалі» будь-яку справу: сушити голову одним і тим же обридає, та це й зайве. Мій мозок зайнятий розробкою необхідних дій для кожної можливої

зміни обставин. Бо ж обставини так чи інакше зміняться, і то, напевне, скоро і навряд чи на мою користь.

У перервах між роздумами я часто згадую Франсуаз. Після стількох місяців самоти думки про чорняву красуню викликають у мене далеко не снотворні картини. Щоб відігнати їх, переконаю себе, що сама Франсуаз мене аніскільки не цікавить,— мене приваблює тільки жіноче тіло. Але це неправда. І хоч у світі, де ми живемо, не обійтися без брехні, обманювати самого себе просто безглуздо. Коли б мене вабило тільки жіноче тіло,— в «Копакабані» є широкий вибір. Але після Франсуаз жодна з тих жінок не цікавить мене. І все ж я задоволений, що того дня не кинувся на чорнявку. Нехай бачить, що ми бідні, але чесні або ж хоч здатні вдавати, що чесні.

Якщо деякі мої сумніви виявляться небезпідставними, Франсуаз повинна знов з'явитися на моєму обрії. Якщо ж ні, то ми зустрілися й розійшлися з нічийним рахунком.

Минув цілий тиждень мого перебування на віллі, поки чорнявка завітала до мене вдруге. Це сталося надвечір — о порі, коли самотність гнітить навіть таких людей, як я,— тобто тих, кого життя наділило тільки самотністю. Я саме знімав піжаму, щоб надягти нову білу сорочку, як раптом чую дзвоник. Коли Франсуаз входить до холу, я саме вожуся з краваткою.

— Добрий вечір. Ви прокинулись чи збираєтесь знову лягати? — запитує вона, дивлячись на мене із вибачливою цікавістю.

— Ні те, ні друге. Просто готуюся до зустрічі з вами,— скромно відповідаю я.

— Яка інтуїція... Схоже, що кохання робить людей ясновидцями.

— І зненависть теж.

— У такому разі мені, мабуть, краще піти.

— Дозвольте, я хоч пригощу вас кавою.

— Невже ви настільки ненавидите мене? Краще вже пригостить ляпасом.

— Гаразд, не будемо лаятись,— примирливо бурмочу я.— Пригощу вас келихом перно, а ви мене — кавою.

Вдягаю піджака і прямую до буфета, намагаючись обмежуватись лише суто діловими рухами й не дивитися на Франсуаз, бо сьогодні вона ще більше збуджує мене. Не знаю, чим це викликано: тим, що образ цієї жінки

переслідував мене цілий тиждень, чи її визивним туалетом, але присутність Франсуаз знову впливає на мене як ідея-фікс. На ній світло-синій костюм, який щільно облягає її форми, й поплінова блуза в синьо-шоколадних квітах. Я вже не кажу про імпазантні обриси бюста. Пастельно-синій колір надає її волоссю, чорним очам та білому обличчю якоїсь майже неймовірної ефектності. Цій жінці личать усі кольори.

— Ви, певно, збиралися кудись?— цікавиться гостя, поки я пораюсь із пляшками й келихами.

— Не вгадали. Я звідси не виходжу.

— Правда? Навіщо ж тоді цей вишуканий вигляд?

— Так, для самопочуття.

— Сьогодні ви говорите якось незрозуміло.

— Що ж тут незрозумілого?— відповідаю я, кидаючи в келихи лід і наливаючи питво.— В такий час люди, як правило, виходять розважатись, поспішають у ресторан або на побачення. От і я приготувався, наче теж кудись іду. Це створює ілюзію, нібито і я такий, як інші.

Жінка кидає на мене свій звичний швидкий погляд і каже:

— Мені здається, що замість такого сеансу самонавіювання простіше було б вийти, як це роблять усі.

— Згоден,— схвально киваю головою.— Тоді допоможіть мені винести все це начиння на веранду.

Якийсь час ми сидимо під жовтим накриттям, п'ємо з холодних запітнілих келихів, випускаючи в повітря цівки тютюнового диму.

— Ви не відповіли мені,— нагадує Франсуаз.

— Значить, не мав бажання відповідати.

— Це нетактовно...

— Чому? Ви теж не про все розповідаєте.

— Наприклад?

— Будь ласка: чому ви приходите сюди? Я не повірю, якщо ви переконуватимете мене, буцімто не можете без мене жити.

— Не хвилюйтесь. Я брешу помірніше, ніж ви.

— Чому ж тоді?

— Нещасна ви людина! Скільки вам треба ще прожити на цім світі, доки збагнете, що найбільша втіха кожної жінки — задовольнити свою цікавість? Ви викликали в мені цікавість до себе. Ваш посередник, який заманив мене сюди, ваше відлюдництво у цій віллі, яка, звичайно, не належить вам, не кажучи вже про безліч

вигадок, що ними ви пригостили мене,— все це дуже загадкове.

— І не здогадувався, що в мене такий загадковий вигляд. Але якщо так, спробую зберегти його, щоб не втратити такої клієнтки.

Франсуаз підводиться, робить кілька кроків по веранді і зупиняється біля мого крісла. Це, звісно, продуманий маневр, а можливо, й наслідок звичного пригнічення. Я не дуже цікавий співрозмовник... Цього разу я вже не можу відвести очей од її стрункої звабливої постаті,— вона заступила мені весь виднокруг. Я підводжусь, наче загіпнотизований.

— Скажіть, Емілю...— вона замовкає, ніби їй важко вперше вимовити моє ім'я.

— Що? — шепочу я пересохлими вустами, намагаючись щось розгледіти в темряві її чорних очей.

— Скажіть... ви мене справді кохаєте?

— Не меліть дурниць. Між такими, як ми, не може бути справжнього кохання,— відповідаю я.

І обіймаю її округлі тугі плечі.

* * *

Після азбуки Морзе беремося за тайнопис. Я вивчаю всілякі рецепти, хімікалії, слухаю технічні настанови. Знання пана Гарріса невичерпні і бездоганні — справжня енциклопедія. Об'ємиста й корисна енциклопедія, яка навряд чи скоро побачить світ, бо назва їй — «Довідник шпигуна». Шкода, що невдовзі Гарріс візьме під пахву свою чорну теку й подасться читати лекції новому дебютантові, а мене пошлють складати іспити шпигунства в країні, з якої я ледве втік.

Непокоїть мене й інше. З кожним днем я все більше усвідомлюю, що заняття наближаються до кінця. Поки що мене вчать теорії. Про те, що буває потім, я не раз чув у Болгарії: замість Гарріса з'явиться Дуглас чи хтось інший і викладе конкретний план операції, який я змушений буду не тільки завчити напам'ять, а й здійснити на практиці.

В ці дні напруженого очікування єдина втіха для мене — Франсуаз. Побоювання, що після першої фізичної близькості вона надокучить мені, не справдились. Либонь, через те, що ми з Франсуаз, хоч таке трапляється рідко, аж надто рідко, підходимо одне до одного.

Й саме тому, що вона не відноситься до так званих «солоденьких жіночок». Насолода, зрештою, колись, а часто й з першого разу, обертається гіркотою. Прагнеш охолоджувального напою, а маєш клейкий сироп пестошів і примх. А Франсуаз мені цим не загрожує. Після нашої першої безсонної, п'яної ночі вона вдоволено кинула крізь прочинені двері ванної:

— Ти виявився аж надто стомливим коханцем, наче дикун. Добре, що більшість не такі, як ти.

У такий же спосіб Франсуаз і надалі виявляла свою прихильність до мене. Все ж це краще, аніж коли б вона вішалася мені на шию, волаючи: «Любий, ну скажи, що ти мене кохаєш!» Особливо коли брати до уваги, що зріст її сто сімдесят два сантиметри і вага відповідна до зросту.

Франсуаз приходить через день і завжди надвечір. Програма наших зустрічей одна й та сама: помірна чарка з помірною їжею, саморобна вечеря й кохання без зайвих балачок. Хтось інший на моєму місці вже, мабуть, вирішив би, що жінка ця нестямно закохана в мене і я став невід'ємною часткою її життя. Я ж відчуваю, що ми обоє прагнемо почути одне від одного щось інше, приховане, те, що не має ніякого відношення до наших взаємин як чоловіка й жінки.

Нарешті одного дня пан Гарріс повідомляє, що мое навчання закінчено, й безбарвним голосом бажає мені успіхів у застосуванні цих знань на практиці.

Увечері, коли ми з Франсуаз, як завжди, сиділи під жовтим накриттям, випиваючи звичну дозу хмільного й обмінюючись компліментами, я вирішив, що час поговорити з нею. Слабший завжди змушений починати першим. Такий закон гри, і проти нього нічого не вдієш, бо вигаданий він не мною.

— Люба Франсуаз, твої дотепи справді вже перевірені часом, але вони одноманітні. Чи не здається тобі, що нам не завадило б змінити тему?

В цих словах не було нічого незвичайного, але мій погляд був досить красномовним.

— А тобі не здається, що нам варто також змінити й місце? — замість відповіді запитала Франсуаз. — Ми так подовгу лежимо під цим накриттям, що я боюся залишитись оранжевою на все життя.

Вона підводиться, сходить трьома мармуровими приступками на алею, що веде в садок. Досі нам чомусь ні-

коли не спадало на думку прогулятися садком. Я рушаю за нею і, коли ми опиняємось у темній алеї під кипарисами, запитую:

— Ти гадаєш, нас тут не підслуховують?

— А ти як гадаєш?

— Звідки я знаю...

— То кажи те, що знаєш.

— Франсуаз, я хочу до Парижа!

— То й їдь. Щасливої дороги!

— Я не можу без тебе. Тобто я хотів сказати: без твоєї допомоги.

— Чому?

— Бо я опинивсь у безвиході. Тільки ти можеш рятувати мене.

— Невже ти дійшов до того, що тебе має рятувати якась «пихата шльондра»,— так, здається, ти висловився перед своїм Дугласом?

— В тебе надзвичайно гострий слух...

Власне, й найгостріший слух не вловив би в гомоні нічного кабаре моєї репліки на відстані трьох метрів. Та я чув, що слух іноді підсилюють за допомогою спеціальної апаратури. Проте зараз мені не до таких дрібниць.

— Франсуаз, ти добре знаєш, чому я на цій віллі і що тут роблю...

— Припустімо, знаю. А далі?

— Мене готують закинути в Болгарію. Звідти я насилу виніс ноги півроку тому, а вони знову хочуть повернути мене туди...

— І ти дрижиш від страху, так?

— Тут не тільки страх. Це покладе край моїм надіям. Усе життя я мріяв про Париж... мій батько отримав французьке виховання... я жив мрією...

— Досить, а то розплачешся.

Сила була на її боці, й Франсуаз, звичайно, скористалася з цього. Я не збирався плакати, але замовк, зрозумівши, що від мене вимагають не сповіді, а відповідей на питання. Що ж, я вже звик.

В тіні кипарисів невиразно біліє лавочка, та Франсуаз обминає її і зупиняється аж в кінці алеї. Потім подає мені знак підійти ближче і ледь чутно проказує:

— Як ти гадаєш, чи не почати нам усе з початку?

І ми починаємо з початку.

Жінка майстерно задає питання, в цьому я пересвідчився ще за час нашої першої водевільної розмови.

Кожне запитання спрямоване на вузлову проблему, допит провадиться так вправно і напружено, що за п'ятнадцять хвилин Франсуаз витягує з мене все, на що грецька поліція витрачала години.

— Младенов може становити для нас певний інтерес,— зауважує чорнявка, закінчивши допит.— Не знаю тільки, чи буде якась користь з тебе...

— Послухай, Франсуаз: я виконаю будь-яке доручення. Я закоханий у Францію...

Жінка підводить на мене задумливі чорні очі — в притіненій алеї вони великі й сумні.

— Людина, яка не любить своєї батьківщини, неспроможна полюбити іншу країну, Емілю.

Я промовчую. Вона, мов кобра, знає, куди жалити.

— Але не це головне. Ти сам казав, що між такими, як ми, не може бути кохання. Зараз ти злякався. Не виключено, що ти лякатимешся й надалі. Не думай, що небезпечно тільки там, у Болгарії.

— Франсуаз, я не боягуз.

— Цього я не певна. Однак тепер усе залежить від тебе: якщо ти виявишся боягузом, довго не проживеш... Ходімо. Тривалі прогулянки можуть викликати підозру.

— Зачекай,— кажу я.— Для мене немає вороття назад. Сьогодні скінчився курс моєї підготовки. Можливо, вже завтра ввечері мене відправлять за кордон.

Франсуаз було вже рушила алеєю, та по цих словах зупиняється й обертається до мене.

— І ти кажеш це мені тільки зараз? Міг би почекати, ще й прислати телеграму з кордону. Що ж я можу зробити за дві години?

— Вирятуй мене звідси. Франсуаз, я вже добре знаю тебе. При бажанні ти можеш зробити все.

Комплімент, сказаний жінці, навіть такий, як Франсуаз, має велику силу. Принаймні більшу, ніж вигук на зразок: «Заради нашої дружби!» і йому подібні. Франсуаз дивиться на чорну стіну кипарисів, щось обмірковуючи. Її обличчя ледь біліє у вечірньому мороці, але темне, дбайливо зачесане волосся приємно пахне духами «Шанель». Та я не відчуваю її чар, бо в цю мить бачу перед собою не жінку, а анонімного представника відомства, яке вирішує мою долю.

— Ніколи підготувати навіть якийсь документ,— розмірковує Франсуаз, немов сама з собою. І, помовчавши, раптом додає:— Це гірше. Але спробуємо без доку-

мента. Пан Нікто, родом з Нізвідки. Національність — ніяка...

Вона бере мене під руку і, повільно простуючи до вілли, тихо каже:

— Зараз я піду. Ти проводиш мене до дверей, п'ять хвилин вечеряєш, грюкаєш посудом і йдеш до спальні. Гасиш світло, ніби лягаєш спати, потім вистрибуєш через вікно надвір і тут, на краю алеї, перелазиш через огорожу. Зразу ж перед тобою шосе. Збочиш ліворуч. Я чекатиму за третім поворотом.

* * *

Білий «ягуар» летить шосе, трохи перевищуючи дозволену швидкість. Обабіч шляху в темряві мерехтять вогні афінських передмість. Угорі на безмежному темно-синьому афінському небі мерехтять великі зорі. Дивовижне небо, та мені все не випадає помилуватися його красою. Франсуаз, уп'явшись очима вперед, мовчки стежить за освітленою потужними фарами стрічкою асфальту. Я теж мовчу, намагаючись подолати неприємний трепет, острах можливого переслідування.

Я мало вірю в те, що за нами женуться. Все сталося швидко й тихо, точно за планом, розробленим Франсуаз. Не відомо лише, що ми робитимемо далі. Проте, хоч як неприємно ступати в безвість, я не наважуюсь ні про що розпитувати чорнявку і тільки дивлюся на білий капот автомобіля, який підминає під себе стрічку шосе.

Електричне світло обабіч шосе яскравішає. Автомобіль вихоплюється на вулиці Афін. Франсуаз зменшує швидкість: привертати до себе увагу поліції — то зайва розкіш, та ще коли з тобою людина без документів. Мчимо зі швидкістю сімдесят кілометрів на годину, а мені здається, що ми повземо, як черепахи, і це мене дратує. Намагання якнайшвидше втекти, звичайно, безрозсудливий, тваринний інстинкт. Вирішивши тебе схопити, поліція в наш час не женеться слідом, а перетинає шлях спереду.

Вже за північ. На перехрестях миготять жовті вогники світлофорів: можеш їхати, але будь насторожі. Ми вже звикли до цього. На моєму життєвому шляху рідко коли горіло зелене світло. Майже завжди червоне, в найкращому випадку — жовте. Застережливе жовте око: їдь, але на свій ризик.

Виїздимо на довгий бульвар, знайомий мені з вечірньої прогулянки з полковником. За хвилину перед нами спалахують білі неонові вогні готелю «Великобританія», а навпроти — зелені літери «Копакабани». Ідемо ще кілька хвилин, потім «ягуар» різко збочує в маленьку напівтемну вуличку й зупиняється. Франсуаз бере ключі від машини й виходить.

— Піду зателефоную. Зачекай тут.

Треба чекати, нічого не вдієш. Минає більш як чверть години, а чорнявки нема. Значить, вона не телефонує, а пішла до якогось представника вищої інстанції.

Нарешті Франсуаз повертається, сідає в машину, заводить мотор і дає хід, не зронивши й слова. Ідемо маленькими темними вуличками вздовж парканів залізничних складів і пустирищ. Знову виїздимо на широкий асфальтований бульвар. По один бік бульвару сяють вітрини й барвисті назви фірм, з другого — темніють неясні контури пароплавів, труб і щогл. Мабуть, ми в Піреї. Франсуаз гальмує.

— Вийди тут і почекай.

Автомобіль проїздить ще метрів двісті і зупиняється біля освітлених вітрин. Франсуаз виходить з машини й зникає в дверях якогось закладу. Невдовзі з'являється вже в супроводі чоловіка у чорному костюмі, набагато нижчого від неї. Вони перетинають бульвар і неквапом простують до мене.

— Ось тобі пасажир,— каже Франсуаз, коли вони порівнялись зі мною.— Емілю, це Жак. Відтепер про тебе піклуватиметься він.

— Ходімо,— бурмоче незнайомиць, навіть не поглянувши на мене, і веде нас у темряву до пароплавів.

— Прийшли,— незабаром повідомляє він.

Перед нами низенький товарний пароплав з низенькими товстими трубами. На кормі виразний напис: «Етуаль». Чоловік підходить до трапа, простягає Франсуаз на прощання руку, а мені киває, щоб ішов за ним.

— Вирушаєте на світанку,— інформує мене Франсуаз, супроводжуючи до трапа.— Людина, до якої тебе відведуть у Парижі, буде попереджена. Скажеш тільки: «Я — Еміль, мене прислала Франсуаз».

— Спасибі,— відповідаю їй.— Щиро тобі вдячний...

— Годі про це,— заспокоює мене Франсуаз.— Ну, збирайся, бо мені вже хочеться спати,

Вона й справді чудова жінка. Тисну її руку і йду трапом за незнайомцем. Вже на палубі озираюсь на берег, обводжу поглядом просторий набережний бульвар, яскраву низку розважальних закладів і темні громади будівель за ними. Можливо, саме в цей час десь далеко звідси хтось комусь дає наказ заарештувати мене. Але я вже на маленькому, хиткому клаптику французької території, і переслідувачі навряд чи знайдуть мене. Треба було б радіти цьому, а я відчуваю в своїх грудях якусь тяжку, пекучу порожнечу. Я самотній, безнадійно самотній серед цієї ночі, цього бульвару, серед громаддя цих будинків і людей, поглинутий темрявою і пригнічений порожнечею.

Франсуаз і досі стовбичить на пристані. Намагаюся спіймати поглядом цю невиразну жіночу постать, вихопити її з порожнечі і махаю їй рукою. І хоч у темряві не видно обличчя Франсуаз, та я уявляю собі, що вона всміхається мені, й відразу чую її м'який незворушний голос:

— Прощай, пане Ніхто! Щасливого плавання!

Розділ другий

— Я — Еміль. Мене прислала Франсуаз.

— А, гаразд. Як подорожувалося?

«Препогано. Мене передавали з рук у руки, як поштову посилку»,— хочеться відповісти. Та чоловікові за столом, очевидячки, байдуже, як я добрався, отож відказую:

— Дякую. Все було чудово.

— Сідайте,— запрошує чоловік за столом.— Курите?

«Курю, та не такі»,— крутиться на язичку, бо я вже пізнав смак «голуаз». Та я знову дякую і обережно запалюю страшенно міцну цигарку.

Чоловік за столом якихось півхвилини відверто й поділовому вивчає мене. Я теж дивлюся на нього краєчком ока. Худорлявий, гостроносий, з пронизливим поглядом і рівними, ніби умисне для погонів, плечима. Смаглява шкіра й коротко підстрижене, мов щітка, сиве волосся доповнюють військово-цивільний вигляд незнайомця.

— Отже, ви — Еміль. Моє прізвище Леконт. Що ви скажете мені про себе, пане Еміль?

Я починаю розповідати, знаючи, що скоро мій монолог перетвориться на запитання й відповіді. Так і сталося. Через дві години, коли в кімнаті було накурено так, що хоч сокиру вішай, і мене занудило від міцного тютюну, пан Леконт переходить до іншого.

— Гаразд. Усе це нам більш-менш відомо. В цьому поки що нас особливо цікавлять ваші взаємини з Младеновим. Ви певні, що зможете стати його довіреною особою?

— Я вже давно його довірена особа.

— Раджу вам не дуже покладатися на те, що ви врятували йому життя. Людство, знаєте, складається переважно з невдячних.

— Я був його довіреною особою ще задовго до випадку на кордоні. Те, що він мені доручив організувати втечу, щось та важить. І потім Младенов знав, що не всі зустрічатимуть його з квітами, дехто може злякатись, відчувши загрозу кар'єрі, тому й казав мені, що йому потрібний відданий помічник і що цим помічником буду я...

— Гаразд, сподіватимемось... А ваш приятель справді дещо передбачив з перебігу тутешніх подій. Младенов — велика політична фірма, і це дратує тих, які бояться бути зміщеними.

Леконт підводиться і ступає п'ять кроків до вікна, що виходить у закіпчену вологу стіну. Від неї в кімнаті напівтемно, і навіть в обідній час під запиленим абажуром горить тьмяна електрична лампочка. Спершись кощавими руками на підвіконня, дивиться у вікно, помітивши щось цікаве. Тоді повільно повертається і знову підходить до мене. Я теж пройшовся б по кімнаті, щоб трохи розім'ятися, але незручно, і я мовчки дивлюся на заповнену недопалками фаянсову попільничку.

Леконт сідає за стіл і втуплює в мене гострий погляд.

— Емігрантський центр, в якому вам доведеться працювати, діє головним чином у трьох напрямках: пропаганда серед еміграції, видання журналу і таке інше; збір інформації про становище в Болгарії із залученням до цього співвітчизників, які тимчасово перебувають у Парижі; при потребі — відповідно обробляти їх не вертатися на батьківщину. Ці три напрямки його діяльності, зрозуміло, становлять для нас певний інтерес. Однак найбільше нас цікавить діяльність Центру та окремих

його представників на користь американської розвідки.

Леконт заклопотано висуває шухлядку столу, наче шукає якийсь важливий документ, і виймає звідти... ще одну пачку «голуаз». Неквапом розкриває її, підозріло придивляється, немов впевнюючись, що в ній справді двадцять сигарет, і лише тоді подає мені.

— Дякую. Я вже накурився.

— Куріть, поки молодий. Це в моєму віці курити шкідливо,— бурмотить Леконт.

Попри це зауваження він запалює сигарету, глибоко затягується і випускає ніздрями гострого носа дві густі цівки диму.

— Американці, звісно, наші союзники, та це не заважає їм діяти на власний розсуд, не питаючи нашої думки. А нам зовсім не байдуже знати, як вони діють, надто на нашій території. Це, між іншим, з галузі великої політики, але воно пов'язане з тими скромними завданнями, які нам з вами належить вирішувати. А саме...

Леконт знову підводиться, спирається спиною на стіну за столом, де висить адміністративна карта Франції, і починає викладати мої скромні завдання, для більшої переконливості вимахуючи сигарекою.

— Зрозуміло? — питає він.

— Зрозуміло.

— Повторіть, щоб я був певен, що ви все зрозуміли. Я повторюю.

— Гаразд,— киває Леконт.— Вам, мабуть, зайве нагадувати, що ваші дії мають бути цілковито конспіративними. Не кажучи вже, що означав би провал для вас особисто,— та це завдало б і нам багато неприємностей. Сподіваюся, що ви виявлятимете спритність у кожному конкретному випадку.

— Я також сподіваюся,— скромно відповідаю я.

Леконт міряє мене гострим поглядом.

— Припустімо, вам треба зустрітися з мосьє П'єром. Як ви перевірите, що ніхто за вами не стежить?

— Завертаючи за ріг, непомітно озирнуся.

— Добре,— киває Леконт.— А якщо ви бачите позад себе кількох осіб, як встановите, хто саме з них стежить за вами і чи справді стежить?

— Пройду ще трохи, тоді зупинюся й, різко повернувшись, піду в зворотному напрямку, наче збився з дороги.

На перехресті озирнуся знову, щоб пересвідчитись, чи не кинувся за мною хтось із тих підозрілих.

— Дуже добре,— схвально киває Леконт.— А якщо ви переконалися, що за вами таки стежать, як ви позбавитеся переслідувача?

— Зупинюсь біля першої ж вітрини, зачекаю, поки він промине мене, і тоді кинусь в якийсь під'їзд.

— Чудово,— киває задоволено Леконт.— Хоч на вашому місці я зацідив би йому по зубах і так, щоб вже ніколи не хотілося.

Він дивиться на мене з убивчою вибачливістю, гасить у попільниці сигарету й натискає на кнопку.

— Бідний мій друже, спочатку вам треба пройти найелементарнішу підготовку. Інакше ви не зможете встановити навіть номер взуття вашого Младенова...

У дверях з'являється сержант у чорному мундирі.

— Покличте Мерсьє,— наказує Леконт. І, звертаючись до мене, додає:— Як ви щодо короткого відпочинку у невеличкій віллі поблизу Фонтенбло?

«Мені вже остобісіли ваші вілли й підготовки»,— хочеться вигукнути мені, але промовчую і тужливо чекаю появи того Мерсьє.

* * *

Рю-де-Параді — довга й непривітна вулиця, врізана в одноманітні блоки сірих будівель. Якщо з її вигляду судити про самий рай, то переконуєшся, що людина даремно тисячоліттями оплакувала своє вигнання з раю. І все ж Рю-де-Параді прикметна одним, що вирізняє її з-поміж сотень інших, схожих на неї похмурих паризьких вулиць. З невідомих причин тут розміщено добру половину посудних магазинів міста. Їх так багато, їхні вітрини настільки захаращені крихким товаром, що так і кортить пустити сюди молодого грайливого слоника, щоб він прогулявся цією вулицею з кінця в кінець.

Рівно дванадцята година. Я ходжу тротуарами Рю-де-Параді, байдуже роздивляючись вітрини. Мене, власне, не стільки цікавить порцеляна, скільки звичайнісінькі темно-зелені двері непримітного будинку за другим перехрестям вулиці. Доходжу до дверей, простую до наступного рогу, потім вертаюся назад. Маршрут доводиться повторювати кілька разів. Нарешті, зелені двері відчиняються і на вулицю виходить худорлявий чоловік

в трохи заширокому, але модному, бронзового кольору плащі. Я поспішаю назустріч йому. Чоловік упізнає мене, коли ми майже порівнялись.

— Емілю!..

— Бай Марине...

Він нахилиється і незграбно обіймає мене за плечі:

— Що з тобою, хлопче? Відколи ти тут?

— Ось уже три дні. І всі три дні блукаю самотою. Зустрів одного знайомого емігранта, і він сказав, що ти живеш на цій вулиці.

— Ні, тут наш Центр. Ось так. А де ти пропадав досі?

— Де... В Греції, у в'язниці... Довга історія.

— А мені обіцяли відразу ж одпустити тебе... Ну, що було, те було. Головне, що ми зустрілися!

Обхопивши моє плече кошовою рукою, він веде мене вулицею вниз і нерозбірливо бурмоче:

— Тут, за рогом, є кав'ярня, де ми збираємося... Я познайомлю тебе з усіма... Емілю, хлопчику мій, ти не уявляєш, як ти мені потрібний. Нам з тобою доведеться добре попрацювати. Та про це потім. Ось і кав'ярня... Власник її з наших, болгарин...

Кав'ярня виявляється звичайним квартальним бістро, трохи модернізованим рожевим неонам та кількома великими дзеркалами за стойкою. Усередині гамірно і людно — саме обідній час. Младенов зупиняється біля тоталізатора, де стоять двоє,— один з них несамовито тарабанить по автоматі, а другий спостерігає за ним.

— Хлопці, знайомтесь: це Еміль, ми разом утікали. А це Тоні-Тенев і Милко Ілієв, гарні хлопці, свої люди...

Милко з видимим невдоволенням припиняє гру, щоб подати мені руку, і знову починає натискати кнопки. Тоні привітніший і пробує завести розмову, та Младенов тягне мене далі:

— Потім, потім. Треба познайомити тебе й з іншими.

«Інші» сиділи за маленьким столиком у кутку. Двоє з них, мабуть, поважні особи, бо, знайомлячи, Младенов називає їх паном Димовим і паном Кралевим. Пан Димов чи не найголовніший. Це видно з його флегматичної поведінки й знудьгованого виразу. Він низенький, огрядний, обличчя якесь хворобливо-зеленувате. Кралев — смаглявий похмурий чоловік із широкими чорними бровами й таким же масним волоссям, прилизаним на квадратному черепі. Він такий чорнявий, що здається

неголеним, хоч, напевне, зранку вже двічі шкрябав бритвою свої щоки. Младенов відрекомендує мене мало не як опору опозиції комунізму, нагадуючи, що саме я врятував йому життя. Та ні Димов, ні Кралев не звертають на мене особливої уваги. Проте перший змилоливо, але байдуже подає мені товсту пітну руку, а другий ледь киває йоржиком.

За столом сидять ще двоє, певно, особи незначні — їх називають фамільярними прізвиськами Ворон і Вуж. Є й жінка, якій має симпатизувати Димов, оскільки вона сидить поруч нього і дозволяє собі називати його Борею. Вона дебела, в якійсь вогнисто-червоній сукні, такий же яскравий, як і пурпурова помада на її губах.

— Пані Марія Кірова, наша відома актриса,— відрекомендує її Младенов.

— Мері Лямур! — підправляє його відома актриса і великодушно показує на місце біля себе.

Я чємно всміхаюсь, аби показати, що оцінив її великодушність, хоч від Мері Лямур разом з гострим запахом парфумів трохи тхне жіночим потом.

— Гарсоне! * — кличе Младенов офіціанта таким царственим порухом, ніби щонайменше замовить пляшку шампанського.— Два пива!

— Як там у Болгарії? — запитує Мері, вирішивши, як дама, підтримати розмову за столом.

— Дуже кепсько,— відповідаю я, смутнішаючи.

— Звісно,— бурмоче Димов.— Люди невдоволені, товарів немає, ціни ростуть...

Він говорить, стискаючи товсті губи, ніби смокче цукерку. Його товсті, короткі пальці граються ключами від автомобіля, на яких прикріплена срібна пластинка з зображенням скорпіона. Шеф, певно, народився під знаком Скорпіона.

— Я не те мав на увазі,— несміливо зауважую я.

Димов дивиться на мене сонними очицями, немов здивований тим, що я хочу сказати щось таке, чого він не знає.

— Кепсько в тому розумінні, що комуністи добре окопалися. Нема надії на шкоре...

— Вибачте, але ви не бачите далі свого носа,— м'яко проказує Димов, все ще смокчучи неіснуючу цукерку.

— Годі тобі, Борисе! — добродушно втручається Мла-

* Гарсон — офіціант у ресторані або кав'ярні (франц.).

денов.— Я не збираюся робити компліментів, але Еміль Бобев — один з найталановитіших наших журналістів. Комуністи, якби у них був здоровий глузд, повинні б золотом обсипати таких, як він, а не звільняти...

Він бере кухоль пива, який приніс кельнер, чокається зі мною і додає:

— Гадаю, нашому журналові потрібна саме така людина, як Еміль.

— Щоб писати про даремність боротьби з комунізмом,— уперше озивається Кралев низьким трубним голосом.

— І ви теж! Напалися на людину! — стає на мій захист Мері Лямур.— Він каже те, що думає. Як на мене, люди, які кажуть те, що думають, у сто разів кращі за тих, що вислужуються, аби тільки здерти з вас кілька франків, а потім за спиною показати вам язика!

— Дякую вам, пані,— промовляю я, на що вона відповідає милою усмішкою.— Все життя я був досить відвертим і не маю чого запобігати перед будь-ким. І знав чимало неприємностей від режиму. Тому зайве доводити, що він мені ненависний. Пишучи статті, ми, звісно, виходимо з тих завдань, що стоять перед нашою пропагандою. Та це зовсім не означає, що нам треба сприймати цю пропаганду як чисту монету. Найперша умова, аби перемогти ворога — реальне уявлення про його силу.

Ця коротенька промова про політичну зрілість виголошена спокійно, але з необхідною твердістю. Враження саме таке, як я й сподівався: Кралев дивиться на мене з-під товстих вій з одвертою неприязню. Зате Младенова моя впевненість підбадьорила. Він ще раз демонстративно чокається зі мною і одним духом допиває пиво. Димов тримається нейтральної позиції.

— Не гарячкуйте,— примирливо мовить він, солодко копилячи губи, аби не виплюнути неіснуючу цукерку.— Ми люди поінформовані й більш-менш знаємо вашу біографію. І саме тому, що поінформовані, мушу сказати: ні в якому разі не можна піддаватися упадницьким настроям. У Болгарії ви не могли знати дечого з того, що відомо нам, але ми не звинувачуємо вас. Недооцінювати ворога, звісно, легковажність, але й переоцінювати його — згубно.

На ці слова шеф підкидає вгору ключі з зображенням скорпіона і знову затискає їх у своїй пухкій долоні,

мовби підкреслюючи цим, що сказав, як треба було сказати.

— Цілком згоден,— погоджуюсь я, і це повністю розряджає атмосферу.

— То ходімте обідати,— пропонує Димов і підводиться з-за столу.

Решта також підводиться. Младенов дістає з кишені гроші, уважно відраховує кілька монет і залишає їх на столі.

— Мені також треба піти залагодити твою справу,— шепоче він.— Ось тобі моя візитна картка з адресою. Приходь о шостій, поговоримо. На нас чекає багато діла.

Я сиджу біля опустілого столу, захарашеного чашками з-під кави і зеленими пляшками перно. Маю більш як п'ять годин вільного часу й не знаю, як його згаяти. В барі, на оббитому мідною бляхою великому прилавку, лежать поштові листівки — кольорові фото Парижа з ясно-синім небом, білими хмаринками і яскраво-зеленими автобусами. Це нашттовхує мене на думку черкнути кілька слів своїм знайомим, як усі порядні люди, прибувши на якесь уславлене місце. Купую п'ять-шість однакових краєвидів з Ейфелевою вежею — найхарактернішою ознакою Парижа, сідаю за прибраний стіл і починаю складати тексти шаблонного в подібних випадках змісту: «Нарешті я в Парижі», «Палкий привіт з Парижа» і т. д. Правду кажучи, люди, яким я надписую ці листівки, не такі вже й щирі друзі, та самий факт, що я комусь шлю листівки, сповнює мене відчуттям, що я не зовсім самотній на цьому світі.

— Тебе залишили розрахуватись?— запитує Тоні, підходячи до мого столу. Мабуть, втомився стукати по автомату.

— Поки що ні,— відповідаю.— Але може бути й таке.

— І Младенов навіть не запросив тебе на обід?

— Начебто ні.

— Скільки ж він тобі підкинув?

— Ніскільки.

— От скнара! — дивується Тоні.

Він підсовує ногою стільця й сідає навпроти мене. Підходить Милко й теж сідає.

— Покинули людину й пішли собі,— пояснює йому Тоні.— Отакі-то шефи. А як у тебе з грошима? — звертається він до мене.

— Кепсько.

— Шкода, значить, не пригостиш,— усміхається Тоні.

— Пригощу, коли мені підшукають роботу. Младенов обіцяв, що якось влаштує...

— А коли влаштує, що почнеш жити на всю губу, чи не так? Те обіцяли й нам із Милком. Не думай, що в нас грошей як маку. Ей, гарсоне!

Гарсон, який годився б Тоні в батьки, ліниво човгає до столу.

— Щось перехопимо, га? — пропонує Тоні. І, не чекаючи відповіді, замовляє:

— Три біфштекси із смаженою картоплею і пляшку вина! Тільки швидше, чуеш!

— Ти часом не журналіст? — знову звертається до мене Тоні.

— Та ніби.

— Тоді щось підшукають. Коли б перекинули тебе на журнал, мені хоч трохи світ розвиднів би. А то зовсім збожеволіли! Де це бачено, щоб двоє працівників робили цілий журнал!

— А хто другий?— запитую я.

— Милко,— відповідає Тоні, немов сам Милко глухонімий.

Йому приблизно тридцять. У нього напрочуд біле обличчя і м'яке світло-каштанове волосся. Більше сказати про нього не можу, оскільки він досі не підводив очей і я не чув од нього жодного слова.

— Хіба у вас немає співробітників?

— Які в біса співробітники! Є один з радіо «Вільна Європа», готує політичні коментарі, та ще напівбожевільний чоботар приносить вірші про велику Болгарію. Ото й усі співробітники...

Похилого віку гарсон вкриває стіл паперовими серветками, ставить вино й келихи, а потім подає біфштекси в пластмасових тарілках. Що й казати — кав'ярня не першорядна.

Якийсь час мовчимо. Тоні, як господар, наповнює келихи і потім замовляє ще одну пляшку. Нарешті каву й по чарці коньяку.

— Тут, брате, грошву підбирають шефи, а для нас із тобою, що крізь пальці впаде,— повертається до попередньої розмови Тоні, запалюючи сигарету.

Я теж закурюю, але не Тониних, бо він палить «голуаз». Тут, здається, всі курять «голуаз».

— Щоб мати гроші в Парижі, треба бути шефом або на зразок Мері Лямур,— просторікує Тоні, балакучий після випивки.

— Вона, здається, актриса?

— Ще й яка! Спочатку вертіла задом у кабаре, поки не прилипла до нашого Димова й витягує з нього гроші. Така актриса!

— Не говорив би ти цього,— тихо зауважує Милко. В нього глухий, трохи хрипкуватий голос. І в цьому нічого дивного, якщо зважити, що він так рідко говорить.

— Чому не можна? Хіба неправда? — огризається Тоні.

— Тобі не треба так казати,— повторює Милко, наголошуючи на слові «тобі».

— Ти диви! А чому? Вона мені тітка чи сестра?

Милко промовчує. Він підводиться, іде до прилавка, розмінює дрібні гроші й прямує до тоталізатора.

— Він зовсім отупів від цієї машини,— довірчо каже мені Тоні.— А взагалі непоганий хлопець. Якщо тобі нічого робити, можна прогулятися. Мене аж нудить тут.

* * *

О п'ятій годині, після ще кількох таких закладів на Великих бульварах, ми сідаємо на терасі ресторану «Кардинал». Пообіддя вогке й сіре. Вітер жене по небі темні, як дим, хмари. Побіля самих столів суне густий натовп людей. На перехресті вулиць Рішель і Друа утворилося стовпище автомашин, і поліцай, як вітряк, марно розмахує руками в білих пальчатах.

— Можна збожеволіти від цього гамору й нудьги,— каже Тоні, пригладжуючи жовтими від тютюну пальцями довге волосся.— Ні з ким навіть перекинутися словом. Милко балакучий, як риба. Жінки тільки втомлюють мене, та й здирають останні гроші. Якщо хочеш, можу тобі підкинути. Є в мене одна русява, з отакими персами. Офіціантка з «Лібр-сервісу» на Єлісейських Полях. Якщо бажаєш, можу влаштувати...

Лице в Тоні трохи зблідло від спиртного. Волосся скуйовджене, тому що він раз у раз поправляє його прокуреними пальцями. Він уже встиг викласти мені все наболіле і тепер повторює сказане.

— Два роми,— замовляє Тоні офіціантові.

— Мені б краще каву,— осмілююсь заперечити я.

— Буде й кава,— заспокоює мене Тоні.— Нам стане часу на все. Якщо вже ти зі мною, то сповна накуштуєшся. Я не такий скнара, як інші.

Він і справді не скнара: щедро розкидає гроші, попри постійні нарікання на безгріш'я. Взагалі Тоні видається непоганим чолов'ягою, коли не рахувати того, що п'є і базикає більше, ніж треба. Я вже знаю, що він утік з Болгарії п'ятдесятого року, ледве закінчивши гімназію, шукав пригод, «а тепер ось тобі всі пригоди!». Помітив також,— але це між нами, тільки між нами,— що йому часом уривається терпець і він ладен повернутися на батьківщину, але його стримує страх, що там його посадять у в'язницю.

— Поглянь, який навколо хаос і гамір,— каже Тоні, дивлячись на людей, що натовпом сунуть повз ресторан.— Кожен шукає грошей і норовить підставити іншому ногу.— Він підводить на мене скляний погляд і додає:— Коли б я був молодший, то спробував би стати звідником... Краще бути звідником, ніж повією...

— Найкраще не бути ні тим, ні другим,— обережно заперечую я.

— Звичайно, але ж як? Ми не такі багаті, щоб жити чесно. Тим-то й пишемо, що велять, і робимо, що наказують, чекаючи, поки перепаде якийсь франк... Іноді хочеться плюнути на все і піти геть, та не в моєму віці вантажити ящики на ринку. Я вже пройшов це. З мене досить.

Гарсон приносить ром і перебиває черговий уривок з біографії Тоні, вже відомий мені. Для годиться трохи відпиваю з чарки і, відчуваючи, що сп'янів, кидаю погляд на Тонин годинник.

— Пора йти.

— Куди? До Младенова? На біса тобі цей скнара!

— Треба йти. Я обіцяв.

— Тоді спробуй його трохи обскубти. Скажи, я врятував тобі життя, як тобі не соромно скупитись!

— Скажу,— обіцяю підводячись.

— Якщо він тобі підкине трохи грошень, дай знати. Я тебе навчу, як їх краще використати.

Ми прощаємось, і я йду бульваром Османн. Минаю якесь поштове відділення і згадую, що треба кинути

в скриньку листівки з зображенням Ейфелевої вежі. Відтак простую далі, користуючись порадами Тоні, як краще знайти будинок Младенова.

Тоні або гарний хлопець, або ж добре виконує своє завдання. Аж надто добре для такого п'янички. Навіть виду не подає, що слухає мене, не ставить жодного каверзного запитання,— це, звісно, маленький сеанс, щоб вдертися в довіру. Та, на його нещастя, такі номери можуть мати успіх тільки серед простачків.

Рю-де-Прованс, де мешкає Младенов, виявляється зовсім близько. Його будинок — старенька закіптюжена чотириповерхова споруда, як, до речі, й усі довколишні. Сходи чисті, в доброму стані, але вузькі й круті, тому я добряче засапався, доки дістався до четвертого поверху. Младенов відчиняє мені з гостинною усмішкою, проводить якимось темним вестибюлем зі спущеними жалюзі й запрошує до просторого холу, безладно обставленого псевдостаровинними меблями.

Кошаве тіло господаря загорнуто в порівняно новий бежевий халат, заляпаний масними плямами. Звичку Младенова вмочувати одяг я знаю ще з давніх зустрічей у нашій квартальній забігайлівці. Тоді я гадав, що це в нього від квапливості й зажерливості, з якою він хав закуску із спільної тарілки, щоб його не випередили. А тепер бачу, що він не може не замаститися навіть, коли їсть сам.

— Що тобі налити?— гостинно запитує господар, підходячи до буфета.

— Дякую, я вже пив.

— Тоді кави. Вона трохи охолола, але я люблю саме таку.

Младенов приносить дві склянки, для годиться оглядає їх на світло, чи чисті, й наливає з великого кавника схожу на чай рідину.

Кава не те що холодна, а наче вчорашня. Я відставляю склянку на камін, запалюю сигарету і зручно вмощуюся в кріслі. Младенов підсовує ближче до мене стільця й собі сідає.

— Ти прибув саме вчасно, мій хлопче. Нам з тобою треба багато зробити,— вже втретє за сьогоднішній день повторює ту ж фразу дідусь.

Хоч подумки я і називаю його дідусем, Младенов виглядає досить бадьорим як на свої шістдесят років. Він трохи сутулий і кошавий, але ще міцний, як горіх,

— Зробимо все, що треба,— заспокоюю його.— А як щодо мого трудовлаштування?

— Все влагоджено. Було нелегко, але все гаразд. Спочатку обидва пручалися, особливо Кралев: мовляв, ми не знаємо, що він за один, навіщо вам їжак за пазухою. Вся Болгарія знає його, кажу їм, тільки ви не знаєте. Ви про нього теж чули, але вдаєте глухих. Нам саме така людина й потрібна! Вламав їх таки.

Младенов сперся на крісло, нахиляючись до мене:

— Сказати тобі, чому вони впиралися? Бо ти — моя людина.

— Може, й не тільки тому. Після обіду я весь час був з Тоні.

— Тоні — то пусте! — презирливо кривиться Младенов.— Облиш цього п'яничку, він — нешкідливий. Милко також. Ворон і Вуж — це дрібнота, слуги й охоронці, хто їм платить — тому й служать. Всі капості від отих двох — Димова й Кралева.

Дідусь вмовкає, задумливо втупившись у потьмяніле дзеркало над каміном. Потім якось урочисто промовляє:

— Тільки подумати, в чії руки віддано наші національні ідеали!..

Младенов — політикан старого вишколу. Тому не може говорити про свої особисті справи, не зачепивши національних ідеалів.

— Ти сам мешкаєш у цих хоромах? — запитую я, щоб повернути свого друга до дійсності.

— Сам, хоч вони для мене завеликі й доводиться платити скажені гроші. Я взяв би тебе до себе, вдвох дешевше, але ж не дозволяють...

Він знову нахиляється до мене й шепоче:

— Не буду критися: тут, розумієш, бувають люди, неохочі до зайвих свідків. Тому й наполягають, щоб я був сам.

— Як хочеш. З мене зараз користі ніякої. Я, бай Марине, не маю й ламаного гроша.

Натяк досить прозорий, але це брехня. В мене в кишені куди більше грошей, ніж мені зараз потрібно. Та справа в тім, що я не маю права витратити їх, доки не забезпечу собі якісь прибутки від Центру.

Младенов, здається, передбачив таку розмову. Він лізе в кишеню халата й витягає п'ять стофранкових папірців.

— Не хвилюйся, без грошей не сидітимеш. Я завжди дбаю про своїх людей. Візьми поки це, а коли одержиш платню, повернеш.

Я швидко, але поважно, як людина, яка думає повертати борг, перелічую гроші і ховаю у внутрішню кишеню. Младенов з неприхованим жалем стежить за моїми рухами, бо ще задовго до мого приходу обміркував неминучу жертву і вагався, дати мені десять банкнотів чи тільки п'ять,— попервах, у пориві великодушності, відрахував десять, а тоді забрав п'ять назад, запевняючи себе, що це привчить мене бути ошадливим.

— То, кажеш, робота? — повертаюсь я до нашої розмови.

— Робота, мій хлопчику, і дуже серйозна. Скажу тобі, що Центр фактично, хоч це й секрет, існує на кошти американців. Люди, звичайно, цінують мене, бо є різниця між політичним лідером Младеновим і якимось там емігрантом Димовим. Це й не подобається Димову. Він крутився, вертівся і вже, здається, встиг декого переконати, що хоч я й впливова фігура, але, бачте, без його ділових здібностей. І все стало так, як він хотів: я — це фірма, а справжній шеф — Димов.

— Як же це? То це ти без ділових здібностей! — дивуюсь я, хоч з усіх здібностей бай Марина мені відомо лише його вміння непомітно вислизати якраз перед тим, як настає час розраховуватись.

— От і кажи їм! — вигукує Младенов.

— А чому ж ти миришся?

— А хто питає... Якимось я поставив питання руба: «Скажіть мені нарешті, хто тут керівник — я чи Димов?» — «Ти керівник,— кажуть,— але й Димов корисна людина, і треба рахуватися з ним». І попередили, що не бажано загострювати взаємини в Центрі. А якщо ті, хто дає гроші, кажуть «не бажано», це означає «не дозволяємо».

— І що ж тепер?

— Я розраховую на тебе. Досі я був сам, без надійної людини, і через те вони просто ізолювали мене. А тепер треба навпаки: ми їх ізолюємо і доведемо американцям, що можемо керувати роботою краще за різних димових. Певна річ, треба діяти делікатно й поступово. Для початку ти візьмешся за журнал. Він на такому рівні, що буде неважко поліпшити його. Це помітять, де треба, Потім ти потрапиш і до іншого сектора.

Ми залучимо на свій бік Тоні й Милка. І Димов муситиме відступити. Він хитрий, але піддатливий, і примириться грати другу скрипку. Найнебезпечніший Кралев.

— Що ж воно виходить? Ти заслона для Димова, а Димов — для Кралєва...

— До якоїсь міри так. Принаймні поки що,— супить ся Младенов.

— А звідки сили у Кралєва?

— Як звідки? Адже він вершить усю роботу. Димов без нього й кроку не ступить, тому танцює під його дудку, не розуміючи, що одного дня той сяде на його місце.

— В чому ж полягає робота Кралєва?

— Потім все зрозумієш. Час є,— ухильно відповідає Младенов.

І справді. Я не наполягаю.

— Ми ще продовжимо нашу розмову,— каже бай Марин, поглядаючи на годинник.— Поки що твоя мета — журнал. З нього почнеш завойовувати авторитет. А в потрібний час візьмешся за інше.

Він знову позирає на годинник, і я підводжусь.

— Я хотів би з тобою повечеряти десь, але до мене мають прийти люди. Тому відкладемо це на інший раз...

— Не турбуйся,— заспокоюю його, виходячи з кімнати.

— А ти де оселився? — нарешті цікавиться Младенов, проводжаючи мене темним вестибюлем.

— Ніде. Де ж мені взяти грошей?

— А де речі?

— Які речі? Я, бай Марине, два тижні працював у марсельському порту, доки зібрав грошей на дорогу й на оце ганчір'я,— відповідаю, показуючи на свій костюм, дійсно не першорядний.

— Отже, ти якось викрутився. А щодо ночівлі, то поблизу Сен-Лазара є безліч недорогих готелів.

— Де це?

— Біля вокзалу, за два кроки звідси. Спитаєш — кожен покаже.

— Гаразд, це пусте,— кажу я, відчиняючи двері.

На порозі обертаюсь і, дивлячись старому у вічі, спокійно кажу:

— Що ж до іншого, будь певен,— ми так не залишимо. Все зміниться, і, можливо, навіть швидше, ніж ти сподіваєшся. Ти ж знаєш, я не люблю базікати,

— Знаю, мій хлопчику, знаю! — киває Младенов.— Саме тому я всі ці шість місяців тільки й думав про тебе!

І він по-батьківському всміхається. Але в його втомленому погляді більше невпевненості, ніж надії.

Розділ третій

Якщо хтось сподівається довідатися від мене про Париж, раджу йому не гаяти марно часу й купити «Синій путівник». Там про все сказано, можливо, трохи нудно, зате вичерпно. Мій Париж не має нічого спільного з тим путівником, де фігурують Ейфелева вежа, Обеліск, церква Мадлен та інші визначні пам'ятки. Абияк умебльована мансарда, що має гучну назву «студія», доповнена тісною кухнею і ще тіснішою ванною, що її домовласник розрекламував як кімнату, з вікон якої відкривається чудовий краєвид на цинкові дахи міста. Дев'яносто дві вузькі, напівстерті кам'яні сходишки зі ступінь на вулицю. Сама вулиця — то два ряди задимлених, майже чорних будинків і магазин ортопедичних пристроїв на розі. Через наступну вулицю — пекарня, бакалія, м'ясна крамниця й винний магазин. Далі ще дві вулиці без магазинів. Потім — відома вам Рю-де-Параді, кав'ярня «У болгарина», приміщення, що належать Центру. Такий мій Париж.

Центр міститься у величезній квартирі з шести напівтемних кімнат, куди в жодну пору дня і року не проникає сонячний промінь. На вхідних дверях латунна дощечка з написом: «Імпекс», але це про людське око, аби була якась адреса для оплати за електрику. Димов, Кралев і Младенов займають окремі кабінети. Дві кімнати займає так звана редакція, цебто я, Тоні й Милко. Остання кімната — щось ніби склад і архів. У кухні господарюють Ворон і Вуж, варять при потребі каву шефам і їхнім гостям, чистять свої пістолети й разом обговорюють події, якщо можуть щось уторопати із заголовків ранкових газет.

Вуж — це звичайнісінький грубіян з червоним рябим лицем; у його лексиконі здебільшого лайливі слова. А от Ворона в мене антипатія. Вона така непереборна, що одного погляду на його високу, в незмінно чорному костюмі постать досить, щоб викликати в мені нудоту.

В нього довгаста, мов диня, голова з рідким темним волоссям на тім'ї, великий навислий ніс, що мало не зазирає в рот, великі й жовті кінські зуби, часто вискалені в усмішку, в якій немає нічого веселого. Я зненавидів його відразу, як, судячи з його поведінки, і він мене. Ніби кохання з першого погляду, але навпаки.

Вже понад місяць, як я працюю, строк достатній, щоб дати певний лад своїм справам. Я найняв за фантастичну для мене ціну згадану вже студію. Придбав три костюми, готові, звичайно, бо певен, що зовнішній вигляд залежить не від крою костюма, а від власного крою, який, до речі, в мене непоганий. Одну з кімнат редакції я перетворив на свою канцелярію, до другої без заперечень перейшли Тоні й Милко, бо вони здебільшого стирчать у кав'ярні. Ну й, нарешті, власний «ягуар», куплений принагідно на виплат.

Мій «ягуар» викликав у Центрі певне пожвавлення. Димов не втримався від зауваження, що кожен, хто потрапляє сюди, передусім прагне придбати автомобіль, навіть якщо він справжнісінький мотлох. Тоні заперечив, навпаки, мій «ягуар» не мотлох, а пречудова машина, тільки давно застаріла модель. Ворон обмежився тим, що з усієї сили вдарив по крилі ногою, аби випробувати, від чого моя таратайка мало не розвалилася. Навіть Младенов по-батьківському покартав мене, мовляв, перш ніж розтринькувати гроші, треба порадитись.

Але я задоволений своєю покупкою — в ній є одна дрібничка: під старою обшивкою «ягуара» встановлено зовсім новий, потужний двигун — маленька таємниця моя і мосьє Леконта.

Якщо не рахувати автомобіля, мій авторитет у Центрі значно виріс ще першого місяця роботи, особливо після виходу журналу. Младенов мав рацію: журнал робили й оформлювали так незграбно, що людині з елементарними знаннями було неважко поліпшити його. Номер, що готувався під моїм безпосереднім керівництвом, за змістом і виглядом так різнився від попередніх, що викликав у Центрі неабиякий переполох. Навіть Кралев не знайшов до чого присікатися і лише запитав:

— Скільки нам коштуватиме така приємність?

— Стільки ж, скільки й коштувала.

— Тямить людина в цій справі, — великодушно визнав Димов, задоволено підкидаючи ключі з зображенням скорпіона.

А Младенов лише хитро підморгнув,— мовляв, чи не я вам казав, що це золотий хлопець.

Після журналу я поки що нічого не роблю, щоб завчасу не створювати собі авторитету в Центрі. І, можливо, саме тому поступово зростає довіра до мене. Я не пхаю носа в чужі справи, не запобігаю ні перед ким, не накидаю своєї дружби, а, виявивши щось цікаве, вдаю, ніби нічого не помітив.

Спочатку мене дивувало, що в Центрі тільки п'ять чоловік, один з яких фактично нічого не робить, а двоє інших ведуть якийсь журнальчик для жменьки емігрантів. Потім я збагнув, що в Центрі набагато більше людей. Були ще якісь невідомі суб'єкти, різні за віком і статками — наскільки про це можна судити з їхніх костюмів. Вони приходили за якимось не відомим мені розкладом, їх приймали Кралев або Димов, а деяких навіть Тоні — цей приймав просто на складі. Відвідини були короткі, і це наштовхнуло мене на думку, що коли вони доставляють у Центр якісь повідомлення, то в письмовій формі. Мій здогад вимагав перевірки, і одного дня принагідно я здійснив свій намір. Виявилося, що я не помилився.

* * *

Будики на столі дзеленчать так пронизливо, що я на силу стримую себе, щоб не пожбурити в них подушкою, та натомість покірно підводжуся з ліжка, бо дзвінок той адресований мені.

Шоста година ранку, а робота в Центрі починається о дев'ятій і я міг би полежати ще найменше дві години, коли б не треба попередньо влаштувати кілька справ. Щоб умитися, поголитись і вдягтись, мені треба рівно двадцять хвилин. Заходжу в комірку біля кухні, де в мене сигарети, і витягаю зелену пачку «житана». Відкриваю її і ховаю під сигарети кілька дбайливо згорнених тоненьких аркушів паперу, рясно списаних дрібним почерком. Це мій почерк. Зелений «житан» — значно м'якший від синього «голуза», тому я палю саме їх. До того ж пачка в них досить широка і має перевагу: не розкривається самохіть, коли це небажано, а висувається, як шухлядка.

Щоб зігрітись, дев'яносто двома сходинками збігаю на вулицю. Квітневий ранок сонячний і вітряний, але

для того, аби пересвідчитись, що він сонячний, треба задерти голову, бо прірва вулиці, як завжди, тоне в густих сутінках. Але дивно подумати, що ці сутінки тут ще від часів Другої імперії.

Вулиця порожня. Тільки мої кроки самотньо відлунують по тротуару. Дістаюся рогу й за ортопедичним магазином збочую. На вітрині виставлено дві штучні ноги й одна рука, густо запошені пилом. Можливо, для когось ці протези — нездійсненна мрія, а на мене вони справляють гнітюче враження, я чомусь щоразу думаю, що такі суглоби жахливо скриплять. Минаю ще три вулиці, такі ж безлюдні, й опиняюся біля вокзалу Сен-Лазар. Тут уже доситьлюдно. Купую в кіоску «Фігаро», кладу в кишеню. Потім заходжу в простору кав'ярню навпроти вокзалу й сідаю за столиком у глибині приміщення.

— Велику чашку крему і два рогалики, — замовляю офіціантові.

Кладу на стіл сигарети й сірники і розгортаю газету. Бої у В'єтнамі і збройні сутички на ізраїльсько-сірійському кордоні. Нічого особливого. Підвищення цін на свинину. Я свинини не їм. Офіціант подає сніданок. Беруся до нього, поклавши на стіл розгорнуту газету.

— Тут вільно?

Це запитує літній чоловік, зовні схожий на урядовця з потертою коричневою валізкою в руці. Я ствердно киваю. Незнайомець сідає, ставить біля себе валізку, виймає сигарети, закурює і кладе пачку на стіл. За якимось збігом він також палить зелений «житан».

— Каву! — гукає офіціанту чоловік із валізкою.

Потім помічає мою газету.

— Дозвольте?

Я знову ствердно киваю. Незнайомець бере газету і заглиблюється в читання. Я закінчую снідати, беру зі столу зелену пачку і запалюю сигарету. Пачка не моя, моя ще ціла, але я не формаліст і тому ховаю чужі сигарети собі в кишеню.

Офіціант приносить незнайомцеві каву, і я використовую це, щоб розрахуватися. Моя газета лежить згорнена на столі. Я недбало засовую в кишеню і її. Потім підводжусь, недбало киваю сусідові з валізкою і виходжу.

Сьома година. На роботу ще рано, але я люблю працювати рано, коли ніхто не заважає. Біля вокзалу вирує

людський тлум. Хто від'їздить, а більшість прибуває з навколишніх селищ. Рушаю по Рю-де-Шатодьйон. Рю-де-Параді звідси недалеко, та й прогулянка перед робочим днем завжди корисна.

О сьомій тридцять дістаюся Центру. Про всяк випадок дзвоню, але ніхто не озивається, і я відчиняю двері й заходжу. Зазираю в усі кімнати. Ані живої душі. Кабінети Кралева і Димова, як завжди, замкнені. Про всяк випадок заглядаю в замкову шпарину. Начебто нікого. Виймаю з кишені ключа, відчиняю кабінет Димова, замикаюся зсередини й ховаю ключа. Сьогодні субота. Зібрана за тиждень різними каналами інформація лежить у столі Димова. Вона підготовлена Кралевим, але тільки Димов уповноважений передавати їх кому слід. Щосуботи. І тільки в суботу.

Шухляду замкнено секретним ключем, та в мене є досить удала його копія. Перш за все уважно оглядаю шухляду ззовні, щоб пересвідчитись, чи не зроблено якоїсь позначки. Тоді відмикаю її і, перш ніж вийняти папери, добре запам'ятовую, як їх покладено.

Я вмю швидко читати й запам'ятовувати, тому перегляд документів забирає не більше десяти хвилин. Ховаю аркушики назад, замикаю шухлядку і тільки-но збираюсь покинути кімнату, як лунають чиїсь кроки. Спочатку глухо й віддалено. Хтось відчиняє й зачиняє двері. Тоді кроки стають виразніші, вони десь зовсім поруч.

Я вже давно знаю, що коли хтось застукає мене в цій кімнаті, сховатися можна тільки за припорошеною пилом темно-зеленою шторою в кутку біля вікна. Звичайно, сховище ненадійне, але кращого немає. Кроки наближаються. Я причаююсь за оксамитовою шторою. Якщо це Димов, є надія, що він трохи посидить і, нічого не помітивши, кудись вийде. А може, й не Димов.

Кроки затихають біля самих дверей. Хтось легко натискає на клямку. Потім настає тиша, хтось, мабуть, зазирає у шпаринку. Потім кроки віддаляються, клацає замок, і чути рип дверей кабінету Кралева.

Отже, це Кралев. Дивно, чому він передусім перевіряє двері кабінету Димова. Йому нічого шукати в столі шефа, оскільки все, що там є, йому добре відоме. Отже, сумнівається, чи хтось інший не використав нагоди обстежити кабінет у неробочий час.

Всі ці думки пролітають у моїй голові блискавично, бо аналізувати події немає часу. Треба якомога швидше й тихіше вислизнути звідси, бо невдовзі прийдуть Ворон і Вуж і вибратися буде неможливо.

Виходжу з-за штори й нечутно скрадаюся до дверей. Беру ключ, обережно встромляю його в замок і тихо повертаю, намагаючись не рипнути. У такий спосіб мені вдається нечутно прочинити двері, вийти в коридор і навіть замкнути кабінет. Щойно я сховав до кишені ключа, як відчиняються двері кабінету Кралева. Тут же простягаю руку й стукаю в двері Димова. Нерозумно. Але це єдиний вихід в такому становищі.

— До кого це ти? — глузливо запитує Кралева.

— Як до кого? До Димова... Мені потрібні болгарські газети.

— Димова ще немає, ти це добре знаєш.

— Я думав, може, він уже прийшов...

— А ти коли прийшов?

— Хвилин десять тому.

— Ти диви! А чого ж я тебе не бачив? Я обійшов усі кімнати.

— Я був у вбиральні.

Вбиральня розташована в кінці приміщення, і, судячи з усього, Кралева туди не заходив.

З-під кошлатих брів на мене недовіркою й неприязно дивляться чорні очі. Та я витримую їхній погляд. Моя версія не дуже переконлива, але можлива. При бажанні в неї можна повірити.

— Ти що, влаштовуєш мені допит? — кажу я і ступаю на крок до нього аби краще чути відповідь.

— А ти, може, хочеш битися зі мною? — питає Кралева, так само пронизливо дивлячись на мене.

Я й справді з превеликою втіхою уцідив би його ключем по вугластій голові, але зараз не можу собі цього дозволити.

— Слухай-но, Кралева: я займаюся своєю справою, займайся й ти своєю — і годі переслідувати мене, бо коли-небудь я можу попсувати тобі настрої... і твою пику... що б там не було...

Я промовляю ці слова, ледве стримуючись, щоб не здійснити своїх погроз. Смаглявий незворушно дивиться на мене, але це не означає, що він не чує моїх слів. Я повертаюся, не чекаючи відповіді, і простую до свого кабінету.

Подекуди не зайве вдати з себе й паливоду. Кралев відчуває свою силу, бо за спиною в нього стоять і емігранти, й американці, тоді як в мене лише Младенов, та й той зречеться мене, як тільки йому це буде вигідно. І все ж таки шибайголова, навіть якщо один-однісінький, може здатися небезпечним. Та й яка користь з того, що за спиною в тебе американці, коли він з тебе зробить шніцель?

З тактичних міркувань мені не варто виявляти своєї неприязні до Кралева, бо це насторожить його. Та оскільки він і так завжди насторожі, постійно стежить за мною і ненавидить мене аж далі нікуди,— шкода од цього промаху незначна.

На дев'яту годину збираються всі, і в Центрі починається звичайне життя. Я займаюся матеріалами наступного номера журналу, водночас дослухаючись, що відбувається навколо: чи не збирається Кралев вжити щодо мене якихось заходів. Поки все спокійно. За дверима раз у раз дзвонять анонімні відвідувачі, яких Ворон водить до Димова чи Кралева. Вуж варить на кухні каву для шефів і гостей. Тоні й Милко ліниво переглядають ранкові газети.

Перед обідом до мене входить Димов.

— Як номер?

Він кидає бічний погляд на розкладені на столі папери. У виразі його обличчя немає нічого підозрілого. Пухка долоня підкидає ключі з зображенням скорпіона.

— Помаленьку,— відповідаю я.

— Кажеш, помаленьку? — перепитує Димов таким тоном, наче хотів би, та немає чого сказати.

З деяких пір він зайняв щодо мене позицію великодушного доброзичливця.

— Так,— киваю головою.— Більшість матеріалів уже є. Лишилася передова стаття і...

— Гаразд, гаразд, бачу,— уриває він мене і виходить з кімнати.

Після першої години йду до кав'ярні, яку всі емігранти називають «У болгарина». Яюсь дивно — немов самі вони австралійці. Тоні й Милко, як завжди, зайняті тоталізатором. Обідаємо втрьох, а потім, оскільки сьогодні субота й робити нічого, починаємо пиячити. Один офіціант хворий, другий відгулює до вечора, тому нас обслуговує сам хазяїн. Це незграбний чоловік, з округлими, як у жінки, плечима і непорушним обличчям з об-

вислими щоками, що якимось дивно контрастує із жва-
вими хитрими очищами.

— Консумуйте, хлопці! Профитируйте, поки я сам:
пурбоарів не беру! — підбадьорює він нас, добираючи
за звичкою французькі слівця з болгарськими закінчен-
нями.

— Кажі це Емілеві,— озивається Тоні.— Сьогодні він
пригощає.

Я не заперечую, хоч і не збирався нікого пригощати.
Нашим шефам слід було б повчитися в нас: ми втрюх
ніколи не сперечаємося, кому з нас розраховуватись.

— Ти надто стараєшся, друже,— каже мені Тоні після
третьої чарки, коли хазяїн подав нам наступну пляшку
божолє.— Якщо гадаєш у такий спосіб завоювати сим-
патію Кралева, то глибоко помиляєшся. Він убачатиме
в тобі суперника і ще дужче зненавидить тебе. Бери
приклад з мене й Милка. Тебе лаятимуть, але все буде
гаразд, бо ти шпилька, яка не колеться...

Я не заперечую. Мені ліньки відповідати. Милко, за
своїм звичаєм, теж мовчить. Це відкриває широкі мож-
ливості для Тоні, і він базікає без упину, заводить мову
про стосунки у Центрі і про взаємини між двома ста-
тями.

— Як ти обходишся без мадам, га? Я починаю в то-
бі розчаровуватися...— впритул береться за мене Тоні.

— Для такого спорту я надто бідний.

— А навіщо бути багатим? Можна й з дрібними гро-
шима. Я тебе зведу з своєю русявкою...

— Ти мерзотник,— кидає Милко низьким, хрипким
голосом.

— Чому це мерзотник? Що вона мені набридла? Роз-
тринькує мої гроші, а я ще й мушу ризикувати? Якщо
її чоловік дізнається, він переверне весь Париж.

— А ти більше базікай, тоді не дізнається,— раджу
йому.

— Вже й друзям не можна вилити своєї туги. І все ж
таки я в тобі, друже, розчаровуюся... Більше місяця без
мадами...

— Тебе кличуть до телефону,— повідомляє мене ха-
зяїн.

Я йду до кабінки, а тим часом хазяїн каже Тоні:

— Ти вже три години дискутуєш про це. Мабуть, ти й
сам нездалий.

У трубі чути голос Младенова:

— Емілю? Це ти? Щойно приїхала моя донька з Болгарії... Одне слово: в мене велика радість... Чи не міг би ти заглянути до нас? Так, так, зараз, негайно.

Ось вам і мадам!

* * *

Мадам, здається, вже встигла перевдягтись і причепуритися після дороги, бо виглядає досить привабливо. Я чув колись, ніби Младенов має дочку від дружини, з якою давно розлучений. Казав він і про те, що вона збирається втекти з Болгарії, виїхавши за кордон з екскурсійною групою. Але я і не припускав, що вона така приваблива, може, тому, що надивився на пику її батька.

— Це моя Ліда,— каже Младенов, провівши мене до вже знайомого, завжди захарашеного холу.— Познайомтесь.

Знайомлюсь. Ліда сідає, виймає із зім'ятої, майже порожньої пачки «Сонця» сигарету і закидає ногу на ногу, оголяючи стегна вище панчіх. Стегна гарні, але зумисність пози неприємно вражає.

Сказавши, що дочка Младенова приваблива, я трохи перебільшив. Попри струнку поставу, тонку талію і вродливе обличчя з великими карими очима, в цій дівчині— чи молодиці — є щось відразливе, я помітив це відразу, як тільки вона сіла, закинувши ногу на ногу. Хоча б у її манері триматися. Щось огидливе і в її надміру наквацованих губах, у відвертому, нахабному погляді і в високо підтягнутих бюстгальтером грудях, які й без того великі,— в усьому її вигляді, що ніби промовляє: «Ми пройшли крізь вогонь і воду, нас ніщо не здивує, ми на все готові».

Я не мораліст — дивлюся на мораль зверхньо, але якщо вихвалитися тільки своєю розбещеністю, то на верхній щабель громадської ієрархії слід піднести повію. Тим-то дочка Младенова не приваблює мене, а, навпаки, відштовхує, і я відразу ж одношу її до категорії тих ще зелених німфоманок з кав'ярень, які дивляться на кохання, як на чарку коньяку. Це, власне, мене не хвилює, бо я не збираюсь одружуватися з нею.

Младенов не зважає на ніяковість першого знайомства і зараз же переходить до діла: йому хотілося б показати Ліді нічний Париж, але, як на зло, цього вечора

в нього важлива зустріч. То чи не буду я ласкавий прогулятися з гостею.

— Татку, ну який ти! — вигукує Ліда без особливого почуття, мабуть, лише для годиться.

— А чого ж! Мені буде дуже приємно, — відповідаю я також для годиться, відзначаючи подумки, що старий хитрун вирішив заощадити за мій кошт кілька франків.

Виявляється, Ліда вже готова до прогулянки. Ми залишаємо батька готуватися до важливої зустрічі й тісними сходами спускаємося вниз.

Співвітчизниця трохи розчарована жалюгідним виглядом мого «ягуара», зате вражена спритністю й швидкістю, з якою ми протискаємось крізь потік автомашин. Кілька разів вона несвідомо хапається за моє плече, боячись, що за мить ми розсиплемось на друзки, але поступово звикає й заспокоюється.

— Ви справжній віртуоз! — зауважує вона, коли ми проносимось на волосинку від блискучого «кадилака», гордовито залишаючи його позаду.

Я думав, що вона скаже: «Ви шикарно водите машину» або «Ви справжній мужчина».

— Тут кожний мусить так їздити, — відповідаю їй, — якщо не хоче, щоб його вилаяли чи назвали старою черепахою.

— Батько казав, що ви страшенно смілива людина. Відтоді, як ви врятували йому життя, він вважає вас справжнім героєм...

— Ваш батько перебільшує, — перебиваю її, різко звертаючи в провулок. — І взагалі хтось казав, що героїзм — це яма, в яку людина втрапляє через необережність.

— Це скромність чи скептицизм?

— Швидше реалізм, якщо говорити мовою словника іноземних слів. Куди б ви бажали поїхати?

— Ви мчитесь так шалено — і не знаєте куди? — щиро дивується Ліда.

— Я завжди їжджу навмання.

Цю фразу я також кидаю навмання, і тому вона досить нещира, але дівчина хапається за неї:

— В дослівному чи в переносному розумінні?

— В обох, — продовжую брехати я.

— Я і не припускала, що людина може жити навмання. Тобто така розумна людина, як ви.

— Розумна чи дурна людина — з'ясовується тільки після її смерті, — зауважую я і знову роблю стрімкий поворот, мимовільно відштовхуючи свою супутницю до дверей.

Виїхали на майдан Кліші, забитий автомобілями. Далеко попереду мерехтить червоне око світлофора. Я прилаштовуюсь до передньої машини і вмикаю швидкість.

— Якщо ви не вмієте жити навмання, то що ж ви тут робитимете? — повертаюсь я до нашої розмови, чекаючи зеленого вогника.

— В мене тут батько...

— Ну й що? Мати ж у Болгарії...

— Я не могла залишатися там... Якщо поводишся вільно і живеш як хочеш, на тебе тичуть пальцями... ображають як хочуть... Потім ця історія з батьковою втечею...

На перехресті спалахує зелене світло. Вмикаю першу швидкість, поки рушать передні машини.

— Розумію, — відповідаю я. — Це єдине виправдання. Ви спробували змінити становище, тікаючи навмання. Як і я.

Автомобілі повільно рушили. За ними просуваємось і ми. Та біля самого перехрестя знову спалахує червоне світло. Зупиняюсь і вмикаю мотор.

— Ви до кого їхали сюди? — запитує Ліда.

— Ні до кого.

— Ви їхали ні до кого, а я до батька — ось у чому різниця, — пояснює вона роздратованим тоном.

— А раніше ви теж жили в батька? — запитую ніби знічев'я.

— Я ніколи не жила в батька. Весь час з матір'ю...

«Тепер ти побачиш різницю, — подумки відповідаю їй. — Можливо, я помиляюся, але гадаю, що скоро ти проклинатимеш свого любого татуса».

— Чому ви спитали, де я жила?

— Просто так. Ви зацікавили мене, — пояснюю, знову вмикаючи першу швидкість.

Цього разу ми встигаємо проскочити майдан і збчемо з бульвару на площу Пігаль.

— Якщо ви так мною цікавитесь, запросіть мене куди-небудь повечеряти. Я страшенно зголодніла.

— Саме це я й збираюся зробити, ось тільки обмір-

кову, куди краще податися. О, згадав! Ми поїдемо в затишний ресторанчик на Монмартрі.

Спочатку я був вирішив завести її в звичайну кав'ярню на бульварі й нагодувати квашеною капустою або біфштексом із картоплею. Але зараз міняю свій намір. Зрештою, вона не винна, що її батько скнара, отож нічого мститися на ній.

Залишаючи позаду Пігаль, в'їжджаю на площу Рошешуар і звертаю праворуч на круту вуличку. Невдовзі ми біля ресторану.

Ресторан — друге розчарування після «ягуара». Це невеличкий заклад з подвір'ям-садочком, що причаїлося між сліпих задимлених стін. Ніякого натяку на розкіш, якого сподівалася ця дівчина, мріючи про «першу вечерю в Парижі». Я міг би показати їй і шик, бо зараз у мене досить грошей, та не бажаю удавати з себе казкового принца. До того ж у цьому ресторанчику, попри його скромний вигляд, добряче годують.

Смачна їжа і три келихи білого бургундського розсіюють Лідине розчарування. Ми допиваємо каву з лікером «Шартрез», і я розраховуюсь.

— Вже додому? — запитує дівчина, певно сподіваючись, що я заперечу їй.

Я називаю її «дівчиною» лише тому, що вона незаміжня. А це слово до неї зовсім не пасує.

«Додому, а куди ж іще?» — хочеться відповісти, та в мені знову бере гору поблажливість.

— Можемо поїхати ще куди-небудь, — пропоную їй. — Що ви бажали б побачити?

— Стриптиз! — визивно відповідає вона.

— Гарзд. Я гадав, що стриптиз цікавить лише чоловіків.

— Чому лише чоловіків?

— Бо роздягаються жінки.

— Мене це також цікавить. Вважайте мене розбещеною.

— Я такого не казав, — заспокійливо промовляю я і веду її до «ягуара» надворі.

Я міг би показати їй «Лідо», і вона зі своїми провінційними смаками була б, звичайно, в захопленні від різнобарвних прожекторів та прибраних в рожеве пір'ячко танцівниць, але це не входить у мої плани. Я вже казав, що не хочу скидатись на казкового принца. Тому заводжу її в просякнутий потом і дешевим маслом

притон під площею Пігаль, де півдоби показують атракціон і на тісній сцені одна за одною з'являються виснажені жінки, оперуючи, як автомати, своїми туалетами, що перетворилися на дрантя від безперервного скидання й одягання. Найпершою виходить якась перестаріла красуня з вислою плоттю. Вона так трясє грудьми, що припасовані до них китиці метляються зліва направо і потім справа наліво. Видовище дуже вульгарне, жінка також вульгарна й відразлива, однак Ліда терпляче вичікує, сподіваючись, що головне буде попереду. Потім вискакує туркеня чи арабка — одне слово, представниця Близького Сходу, яка заробляє гроші на прожиття своїм рухливим тазом і животом. У неї білі дебелі стегна, прикрашені кількома синцями; її звідницький вигляд викликає несвідому огиду. З'являється ще кілька красунь з деформованими фігурами й грубими обличчями, вони трусять бюстами й розсувають стегна, навіть не сподіваючись викликати якийсь інше почуття, крім відрази й нудьги.

— Оце й усе? — сумно запитує Ліда, щойно як спалахує світло.

— Так. Сподобалось?

— Гидота.

— Тоді можемо рушати. Після антракту все почнеться з початку.

Виходимо надвір. Пропахле бензиновим чадом повітря здається мені подихом весняного вітерця після задушливого нікчемного салону.

— Може, пройдемоь пішки? — пропоную я.

Вона байдуже знижує плечима. Після третього розчарування її цікавість почала зникати. Йдемо повільно і навмання за моєю звичкою. Виходимо на Рю-Бланш. У тьмяно-зеленуватому й фіолетовому сяйві барів чатують жінки з фарбованим або знебарвленим волоссям, у вузьких коротеньких сукнях, з сумками під пахвою.

— Може, це й є...

— ...повії,— докінчую я.

— Як усе гидко! Прагнеш бачити щось гарне, а навколо одне свинство.

— Не треба мріяти.

— А як інакше жити?

— Дуже просто: хай прикро, зате без розчарувань. Якщо не заперечуєте, вип'ємо кави?

Вона знову байдуже знижує плечима. Заходимо в най-

ближчий бар і сідаємо у першій кабіні. Бар майже порожній, якщо не рахувати двох пар у кабінах і кількох жінок недвозначного фаху, що примостилися біля стойки. Офіціант приймає наше замовлення без ентузіазму: тут не заведено приходити з жінкою. Інакше що робити отим, біля стойки?

— Сподіваюсь, у Парижі не все таке нікчемне, як те, що ви показали мені цього вечора,— майже брутально кидає Ліда, запалюючи запропоновану сигарету.

— Звичайно, ні! Якщо маєте на увазі зовнішній вигляд. А все інше — такі саме ж злидні і в Парижі, і поза Парижем.

— Не знаю, що ви вважаєте злиднями.

— Те, що означає це слово.

— Для мене злидні — це той незатишний ресторанчик, дешеві серветки, подряпані прибори, сморід убогого салончика, потворність і безсоромність тих жінок.

— Зрозуміло,— перебиваю її.— Для вас злидні — це лише фасад. Але справжні злидні за фасадом. Усе купується й продається. Кожен чекає, поки хтось спіткнеться, і, якщо може, добиває його. Коли жінка, що торгує собою, не потворна, а вродлива, і заклад, у якому її купують, не смердить потом, а пахне парфумами,— це не змінює становища.

Ліда двома ковтками допиває каву й кидає на мене роздратований погляд.

— Ви надто розумієте. Можливо, ви кажете щось варте, але я не люблю філософів. Мене нудить від них.

До речі, я також не терплю розумувань. Від зайвих теревень мене теж нудить, як від обжерливості. І взагалі не знаю, навіщо я марную час із цією юною дурепою.

— Я вас розумію,— киваю головою.— Наступного разу знайдете цікавішого проводиря.

— Так і зроблю,— відрубє вона.— Такого, хто береже свої мудрі думки і має гроші.

Нещасна. Ти сподіваєшся, що таких людей тут до біса, досить лише мати високий бюст.

— Можемо рушати,— сухо пропоную я.

Підводимося й виходимо. Ліда нібито хоче щось сказати, щоб якимось загладити свою грубість, та я не дивлюсь на неї і швидко відчиняю дверцята «ягуара». Вона сідає, я хряпаю дверцятами, переходжу на другий бік, сідаю за кермо і зриваю машину з місця. Десять хвилин

карколомної їзди спорожнілими вулицями— і ми на Рюде-Прованс. Виходжу з машини, з такою ж сухою ввічливістю одчиняю дверцята, допомагаючи пані вийти, проводжаю її до дверей й подаю руку. Вона бере її, затримуючи в своїй, та я не виявляю ніякої схильності до зближення.

— Я була нестерпною,— несподівано каже вона, благо- гально дивлячись на мене.

«Тільки не зарюмсай»,— проноситься в голові думка.

— Не хотіла вас образити...

«Цього тобі й не вдалося»,— подумки заспокоюю її.

— Просто я все уявляла собі інакше... Зовсім інакше...

— Ми завжди щось уявляємо собі інакше,— кажу їй, ризикуючи знову бути названим філософом.— Можливо, все лихо в тому, що зараз в мене мало грошей. Вибачайте, не хочу видатись брутальним, але таких прибутків, як ваш батько, я не маю...

— Прощавайте,— тихо мовить вона, роблячи крок до мене і не випускаючи мою руку.

Напевно, це означає, що й мені треба ступити до неї і залишити поцілунок на її цикламенових вустах. Однак я не люблю перебирати міру. Скнара батько, омріяний Париж і на довершення ще новий коханець — це забагато для одного вечора. Тому я висмикую руку й лише махаю на прощання.

— Не хвилюйтесь. Я не вразливий. Вважайте, що нічого не трапилось.

* * *

«І все ж треба було її поцілувати»,— думаю я, повільно їдучи на своїй таратайці порожніми вулицями. Зв'язки з Франсуаз розбестили мене. Ледве місяць, як я тут, а вже мучить мене самотність, хоч вона завжди була моєю супутницею в житті.

«І все ж треба було б її поцілувати»,— кажу собі, роблячи довгі об'їзди, маневруючи, аби подолати бар'єри вулиць одностороннього руху й дістатися до свого будинку. Вона, здається, більше вдає розбещену, ніж є насправді. Як би там не було, в її компанії мені приємніше, ніж у товаристві Тоні. Молода струнка дівчина щось та значить для такого, як я, чоловіка, далеко не улюбленця долі.

«Цілувати її? З якого дива? — заспокоюю себе, ставлячи нарешті машину біля будинку.— Вона розчарувалась. Уявляла все по-іншому. Я теж уявляв собі все інакше, проте не звинувачую в цьому нікого, окрім власної дурості. Нічого, дівчинко моя, твої розчарування ще попереду. Тоді ми й поговоримо. Можливо, навіть поцілую, якщо наполягатимеш...»

Запалюю у коридорі світло й неквапливо долаю свої дев'яносто дві сходинки. Відчиняю двері, замикаю їх і виходжу до своєї вбогої студії. Клацаю вмикачем.

У кімнаті, на стільцях і на ліжку, на мене мовчки чекають люди з Центру.

Вони в повному складі: Димов, Кралев, Младенов, Тоні, Ворон і Вуж. Немає лише Милка. Певно, не встигли повідомити про судове засідання. Бо, здається, таки має відбутися суд. А можливо, й екзекуція.

— Ба, яка несподіванка! — вигукую я найпривітнішим голосом.— Але чому поночі?

— Заткни пельку! — понуро попереджає Кралев.— Відповідатимеш лише на запитання.

— Можна й так,— погоджуюсь я, спираючись на двері.— Не первина.

— Бобев, ти, власне, на кого працюєш? — м'яко, майже лагідно запитує Димов, смачно плямкаючи товстими губами.

А мені раптом хочеться ляснути його по гладкій щоці, щоб він нарешті виплюнув оту неіснуючу цукерку.

— На вас,— відказую я.

— На кого ти працюєш? — повільніше, але так само лагідно повторює Димов, втуплюючи в мене сонні очиці.— Гадаю, ти розумієш, про що йдеться.

— Якщо ви маєте на увазі щось інше, крім роботи в журналі, то мушу сказати, що я нічого не розумію... Хтось, певно, звів на мене наклеп... Бо чим же пояснити ці нічні відвідини... На кого ж іще я можу працювати?

— Не пашекуй! — знов озивається Кралев.— Тут допитуємо ми.

— Чого ти! — кажу я, переходячи на свій звичайний тон.— Це ти їх так накрутив?

Кралев хоче щось відповісти мені, та Димов зупиняє його порухом пухкої білої руки.

— Знаєш що, Бобев: щоб не гаяти часу на марні виверти, ми спочатку розповімо тобі те, що знаємо ми, а тоді ти, якщо в тебе зосталася хоч крихта глузду, все

збагнеш і викладеш нам, що знаєш *ти*. Кралев, поясни хлопцеві, що й до чого.

— Що йому пояснювати? — раптом озивається Ворон.— Давайте я заведу його в ванну, та й по всьому...

— Ти помовч,— кидає йому Димов.— Ану, Кралев, поясни хлопчиськові.

Мені незабаром сорок, але, називаючи мене «хлопчиськом», Димов має на увазі не мій вік, а мою недосвідченість і самовпевненість, що підбили мене втрутитися в цю гру для дорослих. Поки що я не бачу виходу із становища, в якому опинився.

— Цей тип ще з початку викликав у мене сумнів,— починає Кралев низьким, трубним голосом.

— Хіба тільки в тебе? — не стримується Ворон.

— Помовч! — знов гримає на нього Димов.— Ще раз озвешся — виставимо за двері.

Ворон скалить в ображеній посмішці великі жовті зуби, але змовчує, кидаючи на мене промовистий погляд, мовляв, не виставлять, будь певен.

— Ще з самого початку він викликав у мене підозру, тож я почав придивлятися до нього,— веде далі Кралев.— Помітив, що він надто всім цікавиться, хоч і прикидається дурником. Я попередив порт'є, щоб той стежив, коли він приходить на роботу і йде з роботи. Таким чином я довідався, що в певні дні він приходить на роботу раніше. Сьогодні я також прийшов раніше і спіймав його на гарячому...

— Я стукав у ваші двері,— пояснюю Димову.— Оце й весь мій злочин.

— Ні. Зовсім не в цьому,— зітхає Кралев.— Я хотів дочекатися, поки ти вийдеш із кімнати, але не помітив тебе крізь шпарку, не здогадався, що ти сховався за штору. Думав, кудись зник. А тепер дивися сюди.

Він виймає з кишені аркушик чорного паперу й показує мені.

— Це, щоб ти знав, фотопапір. Ми клали його в темряві на дно шухляди у стіл Димова і в темряві виймали. Однак він виявився засвіченим. Тепер ти зрозумів?

— В яку ще шухляду? — ущипливо перепитую.— Ні в яку кімнату я не заходив. Про яку шухляду і про які папери ти верзеш?

— Обшукайте його! — наказує Димов лагідним голосом, нетерпляче підкидаючи ключі від машини.

Ворон і Вуж разом підступають до мене, штовхаючи

і безцеремонно смикаючи мій одяг, швидко, але уважно обшукують мене. Ключів при мені, звісно, немає. Може, я і новачок, але не зовсім дитина.

— Звідки в тебе стільки грошей? — запитує Димов, ретельно перерахувавши коротенькими, товстими пальцями банкноти в моєму гаманці.

— Щойно позавчора ви самі дали мені платню.

— Те твоє «щойно позавчора» було п'ять днів тому. Невже відтоді ти нічого не витратив?

— Він тільки сьогодні пустив 60 франків, — озивається Тоні, уникаючи мого погляду.

Младенов неспокійно зайорзав на місці.

— А ввечері водив на прогулянку дочку Младенова, — додає Димов. — Звідки стільки грошей?

— На вечір мені дав гроші бай Марин, — відповідаю я. — Він дав мені навіть більше, ніж я витратив.

— Бай Марин дасть йому гроші! Та ще й більше, ніж слід! — презирливо бурмоче Кралев.

Младенов, що доти сидів, наче закам'янілий, нетерпляче ворухнувся:

— Так, я дав йому гроші! Спеціально на цей вечір. До мене прийшла дочка!

Старий бреше переконливіше, аніж я сподівався.

— Якщо бажаєте, можу вам сказати, скільки витратив і скільки лишилося, — впевнено заявляю я, бо завжди намагаюся не мати при собі підозріло великої суми грошей.

— Але цього ти не поясниш! — гримає Кралев, знову показуючи чорний аркушик.

— Сам пояснюй. Я не займаюся фотографією і не порпаюся у чужих шухлядах. Може, хтось і відчиняв шухляду, але яке ти маєш право стверджувати, що це зробив я?

— От що, Бобев, — помахом руки зупиняє мене Димов. — Твої виверти даремні. Ми добре знаємо один одного. Не знали досі лише тебе, але тепер розкусили. Мою шухляду відмикав саме ти. Отже, на цьому крапка. Кажі одне: на кого ти працюєш?

— Мені нема чого казати. Якщо ви вирішили перевірити версію...

— Це твоя справа. Не скажеш — тим гірше для тебе. Зрозумій: від того, на кого ти працюєш, залежить твоя доля. Ми можемо просто вигнати тебе з Центру. А можемо й знищити.

Димов замовкає і очікуюче дивиться на мене масними, сонними очима.

«Не діждеш»,— думаю собі, витримуючи його погляд.

— Мовчиш, значить, обираєш другий варіант,— зітхає Димов і поглядає на годинник.

Потім звертається до Ворона:

— Все готово?

— Все, шефе,— вищирює той свої кінські зуби.

— Зачекайте, це так не робиться! — озивається Младенов.

— Чого чекати? Нової брехні? Цьому немає меж,— огризається Кралев.

Цієї ж миті Димов робить ледве помітний жест пухкою рукою, в якій затиснуті ключі. Вуж і Ворон навалюються на мене. Один з них заламує мені за спину руки, другий заштовхує в рот брудного носовичка. Руки в них — мов лещата.

— Як домовлялися, без зайвого галасу! — попереджає Димов.

— Який там галас! Зануримо головою у ванну — і в Сену. Нехай потім доведуть, що не втопився,— вищиряється мені в лице Ворон, обдаючи гнилим запахом з рота.

Замість відповіді Димов знову змахує своєю провислою рукою. Ті тягнуть мене в ванну. «Кінець! — кажу сам собі, бо сподіватися нема на що.— Можеш пожалітися татові й мамі».

В невеличкій кімнаті справді все готово: ванна наповнена водою, в кутку лежить пластмасовий лантух, очевидно, призначений для мого тіла. Наче крізь сон, чую за дверима заперечення Младенова, його «не поспішайте» і «так не роблять» і підсвідомо розумію, що ці заперечення навряд чи й допоможуть.

— Надінь йому наручники!— наказує Ворон.

Тієї ж миті зап'ястя моїх рук, заломлені за спиною, обхоплюють металеві кільця.

— Настала й твоя черга,— цідить крізь зуби Ворон, смикаючи мене за вухо так, що мало не відриває його.— Я б з радістю розмалював твою пику... Шкода, що шеф наказав не залишати слідів... Я розчавив би тебе, як гниду...

Йому доводиться обірвати свою сповідь, бо в цю мить настирливо лунає дзвоник і хтось гучно грюкає в двері.

— Відчиніть, поліція! — чую виразно, і ця завжди зловісна фраза цього разу звучить у моєму пораненому вусі, як Ісусове: «Лазаре, підведися!»

— Нікому не відчиняти! — попереджає Кралев.

Але тут же доноситься м'який голос шефа:

— Тоні, відчини!

* * *

На порозі ванної стоїть чоловік у цивільному, за спиною в нього троє жандармів у чорних мундирах, з автоматами.

Цивільний уважно обводить очима спершу кімнату, потім присутніх, зупиняє погляд на мені і, звертаючись до Ворона й Вужа, владно наказує:

— Геть звідси!

І ось у моїй студії знову зібрався Центр у повному складі плюс чотири представники місцевої влади.

— Документи! — коротко кидає цивільний.

Усі покірливо виймають паспорти, крім мене, оскільки руки мої ще й досі зв'язані, а Ворон устиг лише витягти в мене з рота свого носовичка. Цивільний підходить до кожного з присутніх, уважно перевіряє паспорти й зневажливо повертає їх.

— Хто ватажок цієї банди?

— Ми не бандити, — без пафосу заперечує Димов.

— А, значить, ви шеф! — киває цивільний. — Може, поясните, що це за розправа, яку влаштовуєте?

— Яка розправа? — здивовано розкриває рота Димов так, що мені здається, ніби ось-ось випаде цукерка.

— От що, пане, запам'ятайте, ми з поліції, а не з церковного хору. Людина з кляпом у роті і в наручниках, повна ванна води, синтетичний лантух і двоє здоровил з обличчями найманих убивць — цього цілком досить, аби затримати всю вашу компанію і почати судову справу за спробу вбивства. Якщо ви такий кмітливий, то спробуйте вигадати якийсь інше пояснення цій пантомімі, хай вам грець!

— Це був звичайнісінький жарт, — смиренно промовляє Димов, дивлячись на інспектора нерухожими сонними очима.

Цивільний допитливо дивиться на мене. Я мовчу. Хай у цих дружків трохи потремтять жижки. Бодай помщуся їм.

— Відповідайте, я чекаю! — підганяє мене інспектор.

— А чи не можна спочатку звільнити руки?

— В кого ключ од наручників? — запитує інспектор, обводячи поглядом увесь синедріон.

Вуж догідливо підбігає й подає інспекторові ключа, який власноручно визволяє мене від залізних пут.

— Ну?

Повільно обводжу обличчя людей з Центру і з задоволенням констатую, що всі вони напружено дивляться на мене, відтак переводжу погляд на інспектора:

— Справді, це був жарт. Хоча й досить таки безглуздий.

— Ну що ж! — знизує плечима інспектор. — Тоді вважайте, що й наша поява — також маленький жарт. Але запам'ятайте, панове: якщо ви повторите подібний жарт, ми пожартуємо так, що від вашого Центру не лишиться й сліду. І не думайте, що вам хтось зарадить. Ви у Франції і мусите дотримуватись французьких законів. Більше попереджень не буде!

Чоловік у цивільному подає знак жандармам і, не оглядаючись, виходить разом з ними.

— Вибачай за одвертість, але ти, Кралев, йолоп! — м'яко промовляє Димов і підводиться.

Таке зауваження приємно тішить вухо, хоч я ще й не розумію, за що саме заслужив його Кралев.

Розділ четвертий

Сіро-зеленкувата злива спадає з навислого неба довгими струменями. Ми сховалися під навісом садового буфету, й дощ пере нас із трьох боків, такий рясний і щільний, що мені здається, наче ми сидимо за якоюсь лискучою напівпрозорою завісою.

Ось уже другий понеділок я приходжу на це домовлене місце, щоразу замовляю собі каву й дістаю зелену пачку сигарет «житан», але чоловік з простим обличчям, якого я називаю подумки просто «мосьє П'ер» і який має запитати: «Дозвольте?» — і, в свою чергу, покласти на стіл пачку сигарет, — не з'являється. Натомість сьогодні прийшов інший чоловік, без розмов сів поруч мене і замість зеленого «житана» витяг з кишені зім'яту синю «голуаз».

Ми сидимо, відгороджені стіною зливи. Мосьє Леконт

такий набурмосений, що я вважаю за краще дивитися на каламутні потоки.

— За вами хтось стежив?

— Якийсь тип, його обличчя наче знайоме. Мабуть, із емігрантів. Я одірвався від нього на площі Республіки.

— Ви певні, що він сам?

— Цілком.

— Зрештою, це не має особливого значення,— бай- дуже мовить Леконт.— Ми вважаємо вашу місію завершеною, і мета мого візиту — повідомити вас про це.

— Моєї провини в цьому немає,— виправдовуюсь я.— Я зробив усе можливе.

— Не заперечую,— сухо відповідає мосьє Леконт.— Справа в тому, що ви тепер вибули з гри. Ми перешкодили їм скарати вас, але ви вибули з гри.

— Я продовжую працювати в Центрі...

— Так, але вони тримають вас, щоб не мати неприємностей з нашою поліцією. Відтепер не ви стежите за ними, а вони за вами. Ви — як би це краще висловитись? — амортизовані.

Я чудово розумію його. Розумію і те, що якби не злива, мосьє Леконт, напевно, зараз же підвівся б і пішов. Для нього я вже викреслений зі списку. Я — зношена деталь, замінена й викинута, наче стара залізняка чи спрацьований автомобіль. Довідавшись, що французькі власті більше не цікавляться мною, мене завтра ж виженуть із Центру. Отже, мені лишається повіситись або йти на ринок вантажити мішки з картоплею.

— Маю пропозицію,— докидаю я.— Пропозицію, як остаточно розв'язати цю проблему.

Найрадикальніше розв'язання проблеми — ліквідувати Центр, але я знаю, що в цьому не зацікавлені ні американці, ні французи. Емігрантський центр завжди може знадобитися.

— Яку саме? — бурмоче мосьє Леконт.

Він, очевидно, вважає мою пропозицію не вартою уваги, але оскільки дощ не вщухає, то чому б і не вислухати мене.

— Маєте рацію в тому, що я вже не можу виконувати таких завдань, як раніше. Але я не поза грою, бо в мене в руках є ще такий козир, як Младенов.

— Якщо ви вважаєте Младенова козирем...— кисло посміхається Леконт, не закінчуючи фрази.

— Послухайте, мосьє Леконт, я не прагну знати більше, ніж належить такому пішакові, як я, але чи не зручніше було б для вас, замість того щоб з такими труднощами стежити за Центром, взяти керівництво ним до своїх рук?

— Яким чином? — різко запитує француз.

— Я пропоную усунути Димова й Кралева, і тоді на чолі Центру залишиться Младенов, який танцюватиме під мою, тобто під вашу, дудку.

— Мерсі за пораду,— кисло посміхається мосьє Леконт.— Якби ми могли так вільно розпоряджатися Центром, то, будьте певні, не вдавалися б до ваших послуг. У нас свої міркування,— викладати їх вам я не збираюся,— і ці міркування виключають наше безпосереднє втручання у справи Центру. Того вечора наші люди трохи притиснули цю зграю, аби врятувати вас, та все то блеф, легке попередження, щоб не заривалися...

Леконт замовкає, бо з павільйону вийшов гарсон, мабуть, аби своєю присутністю нагадати нам, що в кав'ярні треба щось замовляти. В такий час і негоду ми в нього єдині клієнти на терасі.

— Що вам узяти? — питає мій співрозмовник.

— Що й собі. Принаймні я буду певен, що ви не замовили мені отруту.

— Дві кави і два перно,— каже Леконт гарсонові. І коли той зникає, додає:— Я не замовляю для вас отрути і вам не раджу до неї вдаватися. Просто змініть професію і радійте, що врятували шкуру. Це не така вже дрібниця.

— Вибачайте,— кажу я,— але ми не порозумілися. Кажучи, що Димова і Кралева треба усунути, я мав на увазі *самоусунення*.

— Яке саме?

— Два тижні я сушив собі цим голову і, здається, знайшов засіб: у мене є навіть детальний план роздмухування таких чвар, що й Димов, і Кралева, і, якщо хочете, всі інші самоусунуться й створять можливість для нас із Младеновим захопити керівництво. Вам, звичайно, не треба нічого робити. Вони самі усунуть один одного.

Мосьє Леконт замислено дивиться в парк, немов оцінює, чи є в моїй пропозиції бодай натяк на здоровий глузд. Дош трохи вщух. Замість обложної зливи вітер несе густий водяний пил, й крізь вологу імлу перед нами

відкривається вид на густу зелень парку Бют-Шомон з пласкими, порослими травою схилами, штучними цементними скелями і озером із застоюною чорно-зеленою водою.

Гарсон приносить замовлене, кидає невдоволений погляд на затягнуте небо і бурмоче: «Яка жахлива погода», та, побачивши, що ніхто з нас не підтримує розмову, відходить.

Мосьє Леконт відпиває кави й запалює свою міцну «синю». Потім дивиться на мене пильно, навіть трохи здивовано, немов тільки зараз завважив мою присутність.

— Так. Це непогана думка. Я не кажу нічого певного,— він застерезливо підносить руку,— але це думка. Щоб обмізкувати її, треба знати реальні можливості для її виконання. Ознайомте мене в кількох словах із вашим планом.

«Хмари трохи розвіює»,— думаю я, хоч дощ знову посилюється і перед нами знову спадають напівпрозорі мокрі струмки, м'яко хлюпаючи в траву. Я і собі запалюю «зелену», прикро думаючи, що навіть сигарети вибирає для мене вища інстанція. Відтак починаю викладати свій план.

— Це цікаво,— повторює мосьє Леконт, уважно вислухавши мене.— Більше нічого не скажу, оскільки не можу відразу ж відповісти: «так» або «ні».

Дощ знову вщухає. Француз дивиться на небо, потім на моє розчароване лице й запитує:

— То рушаймо?

Він витягає з маленької кишені зім'яту банкноту і кладе на стіл. Ми підводимось і неквапом ступаємо по мокрій алеї, що веде на вершину пагорба. Піднімаємось і зупиняємось під високими деревами, з яких спадають зеленаві тині й краплинки води. Внизу, далеко під нами, серед похмурих будинків передмістя звивається залізниця. Межа штучної бідняцької оази. Далі тягнуться рейки, темні насипи й задимлені стіни. Звідти починається життя.

— Гаразд,— киває Леконт, дивлячись на мене так, наче я щось сказав.— Якщо ваша пропозиція буде прийнята, ви одержите точні вказівки. Якщо ж ні, ми з вами ніколи не зналися.

— Розумію. Як я довідаюсь про вашу відповідь?

— Про це не турбуйтеся. Ми знайдемо спосіб зв'язатися з вами. В який вам бік? Бо мені в протилежний.

— Байдуже.

— Гаразд, тоді я піду вниз.

Він кивнув мені й закрокував алеєю вниз, а я стояв і дивився на залізницю, врізану в темні квартали передмістя, хоч з неба знову полилися цівки дощу.

* * *

— Ви кат! — каже вона, насилу стримуючись, щоб не відважити мені ляпаса.

— Можливо, — відповідаю, — але тут не місце для взаємних визначень. Зайдімо хоча б у цю кав'ярню навпроти.

— Ви кат! — повторює вона. — Не хочу й знати вас.

— Ну, тоді...

Я примирливо знизую плечима й іду далі.

— Чекайте! — гукає вслід мені Ліда, ледве не плачучи від люті. — Відвезіть мене додому! Мені дуже неприємно, але я не маю грошей навіть на таксі.

— Я не можу вас везти до батька у такому вигляді. Давайте зайдемо в кав'ярню.

Розмова відбувається о восьмій годині ранку біля чорного входу «Опери»: втаємничені знають, що цей вхід веде не в кулуари театру, а до підвалу, де проводять ночі повії. Фахівці називають його «Великою кліткою». Саме звідти видали мені на поруки Ліду.

Я пробую взяти під руку непокірливу жінку. Вона грубо вириває руку, але йде зі мною. Перетинаємо захищену автомобілями вулицю й заходимо в кафе. Я посилаю Ліду у вбиральню, а сам сідаю за стіл біля вітрини й замовляю ситний сніданок: дві великі порції крему й булочки. За кілька хвилин молода жінка повертається вже трохи схожа на людину, вимита, причесана, з підфарбованими губами. Мовчки снідаємо, потім я пригощаю її сигаревою і спокійно кажу:

— А тепер розповідай те, що трапилось.

— І не думаю. Відвезіть мене додому.

— Гаразд, ваша воля. Принаймні я вам щиро кажу, що не розумію, в чому ви мене звинувачуєте.

— Навіть не розумієте? А хто мені призначив побачення на Рю-де-Прованс? Хіба не ви? І хто не прийшов на побачення? Теж не ви?

— Чекайте, чекайте! Давайте з'ясуємо все по порядку: Рю-де-Прованс, якщо не помиляюсь, це вулиця, на якій ви мешкаєте...

— А ви тільки відучора в Парижі і, звичайно, не знаєте, що там зборище повій...

— Зізнаюся: геть забув. Я призначив вам зустріч, бо ви там мешкаєте, та й од ваших тих сходинок у мене спирає дух.

— От-от! Й оскільки ви так дбаєте про своє здоров'я, то зволили взагалі не прийти.

— Неправда. Я спізнився всього на кілька хвилин, тому що на розі бульвару Османн і вулиці Лафайет утворилася пробка й мені довелося чекати...

— Так. А тим часом поліція заштовхала мене в машину разом з усіма тими... Боже, який жах! Я ніколи не сподівалася, що доживу до такої ганьби. Цілу ніч з тими нікчемами, як повія...

Вона знову на порозі істерики.

— Заждіть,— кажу я.— І тут я не винен. Скільки порядних жінок спокійно ходять по Рю-де-Прованс, і нікому не спадає на думку мати їх за повій, бо в них не такий вигляд.

— А в мене, значить, *такий* вигляд? На моєму обличчі написано, що я повія...

— Про обличчя не відаю. Людина собі його не вибирає. Але, даруйте, ви занадто наквацуюте його. І де ви взяли таку неймовірну спідницю, не кажучи вже про сумочку.

— Ви — кат!

Це трохи нагадує мені рефрени мого колишнього сусіди по в'язниці: «Ти мерзенний зрадник», та я лишаюся незворушний.

— Розумієте, Лідо, не виключено, що я справді кат, але з вашого боку не дуже чемно повторювати мені це після того, як я цілу ніч шукав вас по поліцейських дільницях і пунктах швидкої допомоги.

— Яка жертва! Краще б ви своєчасно прийшли...

— А ви б краще менше слухали порад Мері Лямур...

— Мері Лямур тут непричетна. Я хотіла б спитати вас, як би одяглися ви на ту марницю, що мій батько мало не з кров'ю одірвав від серця... Божечку, оце так Париж і паризьке життя...

— Тільки не плачте,— кажу я.— Побережіть свої істерії до критичного віку,

Але вже запізно. Ліда глухо схлипує, затуляє обличчя руками і гірко плаче під байдужими поглядами перехожих, що густо сунуть повз вітрину кафе.

* * *

Ми сидимо з Тоні в кав'ярні болгарина й п'ємо свій обідній аперитив — мартіні з лимоном. Тоні п'є вже четверту порцію, не рахуючи того, що він вихилив до мого приходу: є дні, коли він готується до обіднього аперитиву з самого ранку. Ворон і Вуж, як простолоуд, за сусіднім столиком п'ють вино. Після екзекуції ці двоє постійно крутяться біля мене, доки я в районі Центру. В інших місцях за мною назирці ходять інші емігранти, більшість яких я вже знаю в обличчя. Іноді я покірливо дозволяю їм слідкувати за собою, а подеколи заради різноманітності влаштовую своїм янголам-хранителям дрібні каверзи. Мої витівки різні, залежно від того, чи я пішки, чи на «ягуарі», але в обох випадках ефект однаковий: переслідувачі, витріщивши очі, гасують, як мавпи, несподівано й безповоротно загубивши мене у міській суматосі. Отже, хоч і з запізненням, а мені згодились уроки, одержані у віллі поблизу Фонтенбло. Всі ці витівки на перший погляд дитячі розваги, оскільки мені вже нічого критися. Але вони підтримують мій престиж, даючи підстави людям з Центру вважати, що я й досі працюю на французів. Саме в цьому й виявляється фальш мого становища: я вмисне вдаю, ніби розвиваю конспіративну діяльність, аби замаскувати своє неробство.

— Он іде Мері Лямур і підморгує тобі,— кажу я Тоні, помітивши імпозантну постать за вітриною кав'ярні.

— Не мели дурниць,— відмахується Тоні.— Мері Лямур не цікавлять такі, як ми з тобою.

— Чому? Невже ми такі потвори?

— Начхати їй на твою вроду. Їй потрібне зовсім інше.

— А знаєш, не така вже вона й погана... Хоч належить до важкої категорії.

Тоні, на диво, утримується від коментарів.

— Ти часом не шукав у ній своє щастя? — наполягаю я.

— Хіба я з глузду з'їхав? Мені, друже, ще не набридло життя.

Відколи розмова точиться довкола Мері, Тоні, хоч як

він уже набрався, притишив голос і час від часу зиркає на стіл, де сидять Ворон і Вуж.

— Що ти цим хочеш сказати? — ніби не розумію я.

— А те, що коли ти спробуєш перевірити своє щастя на Мері і Димов спіймає тебе, — тобі не зарадить і французька поліція.

Літній гарсон проходить повз нас із порожньою тацею. Тоні перепиняє його рукою.

— Вороне, вип'єте ще по одній?

— Якщо пригостиш, — непривітно відповідає Ворон.

— Два мартіні й два великих вина! — замовляє Тоні. Потім, спершись ліктями на стіл, утуплює в мене каламутні очі. — Ти мене, друже, не підбивай: кажеш про Мері, а думаєш про іншу.

— І гадки не мав.

— Розкажуй комусь іншому. В усякому разі, вибір непоганий: я маю на увазі дочку старого...

— Через таких і виникали ускладнення.

— Щодо цього ти маєш рацію. А в тебе їх аж занадто. Як воно в тебе виходить, чоловіче, що ти стикаєшся з Кралевим?

— До чого тут Кралев?

— Як до чого? До того, що й ти. Він теж кльонув на Ліду. Двічі вже запрошував її на вечерю...

— Тихіше, — попереджую я. — Йде Младенов...

Младенов наближається у супроводі Димова і Кралева. Вони вмощуються за столом у кутку, де, як звикле, сидять гості. Якщо врахувати, що біля входу Милко зайнятий тоталізатором, то Центр у повному складі.

— Центр у повному складі, — кажу я.

— Усі восьмеро... Нічого, скоро нас лишиться семеро, — кидає Тоні, прилизуючи жовтими від тютюну пальцями своє довге волосся. — Але сім — кепське число...

— Хто ж одсіється? Невже я?..

— А хто ж іще?.. Не з моєї вини, звичайно.

— Не вдавай простачка: і ти допоміг. «Тільки сьогодні він прогуляв 60 франків», — нагадую його репліку того вечора.

— Казав те, що мусив казати, — виправдовується Тоні. — На моєму місці ти зробив би те саме.

Підходить гарсон з повною тацею, ставить нам дві мартіні й іде далі.

— Ти від початку пристав до мене, — байдуже нагадую я. — Всі твої звірення були приманкою.

— Я говорив те, що мені веліли,— повторює Тоні.— Якщо ти впіймався на гачок, вина не моя.

— Чому це я впіймався?

— Бо впіймався!

Тоні виливає півкелиха рідини собі в рот, запалює сигарету й посміхається:

— Ти маєш себе за хитруна і, можливо, таки станеш ним, якщо вже не став. Коли до тебе хтось чіпляється і починає настроювати проти шефів або нахваляється сам повернутися назад, що ти повинен зробити? Є три варіанти: погодитись, промовчати або піти до шефів і доповісти їм про все. Ти, звичайно, не погодився, бо не зрадник, але й не доповів. А треба було, якщо ти кмітливий. Тоді б ти витримав іспит.

— Зате ти справжній пройдисвіт,— кажу я, відпиваючи з келиха.— Коли б я доповів, то знаєш, що б було? Кралев примусив би тебе відмовитись од своїх слів і стверджувати, ніби все це казав я, а тепер намагаюся перекласти на тебе. Отже, в кожному з трьох випадків мене чекала однакова доля, бо Кралев вирішив її заздалегідь.

Я навмисно двічі повторюю прізвище Кралєва, щоб уловити реакцію Тоні. Але він не реагує. Тоні вже так нализався, що навіть не заперечує своїх зв'язків з Кралевим, а якщо й заперечує, то зовсім протилежно:

— Чого б це вони заздалегідь вирішували твою долю, га? Хіба хтось що мав проти тебе?

— Проти мене? Звичайно, ні. Я дрібна риба. Але оскільки вони мають зуб на Младєнова, а я ніби його людина, то все окошується на мені.

— Не бери це близько до серця,— заспокоює мене Тоні.— Макітра в тебе варить. Значить, ти не пропадеш. Шкода лише, що тобі вже не ссати двох маток.

— А ви як? Хіба ви ссете одну? Всі ви...

— Тс-с!— уриває мене Тоні, прикладаючи до губів прокуреного пальця.— Не плещи язиком! Сси собі скільки хочеш маток, умій тільки... Нічого, все ще попереду, навчишся...

— Ти ніби знову набрався...— байдуже завважає Милко, підсідаючи до нашого столу, наморений тоталізатором.

— З горя, братку... Шкода, що знову лишаємося без редактора.

Милко не звертає уваги на його слова, очима шукає

офіціанта, знаходить його і мовчки замовляє собі питво, показуючи на Тонин келих. Мабуть, Милко також втаємничений. Здається, всі вони втаємничені, крім мене.

— Вип'єте ще по одній? — запитує мовчазний Милко, коли гарсон приніс йому келих мартіні.

— Чому по одній? Вип'ємо більше,— озивається Тоні охоче.— Замовляй повну пляшку, годі вже гратися в чарки.

— Тобі не вистачає тільки пляшки,— бурмоче Милко. І звертається до гарсона:— Ще два келихи.

Та мені не вдається скористатися його щедрістю. З-за столу в кутку підводиться Младенов і незграбно прямує до нас.

— Емілю, ти не підвезеш мене додому?

Я встаю, рушаю за ним. Мені вже відомо, про що йтиметься. Тому я трохи здивувався, коли в «ягуарі» бай Марин завів мову зовсім про інше:

— Чим ти думаєш, коли підколюєш Ліду такими шпильками?

— Якими саме?

— Що вона, мовляв, невідь як одягнена, що в таке ганчір'я вдягаються лише шльондри й таке інше... Не вже, Емілю, я лопатою гребу гроші?

— Зачекай, бай Марине, я казав Ліді не про гроші, а про пристойний вигляд. Вона може витратити на вбрання значно менше і мати пристойніший вигляд.

— Я казав їй те саме. «Візьми,— кажу,— собі одну-дві сукні в монопрі*, як це роблять скромні жінки». А вона послухала Мері Лямур і накупила цього страхиття. А тепер давай, тату, гроші на нові туалети. Наче в мене їх хоч лопатою греби...

— Є люди, які таки загібають їх лопатою,— підтакую я.— Хоч би й Димов.

— Я знаю, скільки одержує Димов. На його гроші також не розженешся. Особливо коли на твоїй шиї така, як Мері.— Младенов замовкає, кидаючи на мене швидкий погляд.— Ідь повільніше. Поспішати нікуди. Я хочу сказати тобі й дещо інше.

Отже, ми наблизилися до головного. Я їду повільно, оскільки в цей час рух такий, що навіть при бажанні не розженешся. Та й відстань од Центру до Рю-де-Прованс надто мала для такої важливої розмови.

* М о н о п р і — магазин дешевих товарів.

— Вже двічі чи тричі заходила мова про тебе. Я всіляко намагаюся відкласти остаточне розв'язання, однак ті двоє наполягають на своєму: вони хочуть збутися тебе. Кажуть, ми його не чіпатимемо, нехай собі живе, але щоб шез з-перед очей. Їм не потрібен наглядач.

— Гарзд, бай Марине. Якщо треба, я шезну.

Младенов кидає на мене оком, здивований несподіваним відступом. Я дивлюся просто себе, намагаючись прилаштуватись між старим «сітроеном» і довгим блискучим «б'юїком».

— Я, звичайно, не кину тебе в біді. Зроблю все, що зможу. Я вже де з ким переговорив, і, мушу сказати, відкривається чимало можливостей. Можеш піти у «Вільну Європу» і в інші місця, тільки май почуття міри. Наші емігранти, на жаль, здебільшого прості люди, а тут потрібні підготовлені хлопці, такі, як ти.

— За мене не турбуйся,— кажу я, щоб трохи збити його чванливість.— Яюсь дам собі раду.

Младенов знову кидає на мене допитливий погляд, але я саме проскакую між двома автомобілями. «Сітроен» бере трохи ліворуч, аби уникнути зіткнення, і дає мені можливість випередити «б'юїка», обдавши його ганьбою — хмарою синього бензинового диму.

— Емілю, тобі не слід ображатися на мене, бо ти не правий. Май на увазі, що я реагував надто болісно, але не все залежить від мене.

Я різко повертаю і виїжджаю на Рю-де-Прованс. Серед довгого ряду автомобілів, що вишикувались вздовж тротуару, треба відшукати місце і поставити свого «ягуара». Повільно їду повз них, аж раптом у кількох метрах попереду з шеренги вихоплюється «рено». Звільнене місце вузьке для мого «ягуара», та після кількох складних маневрів яюсь вдається притулитись до тротуару.

— Готово,— кажу я, однак старий продовжує сидіти.

— Я, звичайно, міг би різними хитрощами домогтись, щоб тебе протримали на роботі ще якийсь час, але ти від цього нічого не виграєш, а я програю. Якщо ж ти перейдеш на іншу роботу, мої позиції в Центрі зміцняться.

— Раніше ти казав протилежне...

— Раніше було одне, а тепер — інше. Та не я винуватець...

— Знаю, винен я,— примирливо погоджуюсь.— Тому

більше не заважатиму тобі. Хочу лише попередити: якщо я піду, твої позиції анітрохи не зміцняться. Зараз вони прагнуть спекатися мене, а потім здихаються й тебе. Якщо, звичайно, не залишать пішаком.

— Младенов — не пішак! — з гідністю заперечує він.

— Згоден. Але вони намагаються зробити з тебе пішака. Так воно фактично і є. Та це мене не обходить. Якщо ти вважаєш, що так буде краще, я завтра ж зникну.

— Зачекай! Ніхто не каже тобі робити це завтра ж. Підготуй наступний номер, нехай журнал вийде, і тоді звільнишся. Їх задовольнить, якщо скажеш, що ідеш добровільно.

— То скажи їм.

— Збагни нарешті, що я хочу цього від тебе не заради власного спокою, а заради того величного, яке робимо.

— Ти маєш на увазі американців?

— Емілю, я забороняю такі жарти. Ти знаєш, що я маю на увазі.

— Ах, справді: національні ідеали. Тільки ті двоє продають національні ідеали значно вигідніше, ніж ти.

— Що ти верзеш?

— Вислухай мене, бай Марине! — Я довірливо нахилиюсь до старого, який уже був зібрався виходити з машини, і дивлюся йому в очі. — Я казав тобі, що вони хочуть зробити тебе пішаком, а насправді ти ним був у Центрі з самого початку...

— Я — шеф Центру, — обурено вриває мене Младенов. — Такий, як і Димов.

— Неправда. Головне свідчення того, хто шеф, а хто пішак, — кому скільки платять. Ти не маєш і десятої частки того, що одержує Димов.

— А тобі звідки відомо, хто скільки одержує? — різко запитує Младенов.

— Поцікався в банку і пересвідчишся, — відповідаю я і насмішкувато дивлюсь на старого.

Він змірює мене поглядом й усміхається собі:

— Ти гадаєш, що я цього не зробив?

* * *

Я зупиняюсь біля якоїсь випадкової кав'ярні на вулиці Лафайет тільки тому, що тут є де поставити машину. Їм несмачний твердий біфштекс із смаженою кар-

топлею, м'якою й холодною, здатною викликати відразу до будь-якої їжі. Як приправа до цієї несмачної страви, в голові рояться неприємні думки. З деяких пір вони переслідують мене.

Спершу, одержавши від Леконта завдання, я почував себе справжнім паном Ніхто, невловимим і невразливим, який таємно і спритно стежить за діями інших. А тепер я відчуваюсь як людина, намацана ворожим прожектором, спіймана й облутана холодним сліпучим світлом, що засліплює, просякає у найпотаємніші думки.

Кожен мій порух заздалегідь передбачено, кожне моє починання ще в зародку задушено, кожний мій удар падає на мене самого. Друг, на якого розраховував, перший зрікся мене. Гостинного прийому, якого сподівався, не відбулося взагалі. Замість колишньої довіри на мене ставлять пастки. Моя служба в Леконта кінчилася, майже не почавшись. І, нарешті, найновіший план також зривається, перш ніж я взявся до нього.

Втомлено рахуючи свої дев'яносто дві сходинки, я добираюся до своєї студії. Залажу під холодний душ, закутуюсь у халат і лягаю. Хочеться відпочити, забути, заснути. Але не можу цього зробити — треба дещо продумати, а мій мозок не звик відпочивати, коли є важливі справи. Отож я лежу, обмірковуючи можливі ходи й контрходи, з неприємним відчуттям, що навіть зараз, коли я поглинутий думками, за мною стежать.

Я не можу, звісно, стверджувати, що хтось читає мої думки, бо навряд чи вже вигадали таку апаратуру. А от що у власній квартирі мене підслуховують, в цьому я певен. За два кроки від ліжка, за тонким дерев'яним плінтусом, стирчить майже непомітний, як волосинка завтовшки, дротик, якого я помітив, перебравшись сюди. Уроки в віллі поблизу Фонтенбло не минули марно. Саме тому й не висмикнув дротика, а тільки мовчки поглянув на нього. Отже, кожную мою розмову підслуховуватимуть. Що ж, нехай. Вони дуже здивуються, якщо їм удасться хоч щось почути, бо я привчився розмовляти тільки подумки.

Все це не дуже приємно, навіть коли звикнешся з думкою, що інакше й бути не може. Кожна жива істота має свої умови для існування. Коропові не дано прогулюватись у садку, він до кінця своїх днів мусить

киснути в болоті. Мені також не дозволено жити, як звичайній людині. Якщо інші роздивляються на вулиці вітрини або жіночі ніжки, то я мушу стежити, хто рухається поперед мене й хто позаду і що це за люди — випадкові перехожі чи приставлені до мене шпиги. Якщо більшість людей спочатку говорить, а потім думає, я маю попередньо зважити кожне слово. Якщо всі довкола вважають, що в них є особисте життя, то мені достеменно відома прикра істина, що я особистого життя не маю.

Найбезглуздіше те, що, хоч я ні на мить не залишаюся на самоті, мене постійно переслідує гнітюче почуття самотності. Мабуть, подібне відчуває людина на трапеції в ту мить, коли готується до смертельного стрибка над головами двох тисяч людей.

Поринувши в такі роздуми, я незчувся, як заснув, та пронизливий дзвінок будить мене, і я ледве стримуюсь, аби не пожбурити в годинник подушкою. Проте будильник ні при чому. Дзвонять у двері. Я підводжуся, кутаюся у ще вогкий халат і йду подивитися, хто це.

— Мосьє Бобев?

У чоловіка на порозі коротке руде волосся й сіре обличчя. В голосі його вловлюю легкий, неприємний акцент.

— Що вам треба?

— Дозвольте ввійти?

— Хто ви?

— Я від полковника Дугласа.

Неохоче оступаюся від дверей і пропускаю незнайомця. Він входить у студію впевнено, мов до себе в дім, скидає чорний попліновий плащ і недбало кидає на стілець, потім, не чекаючи запрошення, сідає.

— Ви нас піддурювали, пане Бобев.

— Вас особисто я взагалі не знаю,— кидаю я, беручи з каміна пачку «житана».

— Ви ошукали полковника Дугласа.

— Якщо казати по порядку, то полковник перший обдурив мене,— уточнюю я, шукаючи сірники.

Рудий витягає з кишені запальничку й коротким рухом підносить мені. Закурюю, не пропонуючи йому сигарети. Хай не сподівається, що ми тут базікатимемо до ночі.

— Я казав полковникові Дугласу, що хочу потрапити в Париж. Він пообіцяв. Та замість цього мене ув'язнили в якусь віллу й почали готувати до повернення на батьківщину. Вибачайте, але, як у кожній живій істоті, в мене теж є інстинкт самозахисту.

— Ви нас ошукали, мосьє Бобев,— повторює незнайомиць з неприємним американським акцентом.

— Ні. Я лише рятував собі життя.

— Ви спробували втекти від нас,— продовжує рудий, не звертаючи уваги на мої слова.— Вам, напевно, невідомо, що від нас не можна втекти. Наша організація могутня, мосьє Бобев, вона спроможна відшукаати вас скрізь, де б ви не були.

— Гаразд,— кажу я.— Тільки не залякуйте. Ви знайшли мене. Далі?

— Далі все залежатиме від вас: якщо ви повернетесь до виконання своїх обов'язків, то вважайте, що інцидент поки що вичерпаний. Якщо ж відмовитесь— ми будемо змушені вдатися до небажаних, але необхідних заходів.

— Тільки не залякуйте. Для мене нічого страшнішого від повернення на батьківщину немає. Отже, якщо ви маєте на увазі саме це, кажу вам відразу, що не згоден. Кожен працівник, навіть найскромніший, має право ставити певні вимоги...

— У вас такого права немає, мосьє Бобев. Вимоги ставитимемо ми.

— Ставте їх комусь іншому. Я — вільна людина.

Незнайомиць заходиться сміхом, схожим на іржання.

— Ви станете вільною людиною тільки на тому світі.

— Гаразд, і на це згоден. Тепер мені лишається тільки послати вас під три чорти!

— Кожний має туди свою чергу,— спокійно відповідає рудий.— Боюся, що ваша черга вже зовсім близько.

Я не вважаю за потрібне відповідати, але уважно стежу за рухами незнайомця.

— Не бійтеся,— знову ірже він, перехопивши мій погляд.— Я не видаю паспорти на той світ. Для цього є інші.

Він неквапливо вдягає плаща й рушає. Біля дверей зупиняється:

— Не знаю, чи добре ви зрозуміли мене. Ми позба-

вимося вас, мосьє Бобев. Позбавимося з чисто технічних причин: іншого способу примусити вас забути те, чого навчилися в нас, немає.

— Зрозумів,— відповідаю я.— Добре зрозумів.

— Тоді запам'ятайте цей номер телефону,— чоловік повільно й виразно промовляє три літери і чотири цифри.— Сьогодні четвер, даю вам подумати до неділі. Зателефонуйте увечері. Тільки увечері.

Він різко, нашвидку, киває мені, наче йому сіпнуло голову, і виходить.

Я витягаю з піджака авторучку і про всяк випадок записую номер на пачці «житана», хоча вже й так запам'ятав його.

* * *

Сьогодні вже четвер, і надвечір мене чекає одна суто приватна справа — поліпшення взаємин з Лідєю, що зайшли в безвихідь, як і інші мої справи. Все складається якнайгірше, хоч щодо Ліди не так-то я й хвилююсь.

Цього разу побачення призначено на сьому в одному з найкращих ресторанів, та я про всяк випадок приходжу в умовне місце на півгодини раніше. Це дасть мені можливість трохи відпочити од «свіжого», просякнутого бензином повітря Єлісейських Полів і забути розмову з рудим. Я сідаю на терасі біля «Колізею» і замовляю келих рікара. Аромат жовтуватого питва пробуджує в мені тугу за Франсуаз. Я щиро жалкую, що зустріч у мене з Лідєю, а не з Франсуаз. Просто я ненавиджу жінок, які вважають своїми боржниками цілий світ і вимагають, щоб їх хтось захищав. Наче мені нема чого робити.

Закурюю, дивлячись на бульвар і пригадуючи терасу з жовтогарячим накриттям і міцні дотепи, якими ми обмінювалися з Франсуаз у той трохи сумний час нічних присмерків. Дивлюся на бульвар і несподівано бачу... Франсуаз. Вона простує до мене в строгому сірому костюмі в талію, у чорній мереживній блузці. Що за жінка! Йй личать усі кольори.

— О, дивне видіння! — шепочу я.

— Не пускай слину,— відповідає Франсуаз.— Краще подай мені стільця. Я взула страшенно незручні туфлі.

— В тебе немає й краплі людських почуттів,— зітхаю я, присунувши стільця від сусіднього столика.— Скажи бодай, «яка несподіванка!» чи щось подібне.

— Яка ж тут несподіванка, коли я йшла до тебе,— відповідає чорнокоса.— Замов і мені келих рікара.

Я виконую прохання і знову впиваюсь очима в Франсуаз. Яка жінка! Які форми! Вона й собі якусь хвилю роздивляється мене.

— Трохи погладшав. Нічого, тобі непогано. Раніше ти був аж надто елегантний. Елегантність і ти... це, знаєш, трохи несумісні поняття.

— Знаю, знаю. Так само, як я і вихованість. Тільки не тримай мене в напруженні.

— Спокійно,— тихо промовляє Франсуаз, знімаючи рукавички.— Дай мені сигарету. Як це ти куриш таку гидоту?

— А що ти бажаєш?— запитую, бо пояснювати, чому я курю «таку гидоту», надто довго.

Я гукаю дівчину з цигарками, і Франсуаз, як я й сподівався, бере пачку «синіх». У цю ж мить приносять замовлений рікар. Чорнокоса запалює сигарету і кидає в келих грудочку льоду. Прозора рідина поволі каламутніє.

— Мене прислав наш спільний знайомий,— тихо каже Франсуаз, терпеливо чекаючи, поки суміш у келиху побіліє.— Твою пропозицію прийнято. Підтримуватимеш зв'язки зі мною. Інструкції одержиш від мене. Ніяких інших контактів. Між нами — звичайні сентиментальні стосунки, не більше.

— Сентиментальні стосунки з тобою! Не сміши мене. Вона відпиває рідину, вже зовсім побілілу, затується сигаретою й мовчки дивиться на мене.

— Хіба вони не знають, що ти допомогла мені втекти з Афін?

— Не знають. І ти також не силкуйся знати більше, ніж належить. А то схопиш запалення мозку, і ми не знатимемо, що з тобою робити.

— Це правда,— погоджуюсь я.— В такому товаристві, як твоє, психічні захворювання не виключені. Коли я одержу інструкції?

— Сьогодні ж.

— Слухай, Франсуаз. Через п'ять хвилин сюди приїде одна дівчина. Побачення.

— То розраховуйся, й ходімо.

— Франсуаз, благаю тебе: вкрай необхідно, щоб це побачення відбулося.

— Твої потреби мені добре відомі,— погоджується Франсуаз.— Я гадала, ти — серйозніший.

— Дуже прошу тебе: давай відкладемо справи на пізніше.

Франсуаз співчутливо дивиться на мене, потім зітхає:

— Не знаю, до чого б довели тебе твої примхи, коли б замість мене прислали когось іншого. Ну, дарма. Один раз можна й відступити. Куди ти підеш?

— Ми повечеряємо в ресторані «День і ніч», тоді можемо піти в кіно, після одинадцятої заглянемо в «Крейзі Хорс салон», і десь о третій ночі буду вдома.

— Ого яка програма! Невже ти сам її склав? Сподіваюся, додому ти прийдеш сам?

— Звичайно. Тут зовсім інше, ніж ти гадаєш...

— Це мене не обходить. Гарзд. Твою адресу я знаю. І взагалі я зумію тебе розшукати.

Вона допиває рікар, гасить сигарету і підводиться. І вчасно: на розі вже з'являється Ліда. Та я така пропаша людина, що дивлюся не стільки на Ліду, скільки на струнку постать в елегантному сірому костюмі, що віддаляється.

— Давно чекаєте?— запитує дівчина, сідаючи на місце Франсуаз.

— Давно, але не через вас. Умисне прийшов раніше, щоб трохи побути на повітрі...

— Знайшли, де дихати...— кривиться Ліда.— Відколи я тут, в мене від бензину не перестає боліти голова.

— Звикнете,— заспокоюю її.— Тобто звикнете до головного болю. Що питимете?

— Те ж, що й ви.

Замовляю ще дві порції рікара.

— Ви вже знайшли собі якесь товариство?— цікавлюсь.

— Де б я його знайшла? Єдина моя компанія — Мері Лямур.

— А Кралев?

— Не нагадуйте мені про нього.

— Невже встигли посваритися?

— Ми не сварилися. Просто я не зношу його. Розумієте, є люди, яких я не терплю. Він саме з таких. Коли його бачу, по мені мурашки бігають.

— Раджу: не кажіть йому про це. Кралев — небезпечна людина. Отже, ви знайшли спільну мову лише з Мері Лямур?

— В тім-то й біда, що й з нею не зовсім певно.

— Чому? Від неї у вас по спині теж бігають мурашки?

— Вона не така неприємна. Хоч, як на мене, надто цинічна.

— Лається чи...

— Лається вона рідко. Але в неї цинічні погляди на життя.

— А в кого вони інші? Всі ставляться до життя однаково, тільки одні приховують це, а інші — відвертіші.

— Неправда! — заперечує вона, і в її голосі звучить уже знайома мені дратівлива нотка.

Я не відповідаю, бо гарсон саме ставить на стіл питво. Кидаю в нього лід, а дівчині доливаю трохи води.

— Як наша мастика *, — каже дівчина, відпивши ковток. — Тільки гірша.

— Як на чий смак.

— Гірша! — настоює Ліда.

— Гарзд, — мимру я. — Для вас — гірша, для мене — краща. Як кому.

— І сигарети в них гірші, — каже дівчина, пригощаючись з моєї пачки.

— То не паліть.

— Мене аж сіпає, коли я бачу, як ті наші болгари силкуються бути схожими на французів. Навіть батько надягнув короткого плаща й капелюха, наче двадцятирічний хлопчисько.

— Того дня ви теж мали далеко не вишуканий вигляд, — нагадую я. — Але сьогодні ви набагато пристойніша.

На ній дешевенька поплінова сукня, напевно, куплена ще тоді в «монопрі», — в сірі й білі лінії, але без претензії на кричущість. І оскільки Ліда непогано скроена, сукня досить-таки терпима.

— Я це зробила не заради вас, — ущипливо завважує вона.

— Я цього й не думав.

* М а с т и к а — анісова горілка.

Вона, звичайно, бреше. А я вдаю, що вірю їй. Вуста ледь підфарбовані, а чорні й фіолетові тіні під очима зникли зовсім. Отже, вона зважає на мої поради.

— Що ми робитимемо сьогодні?— запитує Ліда, дивлячись з-за плеча на людський тлум.

Нашвидку знайомлю її з програмою вечора, коротко характеризуючи заклади, в яких збираємось побувати.

— Ви вирішили взяти реванш за той вечір...

— Ні, просто маю трохи більше грошей.

— Тут усі говорять тільки про гроші. Жах!

— А хіба десь говорять про інше?

— Але ж треба знати якусь міру.

— Така вже наша професія,— відповідаю.— Ми бізнесмени.

— А я вважала, що ви боретесь за якісь ідеї.

— Ідеї? Які ідеї?

— Це вам краще знати. Адже ви працюєте в емігрантському Центрі.

— А ви були там?

— Так, позавчора. Ходила по батька.

— І звернули увагу на вивіску біля дверей?

— «ІМПЕКС» або щось таке.

— Правильно. В цьому й полягає наша робота: ми експортуємо диверсантів, а імпортуємо секретні дані, Імпорт-експорт. Торгівля.

— Ви жахлива людина.

— Не більше за вашого батька. Тільки, на відміну від нього, не базикаю про національні ідеали.

— У цинізмі ви перевершуєте Мері Лямур.

— Дуже приємно почути це од вас. Вип'ємо ще?

— Дякую, не люблю мастики. Надто ж такої...

А чи не краще нам без сварки розійтися по домівках?

Незважаючи на таку обширну програму, вона чомусь сьогодні трохи засмучена.

— Не поспішайте,— кажу я.— Попереду нас чекає приємний вечір.

* * *

Приємний вечір завершується. А сказати точніше, ми поринаємо в синьо-рожевій напівтемряві «Крейзі Хорс салону». Програма давно скінчилася, і ми кружляємо на маленькому дансінгу в ритмі старовинного танго.

— Виявляється, при бажанні ви можете бути й приємним...— каже Ліда, дивлячись на мене великими карими очима.

— Не з усіма.

— А я й не кажу, що з усіма,— значуще додає вона.

Вечір минув чудово. Кінофільм — якась драма про велике кохання — Ліді сподобався. Номери з роздяганням у кабаре в міру чергувалися з гумористичними скетчами, крім того, артистки були добре загримовані й гарні, як ляльки. Взагалі кінець вечора вийшов набагато цікавішим, ніж початок.

— Мені здається, я якось змирилася б з тутешнім життям, коли б поруч була справді близька мені людина,— знову починає Ліда, покірно дозволяючи водити себе в ритмі танго.

— Маєте батька.

— Я сказала: справді близька людина.

— Розумію. Те, чого ви прагнете, шукає і не знаходить цілий світ. Париж — це великий ярмарок. Як тільки ви звикнете із думкою, що треба продавати себе, життя відразу ж стане легшим і стерпнішим.

— Облиште свій цинізм. Не псуйте мені цей чудовий вечір.

— Гаразд, гаразд,— кажу я і міцніше пригортаю її, відчуваючи її тіло під простенькою попліною сукнею, яка, на щастя, не дуже впадає у вічі в напівморозі.

Танок закінчується, і ми повертаємось до столика.

— Ще одне віскі?

— Мерсі. Краще чогось прохолоджуючого.

— Два шведських!— кидаю я гарсонові, що саме проходить.

— І одне шотландське!— чую позад себе м'який жіночий голос.

Озираюся. Біля столика стоїть Франсуаз у блідо-рожевій мереживній сукні. Яка жінка! Їй все личить! Але зараз вона не справляє на мене враження. А точніше, вона псує мені настрій.

— Що ж ти навіть не запросиш сісти?— питає Франсуаз.— Чи, може, забув, що призначив мені побачення?

— Завтра ввечері,— уточнюю я, кидаючи на неї убивчий погляд.

— Сьогодні ввечері, а не завтра,— наполягає Франсуаз, беручи стільця й улаштовуючись за нашим сто-

ликом.— Надмірні зв'язки, мій любий Емілю, призводять до хаосу в особистому житті. Я казала тобі не раз і не два.

Вона позирає на Ліду, вірніше, на її жалюгідну поплінову сукню, з таким презирством, як це вміють тільки жінки, і додає:

— Ти все сам переплутав, але не гарячкуй! Познайом же нас!

Я знайомлю їх, з жахом помічаючи, що Ліда ось-ось розплачеться.

— Ви, здається, трохи засмучені,— зауважує Франсуаз, знову дивлячись на неї.— Він цього не заслуговує. Робіть, як я: не сприймайте його серйозно, і все буде гаразд.

Гарсон приносить напої й відходить.

— Я вважаю, що нам пора вже йти,— шепоче Ліда, ледве стримуючи сльози.

— Я проведу тебе,— кажу я.

— Ми разом проведемо її,— поправляє Франсуаз.— Хоч мені сьогодні страшенно хотілося потанцювати.

Вона відпиває віскі і знову звертається до Ліди:

— Не хвилюйтесь, ми вас підвеземо. Моя машина надворі. Зачекайте, я лише переведу дух і викурю сигарету.

— Ти влаштуйся позаду,— наказує мені чорнокоса, коли незабаром виходимо й сідаємо в її новий «сітроен».

Я скоряюсь, і, поки автомобіль мчить нічними вулицями Парижа, неухважно дивлюся на розкішну високу зачіску Франсуаз, і ледве стримуюсь, щоб не схопити її за неї і добряче поскубти. Ліда сидить поруч неї, мов нежива.

Машина зупиняється на вулиці Прованс, я виходжу провести дівчину, але вона шепоче мені, навіть незлобиво, якось зовсім байдуже:

— Ідть собі. Не хочу вас бачити.

Чекаю, поки вона заходить у вестибюль; і повертаюся в «сітроен».

— Франсуаз, ти справжнє чудовисько!— кажу я, поки вона стрімко зриває машину з місця.

— Облиш ці любовні освідчення,— перебиває вона мене.— Я просто дбаю про справи. На противагу тобі.

— Це не має нічого спільного з нашою справою.

— Навпаки, це частка справи. Інакше навіщо б я все це робила? Завдяки маленькому скандалові, наш зв'язок раптом набув розголосу, і це буде нам чудовим прикриттям.

Вона веде машину швидко і спритно, уважно дивлячись поперед себе. Та це не заважає їй дивитися й на мене.

— А ти наче й справді зажурився?— несподівано каже вона.

— А ти й не здогадувалась, що людина може мати і якісь людські почуття?

— Тільки не людина нашої професії,— заперечує Франсуаз. І потім сухо додає:— Тобі цієї ж ночі треба ознайомитися з інструкціями. Завтра починаеш діяти.

Розділ п'ятий

І ось нарешті сонце не заімлене, а яскраве й тепле. Вже й пора, якщо взяти до уваги, що надворі травень. Я не фермер, і для мене погода без особливого значення, та навіть найгірша робота приємніша, коли світить сонце.

Сонце бачиш лише по дорозі до Центру. В самому ж Центрі довідатись про погоду можна хіба з газет: тут завжди похмуро й темно, як зимового дня. У моїй кімнаті постійно горить настільна лампа. Навіть не піднімаю на вікні запилені важкі оксамитові штори, все одно не повидніє.

Мій стіл захаращений коректурою наступного номера журналу. Останні правки. Через три-чотири дні журнал йде до друку, а ще за кілька днів побачить світ. Того дня, коли перший примірник з запахом друкарської фарби покладуть на стіл Димова, мене звільнять з роботи. Так домовилися. Через те ніхто мною не цікавиться, навіть Кралев не звертає на мене уваги.

Нашвидку переглядаю коректуру, потім відношу в сусідню кімнату Милкові. Завжди мовчазний Милко, на мій подив, досить жваво розмовляє з Лідою. Щоправда, говорить Ліда, але він слухає її з видимою увагою. Знову ж таки, на мій превеликий подив, зауважую, що вони розмовляють на «ти», хоч ми з нею лишаємося все ще на «ви» і то не розмовляємо, а тільки обмінюємось холодними кивками.

Милко уриває розмову з Лідою, щоб вислухати вказівки щодо шрифтів заголовків, а вона тим часом байдуже дивиться у вікно, де нічого, крім сірих стін, не видно. Потім Милко береться гортати коректуру, перевіряючи, чи багато правок, а я сідаю за стіл Тоні й перечитую надрукований на обкладинці зміст. Ліда відривається від вікна і знову підходить до Милка. Оскільки той поринув у коректуру, вона бере кілька сторінок і недбало перегортає їх.

— Це ти сотворив ці перли?— запитує вона Милка, показуючи на передовицю.

Милко дивиться на текст, заперечливо хитає головою і знову схиляється над столом.

— То, певно, ви автор?— запитує Ліда, неприязно зиркаючи на мене.

Це перші слова, які вона зволила сказати після того нещасливого вечора.

— Автора немає,— відповідаю я.— Більшість матеріалів не підписуємо, а якщо й підписуємо, то, як правило, вигаданими прізвищами.

— Гаразд, але ж хтось написав цю дурницю,— наполягає дівчина.

— Чому дурницю?

— Тому що це суцільна вигадка. Виходить, у Болгарії люди мруть з голоду, а міліція з автоматами на кожному розі полює на мирних громадян.

— Вважайте, що це пропаганда,— примирливо кажу я.

— Не пропаганда, а паскудна брехня!— вигукує Ліда, роздратована моїм спокійним тоном.

— Скажете своєму батькові!— відповідаю я.

— І скажу! Ніколи не думала, що ваш Центр — кубло брехунів!

— Ш-ш!— застерігає Милко.

— Нічого на мене шикати!— скипає Ліда.— Я не боюся — нехай чують!

— Ваш героїзм похвальний,— спокійно зауважую я.— Але ми на роботі...

— На роботі!.. Розплескуєте помиї довкола себе... Ось ваша робота!

Дівчина хапає зі столу свою сумку, кидається до виходу й грюкає дверима. Милко якийсь час дивиться їй услід, та раптом дзвонить телефон, і він знімає трубку.

— Так, це я... Гаразд, тобі нема чого приходити, я сам занесу коректуру... Ні, по чарці іншим разом... Так, сам... Якщо це так важливо... Бути на Сен-Мартен?.. О сьомій? Гаразд, якщо це так важливо...

Він кладе трубку, кидає погляд на двері, немов чекає, що там знову з'явиться Ліда, і тоді звертається до мене:

— Навіщо дратуєш дівчину?

В цю мить я думаю не стільки про Ліду, як про несамохіть почуту розмову, і тому механічно відповідаю:

— А чого це я її дратую?

— Ти міг би сказати їй: стаття не моя і не твоя, її написали інші.

— Чого це я повинен давати їй пояснення?

— Отже, дратуєш її.

— Знаєш що, Милко: мене такі істерії анітрохи не хвилюють. Хіба гроші, на які батько її вдягає, не з Центру? Хіба франки, за які ми пригощаємо її, не з Центру? То чому вона видає себе ягням? Якщо вона така чесна, нехай вимітається геть, а не читає тут нотації. Мені вже остогидли повчання.

Милко задумливо дивиться на мене, але змовчує. Сьогодні він уже стільки наговорився, що, мабуть, два тижні не розтулятиме рота. Він схиляється над коректурою. Потім несподівано підводить очі і мовить, мовби сам собі:

— Нещасна вона дівчина.

Ач, який мовчун.

* * *

Я виходжу з Центру, як завжди, о дванадцятій, але не йду до кав'ярні «У болгарина», бо надворі яскраво світить сонце і до того ж мене запросила на обід Франсуаз.

Продираючись на своєму «ягуарі» крізь ряди автомобілів по вулиці Лафайет, я повертаюся думками до почутої телефонної розмови. Цілком зрозуміло, що дзвонив Тоні. Зрозуміло також, що зустріч призначено на сьому годину вечора. Незрозуміло тільки, що таке «Сен-Мартен». Таку назву мають дві вулиці і один бульвар, не кажучи вже про передмістя Сен-Мартен, браму Сен-Мартен і станцію метро «Сен-Мартен». Найнезрозуміліша причина зустрічі. Це щось настільки

важливе, що Милко мусить зустрітися з Тоні не в кав'ярні, де вони бачаться щодня, а десь на Сен-Мартені. І чому аж о сьомій? І чому, коли, певно, Тоні запитав його: «Чи ти сам?» — Милко відповів: «Так, сам», — хоч я був у кімнаті і чув розмову?

Я збочую по Шосе д'Антен і виїжджаю на бульвар Капуцинів. Він забитий автомашинами, та мені вдається проскочити тільки тому, що мій «ягуар» старенький. Коли мчишся на такій таратайці, водії розуміють, що тобі нема чого втрачати, і дають дорогу.

«Так, я тут сам». Значить, Тоні не хотів, щоб їхню розмову чув хтось сторонній, а ним міг бути тільки я, бо, крім мене, майже ніхто не заходить до їхньої кімнати. «Так, я тут сам». Значить, Милкові було байдуже, що я чую розмову. Отже, він не надавав особливого значення цій розмові або не боявся мене. Чому він не боїться мене? Тут усі бояться один одного. Чим я міг завоювати в нього довіру, якщо протягом двох місяців ми перекинулися лише кількома фразами?

Спускаюся по вулиці Пе, мінаю Вандомський майдан і виїжджаю на Сент-Оноре. Тут живе Франсуаз. У неї також щось на зразок студії, але вищого гатунку.

Салон вистелений товстим блідо-рожевим килимом. Модні меблі сірого дерева оббиті таким же блідо-рожевим оксамитом. Низенькі поліровані столики, лампи у китайських вазах із шовковими абажурами і решта, включаючи бар з напоями. Господиня зустрічає мене в строгій темно-сірій сукні, що, певно, має підкреслити, що обід матиме суто діловий характер.

Взявши з уже згаданого бару все потрібне для одного скромного аперитиву, ми виходимо на терасу, де серед чепурненьких кущів вічнозелених рослин накрито стіл на двох.

— Бракує лише жовтогарячого накриття, — зауважую я, сідаючи на запропоноване мені місце і роззираючись.

— Зате є ти. Разом з усіма неприємностями, що йдуть від тебе.

— Можна б ввічливіше. Не забувай, що розмовляєш з людиною, яка стоїть однією ногою у труні. А про мертвих кажуть або добре, або нічого.

— Ти, здається, вже прожив два подарованих дні...

— Сьогодні другий. Строк був до неділі.

— Я не здивувалася б, якби ти тим часом подзвонив рудому... — бурмоче Франсуаз, виходячи по їжу.

Вона, звісно, знає, що я нікому не дзвонив. Припускаю навіть, що оцінила мою твердість і акуратність, з якою я доповів їй про візит рудого.

Згодом, вже обідаючи, я знову повертаюсь до наших американських колег.

— Цікаво, як Дуглас не пронюхав, що ти влаштувала мені втечу...

— Бо відразу після того я пішла в «Копакабану», і він мав нагоду особисто засвідчити мою присутність. Наступного дня я завітала на віллу «провідати» тебе. Служник пішов доповісти про мене, і я виразно почула голос Дугласа: «Виряди її. Зараз тут бракує тільки її!» Ту бідолашну віллу так натоптали мікрофонами, що не вистачило навіть для садка.

— Слава богу. Інакше б дерева були обвішані мікрофонами, як новорічні ялинки прикрасами. До речі, як там з моєю технікою?

— Усе гаразд.

— Вона у тебе?

— Даруй мені, але я не магазин радіотоварів. Усе потрібне ти одержиш. А поки їж.

— Закуска була чудова. Риба — також. Про печеню годі й казати, — заявляю я на кінець обіду. — Франсуаз, нам з тобою треба подумати про родинне вогнище. Ти чудова господиня, та й квартира в тебе непогана.

— Моя квартира для однієї людини. А обід доставили мені з ресторану на розі.

— Ти завжди знайдеш спосіб остудити мої почуття відром холодної води. Тоді зроби для мене хоч невеличку послугу: мені потрібна виписка з банкового рахунку мосьє Димова.

— Французький закон гарантує таємницю приватних збережень.

— Тому і звертаюся до тебе. Інакше б я це зробив сам. Офіційно Димов тримав гроші в Ліонському банку. Але я майже певен, що він має рахунки і в інших. Саме вони й цікавлять мене.

— Гаразд, зробимо запит. Їж!

— Я вже наївся. Здужаю хіба що чашку кави. -

Вона приносить з кухні тацю з фруктами, кришталевий кавник, а тоді й плескату картонну коробку.

— Це тобі на десерт, — каже Франсуаз, кладучи коробку біля моєї тарілки.

Відкриваю. В ній новенький воронований маузер калібру 7.65 і три обойми патронів.

— Сподіваюсь, ти вмієш його заряджати.

— Якщо треба буде, покличу на допомогу тебе,— кидаю я, ховаючи пістолет і обойми в задню кишеню.

— Цього не станеться. Не думай, що тобі доведеться гратися в «пух-пах». Тобі видано пістолет, але користуватися ним забороняється. Крім...

— Знаю, знаю. Розумію.

Поки п'ємо каву, я розповідаю Франсуаз останні новини в Центрі, уточнюю деталі щодо моєї поведінки на найближче майбутнє і одержую вказівки про те, як мені буде доставлено необхідну апаратуру. Підводжуся з-за столу, але чорнявка, незважаючи на свою строгу сукню, так діє на мене, що я зупиняюся посеред холу й міцно обіймаю її.

— Облиш... Ніколи... Й тобі також.— Та, зауваживши, що я спохмурнів, Франсуаз додає:

— Можеш зайти ввечері... Якщо доти... не мине. Але не раніш одинадцятій...

* * *

Якийсь час кружляю бульварами на своєму «ягуарі»,— мені нема чого робити, та й хіба завадить поїздити навмання, аби пересвідчитись, що попереду й позаду тебе немає охочих будь-що скласти тобі компанію! Поки що мене ніхто не супроводжує. Доїжджаю аж до Рошешуара, мчуся по Мажента і завертаю на Північний вокзал. Вибираю місце для стоянки й заходжу в простору кав'ярню навпроти вокзалу. Рівно о третій годині спускаюсь у підземелля, де розташовані телефонні кабінки. Вирішую подзвонити саме з другої кабінки, але вона якраз зайнята. Виймаю з кишені «Франс суар» і пробігаю очима заголовки. За склом кабінки бачу чоловіка з телефонною трубкою в руках. На його губах, що беззвучно ворухаються, висить неприпалена сигарета. Нарешті чоловік вішає трубку й одчиляє двері кабінки.

— З бабусею розмовляли так довго?— невдоволено кидаю я.— Певно, зовсім глуха.

— Поговоріть ви з нею,— похмуро відповідає чоловік.— Вона на тому світі.

Заходжу й набираю номер телефону. Озивається незнайомий чоловічий голос.

— Це Сальпетрієр? *

— Ідїть під три чорти,— відповідає мені голос.

Сьогодні чомусь усі заповзялися посилати мене якнайдалі. На полиці під телефоном хтось забув ключа з металевим номерком 56. Про всяк випадок кладу його в кишеню й виходжу з кабіни. У кав'ярні навстоячки випиваю чашку кави, безцільно роззираючись навкруги. Присутні не звертають на мене уваги. Залишаю обов'язковий франк, виходжу з кав'ярні, перетинаю вулицю і опиняюся біля вокзалу. Знаходжу камеру схову, зокрема шафу 56, відмикаю її щойно знайденим ключем. Там виявляється невелика, але важка чорна валізка. На щастя, мій «ягуар» зовсім близько. Через дві хвилини я вже їду, не знаючи куди. І оскільки я не люблю їздити навмання, всупереч тому, що я кажу при людях, збочую в найближчу темну вуличку й відчиняю валізку. В записці, що лежить в умовленому місці, зазначено точну адресу. Зачиняю валізку і рушаю далі.

Установа знаходиться десь за брамою Клінанкур. Біля маленької конторки з іржавою вивіскою: «Комісійні автомобілі»— мене зустрічає літній чоловік у засмальцьованому вигорілому халаті.

— Пошкоджених автомобілів не купую,— попереджає він, коли я зупинив машину перед конторкою.

— А я не продаю,— заспокоюю його.— Мене прислав Жак.

Чоловік зиркає на мене швидко, а тоді киває головою.

— Чим можу служити?

— Вмонтуйте мені одну деталь.

— Вона при вас?

Я показую очима на сидіння, де лежить валізка.

— Куди її вмонтувати?

— Під шасі, до бака.

— Гаразд, почекайте.

Чоловік сідає за кермо, підгонить мого «ягуара» до цементованої ями, потім вилазить і зникає під машиною.

— Усе гаразд,— повторює він, вилазячи з ями.— Вона не така трухла, як здається.

Поки чоловік шукає підхожу металеву коробку для моєї «деталі» і згодом, коли він прикріплює її до шасі, з прибудови до конторки двічі визирає молода жінка.

* Відома паризька лікарня.

У неї прищаве обличчя, накручене волосся. Мабуть, вона здивована тим, що якийсь клієнт завітав до їхньої конторки.

— Моя дружина,— заспокоює господар.

Він виявляється спритнішим, ніж я сподівався. Через півгодини коробку з «деталлю» надійно прикріплено до шасі. Я вирішую скористатися нагодою й залагодити ще одну справу. Входимо в конторку, і, перш ніж розрахуватись, пояснюю йому, що за справа, виймаючи з кишені маузер з обоймами. Чоловік киває. Приносить звідкись банку з-під мастила і знімає кришку, очевидно, заздалегідь припасовану. Потім замотує пістолета з обоймами в ганчір'я, кладе все це на дно банки і знову закриває її.

— Киньте в багажник — ніхто не зверне й уваги.

Розрахувавшись, я так і роблю. Заводжу мотор і на прощання махаю рукою. У вікні знову з'являється прищаве обличчя жінки з накрученим волоссям.

Поки я петляю «ягуаром» по бульвару Орнано, мої думки знову повертаються до Сен-Мартена. Найкраще б взяти під приціл Милка, й він сам вивів би на місце зустрічі. Але я не знаю, де мешкає Милко, і не думаю, щоб він ще й досі марнував час у кав'ярні. Тоні ж, певно, там, й оскільки він другий учасник зустрічі, я простежу за ним.

Виїжджаю на вулицю Параді й бачу, що чорна «сімка» Тоні стоїть на своєму звичайному місці. Задкую, звертаю у першу ж вуличку, ховаючи свого «ягуара» за широким «шевроле» так, щоб у разі потреби його можна було швидко вивести на вулицю Параді. Відтак виходжу трохи розім'ятися.

— Нарешті хоч один друг! — зустрічає мене Тоні, коли десь о п'ятій заглядаю до кав'ярні «У болгарина».

Він, як завжди, за чаркою, але ще не п'яний. Замовляю собі кухоль пива й сідаю за його столик.

— Розумію, друже, твою самотність, але нічим не можу зарадити,— співчутливо підморгує Тоні.

— А я не розумію того, що ти розумієш,— відповів я, запалюючи «зелену» сигарету.

Людина — така тварина, що зникає до всього, навіть до «зелених» сигарет. Мені тепер здається, що я не змирився б з іншими.

— Не вдавай дурника,— зауважує Тоні.— Всім відомо, що Кралев викрав її в тебе перед носом. А ти, щоб якось утішитись, підкотився до французенки. Така здорова й чорнокоса... начебто не наша...

— Вигадуєш таке, що...

— Тут, друже, про все дізнаються... Дарма що Париж — велике місто... Чим швидше ти це збагнеш, тим менше поротимеш дурниць.

— Про Кралєва — це твоя вигадка,— кажу я кисло, хоч зараз Кралєв цікавить мене так само, як і Ліда.

— Вигадуєш? Коли б ти був тут в обід, то побачив би, як вони туркотіли за цим столом. А потім Кралєв повів її в Ельзаський пивний бар. Кажу що хочеш, але наш Кралєв — путній хлопець: що задумав, того доб'ється.

— Вигадки! — повторюю я. — Кралєв не бабій. Від злости йому ніколи й про жінок думати.

— Що не бабій, це правда,— погоджується Тоні.— Але якщо вже запалиться,— краще, друже, відступитися. Такий запалюється один раз у житті, і не знаю, що зупинить його.

Ми ще якийсь час продовжуємо цю розмову. Я вдаю, що плітки про Ліду мене не обходять, але роблю це так неоковирно, щоб Тоні думав, ніби я тільки вдаю, хоч усе це й справді мало хвилює мене. Згодом я помічаю, що співрозмовника також мало цікавить те, про що він розповідає. На думці в нього зовсім інше. Мабуть, має статися або вже сталося щось дуже важливе, бо сьогодні Тоні навіть не хоче пити.

Як я й передбачав, десь о шостій він розраховується й залишає мене, посилаючись на те, що хоче трохи відпочити. В кав'ярні, крім нас, жодного болгарина, якщо не брати до уваги хазяїна, який саме підраховує виторг. Отже, вдаватися до надто складних маневрів нічого. Через дві хвилини після Тоні я також виходжу надвір, звертаю в сусідню вуличку і, завівши мотор, чекаю чорної «сімки».

Стежити з автомобіля за людиною, яка припускає, що за нею можуть стежити,— морочлива справа. Ще менш розумно робити це з автомобіля, який вона добре знає і може впізнати його за триста метрів. Але я ладен піти на це, оскільки іншого виходу немає. Аж раптом бачу — Тоні пішки перетинає вулицю й іде зовсім у протилежний Сен-Мартену бік. Чекаю хвилю в «ягуарі», щоб він трохи відійшов, кидаю машину і рушаю за ним.

Те, що Тоні не скориставсь автомобілем і пішов не в бік Сен-Мартена, можна пояснити кількома причинами. Він вирішив щось купити або залагодити якусь справу до зустрічі з Милком. Чи вирішив дістатися на місце зустрічі в таксі. Або просто хоче перевірити, чи не стежать за ним. До зустрічі з Милком у нього може бути ще якась зустріч. Не виключено, що він і не збирається йти на домовлене місце.

Ідучи назирці за маленькою постаттю вздовж довгого ряду машин біля тротуару, що прикривають мене, я механічно аналізую всі ці причини. Коли б Тоні треба було щось купити або зробити якусь справу, він не став би чекати до останньої хвилини, маючи в розпорядженні добрих півдня. А якби хотів перевірити, чи стежать за ним, то вийшов би з кав'ярні набагато раніше, аби лишився час спекатися можливого переслідувача. Якщо ж вирішив не їхати на місце зустрічі власним транспортом, то мав досить часу, щоб поставити «сімку» десь далі й дістатися Сен-Мартена пішки. Отже, залишаються тільки дві останні причини, друга з яких видається мені неприйнятною.

Тоні крокує швидко й упевнено і тільки один раз оглядається навкіл — на перехресті Пуасоньєр. Так роблять усі, перш ніж перейти вулицю. Так чи інакше я від нього дуже відстав, настільки відстав, що, коли він наближається до перехрестя, де Шатодьєн вливається у Лафайєт, мушу прискорити ходу, аби не випустити його з поля зору.

Незабаром пів на сьому, і на центральних вулицях люднішає. Насилу відшукую Тоні в натовпі на лівому тротуарі за Шатодьєн і поспішаю туди. Доходимо до майдану Кошута, і тут за двадцять метрів від мене Тоні раптом зникає.

В таких випадках легко впасти в паніку: від думки про те, що все безповоротно втрачено, можна зупинитися посеред вулиці і, як останньому дурню, роззиратися навкруги. Я на межі саме такого стану, але відразу ж опановую себе й заходжу в кав'ярню на розі. Звідси можна споглядати за майданом без особливого ризику бути поміченим. Тоні був надто близько від мене, щоб устигнути схватись в котрусь із сусідніх вулиць або перебігти майдан. Отже, він незабаром має з'явитися, якщо тільки не шугнув у якийсь, тільки йому відомий, будинок із кількома входами.

Кидаю 20 сантиметрів у автомат біля вітрини, вдаючи, що захопився грою, а тим часом уважно стежу за майданом, особливо за лівим тротуаром. Минає п'ять хвилин. Тоні з'являється несподівано в кількох кроках від кав'ярні, зупиняється на брівці тротуару і, швидко роззираючись, перетинає вулицю. Він вийшов з букіністичної книгарні поряд і тримає якийсь кримінальний роман з «чорної серії» — факт сам по собі незвичайний: Тоні навіть кримінальний роман прочитає тільки тоді, коли йому за це добре заплатять.

Я дозволяю своєму підопічному звернути на Монмартр і знову вирушаю за ним, кинувши погляд на букіністичну книгарню. Напевно, Тоні використав її як спостережний пункт, роздивляючись крізь захарашену книгами вітрину довколишню панораму.

Перетинаючи вулицю, щоб вийти на Монмартр, бачу, що Тоні завертає на вулицю Сен-Лазар. Роблю те саме і своєчасно, бо він раптом зникає у дверях якогось невеличкого готелю.

Тоні в готелі, отже, треба чекати, а на годиннику рівно пів на сьому. Якщо я стоятиму тут — прогавлю зустріч на Сен-Мартені, а мені дуже хочеться потрапити на те побачення, хоч мене ніхто не запрошував. Заходжу в якісь двері, щоб не бути помітним з вікон готелю, і обмірковую подальші дії, аж раптом бачу на протилежному тротуарі знайому постать. Дуже імпазантну й надмірно чутливу, з дебелими стегнами, що так і колихаються під лимонно-жовтою льняною сукнею, з бюстом, що випинається не менш як на 15 сантиметрів уперед. Мері Лямур підходить до готелю і, хитро й уважно оглянувшись навкруги, зникає за дверима.

Чекати більше не варто. Іду назад до майдану взяти таксі, хоч і розумію, що зараз легше будь-куди дістатися пішки, ніж доїхати автомобілем. Поруч станція метро «Ле Пелтьє», і я щодуху біжу сходами вниз, спритно лавіруючи в натовпі й не звертаючи увагу на лайки, що сиплються навздогін.

На пероні шумно й душно, як у лазні, навіть білі плитки на стінах блищать у тьмяному освітленні флюоресцентних ламп точнісінько, як у лазні. Вскакую в перший же поїзд і, хоч юрба натискує, умудряюсь залишитися біля виходу. Виходжу на Шосе д'Антен і пересідаю на інший поїзд, в напрямку площі Республіки. Навколо мене купчаться люди з потомленими обличчями, заклопо-

тані повсякденними справами: одному треба купити молока на вечерю, другому — забрати з дитсадка дітей, а я думаю про своє: якщо Тоні не збирається з'являтися на місце зустрічі, значить, туди прийде хтось інший, хто був зацікавлений певний час лишатися в тіні.

Найважливішим і найнезрозумілішим для мене поки що лишається значення «Сен-Мартен». Якщо мається на увазі якась вулиця, моя місія безнадійна, бо мені вже ніколи бігати вулицями. Одна лише Сен-Мартен завдовжки більше кілометра. Призначаючи зустріч, не могли б назвати лише вулицю, довжина якої більше кілометра. Якщо ж побачення відбудеться на перехресті, Милко мусив би сказати «Брама Сен-Мартен». Найімовірніше, що зустріч призначено на станції метро «Сен-Мартен», оскільки в цьому місті, як правило, всі побачення відбуваються на зупинках. Як не є, у мене лишилася можливість дістатися тільки до станції, та й то невідомо, де саме відбудеться зустріч — під землею чи вгорі, на вулиці.

Поїзд гуркоче тунелем від станції до станції. На стінах мигтять надокучливі жовто-зелені написи: «Дюбо. Дюбон... Дюбоне...», що рекламують однойменні напої. Сходами перонів сунуть натовпи людей. Монмартр... Бон Нувель... Страсбур-Сен-Дені. Якщо вірити схемі, що висить у вагоні, наступна станція «Сен-Мартен». Я проштовхуюсь уперед, готуючись до виходу. Поїзд гуркоче в тунелі, несподівано з'являється перон Сен-Мартен, але поїзд несе мене далі — до станції «Площа Республіки».

* * *

В цій порожній станції, з невідомих причин давно вже, певно, зачиненій для пасажирів, є щось гнітюче, майже зловісне. Безлюдні, запилені перони, гори мішків з цементом і купи залізаччя, вицвілі від часу афіші про якийсь кінофільм Бінга Кросбі, тьмяне світло кількох жовтих лампочок — від усього віє самотністю й занедбаністю.

Та я не дуже вразливий, надто коли цього вимагають обставини, і тому, вийшовши на багатолюдний перон «Площа Республіки», передусім думаю про те, що треба чимшвидше дістатися пішки до станції «Сен-Мартен», — хоч вона й закрита, але це ще не означає, що там не може відбутися зустріч.

Коли я нарешті добираюся до порожніх сходів під брудною кам'яною загородкою, на якій в іржавій рамці висить облуплений напис: «Метрополітен»,— на годиннику без десяти сім. Зазираю у підземний вхід. Його загороджено рухомою ґратницею, але ґратниця до краю не присунута. Це спантеличує мене: не виключено, що зустріч призначили під землею. Якщо це якась особливо важлива зустріч, вона відбудеться саме там.

Квапливо оглядаюся і, пересвідчившись, що ніхто не звертає на мене уваги, збігаю сходинками вниз, минаю не зачинений кимось прохід, штовхаю хиткі двері й опиняюся в підземному коридорі. В напівтемному тунелі ледве мерехтять рідкі лампочки. Холодно, тхне цвіллю й вогкістю. Мої кроки так відлунюють на цементній підлозі, що доводиться притишити ходу. Приступки, що ведуть до перону, теж безлюдні й ледве освітлені. На пероні— ані душі. Ліворуч чути далекий гуркіт поїзда, що наближається.

Ця занедбана станція, певно, править за склад. На пероні правильними штабелями лежать мішки цементу. Вглибині кілька великих дерев'яних ящиків. Я прошмигну туди й ховаюся за ними в темний куток, саме тоді, коли повз перон з гуркотом пролітають освітлені вагони. Гуркіт затихає. Я збираюся продовжити своє дослідження, коли з протилежного боку, на сходах, почувлися кроки. Милко. Він виходить на перон, роззирається, ступає ще кілька кроків і стає за горою мішків. Потім блимає на годинник, виймає з кулька банан, повільно чистить і починає їсти.

Коли б у мене був час розсунути ящики, моя схованка стала б зручнішою, а так доводиться задовольнятися тим, що є. Порожні ящики, вищі зросту людини, надійно приховують мене, але я мушу ставати навколішки, використовуючи для спостереження широку шпарину між двома дошками в одному з ящиків.

На сходах знову лунають кроки— і на перон виходить Кралеv: Милко, певно, здивований, бо перестає жувати, очікувально дивлячись на прибульця.

— Ти що, чекаєш поїзда?— запитує Кралеv гучним голосом, який у порожньому приміщенні звучить справді, мов труба.— Мушу тобі сказати, що з деякого часу на цій станції поїзди не зупиняються.

Милко мовчить, не зводячи очей з Кралева.

— Ти, певне, гадав, що прийде Тоні, але він трохи зайнятий, тож розмовлятиму з тобою я,— продовжує Кралев.— Йдеться про твоє службове становище...

Милко мовчить, потім дивиться на банан у руці й починає знову їсти, повільно і якимось болісно ковтаючи.

— Спершу я думав, що ти працюєш тільки на нас. Потім зрозумів, що працюєш і на французів...

— Я не працюю на французів,— тихо відповідає Милко, переставши їсти.

— Я зрозумів це тоді, коли ти сповістив французів про те, що ми готуємось знищити Бобева,— мовить Кралев, мовби й не чуючи.— Тоні покликав тебе до Бобева в останню мить, і ти не з'явився, бо не встиг попередити їх. Лише ти знав про цю зустріч — і не з'явився на неї... Ти єдиний серед нас, хто міг попередити французів...

— Я вже казав вам, чому мене не було,— спокійно заперечує Милко, якимось машинально беручи з кулька другий банан.— Сталася невеличка аварія з автомобілем.

— Ти зробив цю аварію пізніше, щоб знайти собі якийсь виправдання. Ти єдиний серед нас, хто міг сповістити французів...

— Нікого я не сповіщав,— відповідає Милко і так само машинально починає чистити банан.

— Отже, ти працюєш на нас, працюєш на французів, а тепер виявляється, що і на болгар... Я маю на увазі болгарську розвідку.

Кралев замовкає, пильно дивлячись на Милка. Той відкушує банан і неквапливо жує.

— Відповідай! — ричить Кралев.

— На дурні звинувачення не відповідаю,— каже Милко, відкушуючи банан.— Я так само можу звинуватити тебе в тому, що ти працюєш на п'ять-шість розвідок. Та ти ще вимагатимеш доказів.

— Не хвилюйся: щодо тебе вже все доведено. Букініст на Сен-Жермен про що-небудь тобі нагадує? А книжка в чорній обкладинці, третя праворуч на полиці? «Перські листи» Монтеск'є... Тільки серед перських листів виявився й твій... Звичайно, тайнопис, але ж і ми гав не ловимо...

З тунелю долинає гуркіт поїзда, та Кралев не зважає. Вони з Милком одгороджені від колії горою мішків із цементом. Гуркіт переростає в тріск, і проносяться вагони, освітлюючи на мить похмурий заповошений перон.

— Тебе, напевно, цікавлять речові докази,— глумливо примружується Кралев, коли тріск ущухає.— Ось тобі докази!

Двома пальцями він виймає з маленької кишеньки тонкий папірець і робить такий самий звинувачувальний жест, як кілька днів тому розмахував у мене перед носом шматочком фотопаперу.

— Я сам знайшов! — самовдоволено оголошує Кралев.— Довго довелося стежити, та я все-таки намацав. І тепер прийшов розрахуватися з тобою... Пред'явити тобі рахунок, якщо ти не маєш нічого проти...

Він кладе аркушик туди, звідки вийняв, і засовує руку в кишеню штанів. Милко стежить за рухами Кралєва, все ще тримаючи в руках кульок і недоїдений банан.

— Ми, звичайно, можемо розійтися мирно,— зауважує Кралев, не виймаючи руки з кишені.— Але для цього ти мусиш негайно викласти мені все. Розповідай, що тобі відомо, зараз же!

— Отже, одна можливість таки існує,— каже Милко так тихо, що я ледве чую його.— А що я матиму на взамін?

— Життя! Тобі цього замало?

— Замало,— так само тихо відповідає Милко.— Якщо ти розповіси мені дещо про операцію «Незабудка», то ми, можливо, порозуміємось.

— Гаразд! «Незабудка» ось приготовлена для тебе,— сатаніє Кралєв і ворушить рукою в кишені.— Ну то що, говоритимеш чи...

Здалеку знову наближається гуркіт поїзда.

— Починай ти, а там, може, і я щось додам,— спокійно мовить Милко.

Гуркіт посилюється, переростає в тріск. Вони стоять один проти одного за мішками з цементом, чекаючи, поки втихне. Поїзд пролітає повз порожній перон. В освітлених вікнах миготять люди з авоськами в руках, якась дівчина читає книжку, стара жінка з дитиною на колінах.

Тієї ж миті бачу, як Милко нахиляється, наче хоче стати навколішки, потім знесилено хилиться набік, випускає пакет з бананами і падає на цемент. Кралєв ховає в кишеню пістолет і майже бігом кидається до виходу.

Я виходжу зі схованки і наближаюсь до Милка. На його сорочці розпливається широка кривава пляма. В тьмяному світлі обличчя його надивовиж бліде, ши-

роко розплющені очі спрямовані до вицвілої афіші Бінга Кросбі. Одна рука забитого незручно підвернулась за спину. Друга ж стискає недоїдений банан.

* * *

Пізно ввечері я йду повз кав'ярню «У болгарина», вирішивши забрати свою автомашину. Залите світлом неону і дзеркал приміщення порожнє, і я вже збираюсь іти далі, як за столиком у кутку, де, як правило, сидять гості хазяїна, бачу Тоні.

Він схилився над келихом мартіні, наче про щось глибоко замислився, хоч уже такий п'яний, що нічого не тямить. Каламутні очі блукають довкола, коричневі від тютюну пальці вп'ялися у волосся.

— О, нарешті хоч один друг,— невиразно бурмоче він, побачивши мене.— Хоч один приятель у такий чорний вечір...

— Чому чорний? — сухо питаю я, підходячи до столу.

— А ти хіба не чув? Убито Милка... Дві години тому його труп знайшли на якійсь станції метро... Комуністи зводять порохунки. Сідай...

— Отже, нас справді лишилося семеро,— кидаю я, сідаючи.

— Поки що так... Сім... кепське число. Але схоже на те, що буде тільки шестеро,— похмуро каже Тоні, ледве повертаючи язиком.— Дивись, друже, щоб ми не втрапили й тебе...

Він підводить обважнілу голову і гукає офіціантові, який куняє за стойкою:

— Гарсоне, ще два мартіні!.. За упокій душі!

Розділ шостий

— Якого дідька тебе знову принесло? — запитує Франсуаз, впускаючи мене в прихожу і кидаючи на мене невдоволений погляд.

— Люба моя, я прийшов запросити тебе на обід.

— Я й без тебе можу пообідати. До речі, саме це я й збиралася робити.

Вона й справді в одязі на вихід: сукня з дорогого емпріме в чорні і білі квіти, довгі білі рукавички. Цій жінці личать усі кольори.

— Я чекала тебе не сьогодні, а вчора,— нагадує Франсуаз, дивлячись на мене тим же невдоволеним поглядом.

— Не міг. Убили одного хлопця з Центру.

— Знаю,— байдуже відповідає вона. Потім додає:— Ну гаразд, заходь. Якщо вже прийшов...

Входимо до студії. Франсуаз показує мені очима на крісло, а сама прямує до бара приготувати питво.

— Отже, усунення почалося,— каже вона, поставивши на столик два келихи рікара й відерце з льодом.— Тільки почалося не так, як ти хотів. Зрештою, це мене не дивує.

— Я тут ні при чому.

— Хтозна. Вчора я дала тобі пістолета, і вже через шість годин знайшли мертвим твого колегу, якого прошили кулями того ж калібру...

— Милко не зробив мені нічого поганого, щоб я вбивав його.

— А я гадала, що ти цілив у Кралева, а влучив у нього. Коли людина вперше вдається до зброї...

— Облиш ці безглузді жарти.

— Згодна. Час уже сказати щось серйозніше.

Я відпиваю з келиха й запалюю.

— Це щоб посилити напруженість? — запитує Франсуаз, закурюючи свою «синю» сигарету.

— Напруженість буде згодом,— відказую я.— Франсуаз, я був свідком цього вбивства.

— Дуже цікаво,— недбало кидає вона.— Тому й напускаєш такий поважний вигляд? Та розповідай, годі вже тягти!

Я швидко викладаю їй усе, що сталося. Упускаю одну-дві дрібниці, які мені ще не зовсім зрозумілі і їх треба ще перевірити. Франсуаз слухає з байдужим виглядом — курить, замислено дивлячись на терасу.

— На підставі твоїх свідчень можемо затримати Кралева,— каже вона, коли я закінчив.

— І завалити всю справу,— додаю я.

— Атож. Та оскільки ми працюємо не в палаті правосуддя, не станемо так чинити. Чому ти вчора не повідомив про почуту розмову і про свої наміри?

— Я не надав цьому особливого значення. Та ти й не казала сповіщати тебе про всякі дрібниці. А хоч би й повідомив, ти все одно б сказала: дій на власний розсуд.

— Певна річ.

— І вийшло б те саме.

— Звичайно.

— Тому краще було б, якби ти своєчасно сповіщала мене. Я й не здогадувався, що Милко працює на вас.

— Він не працював на нас. Робив деякі дрібні послуги, як і багато інших емігрантів, але не працював на нас.

— Це він попередив вас про те, що мене хочуть знищити?

— Так. Але і то звичайна послуга, що їх роблять такі ж, як і він, щоб не псувати стосунків з поліцією.

— А є факти, що він працював на болгар?

Вона заперечливо хитає головою:

— Немає. Я перевіряла. Певний час такі підозри були. Він приїхав сюди кілька років тому на якусь спеціалізацію, потім піддав під вплив емігрантів і відмовився повертатися на батьківщину. Але оскільки в нього не було поважних причин залишатися тут, він якийсь час був під сумнівом.

— То пусте,— кажу я.— Облишмо мертвих і повернімося до живих. Зараз мені конче потрібні довідки, які я просив.

— Не хвилюйся, вони вже готові,— відповідає чорнокоса, тягнучись до сумки.— Ось тобі довідки на офіційних бланках, завірені підписами й печатками. Твій Димов справді чудово скубе своїх американських шефів. Здається, ти даремно уникаєш їх.

— Франсуаз,— перебиваю її, беручи бланки,— треба записати одну розмову.

— Яку саме?

— Любовного змісту.

— О, це цікаво.

— Вона не принесе тобі задоволення, бо вестиметься болгарською мовою.

— Де?

— В готелі «Сен-Лазар».

— Коли?

— Сьогодні, завтра, післязавтра — точно не знаю.

— В який час?

— Мабуть, по обіді, годині о п'ятій-шостій.

— Гарзд, сьогодні ж обладнаємо кімнату. Що ще?

— Емблему «скорпіон». Повний комплект.

— Вже готово, одержиш. Ще?

— Ходімо пообідаємо.

— Тобі ні в чому не можна відмовити,— зітхає вона.— До того ж я страшенно хочу їсти.

* * *

— Ми виїхали на прогулянку чи на змагання?—невдоволено бурмоче Младенов, дивлячись на спідометр.

Ми мчимось по авеню генерала Леклера із швидкістю понад сто тридцять кілометрів на годину, а політичному лідерові треба дбати про своє життя.

— Мені здається, за нами стежать,— пояснюю я, не приймаючи ноги з педалі акселератора.

— Дурниці! За Младеновим не можуть стежити!

— Можуть,— лагідно заперечую я.— Як і за всіма іншими. Ці типи не гребують нічим.

Поки що я не певен, що за нами стежать. Та, поглянувши в дзеркальце, далеко позаду бачу чорний «сітроен», який, набравши швидкість, з'являється на перехресті Алезія. Я гальмую, щоб перетнути бульвар Брюн, минаю Орлеанську браму і натискую на газ.

— Якщо за нами справді стежать і треба мчати з такою швидкістю, краще вернімося,— нервово пропонує старий.

Та коли я вже витяг Младенова з дому, я так просто не відпущу його.

— Не бійся, ми не гнатимемося наввипередки — поїдемо на матч. Потерпи ще кілька хвилин.

Ця обіцянка не викликає у Младенова особливого ентузіазму, та краще вже матч, аніж бути покаліченим чи вбитим від найменшого здригання моєї руки на кермі. Сто сорок кілометрів, власне, не така вже й швидкість для «ягуара», проте якщо цей «ягуар» — стара, розхитана таратайка,— це небезпечно.

Я ще раз позираю в дзеркальце і в мить, коли вдалині знов показується чорний «сітроен», різко завертаю до стадіону «Буффало». Трьома хвилинами пізніше я вже лаштую «ягуара» у довгій низці інших автомобілів і, помалу підштовхуючи, веду Младенова на стадіон, що тисячоголосо реве. Хай тепер спробують знайти нас у двадцятитисячній юрбі.

Прогулянка зі старим була попередньо добре продумана: я загодя розжився на два квитки — про всяк випадок, бо мені вкрай важливо, щоб наша розмова від-

булася саме сьогодні. Квитки гарантують місця в найкращому секторі — ближче до поля й подалі від входу. Якщо комусь спаде на думку проштовхнутися до нас, ми помітимо його ще здаля. А поки він добереться, на його голову посиплються сотні прокльонів і лайок.

На стадіоні яблуку ніде впасти. Десятки продавців голосно, співуче рекламують свої м'ятні цукерки й шоколадне морозиво. З численних репродукторів лине якийсь тріскучий твіст. Десь поблизу гуркочуть і люто виють заведені мотори. А над усім цим стовпотворінням велетенське жіноче обличчя з сліпучою усмішкою переконує присутніх, що препарат «Персоль» пере найкраще, немов люди прийшли сюди прати.

— Це, здається, не футбольний матч,— заявляє Младенов тоном знавця, коли ми займаємо свої місця.

Думка, що він лишився живий після такої карколомної гонитви, викликає в старого приемне пожвавлення.

— Сток-кар,— квапливо пояснюю я.— Міжнародний матч «Франція — Бельгія».— І, щоб уникнути дальших розпитів, цікавлюся:— Ліди, либонь, удома не було?

— Пішла з Кралевим. Дівчина ніяк не акліматизується. Одні неприємності з нею.

— Які неприємності?

— Як які? Я було звирив її на тебе — втекла... Бач воно як: ти ще не влаштувався, де тобі до одруження. Потім начебто подружила з Милком, та це так аби, і добре, бо з цього все одно нічого не вийшло. Тепер верне кирпу й від Кралева. Ти можеш думати про нього все що завгодно, але Кралев — порядна людина, в нього цілком серйозні наміри, а моя дочка тримається з ним, наче він не чоловік, а стоголовий змій.

— Вони ж гуляють разом? Чого ще треба?

— Гуляють... Поки не нагримаю. І то спочатку влаштовує істерику. Наче вирішила все життя виїжджати моїм горбом.

Старий змовкає й неухважливо дивиться на стадіон. Просторе поле оперезане широкою доріжкою, та сьогодні, мабуть, буде без ужитку, бо вона аж надто рівна й близька до трибун. Друга, внутрішня доріжка, нерівна й багниста, захарашена штучними перешкодами — порожніми бочками з-під бензину, автомобільними шинами, купами землі. В цей час на поле двома довгими шеренгами з гуркотом і тріском виїждять учасники змагання.

— О, мабуть, автогонки,— гугнявить Младенов.— На таратайках.

— Схоже,— кидаю у відповідь, бо не знаю і не дуже прагну знати, що таке «сток-кар».

На стадіон виїзять таратайки в повному розумінні цього слова. Це ветерани всіх марок: «пежо», «рено», «сітроен», «олдсмобіль», «шевроле» і навіть один веле-тенський допотопний «паккард». І хоч автомобілі подряпані й побиті, що далі нікуди, вони мають урочистий вигляд: учора чи сьогодні вранці їх нашвидкуруч покрили звичайним автолаком. Машини однієї команди — білого кольору, другої — блакитного.

— Значить, отакі справи,— непевно промовляю я, поки автомобілі шикуються проти центральної трибуни.— Ну, а що ж з'ясували з приводу вбивства Милка?

— Що ж тут з'ясовувати? — підводить брови Младенов.— Його прибрали комуністи, це ясно. Схоже, вони взялися розгромити наш Центр. Ті люди не гребують нічим.

— А ти сам віриш у це чи кажеш аби казати?

— З якої речі став би я казати! Невже ти не відчуваєш, до чого йдеться?

— Відчуваю. Йдеться справді до розгрому Центру. Але не з боку комуністів, а зсередини.

— Ти ще скажеш, що це все Димов і Кралев.

— Атож. Тільки я не вигадую, а просто фіксую факти, яких ти не помічаєш.

— Авжеж. Младенов спить...

— Тебе присипляють. Особливо ж останнім часом. «Бай Марине, так, бай Марине, сяк». І саме тому, що вони так старанно присипляють, тобі треба прочуматися. Велику дозу снотворного дають перед відповідальною операцією. Вони готуються ампутувати тобі голову...

— Про таке не кажуть,— нервово відповідає Младенов.

— Облиш, кажуть — не кажуть! А дехто здійснює. Як ти гадаєш: чому вони знищили Милка?

На грузькій доріжці вишикувалися двома рядами біла й синя команди — по шість машин. Попереду їх зупинився автомобіль, розмальований білими й червоними лініями, схожий на зебру якоїсь незвичайної породи. За мить «зебра» рушає з місця, пронизливо виючи сиреною: за нею кидаються машини обох команд, товплячись і намагаючись вихопитися вперед, але не мають

права випереджати «зебру». Аж ось червоно-білий автомобіль різко звертає з доріжки, пропускаючи машини. Таратайки мчать уперед багнистою дорогою, кожна силкується випередити іншу і водночас заважає наздогнати себе машині команди-суперниці. Зчиняється неабияка штовханина, машини стукаються кузовами й крилами, ревуть мотори, горлають глядачі.

— А ти знаєш, хто вбив Милка? — кричить мені на вухо Младенов.

— Знаю і хто, і за віщо! — кричу у відповідь. — Милко тримався нашого боку і сказав про це, тим-то його й знищили. Того дня він сварився з Кралевим: «Досить, — каже, — анонімних статей! Нехай передовицю напише Младенов! Відоме ім'я, великий авторитет!» Кралев аж стенувся. І, бачиш, як поквитався з ним...

Моя версія не зовсім вигадана. Милко справді обурювався анонімними статтями і, коли здавали до друку останній номер, сказав Кралеву, що робити журнал з самих лише анонімних статей не можна.

Гуркіт на стадіоні посилюється. Одна з синіх автомашин вискакує з доріжки й перекидається. До неї поспішають люди у білих халатах. Потім падає на бік охоплений полум'ям бельгійський «плімут». Водій ледве встигає вистрибнути. Решта таратайок мчить наввипередки, дарма що в них поламані дверцята і по землі волочаться обірвані крила, а радіатори й баки побиті, — вони мчаться, здіймаючи неймовірний гуркіт і лишаючи по собі хмари диму.

— За це його можна було б просто вигнати! — волає Младенов.

— Якби ж то. Після того, як вигнали мене, виганяти його не виходило. Тим паче, що Милко не такий одинак, як я, — він мав зв'язки з емігрантами, це могло б набрати розголосу!.. Зробили хитріше: мене виганяють, Милка здихалися, інсценувавши його вбивство комуністами, а тепер настає твоя черга — знову рука комуністів. Таким чином буде встановлено статус-кво. Поновити статус-кво — ось чого вони прагнуть, бай Марине! Робити свої справи, як раніше, щоб їм ніхто не заважав! — горлаю я на вухо старому.

Довкола такий рев, що нас ніхто не чує і не звертає на нас уваги. Публіка реве, скаче, підбадьорює самовбивць на полі, поки ми з Младеновим розмовляємо про вбивства, щоправда, менш масові, зате брутальніші.

— Що вони мають проти мене! — впирається старий. — Поки що я не заважаю їм.

— Ти заважаєш їм тим, що існуєш, бо ти дуже солідна постать, якою ніхто з них ніколи не стане, й американці роблять ставку на тебе, хоч більшість грошей іде в кишеню Димова. Кралев і Димов знищать тебе, бо, поки ти живий, вони боятимуться тебе. Зараз у них є тільки гроші, а коли тебе не стане, вони матимуть і повну владу!

— Які там гроші! Чому ти весь час торочиш про них! — починає сердитися Младенов, бо слово «гроші» завжди виводить його з рівноваги.

— Не поспішай! Я все тобі доведу! Фактами, документами...

Перший етап змагань закінчується. З дванадцяти тататайок лишилося тільки дві — білий «пежо» і сине таксі — «сітроен». Але в останньому турі виведений з ладу «паккард» задкує й, врізавшись у «пежо», перекидає його. Французька команда перемагає, хоч у ній лишився тільки один представник.

Над стадіоном западає відносний спокій. На майданчик виїждять санітарні машини й тягачі, розчищаючи доріжки. Крики вщухають. У повітрі стоїть звичний гамір.

Я виймаю з кишені банківські бланки й недбало подаю їх Младенову.

— Ти якось мені казав, нібито все перевірів, а ось поглянь на ці виписки.

Младенов швидко переглядає папірці, потім вже уважніше перечитує їх.

— Не може бути...

— Бач, тепер — «не може бути». Хіба не бачиш, що це офіційні документи! Крім того рахунку, про який ти знаєш, Димов має ще два, куди щомісяця надходять таємні перерахування. Так що ти наче й правий: ви одержуєте однаково, тільки в нього виходить удесятеро більше...

Я, звичайно, чекав, що бланки справлять на Младенова певне враження, але не таке сильне. Його обличчя поступово сіріє, губи синіють, очі наливаються кров'ю.

— Він за це ще заплатить... Даси мені ці документи?

— Я їх і приготував для тебе. Тільки хочу попередити: не роби дурниць! Зараз атмосфера така, що тільки вони помітять твоє невдоволення, тебе негайно ліквідують.

Запам'ятай раз і назавжди: не змигнеш і оком, як вони тебе знищать!

Младенов намагається тверезо обміркувати все, переборюючи лють. Тоді повертає мені бланки.

— Гарзд, нехай будуть у тебе. Що ж тепер робити?

В цю мить двадцять чотири автомобілі, вишикувані за червоно-білою «зеброю», раптом зриваються з місця, оглушивши стадіон тріском своїх моторів.

— Я тобі скажу, що робити! — кричу Младенову.— Я все продумав... І будь певний: не вони нас, а ми їх!

Цього разу змагання перетворюється на справжню битву. Машин так багато, що вони тільки штовхаються й не можуть пробитися вперед; над синьо-білою чередою автомобілів клубочаться хмари диму. Коли якійсь таратайці вдається відірватися од загальної колони, її відразу ж наздоганяють інші, заступають шлях, штурхають назад, поки на якомусь повороті та не перекидається. Публіка оскаженіло реве, розмахуючи руками, парасольками, картузами.

— Може, ходімо? — кривиться Младенов.— У мене вже голова тріщить од цього галасу!

— Як же ми вийдемо? Треба чекати до кінця.

І ми залишаємося сидіти серед людського натовпу, зайняті своїм, поки на майданчику наймані водії, припавши до керма, борються за славу і життя, душаться в бензиновому диму, перекидаються й відповзають від палаючих машин.

* * *

У маленькій кав'ярні на Монруж за стойкою залякло кілька місцевих п'яничок. Столики надворі вільні. Шосе проглядається досить добре, і здалеку легко помітити новоприбулого.

— По-перше,— кажу я, відсorbуючи пиво,— ніяких розмов удома. В твоїй квартирі встановлено апаратуру для підслуховування.

Младенов пробує зобразити на обличчі щось схоже на сумнів чи обурення, але я рукою спиняю його.

— Як кажу тобі, так і є. По-друге, якомога менше контактів зі мною. На випадок чого я сам знайду тебе. По-третє, ніякого натяку на сумнів чи незадоволення

з твого боку. Так ніби ти нічого не знаєш і нічого не сталося.

Поки що Младенов не заперечує. З властивою йому полохливістю він охоче приймає заходи безпеки.

— Наша головна мета — вивести з ладу Димова. Це забезпечить тобі провідну роль. Але спочатку треба вивести його з себе й спрямувати його злобу в протилежний нам бік. Сьогодні ввечері, завтра, найпізніше, післязавтра я принесу тобі один запис. У тебе є магнітофон?

— Навіщо він мені? — зводить брови Младенов.

— Гаразд, принесу й магнітофон. Ти покличеш Димова і прокрутиш йому цей запис. Він знавісніє, але не проти нас. А нам якраз це й потрібно.

— А якщо він запитає, звідки в мене запис?

— Скажеш, приніс один француз, який відрекомендувався служником готелю «Сен-Лазар». Він, цей француз, сказав, що тут є щось цікаве для твого приятеля Димова, і запропонував тобі цей запис за п'ятсот франків, бо йому конче були потрібні гроші. Ну, а ти виторгував за двісті...

— А якщо Димов не повірить?

— Це не має значення. Можеш бути певний, що, прослухавши запис, він думатиме про інше...

— Варто було б для більшої переконливості здерти з нього ці двісті франків...

— Звичайно. Він погодиться дати більше, аби тільки забрати в тебе ці бобіни...

— А що то за запис?

— Побачиш. Вірніше, почувеш... Май на увазі, це тільки перший хід.

— Ти все добре продумав?

— Усе. До найменшої дрібниці. Всі можливі варіанти. Будь спокійний. Не мине й тижня, як ти очолиш Центр.

Я навмисно скорочую строк, щоб вдихнути в старого більше бадьорості. Перед такою перспективою смілішає найслабодухіша людина, забуваючи, що для того, аби опинитися на тому світі, досить однієї секунди.

Повернувшись увечері додому з щойно купленим магнітофоном, і я, в свою чергу, відчуваю приплив сил. На столі мене жде добре замаскована апаратура, схожа на автомобільний радіоприймач, а до неї прилаштовано магнітофонну стрічку.

Налагоджую магнітофон і ставлю на нього бобіну з плівкою, нарікаючи на свою долю, бо ж мені доводить-

ся жити й рухатися, як голому під поглядами незнайомих людей. Підслуховують, стежать за тобою з автомобілів, за твоєї відсутності заходять до тебе в квартиру.

Вмикаю магнітофон. Стрічка повільно крутиться. «Тоні, любий, я не можу без тебе... Сто разів на день хочу, щоб ти був поряд...»

Це м'який хтивий голос Мері Лямур. Потім — кисла репліка Тоні: «Віддай мені нарешті ті триста франків, які обіцяла, бо знову лизатимеш руки тому ідіотові Димову...»

І так далі.

* * *

Зловісне Тонине пророцтво збулося вдруге. Та наступним був не я. Наступним став сам Тоні.

Похорони вийшли набагато урочистішими, ніж я сподівався. За чорним траурним автомобілем, що рухається із значно більшою швидкістю, ніж належить у таких випадках, котять ще п'ятнадцять автомашин, в яких, крім людей з Центру, сидять представники різних емігрантських груп. Велика скорбота примиряє людей.

Мій старенький «ягуар» найостанніший, бо в ньому — тільки я. Невесело подорожувати самому, і Младенов, звичайно, не відмовився б скласти мені компанію, щоб зекономити гроші на таксі, та зараз нам треба уникати особистих контактів.

Кортеж витягається безладною колоною по бульвару Кліші й збочує до кладовища на Монмартр. Пошуки місця для стоянки автомобілів забирають чимало часу і вносять деякий хаос у траурну врочистість, та нарешті учасники сумної процесії вистроюються за катафалком для останнього прощання з небіжчиком. Минаємо широкий металевий міст, по якому з буденним гуркотом проносяться автомобілі, й сунемо головною алеєю вздовж каплиць, надгробків і всіляких статуй крилатих істот. Тоні лежатиме на одному цвинтарі з Гейне і Стендалем.

Біля ями все вже було готове для опускання труни. Але ж комусь треба виголосити промову. По старшинству така честь випадає Младенову. Старий має врочисто-сумовитий вигляд, закликавши у сірій імлі похмурого ранку в чорному костюмі, з блідим припухлим обличчям. Звичайним ораторським жестом він здіймає кощаву руку й оголошує, що ми ховаємо нашого дорогого й не-

забутнього соратника Тоні, і затинається, бо ніяк не може згадати прізвища небіжчика, який завжди був для нього просто Тоні. «Тенев»,— підказує йому Кралев трубним голосом. Так, «нашого дорогого й незабутнього Тоні Тенева».

Прощальне слово, попервах трохи в'яле й незіbrane, поступово стає схвильованішим, набуває ідейної спрямованості. Напевно, підбадьорений думками про те, що незабаром він стане одноосібним шефом Центру, й тим, що тут зібралося дві дюжини представників еміграції, перед якими треба себе показати, Младенов починає говорити про молоду, надійну гвардію бійців, представником якої був небіжчик, а також про подвиг, героїзм і самопожертву, наче Тоні загинув на полі бою, а не вбитий ревнивим шефом за якусь дурну ліжкову історію. Мовиться також про національні ідеали, що їм усі ми служимо в міру своїх сил, про свободу, яка рано чи пізно зігріє нашу багатостраждальну батьківщину, і про те, що кожна подібна втрата, якою б тяжкою вона не була, має слугувати бойовим закликком для ще тіснішої згуртованості наших лав. Після цього Младенов звертається до Тоні з патетичним закликком— спи спокійно, пам'ять про тебе назавжди збережеться у наших серцях.

Можливо, тому, що промову виголошено в зворушливому, давньому стилі 30-х років, вивіреному часом, вона справляє певне враження. Кілька представниць слабої статі роняють одну-дві сльозинки, навіть Вуж стоїть, як пень, отетерілий, либонь, вражений тим, що стільки промовистих слів сказано на адресу такої нікчеми, як Тоні.

Потім чути специфічне, однакове для всіх країн світу гупання грудок землі об віко труни, і люди сумовито розходяться. Першими ідуть Димов, Кралев і Младенов у супроводі Ворона й Вужа, услід за ними цвинтар залишають представники емігрантських фракцій. Я стою трохи віддалік між кипарисом і оброслою мохом кам'яною плитою, чекаючи, поки з натовпу вийде Мері Лямур, щоб піти слідом за нею. Однак Мері не поспішає: причаївшись у затінку якоїсь каплички, вичікує, поки підуть всі. Нарешті, коли всі розходяться, вона наближається до свіжої могилки й крадькома кладе на землю букетик незабудок, який досі ховала між рукавичками й сумкою. Як це щиро й зворушливо.

Коли я підходжу до неї, дебела жінка мало не підстрибує з переляку.

— Нам з вами треба зараз же поговорити віч-на-віч,— шепчу я.

Жінка не дуже здивована моєю пропозицією, але заперечливо хитає головою:

— Це виключено. Мене в машині чекає Димов.

— Тоді зустріньмось пізніше...

— Де?

Називаю адресу, яку мені задалегідь дала Франсуаз.

— Коли?

— За годину. Зможете?

Вона киває. Тоді уважно озирається й простує до виходу.

Чекаю кілька хвилин, аби пересвідчитись, чи розійшлися всі присутні на похороні, а тоді йду до свого «ягуара» на бульварі.

Квартира на Монмартрі, ключі від якої мені дала Франсуаз, напівтемна, але затишна, обладнана всім необхідним, включаючи, очевидно, й апаратуру для підслуховування. Останнє мене не обходить, оскільки Димов не почує нашої розмови.

В холодильнику на кухні знаходжу пляшку рікара й газовану воду. З приємністю наливаю собі помірну дозу жовтуватого питва, закурюю «зелену» сигарету й сідаю відпочити в маленькому холі. Меблі тут не нові, але цілком зручні для ділових зустрічей з анонімними особами. Є навіть малиново-червона канапка, над якою висить порцелянова тарілка з написом: «Не віддавайся коханню в суботу, бо не матимеш чого робити в неділю».

«Доречне попередження,— думаю я,— хоч сьогодні й не субота». Потім обмірковую інші проблеми.

Тоні помер учора по обіді, на другий день після того, як Димов довідався про зміст магнітофонного запису. Чаркуючи з Вороном у кав'ярні болгарина, Тоні раптом відчув себе погано, а невдовзі й помер. Домашній лікар Центру — емігрант у чорних окулярах з круглою лисою головою — констатував серцевий удар від зловживання алкоголем. Щодо Тоні такий діагноз був цілком імовірний, однак ніхто в нього не повірив. Взаємини між Тоні й Мері Лямур, мабуть, уже давно стали публічною таємницею. Тим-то всі вважали, що причиною серцевого удару був останній келих, якого підніс Тоні Ворон за наказом шефа. Так чи інакше, а ніхто не збирався вникати в цю історію: вона не стосувалася нікого, крім

потерпілого, і влада не виявила до неї ніякого інтересу.

Допиваю своє питво, позираючи на годинника просто так,— від Мері Лямур марно чекати пунктуальності. Через двадцять хвилин після призначеного часу в двері нарешті дзвонять, і я підводжуся зустріти гостю.

— Ледве втекла. Навіть не встигла перевдягтись,— пояснює вона, трохи задихана, побіжно оглядаючи квартиру, щоб збагнути, яка тут ситуація— ділова чи інтимна.

Жінка сідає на канапу, кидає сумку й рукавички і зітхає:

— Останнім часом Димов дуже підозріливий...

— Сподіваюсь, він не вистежив вас. Зараз це небажано.

— Не бійтесь, я обачлива,— заспокоює вона мене, озирючись, та поки що я не почуваю себе спокійно.

Мері Лямур зручно вмощується на канапі, виставляє дебелі стегна, підбадьорливо всміхаючись. На ній траурний чорний костюм, проте високо задерта спідниця трохи згладжує смуткове вбрання. Правда, її товсті голі стегна не дуже приваблюють мене: я байдужий до таких жінок.

— Йдеться про ваше життя,— кажу без вступу.

Мері відразу ж опускає ноги й посувається вперед.

— Про моє життя? Ви хотіли сказати...

— Так,— киваю я.— Ваше життя в небезпеці. Причина Тониної смерті вам відома. Чи не так?

— Звичайно: серцевий удар.

— Здається, ви єдина серед еміграції, хто ще й досі нічого не знає. Тоні помер не від серцевого удару, а від отрути. Його отруїв Димов або, точніше, Ворон за наказом Димова.

— Не може бути...

— По-моєму, ви здогадуєтесь, чому Димов отруїв Тоні. Мені лишається тільки розповісти вам деталі. Ви зустрічалися з Тоні в готелі «Сен-Лазар». Вашу розмову під час останньої зустрічі записали.

— Не може бути...

— Зміст вашої розмови приблизно такий...

Я повторюю найважливіші моменти запису, не замовчуючи еротичних реплік Мері і Тониних реплік на адресу Димова. Жінка слухає, ошелешена так само, як Вуж на похоронах Тоні.

— Стрічку з цим записом якийсь негідник передав Димову, й вона в нього...

— Не може бути...

— Саме через неї його й убили. Боюсь, щоб вона не спричинилася до вашої смерті.

Хтось інший на місці Мері, напевно б, запитав, чого я так піклуюся про її долю. Але у неї це не викликає сумнівів. Їй здається цілком природним, що весь світ непокоїть майбутнє Мері Лямур.

— Він задавить мене,— шепоче вона.— Я не бачила людей, ревнивших за нього.

— Він може задавити вас. Але не зараз. Не раніше як через кілька днів. Якщо ви помрете відразу ж після Тоні, це викличе підозру...

— Легко вам заспокоювати!

— Зараз треба не заспокоювати, а вживати необхідних заходів. Якщо ви будете обачлива й виконуватимете мої поради, я зможу гарантувати вам тривале життя.

— Що треба робити?

— Дійде черга й до цього. Спочатку скажіть, як справи із заповітом?

Мері Лямур підозріливо дивиться на мене:

— З яким заповітом?

— Чи написав Димов заповіт на вас? — пояснюю.

Бачу, що погляд жінки стає ще більш недовірливий, і додаю:

— Розумієте, Мері: ніхто не відніме того, що належить вам за законом, і ми нікому не дозволимо зробити це. Просто я хочу знати, чи будете ви забезпеченою на випадок, якщо з Димовим щось трапиться.

Жінка якийсь час мовчить, втупившись у гострі носки елегантних туфель, напружуючи свої мозкові звивини. Її думки, як на екрані, виразно відтворюються на її овальному нехитрому обличчі. Мері не зовсім позбавлена практичності й швидко доходить висновку, що, коли з Димовим станеться щось, вона від цього тільки виграє.

— Заповіт давно складено,— нарешті відповідає дама в траурі.— Інакше чого б я сходилася з цим старим шкарбуном? Від нього ж ніякої користі — шокроку підстерігає мене. Спочатку він принаджував мене дрібними подарунками, потім побачив, що з Мері Лямур цей номер не пройде, і погодився на заповіт. Йому байдуже: інших спадкоємців у нього немає.

— Гаразд,— киваю я.— Наскільки я знаю, ви користуєтесь його машиною. Так?

— А чого б мені не користуватися нею!

— От і чудово! У вас є окремі ключі?

— Немає.

— Нічого. Це ще краще. Зараз од вас вимагається таке: під будь-яким приводом візьміть сьогодні ж автомобіль і, перш ніж повернути Димову ключі, зніміть брелок «скорпіон» і замініть його оцим.

І з цим подаю Мері Лямур емблему, доставлену мені Франсуаз.

— Точнісінько, як у нього! — вигукує дама в траурі.— Оце й усе?

— Щодо вас поки все. Запам'ятайте: з вами нічого не сталося, ви ні з ким ні про що не розмовляли, нічого не чули.

— Можете бути спокійні. Я вмю це робити — адже колись грала на сцені.

Вона бере сумку й ховає брелок у маленьке відділення.

— І не залишайте своєї сумки де попало.

— Будьте спокійні, моя сумка завжди зі мною. А навіщо вам міняти брелок?

— Треба. Потім усе поясню.

— Дивіться тільки, щоб він мене не прибрав. Коли його опосідають ревності, він зовсім утрачає глузд...

— Я сказав: не хвилюйтеся. Слухайте моїх порад — і доживете до глибокої старості.

— Дай боже довше бути молодію...

— З вашою фігурою це зовсім неважко. Ви чарівна жінка, Мері! Висока, кругленька — жінка що треба!

— Правда? — блискає очима дама в траурі й знову спирається на спинку канапи, заголяючи стегна.— А тут усі бігають за худорлявими.

— Вішалки для модної білизни,— презирливо кидаю я.— Розбещені шльондри... До речі, ви недавно поклали незабудки на могилу небіжчика...

— Я до безтями вразлива,— признається Мері, ще більше оголюючи дебели стегна.

— Це мені дещо нагадало. Ви ніколи не чули, щоб Димов і Кралев говорили про незабудку?

— Коли вони заводять про щось розмову, то завжди виганяють мене. Але не думайте, що вони говорять між собою про незабудки...

— Ви маєте рацію,— киваю я, поглядаючи на годинника.— Мабуть, пора збиратися.

Мері, напевно, охоче побула б тут ще якийсь час, але не заперечує.

— І ви мені подобається,— каже вона з ласкавою усмішкою, ступаючи до мене.— Мені набридли старці.

В кінці останньої фрази високий бюст артистки притискається мені до грудей. Мері Лямур — напрочуд корисна людина, бодай на якийсь час. Тому я переборюю мимовільне бажання відштовхнути її й по-дружньому кладу руку на її округлі плечі. Однак вона не розуміє дружніх стосунків, і за мить її губи вже припадають до моїх.

— Ви примушуєте мене втрачати свідомість,— проказую я, легко відстороняючи її.— На жаль, час зараз тривожний, дорога кожна хвилина. Як ви на те, щоб завтра знову зустрітися тут о сьомій ранку?

— О сьомій? О сьомій я ще сплю! Побачення о сьомій годині! Такого я ще не чула.

— Обставини вимагають. Втечіть так, щоб не помітив Димов. Отже, прийдете. Згода?

— Гарзд,— зітхає Мері.— Але знай, хлопчику, тільки заради тебе!

Вона вже перейшла на «ти»,— зайве свідчення, що треба прискорити прощання.

* * *

— Тобі негайно треба одружитися, бай Марине. Й не пізніше як завтра вранці...

— Ти глузуєш? — підхоплюється з місця старий, хоч добре знає, що я не жартівник.— Младенов — не мавпа!

Сутеніє. Ми сидимо на лавочці біля мосту Мистецтв. Неподалік від нас завмер як ілюстрація до назви мосту якийсь художник-аматор з орлиним носом, у вицвілому береті і, не зважаючи на погане освітлення, розтирає ножем по полотні фарби. В нього зовсім безневинний вигляд. Я прикинув відстань й не припускаю, що йому чути нас. По другий бік, значно далі, схилилися на поруччя дві пари юнаків і дівчат. Молоді люди споглядають пасажирський пароплав, що наближається, осяяний електричним світлом.

— Іноді справа вимагає несподіваної жертви. Завтра вранці тобі треба одружитися.

— А чому не тобі? — аж сичить старий.

— Я про це ще не думав. Якщо ти категорично проти, що ж, доведеться мені.

Ми сіли так, щоб добре бачити рух по мосту. Нічого підозрілого. Час від часу проходять заклопотані перехожі й туристи з фотоапаратами, витріщившись на Лувр або на Інститут.

— Димов має щезнути,— продовжую я.— Інакше щезнемо ми з тобою. І то найближчим часом. Але разом з ним пропадуть і гроші його.

— Чому?

— Бо він оформив заповіт, згідно з яким усе залишиться Мері Лямур. Отже, його гроші перейдуть до Мері Лямур, а її, як сам знаєш, мало цікавлять і наші справи, й Центр. Ми не можемо дозволити їй у зграї різних шахраїв розтринькати багату спадщину.

— А що ти їй зробиш?

— Хтось із нас мусить одружитися з нею і дати лад грошам. Спочатку я думав, що ти погодишся, але якщо ти так проти...

— Зажди,— уриває мене старий.— Якщо так стоїть питання і це справді необхідно, я, можливо, й зважусь на таку жертву. Ти знаєш, Младенов ніколи не рахувався з собою, коли цього вимагала справа. Та чи погодиться Мері Лямур...

— Це мій клопіт. Ще б пак, не погодиться! Як посміє не погодитись? Для неї це велика честь і втіха — мати за чоловіка Марина Младенова.

— Щодо втіхи не скажу,— гугнявить старий.— Ми свої, Емілю, і мушу тобі признатися, що з деяких пір я втратив до жінок усякий інтерес. Не знаю, чи розумієш ти мене.

— Байдуже. Шлюб чисто символічний. Окрім грошових питань.

— А як із цим питанням?

— Просто: Мері візьме з банку гроші й доручить тобі вкласти їх у прибуткову справу. Ти людина з бездоганною репутацією, а Мері ні на чому не розуміється, і взагалі хай тобі про це голова не болить. За кілька днів гроші будуть перераховані на твоє ім'я.

— Гаразд, я покладаюся на тебе. І ще: як ти знаєш, я людина з широким світоглядом; якщо ж ця приятелька швендятиме аби з ким, це може заплямувати мое чесне ім'я, не кажучи про зайві витрати. Так що поговори

з нею й про це. Я їй не заважатиму, але ж існують певні правила пристойності...

— Не турбуйся. Мері зовсім не така, як про неї кажуть. Є простаки, котрі вважають: якщо жінка була актрисою кабаре — значить шльондра.

Сутінки густішають. Деревя на набережній стають сині й невиразні. Довгий фасад Лувру темніє навпроти, мов чорна стіна, і над ним мерехтить у тьмяному сяйві скаламучене електрикою небо. Художник складає свої фарби й сире полотно і зникає. Молодь розійшлася. Міст спорожнів, і перед нами простилається темна поверхня Сени аж до площі Карусель, вишита сріблястими ореолами ліхтарів.

— А як операція «Незабудка»? — збайдужіло запитую я.

— Яка «Незабудка»?

— То ти нічого й не чув. Тепер тобі зрозуміло, що ті двоє зробили з тобою: не лише забирають гроші, а й тримають тебе в невіданні про проекти Центру...

— Чекай-но, чоловіче! Що за «Незабудка»?

— Розповім, коли сам дізнаюся. А тепер визначимо найближчі завдання. Завтра вранці нам треба зустрітись рівно о пів на дев'яту біля мерії Дев'ятого округу. Я подбаю про наречену.

— Згода. А зараз, може, заведеш кудись попоїсти, бо я зголоднів.

— Ліда не чекатиме? — запитую я, щоб якимось відкараскатись од нього.

— Сьогодні вона з Кралевим.

— Отже, справа зрушила...

— Поки що не зрушила. Але Кралев так закохався, що ходить за нею хвостом.

— Раджу не віддавати Ліду за Кралева. Навіщо тобі молода вдовиця.

— Я ж тобі кажу, він наполягає. Просто збожеволів! Якщо хочеш знати — я розраховував на тебе, але ти не виправдав моїх надій.

— Зараз мені не до того, бай Марине. Треба рятувати Центр.

Ми підводимося й рушаємо на лівий берег.

— Десь тут мав бути болгарський ресторан, — нагадує мені старий. — Порція шашлику й вареної квасолі — це якраз те, що треба. Не можу офранцузитись, хоч там що. Рідне мені дорожче — так уже вихований.

— Рідне залишмо до наступного разу,— уриваю його.— Поки тримайсь якнайдалі від болгарських ресторанів.

— Гаразд, обійдемося й французьким біфштексом,— погоджується старий.— Якщо цього вимагає конспірація.

* * *

Виявляється, конспірація вимагає не лише біфштексу по-французьки, а й великої кількості ельзаського пива. Тим-то я повертаюся додому вже після півночі. Долаю свої дев'яносто дві сходинки, та оскільки електричний автомат відрегульований такими ж скнарами, як Младенов, десь на вісімдесятій приступці вже темно. Піднімаюся в п'ятні й перед тим, як ступити на свою площадку, спіткаюся об чиєсь м'яке нерухоме тіло.

«Чёргова жертва»,— зринає думка. Запалюю сірника й бачу: спершись на поруччя, на сходинках сидить Ліда. Торсаю її за плече. Вона розплющує великі карі очі, потемнілі від сну.

— Вставайте! Чого ви тут?

— Чекаю на вас,— пояснює дівчина, хапаючи мене за руку й підводячись.

— Не кажіть тільки, що призначили мені побачення, а я не з'явився.

— Не придирайтеся,— втомлено відповідає вона.— Треба поговорити з вами... Допоможіть мені...

— Гаразд, поговоримо,— зітхаю я, ведучи її сходинками вниз.

— Куди ви мене тягнете? Я ледве тримаюся на ногах.

— Я також. Але в квартирі розмовляти не можна. У мене надто цікаві сусіди — постійно підслуховують.

Сідаємо в «ягуар», і я вирулюю до Центрального ринку — найближче і найзручніше для нічної розмови місце.

Безлюдний і ніби вимерлий удень, цей район прокидається надвечір, а по-справжньому живе тільки вночі. Залишаю машину на набережній, і пішки дістаємося до лабіринту вузесеньких вуличок. У проходах між старими будівлями — світло й гамірно. Здається, людський потік пливе безцільно у різні боки поміж спритних електрокарів і грузовиків, що ледве повзуть. Біля залитих світлом, навстіж відчинених магазинів і складів вантажники носять мішки й ящики. Все хаотично рухається, як перед неминучою катастрофою. Гудуть мотори, з гурко-

том тягнуть ящики й котять діжки, чути крики й лайку, і серед темних тіней в електричному сяйві нічного дня пропливають темно-червоні шматки м'яса, оранжеві фрукти, блідо-зелені головки капусти, прозора-синя риба, жовті лимони, біла патрана птиця.

Одне слово, тут є на що подивитися, надто коли байдикуєш, але дівчина ніби нічого не бачить і не усвідомлює, куди ми потрапили. Входимо до маленького бістро з потьмянілими меблями 20-х років і єдиною неоновною лампою над прилавком. У бістро тільки три столи, та й ті вільні, оскільки всі клієнти—вантажники й дрібні торговці—юрмляться біля прилавка, зайняті келихами й розмовами. Сідаємо за стіл, дівчина втомлено спирається ліктями на холодну мармурову плиту.

— Що ви питимете?

— Нічого... Будь-що...

Та оскільки не можна замовляти «будь-що», я підходжу до стойки й беру дві великі кави.

— Це? — запитую Ліду, подаючи їй каву й «зелену» сигарету.

Дівчина машинально запалює і так само машинально відпиває кави.

— Я хочу повернутися в Болгарію,— каже вона таким голосом, немов допіру прокинулась.— Ви повинні допомогти мені! Я хочу повернутися додому!

— Тихіше,— кажу їй.— Тут не консульство.

— А я навіть не знаю, де те консульство... Та й він не пустить мене туди... Завтра вранці він прийде... Цілий вечір умовляв мене... Цілий вечір залякував... Боже, чим тільки він не залякував... Хоче завтра взяти зі мною громадянський шлюб...

— То виходьте заміж,— кажу їй, згадуючи, що останнім часом мене просто переслідують весілля та вбивства.

— Не вийду,— каже Ліда з упертістю, яка вже мені відома.— Я не поступлюся йому. Ви повинні допомогти мені.

— Тихіше,— заспокоюю я, беручи її за руку.— За кого, власне, ви мене маєте? Я не агент у справах туризму і не громадянський рятівник.

— Не бійтесь, у мене щодо вас ніяких ілюзій. Ви вдовсталь надемонстрували мені свій цинізм. І все ж ви єдиний, на кого я можу розраховувати. Ви не такий скнара, як мій батько, не такий гидкий, як Кралев. У вас

ще лишилося... не знаю... таке, що дозволяє мені розраховувати на вас... якісь залишки людяності...

— Дякую,— мовлю я.— А чи не здається вам, що цих залишків аж надто мало, щоб звірятися мені?

— Не знаю. Тільки ви можете допомогти мені. Інакше він знищить мене, відправить на панель... або... він мене так налякав, що я вже нічого не тямлю. Але я не поступлюся йому... Я добре знаю себе і знаю, що не поступлюся... І він знищить мене...

— Це неприємно,— погоджуюсь я.— Але, як на мене, куди неприємніше, якщо він ліквідує мене. Ви знаєте, що сталося з Милком?

— Нещасний... Ця політична боротьба...

— Ніякої політичної боротьби. Милка пристрелив ваш Кралев. А Тоні, як вам, мабуть, теж відомо, загинув від руки Димова. Тепер ви приходите й пропонуєте мені таку саму долю тільки тому, що вам, бачте, не подобається Кралев...

— Кралев нічого не знатиме. Я обіцяю! Навіть якщо він спіймає мене, я не викажу вас!

— Гаразд,— уриваю її.— Припустимо, я згоден допомогти. А ви уявляєте, як це зробити? Невже ви думаєте, що якийсь емігрант видасть вам візу до Болгарії?

— Я на це не розраховую. Сховайте мене. Сховайте на кілька днів, поки я сама якось...

— Це вже інша розмова. Я зроблю вам таку послугу, якщо ви змилюєтесь...

— Гаразд. Я уважу попри всі ваші ганебні торги.

— Ви мене хибно зрозуміли. Я прошу послуги зовсім іншого характеру.

Ліда дивиться на мене трохи засоромлено.

— Якого саме?

— Йдеться про життя вашого батька. У вас із ним свої взаємини, та я почуваю до нього певну прихильність і, якщо хочете, зацікавлений, щоб зберегти йому життя. Зараз старому загрожує небезпека. Треба весь час бути поблизу нього — і щоб він не здогадувався. Для цього мені потрібен ключ від горища.

— В кухні, здається, є якісь ключі,— згадує Ліда.

— От і чудово. Принесіть їх.

— Я не можу вертатися додому! — майже скрикує вона.— Вранці прийде Кралев і потягне мене до муніципалітету.

— До ранку ще багато часу. Ви маєте ключі від квартири?

— Авжеж.

— Значить, усе гаразд. Я завезу вас додому, ви візьмете ключі без зайвого шуму і віддасте мені. Потім ми підскочимо в одне місце улагодити дещо, пов'язане з вашим від'їздом, а на світанку підвезу вас до поїзда і дам адресу, де ви житимете, поки вас тут шукатимуть. Зрозуміло?

Вона покірливо киває головою.

— А як у вас із грошми?

— Жодного сантима.

— Не біда. Влагодимо й це. Ходімо.

Вона мовчки підводиться, і ми виходимо. Ліда йде, як автомат, знову впавши в нестяму, і мені доводиться її підштовхувати, щоб не загубилася в натовпі.

— Ви тоді мали рацію,— промовляє вона байдужим голосом.— У мене відчуття, ніби в тутешньому житті все плине без мети й напрямку.

— Чому ж без мети? — запитую.— Хіба ми не йдемо по ключі?

Розділ сьомий

Мері Лямур мала рацію, кажучи, що побачення о сьомій ранку не дуже зручне. Якщо ж ти йдеш на це побачення, не склепивши за цілу ніч очей, воно тим неприємніше.

Відмикаю квартиру на вулиці Фабур Монмартр, подумки відзначаючи, що останнім часом у кишені стало аж надто багато ключів, факт досить абсурдний для такої бездомної людини, як я. Знаходжу на кухні каву й намагаюся пригадати напучування Франсуаз про приготування цього питва. Кава виходить непогана, як на мій невибагливий смак. Тільки-но випиваю, аж у двері дзвонять.

На Мері Лямур — яскраве весняно-літнє вбрання: оранжева сукня з величезними червоними квітами. Один пишний мак — на животі, другий — на зворотному боці медалі.

— Як тобі подобається мій туалет? — запитує вона, граючи стегнами.— Я зібралася нашвидкуруч...

— Ти на диво кмітлива й вдяглася саме для сьогоднішньої події,— кажу я.— Люба Мері, мені здається, що сьогодні день твого весілля.

На обличчі в неї щось середнє між переляком і радісним пожвавленням.

— Мого весілля?

— Еге ж. Шкодую лише, що не я твій наречений. Але, між нами кажучи, роль друга сім'ї також має свої принади...

— Чекай-но, хлопчику, в мене вже голова обертом іде. Ти можеш спокійно пояснити, що ти оце верзеш?

— Саме збираюся робити,— киваю я, пригощаючи її сигаретами.

Мері Лямур закурює й сідає на канапу, високо підбравши широку спідницю, щоб не зім'яти і разом довести мені, що стегна у неї привабливі о будь-якій порі.

— Дорога Мері, непередбачені обставини вимагають, щоб ти сьогодні вранці вийшла заміж за нашого друга Младенова.

— Младенова? За цього дідугана? — скрикує обурена актриса.

— Так,— киваю я головою.— Але це дрібниці.

— Для тебе, а не для того, хто має виходити заміж.

— Спокійно, моя дівчинко,— заспокоюю її.— Я вже казав, що хочу врятувати тебе від лиха, яке загрожує тобі. Сьогодні в тебе останній безпечний день. Завтра може статися непоправне. Тому не можна втрачати жодної хвилини. Тобі потрібен надійний захист. У цій країні найкращий захист — закон.

— Прощу тебе, не вибріхуйся. Що спільного має закон із цим старим шкарбуном?

— Тобі треба надійна схованка від можливого замаху з боку Димова. Найкраще укриття в цьому випадку квартира поважного й відомого громадянина, зокрема Младенова. А для того, щоб ти мешкала в квартирі цього громадянина і Димов не мав права посягати на тебе, треба жити там на законній підставі — як дружина Младенова.

— Якщо Димов вирішить учинити замах, його не спинять ніякі закони,— небезпідставно зауважує жінка.— Він вистежить і порішить мене при першій же нагоді.

— Так,— погоджуюсь я.— Але переховуватись доведеться лише два-три дні. Я подбаю, щоб заручитися під-

тримкою влади. А через два-три дні пристукнуть самого Димова. Чвари в Центрі посилюються що не день.

— Мені не хочеться виходити за Младенова,— вередливо комизиться актриса, кидаючи на мене недвозначний погляд: мовляв, якщо конче потрібен шлюб, одружуйся зі мною ти.

— Збагни, Мері: це шлюб про людське око, звичайна формальність перед законом. Такі шлюби легко беруться й так само легко розриваються. На мою думку, тобі з цього тільки користь. Младенов — політична постать, поважна людина, скоро він обійматиме ще кращу посаду. Завдяки його зв'язкам ти ввійдеш у вищі кола, ходитимеш на прийоми, здобудеш ім'я. До того ж він ліберальна людина, не такий ревнивець, як Димов, й, отже, не заважатиме твоєму особистому життю. А те, що він старий, навіть на краще: як тільки він помре, його гроші дістануться тобі.

— Ти такий солодкокомвний, як той піп,— зітхає Мері.— Гаразд, якщо ти вважаєш, що треба...

— Необхідно,— уточнюю я.— Від цього залежить твоє життя.

Я біжу на кухню по каву, і, поки наливаю у чашки, Мері раптом згадує, що в неї немає фати.

— Справді це чи ні, але я вперше йду під вінець,— заявляє вона, мабуть, упевнена, що це вперше, та не востаннє.— Потрібна фата.

— Гаразд, фата буде. За півгодини відчиняються магазини. А тепер розповідай, як справи з брелоком.

— Я зробила, як ти казав. Поїхала вчора машиною по магазинах і, перш ніж повернути йому ключі, змінила його.

Допиваємо каву, і я з жахом помічаю, що в Мері є свої плани відносно того, як використати півгодини до відкриття магазинів. Вона підводиться й іде до мене, випнувши свої неймовірні груди. Товсті губи дарують мені міцний слинявий поцілунок.

— У мене голова обертом іде,— шепочу я, тримаючи її за пишні круглі плечі.— Шкода, що в нас немає часу. Я не хочу любощів крадькома, принаймні вперше.

Але Мері, мабуть, згодна й на кохання крадькома, тому я спрямовую її думки в інший бік:

— Напевно, ти справляла справжній фурор на сцені того кабаре...

— Ще й який! — вигукує Мері, поклавши руки на дебелі стегна.— Були люди, які приходили тільки заради мого виступу. Який це був номер, боже мій! Сенсасьйонель! Де тонер! * Спалахував червоний прожектор, і в цьому освітленні я виходила на обертовий дансінг. А яке освітлення!.. Відтоді мені жоден червоний колір не здається по-справжньому червоним. Навіть оце не червоне! — вигукує вона, лясаючи себе по червоному маку на животі.

Я слухаю її, відмічаючи, що відчайдушний дальтонізм, із яким Мері добирає туалети, має свою причину.

— Червоний прожектор, і я в тоненькій туніці, тоненькій і прозорій, мов павутинка,— уявляєш! У туніці, під якою все видно... Повір мені, що подивитися в мене було на що, бо, крім панчіх і підв'язок, я нічого більше не носила. Оркестр дико верещить, потім замовкає, ударні інструменти гупають, і тільки тоді починається номер...

Мері Лямур легенько плеще товстими долонями, відтворюючи ритм, і повільно трусить стегнами, демонструючи мені свій номер, та я своєчасно спиняю її.

— Люба Мері, ми не встигнемо купити фату! Церемонія почнеться о пів на дев'яту.

— Ти нестерпний,— зітхає артистка, вриваючи свій танок.— Завжди, тільки я розпалюсь, ти відразу ж охолоджуєш мене!

— Це випадково,— кажу я.— Збіг обставин. Але в нас ще все попереду.

І, легенько підштовхуючи Мері в товсту спину, виряджаю її з кімнати.

* * *

Я давно вже помітив, як важко тримати в секреті найдрібнішу ділову таємницю. Коли ж ідеться про таке несусвітне безглуздя, як шлюб між Марином Младеновим і Мері Лямур, усе відбувається просто і зберегти це в таємниці неважко.

У призначений час ми зустрічаємо Младенова біля мерії, де він нервово вимірює кроками тротуар. На ньому, як і годиться, чорний костюм, той самий, в якому він учора виряджав в останню путь Тоні. А щоб було зрозуміло, що він убрався не на похорон, а на весілля, старий витратився на білу гвоздику, що соромливо ви-

* Сенсасійно! Громоподібно! (Франц.)

глядає з маленької кишені піджака, мов носовичок. Наречений не може ще вихвалитися квіткою, бо ще не знає, чи відбудеться весілля.

Наша несподівана поява з-за рогу підбадьорює старого і водночас посилює його ніяковість. Він не знає, як триматися з нареченою, та Мері кладе край його ваганням, фамільярно хапаючи старого під руку. У вестибюлі артистка вдягає фату, я тримаю перед нею маленьке люстерко, а Младенов нарешті осмілюється встромити в петельку гвоздичку. Втрюх прямуємо до церемоніальної зали, де завдяки старанням Франсуаз усе вже готово.

Процедура відбувається по-діловому, без зайвого сентиментального напучування. Оскільки лише я супроводжую молодих, за другого свідка розписується хтось з чиновників, і незабаром Младенов одержує виписку з акта, а я про всяк випадок запам'ятовую реєстраційний номер шлюбу.

Виходимо надвір, і Мері за моїм розпорядженням, хоч і не без жалю, знову ховає фату в коробку фірми «Ляфайет». Після цього (тепер я доводжуся їм сватом) запрошую «молодих» до найближчої кав'ярні й замовляю пляшку шампанського.

— За здоров'я вас обох! — виголошую.

— За здоров'я нас трюх! — підправляє Мері, кидаючи на мене недвозначний погляд.

— Вірно: за нас трюх! — добродушно приєднується Младенов, мабуть вирішивши: коли вже треба мати в родині когось третього, то краще вже мене, а не когось іншого.

Й оскільки ніхто не цікавиться моєю особистою думкою з цього приводу, я мовчки піднімаю келих.

— Поки що, як ви самі розумієте, ваш шлюб повинен зберігатися в таємниці,— нагадую я.— Було б навіть непогано віддати мені фату, любя Мері.

— Не турбуйся. Я заховаю її так, що ніхто й не бацитиме. Мері Лямур обачлива людина! — заперечує жінка, не бажаючи розлучатися зі своєю прикрасою.

— Повернешся до Димова, ніби нічого не сталося. Треба все тримати в цілковитій таємниці,— повчаю я.

— Тим паче, що ця таємниця може тривати ще невідь скільки часу,— кисло озивається старий.

— Вона триватиме, поки ми не скомпрометуємо й не знешкодимо Димова. А це не пізніше як через два дні.

Для цього мені треба зробити в нього обшук. Димов тримає в себе секретні документи. Якщо ми їх знайдемо, то назавжди зганьбимо його перед шефами, і його просто ліквідують.

Младенов зацікавлено випинає вперед довгу жилаву шию, а Мері Лямур скептично кидає:

— Нічого ми не знайдемо. Він тримає кімнату замкненою, навіть мене не пускає туди,— розумієте?

— Що він п'є перед сном? — цікавлюсь.

— Лише чашку молока. Дбає про свою молодість! Але тепер він може тільки згадувати про неї! — дошкульно підхоплює Мері й ураз замовкає, збагнувши, що її новий чоловік також далеко не юнак.

— Чудово! Чашка молока зробить для нас добру справу,— кажу я.— Поклади йому сьогодні в молоко три-чотири пілюльки снотворного. В тебе є щось підходяще?

— Є якийсь «сонерил» чи «сандаптал»...

— Гаразд. Розчини чотири пілюлі. Потім я тобі подзвоню. Якщо він заснув, скажеш мені тільки: «Все гаразд, заходьте завтра».

— Але ж він до завтра прочумається!

— Це такий пароль,— терпеливо втовкмачую я.— Якщо ти скажеш: «Заходьте завтра», це означатиме — «приходь негайно». Через п'ять хвилин після цього я прийду, тихеньку постукаю, і ти відчиниш.

Мері слухає мене, задоволено киваючи головою. Їй усе видається напрочуд цікавим.

— Спочатку пронюхай щось про операцію «Пролісок»,— втручається в розмову Младенов.

— Не «Пролісок», а «Незабудка»,— нагадую я.— І оскільки йдеться про незабудку, не забувайте, що треба діяти надзвичайно обережно. Ніяких запитань ні про які операції. Життя кожного з нас на волосинці.

Розливаю рештки шампанського, ми знову цокаємося, але вже без тостів.

— А тепер розходьмося по одному — кожний своєю дорогою. Гарсоне, рахунок!

* * *

До Центру я приходжу з деяким запізненням, та це мене не хвилює, бо все одно робити нічого. Невдовзі у коридорі лунає трубний голос Кралева:

— Де Ліда?

— Не знаю. Коли я виходив, вона ще спала,— відповідає Младенов, який, мабуть, щойно прийшов.

— А зараз її немає. Я заходив і телефонував. Зникла.

— Не хвилюйся. Нікуди вона не дінеться,— добродушно заспокоює його старий.

— Вона мусила мене зачекати. Ми мали зробити важливу справу.

— Які можуть бути вранці справи?

Кралев замовкає. Потім тихо промовляє:

— Треба було піти в муніципалітет: ми вирішили сьогодні побратися.

— Ти диви! А батька й не спитали... Я, звичайно, не заперечую, навіть радий, але ж звичай...

— Хіба ти не знаєш, що тепер нові звичаї... Одначе як нам розшукати Ліду?

— Її нічого шукати! Ходімо ще раз подзвонимо. В найгіршому випадку вона повернеться в обід.

Розмова вщухає. Кроки віддаляються до кабінету Младенова. Я витягаю з кишені «Фігаро» і проглядаю закордонні інформації, бо повідомлення про курси акцій і про ціни на молоко мене не цікавлять. Через десять хвилин до моєї кімнати без стуку входить Кралев. Судячи з виразу обличчя, йому не вдалося розшукати Ліду.

— Як справи з журналом?— похмуро запитує він.— Доки ти зволікатимеш з випуском останнього номера?

В цю мить я майже шкодую, що він не розшукав своєї коханої. Коли б він знайшов її, то не звертав би на мене уваги.

— Завтра журнал піде в світ,— сухо відповідаю я, не відриваючись од газети.

— Нарешті. Отже, завтра ти підеш з роботи. Так, здається, ми домовлялися?

— Готуйте розрахунок,— кажу я, нахабно поглядаючи на нього з-за газети.

— Не хвилюйся: все одержиш сповна!— підкреслено промовляє Кралев.

Замість відповіді, я поринаю в газету, знаючи, що це найбільше лютить його, та й навіщо сперечатися з дурнем. Кралев кілька секунд злісно поглядає на мене, але я роблю вигляд, ніби не помічаю його, і він, розлючений, виходить.

Трохи згодом у коридорі чути голос Димова. Шеф тільки-но прийшов і доручає Воронові зварити каву. Я чекаю, поки Димов поверне в свій кабінет, і виходжу

на вулицю. Мій «ягуар» стоїть за кілька метрів до Центру. Відмикаю пристрій, який тут прийнято називати шухлядкою для рукавичок, хоч ніхто не тримає в ній рукавичок. Я, наприклад, поклав туди прилад, схожий на автомобільний радіоприймач, який принесли мені додому. Повертаю ручку. Чути легкий рип — це відчиняються двері — і голос Димова: «Що нового?» — «Нічого особливого», — відповідає Кралев. Потім долинає кілька незначущих реплік, і Кралев, здається, виходить з кімнати.

Автомобіль стоїть на видноті, бо довкола немає вільного місця, а прилад діє лише в радіусі п'ятдесяти метрів. До того ж сьогодні навряд чи прийде хтось з американських відвідувачів, — вони, як правило, навідуються в суботу. Отже, нічого цікавого не почую. Тому не варто ризикувати. Зачиняю шухлядку для рукавичок і ховаю секретного ключа. Потому заводжу мотор і рушаю.

Після тривалих і на перший погляд безцільних роз'їздів бульварами десь о першій годині зупиняю свого «ягуара» на маленькій вуличці поблизу церкви Мадлен, за десять метрів од будинку, в якому живе Димов. Ця вуличка багатолюдна, і, якщо мене помітять тут, я можу вигадати п'ять-шість вірогідних версій. Та мене ніхто не помічає, і я також не дізнаюся нічогісінько про що-небудь особливе, якщо не зважати на те, що переконаюсь: стосунки між Димовим і Мері Лямур зведені до крижаного мовчання, яке порушується поодинокими репліками хатнього вжитку.

Щоб трохи менше ризикувати, ставлю машину за квартал від будинку Димова і стежу звідти: то з пасажу, що зовсім поруч; то з кав'ярні навпроти, то крізь вітрину на розі вулиці Сент-Оноре. Час минає повільно й одноналітно. Іноді мені здається, що Димов утік чорним ходом, залишивши для приманки свого «сітроена».

Наближається восьма година, надворі сутеніє. Нарешті крізь вітрину кав'ярні бачу, як з будинку виходить Димов, роззирається і сідає в автомобіль. Розраховуюсь із гарсоном за недопиту каву — вже котру! — і поспішаю до свого «ягуара». Димов веде машину повільно й дуже уважно, як усі люди похилого віку, добувається до майдану Мадлен, об'їздить його й повертає назад. Перед «Оперою» він несподівано збочує на вулицю Пе і, діставшись Вандомського майдану, робить ще одне зайве коло. Мабуть, перевіряє, чи нема «хвоста». Я стежу

за ним назирці, оскільки рух на вулицях не дуже жвавий, а в моєї таратайки великий недолік — її легко розпізнати, незважаючи на чорний колір. Тим-то я не наважуюсь виїздити на Вандомський майдан — передбачливо гальмую на вулиці Пе і повільно рушаю слідом за «сітроеном», коли він повертає в напрямку Ріволі. На розі Ріволі й Руаяль, якраз біля світлофора, машина знягла зупиняється, й у неї сідає чоловік, напрочуд схожий на Кралева.

Проминувши свій будинок, Димов перетинає площу Конкорд, звертає на Єлісейські Поля, дістається Триумфальної арки, об'їздить її і вигулькує на авеню Віктора Гюго. Я тримаюся віддалік, однаковою мірою ризикуючи втратити з поля зору «сітроен» або бути поміченим.

На авеню Віктора Гюго майже немає машин, тому я дозволяю Димову вирватися далеко вперед. Моя обережність виявляється доречною, бо «сітроен» зненацька повертає праворуч до тротуару й стає. Я саме наближаюсь до перехрестя, що дозволяє мені швидко звернути, обминути квартал будинків і виїхати на авеню з протилежного боку. Поглянувши вперед, помічаю, що «сітроен» зник. Значить, їхній маневр удався.

Єдина надія, що раптова зупинка десь неподалік від місця призначення. Після тривалого дослідження навколишніх вуличок і провулків нарешті знаходжу «сітроен» біля великої двоповерхової будівлі, оточеної садком з високою металевою огорожею. Будинок розташований на перехресті. Заганяю свою машину на сусідню вуличку й ставлю її подалі від наріжного ліхтаря. Тротуари безлюдні. Навколо самотньо завмерли полишені автомобілі. Відкриваю шухлядку для рукавичок і настраююсь на потрібну мені хвилю. Чується чийсь кашель, потім здогадуюсь, що це сміх Кралева. Він сміється хрипко, невпевнено наче вперше в житті. Згодом лунає незнайомий голос із досить характерним акцентом:

«Так, так, смертність у вашому Центрі катастрофічно зростає».

І знову кашель-сміх Кралева, цього разу в супроводі хихикання Димова.

«Якщо не помиляюся, Тоні Тенев був вашою людиною, пане Кралев...»

«Він міг бути будь-чиєю людиною, — заперечує Кралев. — Наше ремесло може якось миритися з однією вагою, а Тоні мав їх аж дві».

«Гаразд. Тоді ви тільки виграли, здихавшись цих трьох...»

«Третього ми ще не здихалися»,— нагадує Кралев.

«Не турбуйтеся, це вже наша справа,— вриває його людина з акцентом.— Для вас досить, що він пішов з Центру».

«Від дворушників ми звільняємось іншим шляхом...» — співає своєї Кралев.

«Це наша справа,— сухо перебиває його незнайомиць.— Ваше завдання — знайти нових людей, надійніших і корисніших, ніж ті. Звичайно, ніяких замін без нашої згоди».

«А як справи з другим питанням?» — уперше озивається Димов.

«Можу привітати з успіхом. Ваш план схвалено. Здається, він відповідає обраній вами тактиці — ефективними, відчутними ударами викликати бурю незадоволення й безпорядків у житті країн східного блоку...»

Голос з акцентом виголошує ще кілька високомовних політичних фраз, після цього чути дещо значиміше:

«Для операції «Незабудка» виготовлено препарат органічного складу, щоб створити враження, ніби водосховище заражено внаслідок забруднення, і вся вина впаде на владу... До речі, це ваша ідея, пане Димов. Досить хитра ідея, як ви висловлюєтеся, «вбити однією кулею двох зайців».

«Ця ідея частково належить і Кралеву»,— тактовно поправляє Димов.

«Так, так. Але ми зібралися не для того, щоб розподіляти лаври. Якщо вже мова про лаври, то треба сказати, що ви чомусь надто сторонитеся Младенова. Ми розраховуємо на Младенова, на його політичний авторитет».

«Младенов зв'язаний з Бобевим»,— кидає Кралев.

«Це не страшно. Ми їх розв'яжемо. Таку людину, як Младенов, не можна ізольовувати. Це може обернутися проти нас».

«Саме цього ми й боїмося»,— зазначає Димов.

«Будьте обережні, але свідомо не штовхайте його на це»,— поспішно відповідає голос із акцентом.

Далі чути ще кілька загальних реплік упереміж із дзвоном келихів.

«Хто керуватиме операцією?» — раптом запитує Димов.

«Котрийсь з вас. Конкретно ще не знаю. Той, кому доручать це завдання, найближчими днями матиме детальні інструкції і прізвища людей. Операцією, звичайно, керуватимуть з пункту, розташованого на кордоні. У зв'язку з цим...»

З-за рогу вулиці на мене суне чиясь цупка тінь. Хтось вигулькнув між променем ліхтаря і моїм «ягуаром». Вимикаю прилад, зачиняю шухлядку і, не підводячи очей, витягаю з кишені цигарки. Чути ледве вловимі звуки дрібних кроків, і в мене перед носом клацає запальничка. Спокійно підводжу очі. Переді мною стоїть Ворон, виширивши в посмішці жовті зуби. Я підношу сигарету до запальнички й мовчки киваю головою — мовляв, «мерсі».

— На когось чекаєш? — запитує Ворон, трохи розчарований тим, що йому не вдалося мене налякати.

— Так, одну особу в спідниці.

— Ти ба, саме тут надумав чекати!

— Чому «саме тут»?

Ворон замовкає, намагаючись уникнути відповіді. Мабуть, гадає, що я зупинився тут випадково. Отже, він не стежив і тільки тепер помітив мене.

— Це не задалеко від твого будинку? — нарешті вигадує він якесь виправдання.

— Зате близько до будинку моєї подруги.

— Я знаю, де живе твоя подруга.

— То одна, а це друга.

— Що ж, зачекаємо разом.

На машину падає ще одна довга тінь. На розі з'являється Вуж. Він неквапливо наближається до нас і стає біля Ворона.

— Якого дідька він тут? — просто запитує Вуж.

— Я вже питав, — відповідає Ворон. — Каже, що чекає якусь подругу.

Оскільки вони розмовляють між собою, я не вважаю за потрібне втручатися.

— Знаєш що, Вуже! — підхоплює Ворон. — Місцинка тут затишна. Укоськаємо його — і край.

Вуж потуплює очі, переступаючи з ноги на ногу. Він неспроможний мислити.

— Коли широко, то і я не від того. Але ж нас попереджали без дозволу не вбивати. Не хочу зайвого клопоту...

— Який клопіт! За це тільки подякують.

Попереду майнула невиразна жіноча постать.

— Ось і вона,— кидаю я, заводжу мотор і вмить зникаю.

Виїжджаю на перехрестя, завертаю ліворуч, потім праворуч, опиняюся на авеню Фош і гублюся в потоці автомобілів, що рухаються площею Етуаль. Дорогою згадую, що ще не вечеряв, і, поєднуючи приемне з корисним, подаюся на Монмартр у самотній дешевий ресторанчик, де мене ніхто не знайде. Виходячи опівночі з ресторану, бачу біля свого «ягуара» «пежо» Ворона. Очевидно, ці типи наздогнали мене ще на Етуалі або зразу ж подалися на Етуаль, сподіваючись, що рано чи пізно виявлять мене в потоці біля арки. Вони, безперечно, зв'язалися телефоном із шефами й одержали вказівку стежити за мною, але не займати, тому так нахабно пнуться на очі.

Це несподівана, але передбачена зустріч, і я вдаюся до заздалегідь продуманого плану. Спокійно, неквапливо йду додому, бо, коли в твоїй автомашині радіоприлади, гра наввипередки дуже небезпечна: ті двоє можуть осатаніти й силоміць затримати мене, і це ще більш ускладнить моє становище.

За чверть години я зупиняюся коло свого будинку, вмикаю світло, беру з сидіння плаща, ховаю під нього приймач і повільно крокую до дверей. Одного побіжного погляду цілком досить, щоб пересвідчитися, що власники «пежо» спокійно сидять у машині. Отже, їм наказано стежити за мною, і я, мабуть, маю завдячувати цій людині з неприємним акцентом...

Добувшись до студії, передусім ховаю радіоприлад у криївку, обладнану в кухні під газовою плитою, і роблю ледве помітну позначку на випадок, якщо за моєї відсутності хтось чіпатиме плиту,— так мене вчили на віллі поблизу Фонтенбло. Тепер можна закурити.

Одну справу зроблено, але ускладнилось виконання другої. Треба будь-що подзвонити Мері Лямур, хоч ті двоє внизу, напевно, й досі чатують на мене.

Гучно вмикаю приймача, налаштовую його на радіостанцію Монте-Карло, щоб добре чули ті, хто підслуховує під дверима. Засвічую всі лампи, щоб яскраву ілюмінацію бачили ті, хто стежить з вулиці. Тоді безшумно прочиняю двері на чорний хід, виходжу з будинку, перелажу через паркан у другий двір й опиняюся на протилежній вулиці.

Звідси до майдану Мадлен десять хвилин пішки. Дістаюся майдану, пірнаю в кав'ярню й прямую до телефонної kabіни. Набираю потрібний номер і невдовзі чую голос артистки, та замість очікуваного пароля вона безглуздо запитує:

— Алло, хто це?

— Мері, все гаразд?

Чути якийсь незрозумілий вигук.

— Мері,— повторюю я, намагаючись нагадати їй пароль.— Чи все гаразд? Приходить завтра?

— Яке там завтра?! — нарешті відповідає актриса.— Приходь негайно! Сталося жахливе!

Вішаю трубку й хвилину розмірковую, як же бути. За інших обставин варто було б лишити поза увагою таке підозріле запрошення. Але якщо зважити на розумові здібності Мері...

Притьмом вискакую з кав'ярні, кидаю швидкий погляд на вулицю й хутко звертаю за перший же рiг. Навколо анітелень, та не завжди все так, як здається на перший погляд. Про всяк випадок ховаюсь у прохідному дворі й потрапляю до будинку Димова незвичним шляхом — через огорожу сусіднього двору.

Тихесенько стукаю, двері відразу ж відчиняються навстіж, і переді мною з'являється наполохане обличчя артистки. Її щирий переляк заспокоює мене.

— Що сталося? — питаю, причинивши за собою двері.

— Димов помер...

— Від чотирьох пілюль?

— Не від пілюль... Від кришталевої попільниці...

Мері зненацька заходиться слізьми не так від жалю, як од нервового струсу. Її майже сухі очі дивляться на мене відчайдушно, але з якоюсь непевною надією.

— Хто в нього кинув попільницю? Ти?

Вона мовчить. Але мені все зрозуміло.

— Де він?

Жінка показує очима на двері. Заходжу в темну кімнату. Мері вимкнула світло з марною надією, що морок приховає те, що сталося, й усе пройде, як уві сні.

— Де вимикач?

— Коло дверей.

Намацую вимикач і клацаю. Димов лежить поряд з великим полірованим столом — символом міщанського добробуту. Я схиляюсь над тілом. Смерть наступила від удару важкою кришталевою попільницею з гострими

гранями, що валяється на килимі. Попільниця глибоко пробила праву скроню небіжчика. Димов, напевно, інстинктивно відхилився, і важка попільниця влучила йому в скроню.

— Ходімо, розповіси мені, як це сталося,— кажу я, підводячись.

Жінка стоїть біля порога, потупивши очі, боїться навіть глянути на мерця.

— Гарзд, ходімо...

Мері проходить хол-вітальню, й досі не підводячи очей, і заводить мене в сусідню кімнату. В кімнаті висить велике дзеркало, перед ним — розірвана, зібгана фата. Мені стає все зрозумілим.

— Він сказав, що повернеться пізно...— схлипуючи, каже жінка так, що я ледве вловлюю зміст її слів.

— Мері,— перебиваю її,— у нас немає часу плакати. Дорога кожна хвилина. Якщо хочеш, щоб я тебе врятував, заспокойся й у кількох словах розкажи мені, як це сталося.

Мері глибоко ковтає повітря, кладе руки на високі груди, намагаючись заспокоїтися.

— Він сказав, що повернеться пізно... мені було сумно, я вийняла фату і приміряла її...

— На біса ви це зробили? — механічно запитую я.

— Просто так... Уявила собі, ніби вінчаюся не в мерії і не з Младеновим, а у великій церкві, де грає музика й... Одне слово, уявила собі... Я була в квартирі сама й не думала, що мене може хтось зненацька застати, була впевнена, що зачую кроки ще на сходах. Стою в фаті — й раптом бачу в дзеркалі... Димова... Він зупинився позаду. Я з переляку зойкнула.

Мері заплющує очі і якусь мить мовчить.

— Потім вибухнув скандал, як і минулого разу, навіть ще більший. «Ти приготувала це для Тоні чи для когось іншого?» — кричить він. «Ні для кого,— кажу я.— Купила просто так, жартома».— «Ах, жартома... А чого ж ти тоді обімліла, побачивши мене? Куди ти ходила сьогодні вранці? Не можеш навіть дочекатися світанку, так і тягне тебе вештатись! Невже ти не розумієш, що біла фата не для таких, як ти!» Він накинувся на мене, зірвав фату, розшматував її, став обзивати мене найгіршими словами. «Годі,— кричу,— лаяти мене! Невже тобі не соромно, ти ж стара людина!» А він: «Ах, «годі лаяти»? А про ті лайки, що ви з Тоні казали на мене, ти

вже забула? Чи думаєш, я нічого не знаю? Хочеш, я пушу тобі плівку й нагадаю? Треба було й тебе відправити слідом за Тоні, тільки я змилосердився. Я примушу тебе роками нидіти. Можеш сказати тому, з ким ти криєшся від мене, що йому не бачити моїх грошей. Я завтра ж перероблю заповіт, а тебе передам якомусь сутенерові на Центральний ринок. Одне, що поверну трохи з тих грошей, що ти розтринькала, а друге — примушу тебе продаватися на тротуарі, бо твоя професія — продаватися. Завтра ж вижену тебе з дому, — кричить він, — і кожного дня приходитиму дивитися, як ти ставатимеш дедалі більше схожою на повію, якою ти завжди була в душі. Ти згадаєш про літню людину, коли тебе виснажуватимуть вантажники й різники». Він говорив на мене різні гидоти, поки нарешті мій терпець урвався і я висловила йому в вічі все: що він, падлюка й стара руїна, примушує мене вночі танцювати голою, забуваючи, що я не дерев'яна і самих танців мені замало, а він — вичавлений лимон, і хай учинить навіть не одне, а п'ять убивств, однаково залишиться тим, ким він є... Тоді він підскочив, схопив стільця, — я злякалася, що він розвалить мені голову, і, здається, жбурнула в нього попільницю... і...

— І розтрощила йому голову, — докінчую я, бо пауза аж надто затяглася. — Знайди мені якісь рукавички, краще гумові, якщо є.

Мері втуплює в мене нестямні очі, не розуміючи, чого від неї вимагають, і потім іде в сусідню кімнату шукати рукавички.

— І якусь ганчірку чи велику хустку, — кидаю услід.

Небавом вона приносить жовті рукавички з тонкої гуми, що ними користуються жінки, миючи посуд, і зелену хустку. Я повертаюся до кімнати, де відбулося вбивство, надіваю рукавички й швидко обшукую небіжчика. З усіх речей мене найбільш цікавить невеличкий темно-червоний записник. Записник убитого — небезпечний речовий доказ, але в цьому записнику є відомості й імена — і я не можу лишати його. Потім замінюю «свого» скорпіона на справжній.

Знайденим у жилеті Димова секретним ключем відмикаю кабінет і роблю там швидкий обшук без особливих наслідків, — багато з того, що знаходжу, мені вже відомо.

Потім забираю з холу-вітальні кришталеву попільницю й повертаюся до кімнати з дзеркалом. Можливо, тре-

ба було б піти геть, покинувши жінку напризволяще, та я не можу примусити себе зробити це.

— Коли ти вранці поверталася, тебе хтось бачив? — запитує Мері.

— Бачив порт'є.

— Це не зовсім добре. А потім ти кудись виходила?

— Ні.

— Може, хтось приходив до Димова чи до тебе?

— Ніхто не приходив.

— Сусіди, інкасатори — зовсім ніхто?

— Зовсім ніхто.

— Ти кудись телефонувала або тобі хтось дзвонив?

— Тільки ти.

— Гаразд. Тоді добре запам'ятай цю версію, і хто б тебе не розпитував, повторюватимеш: сьогодні вранці ви з Младеновим побралися. Це легко встановити. Потім ти прийшла сюди взяти деякі речі, в обід перебралася до Младенова й звідти не виходила. Все зрозуміло?

Вона киває. В наляканих очах спалахує іскра надії.

— А тепер склади в чемодан необхідні речі.

Мері прочиняє двері в спальню й починає ритися в своєму гардеробі.

— Мені все необхідно...

— Все нема кому нести. Головне — інсценувати твоє переселення до Младенова. Візьми одну сукню й трохи білизни і поклади в маленький чемодан.

Поки Мері збирає речі, я обходжу кімнати, дбайливо витираючи хустиною електровимикачі, замки й ручки, яких ми торкалися. Відтак беру попільницю, замотую її в нещасливу фату (тепер причина й наслідок укупі) і ховаю в чемодан.

— Тепер ходімо,— кажу я.— Не чіпай нічого руками. Я сам відчиню двері й вимкну світло. Молися, щоб нам ніхто не трапився на сходах і на вулиці. Коли прийдемо до Младенова, я все йому поясню і якимось улагоджу справу, а ти добре вимий попільницю і спали фату. Потім лягай спати й спробуй забути, що сталося.

Беру чемодан і вирушаю в путь у супроводі жінки. Вимикаю світло скрізь, крім холу-вітальні й передпокою. На сходах скидаю гумові рукавички, кладу їх собі до кишені і полегшено зітхаю, як хірург після дуже складної операції.

— Не стукоти так підборами,— шепочу Мері.

* * *

Від Младенова я повертаюся пізно. Це моя безсонна ніч, але я не можу лягти спати, не виконавши останнього, третього, завдання. Мені треба дістатися додому й забрати свого «ягуара». Ніч тиха, якщо не зважати на шум моторів, що долинає з бульварів. Ніч свіжа, якщо не зважати на бензиновий сморід, що ним просякнуті повітря, асфальт і стіни будинків. Ніч належить мені, однак я не можу використати її для сну.

Звертаю за ріг біля ортопедичного магазину, вітрина якого самотньо світиться у темряві, пропонуючи перехожим рипливі запорошені протези. Поглянувши у бік свого будинку, я раптом почуваю себе так, ніби мені хтось цупко затиснув шлунок. «Ягуар» зник.

Розділ восьмий

Я зручно влаштувався у блідо-рожевому кріслі, втупивши погляд у картину, й силкуюсь не заплющувати очей, бо знаю, що зараз же засну. На стіні висить «Купальниця» Ренуара — звичайно, репродукція. Франсуаз обрала цю картину, певно, лише тому, що її рожевий колір гармоніює з загальним тоном інтер'єра. Купальниця, як завжди на картинах, не купається, а тільки вдає, ніби витирає свої пухкі червоні тілеса. Її намальовано мінливими невиразними мазками, по-ренуарівськи, та мені вона здається зовсім туманною, якоюсь тьмяно-рожевою плямою на вчисто-сірому тлі шпалер.

— Так ти спиш? — раптом чую жіночий голос. — Боже мій, таким я бачила тебе вперше і таким бачу востаннє...

— Сподіваюся, сьогодні ще не остання наша зустріч, — сонно бурмочу я, насилу розклеплюючи повіки.

Франсуаз у білому халаті, її чорне волосся обмотане також білою хустиною. І хоч білий колір — це, власне, ніщо, вона мені здається навдивовиж знадливою. Цій жінці личать усі кольори.

Ось уже цілу годину я куняю в сіро-рожевому кріслі. Досі ми обмінялися лише кількома фразами, головним чином це були її лайки з приводу моїх несподіваних візитів, коли вона мене зовсім не чекає.

Потім, щоб мене покарати, а можливо, щоб скористатися нагодою, що я так рано збудив її, Франсуаз пішла

приймати ванну, а мені довелося розважатися «Купальницею» Ренуара.

— Що ти запропонуєш мені випити? — питаю я, бачачи, що господиня прямує до кухні.

— Сірчанки. Вона трохи неприємна, зате відразу ж полегшить ті пекельні муки, які чекають тебе попереду.

— Ніхто не знає, що чекає його, — недбало відповідаю я.

З кухні лине неприємний шум електричної кавомелки, нагадуючи скрегіт бормашини. Потім чути плескіт води з крана й грюкіт посуду. Нарешті на порозі знову з'являється Франсуаз.

— Гадаю, ти маєш дуже невиразне уявлення про правила нашої гри, — зауважує вона. — Якщо ти виплутаєшся — ми з тобою. Якщо ж потрапиш у пастку — вважай, ми навіть не знайомі.

— Знаю. Тільки оця твоя відданість до самозабуття й підтримує мене у скрутні хвилини. До речі, на біса ці пояснення?

— Бо я відчуваю, що ти накоїв якихось дурниць. Інакше б не прийшов будити мене так рано.

— Так, ще й яких дурниць! Учора ввечері...

— Даруй, — каже вона, — але не розповідай нічого, поки ми не вип'ємо кави. Жах як не люблю слухати зрання неприємні речі.

Вона знову зникає на кухні, а я втуплююся в «Купальницю», вирішивши зайнятися проблемами малярства, аби не заснути. Власне кажучи, жінка може мати таке червоне тіло лише в випадку, якщо її занурити в окріп, що, звичайно, роблять не з жінками, а з раками. І все ж таки ця рожевість приємна, вона заспокоює, надто коли дивитися на неї як на невиразну пляму...

— Нещасний! Знову спиш!..

— Невже? — невдоволено гугнявлю я, розплющуючи очі. — Де там «знову», коли я вже дві ночі навіть не прилягав.

— Мушу тобі нагадати, що через тебе останнім часом я теж сплю погано... Їж!

Сніданок подано з кухні на маленькому пересувному столику з коліщатами. Взагалі в цьому ательє все добре влаштовано, шкода лише, що біля столика немає ліжка. Я беруся до їжі без апетиту, не відчуваючи навіть, що їм, крім смаку гарячої підбадьорливої кави.

Кава, здається, розбурхує мене, бо я згадую всі свої

дотеперішні пригоди й розповідаю Франсуаз про небажану вечірню зустріч із Вороном і Вужем у затінку заможного особняка.

— Ти так і zostався новачком у нашій професії,— зітхає Франсуаз, припалюючи сигарету.— Як можна було не відчувати, що вони поруч?

— Їх спочатку не було. Вони ходили навколо будинку.

— Вони зрозуміли, що ти підслуховував?

— Не думаю.

— Вони могли легко перевірити це.

— Я вмикав прилад зовсім тихенько.

— Вони могли це легко перевірити,— повторює Франсуаз,— коли ти вечеряв у ресторані.

— Шухлядка для рукавичок була замкнена потайним ключем.

— Потайним ключем!..— Вона презирливо кривить губи.— Вони могли викрасти автомобіль...

— Так вони й зробили...

— Невже? — жінка кидає на мене нищівний погляд.

— Але я встиг сховати прилад.

— Де він зараз?

— Удома. Під паркетом.

— А другий?

— Другий, на жаль, залишився в «ягуарі». Однак я не вірю, що вони знайдуть його.

— Не віриш... Ач, який скептик.

— Вибачай, але я не міг поратися в машині на очах у тих типів, бо остаточно б викрив себе.

— Ти вже й так остаточно викрив себе. Куди ти заповів пістолет?

— Сховав у нову бляшанку з-під мастила «Шелл».

— Ах, у мастилі! Тобі навіть відомо, що зброю треба добре змащувати! Ти справді великий інтелектуал у цій справі.

— Облиш свої недоречні жарти,— кажу я.— В бляшанці немає мастила, там ганчір'я.

— А чим ти пояснюєш те, що вони викрали твого автомобіля не коло ресторану, а біля будинку?

— Спочатку вони не мали такого розпорядження, а потім їм наказали, і вони виконали наказ.

— Але у проміжку між тими наказами, очевидно, щось сталося. Що саме?

— Навіть не уявляю. Дещо скоїлось, та це не стосується автомобіля...

Я запалюю свою «зелену» сигарету, в думці бажаючи Мері Лямур щастя, бо інакше...

— Я вже казала тобі: облиш свою звичку тримати мене в напруженні!

— Франсуаз, убито Димова.

Жінка пронизує мене гострим поглядом.

— Твоя робота?

— Не верзи дурниць.

— А хто?

Коротко викладаю їй цю історію, не замовчуючи вжитих мною заходів щодо захисту вбивці.

— Поліція не підозрюватиме артистку...— зауважую я.

— Бо вона одна з твоїх коханок...

— Знову ти мелеш казна-що! В наших же інтересах викликати сумнів,— нехай він упаде на людей з Центру, а не на випадкових жертв, як Мері. Це завершить ланцюгову реакцію...

— Боюсь, щоб у цій ланцюговій реакції ти не став четвертою ланкою...

— Не виключено, якщо ти не допоможеш мені розшукати мою машину. Я без неї — як без рук.

Франсуаз підводиться й іде до спальні, де стоїть телефон, але перш ніж подзвонити, старанно причиняє за собою двері. Неделікатна й підозрілива, як податковий чиновник.

Вона надто довго сидить у спальні, а коли виходить, я розумію, в чім справа. Франсуаз зняла з голови хустину і вдяглась у красивий шовковий пеньюар у синіх і білих квітах.

— Люба моя, ти така чарівна в цьому пеньюарі,— шепочу я. І тут же додаю:— Що чути про машину?

— Не журися. Її вже знайдено.

Вона сідає проти мене, перекидає ногу за ногу й задумливо дивиться мені у вічі.

— Тобі слід було б радіти розвитковій події. Твої вороги один за одним виходять зі гри. Отже, є чого радіти.

— Не зовсім. Димова треба було скомпрометувати, опублікувавши деякі секретні документи. Тоді б він спрямував свій гнів на Кралева і знищив би його. А вийшло так, що Димова ліквідовано, а Кралева залишається.

— Пусте. Кралева знищить тебе, і на цьому скінчиться вся історія. Ідеал тому і ідеал, що він недосяжний.

— Послухай, Франсуаз, твій ніжний реквієм мене дуже зворушує, але ця передчасна скорбота не повинна запаморочувати твого глузду. За умов, в яких я працюю, не можна зробити більше. Я майже ізольований, дію сам проти цілої зграї. Мене викрито, я під постійним наглядом. Я...

— Досить! — спиняє мене чорнявка. — Я чудово знаю умови.

— Важливо, кажу, що події в принципі розвиваються за нашим планом. Центр у його теперішньому складі на порозі остаточної ліквідації. Младенов очолить новий Центр, саме такий, якого ви бажаєте, Центр, який цілковито підкорятиметься вам.

— А чи не здається тобі, що, коли Младенов прибере владу до своїх рук, ти станеш йому непотрібний.

— Младенов абсолютно безпорадний і чудово розуміє, що таке для нього залишитися самому. Поки що він може вибирати собі помічника — мене або Кралева. Коли ж зостанеться один помічник — вибору не буде.

— Гаразд, — киває Франсуаз, — почекаємо, поки залишиться один помічник.

Вона запалює ще одну сигарету, випускаючи на мене густу цівку диму.

— Ти, звичайно, обстежив квартиру Димова. Що ж цікавого виявив?

— Нічого нового. На детальний обшук не мав часу.

— Не біда, це зроблять наші люди. А тепер докладно розкажи, про що говорили ті троє.

Хоч це запитання мені ставлять насамкінець розмови, я чекав на нього з самого початку й відповідно підготувався: перекажу всі почуті репліки, окрім тих, що стосуються операції «Незабудка». Щоправда, знаючи свої обов'язки, я згадую і про цю операцію однією невиразно фразою:

— ...Йшлося також про якусь операцію, та я не встиг почути нічого конкретного, бо саме підійшли ті двоє...

Більшого сказати я не можу: мені боязко, що, довідавшись про подробиці операції, шефи Франсуаз і Леконта можуть грубо втрутитися і звести нанівець мій план. Не треба під самий кінець створювати умови, за яких Кралева міг би вислизнути. В мене з цією людиною особисті рахунки.

На мій подив, Франсуаз не виявляє особливої зацікавленості щодо згаданої операції.

— Гаразд,— протягло каже вона.— Побачимо, що буде далі.

Я швидко викладаю їй план своїх наступних дій. Франсуаз киває головою або висловлює короткі зауваження. Коли я закінчую, вона знову пронизує мене гострим, допитливим поглядом.

— Добре.— І запам'ятай, що я тобі сказала: провалишся — знай, що ти зовсім сам. Апелюватимеш до нас — зробиш собі ще гірше.

Вона гасить сигарету й підводиться.

— Буде конче потрібно — дзвони. Я вдома до обіду. Повернуся після сьомої вечора, це на випадок, якщо знадоблюсь по роботі.

— Ти мені потрібна,— шепочу я, також підводячись.— Конче потрібна.

І обіймаю її плечі в шовковому пеньюарі. Вона відводить мою руку, стурбовано поглядаючи на годинника.

— Власне, я могла б якусь часину порозважатися з тобою, але ти не заслуговуєш цього через твої численні зв'язки з жінками. Та не можу нічого вдіяти з собою — мені до серця початківці.

Мені теж до серця такі ніжні жіночки. Тому я ще міцніше пригортаю її, ледь не забуваючи, що нашій братії заборонено лишатися на самоті навіть у ліжку. Можливо, тому Франсуаз ніколи не промовляє ніжних слів, бо впевнена, що й у такий час десь поблизу крутиться магнітофон, готовий увічнити блаженну мить. «Мить, зупинися!» — як вигукнув Фауст чи хтось інший.

* * *

Коли за тобою женуться по п'ятах, логічно прагнути якнайшвидше втекти. Але іноді куди простіше підійти до свого переслідувача й сказати: «Добрідень, як ваші справи?»

Саме так сталося зі мною. Після того як учора ввечері мене спіймали на гарячому, переслідували і потім викрали мою машину — я о десятій годині ранку знову йду в Центр, дзвоню, нахабно проминаю Ворона, який відчинив двері й дивиться на мене, заціпенівши від подиву, і спокійно прямую до своєї кімнати. Кидаю на стіл купу свіжих, щойно з друкарні, журналів, сідаю на стільця й задираю ноги на стіл, як це роблять найшляхетніші американці. Трохи згодом до кімнати входить Мла-

денов. Звістка про вбивство Димова, очевидно, вже дійшла до Центру, бо кощавий Младенов набундючився й походжає, як справжній шеф. Він докірливо дивиться на мої ноги, та оскільки я не збираюся міняти пози, запитує:

— Емілю, я гадаю, ти все зрозумів: твоє подальше перебування в Центрі небажане.

— Я бачу, тебе вже призначили шефом,— відповідаю я, не лякаючись його поважного вигляду.

— Схоже на це. Сьогодні вранці відбулися розмови з відповідальними особами, й керівництво Центром доручено мені. Окрім того, мені нагадали, що треба негайно усунути з Центру тебе. Мушу тобі сказати, що одна особа,— старий робить наголос на слові «одна»,— навіть образливо натякала, буцімто я був під твоїм впливом. Це тим паче вимагає, щоб ти якнайшвидше покинув Центр.

Мені треба було б відповісти йому: «Я забезпечив тебе чудовою спадщиною й шефським місцем, а тепер ти відвертаєшся від мене. Зачекай-но, друже, так не роблять». Але я не дитина, до того ж не можна сказати всього, що думаєш, у кімнаті, де підслуховують. Тому у відповідь лише бурмочу:

— Потрібен мені ваш Центр! Приніс оце примірники нового номера — так домовлялись. Про все інше не турбуйся — вважай, що ми з тобою не знайомі.

Младенов намагається висловити якийсь удаваний протест, але обачливість бере гору, і він сухо промовляє:

— Так буде краще. До речі, якщо не поспішаєш, зачекай хвилин десять. З тобою хоче говорити Кралев.

Новий шеф киває мені й виходить. Цього разу він ще більше набундючений, бо з його плечей спав тягар неприємної дружби.

«А чому б не зачекати,— кажу сам собі.— Ніколи не можеш знати, чим закінчиться розмова».

Кралев, напевно, десь надворі. Однак він не примушує себе чекати і вже через кілька хвилин вривається до кімнати і вклякає перед моїм столом, загрозливо склавши на грудях руки. Його чорні очіці палають гнівом, пасмо рідкого масного волосся спадає на чоло. Цей загрозливий вигляд не лякає мене — іншого я й не сподівався. Більш несподівана його репліка:

— Де дівчина?

Отакої. Я сподівався почути: «Де ти був учора ввечері?» або «Хто вбив Димова?», але тільки не це.

— Вийшла заміж,— холодно відповідаю я.

— За кого? — питає Кралев, підступаючи до столу.

— За Младенова.

— Ти що — збожеволів! — горлає Кралев, вже не стримуючи себе.— Дочка вийшла за свого батька?

— А, то ти про дочку! А я гадав, тебе цікавить Мері Лямур.

— Слухай, ти,— цідить крізь зуби Кралев,— не роби з мене дурника! Де дівчина?

— Якщо йдеться про Ліду, не маю найменшого уявлення.

— Брешеш!

— Я брешу тільки тоді, коли це необхідно,— спокійно уточнюю я, витягаючи сигарети.— Зараз такої потреби немає. Може, мені пощастило б щось довідатись про неї, коли б твої телепні не втручалися куди не слід.

— Що ти варнякаєш?

— А ось що! Вчора по обіді я був з приятелькою в ресторані «Колізей», аж раптом бачу: Ліда. Вона прийшла до мене, бо знає, що я заходжу до «Колізею», і хотіла зі мною поговорити про щось важливе. Я відповів, що не можу покинути подругу. Однак Ліда наполягала, я помітив, що вона чимось схвильована, і пообіцяв згодом заїхати до неї. «Я вже не живу в тата. Поки що тимчасово зупинилася в готелі на майдані Етуаль».— «Гаразд,— кажу,— я приїду в готель».— «Не хочу, щоб ти приїздив у готель».— «Ну, то кажи, куди мені приїхати,— відповідаю я.— Ти ж бачиш: я не сам». Вона назвала мені час і вулицю, де ми мали зустрітись. Побачення, звичайно, відбулося б, коли б мене не переслідували твої типи.

— Брешеш! — повторює Кралев, але вже не так упевнено: мабуть, щось обмірковує.

— Свята правда. Хочеш — вір, хочеш — ні.

— Ти давній пройдисвіт, але дурний,— бурмоче Кралев.— На майдані Етуаль не мільйон готелів. Перевіримо, і, якщо виявиться, що ти набрехав, готуйся до останньої молитви.

— Не думаю, щоб вона записалась під справжнім прізвищем,— кажу.

— Це не істотно. Знайдемо. Та якщо ти набрехав...

— Добре,— уриваю я його.— Про молитву ти вже казав. Ось тобі свіжі номери журналу. І накажи своїм дурням повернути мені машину.

— Яку машину? — вдавано дивується Кралев.

— Ту, що ти наказав викрасти в мене.

— Тут наказують інші. Чому ти не звертаєшся до Димова?

Кралев пильно дивиться на мене, та він глибоко помиляється, гадаючи спіймати мене на слові.

— Чому не звертаюся до Димова? Бо я не простачок. Знаю, хто заварив кашу.

— Тобі відомо щось! — реве мені в обличчя Кралев.— Інакше б ти ще зрання пішов до Димова, бо в нього не такий крутий характер, як у мене. Але тобі вже відомо, що Димова немає, що він на тому світі! Хто його відправив туди, не ти, бува?

Кралев загрозово нахилився над столом, і я ледве переборюю бажання затопити черевиком у його квадратну щелепу.

— Не бризкайся слиною,— кажу я.— Оступись. І не верзи дурниць. Я вперше почув, що Димова немає. Якщо його відправили на той світ, неважко встановити, хто це зробив.

— Правильно: неважко. Це зробив ти.

— От що, Кралев: ти, напевне, краще за мене тямиш на вбивствах і, звичайно, знаєш, що для зумисного вбивства треба мати якийсь привід. Тобі відомо, що в мене не було жодного приводу вбивати Димова. А тепер відповідай мені, чому щойно, коли я сказав, що Младенов одружився з Мері Лямур, ти зробив вигляд, ніби й не чув?

— Бо це твоя чергова брехня...

— В мерії Дев'ятого округу цей шлюб стоїть під номером 5311. Реєстрація відбулася вчора вранці. Завдяки цьому шлюбу наш Младенов обкрутив багату спадкоємицю, якщо вірити чуткам, ніби Димов заповів Мері всі гроші. Тепер второпав? Звичайно ж, уторопав, але прикидаєшся, бо тобі це на руку.

— Прикуси язика! — ричить Кралев, думаючи про інше.

— Накажи повернути мені машину! — нагадую я.

Він неухважливо дивиться на мене, наче не розуміє моїх слів, потім байдуже проказує:

— Твоя машина стоїть на вулиці. Забирайся геть. Щоб і ноги твоєї не було тут!

Моя таратайка справді внизу, ніби й не зникала. Сівши за кермо, я за кілька хвилин помічаю в люстерку те, чого й сподівався: услід за мною, не криючись, невідступно котить «пежо» Ворона. Вигадане побачення з Лідою виявилось напрочуд вчасним, але воно спричинилося до небажаного нагляду, принаймні до кінця дня.

Мій «ягуар» повільно їде похмурим проваллям Рю-де-Параді, яке я полишаю назавжди. Це схоже на друге вигнання з раю, але без товариства Єви. Безшумне вигнання з кришталево-порцелянового раю, де я навіть не встиг прогулятися зі слоником своїх мрій. Хоч, образно кажучи, за цей час багато чого розбилося в установі під назвою «ІМПЕКС».

Коли за тобою стежать, ти, як правило, вдаєш, ніби не помічаєш, аби не псувати настрою детективові. Та якщо стежить такий телепень, як Ворон, чемність зайва, особливо коли треба усамітнитись.

І все-таки я неквапом веду машину, не звертаючи уваги на «пежо», щоб заколисати пильність наглядача. Доїхавши до Опері і пересвідчившись, що Ворон відстав од мене на дві машини, я, вибравши слушний момент, що духу несусь на червоне світло. Поліцай пронизливо свистить, але тут такий рух, що він не може займатися мною. Мій «ягуар» на повній швидкості мчить по авеню де-Опера, минає Ріволі і майдан Карусель і вискакує на набережну. Якщо Ворон досі не наздогнав мене, то зараз він не зможе цього зробити, бо рух понад річку значно спокійніший, а моя таратайка навдивовиж терпляча.

Жену машину на недозволеній швидкості— так, до речі, тут їздять усі,— дістаюся до фортеці Бастілія, минаю Доменіль, перетинаю Венсенський ліс і виїжджаю на річку Марна. В будень тут тихо й безлюдно. В майже нерухомій масно-зеленій воді пропливають темні тіні дерев. пляж спорожнілий, крихітні кав'ярні— також.

Завертаю на вузенький асфальтований шлях уздовж річки, проїжджаю з кілометр, потім збочую і зупиняюся на галявині під кущами. Треба зробити останню справу, що лишилася невиконаною з учорашнього вечора,— ввести в дію решту техніки, бо невідомо, що на мене чекає.

Озброївшись виверткою, залажу під «ягуара». Болти, якими механік прикріпив до шасі металеву коробку, кру-

тяться дуже легко, й мене посідає почуття, що ця коробка аж надто легка. В цьому немає нічого дивного — вона виявляється порожньою.

Отже, машину мені повернули після ретельного обшуку і вилучення певних «деталей». Жбурляю коробку в кущі й відчиняю багажник. Бляшанка з-під мастила й пістолет на місці, але це не тішить мене. Втрата приладу, прилаштованого під шасі, настільки несподівана, що ставить під загрозу завершення всієї операції.

Єдина втіха в тому, що це, зрештою, передбачалося і що попри все я продовжуватиму гру. Надія, звичайно, невелика, та іншого виходу немає...

Треба скористатися нагодою, поки за спиною не видно «хвостів» — ні Ворона, ні Вужа. Зачиняю багажник, умикаю двигун і їду в передмістя Ножан. Знаходжу пошту, замовляю термінову розмову з Марселем і зв'язуюся з Лідою, щоб довідатись, чи виконує вона мої вказівки, й дати їй нові. Потім знову сідаю в свою таратайку й вертаюся в місто, уникаючи вулиць, де можна зустрітися з неприємними знайомими. Під'їжджаю до вокзалу Сен-Лазар і залишаю машину на вулиці Ром, де, на відміну від вулиці Параді, розміщені самі лише крамниці радіоприладів.

Мікрофончик, маленький підсилювач і кілька метрів дроту — ось усе, що мені потрібно. Побачивши це придбання, мої колеги, певно б, дошкульно посміхнулися, та подекуди людина змушена працювати з підручними матеріалами, як звичайний аматор. Ховаю все до шухлядки для рукавичок і їду далі. Зупиняюся на майдані Сен-Огюст і заходжу до кав'ярні з'їсти щоденну порцію біфштексу зі смаженою картоплею. Незважаючи на подвійну каву, після обіду мене хилить на сон, і я дозволяю собі дві години поспати, перш ніж узятися до інших справ.

Під'їхавши до свого будинку, я без особливого натхнення помічаю в подряпаному «опелі-рекорді» двох знайомих емігрантів, які, озброївшись газетами, чекають мого повернення. Вони мовчки дивляться на мене, а я, не звертаючи на них уваги, долаю свої одвічні дев'яносто дві сходинки.

Перш ніж лягти в ліжко, на всяк випадок перевіряю, чи на місці апаратура. Апаратура там, де я її поклав. Але за моєї відсутності хтось пересунув газову плиту. Волосина, залишена мною як позначка, зникла.

Ще одна чергова жертва. І знову не я. Проводжаємо в останню путь Димова. Він також лежатиме неподалік від Гейне і Стендаля. Йому випала слухна нагода познайомитися на тому світі з письменниками, про яких навряд чи чув за життя.

Діагноз нашого особистого лікаря — головатого, в темних окулярах, — знову той самий: «Серцевий удар». Мабуть, інших діагнозів він не ставить. Пробиту скроню небіжчика прикрили квітами. І взагалі навіщо знімати зайвий галас навколо сімейних чвар. Але серед емігрантів пішов поголос, що й ця смерть — справа рук комуністів.

Може, саме через те, а можливо, тому, що сьогодні немає цікавих матчів, — на кладовищі зібралося більше ста чоловік. Увесь цвіт еміграції, в тому числі і я.

Відверто кажучи, небіжчик не був моїм другом. Та це байдуже, бо в мене взагалі немає друзів. До того ж я прийшов сюди не так заради небіжчика, як заради двох-трьох живих людей. Один з них, у чорному костюмі, з благородною старечою поставою і з хижо випнутим уперед борлаком, саме виголошує останнє слово. Кілька днів тому він говорив про молоду гвардію, а сьогодні віддає шану старому поколінню випробуваних борців, до яких належав і небіжчик, залишаючись до самої смерті відданим священним ідеалам нації. Люди щедрі на слова, бо вони нічого не варті, а для декого немає більшого задоволення, як слухати мелодію власного голосу, надто коли вона врочисто-жалібна.

Становище Младенова за час, як ми не бачились, ще більш зміцніло. Після кожної фрази він задирає догори своє посивіле тім'я, немов запитує: «Чи добре я сказав?» — і викидає вперед кістлявого кулака, наче готується затопити комусь у пику. З особливим почуттям говорить оратор про тих, хто продовжуватиме священну справу, очевидно маючи на увазі передусім себе.

На мій подив Мері Лямур стоїть не в першому ряду жалібників, а позаду всіх. Озирається, помічає мене, не ховаючись, підходить і шепоче:

— Мені потрібна твоя допомога, Емілю. Я в пастці.

Я роззираюся довкола, але присутні уважно слухають надгробне слово, навіть Ворон і Вуж, остовпівши, стежать за промовцем, вражені його умінням так довго просторікувати, нічого істотного не кажучи.

— В якій пастці?— пошепки запитую я.

— Твій Младенов вимагає, щоб я передала йому всю свою спадщину. Каже: «Інакше викажу тебе поліції».

— Не бійся, перш ніж ти одержиш спадщину, мене ще два-три дні.

— Це зовсім небагато часу.

— Для тебе достатньо. Младенову вже видано путівку на той світ.

— Справді?

— Якщо я сказав...

— Мене жах бере. Він викаже мене, не моргнувши оком.

— Не хвилюйся. Вирішено остаточно. Якщо тобі дуже боязко, не повертайся поки додому. Знайди якийсь інше місце. Влаштуйся у готелі «Насьональ». Це великий готель, і ніхто там не зверне на тебе уваги. Можливо, пізніше я туди підскочу.

— Так і зроблю. Приходь неодмінно. Я розраховую тільки на тебе.

Мері Лямур кидає на мене погляд, зовсім недоречний на кладовищі. Я поглядом наказую їй повернутися на своє місце, і вона підкоряється.

У скорботній тиші бадьоро лунають слова: «Нехай пам'ять про тебе назавжди збережеться в наших серцях!» Труну опускають у яму, і нарешті на віко домовини падають перші грудки землі. Глухі звуки виразніші за будь-які слова.

Юрба повертає до виходу. Я скромно вичікую осторонь, доки пройдуть вожді. Кралев і Младенов ідуть разом і про щось розмовляють. Наблизившись до мене, Кралев кидає оком у мій бік, але вдає, ніби не помічає, й щось каже Младенову. Той поглядає на годинника й схвально киває головою. Логічно припустити, що вони домовляються про зустріч. Невідомо лише, де й коли.

Незалежно від того, відбудеться та зустріч чи ні, де й коли, в мене є певний план дій. Він напрочуд простий, бо складений за принципом: «Зробити те, що дозволяють обставини».

Я прийшов на похорон так собі, між іншим, і для того, щоб справити повне враження— показати декому, що не збираюся більше ховатись і що вони роблять дурницю, що стежать за мною. Ідучи на своєму «ягуарі» в напрямку майдану Кліші, помічаю, що «опеля» з двома

незнайомими емігрантами вже немає. Зникло й «пежо» Ворона. Та я не поспішаю радіти,— оглядаю в дзеркальце пейзаж за своєю спиною і водночас дивлюся на таксі з Младеновим попереду. Невдовзі в вуличному хаосі мое око вирізняє автомобіль, що знову й знову з'являється позад мене. Звичайнісінький сірий «сітроен», зовні нічим не примітний. Час від часу він губиться в потоці інших автомашин або зникає десь за поворотом, але потім виринає знову, ледве помітний здалеку.

Можливо, це тільки збіг обставин, та за таких умов навряд. Перевірку готелів на майдані Етуаль, напевно, вже закінчено. Єдина можливість для Кралева відшукати Лідніні сліди — невідступно стежити за мною. Доки в нього жеврітиме надія, нагляд за мною триватиме, а якщо так — то й триватиме моє життя. Бо коли б Кралев не розраховував на те, що я викажу йому місце перебування Ліди, він би вже давно пристукнув мене.

Судячи з усього, Младенов їде додому. Це для мене зручна нагода спекатися того маленького сірого «сітроена».

Таксі повертає на вулицю Параді. Не звертаючи на нього уваги, їду собі далі, дістаюся бульвару Османн і прямую на майдан Етуаль. «Сітроен» тримається на віддалі. Це не випадково. Роздумуючи, як краще втекти, я раптом помічаю ще один елемент, часто повторюваний, але вже попереду: темно-синій спортивний «меркурій», що з'явився ще на бульварі Кліші. Отже, мене оточено, до того ж попереду мчить потужний автомобіль, тікати від якого просто безглуздо.

Якщо попри твої несподівані повороти за тобою й досі стежать з двох автомобілів, логічно припустити, що між ними існує радіозв'язок. Це ускладнює можливість утекти. І мені лишається тільки розпрощатись із машиною й повернутися до традицій славетної піхоти.

Я втрачаю будь-який інтерес до майдану Етуаль. Мій намір — створити враження, ніби я їду до Ліди, і потім раптово зникнути — відпадає. Розпрощатися з машиною — аж ніяк не означає кинути її десь на протилежному кінці міста. Звертаю на вулицю Тронше. Діставшись до бульвару Мадлен, знову бачу попереду темно-синій «меркурій». Продовжую їхати, не виявляючи ознак паніки. Зупинившись перед червоним світлофором, тримаю однією рукою кермо, а другою висовую

шухлядку для рукавичок і ховаю до кишені свою вранішню покупку, не забуваючи й про упаковку, бо назва магазину може виказати мене.

Тепер машина порожня. Треба лише кудись поставити її. Зразу ж за Бірже круто повертаю й опиняюсь на вулиці Вів'єн. Темно-синій «меркурій» губиться десь, але «сітроен» — у ста метрах від мене. Раптово зупиняюсь, вискакую з машини й ховаюся в пасажі Вів'єн. Пасаж довгий, поділений навпіл під прямим кутом. На правому розі стара букіністична книгарня, вітрини якої захарашчені полицями з запорошеними книгами. Згадуючи про Тоні, повторюю його трюк. Заходжу до книгарні з виглядом людини, яка заглянула сюди з простої цікавості, і перебираю томи на стелажах у кутку, навіть не читаючи назв. Книгар, літній здоровань із добродушним обличчям, не звертає на мене ніякої уваги. Він розмовляє з літнім клієнтом про фантастичну ціну, що за неї на якомусь аукціоні було продано перше видання «Квітів зла». Потім мова заходить про самого Бодлера і його місце у французькій поезії: один з опонентів вважає його парнасцем, другий — символістом. Однак зараз мої думки зайняті не стільки «Квітами зла», скільки маленькою зловісною квіткою, що носить скромну назву «Незабудка». Та це не заважає мені стежити крізь шпаринку між полицями за рухом у пасажі. Через кілька хвилин повз вітрину йде незнайомец з характерною ходою детектива, який тільки заради пристойності стримується, щоб не побігти. Трохи згодом такою ж ходою поспішає інший чоловік, але в зворотному напрямку.

Тим часом я переглянув горішню полицю й беруся за другу. В таких випадках не треба гарячкувати. Яскравий доказ цьому — випадок з Тоні. Досить передчасно з'явитися на вулиці — й почнеться ланцюгова реакція, що виведе тебе на той світ. Не виключено, що з Тоні скоїлося лихо тільки тому, що він шугнув до книгарні, а не до бістро. Коли б він сховався в бістро, то був би привід випити, а в книгарні трохи покрутишся — і треба тікати.

— Ви щось шукаєте? — люб'язно звертається старий, нарешті помітивши мене.

— Шукаю перше видання «Кандіда», — відповідаю я.

— Ха-ха-ха! Я також. Якщо знайдете, скажете й мені. — Він дивиться на мене так, наче я сказав щось дуже дотепне, й додає: — До речі, ви мусите знати: перше

видання «Кандіда» ні за форматом, ні за обсягом не схоже на книжки серії «Ілюстрасьйон».

Дякую за інформацію й залишаю книгарню. Про всяк випадок виходжу з другого боку пасажу й незабаром опиняюся в парку поблизу Пале-Рояль. Парк оточений довгими аркадами, там зрідка з'являються самотні перехожі й чудово видно, чи йде хтось слідом за тобою. Для певності прогулююся уздовж усіх аркад, потім виходжу на майдан Пале-Рояль і наймаю таксі.

— Чудова погода, еге ж? — каже літній шофер, заводячи свою таратайку.

Він з тих, що люблять побалакати.

— Чудова! — ціджу крізь зуби, хоч у мене з цього приводу інша думка.

* * *

Ключ зрадницьки скрегоче у заіржавілому замку, та довкола на сходах жодної душі. Виходжу до темного приміщення й зачинаюся. Вглибині є ще одні двері — мабуть, чорний хід. Про всяк випадок натискаю на них і пересвідчуюся, що й вони замкнені. На стіні — вимикач, та я не наважуюсь перевірити, чи є освітлення. Крізь маленьке віконце за масивними ґратами, під самою стелею, в кімнату сіється чимало світла.

Треба поспішати: сутеніє, і скоро в кімнаті стане темно. Будь-яке зволікання зменшує мої шанси почути те, що я міг би почути, коли б діяв швидше.

В це приміщення не заходили роками, бо стіни рясно засновані павутинням. У куток зсунуто дві старі шафи, кілька поламаних стільців і купу книжок та газет, укритих таким шаром пилу, що навіть букініст із пасажу Вів'єн навряд чи звернув би на них увагу. Моя увага зараз прикута до камінів уздовж стін. Пригадую розміщення квартири Младенова й вирішую, що камін, який веде до його холу, другий праворуч.

Озброївшись кишеньковим ножиком і терпінням, викопую з каміня одну цеглину, потім другу, намагаючись не здіймати зайвого шуму. Прикріплюю до дротика мікрофон й опускаю в отвір так, щоб він не виглядав з каміня в холі Младенова. Потім прив'язую дрота до поламаного крісла, а на другий кінець прилаштовую навушники й підсилювач. Усівшись на запорошеному стільці, надіваю навушники й обережно припаляю си-

гарету. Ніколи не думав, що на горіщі працюватиметься так зручно.

Якийсь час нічого не вловлюю. Потім чути, як відчиняють і зачиняють двері і ще якийсь шум. Тоді розрізняю ледве чутний дзвоник, двері знову відчиняються — й долинає звук кроків.

— Навіщо ти привів сюди цих двох типів? — невдоволено промовляє Младенов.

— Це охорона, — відповідає трубним голосом Кралев. Неважко здогадатися, що «ці двоє» — Ворон і Вуж. Риплять стільці. Очевидно, гості сідають.

— Вільямса ще немає... — після паузи озивається старий.

— Вільямс не прийде, — сухо відповідає Кралев.

— Як не прийде? Адже нам треба конкретно домовитись про наступну операцію.

— Про все вже домовлено. Відповідальність за проведення операції покладено на мене.

— Чого це раптом?

— А так. На балачки нема часу. Завтра вже треба вирушати.

— Гаразд. Отже, зі мною не рахуються. Навіщо ж було призначати цю зустріч?

— Поговоримо про інші справи, — грубо кидає Кралев.

— Слухай, Кралев: якщо ти гадаєш, що керуватимеш, як раніше, то мушу сказати, що глибоко помиляєшся. Сьогодні вранці ти чув од Вільямса, що шефом Центру став я. Тобто керівником у повному розумінні слова. Отже, твоїй звичці самому вести розмови з Вільямсом, а мене лише інформувати, треба покласти край.

— Це ми ще побачимо, — сухо відповідає Кралев.

— Як це «ще побачимо»? Хіба ти не чув, що сказав Вільямс сьогодні вранці?

— То було вранці. А зараз вечір. За цей час багато що змінилося.

— Що могло змінитися? — підвищує голос Младенов. — Ти знову заводиш інтриги? Якщо за Димова тобі минало, то при мені такі номери не пройдуть, затаям! Твоїм примхам треба покласти край, розумієш?

— Саме для цього й прийшов, — так само спокійно проказує Кралев. — Ти на краю прірви, Младенов. Сьогодні твій останній вечір!

— Навіщо влаштовувати сцену? — обережно вигукує старий, та в голосі його чутно нотки підсвідомого страху.

— Дійсно, ми не в театрі,— похмуро відповідає Кралев.— Ми прийшли виконати вирок. Його винесли інші, а ми лише виконаємо.

— Який вирок? — запитує старий зовсім перелякано.

— За вбивство Димова. Ти вбив Димова, щоб посісти його місце. А перед цим одружився з його спадкоємцею, щоб привласнити його гроші.

— Тут сталася помилка...

— Помилка, тільки твоя. Та прощення не буде нікому,— кидає Кралев.

— Кажу тобі: сталася помилка,— панічно переконує Младенов.— Димова вбила Мері Лямур.

— У Мері Лямур не стало б на це ні глузду, ні хоробрості. Йй нічого не давав шлюб з тобою.

— Не все так просто, чоловіче!..

— Вбивство Димова — це тільки один твій злочин,— веде далі Кралев, не слухаючи старого.— Другий злочин ще тяжчий: ти ввів у Центр Бобева!..

— Але ж уранці я вигнав його. Я вигнав його...

— Так, але після того, як привів. І після того, як він завдав нам багато лиха й наробив би ще дечого, коли б я не втрутився.

Кралев у цей час, мабуть, підводиться чи збирається підвестись, бо чути, як старий йому каже:

— Сідай, Кралев. Сідай, і давай в усьому розберемося.

І тут же лунає голос Кралєва не до Младєнова, а до когось іншого:

— Ну ж! Чого зволікаєш? Ждєш, поки він почне кричати?

— Заждіть!..— волає Младєнов.

Ляскають чотири постріли з пістолєта з глушитєлем. Потім — хрипкий гєлєс Ворєна:

— Так ми всіх перєполошимо. Треба було робити це дєсь в іншому місці. Тут не приховєш!..

— Годі приховувати, тепєр візьмємося за того негідника Бєбєва,— озиваєтьєся Вуж.

Я скидаю навушники й підводжуся. В приміщенні вжє майжє спєночєло. Тільки біля вікна й досі витають сєро-синюватє сутінки. І в цих сутінках завмерла постать Кралєва з націлєним на мєнє пістолєтом.

* * *

— Усе чув?— запитує Кралев трубним голосом, тримаючи пістолет, націлений мені в живіт.

Я мовчу, гарячково оцінюючи становище, й намагаюсь знайти якийсь вихід. Але виходу немає.

— Чув, кажу? — голосніше повторює Кралев. І, бачачи, що я не збираюся йому відповідати, додає:— Якщо ти чув, то вже знаєш, як це робиться.

Я міг би несподівано стрибнути на нього, але це надто відчайдушний вчинок, бо куля зіб'є мене раніше, а навіть якщо й не зіб'є, то за дверима напевно чатують Ворон і Вуж, і те, що не встигне зробити Кралев, вони зроблять спільними зусиллями. І все-таки раптовий напад— єдина надія. Тому я уважно стежу за рухами Кралєва, вичікуючи слушного моменту. Та й він пильнує за мною. Кралєв, здається, по-своєму зрозумів мій напружений погляд і несподівано, майже з цікавістю запитує:

— Що, злякався?

«Можливо, це тільки гра»,— зринає думка. Може, Кралєв лякає мене пістолетом, аби щось випитати. Але й це не тішить. Якщо він навіть прийшов випитувати, це «щось», звісно, буде тим, чого я ніколи не викажу. Отже, і тут на мене чекає та сама доля.

— Мені теж винесено вирок?— запитую я, аби хоч про щось довідатись.

— Смертний,— уточнює Кралєв.

— Схоже, що ти виносиш вирок і сам виконуєш їх.

— Виношу не я,— відповідає Кралєв.— І ти знаєш це, тебе попереджали, однак ти звик вдавати дурника.

Я мовчу, міркуючи, як би трохи затягти розмову, поки надворі зовсім стемніє, а тоді можна буде накинутись на нього.

— Ти прикидаєшся дурником, але це вдається тобі лише завдяки тому, що ти й справді дурень,— веде далі Кралєв.— Якби ти не був дурним, то раніше зняв би навушники. Це не врятувало б тебе, але мені важче було б тебе тут застукати. Якби ти не був дурним, то мусив би збагнути, що гонки на машинах— дитяча забава. Ми ще вчора вмонтували у твій автомобіль маленьку деталь, яка подає в ефір сигнали і повідомляє нас про твоє місцезнаходження. Навіть якщо тобі вдається на деякий час утекти від нас, ми швидко знаходимо

тебе. Так виявили тебе й учора ввечері, коли ти приїхав вистежувати нас...

— Я вже казав тобі, що в мене було побачення.

— Але ж я не такий телепень, щоб повірити твоїм вигадкам. А ти сьогодні по обіді повірив, що ми дали тобі спокій, і подався сюди, хоч тебе вже виглядали з віконця сусіднього будинку, не витрачаючи сил на гонитву...

Я краечком вуха слухаю його самовихвалання і продовжую аналізувати своє становище. З усього видно, що «сітроен» і спортивний «меркурій» були послані не Кралевим. Отже, коли б мені якимось дивом навіть пощастило вирватися з рук Кралева, я потрапив би до рук інших. Можливо, я не такий дурний, як про це каже Кралев, а все ж недостатньо обачливий. Коли б я чимось заклав двері, що ведуть на чорний хід, Кралев так легко не дістався б сюди. Хоч навряд чи й це допомогло б. І взагалі тепер я можу поскаржитися тільки своїм батькам...

— Я прийшов допомогти Ліді,— кажу я, аби щось сказати.— Ліда думала, що ти захочеш поговорити про неї з її батьком, тому чекає наслідків вашої розмови й потім...

— Не бреш, — перебиває Кралев.— Ліді в Парижі немає. Нам точно відомо. Все це наслідки твоїх паскудних махінацій...

— І за це мені винесено вирок?

— Ти добре знаєш за що! Ти зрадник, Бобев, і зараз заплатишся життям за свою підлу зраду.

— Це я чув ще тоді, як ви хотіли мене скупати у ванні.

— Тоді проти тебе були дрібні звинувачення. Ми думали, що ти лише французький агент. А як розібралися, то виявилось, що ти до всього ще й болгарський!

— Чи ти сповна розуму? — тихо промовляю я.— Ти навмисне вигадуєш, щоб поквитатися зі мною за інше.

— Хай буде так,— відступає Кралев.— А де тебе носило сьогодні вранці?

— Запитай Ворона, адже він переслідував мене по п'ятах. Запитай своє «піу-піу» — воно ж про все інформує.

— А чому ти сам не хочеш розповісти? Бо втік, щоб передавати по радіо? Та рації не виявилось... Вона зезла, як дим!

Чути щось схоже на кашель. Кралев сміється з явною втіхою, але не зводить з мене очей.

— Може, поясниш, навіщо тобі була рація? Ну, та годі про це. Нам відомо, що ти підтримував зв'язки з Болгарією. Скажи тільки, коли й через кого?

— Тут якийсь непорозуміння...— бурмочу я, відзначаючи в думках, що на горищі вже геть темно і при нагоді можна спробувати свій трюк із стрибком.

Кралев, напевно, відгадав мої думки, а може, це просто збіг: у лівій руці в нього спалахує широкий пучок світла, спрямований на мене.

— Тобі не заважає?— глузливо запитує він.— Нічого не вдієш,— адже незручно розмовляти поночі, та й я можу помилитися— замість живота влучу тобі в голову. Я, знаєш, завжди стріляю в живіт: легше цілитись і від цього вже немає порятунку, особливо як розрядиш цілу обойму... То ти кажеш, непорозуміння?

Він замовкає, споглядаючи, як я болісно кліпаю очима.

— Кліпай, кліпай,— радить Кралев.— Не так очі різатиме... То, кажеш, непорозуміння?.. Вірно, але мивже розібралися в ньому... Виявляється, механік з гаража працював на вас, а його дружина — на нас. Твій приїзд, монтаж радіостанції — все нам відомо. До речі, ми його пристукнули — так було домовлено з його дружиною. Вона ще гарна молодиця і знайшла собі іншого. Звичайні життєві справи. А тепер черга уколошкати тебе.

— Кралев,— кажу я, намагаючись не дивитися на світло.— Ти вже пристукнув Милка. Я сам це бачив. Шкоду, що не міг тоді втрутитися. Зате я докладно повідомив про це французів. Оповістив їх і про те, що ти готуєшся ліквідувати мене...

— Цікаво...— глузує Кралев.

— Май на увазі: я не базікаю. Зараз я в твоїх руках, і ти, звичайно, можеш убити мене, але пам'ятай: якщо за першим разом тобі зійшло, то тепер ти заплатиш за все сповна. Тобі лише зітнуть голову — не більше.

— Дурнику! — цідить крізь зуби Кралев.— Знайшов, чим лякати. Я можу вбити не тільки Милка й тебе, а й десяток таких, як ви, і ніхто мене навіть пальцем не торкне! Хіба ти не розумієш, що комуністів тут не вважають за людей? Небезпечніше копнути ногою собаку, ніж здихатися комуніста. Знайшов, чим залякувати, ех

ти, дурнику! — бурмоче Кралев, немов якомусь невидимому свідку.— Не ворущись! — гримає він.

Я зібрався був затулити долонею очі, аби вони перепочили від сліпучого світла.

— Слухай-но, пройдисвіте,— мовить Кралев спокійніше.— Якщо ти вирішив торгуватися зі мною, май на увазі, що по-твоєму не буде. Французами мене не залякаєш. Якщо хочеш торгуватися, давай це робити серйозно.

«Значить, це дійсно гра,— розмірковую я, намагаючись стежити крізь вії за кожним порухом Кралєва.— Тим-то він такий балакучий. Гаразд. Поки що гра мені на користь, бо гарантує певну відстрочку».

— Згода,— кажу я.— Що ти пропонуєш? І не блискай мені в очі ліхтариком.

Кралєв великодушно відхиляє на кілька сантиметрів убік промінь ліхтаря, і тепер одне моє око в напівтемряві.

— Де Ліда? — запитує він.

— Оце й увесь торг?

— Так. Кажи, де Ліда, і забирайся геть.

— Чекай-но, так не вийде! — перебиваю його.— Кажи, де Ліда, і одержуй обойму в спину? В живіт чи в спину — від цього не легше, Кралєв.

— Даю тобі слово честі не стріляти!

— І що я робитиму з цим словом? Мені треба гарантії!

— Які гарантії? Може, ти хочеш, щоб я віддав тобі пістолет?

— Я не такий зажерливий,— відповідаю.— Досить і поділитися: тобі — пістолет, мені — патрони. Але за умови, що в тебе в кишенях немає інших.

— Ти надто комизишся! — огризається Кралєв.— Дивись, а то примусиш мене відмовитись од торгу.

— От що, Кралєв: можеш вважати себе хитруном, але не думай, що своїми хитрощами зможеш витягти щось про Ліду. Дівчина переховується в такому місці, де її не знайде сам диявол. До того ж через два-три дні її там не стане. Зникне назавжди й безповоротно. Отже, якщо ти по-справжньому кохаєш її, не втрачай останньої нагоди.

— Але ж ти можеш обдурити, як тоді з готелем на майдані Етуаль,

— А ти перевіриш. У неї є телефон. Замовиш — і через п'ять хвилин знатимеш, є Ліда чи нема.

Кралев пильно дивиться на мене, ніби зважаючи мої слова. Потім, не випускаючи пістолета, затискає ліхтаря між ногами й лівою рукою швидко показує мені все, що в нього у кишенях.

— Задні кишені! — нагадую я.

Він неохоче повертається боком і вивертає одну кишеню, відтак підставляє мені другий бік і занурює руку в іншу. Там виявляється запасна обойма патронів.

— Хитруєш? Навіщо ж тоді цей торг?

— Хитрую! Просто забув, сволото!

— Кидай сюди!

Кралев кидає обойму. Я ловлю її.

— А тепер давай інші!

Він виймає з пістолета обойму і теж кидає мені.

— А в стволі?

Кралев дивиться на мене, ледве стримуючись, щоб не послати мене достобіса, потім нервовим жестом відкриває затвор, патрон вискакує й летить кудись у темряву.

— Ну, кажи! — підганяє мене Кралев.

Зараз він беззброний. Я міг би кинутись на нього і помірятись силою, але здійметься гвалт, і сюди вдеруться ті двоє. Вони прошиють мене, перш ніж я встигну відрахувати до п'яти. Краще розповісти йому всю правду. Він буде змушений піти вниз подзвонити Ліді, а це дасть мені кілька хвилин відстрочки і якусь надію на порятунок.

— Ну, кажи! — повторює Кралев. — Якщо ти гадаєш, що перехитрив мене, то помиляєшся. За дверима мої люди. — І він недбало киває на двері чорного ходу.

— Знаю, — кидаю я. — Знаю і те, що, як тільки повідомлю тобі адресу, ти відразу ж накажеш їм поквитатися зі мною.

— Саме так і буде... якщо ти й далі викручуватимешся. Ключ у дверях з того боку. Давай адресу — і в ноги!

— Ліда в Марселі... — кажу я.

Перед очима постає самотня дівчина в убогій сірій кімнаті готелю; вона припала до вікна й дивиться на вулицю, залиту білим світлом флуоресціюючих ліхтарів, на посивіле від куряви листя дерев та облуплені фасади похмурих провінційних будинків. Вона чекає порятунку. Вона чекає на мене. А в цю мить я виказую її таємницю чоловікові, від якого вона втекла.

— Де саме? Марсель — велике місто! — підганяє мене Кралев.

Ще мить тому я збирався дати йому якусь вигадану адресу. Та мене буде одразу ж викрито. Єдиний порятунок — сказати правду. Інакше все піде шкереберть.

— Готель «Термінюс».

— Телефон?

Називаю номер телефону.

Тільки-но я вимовив цифру — Кралев уже стоїть у дверях чорного ходу.

— Візьми навушники, — наказує він мені, — і на власні вуха почувеш наслідки перевірки. Якщо ти не збрехав, я скажу: «Все гаразд, Бобев», — і можеш бути вільним. Якщо ж адреса неправильна — сам знаєш, що на тебе чекає. Раджу не наближатися до дверей, перш ніж я не скажу: «Все гаразд». Інакше я ні за що не ручаюсь.

Він виходить, зачиняючи по собі двері. Клацає ключ у замку з того боку.

Я, звичайно, не збираюся брати навушники й чекати, доки Кралев скаже: «Все гаразд». Мені треба розумно використати ці кілька хвилин життя, поки він перевірить Лідину адресу. Кралев не стане зводити зі мною рахунки, перш ніж не пересвідчиться, що відшукав Лідине сховище.

На горищі темно, а мені здається ще темніше після сліпучих променів ліхтаря. Намацую на стіні вимикач і клацаю. Приміщення заливають мертві жовто-зелені промені. Напевно, попередній винаймач квартири захоплювався фотографією, — такі лампочки використовують лише в фотолабораторіях, — але зараз це світло здається мені зловісним.

Двері на чорний хід відчиняються всередину. Підпираю їх шафою, підтягаю до неї другу. Барикада не дуже надійна, але якийсь час протримається. Сподіваюсь, що ґрати у вікні також ненадійні. Та я помиляюсь. Виламати ґрати неможливо без спеціальних інструментів, а їх у мене немає.

Лишаються ще парадні двері. Підходжу до них, припадаю до замкової шпарини й напружено слухаю. Знадвору жодного звуку. Під дверима не видно світла, отже, на сходах темно. Тільки-но збираюсь несподівано вибігти на сходи, як ручка дверей повільно опускається. Хтось обережно перевіряє, чи замкнені двері. Це Ворон або Вуж.

Поки я стою біля дверей, з того боку клацає замок.

«Загородився»,— долинає глухий голос Вужа, і за мить моя барикада вже загрозливо трясеться — Вуж щосили гамселив у двері. Один, другий, третій удар. Навряд чи шафи довго стримуватимуть його удари: єдине, чого не бракує Вужеві,— це сили.

Знову безнадійно роззираюся довкола — віконце з масивними ґратами, двері парадного ходу, за якими мене підстерігають з пістолетом у руці, маленькі двері чорного ходу, що вже тріщать під натиском здоровила. Важко навіть вигадати кращу пастку за цю, в якій я опинився. Не лишилося ніякої надії, хіба що тільки думати, через скільки хвилин настане кінець.

Усе втрачено. Мій погляд падає на купу старих книжок і газет. А може, ще не все? Квапливо згрібаю обремки газет і кидаю їх крізь ґрати на дах будинку. Потім підпалю й вертаюся взяти ще.

Через кілька секунд на даху вже палає неабияке вогнище, його полум'я тривожно звивається у мороці ночі. Папір горить швидко, та я підкидаю ще й ще. Полум'я вогню на даху старенької будівлі стає чимдалі вищим і небезпечнішим.

Горище виповнюється димом. Мені важко дихати. Обливаючись потом, я продовжую гарячково жбурляти книжки й газети, а тим часом удари Вужа стають дедалі настирливішими. Розхитана барикада навряд чи протримається більш як три-чотири хвилини.

Аж раптом здалеку чути протяжне завивання пожежної сирени. Задихаючись від кашлю, я припадаю до стіни, сповнений нових надій. Звук сирени посилюється, незабаром вона вже пронизливо виє на дні вулиці Прованс. І ось на сходах чути важке тупотіння ніг.

Вуж перестав гамселити. Незважаючи на свою природну тупість, здоровило, напевно, збагнув, що треба тікати, аби не встряти в халепу. Я гашу світло, тихо відмикаю головні двері й ховаюся за ними так, щоб мене не помітили, коли їх відчинять. Невдовзі двері розчахуються — і в приміщення вбігає кілька пожежників, тягнучи за собою шланг і вогнегасники. Відчинені двері, клуби диму й те, що увага всіх прикута до вогню, дають змогу мені непомітно вислизнути з горища. Та спочатку я зазираю в щілинку — чи й досі Ворон чатує на сходах? Він, напевно, кілька хвилин переховувався у квартирі Младенова, а тепер знову піднімається на

горішню площадку. Я б сказав, що він злий і настирливий, як бульдог, але боюсь образити тварину.

В ту мить, коли Ворон долає останню сходинку, я стрімко вихоплююся з-за дверей і, зібравшись, щосили б'ю ногою у живіт охоронцеві Центру. Ворон розмахує руками, намагаючись утриматися на ногах, та, оскільки позаду немає ніякого опертя, гепається спиною на сходині і з гуркотом скочується аж на долішню площадку. Я біжу за ним, перестрибуючи по дві сходинки, та, як тільки наздоганяю Ворона, він підскакує й хапає мене за ноги. Допмагаю йому підвестись і заціджую знову,— тепер уже в жовті зуби, метнувши його на наступну площадку. За цим разом Ворон не ворушиться. На щастя, він стукнувся головою, і дай боже, щоб колись отямився.

Затамувавши подих, намагаюся ступати повільніше, як людина, яка вийшла довідатися, чому це такий шарварок довкола будинку. Внизу юрмляться мешканці і перехожі гаволови, Кралева й Вужа серед них немає. Пірнаю в натовп, дослухаючись, про що говорять, і, переконавшись, що на мене не звертають уваги, простую вулицею геть, роздумуючи над тим, що паризькі роззяви — диваки. Правлять теревені про кілька спалених на даху газет, і нікому з них не спаде на думку, що, може, поверхом нижче в цей час лежить убитий політичний діяч.

Розділ дев'ятий

На моєму годиннику лише дев'ять, і мені здається, що він спинивсь. Та, піднісши його до вуха, пересвідчуюся, що він працює. За такий короткий час сталося так багато подій, що в мене відчуття, наче вже північ.

Те, що зараз тільки дев'ята, мене, звичайно, тішить. Беру на Лафайет таксі й їду до вулиці Вів'ен, де полишив свого «ягуара». Однак подорож марна: машини немає.

Рушаю вузенькою вуличкою назад, обмірковуючи свої найближчі плани. Та, діставшись майдану біля Бірже, помічаю, що мене оточено щільним кільцем: один тип іде попереду, другий позаду, а третій стежить за мною із зеленої «веспе».

Система стеження свідчить, що це, звичайно, не люди Кралева. Сьогоднішне слідкування за мною з «сіт-

роена» й темно-синього «меркурія» вели також не люди Кралева. Отже, це американці або ж мої друзі-французи. Найвірогідніше, що французи.

Хтось інший, вразливий, на моєму місці, напевно б, образився, що за таку самовіддану працю на благо відповідних служб ці самі служби ще й беруть тебе на приціл. Та я рідко дозволяю собі на когось ображатися, до того ж я добре знаю правила гри, аби розраховувати на якусь вдячність.

Єдине, що я розумію в цю мить, ідучи до Великих бульварів у супроводі двох пішоходів і «веспе»,— це те, що, хоч і перебуваю зараз просто неба, моє становище таке ж трагічне, як і в пастці на горищі. Операція «Незабудка» розпочнеться не пізніше як завтра. Кралева, напевно, вже поспішає до Марселя. Він учинить розправу над Лідією, передасть її в надійні руки і потім вилетить до Греції чи до Туреччини, щоб особисто керувати операцією. Єдина людина, яка знає про замах на життя десятків тисяч безневинних громадян,— я, безпорадний, знезброєний один, що скрадається паризькими бульварами під охороною трьох французьких наглядців, утративши радіостанцію, автомобіль, зброю і маючи в кишені всього-на-всього кілька франків.

Повільно простую вулицею, безтямно розглядаючи вітрини ювелірних магазинів, прикрашених монетами, золотом і таблицями курсу турецької ліри й наполеондора. Іду, не чуючи ніг, не відчуваючи втоми, не відчуваючи нічого, крім неприємної порожнечі, якоїсь безнадійної самотності в безмежному порожньому просторі, де відлунюють лише мої кроки.

«Ну ж, хапайте мене! Я все одно ні на що не здатний!» — в думках наказую переслідувачам і водночас гарячково оцінюю, чи справді ні на що не здатний, чи це просто втома породжує в мені почуття такої трагічної безвиході.

Я міг би піти до Франсуаз. Вона казала, що після сьомої буде вдома. Міг би піти й викласти їй усе про операцію «Незабудка». Але ж Франсуаз — лише виконавець, як і я. Вона сама нічого не вирішує, а що вирішать інші — невідомо. Звичайно ж, вони не вступатимуть у конфлікт з американцями тільки заради того, щоб справити на мене приємне враження.

І все ж мені необхідно відвідати Франсуаз. Не для того, щоб утаємничувати її в операцію «Незабудка», а

щоб улагодити деякі інші справи. Між іншим, зауважити їй, що нагляд за своїми ж людьми — це розтринькування державних грошей.

Виходжу на Великі бульвари й на першій же стоянці беру таксі. З прикрістю, але й з певною гордістю констатую, що через дві хвилини пішохідний ескорт замінюється автомобільним. Отже, бувають моменти, коли й рядового виконавця вшановують певною громадською увагою.

Франсуаз відчиняє мені двері й веде до ательє без зайвих закидів, але й без натяку на доброзичливість. Одне слово, тримається досить холодно. Аж не віриться, що якихось десять годин тому вона завмирала в моїх обіймах. Відверто кажучи, я завжди думав, що ця жінка може однією рукою пестити мене, а другою, не моргнувши оком, розрядити в спину пістолет. І зовсім не зі злості — просто служба, та й годі.

— Чого прийшов? — запитує вона так, що цю фразу можна розуміти й по-іншому: «Я не думала, що в тебе вистачить нахабства прийти сюди знову».

— Ти навіть не запрошуєш мене сісти? — ухиляюсь од відповіді я.

Жінка байдуже знизує плечима:

— Розташовуйся. Але май на увазі: я не зможу приділити тобі багато часу.

— В мене часу також обмаль. Унизу на мене чекають ваші наглядачі. Я не можу примушувати їх годинами стовбичити надворі.

Вона не звертає уваги на моє зауваження, бере зі столу пачку «синіх» сигарет і, не сідаючи, палить. Тримається вона зі мною так, що всі її дотеперішні грубощі видаються якимось сентиментальним кривлянням.

— Франсуаз, я хотів би знати, чим я завинив?

За звичайних обставин вона сказала б: «А ти як сам гадаєш?» або: «Не вдавай дурника», — але зараз відрубє навпрямки:

— В найтяжчому: подвійній грі.

— Вигадки! — презирливо гугнявлю я й собі беру «синю», бо мої сигарети скінчилися так само, як і гроші.

— Ти дуже нахабний. Але нахабство дає перевагу лише в тому разі, коли супроводжується відповідною дозою обачливості. Ти не врахував однієї обставини: таких, як ти, завжди ставлять під сумнів — хто вже раз зрадив, може зрадити й удруге.

· Раніше я не звернув би уваги на цю повчальну репліку. А зараз вона править мені за рятівну стрілку компаса. В нашій професії не варто багато балакати саме тому, що іноді хочеш сказати одне, а прохоплюєшся зовсім про інше. Мені зрозуміло, що для Франсуаз я й досі зрадник батьківщини, але такий зрадник, котрий веде подвійну гру. Треба тільки розібратися, з чого вона взяла, що я веду подвійну гру.

Вранці такого звинувачення не було. Отже, воно з'явилось пізніше. За цей час устигли перевірити апаратуру, що схована в мене під газовою плитою. Я не звернув уваги на такий факт: Франсуаз із властивою їй недовірою наказала перевірити — дійсно я сховав апаратуру чи залишив її в автомобілі. Тепер дещо постає переді мною зовсім в іншому світлі. Я розумію причину несподіваного спалаху кохання в чорнявки цього ранку — довше затримати мене в себе. В апараті був магнітофон, він записав усе, що я почув, але не переказав Франсуаз. Сьогодні цей запис прослухали саме в той час, коли я був у цій студії.

Я не фахівець з радіоапаратури, на те є техніки, але маю певні знання, необхідні для моєї професії. Одержавши маленьку пластмасову скриньку, я уважно оглянув її і, судячи з її мініатюрних розмірів та з того, що вона не відкривається — обидві частини щільно склеєні, — вирішив, що в ній не може бути магнітофона. Недовіра до технічного прогресу обернулася для мене великою неприємністю. В апарат, напевно, вмонтували зовсім маленький магнітофон і навмисно щільно заклеїли його, щоб перевіряти таких, як я, новачків і повністю виключити можливість контролю над апаратурою. Люди, що приходили сьогодні вранці до мене в квартиру, замінили апаратуру іншою, ідентичною.

Всі ці думки пролітають у мене в голові, поки я роблю три затяжки сигаретою. План дії вже готовий.

— Франсуаз, — кажу їй, — я завжди був щирій і точний у своїх інформаціях, крім одного-єдиного разу. Але й тоді моя неточність не була результатом подвійної гри...

— Годі узагальнювати, — перебиває мене чорнявка. — Кажі конкретно!

— Що ж, давай конкретно. Я приховав од тебе дещо з підслуханої розмови. Власне «приховав» — дуже гучно сказано, бо, якщо ти пам'ятаєш, я згадав про цю операцію. Тільки згадав, бо хотів довідатись про неї

детальніше — операція зветься «Незабудка» — й потім дати вам вичерпну інформацію. Ти ж сама якось сказала, що я людина ефекту...

— Поганого ефекту... — поправляє мене Франсуаз.

— ...Одне слово, я хотів уразити вас, несподівано розкривши щось дуже важливе. До речі, можу зауважити, що тепер, після моєї останньої розвідки, я стою на порозі цього.

— Чекай-но, — спиняє мене Франсуаз. — Ми спочатку подивимось, чи потрібні нам твої сенсаційні відкриття. Скажи мені краще таке: якщо ти не ведеш подвійної гри, чому тоді так панічно втікаєш од наших людей? Либонь, знову хочеш когось уразити? Вразити потужним мотором, якого ми тобі встановили.

— Я і в думці не мав, що за мною стежать ваші люди. Вранці до мене прив'язалися двоє нахаб із Центру, я спекався їх, щоб зателефонувати.

— Куди?

— Ліді, в Марсель.

— Про що ти з нею розмовляв?

— Про Кралева. Він геть сказився. Я наказав їй ні в яким разі не виходити з кімнати.

— Звідки телефонував?

— З поштового відділення в Ножані.

— Гарзд, ми перевіримо, — кидає Франсуаз, хоч добре розуміє, що я кажу правду. — Навіть якщо так і було насправді, це ще не виключає можливості подвійної гри.

— Франсуаз, не забувай, що, як тільки до мене прийшов американець, я відразу ж сповістив тебе.

— У подібних випадках завжди так роблять, щоб спантеличити другу сторону. Ти відмовив американцеві, бо він зробив дурницю, прийшовши до тебе на квартиру, а ти підозрював, що тебе вдома підслуховують. Іншим же разом ти з переляку або з жадібності прийняв би його пропозицію.

— Вигадки! — презирливо відказую я й гашу сигарету.

— А гонки по обіді — також вигадки? Ти щез десь у пасажі Вів'єн... Навіщо тобі було втікати? Куди ти поспішав?

— Я вже казав тобі: мені треба було здихатися людей Кралева. Я поспішав до Младенова...

— Ет, такий наївний, що зібрався поговорити з Младеновим у його квартирі, думаючи, що люди Кралева не підслухають вас! Розповіси це комусь іншому!..

— Я тобі ще не все сказав,— перепиняю її.— Та, оскільки ти поспішаєш, напевно, й не докажу. Хочу завважити тільки ось що: подвійної гри я не веду, але платять мені у двох місцях. Ви сплачуєте звинуваченнями, американці ж — смертельними вироями. Сьогодні ввечері Кралев спробував мене ліквідувати.

— Знову пози! Знову ефекти! — кричить Франсуаз, забачивши, що я закурюю «синю», зосереджено випускаючи під стелю широку цівку диму.— Ну ж, розповідай! — підганяє вона мене.— Можливо, я викрою хвилинку, щоб вислухати тебе. З такою, як ти, людиною зовсім одмовишся від особистого життя.

Я стисло, але вичерпно викладаю їй свої пригоди на горищі, не приховуючи нічого, крім головного звинувачення Кралєва,— заміняю його на друге, не менш тяжке звинувачення в тому, що я дезертирував з американської служби й працюю на французів. У всьому ж іншому додержуюсь точності, бо трапляються випадки, коли правда сприймається переконливіше від брехні.

Франсуаз уміє слухати й жодного разу не перебиває мене. До речі, вона це робить з цілковитою байдужістю, поки йдеться про мої особисті переживання, і виявляє помірний інтерес лише до окремих деталей, пов'язаних із тим завданням, яке стоїть переді мною.

— Отже, знищено весь Центр, крім тієї людини, яку треба було ліквідувати, а вона незабаром відновить це підприємство,— підсумовує чорнявка, невдоволено дивлячись на мене.

— Так,— погоджуюсь я.— Ефект ланцюгової реакції виявився сильним, але не таким, як ми передбачали. Младенов, якого ми вважали стовпом нового Центру, вбитий, а Кралєв, якого слід було дискредитувати, вцілів.

— Добре, хоч розумієш наслідки.

— Дотеперішні наслідки,— сумирно вточнюю я.

— Ага, бо думаєш до безкінця продовжувати низку вбивств? Чи ждеш, поки сам наразитися на нього...

— Поки що баланс на нашу користь,— нагадую я.— Щоправда, ліквідували Младєнова, та це, може, й краще. Ти мала рацію: Младєнов діяв би під моїм керівництвом лише в тому разі, якби американці менше платили. А вони платять добре. Тож нічого сумувати за ним. Лишається тільки розв'язати питання з Кралєвим...

— Ти сам збираєшся розв'язати його?

— Гадаю, що зумів би й я. На відміну від тебе, маю трохи вільного часу.

— Не смій нічого робити! — попереджає Франсуаз.— Ти маєш погану звичку робити більше, ніж тобі наказують.

— Вислухай мене, Франсуаз: я не збираюся втручатися у велику політику, то не моя справа, але мені здається, що з Кралевим ви дуже ризикуєте. Якщо здійснять цю жахливу операцію, громадська думка буде спрямована проти вас, оскільки операцією керувала людина, що прибула з Франції. Таку деталь навряд чи вдасться зберегти в таємниці. Нехай американці самі відповідають за свої дії і не підмочують вашої репутації.

— Твоя думка з цього приводу нікого не цікавить,— кидає чорнявка.

— З другого боку,— співаю я своєї, не чуючи її зауважень,— з ліквідацією Кралева нинішній Центр остаточно розвалиться, це дасть нам можливість спробувати при нагоді створити новий «ІМПЕКС». Треба зважати й на те, що Кралев не має підтримки серед емігрантських кіл. Його відверто ненавидять за грубощі й безоглядність. Що ти скажеш, якщо ми його прикінчимо й почнемо все з початку, га?

— Я не можу тобі нічого сказати. Ці питання не входять до моєї компетенції. Доповім, куди слід, і потім...

— «Потім» здійсниться операція, і проблема Кралева відпаде.

— А чи не здається тобі, Емілю, що ти досить спритно оперуєш логікою для того, аби приховати своє особисте бажання звести рахунки з цією людиною? Кралев уже спробував знищити тебе і може зробити це ще раз. А найбільше тебе ображає, по-моєму, те, що він поїхав викрасти даму твого серця й відвезти її в невідомому напрямку.

— Вигадки! — втрете за сьогоднішній вечір вигукую я.— Хоч я певною мірою й співчуваю Ліді, однак мушу тобі сказати, що вона мені не подобається. Облишмо питання про симпатії й антипатії,— зараз вона потрібна мені тільки як принада.

Я енергійно гашу сигарету, показуючи цим свою зневагу до Ліді, і веду далі:

— Франсуаз, ми не діти, я знаю, що є питання, які ти можеш розв'язати сама, а є такі, яких не можеш. Також відомо, що час летить дуже швидко, а нам зволі-

кати не можна. Поки ми тут із тобою розмовляємо, Крале-в доїжджає до Марселя. На щастя, він нікчемний водій і його «пежо» такий поганий, що я наздожену його, якщо навіть виїду опівночі. Прошу в тебе дозволу на зовсім безневинний учинок: поїхати в Марсель, перевезти Ліду в надійне місце, скажімо, в Канни або Ніццу, й чекати там твого розпорядження, що робити з Крале-вим: розправлятися з ним чи поки що утриматись.

— Це ти міг би зробити й без спеціального дозволу. Взагалі твої взаємини з жінками не стосуються служби.

— Так, але я хочу, щоб ти була в курсі справи й не пізніше як завтра в обід повідомила мене про найважливіше — маю я право діяти чи ні.

Франсуаз якийсь час роздумує. Потім запалює сигарету, робить глибоку затяжку, випускає густу цівку диму мені в обличчя, зміряючи мене неприємним у таких випадках поглядом:

— Гаразд. Ти зупинишся в Каннах у готелі «Мартинець». Чекатимеш мого дзвоника від дванадцятої до першої години. Хочу лише застерегти: дозволивши собі якесь свавілля, ти цим самим підпишеш собі остаточний вирок. На відміну від сьогоднішнього, цей вирок буде виконано.

— Облиш ці ніжні обіцянки,— мовлю я.— Краще накажи своїм людям, щоб вони перестали переслідувати мене.

— Я не шеф служби стеження.

— Але сьогодні це була твоя ініціатива.

— Подивимось: що буде можливо, те й зробимо,— ухильно відповідає чорнявка.— Май на увазі, що вже десята година.

— Ти можеш зробити все, що захочеш.

— Коли б це було так, я б тебе задавила. Через твої пригоди в мене сьогодні зірвалося дуже важливе побачення.

— Не примушуй мене ревнувати. Людина гірше править автомобілем, якщо в неї голова забита ревнощами.

Останніми фразами ми обмінюємось, уже йдучи.

— Франсуаз,— кажу я,— телефон за два кроки від тебе. Накажи, щоб мені повернули автомобіль, і позич грошей на бензин.

— У тебе знову вкрали машину? — іронічно зводить брови Франсуаз.— Мушу тобі сказати, що це зробили не наші люди.

— Ти певна?

— Абсолютно. Що ж до другої просьби, зараз при мені тільки п'ятдесят франків. Можеш забрати їх.

Вона витягає з сумки гаманця й витрушує з нього гроші на стіл. Я беру п'ятдесят франків, великодушно залишаючи дріб'язок.

Невдовзі ми вже прощаємося в передпокої. Потискаючи мені руку, Франсуаз задумливо дивиться на мене великими чорними очима.

— Я не вірю в передчуття, але чомусь мені здається, що ми бачимось востаннє.

— Ти сьогодні з самого ранку співаєш мені вічну пам'ять. Навіть коли щось і скоїться,— це, зрештою, невелика втрата. Адже ти сама сказала, що я тільки пан Ніхто.

— Ти цього не забув?..— підводить брови Франсуаз.— Ну що ж. На все добре, пане Ніхто!

* * *

Жінкам, як правило, притаманне почуття інстинкту. Та добре, що природа інстинкту ще недостатньо вивчена й зрозуміла. Франсуаз не помилилася, кажучи, що ми бачимось востаннє, але, на щастя, не збагнула причини нашої розлуки.

Залишаю будинок на Сен-Оноре, й мене посідають зовсім інші проблеми, зокрема матеріально-фінансові й транспортні. Заскакую до кав'ярні й з'ясовую по телефону, коли йде поїзд на Марсель. Експрес вирушає десь опівночі. Виходжу надвір і ловлю таксі:

— Готель «Насьйональ»!

У мене аж надто мало грошей на такий дорогий транспорт, та час дорожчий. До того ж, навіть вишкрібіши з кишені всі свої франки, я все одно не зберу суми на залізничний квиток до Марселя, отже, кілька франків не міняють становища. Вся надія на літню красуню з високими грудьми й чутливим характером.

Ідучи в таксі до готелю, я спокійно вивчаю рух довоклишнього транспорту. Нагляд за мною триває тепер з допомогою потужного сірого «сітроена» й старенького зеленого «рено». Цього, до речі, слід було й сподіватися: наказ про нагляд виконується негайно, а про скасування розпорядження повідомляють перегодя.

Таксі зупиняється біля фасаду готелю «Насьйональ».

Прощаюся з водієм, подаючи йому один банкнот—виявляю притаманну бідарям щедрість, заходжу до людного холу й питаю, в якому номері оселилася актриса Мері Лямур.

Мері зустрічає мене в рожевому пеньюарі, тремтячи від нетерпіння. Якщо бути відвертим, нетерплячка взаємна, та я вміло приховую її.

— Прийми мої щирі співчуття, люба!—вітаю я красуню.— Твій молодий три години тому віддав богові душу.

Вражена цією новиною, Мері пригортає мене дебелими руками й починає цілувати, плачучи з радощів.

— Не журися, люба,— мурмочу я, намагаючись визволитися з обіймів, що поглинають мене, як морський приплив.— Тепер нема чого хвилюватися.

— Невже це ти відправив його на той світ?— допитується вона, вгамувавши перші почуття.

— Ні, я не здатний на такі вчинки. Його відправили на той світ Ворон і Вуж за наказом Кралева. Але це деталі. Люба Мері, віднині ти вільна й багата.

— Спасибі тобі, мій хлопчику!— шепоче актриса, роблячи другу спробу віднести мене в обіймах на канапу.

Та, знагла стямившись, витріщає на мене очі:

— А як із Кралевим? Дуже я боюсь цієї людини! Він цю справу так не залишить...

— Яку справу?

— Спадщину. Він не заспокоїться, доки не пограбує мене.

— Ти маєш рацію. Більше того, він упевнений, що ви вдвох із Младеновим убили Димова. Тому, власне, й знищив Младенова: це кара за смерть Димова.

— Значить, він хоче скарати й мене!..

— Цілком можливо.

— Емілю, ти повинен врятувати мене від цього розбійника. Ти зробив для мене вже так багато... Не дозволяй же розбійникові убити мене!..

— Я б радо допоміг тобі. Але, на жаль, не можу.

— Чому?

— А тому: Кралев поїхав до Марселя в якихось темних справах. Це дуже зручно— в Марселі я маю людей, які сповна розрахувалися б з ним. Та, на превеликий жаль, у мене викрали автомобіль, до того ж у моїх кишнях залишилося кілька франків...

— Можеш узяти «сітроен» Димова, тобто мій.

— А гроші?

— Я дам тобі п'ятсот франків. Вистачить?

— Це навіть забагато. Люба Мері, вважай, що тебе вже врятовано. До речі, де твій «сітроен»?

— Внизу, біля другого входу.

— Дай мені ключі.

— Невже ти так відразу й поїдеш? Я тебе стільки ждала...

— Знайди в собі сили й зачекай ще трохи. Зараз дорога кожна хвилина.

Актриса виймає з сумки ключі, ще й досі прикрашені емблемою скорпіона і, примхливо насупившись, подає мені.

— Ти недобрий...

— Зате моторний. До речі, не забудь про п'ятсот франків...

Доводиться стерпіти прощальні обійми і слиняві поцілунки. Відтак махаю їй рукою і стрімголов біжу сходами вниз.

* * *

Заправник бензоколонки викручує кришку бака, встромляє шланг і починає заливати пальне. Жовта неоновна реклама «Шелл» блищить у нього над головою, як ореол. Я механічно стежу за рухом цифр на лічильнику й думаю про те, чи не вчинив я легковажно, вирішивши поміняти поїзд на автомобіль.

«Сітроен» — чудова марка, але й найкраща машина навіть при ідеальному шофері під час тривалої їзди не може розвинути максимальної швидкості. На окремих ділянках шосе спідометр покаже сто тридцять, але середня швидкість за годину не сягне й дев'яноста кілометрів. Адже дорога — це населені пункти, повороти, зустрічний транспорт, залізничні переїзди, затори, не кажучи вже про пости автоінспекції, що полюють на порушника правил руху. А поїзд із точністю хронометра щогодини відмірює сто двадцять кілометрів. Французькі залізничники славляться в цілому світі. Не те що французькі шофери, які схожі на своїх колег в інших країнах.

— Усе! — проказує робітник, закручуючи кришку бака й охайно протираючи переднє скло.

Сплачую відповідну суму грошей плюс чайові й вирушаю в путь. До Марселя «сітроен» мені лише заважа-

тиме, але потім стане в пригоді. Я не впораюся з Кра-левим, не маючи автомобіля, викрадати ж чужі маши-ни — значить побільшувати ризик. Одне слово, жереб кинуто, і тепер мені треба дужче натискати на педаль акселератора, не боячись, що моя нога залякне від напруження.

«Сітроен» — чудовий потужний автомобіль. На великій швидкості він присідає до асфальту, отже, не загрожує небезпека перекинутися десь на повороті, як це трапляється з американськими машинами. Шкода лише, що не можна розвинути швидкості. На кожному перехресті чатують несподівані перешкоди: виринають грузовики, зупиняються автобуси й таке інше.

Виїхавши нарешті на широкий шлях, я позираю на світлий циферблат годинника — десять годин п'ятдесят хвилин. Стрілка спідометра стрибає до поділки сто двадцять кілометрів. Умикаю фари дальнього освітлення й урізаюся в морок — назустріч нічному вітрові, що б'є в скло й свистить у прочинене віконце.

На шосе ще досить жвавий рух, усі поспішають так само, як і я, тож тільки те й роблю, що блимаю їм, мовляв, можу їхати й швидше за них, випереджаю інші автомобілі, пролітаючи так близько, що водії перелякано стороняться. Єдиний автомобіль, що не відстає від мене, — сирій «сітроен», який стежить за мною ще від вулиці Сен-Оноре. Та десь на тридцятому кілометрі він раптом зникає. Попервах я намагаюся встановити, хто його замінив, та згодом пересвідчуюсь: ніхто. Франсуаз усе ж таки виконала свою обіцянку: переслідування припинено.

Франсуаз, і сама того не знаючи, дуже влучно назвала мене паном Ніхто. Я насправді Ніхто, тільки без титула «пан», бо з підкидька-безбатченка не виросте пана. Мої дитячі спогади пов'язані з сирітським притулком — з вузьким темним коридором, голою казарменою спальнею, вишикуваними в три ряди солдатськими ліжками з сірими ковдрами й мулькими, наче рогожа, рудими простирадлами. Вогке, вистелене плитами подвір'я, сморід квашеної капусти, що тхне знизу, з кухні, сморід брудного мокрого ганчір'я, яким ми кожного вечора мили дощану підлогу, одноманітне мурмотіння молитов перед злидняцькою пісню юшкою і глевкий окраець чорного хліба — все це було в сирітському притулку.

І різкий, мов рипіння дверей, голос виховательки, коли вона давала мені стусанів: «Можеш поскаржитися батькові та матері!»

Інші діти знали хоч імена своїх батьків, які покинули їх чи померли. Я ж не відав і цього. Знав лише, що приніс мене сюди якийсь незнайомец, знайшовши біля дверей свого будинку. Мене назвали Найденом, хоч ім'я, як і прізвище Найденов, були вигадані,— адже треба людині мати якесь ім'я й прізвище.

Пригадую, як одного дня до Петка прийшов його батько. Петкова мати померла, а батько за щось потрапив до в'язниці і, вийшовши на волю, приїхав забирати сина. Поки Петко в спальні гарячково перевдягався, ми, з'юрмившись біля вікон, дивилися на його батька, який чекав на сина внизу, на подвір'ї. Він був геть обстрижений, у зім'ятих штанах, але це був справжній батько, і ми заздрісно дивилися на нього.

Пам'ятаю, відтоді завжди, як тільки вихователька відлупцює чи вщипне мене твердими, наче лещата, пальцями, я натягував на голову колючу ковдру, щоб не було чути мого хлипання, і уявляв собі, як завтра до нашого сирітського притулку прийде чоловік, так само високий, як Петків батько, й суворо накаже виховательці: «Негайно приведіть мені Найдена Найденова. То мій син, я прийшов забрати його додому!»

...Яскраві промені фар наражаються на велетенського грузовика, обвішаного, мов новорічна ялинка, застережливими червоними й зеленими ліхтарями. Назустріч одна за одною вихоплюються легкові автомашини, і я змушений повільно їхати за цією потворою, що загородила мені шлях. Що далі, то частіше траплятимуться на шосе такі грузовики — товари перевозять здебільшого вночі.

Нарешті низка зустрічних автомобілів уривається, я, застережливо блимаючи фарами, випереджаю грузовика й знову тисну педаль акселератора. Коли минаю сонне Фонтенбло, годинник показує пів на дванадцятю. Шістдесят кілометрів за сорок хвилин — це непогано. Якщо мені вдасться витримати таку швидкість, я надожнену «пежо» Кралева ще до Ліона.

Шосе перерізує віковічні ліси Фонтенбло. На кожному закруті світло фар ковзає по кронах велетенських старих дубів, вихоплюючи з мороку стрічку шляху. Шосе рівномірно лягає під колеса автомобіля, дерева одне за одним відступають назад, наче їх лічить якась невиди-

ма нетерпляча рука, і тільки свист вітру в прочинене віконце свідчить про те, що «сітроен» перевищує дозволєну швидкість.

...Мій батько так ніколи й не прийшов. Він, напевно, зовсім не знав про моє існування, а може, його вже не було й на світі. Та одного дня по мене таки прийшли. Це сталося після закінчення прогімназії*, коли сирітський притулок випускав своїх вихованців, розподіляючи їх серед бажаючих узяти на утримання. Мене обрала якась жінка. Не дуже молода, але ще гарна, в надзвичайно чистій білій сукні, з надмірно нафарбованими губами. Вона оглянула кількох хлопчиків і зупинила свої зеленкуваті очі на мені. Потім погладила мене по щоці й запитала: «Як тебе звать, хлопчику? Найден? Найдене, хочеш жити в нас?» — «Хочу», — ледве чутно проказав я, і груди мені виповнилися таким теплом до цієї жінки з зеленими очима, що я мало не знепритомнів.

Пані Єлена мешкала у великій квартирі з чотирьох кімнат. Тоді я навіть не уявляв собі, що існують такі квартири — вся в килимах, оббиті оксамитом меблі, картини лицарів і жінок у прозорому вбранні. Чоловік її часто виїздив у торговельних справах і цілими ночами не повертався додому. За відсутності чоловіка пані Єлена запрошувала до себе в гості подруг. Вони багато розмовляли, пиячили й влаштовували у вітальні та їдальні неймовірний розгартіаш. Прибирати в квартирі щодня приходила жінка, але вона в обід ішла додому, тож я мусив мити тарілки й келихи, ходити по крамницях, прислужувати гостям і прибирати після них.

Згодом, пригадуючи це, я збагнув, що пані Єлена розраховувала й на деякі інші послуги з мого боку. На другий же вечір, розклавши на канапі свої дебелі тілеса, вона загадала мені робити їй масаж. Але я, напевно, виявився дуже дурним чи полохливим, бо вона кілька разів вигукувала: «Ух, який же ти незграбний», «От, недоробок» і «Ну, чого ж зволікаєш?», а потім вигнала мене на кухню.

До цього випадку вона ставилася до мене дуже уважливо, навіть ласкаво, в мені жило щире, тепле почуття до пані Єлени, незважаючи на задушливу атмосферу міцних парфумів і жіночого поту, що завжди супрово-

* Прогімназія — сїм класів.

джували її. Та відтоді пані Єлена стала на мене гримати й лаятись, поки одного дня не скоїлося лихо.

Того пообіддя в їдальні зібралося з півдюжини гостей. Куплений з цієї нагоди вермут швидко скінчився, й пані наказала мені принести ще літр вина й дві пляшки содової води, давши мені столовову монету. Я хутко зробив усі покупки, хоч у шинку було завізно.

«А здачу?» — запитала пані Єлена.

І раптом я згадав, що залишив здачу на шинквасі, схопивши обіруч три пляшки. Довелося бігти назад, однак шинкар відповів, що не бачив ніяких грошей. Згоряючи від сорому, я повернувся додому.

«Шинкар каже, що я не залишав грошей. Але він бреше».

«Шинкар не стане брехати, це ти брехун!» — вигукнула пані Єлена й навідліг ляснула мене по обличчі. Я звик до стусанів, але вона влучила мені в око, і це так розлютило мене, що, коли пані замахнулася вдруге, я вкусив її за руку. Тоді жінка накинулася на мене з такою істерикою, що порівняно з цим управні, але помірні ляпаси моєї колишньої виховательки здалися мені дрібницею.

«Ти заб'єш його до смерті!» — спробувала була вгамувати її одна з гостей, яка вийшла на кухню по сандвічі. Та це ще більше роззлостило пані Єлену, і вона заходилася мордувати мене, поки я нарешті не втік. До цієї квартири з лицарськими картинками й запахом шипру та жіночого поту я вже не повернувся.

...Стрічка шосе, виблискуючи в нічній темряві, стелиться під колеса «сітроена». Вряди-годи мелькають мовчазні селища з мертвими темними будинками, між якими дорога робить різкі закрути. Інколи обіч шосе мигтять бензоколонки з неоновими жовтими написами, «Шелл» або червоно-білими «Ессо». Проїжджаю Санс і дістаюся Оксера. Подолано ще сто десять кілометрів на автомашині Мері Лямур. Вже близько першої години ночі.

Не збавляючи швидкості, припалюю сигарету. В далечині час від часу спалахують фари самотніх автомашин. Неуважно стежу за цими вогниками, механічно сигналізуючи у відповідь фарами, а сам думаю про те, що буде, і про те, що вже було.

На годинника не поглядаю, щоб не помічати, як швидко збігає час. Подивлюсь аж у Шалоні, а до нього ще

сто вісімдесят кілометрів. Не буду повертатися думками й до того, що минуло, бо хоч усе це було дуже давно, завжди, коли я згадую про нього, мене охоплює неприємне почуття порожнечі, наче у мене в грудях порожньо, довкола також порожньо, немає за що вхопитись, і я тону, розчиняюся в порожнечі.

Не знаю, відчувають подеколи таку самотність інші люди чи це притаманно лише мені, тому що я з самого початку був Нікто, прийшов з Нізвідки й перше, що відчув у житті,— порожнечу.

Єдина жінка, яка збудила в мені тепло, сказавши: «Чи хочеш ти жити в нас?» — одночасно привчила мене стерегтися цього тепла. Чим дужче спалахує в тобі потяг до когось чи до чогось, тим більше треба стримувати себе, щоб не потрапити в пастку.

«Особливо додержуйся цього правила щодо жінок», — казав мій другий опікун.

Другим моїм опікуном був видавець. На відміну од пані Єлени, він грубо ставився до мене з самого початку. І знову ж таки, на відміну од пані, в ньому іноді прокидалося почуття людяності,— звичайно, в такій мірі, наскільки він міг його виявляти. Підприємство містилося в двох кімнатах старої будівлі — кабінет директора й бухгалтерія. Крім того, на подвір'ї був склад. Він скидався на комору з полицями, захарашченими пакунками книжок, що сягали аж під стелю. Я бігав по складу й видирався довгою драбиною на полиці під керівництвом його службовця бай Павла, який, схилившись над листами-замовленнями, командував:

— «Русявої Венери» — десять примірників, «Чоловіки віддають перевагу блондинкам» — вісім примірників, «Пальми біля тропічного моря»...

Видавець одержав паризьке виховання і, хоч щиро ненавидів Париж, добре усвідомив, що всякі любовні пригоди легше продавати, ніж книги з історії релігії. Завдяки цьому він зумів зміцнити фірму свого померлого батька, що ледве зводив кінці з кінцями, і якимось та задовольняв потреби марнотратки дружини.

Коли одержані протягом дня замовлення бували виконані, я забивався в куточок і заглиблювався в якусь читиво. Моя невибагливість щодо духовної їжі часто драгувала бай Павла: «Знову порнографія... Знову жовта література... А «Від Геракліта до Дарвіна», яку я тобі приніс, так і лежить нечитана!»

Бай Павел поклав собі за мету виховувати мене ідейно, та книжки, які він приносив, здавалися мені нудними, а йому бракувало хисту до слова, аби розтовкмачити мені їхній зміст. Видавець, навпаки, був куди красномовніший, надто після другого літра вина. Коли в нього виникали конфлікти з дружиною — що траплялося майже щотижня, — він приходив ночувати до свого кабінету, на канапку, вкриту запорошеним псевдоперським килимом, посилав мене з обплетеною сулією по вино і довго пив. У сусідній кімнаті-комірчині, де я спав, було чути, як шеф вимірює кроками свій кабінет, і я вже чекав, коли він викличе мене: після такої дози вина він щоразу кликав мене до себе, відчуваючи потребу в співбесідникові, а точніше, в слухачеві.

«Сідай он там! — наказував пан Бобев, показуючи на віденського стільця в кутку. — Сідай і слухай, що я тобі казатиму!»

Він також сідав, обираючи зручнішу позицію, зосереджено підводив голову й повчально махав рукою із затисненою між пальцями цигаркою:

«Хлопчику мій, ти байстрюк... Для таких, як я, людей це не має значення, — рука з цигаркою робила широкий зневажливий рух. — Війон і Аполлінер також були байстрюки. Але це не означає, що тобі треба пишатися. Між ними й тобою є маленька різниця ось тут, — рука з цигаркою красномовно торкалася ораторового чола. — Я, звичайно, міг би тебе всиновити. Іноді я навіть думаю про це, щоб насолити пані курві — моїй дружині. Я можу це зробити, але що ти від цього матимеш? Будеш змушений шанувати мене, повіриш у брехню про добрі задатки людини, станеш рабом громадських стосунків. Не будь рабом! Завжди будь вільний духом!»

Останню фразу він, як правило, вигукував войовничо, підводив голову, немов був ладний ударити мене, якщо я відмовлюсь бути вільною духом людиною.

«Я міг би всиновити тебе, — повертався Бобев до своєї попередньої думки. — Тим паче, вже немає ніякої надії на те, що моя шльондра народить мені нащадка. Вона, звичайно, вважає це моїм дефектом, але я знаю, що це наслідок її частих відвідин гінеколога. Як би то не було, я маю право всиновити тебе. Але ти від цього нічого не матимеш. Краще залишайся байстрюком, але читай! Читайте, я дозволяю тобі! — Його рука робила широкий помах у бік шафи з книжками. — Однак мушу тебе по-

передити: ти не знайдеш тут книжки, яка розповість тобі про все,— знову рух у бік шафи.— Таку книжку ще не написали й не напишуть. Вона ось тут! — Жовті пальці торкаються чола.— І тут залишитесь! Ця книга ніколи не побачить світу, винні в цьому Париж і паризькі жінки! Запам'ятай мої слова: цілковита непридатність, деградація, амортизація в ліжкових вправах — ось що таке жінки!»

Голова Бобева повільно опускається додолу, а рука залишається на тому ж рівні, високо над головою, роблячи зневажливі порухи й розтрушуючи цигарковий попіл.

У тверезому стані видавець забував про свій нігілізм і про мене, крім тих випадків, коли мене треба було вилаяти за якусь помилку у виконанні замовлень. Після кожної ночівлі Бобева в кабінеті до нього приходила його дружина — просити вибачення й грошей, і, напевно, їй завжди щастило одержати й те, й друге. Вона була струнка, з вродливим нахабним обличчям і якоюсь безсоромною ходюю, наче рухалася тільки для того, щоб крутити стегнами. Конфліктам подружжя поклато край останнє бомбардування — їх обох було поховано під руїнами будинку. Згодом це стало для мене зручною нагодою видавати себе за сина Бобева.

...Світло фар вихоплює з темряви великий напис обіч дороги: «Шалон». Кидаю погляд на годинника: три двадцять. Далі другий напис: «60 км», і я вирішую зменшити швидкість до ста кілометрів. Вулиці порожні. На перехрестях мигтять застережливі жовті очі світлофорів. У жовтому світлі, що блимає серед мороку, є щось неспокійне й тривожне: їдь, але на власний ризик. Та я вже звик до такого попередження — це необхідно у моїй роботі, тому не збавляю швидкості, гальмую лише на різких поворотах.

Темні будинки вздовж шосе рідшають. Знову вибираюся на широкий шлях. Руху майже немає. Наздоганяю якогось великого, обліпленого червоними й зеленими ліхтарями грузовика й легко об'їжджаю його. Їду вперед, усе далі й далі заглиблюючись у темряву, в обійми нічного вітру.

Шосе звивається між невисокими пригірками, що вирізьблюються чорними силуетами на тлі темного неба. Подеколи два яскравих промені світла впинаються в горб, що раптом вигулькує попереду, і здається, ніби

шлях кінчається. Тоді я на мить убавляю газ перед черговим закрутом шосе й знову натискаю на педаль акселератора, перш ніж світло фар устигає проковзнути по виноградниках обабіч шосе.

Макон. Подолано ще шістдесят кілометрів, рівно стільки ж залишається до Ліона.

На околицях Ліона рух жвавішає, грузовики трапляються дедалі частіше, і мені доводиться гальмувати. Нарешті автомобіль проскакує по довгому мосту, відтак потрапляє в довгий, освітлений жовтуватими ліхтарями тунель, а потім — знову на міст. Унизу тече широка темна Рона, розцяцькована віддзеркаленнями нічних ліхтарів над причалами.

Іду Ліоном, думаючи, що в цей час чорне «пежо» Кралева, можливо, відпочиває біля котрогось із міських готелів. Якщо так — для мене ще краще: я потраплю в Марсель раніше за Кралева і знатиму, де на нього чекати. Якщо ж він випередить мене, то, можливо, ми з ним уже ніколи не побачимось.

Виїхавши за місто, зупиняюся під жовтим сяйвом бензоколонки й знову заправляю машину пальним. Переднє скло заплямоване — сліди від нічних комах. Напівсонний заправник бензоколонки протирає скло вогкою ганчіркою — навіть чайові не можуть розбудити його.

Вже звернуло на п'яту годину. До Валанса ще сто кілометрів, і, якщо Кралев не зупинився десь на ніч, цілком можливо, що я наздожену його саме на цьому відтинку шляху. Рух на шосе досить жвавий, та поступово машини рідшають. Шосе тягнеться вздовж Рони, подекуди сходить аж на самий берег широкої темної річки. Десь далеко ліворуч починає розвиднятися, дерева нерухомою темною стіною впираються в небо, і я зовсім несподівано помічаю, що бувають хвилини, коли навіть у Франції панує тиша.

В цей ранішній час шлях майже порожній. Я до краю тисну на педаль акселератора, вдивляючись уперед, де снопи світла розпанахують сутінки, і намагаюся перекопати себе, що мені зовсім не хочеться спати і що я ніколи не почував себе так бадьоро.

Переді мною з'являються й швидко зникають шляхові знаки. Машиналино стежу за ними, не вникаючи в їхній зміст, — один, другий. «Слизький шлях! Небезпечно» трапляється так часто, що мимоволі перестаєш звер-

тати на нього увагу. На шосе так само, як і в житті, найбільша небезпека чатує на тебе там, де немає застережливого знака.

О шостій десятій дістаюся Валанса. Незважаючи на те, що й досі дивуюся своїй бадьорості, небезпека закуняти за кермом катастрофічно посилюється. Зупиняюсь на якомусь порожньому майдані, заходжу до кав'ярні й випиваю подвійну порцію кави «експресо», витрачаючи на це рівно вісім хвилин. Потім знову сідаю за кермо, відзначаючи про себе — це свята правда! — що тепер від мене аж променить енергія.

На мене чекає передостанній великий відтинок шляху — сто двадцять чотири кілометри до Авіньйона. Надворі вже видно. Сіро-синє небо поступово набуває яскраво-синього кольору, сонце золотить верхи гір, але я зовсім байдужий до природи; моя увага прикута до стрічки шосе, що звивається попереду. Кралева немає. Це дивує і разом з тим непокоїть. Знаючи про недосвідченість Кралева як шофера, я не припускаю, щоб він міг їхати без відпочинку стільки годин, як я. Ніде правди діти, кохання додає людині сили, але такий дилетант, як Кралев, навіть маючи крила, навряд чи зможе розвинути швидкість більшу за 50—60 кілометрів на годину. Можливо, я трохи недооцінив його, — в такому разі наздожену десь поблизу Авіньйона, а може, він залишився ночувати в Ліоні або десь в іншому місті. Є ще одна, третя, можливість, та поки що я не вірю в неї.

Хоч як це дивно, в цю мить мої думки зайняті не Кралевим і Лідою, навіть не можливостями й небезпекою майбутнього. Ці проблеми вже достатньо обмірковані, й ними не варто знову топтати собі голову. Я думаю про щось інше, про те, що вже не раз передумав, але до чого повертаюся знову й знову.

...Це сталося Дев'ятого вересня, першого Дев'ятого вересня. Я почув, що бай Павла призначили якимось начальником у Дирекції міліції, і подався до нього. Знайшов його в хмурій кімнаті, де він розмовляв з якимось громадянином, що сидів за столом.

— Здоров. Ти чого? — запитав бай Павел, очевидно прагнучи якнайшвидше здихатись мене й продовжити свою розмову.

Того дня всі квапились.

— Хочу вступити до міліції, — проказав я по-діловому.

— Дурниці. Ти ще малий, — відрубав бай Павел.

— Я не малий. Мені вже вісімнадцять років,— нахабно збрехав я, бо ледве досяг сімнадцяти.

Бай Павел задумливо подивився на мене, немовби тільки тепер помітив мою присутність. Потім повернувся до людини за столом:

— Може, приймемо, га?

— А ти добре його знаєш?— запитав той.

— Звичайно. Він наш хлопець, сирота.

Це була вичерпна характеристика на мене. Коротка, але не точна: бай Павел з делікатності сказав «сирота» замість «байстрюк». Людина за столом узяла надрукований на машинці папірець.

— Як тебе звати?

— Еміль.

— Який Еміль?—втрутився бай Павел.—Ти ж Найден!

— Я — Еміль! — стою на своєму.— Найденем мене прозвали в притулку, насправді ж я — Еміль.

Чоловіки очікувально зиркнули на мене.

— Гаразд,— кивнув головою той, що за столом.— Напишемо «Еміль». Тобі краще знати, як тебе звуть. Прізвище?

— Боев.

— Так. Еміль Боев...

Він написав на аркушику моє ім'я і прізвище, розписався, поставив печатку й простяг мені цей документ.

— Іди вниз до товариша Савова. Він тобі дасть додання.

Так мене хрестили. Не в церкві — й з деяким запізненням. Зате я одержав ім'я, яке сам собі обрав.

Я обрав його ще в сирітському притулку, читаючи якусь книжку без обкладинки й без перших сторінок. Усі книжки в притулку були без початку або без кінця. Певна річ, ми завжди прагнули взяти ту, в якій не вистачало початку, бо який початок, ти розчолопаєш, а от закінчення часто буває досить-таки несподіваним. Пригоди, викладені в тій розідраній книжці, з роками зовсім поблякли у моїй пам'яті. То були, здається, якісь неймовірні піратські пригоди. Еміль сховався в захопленому піратами кораблі й під кінець винищив усю банду й визволив полонених, серед яких була, звичайно, й дівчина небаченої вроди. Мені запам'яталася тільки одна фраза: «Незважаючи на пронизану кинджалом правицю, Еміль не випускав зброї. Він перебрав пістолет

у ліву руку й смертельним пострілом збив з ніг Одноокого».

...Притишую швидкість на стрімкому повороті, неуважно роздумуючи: «Чому Одноокого? Пусте. Адже Кралев не одноокий. І взагалі ті піратські повісті — суцільні вигадки».

Читаючи пошарпану книжку, я страшенно забажав зватися Емілем. А згодом, коли Бобев говорив зі мною про всиновлення, я подумав, що можна було б узяти і його прізвище, коли б викинути з нього середню літеру «б», тому що «Бобев» звучить якось по-дурному, нагадуючи про боби, а от «Боев» — це героїчно, цілком відповідає Емілеві. Все це були, звичайно, марні дитячі мрії, і я ніколи не клав собі в думках, що одного дня в якійсь сірій, хмурій канцелярії міліції задарма одержу бажане ім'я одночасно з новим фахом.

Під'їжджаю до Авіньйона. «Сітроен» летить уздовж зелених квадратних виноградників, уздовж сріблястих оливкових садків, уздовж високих темних стін кипарисів, що заступають шлях холодному містралю*. «Сітроен» випереджає грузовики й легкові автомобілі, але чорного «пежо» Кралева ніде немає. В далечині вимальовується похмурий силует Папського палацу, знову блищать жовті води Рони з якимось напівзруйнованим мостом, зеленіють кипариси, маслини, виноградники, а між ними стелиться безкрая біла стрічка шосе.

Восьма година. До Марселя лишається менш як сто кілометрів. Скло знову висіяне крапками — сліди комах. Стрілка спідометра тремтить між цифрами 120 і 130. Це немало, якщо взяти до уваги, що рух на шосе дедалі посилюється. Машини, які я випереджаю з шаленою швидкістю, супроводжують мене тривалими звуковими сигналами, що мовою шоферів означають лайку.

Залишаю позад себе чорний «пежо», але це не машина Кралева. Не може бути, щоб він десь вислизнув од мене, якщо з певних причин не взяв квитка на поїзд. У такому разі все полетить шкереберть. Дбайливо розроблена легенда про моє буржуазне походження. Моя робота на радіо й інсценізація мого звільнення. Тривалі обережні маневри навколо Младенова, щоб утесатися до нього в довір'я. Репетиція п'єски «Рятування на кордоні» із загодя підготовленим утручанням прикордон-

* Містраль — холодний вітер у південно-східній Франції.

ників і моєю героїчною стрільбою двома холостими патронами в груди солдата. Місяці, витрачені на допити, безсоння й знову допити під засліплюючим променем лампи та ідіотські вигуки «ти нікчемний зрадник!». Усе це полетить шкереберть. Усе це стане історією. Історією, якої ніхто ніколи не вивчатиме. Історією, яка втратить сенс.

Вїжджаю до околиць Марселя. Перехожі, що перетинають дорогу там, де їм заманеться; світлофори, в яких, здається, горить тільки червоне світло; грузовики, що маневрують з відчайдушною повільністю, заїжджаючи або виїжджаючи з гаража. Нарешті, дістаюся бульвару Ла Канеб'єр. Готель розташований на перехресті, я його добре знаю, бо мешкав у ньому після приїзду до Франції три місяці тому.

Три місяці тому!.. Здається, відтоді збігло три роки. Але поки що обличмо теорію відносності часу. Ось і це перехрестя. Повертаю не зупиняючись, минаю готель, відзначаючи про себе відсутність чорного «пежо» біля фасаду, відтак збочую в найпершу вуличку й ховаю машину за якимось високим грузовиком. Дев'ять годин десять хвилин. А втім, тепер час не має значення.

Пішки повертаюся до готелю й заходжу в маленький хол. Службовець за склом віконця зайнятий родиною літніх туристів, які вже, мабуть, зібралися їхати, але мають заперечення щодо рахунку. Тільки-но хочу спитати, в якому номері зупинилася мадемуазель Младеноф, аж мій слух уловлює дуже знайоме вуркотіння мотора. Дивлюся крізь вітрину готелю й бачу, як мій улюблений «ягуар», що був кудись зник, раптом вихоплюється з невідомості й різко гальмує коло готелю.

Єдине сховище — телефонна кабіна, двері якої, на жаль, засклені дуже великим склом. Заходжу туди, повертаюсь спиною до дверей і, знявши трубку, вдаю, ніби розмовляю.

— Мадемуазель Младеноф! — Кралев вимовляє фразу, яку я так і не встиг вимовити.

— Кімната триста дев'ять, — відповідає службовець, урвавши на мить розмову з літніми туристами.

Одного погляду мені досить, щоб побачити, як Кралев піднімається сходами вгору. В готелі немає ліфта, а триста дев'ятий номер — на третьому поверсі. Отже, в моєму розпорядженні є кілька хвилин. Швидко виходжу з кабіни, кидаючи чоловікові за віконцем, який лише те-

пер помічає мене, що я забув щось у машині, й вискакую надвір.

Коли бракує часу орієнтуватися на місці, треба все продумати заздалегідь. Кралев із моїм «ягуаром» — це той третій можливий варіант. У цьому разі варіант не найгірший. Якби водій «ягуара» був досвідченіший, зустрічі могло б не статися. Таратайка вигулькнула з протилежного боку бульвару Ла Канеб'єр. Напевно, Кралев попотинявся, перш ніж розшукав готель. Саме це й дозволило мені випередити його на кілька хвилин.

Відчиняю багажник і беру банку з-під мастила «Шелл». Потім зачиняю й підходжу до дверцят машини з протилежного боку так, щоб можна було непомітно спостерігати за готелем. Користуючись тим, що на вулиці нікого немає, вигвинчую з бляшанки кришку, витягаю звідти маузер і кладу його собі до правої кишені, а банку кидаю на тротуарі як рекламу фірми.

Збігають хвилини, а довкола немає ніяких змін. Це зовсім не означає, що нічого не сталося. Можливо, саме в ці хвилини у кімнаті на третьому поверсі готелю грубо поводяться з молодою жінкою, а може, навіть її вже вбито. «Облиш думати про ту жінку, — наказую собі. — Тебе цікавить не Ліда, а Кралев. Ти повинен подбати про життя тисяч людей, а не про якусь дурепу».

Минає майже півгодини. Нарешті з готелю виходять Кралев із Лідою. Кралев тримає жінку під руку. Ліда трохи бліда, але спокійна. Отже, даремно я хвилювався. Є жінки, які легко при звичаються до будь-яких обставин, але ж спочатку люблять розігравати драму. Кралев доводить дівчину до машини, вони сідають і їдуть до бульвару Ла Канеб'єр.

Мій «сітроен» назирцем котить за старим спортивним автомобілем. Цього разу ми помінялися ролями. Я тримаюсь на значній відстані, аби не було видно мого номера. Кралев — нікчемний шофер, та це не заважає йому шалено вести машину, очевидно, він розраховує на те, що водії, рятуючи себе, врятують і його. На роздоріжжі за містом «ягуар» стишує швидкість і завертає на шосе, що веде на Лазуровий берег.

З усього видно, що Кралев вирішив перед своєю небезпечною місією провести медовий день у якомусь дорогому готелі. Це не суперечить моїм планам, аби тільки їхній куточок був не дуже далеко. Після десятиго-

динного сидіння за кермом утрачає свою привабливість навіть весільна подорож.

«Ягуар» минає Тулон,— в цьому немає нічого дивного: велике місто, непривітні вулиці, портова метушня. Та коли таратайка залишає позад себе Сен-Тропе, цю перлину Лазурового берега, я в думках лаю Кралева. Прокльони на його адресу доводиться повторювати й за Сен-Максімом, і за Сент-Рафаелем. Цей дурень, либонь, вирішив показати своїй коханці Ніццу або Монте-Карло.

Шлях біжить уздовж берега — зелені горби, червоно-нясті скелі, синє море,— та все це нічого не варте, якщо ти до смерті хочеш спати і женешся за самогубцем, який долає закрути із швидкістю дев'яносто кілометрів, самопевнений, як кожен новачок. Я споглядаю за «ягуаром» здалеку — не ближче як за два повороти, переконуючи себе, що зараз я почуваю себе бадьоріше, ніж будь-коли.

Машина Кралева в'їздить у Канны, несеться по Ла Круазет, поступово зменшуючи швидкість. У мене таке враження, що Кралев шукає зручного готелю, тому я гальмую біля «Медітеране», звідки видно весь набережний бульвар. Таратайка спиняється за кількасот метрів попереду. Якийсь час пасажери лишаються в автомобілі. Потім з'являється Кралев, допомагаючи вийти жінці. Ліда ледве тримається на ногах, спирається на руку Кралева, немов їй раптово запаморочилося в голові. Здається, вона справді почуває себе погано, бо, ступивши кілька кроків, зупиняється. Кралев щось їй каже, потім садовить знову в машину, а сам іде до кав'ярні, що навпроти. Я вирішую скористатися перервою і також шугаю до найближчої кав'ярні. Випиваю подвійну каву й чвертку перно і потім прямую до телефонної kabіни повідомити в готель «Мартинець», коли приїду.

«Мені мають дзвонити з Парижа. Прошу вас, скажіть від мого імені, що я прибуду в «Мартинець» лише о другій годині по обіді — затримався в Марселі через несправність автомобіля».

Моє повідомлення радо приймають і дякують мені: до сезону ще далеко, і в них, мабуть, не дуже багато клієнтів.

Коли я знову з'являюсь на небережній, «ягуар» ще стоїть на своєму місці. Сідаю в автомобіль і чекаю. Невдовзі з кав'ярні виходить Кралев із пляшкою вітелуаз й прямує до таратайки.

Ми знову в дорозі. Проїжджаємо всі курортні місця між Каннами й Ніццою, але Кралев ніде не спинається. Ніццу також минаємо транзитом. Тепер мені зрозуміла мета весільної подорожі — Монте-Карло. Отже, коли в далечині завиднілися білі будівлі столиці рулеток, розташовані амфітеатром серед осяяних денним сонцем скель, я полегшено зітхаю — нарешті відпочинок.

Та на моє здивування, Кралев проїздить і Монте-Карло. Попереду лишається тільки селище Ментон. Але воно лежить на франко-італійському кордоні, отже, далі так спокійно переслідувати Кралєва для мене ризиковано. Швидко пригадую попередньо розроблений план дій. Бачу в люстерку свої червоні, втомлені очі. В голові гуде, наче мій череп затиснули лещатами. Нічого дивного: ось уже чотирнадцять годин я сиджу за кермом, подолано добру тисячу кілометрів.

Додаю газу, вирішивши покласти край цій грі наввипередки. Шосе майже порожнє — зараз обідній час. Несподівані повороти, спуски й підйоми роблять дорогу тактично дуже зручною. Аж ось я помічаю, що «ягуар» також підвищує швидкість. Натискаю до кінця на педаль акселератора, але відстань між автомобілями не зменшується. Мабуть, Кралєв давненько помітив, що його на відстані переслідує «сітроен», і тепер, коли я вирішив наздогнати його, він додав газу.

Мені добре відомі якості таратайки: наздогнати її неможливо. Моя геніальна ідея — встановити надпотужний мотор у старий автомобіль — зараз дається взнаки, та не на користь мені. І все таки «сітроен» має перевагу над «ягуаром» — за кермом сиджу я, незважаючи на те, що в мене вже потемніло в очах і розколюється від втоми голова.

Продовжую натискати на акселератор, гальмуючи тільки на крутих поворотах, і вичікую, коли настане мій час. Це має бути якийсь дуже різкий закрут, де Кралєву доведеться зменшити швидкість, щоб не зірватися в море, ціла серія поворотів або ж...

Шосе стрімко спускається вниз і потім так само різко піднімається вгору, вриваючись у надбережні скелі. «Ягуар» летить щодуху за триста метрів поперед мене, зберігши інерцію на підйом. Аж раптом на протилежному спуску з'являється великий грузовик, нахабно зайнявши центральну частину дороги. Кралєв протяжно сигналить, та грузовик їде собі по середині шляху, і Кралєв виму-

шений притишити швидкість, аби не наразитися на велетня. Лише тепер шофер грузовика ліниво збочує праворуч, та «ягуар» уже втратив силу інерції. Як тільки він розминається з грузовиком, я зараз же наздоганяю його і, націливши на Кралева пістолет, заступаю шлях. «Ягуар» ударяється в крило «сітроена» й застигає на місці.

— Руки вгору! — наказую я. — Не прискорюй свою смерть.

Кралева неохоче підносить догори темні волохаті руки.

— Виходь!

Він потирає чоло, сподіваючись, що все це відбувається уві сні.

— Я тобі кажу: виходь! Хіба не бачиш — твій шлях скінчився.

Кралева виходить з автомашини. Я пильно стежу за кожним його порухом. Ліда сидить, схиливши голову на спинку сидіння, наче все це її не обходить.

— Де пістолет?

— Немає, — байдуже відказує Кралева.

— Куди ти його сховав?

— Немає пістолета, — повторює він. — Готуючись переходити кордон, я не беру з собою зброї.

Він, мабуть, справді збиравсь перебратися через кордон і тому не взяв пістолета.

— Стань он там! — показую я на край провалля, що за скелею.

Це місце дуже зручне для розмови віч-на-віч: з шосе його не видно. Кралева апатично виконує мій наказ.

— Будемо торгуватися чи зразу ж стріляти?

— Що ти пропонуєш? — байдуже кидає Кралева, наче він уже давно чекав цього запитання.

— Життя навзамін операції «Незабудка».

— Життя й Ліду, — вточнює Кралева.

— Гаразд, якщо вона забажає.

— Забажає, якщо ти не примушуватимеш її.

— Згода, кажи!

— А де гарантії?

— Нема гарантій. Я не такий брехун, як ти, від мене гарантій не треба. Ти мене не цікавиш. Мене цікажить операція. Ну ж, викладай!

Кралева, напевно, вагається.

— Даю тобі півхвилини, — кажу я. — Якщо не почнеш ти, почну я.

І клацаю затвором пістолета, спрямованого в живіт мого співрозмовника.

— Мета операції — отруїти воду столиці... — починає Кралев.

І, не поспішаючи, послідовно викладає все: про відправлення хімікатів у контейнерах з імпортними товарами, про організацію доставки їх до водосховища — називає прізвища й адреси учасників операції, паролі й точний час передачі їх іноземними радіостанціями...

— Закордонне керівництво операцією покладено на мене. Операція триватиме не більше трьох годин.

— Хто з американців контролює вашу діяльність?

Це питання для перевірки. Кралев називає кілька прізвищ. Усі вони правильні. Потім ставлю ще три-чотири контрольних запитання. Кралев відповідає й на них.

— Ти впевнений, що розповів мені всю правду? — знову запитую я. — Нічого не наплутав?

— Навіщо мені плутати? Адже моя служба в американців скінчилася.

— Чому так несподівано?

— Через убивство Младенова. Я хотів це звалити на тебе. Звідки мені було знати, що американці підслуховують квартиру цього дурня!

— І коли тобі це стало відомо?

— Перед тим, як я вирушив сюди. «Не треба було робити цього», — сказав Вільямс, давши мені останні розпорядження. Вони чекають, поки закінчиться операція, і потім зажадають від мене докладних пояснень...

— А навіщо тобі було вбивати Младенова?

— Це моя особиста справа.

— Слухай-но, Кралев!..

— Тому що я завжди керував Центром, лишаючись у затінку. З приходом Младенова нічого не змінилося...

— Отже, з благородних поривань: заради слави й чекової книжки. Схоже на тебе...

— Не всім же бути такими дурнями, як ти, що працюють тільки заради ідеї, — презирливо бурмоче він.

— Авжеж... А тепер одвернися й помилуйся краєвидом на море, поки не почувеш, що я завів автомобіль. Інакше... Ти мене розумієш...

— Ліда... — вимовляє Кралев.

Спочатку я був подумав, що він нагадав мені про нашу домовленість, та раптом бачу, як жінка виходить з «ягуара» й невпевненими кроками прямує до нас.

Погляд її скляний, обличчя бліде й непорушне. Лише тепер я помічаю, що вона п'яна, бо доти не звертав на неї уваги.

За цю мить я міг би поплатитися життям. Кралев знагла кидається мені під ноги, я втрачаю рівновагу й перевалююсь через нього. Він блискавично налітає на мене й намагається вихопити маузер, та я чекав цього моменту і, упершись спиною в землю, щосили садонув ногами його в лице.

— Повернись на своє місце! — наказую. — Туди, де стояв! І облиш ці жарти, бо...

Кралев повільно задкує, не відриваючи погляду від пістолета. Він завжди ставився до людей недовірливо. Не зводячи з мене очей, — боїться, щоб я не стрельнув без попередження, — він ступає ще крок назад. Фатальний крок. Чується приглушений зойк і гуркіт каміння, що падає в провалля, а потім знову крик — уже позаду мене.

— Він упав! — волає Ліда.

— Хіба? — бурмочу. — А я й не помітив.

— Хто впав? — знову вигукує вона, дивлячись переляканими очима на море, що з глухим шумом плещеться за сто метрів од нас.

Вона ніяк не може отямитись. Нічого. Загибель Кралева розбурхає її. Я хапаю дівчину за руку й тягну до «сітроена», спокійно запевняючи, що, мовляв, ніхто нікуди не падав, а якщо і впав, то підведеться. Швидким поглядом прощаюся зі своєю таратайкою і помічаю на сидінні пляшку газованої води. Відкорковую її, кілька разів збовтую і, притиснувши пальцем горло пляшки, спрямовую струмінь води Ліді в обличчя. Вона намагається відхилитись од несподіваного водограю, та я продовжую обливати її славнозвісною вітелуаз, найкращою питною водою, поки Ліда не переходить на свій задирикуватий тон:

— Годі бризкатися водою!

— Скажіть «будь ласка»!

— Припиніть, чуєте!

— Гаразд, — погоджуюсь я, бо води у пляшці вже немає. — А тепер не вередуйте, — нам не можна гаяти часу.

— Куди ми їдемо? — запитує Ліда, ставши біля «сітроена».

— Це залежить од вас, — кидаю я.

Тепер моя увага прикута до старої таратайки. Востаннє сідаю за її кермо, здаю трохи назад, щоб од'їхати від «сітроена», потім повертаю до провалля, вимикаю швидкість і виходжу з машини. Поштовх — і мій старий ветеран летить у безодню.

— Куди ми їдемо? — повторює молода жінка, коли ми, усівшись в автомобіль, вирушаємо у зворотному напрямку.

— Ви перевірили те, про що я вам казав учора?

— Що треба було перевірити? — Вона обмацує рукою чоло. — Я почуваю себе так, наче я п'яна... Він увійшов до кімнати й чимось бризнув мені в обличчя... А коли я опритомніла, то побачила в його руці спринцівку. Нещодавно, коли ми зупинилися, він знову...

— Про все це ви розповісте у своїх мемуарах, — перебиваю я. — Ви довідалися про пароплав?

— Ах, звичайно... — Вона знову кладе руку на чоло. — Справді, є наш пароплав... Він вирушає сьогодні десь о п'ятій чи о шостій годині.

О п'ятій чи о шостій — це не однаково, але що вдієш: вантажні пароплави — не пасажирські поїзди. Дивлюся на годинника. Вже на третю. А до Марселя кілометрів 260. Раніше п'ятої не встигнемо. Якщо ж Франсуаз спустить своїх «гончаків», — не встигнемо й після п'ятої.

В такі хвилини найрозумніше зосередитись на найближчому, а для мене таким найближчим є залитий сонцем відтинок шосе, який мені доведеться проминути в наступні секунди. Вдивляюся в стрічку шляху, що в'ється поміж надбережними скелями, намагаючись трохи відпочити, себто не думати, але й не заплющувати очей.

— Думаєте — встигнемо? — запитує жінка.

Зараз я ні про що не думаю, тому промовчую.

— Якщо ви мене врятуєте, я буду вдячна вам усе життя, — додає вона через деякий час.

Бідна, їй здається, що все це зроблено тільки заради її порятунку. І взагалі вона, мабуть, не дасть мені відпочити.

— Заради чого ви пішли на такий ризик? — не вгамовується Ліда.

— З гуманних почуттів.

— А я гадала, що ви скалічена людина...

— Скалічена?

— Так. Гадала, що вам ампутували почуття, якщо вони у вас були.

— Найвірогідніше, що їх у мене ніколи не було,— відказую я, дивлячись на шосе.

— Я була впевнена, що ви холодна людина...— веде далі Ліда.— Цинічна й холодна, як плазун...

— Дякую,— киваю головою.— Давня істина: якщо не догоджаєш почуттям інших, значить, ти холодний і цинічний.

— Ви так зухвало повелися зі мною в Парижі... Чому ви так ставилися до мене?

— З виховною метою,— сухо відповідаю я.— Хотів примусити вас збагнути деякі явища.

— О, ви знову стаєте люб'язним,— зауважує вона, не знайшовши, що відповісти.

У мене немає бажання розмовляти. Натискаю на педаль акселератора.

* * *

Коли я вийшов з телефонної kabіни, на обличчі в мене, крім втоми, напевно, було відображено ще щось, бо Ліда полишає на стойці каву, підходить й бере мене під руку.

— Відплив?

— Тільки що.

Сідаємо в автомобіль і їдемо до Старої пристані. Якщо протягом кількох хвилин не знайдемо ніякого виходу, мені доведеться звільнитися від свого багажу й шукати десь сховище, бо Франсуаз уже напевно зчинила тривогу.

Зупиняю «сітроен» аж на причалі. В тихій чорно-зеленій воді ліниво погойдується кілька моторних човнів. Мій вибір падає на лискучий чотиримісний «ведет».

— Бажаєте зробити приємну прогулянку? — запитує юнак, що палить поруч на пристані.— Двадцять франків за годину.

Киваю головою. Власник підтримує човна за линву, допомагаючи нам пройти всередину. Потім збирається й сам залізи в човна.

— І ви також? — підводжу на нього брови.

— Аякже! — дивується власник човна.

— Дуже просто: прогулянка без третього. Інакше за віщо платити двадцять франків?

— Ви знаєте, скільки коштує цей «ведет»? — самовдоволено запитує юнак.

— А ви знаєте, скільки коштує он той «сітроен»? Візьміть ключі!

Кидаю йому ключі від автомобіля. Юнак машинально ловить їх. Трохи подумавши, він махає рукою:

— Згода. Сподіваюсь, ви умієте правувати?

— Не хвилюйтесь. Я не буду захоплюватися.

— Майте на увазі: човен швидкохідний...

Він, звичайно, не здогадується, що саме через це я й розпочав з ним торг. Заводжу мотор і, не поспішаючи, вирулюю з затоки пристані. Потім звертаю за хвилеріз із маленьким маяком, проминаю похмурі башти фортець Сен-Жан і Сен-Ніколя і даю повний хід. Легкий «ведет» стрімко несеться по спокійній поверхні моря, задерши вгору ніс, наче збирається злетіти вгору. Ззаду повільно віддаляються будівлі міста, незабаром видніються лише темні обриси кафедрального собору праворуч, а ліворуч, високо на горбі, стримить силует Нотр-Дам де ла Гард зі скульптурою мадонни.

Ліда сидить поруч, спостерігаючи за моїми маневрами, і в ній дедалі посилюється почуття впевненості в собі.

— Он той пароплав,— кажу я, показуючи на темну пляму в далечині, що випускає вгору дим.

За півгодини ми вже наближаємося до пароплава. На чорній кормі виразно видно білий напис: «Вітчизна». І хоч для нас тепер цей напис майже символічний, я все одно пильно позираю назад. Там, дуже далеко, показала чорна цятка, вона рухається з блискавичною швидкістю.

— Це женуться за нами? — запитує Ліда, перехопивши мій погляд.

— Напевно. Та ми їх випередимо.

— А як же ви повернетесь назад?

— Навіщо мені повертатися?

— Адже вас у Болгарії судитимуть!

— Побачимо,— відказую я.— Якимось улагодимо це питання.

Пароплав уже зовсім близько. На палубі з'юрмилися люди, стежачи за моїми маневрами.

— Тримай стерно! — наказую Ліді.

Відтак підношу догори руки й подаю сигнал. Через дві хвилини пароплав притищує хід. Сідаю знову за стерно й підпливаю до борту.

— Цікаво, хто ж ви такий? — чую голос молодої жінки, звернений до мене.

— Я інколи й сам задаю собі таке запитання,— відповідаю я, підводячи голову.

Високо над нами на чорному тлі блищать білі літери: «Вітчизна». А трохи далі двоє матросів уже спускають трап.

НЕМА НІЧОГО ЛІПШОГО ЗА НЕГОДУ

Переклав Любим Копиленко

Розділ перший

Така заплутана історія, як оця, може починатися у сто різних способів. Але саме нинішня почалася чеканням.

Мені доводилося чувати про радісне чекання, однак не певен, чи є люди, яким воно подобається. А коли після безсонної ночі настає спекотливий день і страхотливо болить голова, чекання обертається на муку, навіть для таких, як я. Тоді караєшся сумнівами й уявляєш неймовірні речі. Наприклад, що людина, якої ждеш, не прийде. Або прийде надто пізно, що в даному разі майже однаково.

На перший погляд чекання видається простою справою: сидиш собі й ждеш. Взагалі це мистецтво — нічого не робити, навіть не псувати собі нерви і не думати весь час про те саме, що сьогодні понеділок і що один пропущений понеділок може все зіпсувати. Мистецтво чекати... Проста справа, але якщо не володієш нею, можеш опинитися в чорта на рогах. Як свого часу опинився Старий тільки через те, що не міг витримати до кінця. Не міг висидіти, нічого не робивши. Сидіти і чекати.

Отакі думки кволо снувалися в моїй голові, поки я сидів під синім парасодем кафе, ковтаючи прохололу каву — третю чашку підряд, — роздивлявся на майдан і тарабанив пальцями по столі.

У кафе лише п'ять столиків, вони притулилися на півзогнилій дерев'яній терасі, один бік якої впирається в тротуар, а другий загрозливо висне над водою. Незручність цієї руїни не стільки в тому, що будь-якої миті може завалитися в брудно-зелену рідоту каналу, скільки в тій обставині, що вона лежить на рівні вулиці і не дає мені жодних переваг для спостереження.

Майдан малий, захаращений ятками з бананами та апельсинами, купами порожніх ящиків, забитий галасливими продавцями і строкатою юрмою. Діється це у Венеції, десь близько дванадцятої години, і волога спека стає нестерпною, хоча ще тільки кінець травня.

Всівшись у затінку синього парасоля, я страждав не так від спеки, як од нескінченного вировиська перехожих, що продиралися крізь лабіринт яток. Вони не те що дратували мене, але надто часто затуляли вхід до будинку на протилежному боці, де мусила з'явитися людина, що я на неї чекав. Будинок цей — стара двоповерхова споруда з пожовклим од дощів мармуровим фасадом. І тому парадні двері здаються зовсім новенькими. Вони пофарбовані в зелений колір, і на них блищить показна латунна табличка з іменем господаря. Од мого столика це ім'я не можна прочитати, навіть коли його не затуляють голови й капелюхи. Мені, одначе, воно добре відоме й так. Не боюся й забути, оскільки часто, не без лайки, повторюю його нишком.

Я приїхав до Венеції сьогодні рано саме для того, щоб застати пана Антоніо Тоцці, перш ніж він піде з дому. За домовленістю, він мусив бути в себе до дев'ятої години, а коли я натис кнопку його дзвінка, ще не було й восьмої.

— Мені потрібен... — розпочав я фразу, заздалегідь складену з убогого запасу італійських слів.

— Пана Тоцці немає вдома, — перебив слуга, кинувши на мене швидкий оцінюючий погляд.

— Мені призначено зустріч... — увів я в дію другу завчену фразу.

Замість відповіді слуга знову окинув поглядом мою особу.

А моя особа, між іншим, мала далеко не блискучий вигляд. Костюм не те що зовсім непристойний, але таки пожмаканий, і комір білої сорочки, певно, втратив свіжість. Пан Тоцці, як свідчила табличка, був адвокатом, отже, слуга, мабуть, подумав, що я прохач і прийшов до господаря в якійсь марудній судовій справі.

— У мене зустріч із паном Тоцці,— наполягав я.

— Це неможливо,— сухо відказав прислужник.— Пан зараз у суді. Він не міг призначити вам зустріч.

Від хазяйської самовпевненості цього слуги я просто казився, але коли треба, я міг бути і терплячим.

— Коли, гадаєте, він може повернутися?

— Не знаю,— так само сухо промовив прислужник і просто перед моїм носом зачинив свіжопофарбовані двері.

Отже, мені не лишалось нічого іншого, як улаштуватися на терасі кафе, замовити собі якесь питво і чекати. Якщо пан Тоцці справді пішов до суду, він мусить повернутися. Якщо ж, усупереч твердженню слуги, він удома, то мусить коли-небудь вийти.

Близько десятої години я спробував про всяк випадок повторити операцію. Цього разу прислужник ледь прочинив двері і, не чекаючи моєї репліки, пробурчав:

— Ні, пан Тоцці ще не повертався.

І хряпнув дверима.

Тим-то я сиджу й чекаю. Не можу навіть переглянути план міста, що його придбав на вокзалі, бо треба пильнувати зелені двері. Мушу повністю віддатися мистецтву — нічого не робити, зовсім нічого, навіть не псувати собі нерви й не думати про те, що сьогодні понеділок і що цей утрачений понеділок може сплутати все на світі.

До сусідніх столиків сідають люди, випивають чашечку кави і йдуть собі. Натомість приходять інші. Моя кавка, певно, зовсім прохолола. До того ж це вже третя чашка, через те я замовив мартіні, намагаючись не зводити ока з темного прямокутника дверей. Або ввійде, або вийде. Питання тільки в тому — коли? Авжеж, коли нарешті?

Час од часу повз мене із рипучим торохтінням пропливає моторний човен, і тоді вода в каналі закручується важкими хвилями, а напівзогнила тераса погрозово розхитується.

Десь близько першої я помічаю чоловіка середнього віку, в темному смугастому костюмі, з плескатою текою

під пахвою, що зупинився коло будинку навпроти. Не встиг він підняти руку до дзвоника, як я вже лишив на столі заздалегідь наготовлені гроші і хутко подався через майдан. Я поспішав щосили. Юрма ще й досі метушилася поміж яток, і, поки я проклав собі шлях і дістався до дверей, чоловік уже зник. У свою чергу, я натис кнопку. Прислужник з'явився тільки після другого дзвінка і лише для того, щоб одразу ж зникнути.

— Заждіть-но...— застережливо проказав я, спритно просунувши черевика у щілину між дверима й одвірком.

Слуга з неприхованою зневагою глянув на мій нахабний черевик, що зашкодив йому виконати лакейський обов'язок. Черевик справді давно вже не бачив щітки.

— Заждіть-но,— повторив я.— Негайно передайте своєму хазяїнові, що його хоче бачити пан Анрі з Бордо.

— Тільки тоді, як зачиню,— зверхньо проказав прислужник.

Нічого не вдієш, я прибрав ногу і приготувався чекати, бо підозрював, що цей тип від злості баритиметься найменше чверть години, перш ніж доповість. Добре, що дзвоник поруч.

Але скористатися дзвоником не довелось. Невдовзі слуга відкрив так само неприязно, але вже примирливіше, завів мене у прохолодний мармуровий передпокій старого будинку.

Пан Тоцці зустрів мене в кабінеті, привітно вигукнувши французьке «здоров, давній друже!», обома руками широко потис мою праву руку і взагалі виявляв надмірний ентузіазм, якщо зважити, що хвилину тому навряд чи знав про моє існування. Коли ж слуга вийшов, повне смагляве обличчя господаря враз прибрало серйозного, навіть трохи заклопотаного виразу. Він звів на мене мляві оливкові очі.

Я волів би сказати, що коли була домовленість, її слід дотримуватися, і якщо у пана Тоцці доволі вільного часу, то це ще не дає підстав марнувати час інших. Але досвід навчив мене тримати при собі репліки, од яких немає користі.

— Я прийшов од Мартена. Він знову овдовів.

Вістка про лихо, яке спіткало незнайомого Мартена, не дуже засмутила пана Тоцці. Він машинально кивнув, неначе іншого й не сподівався.

— Гаразд, гаразд, зробимо для бідолахи все, що в наших силах,— якимось неуважно відказав господар, з чого

можна було зробити висновок, що він збирається чи то знайти нову дружину для бідолахи Мартена, чи то воскресити небіжчицю.

Замість того пан Тоцці підійшов до полиць з книгами, видобув грубий том, просунув руку в отвір, і полиці тихо розійшлися, відкривши дверцята секретного сейфа. Господар одімкнув сейф, не довго шукаючи, дістав чималенький пакет, потім знову замкнув сейф, повторив усю маніпуляцію. І тільки після того, як полиці стали на місце, подав мені конверт. Я розірвав його і витяг бельгійський паспорт. У паспорті на ім'я Альбера Каре була вклеєна моя фотографія.— То не моє ім'я, та хіба це так важливо? Я ніколи не мав справжнього імені. В конверті я знайшов інші документи — водійські права на ім'я того ж таки Альбера Каре, якісь квитанції, а також чималу суму грошей в італійських та бельгійських банкнотах. Поки я нашвидку розкладав усе це по кишенях, пан Тоцці провадив байдужим службовим голосом:

— Зараз я одішлю прислужника і дам вам валізу з речами. Ви можете доїхати катером до площі Святого Марка, це третя зупинка звідси. Раджу оселитися в готелі «Луна»*, я зразу ж замовлю вам номер по телефону. Гадаю, що це все.

Як на мене, це зовсім не все. Одначе для пана Тоцці тими словами вичерпувалося його завдання.

— Та сідайте ж...— схаменувся він.

Хазяїн вийшов у коридор, і за хвилину я почув його розмову з прислужником. Невдовзі він повернувся, несучи невелику гарну валізу:

— Ось ваш багаж. Мабуть, можете йти.

Пан Тоцці мовчки провів мене до дверей. Перш ніж попрощатися, він побажав мені удачі своїм безбарвним голосом, але втримався від висловлювань на взірець «до побачення». Я також. У цього чоловіка дуже неприємний прислужник.

* * *

Зовні готель «Луна», попри свою романтичну назву, видався мені непривабливим. Однак перше враження іноді вводить в оману. Похмурий, поїдений вологою

* Луна — Місяць — популярна назва готелів, сигарет, тощо (італ., болг.).

фасад приховував витончені салони з мозаїкою і дорогими килимами, мармурові сходи, світлі кімнати з сірими шпалерами, дорогі меблі й ванни світло-синьої порцеляни. Одну з тих кімнат, з вікнами на сусідні старовинні палаци, замовлено для пана Альбера Каре.

Я швидко роздягнувся і став під душ, аби перевірити, як холодна вода тамує головний біль. Потім дістав з валізи чисту сорочку, новий сірий костюм і чорні черевики, вдягнувся, розклав гроші й документи по кишенях і виїшов на вулицю.

За п'ятнадцять хвилин до третьої я вже сидів біля столика на терасі кафе на площі Святого Марка і замовляв собі каву, хоч усе моє ество прагло не кави, а соковитого біфштекса із смаженою картоплею. Запалив цигарку й одпив ковток гарячої рідини, чим, власне, її і вичерпав, бо в Італії подають каву тільки на один ковток. Потім огледів площу і знову заглибивсь у свою звичну роботу: чекання.

Інший на моєму місці й за інших обставин, певно, заходився б вивчати архітектурні пам'ятники навкіл, що були, певно, дуже видатні, оскільки навіть у мені пробуджували неясні асоціації з давно баченими листівками. Та цього разу я не відчував ніякого інтересу до церков, дзвіниць і палаців. Уся моя увага була прикута до аркади праворуч, де мав з'явитися чоловік у білій панамі, темних окулярах і з фотоапаратом «ролейфлекс» через плече.

Тінь під аркадою майже чорна. Майдан, тихий і розпечений, виблискував мармуровими плитами під немилосердним сонцем. Лише група затятих туристів, нехтуючи спекою, годує голубів і фотографує один одного, аби задокументувати свої тісні взаємини з голубами і Венецією. За столиками у кафе нема нікого, коли не рахувати двох літніх жінок у мереживних сукнях та солом'яних капелюшках, які так само сидять у тіні аркади.

Рівно о третій з правого боку з'явився чоловік. Він ішов поволі, неуважливо роздивляючись вітрини, неначе тільки й думав, як згаяти час. Я впізнав його здалеку, ще раніше, ніж зміг розгледіти фотоапарат «ролейфлекс». Упізнав його ходу — характерне, ледь помітне накульгування на ліву ногу — і манеру тримати руку, заклавши пальці під пасок штанів.

«Любо! — захотілося мені гукнути, коли чоловік зовсім наблизився. Та, звісно, не вигукнув, цього мені

ще бракувало — гукати, але тільки цієї миті збагнув, скільки місяців прожив без жодної близької людини.

Чоловік у панамі також помітив мене здалеку, однак пройшов далі, не звернувши на мене уваги, й зник під аркадами ліворуч. Я розрахувався, запалив ще одну сигарету і, не поспішаючи, пішов у тому ж напрямку.

— Любо! — неголосно покликав я, наздогнавши чоловіка в панамі на Кале Ларга.

— Ви помилились, — промимрив той і ледь усміхнувся. — Робер Леру. Бельгієць за національністю, фотограф за фахом. А ти?

— Також бельгієць. Альбер Каре. Можеш звати мене «мон шер Каре»!

— Гаразд. Давні знайомі з Брюсселя. Ти, власне, в якій справі?

— У тій же, що й ти.

— Про інше питаю.

Знаю добре, про що він питає, але не можу витримати цього ділового тону після цілого року розлуки, та ще й тоді, коли на порожній вулиці немає й душі.

— Торгівля. Особливо мене цікавить кришталі «мурано».

Любо кивнув.

— А я готую фотоальбом для одного бельгійського видавництва.

Він замовк, неначе не мав нічого більше сказати мені, пішов далі, я теж рушив з ним, і ми крокували якийсь час мовчки у вузькій тіні попід старими будинками.

— Щось твій вигляд мені не подобається, — зауважив я.

— А хіба що?

— Надто діловий. Видно, на тебе погано впливає спека.

— Не спека, брате, — усміхнувся Любо. — Справи. Все пошиваюся у дурні.

— А де ж отой твій девіз: «Зі мною нічого не бійся»? Любо знову ледь усміхнувся.

— Ніде. Забув його. Гарний девіз, тільки от забув його.

Я не заперечив, і ми мовчки йшли далі у вузькій тіні край потемнілих од часу фасадів. Я завжди дотримуюсь принципу: коли хто кисне — не чіпати, поки минеться.

— Які одержав інструкції? — згодом запитав Любо.

— Маю одержати їх од тебе.

— Ти зовсім не в курсі справ?

— Зовсім.

— Дарма. Усе, що я знаю, можна розповісти кількома словами. Почалося з якогось Ставрева. Працівник зовнішньої торгівлі. Постійний контакт із представниками закордонних фірм. Його завербувала американська розвідка в перші роки після Дев'ятого вересня, але ніколи ні для чого не використовувала. А оце шість місяців тому до нього прийшов представник західного підприємства «Зодіак» і передав пароль, що його Ставрев навряд чи й сподівався колись почути, а разом з паролем — радіостанцію та інструкції. Ото й усе.

Любо витяг з кишені зім'яту пачку «Кента» й подав мені.

— Як це «все»? — запитав я, машинально беручи сигарету.

Мій друг також узяв сигарету і зупинився на мить, аби клацнути запальничкою.

— Все,— повторив він, коли ми запалили і знову пішли вузькою стежкою тіні.— Хочу сказати: це все, що я знаю.

— Коли спіймали Ставрева?

— Його не ловили. Сам прийшов до нас. Людина стільки років жила спокійно, здобула якесь становище, і раптом — на тобі, радіостанція! Звичайно, кілька днів нервував і вагався, але, зрештою, все-таки прийшов й усе розповів. Втім, за нашою порадою, він і досі виконує одержані від агента інструкції.

— Ну, то ми маємо все-таки дві лінії,— зауважив я.— Той, хто вербував Ставрева, і той, хто відновив зв'язок.

— Одну лінію!— поправив мене Любо.— Отой, перший, був військовим з американської місії, і сліди його давно загубилися. Може, навіть і помер. Одна стежка: Карло Моранді, чиновник відділення «Зодіаку» у Венеції.

— Ну, все-таки...

— Аякже, все-таки... Тільки на практиці це «все-таки» — нуль без палички.

Ми дійшли до якогось каналу. В тіні від наріжного будинку стояла мармурова лава.

— Давай посидимо тут,— запропонував Любо.

— Я волів би деінде. Вмираю з голоду.

— А я від спраги,— пробурчав мій друг, сідаючи на лаву.— На жаль, у нас обмаль часу. Ввечері пригостимося.

Я сів з ним, востаннє затягся цигаркою і пожбурих її у непорушну воду каналу. Глибоку, непрозору воду, смарагдово-зелену під навскісними променями сонця і чорно-синю в затінку.

— Відколи ти тут?— спитався.

— Та вже близько трьох місяців. Три місяці із загальним рахунком — нуль. Мені досить важко було вистежувати цього типа. І все ж, гадаю, вивідав усе, що можна було.

Любо замовк і мені стало ясно, що добуті відомості не варто й переказувати.

Він поліз до кишені, дістав кілька фотознімків і подав мені один з них.

— Палац Дожів та Моранді на додаток,— пояснив він.— Гарний знімок?

Я знизав плечима й придивився до фотографії.

— Мені слід було б стати фотографом. У фотографії мені щастить більше, ніж в іншому.

Біля палацу виднілося кілька постатей.

— Хто з них Моранді?— запитав.

— Отой, із жінкою.

«Отой, із жінкою» був чоловік середніх літ, низький, але набундючений, як індик, з тонесенькими вусиками, у зсунутому на потилицю кумедному капелюсі з вузькими крисами.

— Жінка в усіх відношеннях цікавіша,— сказав я.

— Так, але вона не грає. Власне, і Моранді, здається, вже поза грою. Чинovníк середньої категорії. Бонвіван. Витрачає, може, трохи більше, ніж одержує...

— Отже...

— Отже, робить борги, нічого більше. Часто їздить у справах до Женеви, де є інше відділення «Зодіаку». Ніяких зв'язків, жодних натяків на стосунки з розвідкою.

— А та жінка?

— Вона не вакантна,— одказав Любо, беручи з моїх рук фотознімок.— Це його коханка.

— Ти пробував діяти через неї?

— Чекав на тебе. Вона, брате, продажна. Отже, небезпечно і марно. Проте спробував інше.

Він замовк і глянув на годинник. Потім підвів очі й лукаво підморгнув мені, точнісінько, як колишній Любо Ангелов, жартун і хитрун, якого друзі прозвали Дияволом. Тільки зараз у цьому підморгуванні було щось без-

порадне, наче Любо більше додавав собі куражу, аніж хвалився успіхами.

— Я встановив контакт із одним типом, на ймення Артуро Конті. Це довга історія, колись розповім. Конті працює в одній кімнаті з Моранді і приятелює з ним. Певно, знає його як облупленого.

— А якщо той Конті...

Любо з досадою махнув рукою:

— Облиш! Я знаю свій урок.

— Річ у тому, чи ти певен...

— Ні в чому я не певен. Хіба тільки в тому, що іншої можливості нема. Навіть більше, Конті виявився кмітливим. Одразу збагнув, який я покупець і який товар мене цікавить. Трохи повагався, більше для того, щоб набити ціну. Потім погодився.

— А наслідки?

— Сьогодні стане ясно. Він узнає, чим пахнуть гроші, а що я матиму — невідомо. Може, й пошле мене під три чорти, але іншого виходу немає. Три місяці марно згаяв...

Мій друг глянув на годинника і підвівся.

— Треба йти. Побачимось рівно о шостій. До того часу матиму відомості. Місце зустрічі: автобусна зупинка біля моста Свободи. Купи собі план і зорієнтуйся. А зараз, якщо хочеш їсти, йди цією вулицею, поки дійдеш до Кампо Морозіні.

Любо злегка підняв руку на прощання і лише в цю мить щось згадав.

— Ти звідки, чи не з Франції?

— З Франції.

— Значить, упорався.

— Адже ти мій учитель...

— Не підлещуйся,— усміхнувся Любо.— Не було б мене, був би інший. В усякому разі, я радий, що ти справився...— І без ніякого зв'язку додав:— А в мене, брате, син. Уже п'ять місяців.

* * *

Майдан Морозіні мав не дуже венеціанський вигляд — у його пейзажі бракувало каналів. Зате було кілька кафе. Я влаштувався у затінку під синьо-білим смугастим тентом і зосереджено, намагаючись не здаватися дуже

голодним, уминав міланську котлету з величезною порцією спагетті.

Незважаючи на ранній час і спеку, на терасі кафе сиділо кілька нероб і дві-три компанії туристів. Присутні не обтяжували мене надмірною увагою, коли не рахувати кельнера, який усе крутився поблизу, сподіваючись на нове замовлення. Аби зробити йому приємність, я попросив якийсь десерт і вийняв з кишені план міста. Маршрут виявився простий. Треба сісти на катер біля моста Академії і зійти на кінцевій зупинці. Уся дорога, певно, забере тридцять хвилин. А зараз минула тільки четверта. Отже, протягом півтори вільних години єдиною моєю роботою буде споживання жалюгідного десерту. І, звісно, чекання.

«Ти звідки, чи не з Франції?» — запитав друг.

«З Франції».

Що криється за цією короткою відповіддю, відомо тільки мені, і скільки вольт напруги й досі ношу в собі, це теж знаю тільки я сам. Після такої операції, як моя французька, зовсім не завадила б невеличка пауза, аби міг охолонути мотор. Я вже майже уявляв оту паузу в спокійних межах короткого відпочинку на Золотих пісках... Гарно відпочивати на початку літа, коли сезон ще не почався і море ще прохолодне. Я просто вмираю за таким свіжим морем, бо воно дає мені право з чистою совістю вилежувати до обіду в ліжкові, а по обіді вештатись де заманеться, не боячись, що іноземці на кожному кроці наступатимуть тобі на нові черевики. Нема нічого ліпшого од відпочинку на морі, особливо коли купаєшся у ванні.

Так, я вже бачив її, оту червневу паузу, коли ми з Лідою дісталися на борт «Вітчизни». Пароплав був уже за межами французьких територіальних вод, і прикордонний катер, що переслідував нас, навіть не завдав собі клопоту наблизитись до судна, а звернув кудись убік, удаєши, нібито поспішає в зовсім іншій справі.

Капітан виявився діловою і кмітливою людиною й одразу забезпечив мені радіозв'язок. До пізньої ночі передавав я подробиці завершення свого завдання. І настільки зморився, що навіть не пам'ятаю, як дійшов до каюти, — напевно, заснув на ногах, ще коли мене проводжали туди.

— Ну, нарешті! — вигукнула Ліда, коли наступного

дня при обіді я з'явився на палубі.— Значить, вас не заарештували?

— За що мене арештовувати? — запитав я, не почувшись.

— Хіба ж ви не емігрант?

— А, звісно! — згадав я.— Я покаявся, і люди виявили гуманність. Взагалі так-сяк уладнав справу.

Вона недовірливо подивилася на мене. Потім нахмурилася:

— Ви, здається, дурите мене.

Я не встиг нічого заперечити, бо в цю мить підбіг якийсь матрос і сказав, щоб я негайно йшов у радіорубку. Я чекав, що з Центру вимагатимуть якихось додаткових подробиць. Але радіограма була зовсім іншого змісту. Одне слово, край мріям про червнєве вилежування на узбережжі синього моря. Початок нової операції, повної невідомих величин, точніше, операції, яка складалася з самих невідомих. Одна тільки адреса, один пароль і єдина зустріч з кимось кожного понеділка, тільки в понеділок, точно о третій годині.

Того ж дня зразу по обіді я зійшов у Неаполі, не встигнувши пояснити Ліді, що майже не мав наміру кепкувати з неї.

І ось я перед початком операції. Невідомі величини зникли, але від того легше не стало, бо справа видається просто безнадійною. Власне, вже з самої радіограми я зрозумів, що робота буде складна. Не з тексту, в якому не було ані слова, а з того, що мене вводили в дію, навіть не дочекавшись, поки охолоне мотор, і не проінструкувавши належним чином.

Помітив напис на порожній пластмасовій вазочці і тільки тоді збагнув, що десертом, який я так неуважливо з'їв, було не що інше, як знамените «джелаті * Мотта». В ту ж мить кельнер, який настирливо крутився поблизу, догідливо запитав:

— Може, кави?

Я ствердно кивнув, аби не засмучувати його.

— Велику чи малу?

— Велику,— одказав я з тією ж метою.

Він умить приніс каву й подався прислужувати до сусіднього столу, де група літніх англійок, обклавшись

* Д ж е л а т і — морозиво (*італ.*).

конвертами та кольоровими листівками, заглибилася в письмову роботу.

«Джелаті Мотта»,— повторював я механічно,— «джелаті Мотта»,— думаючи зовсім про інше, а саме, що час вже на пенсію. То пусте, що мені немає й сорока. Наша професія нагадує роботу пілотів надзвукових літаків. Надмірні перевантаження. Передчасна спрацьованість. Після того можеш стати доповідачем у квартальній організації*. Або читати газети в сквернику. Або просто йти під три чорти.

Ще не так давно, розпочинаючи яку-небудь складну операцію, я трепетав, наче шахіст, що сідає за партію з небезпечним суперником. Дурниці. Трепет був багато сильніший і зовсім інший. Не запал гри, а холодна рішучість, наполеглива й обачлива водночас, готовність йти до кінця. Я тренував у собі цю готовність ще тоді, коли бродив по прикордонних пагорбах разом із Старим та Любо Дияволом. «Зі мною нічого не бійся!»— приказував Любо. І я йшов, хоча й боявся, і, боячись, набував майстерності долати страх.

Так, але відтоді стільки води збігло і вже самому Любо час на пенсію. «У фотографії мені більше щастить. Було б стати фотографом». Трьох місяців, виявилося, досить, щоб увірвався йому терпець, і він зв'язався із здирником, що видурить у нього гроші за два-три незначні чи явно фальшиві повідомлення. «Немає іншого виходу». Сьогодні немає, а завтра може бути. Завтра може виникнути якийсь важливий і надійніший доказ, ніж повідомлення цього випадкового інформатора, що його, це також не виключено, підіслали навмисне, аби впіймати тебе на гачок.

Мої думки поступово спрямовувалися до роботи, і це почасти повернуло мені впевненість. Отже, я ще був у нормальному стані. Навіть головний біль притамувався. Але чим більше я думав про справи, тим чіткіше усвідомлював, що мені бракує навіть найелементарніших умов для виконання завдання. Я не можу нічого вирішувати, поки не одержу від Любо якихось відомостей, поки не познайомлюся з наслідками його спостережень протягом цих трьох місяців, навіть хай ці спостереження на перший погляд не варті й мідної копійки.

* У Болгарії деякі громадські організації, зокрема Вітчизняний фронт, мають територіальну структуру (прим. перекладача).

Ота малозна, що я її знаю, може лише заплутати мене. І зовсім незрозумілою є неузгодженість між директивою Центру і діями Любо. Директива — до того ж єдина — вимагала «граничної обережності». А Любо в той же час торгувався з якимсь непевним суб'єктом, посилаючись на те, що немає іншого виходу. Хіба в Любо є точніші директиви? Може, суб'єкт не такий вже й непевний? Може... Може... Треба чекати зустрічі.

За хвилину до шостої я вже був на автобусній зупинці «Міст Свободи». Навмисне прийшов тільки на хвилину раніше, аби не стовбичити тут надто довго і не привертати уваги, хоча чекання на автобусній зупинці — не така вже й підозріла річ.

Міст ліворуч од мене поволі піднімається над рівнем шосе, аби далі пройти вже високо над залізницею і перекинутися над морем білою смугою, довгою і рівною, зіпнутою над синьо-зеленою широчінню води. З міста їхав автобус, зморено гуркочучи на другій передачі, й раптово зупинився поряд зі мною. Нечисленні пасажери посідали. Водій глянув на мене, неначе спонукаючи: «Ну, давай, чого спиш!» Але я вдав неуважливого, і тоді він несподівано прибавив газу й рушив до Местре. Якусь мить я дивився услід важкій машині, потім повернув голову і помітив Любо.

Мій друг ще далеко, але я впізнаю його панаму й характерну ходу — з ледь помітним накульгуванням на ліву ногу. В ті часи, коли ми викурювали з гір диверсійні банди, куля влучила йому в ногу, і він став калікою, але наполегливістю й тренуванням майже відновив нормальну ходу і тільки ледь накульгував.

Любо неквапно йшов по мосту, заклавши долоню під пасок, неначе йому заманулося просто подихати повітрям. І все-таки я достатньо знав його, аби вловити по зовні недбалому поведженню, що він пильнує, хоче озирнутися, але не наважується. Замість нього це зробив я, однак на мосту, скільки сягало око, не було нікого, коли не рахувати гурту молоді, яка з галасом і сміхом наближалась протилежним хідником.

Любо був уже метрів за двадцять од мене, коли я помітив машину позад нього. Може, вона появилася там раніше, але тільки в цю мить я звернув на неї увагу. Чорний важкий б'юк, простий зовні, рухався з нормальною швидкістю, тому я й побачив його лише тоді, коли він раптово звернув просто на хідник. Любо озирнувся

й ступив убік, але важка машина вдарила його крилом, збила з ніг і, відкинувши до бар'єра, промчала повз мене в напрямку до Местре. Якусь частку секунди перед моїми очима стояли довге бліде обличчя водія, напівзакрите великими дзеркальними окулярами, та фізіономія його сусіди — товста й підпухла, з вузькою сивою борідкою. Я спробував роздивитися номер машини, яка швидко віддалялася, але він був заляпаний, та і яка користь із того, машину ж напевно покинуть десь біля Местре, і навряд чи хто завдасть собі клопоту шукати убивць якоїсь невідомої людини.

Убитого оточив гурт цікавої молоді. Я ступив до них неначе спонукуваний простою цікавістю.

Хтось побіг до телефону, а решта сперечалася: те вбивство справа мафії чи ні. За кілька хвилин вдаліні почувся виск поліцейської сирени.

Я повернув назад, намагаючись не поспішати. Втім, я був не сам. Юнаки наздогнали мене, випередили й зникли у місті раніше, ніж з'явився фургон. Нікому не хотілось марнувати час на свідчення.

Я дійшов уже до краю мосту, коли повз мене промчала швидка допомога і поліцейська машина. Я обернувся, щоб побачити епілог. Ноші та біле простирadlo...

Мені був потрібен телефонний довідник, але поки в цьому кварталі я знайшов кафе, збігло доволі часу. Всупереч моїм сподіванням, ім'я Артуро Конті в довіднику не значилося. Знайшов номер «Зодіаку». Але дзвонити туди небезпечно. І все-таки це єдина можливість.

— Прошу пана Конті!

— Пан Конті вже пішов. Хіба не знаєте, що робочий день скінчивсь!— відказав портьє невдоволено.

— Вибачте, але мушу передати йому дещо спішне. Я щойно приїхав із Женеви. Будь ласка, адресу...

— Адресу... адресу...— так само невдоволено бурчав портьє.

Однак пальці, напевно, вже гортали службовий список, бо трохи згодом я почув у трубці:

— Страда Нуова, 19.

Я відчував потребу трохи зосередитися й випити пива, але деінде. Взагалі після щойно вчиненої необачності вирішив стати гранично обережним. Портьє може забатися перевірити, звідки дзвонили. Або він сам подзвонить комусь і повідомить, що Конті шукали в спішній справі. Не варто обтяжувати місцеву поліцію ще

одним наїздом. Тим паче, що тут звикли мати справу переважно із утоплениками.

Я вийшов з кафе і на ходу зазирнув у план. Виявилося, що до Страда Нуова можна дістатися й пішки — річ майже неймовірна у цьому місті. Наближалася сьома. На вулицях було повно люду. Я пройшов по мосту Скальці, вибрався на привокзальний майдан і рушив праворуч, за людським потоком.

Будинок 19 на Страда Нуова — це проста чотириповерхова споруда з облупленим фасадом і жалюгідним входом. Проминув його без будь-якого інтересу й попрямував далі, аж поки не вийшов на якийсь майдан із пам'ятником і, що найголовніше, з кафе. Всівся на терасі й замовив пиво.

Смеркало. Фасади навколо майдану неясно темніли, але в центрі було ще видно, і там виділялися імпазантні обриси бронзового вершника. Якийсь полководець і взагалі історична величність на своєму бронзовому коневі, судячи з бундючного вигляду. Зціплені щелепи і набурмосене чоло сміливця викликали повагу, і це наштовхнуло мене на думку справити йому поминки, для чого я замовив і другу гальбу пива.

Поволеньки смокчу пиво, видивляюся на майдан, який ховається в сутінках, і силкуюся одігнати деякі думки, аби тверезо й спокійно обмірковувати наступні дії. Тільки от думки, що їх я хочу прогнати, надто міцно засіли в голові: покалічене тіло з переламаними ногами, розбита об кам'яний парапет голова з ледь помітною лисинкою і зім'ята панама, вже просякнута кров'ю.

«Тобі таки час на пенсію, — сказав собі. — Раз став настільки вразливий, значить, час на пенсію». Оскільки ж ці слова не дають наслідків, знову скеровую свою увагу до пам'ятника. Тепер він увесь затінений, крім плечей і голови вершника із зціпленими щелепами та набурмосеним чолом. «Будьмо! — шепнув я. — І нічого пишатися. Тобі пощастило, що в твої часи не було американської розвідки. Інакше, поки ти хизуєшся на коні, тобі всадили б кулю в спину. Отож тримайся скромніше!» Ці дурниці також не принесли наслідків, бо саме в цей момент я почув шепіт Любо: «А в мене, брате, син, уже п'ять місяців».

«Ти маєш сина, — подумав, — тільки от син твій не має батька. І все-таки краще лишити по собі сина без батька, ніж не лишити нікого. Як, наприклад, я, хоча

в мене також міг бути син, і не п'ятимісячний, а п'ятирічний». Але то інша історія.

І в пам'яті моїй сплигло дещо з тієї іншої історії на зовсім коротку мить, бо в свідомості знову прозвучало: «Слухай, брате, у мене є син, уже п'ять місяців». — «Годі вже про сина», — сказав я. Треба було про це думати раніше. Треба було нарешті опанувати оте ремесло — уміння сидіти й чекати. Ти не зміг витримати сидіння й чекання. І пропав ні за цапову душу. Так само, як і Старий.

Я, звісно, дуже добре знав, що Любо володів тим ремеслом, і сказав усе це, аби припинити нашіптування на вухо, яке заважає мені зосередитися. Можливо, завдання виявилось непосильним для нього. Можливо, нерви в нього зносилися. Такі, як ми, часто зношуємось раніше, ніж лисіємо. Одначе ремесло він опанував. Принаймні свого часу. І це ремесло я, власне, перейняв саме від нього.

Знову огледів майдан, але зараз він увесь потонув у неясних тінях. І в моїй голові також ворухаться неясні думки і неясні тіні. Тож, аби відчутти що-небудь реальніше, я відгортаю манжет і дивлюся на годинник. Двадцять хвилин на дев'яту. Почекаю до десятої. Ні, чекатиму до опівночі. Але чому до опівночі? Може, не зовсім до півночі, але десь близько того. Коли буде менший ризик зустріти небажаних відвідувачів. І коли людина напевне вдома. І не боїтиметься, що саме тепер її хтось шукатиме.

Операція ризикована. Майже настільки, як і вчинок Любо. Хіба що Любо міг не ризикувати, а я змушений іти на ризик. Любо навіть не був певен, чи той Конті щось знає, а я тепер це знаю. У мене є конкретне запитання, на яке Конті мусить точно відповісти. Досі на обрії бовванів тільки Моранді. Але Моранді не було в машині, я впізнав би його по фото. Значить, крім Моранді, появилось ще дві особи. Хто вони, можна було встановити тільки тоді, коли з'ясується, кому Конті повідомив про зв'язок із Любо. За умови, що Конті буде змушений говорити. Треба його примусити.

Маю час на чекання. І маю час для дій. Справа лише в тому, щоб не переплутати ці часи. Як сплутав їх Любо. І як свого часу сплутав Старий.

Ця історія із Старим сталася дуже давно, ще коли ми вистежували диверсійні банди в прикордонних ра-

йонах. Якось ми засікли одну таку банду в покинутому млині. Саме світало, і ми не мали жодного уявлення, скільки людей затаїлося там, а нас було тільки четверо, через те Любо послав малого Савова по підмогу. Любо, Старий і я лягли за деревами. В якийсь мент один бандит появився у дверях, і Старий, всупереч наказу, вистрелив і влучив, але розколошкав вулик. Нас стали обстрілювати з вікон і крізь шпарини в стінах, а ми мусили берегти набої, ті зрозуміли, що нас тут жменька, й почали готуватися до прориву. Тоді Любо дав команду, і я поповз уперед і жбурнув «лимонку» в групу, яка скупчилася на порозі, а Любо тієї ж миті кинув гранату у вікно. Після двох вибухів запала мертва тиша. В нас не було більше гранат, а набоїв лишилося малувато. Треба було лежати й чекати підкріплення. Але ніщо не порушувало тиші, і Старий повторював: «Чого ми чекаємо! Хіба не бачите, й живої душі не лишилося». Він був злий і зморений цілонічним ходінням та пильнуванням і поспішав хутчіш спуститися в село. «Чого ми чекаємо?» — запитав Старий і, перш ніж Любо встиг зупинити його, підвівся, підбіг до дверей і тільки зазирнув усередину, як звідти вдарив автомат. Старий підігнув ноги, неначе щось упустив і нахилився підняти, але тільки охнув і впав на порозі. А невдовзі надійшло підкріплення.

Зараз Любо повторив його помилку. Через двадцять років. За двадцять років людина може доволі зноситися в такому ремеслі. Зноситися раніше, аніж почне рідшати волосся. І я знову бачу притиснуте до парапету тіло, і тім'я з ледь помітною лисиною, і пожмакану панаму. Обличчя його не видно, бо воно обернене до тротуару. І це на краще.

Кельнерка з сусіднього столика прибирала гроші. Там сиділи літній чоловік і жінка, але я навіть не помітив, коли вони пішли. Казав же, що мені час на пенсію.

— Ви вже зачинаєте? — запитую.

— О ні,— відразу заспокоїла мене дівчина.— Ми працюємо до опівночі.

— А що можна з'їсти?

— Міланську котлету?

Я ствердно кивнув головою, хоча й міланська котлета може набриднути, коли її їсти двічі на день.

— І пива?

Я знову кивнув.

Отже, «працюємо до опівночі». Ну, а ми працюватимемо від опівночі і далі. Аби тільки посувалися справи. Робити свою справу — це найважливіше, пане Конті.

— Вам не смакує котлета? — несподівано збудив мене голос кельнерки.

— Навпаки,— відказую, кинувши швидкий погляд на майже не почату страву і порожню гальбу.— Але ця спека просто відібрала мені апетит.

— Так, нині була добра така спека,— погодилася дівчина.— Ще одне пиво?

— Краще кави. Чи маєте ви більші порції?

— Аякже. Подвійне еспресо.

Мені довелося випити три подвійних еспресо, аж поки велика стрілка мого годинника наздогнала малу на цифрі 12. Заплатив і підвівся без зайвого поспіху. І рушив у зворотну путь. Вулиці слабо освітлені і майже безлюдні. На Страда Нуова електрика щедріша і рух трохи жвавіший. Дістався до будинку № 19, увійшов, не озираячись, у жалюгідний під'їзд і почвалав по сходах, читаючи таблички на дверях. Ім'я Артуро Конті надібав аж на четвертому поверсі, двері ліворуч. Подзвонив спокійно — не дуже боязко і не дуже настирливо. Ніякого відгуку. Перечекав мить і знову подзвонив. Квартира видавалася нежилою. Про всяк випадок натиснув ручку. Двері відчинилися.

Я увійшов і безшумно зачинив по собі двері. Помацки знайшов ключ і так само тихо повернув його. Передпокій потопав у темряві. Запалив сірник і побачив просто себе відчинені двері. Наблизився до порога й зазирнув... Точно так, як свого часу Старий.

Сірник обпik мені пальці й згас. І тут повна темрява. На вікнах, певно, щільні штори. Намацав біля дверей вимикач і крутнув його. Під стелею спалахнула десятками скелець старовинна люстра. Однак не вона привернула мою увагу. За п'ять кроків од мене на килимі лежала людина. Лежала долілиць, розметавши руки, немов хотіла спіймати щось тієї миті, коли смерть наздогнала її. Килим просякнутий кров'ю.

Я ступив ближче й обережно підняв голову мерця. Це був сивобородий товстун з б'юїка.

Розділ другий

П'ять хвилин відпочинку. І навіть більше. Вже декілька днів я живу майже як заможний нероба. Допізна вилежую в постелі. Потім загадую принести мені сніданок і газети. Розважливо купаюся. Неквапно вдягаюся. Мені нікуди поспішати. Попереду ще цілий день вештання без мети.

Оскільки мова зайшла про газети, мушу сказати, що обидва вбивства місцева преса описала точно так, як того слід було сподіватися. Повідомлення про нещасний випадок на мосту Свободи вичерпувалося десятком рядків. В ньому, крім інформації про наїзд, ще згадувалося, що покинуту машину знайдено десь за Местре і що провадиться слідство. Такі слідства відомі. Вони припиняються через рік за давністю, хоча їх взагалі ніхто не провадить.

Одначе покійного Конті уславили спеціальним репортажем. Зловісний вигляд помешкання на світанку, труп серед калюжі крові, догори дном перекидані скрині й шухляди, гіпотеза судового лікаря, розмова з місцевим комісаром і припущення, що грабунок був основним мотивом жахливого злочину. Факти викладалися з провінційним красномовством. Але попри галасливий репортаж, ця історія також була приречена на забуття.

Так чи інак виходить, що передчуття про наступні канікули мене не зрадили. Віднині я приречений на повний відпочинок, хоча й далеко від мальовничих околиць Варни, тієї перлини нашого Чорномор'я. Ще перед убивствами я передчував, що доручене мені завдання дуже складне. Тепер я переконався, що воно і дуже важливе, хоча й досі не можу зрозуміти чому. Всупереч нісенітницям, які описуються в романах, під час двобоїв між розвідками трупи не падають на кожному кроці, як груші. Тут, як і скрізь, убивство є останнім заходом, до нього вдаються лише за виняткових обставин. Наїзд на Любо означав, що ті, хто його вбив, за всяку ціну хотіли запобігти якомусь важливому викриттю. Інакше вони задовольнилися б тим, що пустили по слідах Любо одногодвох детективів, які ознайомилися б з його біографією. Вони так боялися викриття, що не завагалися ліквідувати й Конті, якому, певно, не дуже довіряли. Посадили його в б'юїк, аби ідентифікувати Любо, а тоді

провели додому і віддячили йому в домашній обстановці. Так, усунувши покупця і продавця, вони одразу розбили комбінацію. Якби ліквідували ще й Моранді, вона, очевидно, була б зруйнована безповоротно.

Звичайно, ця найзагальніша гіпотеза породжувала безліч додаткових запитань. Коли б я зараз сидів у кабінеті генерала, можна собі уявити, якими репліками обстрілювали б мене полковник і безпосередній мій шеф. А потім генерал підняв би руку:

— Заждіть! Не треба цього перехресного допиту.

Вони, звісно, не мають наміру заплутувати мене, але полковник безжальний у своїй логіці і в педантичній пристрасності з'ясовувати все до найменших подробиць, а мій шеф полюбляє приказувати, що з мене вийшов би добрий розвідник, якби менше фантазував. Отже, першим його запитанням, певно, було б таке:

«Раз вони наважилися на крайній захід, то чому не ліквідували й Моранді?»

І влучить мені просто в око. А потім неуважливо погляне у вікно, ніби нічого і не говорив, і неначе розмова анітрохи його не цікавить, і взагалі він зовсім випадково опинився тут.

Полковник буде копатися в подробицях. Сірі його очі з трохи недовірливим і допитливим виразом ледь примружаться, а пожовклий од тютюну палець націлиться мені в груди:

«Коли Конті повідомив про угоду, що її запропонував йому Любо? До чи після зустрічі з Любо?»

«Якщо він повідомив до зустрічі, навіщо треба було ідентифікувати Любо, коли вони могли самі простежити ту зустріч?»

«Якщо він повідомив після неї, значить, уже розійшовся з Любо. Тоді в який спосіб відшукав його знову і спрямував б'юк по його сліду?»

І таке інше, все в тому ж роді, і такі все незручні запитання, немов тверді горіхи, що їх мусиш трощити зубами, повинен трощити, коли вже висунув певну гіпотезу.

В даний момент я вже знайшов відповідь на всі ці загадки, оскільки протягом останніх днів мав доволі вільного часу. Але хай тобі бог допоможе, якщо дві дюжини таких запитань несподівано сипонуться на твою голову під час наради, коли до неї ти не мав можливості

нічого обміркувати завчасно. В таких випадках генерал розводить руками і каже співчутливо:

«Досить. Дайте людині подумати».

Та так співчутливо, що в тебе, коли ти виходиш у коридор, аж спина вкривається холодним потом. І вже вловлюєш голос полковника:

«Уяви себе на їхньому місці, уяви, що працюєш їхніми методами і що ти такий розумний, як і вони,— не менш, але й не більш».

А з другого боку голос шефа:

«Менше уявляй, а більше аналізуй беззаперечні факти. Фантазії, любий...»

Беззаперечні факти. Я зважую ці беззаперечні факти і так і сяк, розглядаю їх з усіх боків, як серію деталей і як єдине ціле, увесь цей час вештаючись по місту за юрмами туристів й удаючи щирю цікавість. Цікавість, одначе, не до Венер Тіціана, всупереч моїй вродженій повазі до жіночого тіла.

Відверто кажучи, я не люблю туристів. Але для таких, як я, дуже зручно розчинитися в тих натовпах, які з різномовним галасом тиняються туди й сюди, зустрічаються й розходяться, гойдаються в гондолах, човгають по мармурових сходах палаців, хижо націлюються фотоапаратами і кінокамерами на пам'ятники, товпляться перед магазинами сувенірів і, зморені, віддихуються під тентами кафе.

Надзвичайно зручно. Повна анонімність. Але за вигоди завжди доводиться розплачуватися. Тут усе живе з іноземців — банки, готелі, ресторани, музеї, торговці, гондольєри, священики, прохачі, навіть велика частина випадкових перехожих, які обмінюють запаси своїх відомостей про це чудове місто на абияке пригощення. Звідусіль на тебе чатують, на кожному розі підстерігають, скубуть тебе, пхають тобі в руки вхідні квитки й поштові листівки, змушують тебе купувати речі, зовсім не потрібні, й спритними несподіваними ударами спонукають стрибати з причалу в підступно наготовлені моторки, щоб прогулятися до Лідо.

Я покійрно пройшов крізь усі випробування. Погойдувався в різних човнах під пекучим сонцем, крокував по безмежних палацових залах, лазив у темні підземелля, стовбичив біля картин і фресок, перехилявся зі дзвіниць та мостів і слухав залпи пояснень чичероне, який розправлявся з кожною пам'яткою п'ятьма гото-

вими фразами. Я стоїчно пройшов крізь усі муки, може, тому, що весь час думав про свої справи.

«Раз наважилися на крайній захід, то чому не ліквідували Моранді?»

* * *

Моя туристична одісея тривала два тижні. Я утримувався від будь-яких дій, що до них неодмінно вдався б за інших умов. Найважливіше — ніяких спроб переслідування Моранді.

Чому не ліквідували Моранді? Бо його тримають як приманку?

Такою є одна з можливих відповідей на питання. Може, не найбільш правильна, але достатньо ймовірна, щоб примусити мене певний час триматися осторонь єдиного виявленого сліду. Щоправда, намітився й інший — людина у дзеркальних окулярах, — однак зараз він губиться у невідомості.

Все-таки я не настільки заразився туристичною легковажністю, щоб не залагодити і кілька корисних справ. Найперше, встановив контакт із фірмою кришталю «Мурано». Ділова розмова, купа преїскурантів, деякі махінації з комісійними — ціла комедія розігрувалася з метою елементарної легалізації. По-друге, добувши в телефонному довіднику адресу, візуально познайомився з підприємством «Зодіак» і помешканням Моранді. Потрете, з огляду на ситуацію, уточнив план своїх дій.

І ось знову понеділок. Понеділок, що так само минув у бездіяльних мандрах мармуровими сходами і мостами, але тільки протягом робочого дня. Робочий день у «Зодіаку» триває до шостої, а тому чверть на сьому я сів випити мартіні на терасі «Сирени» — кафе, яке, на мое щастя, було за два будинки од помешкання Моранді.

Майданчик біля кафе багатолюдний, на терасі також доволі народу, тож одноразове спостереження зблизька не дуже ризиковане. Допиваючи другу порцію мартіні, помітив Моранді, — він прямував до свого дому. Такий же набундючений і в тому ж кумедному капелюсі з вузькими крисами. Моранді пройшов повз мій стіл, не звернувши аніякої уваги на публіку, й увійшов у дім. На сьогодні мені досить вартувати.

Та виявилось, що ні. За півгодини Моранді знову з'явився, цього разу він ішов у протилежному напрямку,

наблизився до тераси кафе й несподівано звернув просто до мене. Він обминув мій столик, недбало відсунувши вільний стілець, і сів позаду.

Новоприбулий був своєю людиною в цьому закладі. Він обмінявся з кельнером кількома словами про спеку й замовив подвійну порцію чінзано з льодом. Моя склянка була порожня, а відомо, суб'єкт, який нічого не споживає, видається підозрілішим за того, хто насичується. Через те я жестом покликав кельнера і замовив вечерю. Замовляв прискіпливо і з подробицями, формулюючи певні вимоги щодо якості м'яса й гарніру, і взагалі давав зрозуміти, що прийшов сюди не заради чорних очей господині, до речі, досить солідної й віком, і вагою.

Я помітив, що деякі кельнери тим пихатіші у ставленні до клієнта, чим менш вимогливий він до них. Вони уражені своєрідним мазохізмом і жах як люблять авторитетні розпорядження і вередливі забаганки. Мій офіціант належав саме до цієї категорії. Поки я замовляв, він тільки переступав з ноги на ногу, захоплено повторюючи «так, пане», «зрозуміло, пане», і, здавалося, ледве стримувався, щоб не відкозиряти. Але я не переборщував. Надмірності завжди призводять до протилежних наслідків.

Поки я вибирав багату закуску, Моранді випив другу порцію чінзано, а коли кельнер приніс мені м'ясо, замовив третю. Невдовзі з'явився й непередбачений десерт: приятелька Моранді, та сама, яку я бачив на фотознімку. Обоє за моєю спиною обмінялися звичайними привітаннями, після чого кавалер стиха завважив своїй дамі за спізнення.

— Од цього ти тільки виграв,— незворушно відказала вона.— Випив зайву склянку чінзано.

Почулася нова репліка, і знову голос дами:

— Нічого подібного! Замов мені мартіні.

Розмова була досить елементарна, щоб її міг зрозуміти навіть такий іноземець, як я, і доволі нецікава, аби варто було її переказувати. З одного боку — спека, кравчиха, манікюрша, а з другого — несформульовані, але ясно вловимі сумніви Моранді щодо способу, в який дама згаяла свій час.

Немов для того, щоб змінити тему, жінка запитала:

— Коли ти їдеш?

На жаль, Моранді промимрив якусь ухильну відповідь. А тоді, в свою чергу, запитав:

— Повечеряємо?

— Тільки не тут! Я хочу в «Ексельсіор».

— Та ну, не хочеться мені їхати аж до Лідо,— кисло заперечив кавалер.

Врешті вони подалися таки в «Ексельсіор». Коли проходили повз мій стіл, я проникливо оглянув обох. Цікаве видовисько.

Поволі доїв котлету й гарнір, що прикрашав її.

— Чи добра страва, пане?— догідливо запитав кельнер.

Я поблажливо кивнув, аби не розбещувати його надміру. Потім випив каву, розрахувався й устав. Більше тут нема чого чекати. Постою на пристані коло Палацу Дожів, звідки відходять катери на Лідо. І куди повертаються.

* * *

Відомості з підслуханої в «Сирені» розмови були надто скупі й невизначені, але вони містили одне раціональне зерно: попереду подорож. Ця деталь, пов'язана із тим, що розповідав мені Любо про часті поїздки Моранді до Женеви, примусила мене наступного ранку податися на вокзал і уважно вивчити розклад. Єдиним прямим сполученням Венеція — Лозанна — Женева був швидкий пообідній поїзд. Є, одначе, й інші варіанти — з пересадкою в Мілані. Логічно припустити, що ділова людина, яка подорожує часто й у справах, користуватиметься найшвидшим і прямим сполученням, яке не перешкоджатиме її робочому дню. Хоча, звісно, діловій людині може заманутися поїхати і в Мілан...

Так чи інак, я не можу цілу добу стовбичити на вокзалі, тож вирішив покласти на логіку. Мене чекала примітивна й нудна до отупіння робота: раз неможливо вистежити людину, треба стежити за поїздами.

Моє чергування почалося того ж дня. За двадцять хвилин до відходу прямого поїзда я опинився на сусідньому пероні серед групи, яка чекала міланського. Поміж пасажирів, які вже зайняли місця в купе прямого, Моранді я не знайшов. Не видно було його й серед тих, хто поспішав до перону з валізами й сумками. Підійшов міланський і затулив од мене все, отже, слід змінити перон. Але Моранді нема, і прямий одійшов без нього.

Другого дня історія повторилася. З тією відміною, що

цього разу мій спостережний пункт був не на пероні, а в залі чекання біля кіоска з книгами й журналами. Моранді не з'являвся й протягом кількох наступних днів, тож я ледве втримався, щоб не влаштувати побіжну перевірку біля входу до «Зодіаку» чи на терасі «Сирени». Однак мистецтво чекання має свої правила. Якщо Моранді поїхав іншим поїздом, одна-єдина перевірка нічого не виявить, навіть того, що справді поїхав. А якщо таки не поїхав, можна по-дурному вклепатися.

Години і дні поза моїми «залізничними» чергуваннями минали нудно й обтяжливо поміж юрм туристів. Не знаю, що найбільше приваблює їх у Венеції, одначе коли я дивлюсь, як вони товпляться, в мене виникає почуття, ніби я спостерігаю панахиду. Місто гине. Руйнується цілком, до підвалин, повільно й невблаганно, від віку, від води і від тієї густої всепроникливої вологи.

Може, я з простаків, але коли ходжу серед усіх тих пам'яток, відчуваю не стільки велич минулого, скільки його минуцність — поїдені, позеленілі фасади, з яких обвалюється ліплення, порепані стіни, вичовгані мармурові підлоги, що стрясаються од твоїх кроків. Руїна і гниль за тьмяніючою гарною зовнішністю, смерть, яка вгніздьлася в цьому красивому тілі і дедалі більше роз'їдає його, аж поки не перетворить на голий кістяк. Взагалі радісні й веселі думки, цілком у дусі мого бадьорого настрою.

На восьмий день моєї «залізничної» служби нарешті одержую скромну винагороду за виявлене терпіння: за п'ять хвилин до відходу прямого поїзда Моранді з'явився на пероні з легкою елегантною валізою, в своєму кумедному капелюсі і набундючено покрокував повз вагони, неначе йшов не вздовж поїзда, а перед почесною вартою.

Цього разу за спостережний пункт я обрав буфет. Про всяк випадок дочекався, поки поїзд рушив, і пішов лише тоді, як переконався, що мій підопічний не зліз в останню мить. Моранді — ревнивець. А ревнивці здатні на найпідліші вчинки.

* * *

Денна спека пригасла, з боку Лідо повівав прохолодний морський вітер, і, поки я спускався широкими сходами до Великого каналу, несподівано відчув, що ще

живу. Хода в мене легка, думки швидкі, і накопичене протягом цих днів напруження непомітно знизилося до норми. Не маю аніякого бажання виходити на пенсію і ледве стримуюсь, щоб не приєднатися до дітей, які витанцьовують навколо продавця морозива, і, аби наставити себе на розум, мушу повчально нагадати, що мені вже незабаром сорок.

Найважливіше, що я знову можу зосередитися, уникати небажаних думок про важкі речі й одганяти неясні передчуття та побоювання, які приходять саме тоді, коли їх найменше потребуєш. Одне слово, я годився до наступного діла.

А це було жіноче питання. За моєю гіпотезою, якщо Моранді лишили замість принади, то три бездіяльні тижні могли переконати когось, що принада не діє або їй нема на кого діяти. Вже те, що Моранді поїхав, підтверджує цю точку зору. А що стосується жінки, то вона навряд чи перебуває під постійним наглядом і, зрештою, фліртувати з жінкою завжди невинніше, ніж вистежувати чоловіка.

Флірт зовсім не мій фак, але через саму статеvu приналежність я мав деякі поверхові відомості і з цього питання, отже, поки шукав потрібну адресу, знову повторював план дій. Потрібна адреса — то моя знахідка внаслідок тригодинного байдикуння на пристані Палацу Дожів того вечора, коли Моранді і його приятелька поїхали на Лідо. То була вельми зручна адреса. Дама, — її звали, як стало відомо з побіжної перевірки, Анна Ферарі, — жила на найбільш гомінкій торговій вулиці Мерчерія.

Коли я дістався до Мерчерія, робочий день уже закінчився і довгу вузьку вулицю заповнили перехожі й зіваки. Оскільки тут бракувало кафе, я певний час також грав роль перехожого, а потім перейшов у категорію зівак. Кілька разів мигцем озирнувся і переконався, що не став об'єктом спостереження. Я старанно вивчив асортимент якоїсь крамниці чоловічого одягу, далі двох — жіночого, потім ряд вітрин з біжутерією, парфумами й білизною. Мій погляд час од часу сягав вікна на другому поверсі одного будинку, старого й потемнілого, як і всі інші. Вікно ледь прочинене, і вітер напинав легеньку білу фіранку. Можна було припустити, що в даний момент дама перебувала вдома. Коли її остаточно заповнить нудьга, вона вийде.

Я вже вдруге вивчав парфумні витвори Жака Фата і Кристіана Діора, коли вікно зачинили. Невдовзі Анна Ферарі вийшла з дому. Вона була у світло-синій лляній сукні, досить короткій і досить вузькій, щоб не приховувати нічого, гідного уваги. Жінка пройшла повз мене, вихляючи стегнами, і, не глянувши на мене, поволі рушила вздовж вітрин. Ці вітрини вона, певно, розглядала двічі на день, але це не заважало їй зупинитися там і тут з непідробним інтересом. «Її не важко купити»,— говорив Любо. Це ще не так страшно. Особливо коли продажна особа така зваблива зовні. Не висока й не низька, не товста і не худа, жінка, яка йшла попереду, привертала увагу не тільки гармонією пропорцій, але і дисгармонією — особливо розмірами свого бюста. Вона, мабуть, до краю переконана, що на неї весь час дивляться, тому навіть коли роздивлялась на вітрини, не забувала прибирати таких поз, які підкреслювали б найістотніші обриси її будови.

Ферарі пройшла повз магазин одягу й зупинилася перед вітриною з прикрасами. Я наблизився й також став. Жінка й не глянула на мене, втупивши очі у перстень з великим топазом.

— Зовсім непоганий аметист,— зауважив я неголосно, немов сам до себе.

— Топаз набагато кращий,— майже автоматично відказала жінка і лише тоді глянула на мене.

Я хотів щось сказати, але в цю мить почув за спиною привітний чоловічий голос:

— Анно!

На що дама відповіла так само привітно:

— Маріо!

Маріо ступив уперед і невимушено обійняв Анну за стан, але вона для годиться відвела його руку, й обое з-під самого мого носа подалися вулицею й стали на розі, жваво розмовляючи.

Я відразу зайшов до крамниці, показав на перстень з топазом і діловито запитав:

— Скільки?

Продавець, не поспішаючи, вийняв прикрасу і заходився докладно описувати її якості.

— Скільки?— повторив я.— Можу запізнитися на поїзд. Я від'їжджаю.

Торговець підняв перстень до світла, так, щоб я краще бачив гру каменя, і назвав майже астрономічну ціну.

— Шкода,— одказав я й повернувся до дверей.

За дві хвилини я вийшов з крамниці, заплативши половину названої суми. Дами й кавалера на розі не було. Я прискорив крок і помітив світло-синю постать удалині біля площі Святого Марка. Жінка була сама. Я наздогнав її на майдані вже тоді, коли вона сиділа за столиком біля кафе.

— Чи не міг би я запропонувати вам дещо?

Вона підвела очі й подивилася на мене без тіні симпатії.

— Знову ви?

— Авжеж. Чи не міг би я...

Жінка невдоволено відповіла:

— Просто не можна позбутися нахаб. Ледве одшила одного, так на тобі, другий.

Я зібрався був заперечити, що, мовляв, зовсім не такий, як перший, коли почув ззаду новий радісний вигук:

— Добридень, Анно!

— Нарешті! — озвалася вона.

З цього можна було зробити висновок, що новий кавалер є саме той, на кого вона чекала. Це був молодий смагливий красунь з кремезними плечима, одначе мої теж нівроку. Він вдовольнився тим, що зміряв мене зневажливим поглядом і вмостився на вільний стілець. Я сів до сусіднього столика за спиною кавалера, щоб можна було споглядати Анну непомітно для Аполлона. Потім замовив собі мартіні й спрямував до дами ніжний погляд.

Вона була захоплена якоюсь розмовою з красунем і хоч удавала, що не помічає мене, проте дуже добре мене бачила, а наявність у кафе ще одного залицяльника, очевидно, не була їй неприємна, всупереч удаваній досаді.

Я випив мартіні, потім з нудьги виїняв оксамитну коробочку з перснем і став недбало роздивлятися його. Він був справді красивий і незвичайний за розміром і тепер при денному світлі видавався ще привабливішим. Привабливішим для дами за сусіднім столиком, звісно. З моменту появи персня Анну охопив дедалі зростаючий неспокій. Спочатку крадькома, а тоді вже зовсім відверто, через плече свого кавалера, кидала вона зацікавлені погляди на прикрасу. Розмова між ними не в'язалася. Точніше, йшла у небажаному для красуня напрямку, наскільки я міг судити з окремих реплік.

— Сьогодні я не можу,— повідомила Анна.

— Але ж ти обіцяла?

— ...Дещо непередбачене...

— ...Ти мене дуриш...

І так далі, аж поки Аполлон не кинув роздратовано на стіл зім'ятий банкнот і подався геть.

— Чи можу я запропонувати вам дещо? — повторив я своє запитання, виждавши дві хвилини і сівши на щойно звільнений стілець.

— Дайте подивитися,— без церемоній озвалася Анна. Я подав їй оксамитову коробочку й кивнув кельнерові.

— Що питимете?

— Те, що й ви,— одказала дама, вступивши жадібний погляд у камінь кольору міцного чаю.

Її відповідь давала надію на взаєморозуміння. Замовив два мартіні.

— Чудовий,— визнала дама.

— На вашій руці він буде ще кращий.

Це були саме ті слова, яких сподівалася дама. Вона наділа перстень на підмізинний палець і одставила руку, щоб помилуватися.

— Справді, гарний.

— Як і мої почуття.

— Я не вірю в раптові почуття,— заперечила Анна.

Перстень уже в неї на руці, тож нічого не завадить їй трохи подбати і про власну гідність. Будь-яка жінка, бодай і така, що «її не важко купити», тримається завжди так, щоб їй давали ціну, вищу од реальної.

— Мої почуття не раптові,— зауважив я, виждавши, поки кельнер розставить питво.

— Знаю,— киває Анна.— Вони тривають уже півгодини.

— Вони тривають близько місяця.

— А, це щось нове!

На обличчі в неї відбилося здивування. Вульгарна кабацька міміка, що дозволяє показати гарні білі зуби.

— Я бачив вас у «Сирені». На жаль, ви були не самі.

— Так багато нахаб, що рідко можу лишитися сама.

«Майже місяць блукав, сподіваючись знову зустріти вас...»

Фраза лишилася невисловленою. Надмірності, як я вже говорив, призводять до протилежних наслідків. Не

варто її надто улещувати. Інакше хтозна, доки зростатимуть витрати по операції. Тому тільки додав:

— А сьогодні знову знайшов вас...

— Світ малий,— філософськи перебила мене Анна.— Куди ви збираєтесь мене повести?

— Куди хочете. В «Гранд-отель» або в «Ексельсіор»...

Дама прихильно сприйняла ці респектабельні назви. Потім допитливо подивилася на мене:

— Ви влюбливий?

Моє вагання тривало найбільше секунду.

— Швидше — щедрий.

Нова схвальна усмішка повних нафарбованих уст.

— Бо мені остогидли влюбливі дурні. Варто приділити їм трохи уваги, і вже стають нестерпні. Як оцей ось тип.

— Гарний хлопець,— великодушно промимрив я.— Певно, добрий коханець.

— Одночасно голова в нього порожня. Як і кишені.

-- Це так. Добрі коханці не мають грошей, а ті, що мають гроші, погані коханці.

— Гм, авжеж,— зітхнула Анна.

Потім знову допитливо глянула на мене:

— Чи не про себе ви?

— А то ви вже самі оцініть,— відповів скромно.

Вона усміхнулася своєю безсоромною посмішкою, але тільки проказала:

— Гадаю, можемо йти.

Вечеря на терасі «Гранд-отелю» пройшла в душі зароджуваної інтимності.

Жінка, на мій приємний подив, володіє французькою значно краще, ніж я — італійською. Обстановка цілком відповідає сентиментальній увертюрі — кришталь і срібло, кельнери в білих смокінгах, романтичне віддзеркалення вогнів у темній воді каналу, гондоли і ніжні пісні, од яких гондольєрів пудить, але які допомагають їм здобувати хліб.

За своїм характером Анна виявилася звичайнішою, ніж я сподівався. Вона говорила відверто, часто до простодушності, а кокетувала — не більше, ніж можна було стерпіти; коли прибирала якусь позу, аби продемонструвати розміри свого бюста, робила це лише для моєї втіхи.

— Я запитала, чи ви влюбливий, бо маю друга,— несподівано звірилася Анна наприкінці вечері.

Я відповів, що іншого й не чекав, одначе не виявив надмірної зацікавленості.

— Бо ці хлопці, може, й втішні, але кожна жінка мусить дбати і про своє майбутнє,— вела далі Анна.

— Я не завдам вам ніяких ускладнень,— сказав я, оскільки вона, певно, чекала цих слів.

— Мені любо це чути.

— Од мене ви можете сподіватися лише приемних несподіванок.

Вона мило усміхнулася й випнула бюст, аби показати, що й собі не скупитиметься.

— Взагалі все буде так, як ви забажаєте. Мені досить буде час од часу милуватися вами тоді і там, де вам зручніше.

— Я зразу зрозуміла, що ви справжній кавалер,— відповіла дама, замислено подивившись на мене.

Напевно, в цю мить під буйною зачіскою гарної голови вже визрівала ідея про триваліший і більш прибутковий зв'язок.

Пізно увечері мене прийняли в затишному дівочому помешканні на Мерчерія. Невдовзі господиня, напівроздягнута, пригорнула мене своїми гарними руками і ніжно прошепотіла на вухо:

— Хочу, щоб ти був милий зі мною. Хочу, щоб ти часто робив мені подарунки...

* * *

Подарунки? А чого ж. Аби тільки в межах розумного. Будь-яка операція завжди пов'язана з витратами. Важливо тільки, щоб була варта витрат. Анна вважає, що з моєї точки зору виграшем є принади жіночого тіла, я ж дотримуюсь іншої думки.

Слід відзначити як підбадьорливий факт, що ми обоє виявили поміркованість у своїх апетитах. Анні, хоча вона й твердила, начебто їй двадцять п'ять, насправді було під тридцять, і життєвий досвід, певно, навчив її не вимагати більше, ніж їй можуть дати, і не зловживати несподіваним зв'язком. Що ж до мене, то я теж маю певний досвід. Тому тільки через три дні я здалеку торкнувся теми.

Протягом тих трьох днів, поминаючи подробиці, цікаві тільки для еротоманів, ми каталися до Лідо, вилежували на пляжах, обідали в дорогих ресторанах, танцю-

вали під сузір'ям паркової ілюмінації, двічі ходили в кіно і кілька разів,— що коштувало значно дорожче,— в магазини жіночої білизни і готового одягу. Саме жіноча білизна дала привід наблизитися теми.

Ми зробили покупки зразу по обіді, повертаючися з ресторану, й оскільки сонце пекло нестерпно, пішли до Анни. Стоячи серед купи коробок, вона, роздягнена, приміряла подарунки перед дзеркалом, а я курив, розлігшись на дивані, намагався дивитися на білу фіранку, що її напинав вітерець, і уникати сектора біля дзеркала.

— Ти навіть не сказав, яка білизна найбільше мені пасує! — вередливо проказала Анна, засмучена моєю не увагою.

— Усе пасує. Тобі все пасує. Гадаю тільки, що твій друг не дуже дбає про твій гардероб.

— Нема чого гадати. Так воно і є.

— В такому разі не розумію, чого ти його терпиш. Певно, настільки закохана, що...

Я замовк, неначе тамуючи раптовий спалах ревності.

— Закохана? — неголосно і м'яко засміялася Анна.

— Тоді взагалі я нічого не розумію. Може, я дурень, але не розумію.

— Ох, усі чоловіки однакові,— зітхнула Анна, розстібаючи мереживний бюстгальтер, щоб приміряти наступний.— Ці ревності безперервно роз'їдають вам нутро. Коли два роки тому я познайомилася з Моранді, він мав багато грошей. А тепер уже не має. Невже це так складно?

— Він змінив фах, чи що?

— Нічого не міняв. Але тоді їздив за кордон і йому більше платили. А тепер уже не їздить і одержує менше.

Вона замовкла, роздратована цією розмовою, і цілком зайнялась білизною. Я знову дивився на білі фіранки. На сьогодні досить.

За два дні, після наступної спустошливої мандрівки по Мерчерія, Анна знову товклась біля люстра у щойно купленій сукні з сірих мережив.

— Чи до лиця мені?— запитала вона, прибравши якусь журнальну позу.

— Звичайно. Тобі до лиця тільки дорогі речі.

— Ось цього Моранді і не розуміє,— проказала жінка, набравши нової пози.

— Може, й ти цього зовсім не розумієш. Інакше не трималася б так свого Моранді.

— Він, бідолаха, робить для мене все, що може,— поблажливо відказала Анна.

— Тобто бреше тобі, скільки може. Тоді, мовляв, одержував, а зараз не одержує. І ти йому віриш.

Жінка обернулася й подивилася на мене з досадою. Я незворушно палив, лежачи на дивані.

— Не вірю, а знаю. Тоді він одержував купу грошей за відрядження, а тепер справді не їздить у відрядження.

— Гаразд, гаразд! Це твоє діло,— сказав я заспокійливо.— Тільки не забувай, що і я працюю в торгівлі. Жодне підприємство не дає на відрядження більше, ніж потрібно на дорожні витрати. Якщо Моранді раніше мав гроші, певно, має їх і зараз. Але... щедрість зменшується із послабленням почуттів.

— Дурниці! — тупнула ногою Анна.— Моранді марить мною. Марить, розумієш? Іноді просто бісить мене своїми ревнощами. Коли б він міг бути щедрим у міру своїх почуттів, то мусив би мене озолотити. Тільки от не може...

— Ясно! Нема більше відряджень,— відповідав я нашішкувато, пустивши під стелю цівку диму.

— Саме так! — одрубала Анна, розгнівана моєю настирливістю.— Бо його відрядження були незвичайні. Він їздив по той бік «залізної завіси»... Ясно тобі?

Мені було ясно, звичайно, але я продовжував удавати ображеного й дратував жінку, щоб змусити її виказати все, що знає.

— Може, так воно і є,— погодився я нарешті з ноткою недовіри.— Але тоді не розумію, чого ти ще ждеш од цього чоловіка.

— Нічого не жду. Просто почуваю себе його боржницею. Коли Моранді знайшов мене два роки тому, я працювала манекеншею у третьорядному ательє і моєї платні ледве вистачало на панчохи та бутерброди.

— Гаразд, гаразд.

— А він забезпечує мені певний мінімум. Не кажучи вже про те, що в будь-який момент його знову можуть послати у відрядження...

— Гаразд, гаразд.

— А ти ж іноземець. Дуже шикарний, визнаю, але сьогодні ти тут, а завтра зникнеш.

— Я ж тобі казав, що справи примушують мене часто їздити сюди.

— Значить, будемо ще бачитися. Однак Моранді...

— Гаразд, гаразд,— уже втретє кажу я.— Не думай, що я схиляю тебе до вчинків, які тобі не до вподоби. Адже я з самого початку обіцяв тобі...

— Тоді припини ці сцени ревнощів. З мене досить Моранді.

Після того настало примирення, і Анна попросила мене розстебнути їй сукню.

* * *

Все це не так і погано, але не виходить за межі вже відомого. Крім одного моменту: Моранді тимчасово чи остаточно вилучений з обігу. Скільки і які завдання виконував і, найголовніше, хто їх давав — ці питання лишилися відкритими. Що знала, Анна сповістила. Далші, начебто випадкові й безневинні розпитування під час наших розмов — про зв'язки Моранді, про його справи в Женеві тощо — не дали особливих наслідків. Кілька куцих подробиць, що цілком відповідали характеристиці, яку дав Любо,— бонвіван і шелихвіст, старіючий коханець, прив'язаний з тих чи інших причин до вельми хтивої, суетної і зрадливої подруги.

І все-таки контакт з Анною — успіх. Особливо з огляду на можливі перспективи. Аби тільки не виникло якоїсь перешкоди і зв'язок тривав нормально.

На сьомий день од початку нашої любовної епопеї, коли увечері ми прийшли у квартиру на Мерчерія, Анна попередила, що Моранді може несподівано явитися на обрії.

— Він звичайно буває у Женеві близько тижня і, як тільки повертається, одразу йде сюди.

Це було сказано просто для відома, і байдужість видалася мені дивною.

— А що буде, коли Моранді заскочить нас?

— Не заскочить. Ти вийдеш чорним ходом.

— Значить, цілу ніч ми повинні бути насторожі?

— Дурниці. Якщо його не буде до десятої, вважай, не прийде взагалі.

Про всяк випадок Анна показала мені запасний коридорчик і сходи, якими можна вийти. Вона заощадила б собі клопоту, коли б знала, що я ретельно дослідив усе це, поки вона робила покупки для наших пізніх сніданків.

Жінка зняла сукню, ту саму, із сірих мережив, і вдягла пеньюар. Потім пішла до ванни. Саме в цю мить у двері тричі настирливо подзвонили.

— Моранді,— спокійно мовила Анна.— Йди.

— Не відчиняй, поки не почувеш, що я вийшов.

— Знаю,— кивнула вона.— Йди.

Однак вийшовши на сходи, я не спустився вниз, а лишився біля дверей і проробив невеличку операцію із дзвоником. Цей дзвоник висить тут, певно, віддавна, і тепер нарешті йому настав час прислужитися, хоча й не за прямим призначенням. Самий дзвоник у коридорчику біля дверей спальні. Я своєчасно вмонтував під металевий ковпачок маленький, але дуже чутливий мікрофон. Лишилося тільки з'єднати протилежний кінець дротів із малесенькою мембраною, щоб я міг, принаймні як слухач, взяти участь у наступній розмові. Це була саме та операція, яку я проробив.

— Тут хтось був...— почув я слабкий, але досить виразний голос Моранді.

— І зараз є...— відповіла Анна.

— Я хочу сказати, хтось чужий. Це запах не твоїх сигарет.

— Справді. Я перейшла на «Кент».

— Ти на все маєш готову відповідь,— знову прозвучав невдоволений чоловічий голос.

— Як і ти, ладен з усього вчинити сварку. Певно, в тебе знову якісь неприємності...

— Неприємностей скільки завгодно.

Запала мовчанка.

— Ну, розповідай, чого ждеш! — почувся голос Анни.— Я ж знаю, поки не розкажеш, тобі не полегшає.

— Нічого певного. Просто відчуваю, що коло стискується... Що мене підозрюють... що за мною стежать...

— ...Що в тебе не гаразд з нервами, раз бачиш привида,— закінчила жінка.

— Зовсім не привиди. У цих справах я маю досвід. Тільки не можу зрозуміти, звідки все це йде.

— Нізвідки не йде, окрім як з самого тебе. Якщо ти нікому і ні в чому не зв'язався...

— Ні. Але, може, ти комусь щось говорила.

— Дурниці,— відказала Анна.

Однак голос її звучав не зовсім упевнено.

— Ти стільки базикаєш з приятельками та перукарями, то, мабуть і сама не знаєш, що говорила, а що ні.

Анна мовчала.

— Говори! Коли випадково щось виказала, краще скажи мені. Май на увазі, вони не жартують.

— Хто «вони»?

Я напружив слух, але Моранді тільки роздратовано пробурчав:

— Не має значення хто. Важливо, що не жартують. До твого відома, Конті застрелили не заради грошей, а через те, що багато базікав.

— Чому ти не сказав мені раніше?

— Бо тільки в Женеві про це дізнався. Але не думай, що, коли зі мною повториться історія Конті, тебе пощадять.

Знову запала пауза. Потім почувся голос Анни, тихий і якийсь зовсім інший:

— Карло, мені страшно...

— Чого тобі страшно? Що ти накоїла?

— Нічого не накоїла. Але ці дні біля мене крутився один тип... Я, звісно, його одшивала, але він все упадав...

— Що за тип?

— Якийсь бельгійець... Назвався торговцем... Упадав і розпитував про тебе... Я, звісно...

— Як звуть того торговця? Де живе? — грубо перебив її Моранді.

Я не став чекати відповіді. Був саме час поцікавитися, куди ведуть ці чорні сходи.

* * *

Якщо песиміст — це людина, яка завжди чекає найгіршого, я повністю підпадаю під цю категорію. Незважаючи на ідилічний розвиток взаємин з Анною, я ще напередодні розрахувався в готелі, а речі переніс до камери схову на вокзалі. Отже, єдине, що мені зараз лишалося зробити, — податися на вокзал і сісти в перший-ліпший поїзд, який вирушатиме на захід.

За годину я вже куняв у порожньому купе, заколисаний ритмом коліс і рівним погойдуванням ресор. Куняв, і прокидався, і знову засинав, то намагався зібрати думки до купи, то знову розганяв їх, бо в цей момент уже нічого не можна було виправити і нічого більше не можна було вдіяти. Втрата важливого сліду завжди

неприємна. Та коли цей слід єдиний, неприємність називається катастрофою.

Потрібно обміркувати все з початку. Тільки не зараз. Узавтра або ще пізніше, але треба буде обов'язково все обміркувати. Щоб знайти вихід. Щоб змінити місцепроживання. Щоб змінити особу. А може, й голову.

Розділ третій

Генерал сидів у чорному шкіряному фотелі якраз навпроти мене. Обіч розмістилися полковник і мій шеф. Погляди усіх трьох зосередилися на моєму обличчі. І ці погляди разом із тривалим мовчанням дедалі більше пригнічували мене.

— Гарзд,— сказав нарешті генерал, неначе урвавши якісь свої думки.— Як ти сам оцінюєш свою роботу?

— Оцінка ясна,— відказав.— Оцінка цілком негативна. Але я включився у дію тоді, коли операцію було скомпрометовано і нічого не можна вдіяти, крім того, що зробив я.

— Хочеш сказати, що, коли б довелося робити все з початку, ти починав би за тим же планом? — питає генерал.

Ми замовкли. Генерал глянув на мого шефа. Той незручно засовався на своєму стільці і зауважив:

— Ти діяв у той самий спосіб, що й Ангелов. Ти повторив його помилку.

— А як треба було діяти?

— Чекати. Ще чекати.

«Чекати? Чого? Другого прищестя?» — подумав я роздратовано, але нічого не сказав.

Генерал глянув на полковника, який, схиливши голову, тихо барабанив обкуреними пальцями по червоному сукні столика.

— У тій ситуації, яка виникла після провалу, я особисто схвалю спробу Боева встановити зв'язок з Анною Ферарі,— заговорив полковник.

Вступ вселяв надію. Але тільки тому, хто не знав полковника. Саме в цей момент він підняв свій прокурений вказівний палець і спрямував мені в груди.

— Навіщо було розпитувати про Моранді?

— Як це «навіщо»? — не стримався я.

— Отак: навіщо? Аби довідатися про те, що ти й так знав? Чи для того, щоб провалити зв'язок?

Я мовчу.

— По-друге. Навіщо оті дилетантські вправи з електричним дзвоником?

— Навіть з найдосконалішою апаратурою я не почув би більше, ніж за допомогою дзоника,— пробурмотів я.

— Правильно. Але тільки один раз.

Він замовк, неначе даючи мені можливість збагнути, куди цілить, а тоді провадив далі:

— Ти мусив будувати цей зв'язок спокійно, не кваплячись, уникаючи всього, що могло б викликати підозру. Будувати його з думкою про завтра. Добре окопатися. Забезпечити надійний та ефективний спосіб підслухування. У продажу таких приладів скільки завгодно. І — чекати!

Всі мені говорять одне: «Чекати!» Неначе я сам не знаю цього краще за них. Виходить, одначе, що я знаю це недостатньо.

— Ну, а тепер? — подивився мені просто в вічі генерал.

— Мені потрібна нова легенда. Номер три.

— Ти знаєш, Боев, яких зусиль вимагає створення кожної легенди,— м'яко сказав генерал.

І в цій репліці зібрано все: оцінка моєї дотеперішньої роботи, засмученість провалом, попередження на майбутнє.

Він замовк, ніби міркував про щось стороннє, потім підвівся:

— Гарзд. Легенда номер три.

Я рвучко відкинув ковдру і скочив на підлогу. Потім зробив кілька різких рухів, щоб остаточно прокинутися. П'ять секунд гімнастики. Потім пішов у ванну і став під душ. А тоді оця марудна робота — гоління.

Сцена в кабінеті генерала відтворена цілком з моїх давніх спогадів і уявлень. Але я не маю сумніву, що, коли б вона відбулась насправді, стала б для мене ще важчою. З більшою кількістю значно неприємніших запитань. З гострішими характеристиками. Що вдієш, я все це заслужив.

Я недооцінив Анну. Не її інтелект, а її прив'язаність до Моранді й інстинкт самозбереження. Я не чекав, що Моранді так налякає її. Нерозумно й необачно з його боку було відкривати Анні причини вбивства Конті. Але

ця дурниця зіграла на користь Моранді. Принаймні до-сі було так.

Я замовив телефоном сніданок і почав одягатися. З прочинених балконних дверей повівав прохолодний ранковий вітрець. Небо весняно-синє, хоча вже кінець червня. І внизу, за зеленими кулями підстрижених дерев, також синьо. Але це не небо, а Женевське озеро.

Я приїхав рано-вранці, години зо дві тому, й не зміг навіть стулити повіки. Тому надолужив безсоння со-лідним сніданком. Тоді замкнув номер, зійшов униз і ді-ловою ходою пройшов через хол, але адміністратор мене помітив.

— Коли ласка, залишіть ваш паспорт...

— Іду одержувати гроші,— одказав.— Як повернуся, лишу.

Адміністратор кивнув. Одержування грошей — це спра-ва, яка завжди викликає повагу.

У першій же тютюновій крамничці купив план міста, нашвидку переглянув його і найближчим мостом пере-йшов на протилежний берег. Гранд-рю, всупереч своїй назві, виявилася вузькою і темною вуличкою, що брала-ся стрімким узвозом до старого міста. Вхід до будинку, який мене цікавив, також вузький і темний. Підійнявся вичовганими східцями на третій поверх, знайшов у тем-ряві чоловічка у халаті, з великою головою на тонкій пташиній шиї:

— Пан Георг Рос?

Чоловічок кивнув.

— Я хотів би знати, чи тут дитяча лікарня?

Коли б пан Георг Рос був при своєму глузді, він му-сив би послати мене під три чорти за таке ідіотське питання. Але чоловічок киває вдруге і пояснює, не зморгнувши оком:

— Так. Уже три місяці. Заходьте.

Минаємо похмурий передпокій і опиняємося у старо-винній вітальні — меблі не знати якого стилю, з облуп-леною позолотою, і величезне люстро над каміном, тьмя-не й зеленаве, як стояча вода.

— Вам пощастило. Я щойно зварив каву,— добродуш-но оголосив господар, кивнувши мені на крісло.

— Не турбуйтеся, прошу вас...

Але пан Рос уже вийшов, за кілька хвилин повернувся з тацею в руці.

— Моя служниця приходить тільки о десятій, тож дозвольте, я вам подам...

Я дозволив. Але щоб показати, що мене цікавить не кава і базікання про погоду, додав:

— Ви, певно, здогадалися, що я прийшов од Мерсьє. Він прислав мене по діагноз.

— Знаю, знаю,— кива чоловічок.— Пийте каву, бо прохолоне.

Люб'язність тим погана, що забирає багато часу. Покірливо п'ю каву, а потому й чарку коньяку, ароматного й смачного. Лише тоді господар знову зникає і по тривалій паузі приносить мені очікуваний пакет.

Розкрив конверт. Чекова книжка, кілька інших документів, гроші, перстень з монограмою і паспорт на ім'я Моріса Роллана, походженням швейцарця, фахом торговця, а зовнішністю цілком схожого на мене. Легенда номер три.

— Чим ще можу бути корисний вам?— спитав послужливо чоловічок, глянувши на мене маленькими світло-синіми очима.

— Ще один конверт, будь ласка.

Я вклав у принесений конверт паспорт Альбера Каре разом з іншими паперами на те ж ім'я, запечатав пакет послужливо поданим мені сургучем і притиснув перснем з монограмою.

— Це для Мерсьє,— сказав, подаючи конверт.

Господар кивнув, одніс конверт і знову довгенько не повертався. Певно, його схованка досить старомодна, як і він сам.

— Що ще міг би зробити для вас?— спитався він, знову вмовистившись у своєму кріслі.

— Ви, здається, нотаріус?

— Був!— поправив мене пан Рос.— Зараз усього лише рантьє.

— Я хотів би попросити у вас поради. Це, звичайно, не входить у ваші обов'язки...

— Пусте. Кажіть.

Розповів. Господар вислухав мене уважно.

— Чудово!— вигукнув, коли я скінчив.— Маю дещо якраз для вас. Таке не кожного дня трапляється. Ви підете до мого друга Клода Рішара. Чудова людина, але невдаха. Дам вам листа до нього, і він владнає усі формальності...

— Ні в якому разі!— перебив його.— Дайте мені лише деякі відомості.

Пан Рос трохи розчарувався, що не може, принаймні на кілька днів, повернутися до свого фаху, але не наполягав і терпляче виклав мені суть справи. Потім так само люб'язно провів мене.

— Скажіть,— зупинив він мене при виході,— чи буде війна?

Оскільки я займаюсь секретною роботою, господар уявив, що всі світові таємниці у мене в кишені.

— Війна йде,— усміхнувся я.

— Я мав на увазі гарячий варіант.

Пан Рос так довірливо дивився на мене своїми вицвілими синіми очима, що мені закортіло сказати йому щось утішне. На жаль, нічого такого я не знав, а тому пробурмотів:

— Про гарячий варіант мені невідомо. Я, як здогадуєтесь, фахівець з холодного.— І, щоб якось вивернутись, додав:— Ви живете у країні, якій ці проблеми досить чужі.

— Я жив у країні, де загинула вся моя родина,— відповів старий.

І одчинив мені двері.

* * *

Підприємство «Хронос» міститься ближче до Лозанни, ніж до Женеви, й оскільки власник підприємства призначив мені зустріч лише надвечір, я скористався паузою, щоб кинути погляд на рідні місця. Бо Моріс Роллан, тобто я, родом з Лозанни.

Місто з його стрімкими, розпеченими сонцем вулицями, щільним автомобільним рухом і натовпами, гомінке й набридливе у цю пообідню пору, але я приїхав сюди не задля розваг та спогадів дитинства. Коли ти натяг чужу машкару, не завадить мати і зорові враження від оточення, в якому перебувала та особа, оскільки не знаєш, яке запитання можуть тобі поставити взавтра. Отже, я терпляче й ретельно провадив огляд, відновлюючи в пам'яті численні деталі легенди.

О п'ятій годині я сів у поїзд, проїхав дві зупинки назад і без особливих труднощів знайшов підприємство. Сучасна фабрична споруда з широкими вікнами, дві менші будівлі в альпійському стилі, гараж— усе це,

чисте, немов будинок відпочинку, розкинулося в сосновому лісі. Чоловік, до якого мене провели, трохи старший за мене, сухий і якийсь знервовано-метушливий. Він припинив своє ходіння од вікна до дверей, вхопив мою руку, потиснувши її дужче, ніж треба було, запропонував крісло і сам сів, але з явним трудом утримувався в цьому становищі відносного спокою.

— З чого хочете розпочати?

— Можна і з кінця,— сказав я.— Маю вже досить відомостей про ваше підприємство. Єдине, чого не знаю,— ціну.

— Ціна, ціна!— засовався Рішар у кріслі.— Ціна — то остання справа! Оце тут, навколо, пане, цілий світ із своїм життям, із своєю логікою... Світ, створений мною внаслідок багатьох ідей, багатьох знахідок, не кажучи вже про жертви.

— Не маю сумніву...

Він підвівся, ступив два кроки до дверей і потім різко обернувся до мене:

— Ціна! Ціна є функція реальності, грошовий еквівалент зробленого.

— Гаразд. Покажіть мені це зроблене. Маю досить часу.

— Скільки? Півгодини чи годину?

— Скільки хочете,— відказав заспокійливо.

Однак пан Рішар не заспокоївся. Навпаки, тільки в цей момент розкрився увесь його динамізм. Він підбіг до сейфа і дістав якісь папери, потім подзвонив секретарці, щоб вона принесла йому інші, розклав переді мною плани й розрахунки, описував широкі еліпси своєю кістлявою рукою і кружляв навколо мого крісла, вивергаючи цілі водоспади слів. Тоді вхопив мене під руку, вивів з кабінету і, наказавши запалити світло у вже спорожнілій фабриці, заходився показувати мені приміщення за приміщенням і механізми за механізмами так докладно, що це на повну силу відродило в мені венеціанський головний біль. А після того, як увесь цикл виробництва був викладений до останньої деталі, ми повернулися до кабінету, і знову в мене перед очима замиготіли плани й бухгалтерські документи.

Словесні потоки, якими заливав мене Клод Рішар, не були позбавлені інтересу й здорового глузду. Погано тільки, що коли одна людина вважає себе за генія,

а співрозмовника за ідіота, вона стає набридливо багатослівною. А загалом же вся історія «Хроносу» зводилася до такого.

Вихідна позиція пана Рішара ґрунтувалася на спостереженні, що хороші годинники дуже дорогі, а дешеві — погані. Внаслідок тривалих і, слід визнати, вмілих розрахунків він дійшов висновку, що ультрамодерна техніка і зовсім нова організація процесів можуть створити виробництво годинників, які своєю якістю конкурували б з найвідомішими марками, а ціною були б не набагато дорожчі за масову продукцію.

Все це не така вже й складна філософія. Але найцікавіше, що Рішарові справді пощастило реалізувати свій план і розпочати виробництво. На складі підприємства вже лежав дбайливо упакований і підготовлений до продажу чималий запас кількох елегантних і точних моделей хронометрів. От тільки до відправки не дійшло і, мабуть, довгенько ще не дійде.

Як це часто трапляється з геніями, пан Рішар передбачив усі деталі, крім однієї: конкуренції великих фірм. Чудовий фахівець у галузі техніки, він виявився повним дилетантом у торгівлі. Акули виробництва об'єдналися з акулами продажу й поставили бар'єр перед годинниками «Хронос», не поцікавившись навіть їхньою якістю. Клод Рішар опинився перед загрозою банкрутства.

І в той момент, коли Клода Рішара таки спіткало банкрутство, акули несподівано вдали з себе золотих рибок: новачкові було запропоновано продати підприємство по собівартості — щоб урятувати шкуру.

Але тут новачок затявся. Пан Рішар належав до тих людей, в яких лють, сягнувши певного ступеня розжарення, спроможна затьмарити здоровий глузд. Він готовий був на продаж, бо в цьому полягав єдиний вихід, однак не бажав продавати своїм убивцям. Він чекав на інших клієнтів. А їх бракувало, бо кожен, хто посів би місце Клода Рішара, поділив би і його долю. І саме в цей момент з'явився якийсь дурень і невіглас і питає про ціну.

— Ціна?— десь уже близько дев'ятої вигукнув нарешті господар.— Ви вже й самі маєте певне уявлення про ціну. За приблизними розрахунками ціна не може бути меншою за...

І він назвав зовсім нескромну, як на мене, суму.

— Ваші документи не дають підстав для такої цифри,— заперечив я лагідно.— Усі видатки, включно до сплаченої досі зарплатні...

— А видатки часу?— вигукнув пан Рішар.— А вартість ідей, відкриттів, безсонних ночей, зіпсованих нервів? Ви не можете підрахувати ціну будь-якого підприємства тільки за кількістю витраченого цементу, як не можете оцінити самого себе за вагою м'яса, з якого збудовані. Оце навколо, любий пане, живий організм, малий світ, який, прости господи, далеко досконаліший за великий...

Цей чоловік володіє найсучаснішими знаннями в галузі техніки, але що стосується красномовства, то в своєму розвитку він зупинився десь на уроках Цицерона. До того ж і не знає, що я в курсі його ускладнень значно більше, ніж він може уявити.

— Вас проковтнуть,— мовив я спокійно.— Почекають ще місяць або два, а тоді введуть у дію банки. Досі вас позбавили тільки кредиту. Завтра вас примусять сплатити борг. Оголосять банкрутство й пограбують ваш маленький всесвіт, не заплативши навіть за цеглу, з якої він споруджений.

— А, ви бажаєте мене врятувати!— вишкірився Рішар.— Хочете врятувати од загибелі, проковтнувши мене. Це зворушливо...

— Слухайте,— урвав його.— Я не філантроп і, природно, прийшов сюди не з рятувальною метою. Але річ у тім, що, коли будете поступливішим, справді врятуєтесь...

— Тоді як ви особисто йдете на жертву?

— Щось подібне,— згодився я.— Принаймні не виключав такої можливості. Ваш виграш буде забезпечений. Мій — імовірний, але надто ризикований.

— То як же ви зважуєтесь на такий ризик?

— Зважуюсь, бо маю капітал, далеко більший од вашого. Може, й не інтелектуальний, але фінансовий. Капітал, з яким витримаю бойкот рік, два, а то й більше.

— Тоді давайте пристойну ціну. Дайте ціну, яку я прошу. Вона розумна й прийнятна для нас обох.

— Ціна стане прийнятною, коли ви знизите її на тридцять відсотків. Це знижка на ризик, що його я беру.

— Виключено.

— Це остаточно, а не підстава для торгу.

— Виключено.

Я знизав плечима і підвівся. Коліна мені боліли, голова також.

— Ваша справа. Подумайте. Якщо буду вам потрібен, ви знаєте мій телефон.

— Та чи вам позакладало!— скипів Рішар.— Кажу вам: виключено!

Те, що він скипів, підбадьорювало.

— Я теж вам сказав: це межа моїх можливостей. І ще: не баріться надто з відповіддю. Я веду переговори і в іншій справі, не такій спокусливій, але певнішій.

Господар розтулив рота для відповіді, цього разу, певно, лайливої, але я зупинив його жестом:

— Більше не наполягатиму й не дзвонитиму. Тільки не забувайте, що я пропоную вам єдиний шанс не тільки відновити свій капітал, але й уникнути шантажу великих фірм.

Після того вийшов, щоб дати йому спокійно обміркувати останній аргумент. А втім, спокій для такої людини — поняття відносне.

* * *

Придбання «Хроносу» видавалося мені дуже вигідним з огляду на дальші плани. Зокрема, й тому, що, коли операція не вдасться, витрачену величезну суму завжди можна буде повернути. «Хронос» вартий грошей. Тільки от Рішар не озвався ні наступного дня, ні позавтрашнього. Може, й справді слово «виключено» є його останнім словом. А може, чекає, щоб я його шукав. Тоді хай чекає. А я займусь іншим ділом. Важливо зразу ж увійти в свій фах.

Оскільки досі я ще не повністю поринув у справу, використовував час для вивчення міста, зокрема місцезнаходження фірми «Зодіак». Розташована на одному з центральних бульварів, велика будівля фірми викликала повагу своїм масивним потемнілим фасадом. Завдання полягало в тому, щоб проникнути всередину. Тоді вдасться знову вийти на слід Моранді.

Може, це дурість — купувати ціле підприємство заради зв'язку з якимось Моранді. Але речі виглядають в іншому світлі, коли згадати, що через того Моранді загинуло двоє людей.

У відомостях, одержаних од Анни, серед уже знаних і незначущих речей, звертав на себе увагу один елемент:

шпигунські завдання Моранді були пов'язані з його службовими справами. Відрядження плюс шпигунство. Що для мене звучить так: «Зодіак» плюс ЦРУ. І навіть не самий «Зодіак», а хтось високопоставлений у «Зодіаку».

Приказка твердить, що ніч — гарний порадник. Тому я не дуже здивувався, коли на третій день уранці подзвонив пан Рішар і запитав, чи не маю я бажання завітати в «Хронос». Того ж дня на обіді, після тригодинних словесних вивержень, вимахувань руками та гарячкової біганини по кабінеті, власник підприємства здав позиції. Капітуляцію було відсвятковано в ресторані «Три бсчки», але переможений дістав дуже мало втіхи од бенкету, бо весь час жував не вишукані страви, а нескінченні фрази про явні й приховані достоїнства незрівнянного «Хроносу».

Я слухав його терпляче і, сказати б, уважно, оскільки й надалі тонкощі виробництва будуть мені потрібні. Згодом, коли подали каву, я скористався слушним моментом і урвав промовця:

— Запам'ятайте свою думку... А я хочу висловити одну пропозицію, яка щойно виникла в мене,— чи не погодилися б ви взяти на себе керівництво «Хроносом» як директор? Хочу сказати, доки не візьметесь до якоїсь нової справи.

— Ніколи більше і не подумаю про нові справи,— нервово заперечив Рішар, мало не перекинувши келиха.— Не маю наміру змагатися з тими бандами гангстерів...

Гангстеризм є однією з улюблених його тем, тож я поспішив випередити філіппіку проти злочинного світу:

— Тоді?

— Приймаю,— різко відказав Рішар.— Після купівлі «Хроносу» це ваша друга розумна ідея. Бо — вибачте, друже,— бо, коли підприємство залишиться під вашим керівництвом, я вже бачу його загибель. Не думайте, що як ви з дитинства носите ручний годинник, то можете вважати себе асом годинникарства.

Не носив я з дитинства ручного годинника. Принагідно скажу, що перший мій годинник датується днем моєї першої платні. То був здоровенний будильник з картонним циферблатом і хрипким дзвінком, який нагадував дзижчання бормашини. Але попри цю деталь, міркування Рішара не безпідставні.

На прощання новий директор звірився мені своїм неприязним тоном:

— Ви завдали мені найвідчутнішого удару, коли спокушали мене думкою, що я зможу показати носа акулам. Саме заради того, щоб показати носа акулам, я лишився в «Хроносі». І таки покажу їм, повірте.

Хотілося повірити йому, але я не насмілювався. У цьому світі акул сардині рідко вдається уникнути ролі закуски. Але про такі речі не говорять уголос. Надто ж у присутності сардини.

* * *

Отже, я вже маю директора, тепер треба знайти і секретарку. Власникові підприємства не личить самому дзвонити по телефону й умовлятися про зустрічі. Не кажучи про те, що, коли б довелось настукати французькою мовою ділового листа, мене б просто послали до біса. А зараз мені потрібна одна-єдина зустріч з директором «Зодіаку», тому я вирішив залучити на роль секретарки — за скромну винагороду готівкою — телефоністку з готелю.

— Пан комерційний директор може прийняти вас завтра між дванадцятою і першою,— повідомила телефоністка.

Хоч я і невіглас, вираз «між дванадцятою і першою» достатньо ясний, щоб притамувати мою радість. Очевидно, це прийомна година, коли директор допускає у своє святилище і сліпого, і кривого. Іншими словами, нуль уваги до власника «Хроносу», майбутньої гордості всіх п'яти континентів.

Я таки мав рацію. Коли наступного дня потрапив до чекальні комерційного директора, там уже було багато людей. Неголосно назвав секретарці своє прізвище, бо замовлені напередодні візитні картки ще не були готові. Секретарка кивнула і запропонувала сісти. Запалив сигарету і став роздивлятися присутніх. Нічого гідного уваги, якщо не рахувати сусідки зліва. Зліва — це добре. Ближче до серця.

Жінка помітила, що я розглядаю її, такі речі помічають усі жінки, але демонстративно втупила очі в журнал про кіно, який допомагав їй марнувати час.

Стіл секретарки стояв між двох дверей, за якими, коли вірити табличкам, були кабінети директора та його за-

ступника. Час од часу з дверей хтось виходив, після того дзвонив телефон, секретарка вислуховувала розпорядження, машинально проказувала «так, зрозуміло» і називала ім'я чергового щасливця. Аудієнції проходили, загалом кажучи, енергійно, тож до першої години в чекальні лишилося тільки двоє — я і моя сусідка.

Жінка була гарна, без кричущості. Майже мого зросту, і з трохи заповними формами — вада цілком стерпна, як на мій простецький смак. Вона вперто не звертала уваги на мої випадкові погляди, що зовсім не завадило їй недбало демонструвати свої гарні ноги. Журнал і надалі повністю займав її увагу, але коли настала перша година, вона згорнула його й звернулася до секретарки:

— Може, ви нагадали б про мене?

— І про мене,— озвався я.

Дівчина за столом глянула на нас співчутливо, повагалася, тоді постукала в двері заступника і ввійшла.

— Сказали, що чекати марно. Місце вже зайняте,— невдовзі повідомила секретарка.

— Але ж учора мені загадали прийти сьогодні.

Дівчина знизала плечима і зайшла до кабінету шефа. Другий сюрприз призначався мені:

— Пан директор дуже вибачається, але в нього ще є відвідувач, а за п'ять хвилин має йти на важливий обід. Тому просить вас прийти завтра о пів на одинадцяту.

Це все-таки ліпше за візит у прийомні години. Що не діється, то на краще.

— Чи не можу я побачити на хвилину пана заступника?— знову спитала красуня.

Я пішов, не дочекавшись відповіді, тим паче, що вона відома наперед. Спускався сходами поволі, бо таки й нікуди поспішати. Незабаром моя недавня сусідка наздогнала мене.

— Про місце йдеться?— запитав співчутливо.

Вона кивнула і спускалася далі, намагаючись випередити мене. Цього, одначе, не сталося, бо я вчасно вловив ритм її кроків.

— Не варто турбуватися. Я теж можу запропонувати вам місце секретарки.

— Номер надто банальний,— сухо відказала жінка,

— Тоді дозвольте запросити вас на обід.

— Також банально. Але реальніше.

— Саме так.

Вона швидко глянула на мене, неначе вагаючись:

— Тільки попереджаю, що я не в гуморі. Отже, не хочу і вам псувати настрої.

— Про це не турбуйтеся,— відповів я. І ми пішли до готелю.

Готель «Регіна», де я оселився, цілком відповідав моїй ролі, тобто вельми солідний, але не надто розкішний. Те саме стосується й ресторану. Приємна і вишукана атмосфера затишного залу з блідими шпалерами, дзеркалами та сліпучо-білими скатертинами впливала заспокійливо. Проте обід почався справді без усякого настрою. Я, одначе, й не думав ставати на голову, аби пожвавити його. Коли хтось кисне — хай собі. Такий у мене девіз.

Красуня видавалася почасти заспокоюною, а почасти розчарованою моєю байдужістю. Вона крадькома навіть скидала на мене оком, певно чекаючи репліки, якої все не було. Я заговорив лише десь між рибою і печенею.

— Те, що я казав про місце секретарки, не порожня балаканина.

— А що примусило вас звернутися так раптово саме до мене?— запитала жінка, точно за етикетом склавши на тарілці ніж і виделку.

— Випадок.

— Випадок може бути поганим порадником,— попередила вона.

— Не бійтеся, маю нюх,— одказав я нахабно, бо, наскільки мені відомо, чоловік з точним нюхом на жінок ще не народився.

Кельнер приніс червоне вино й забрав напівповну пляшку білого. Це теж етикет. Потім прибрав на столі й подав печеню.

Завершували обід мовчки. Лише після того, як з'їли й морозиво, я знову промовив:

— Ви мені не відповіли...

— Як і ви.

— Тобто?

— Тобто заради чого звернулися саме до мене?

— Заради вашої статури.

Вона ледь усміхнулася.

— Наскільки я зрозуміла, ви шукаєте секретарку...

— Так. І не люблю, коли секретарки сідають мені на коліна, як це зображають на карикатурах. При вашій статурі, гадаю, ця небезпека мені не загрожує.

— Чому?— засміялася вона.— Навпаки, виникає ще одна небезпека: я поламаю вам ноги.

Вона сміялася, звеселившись картиною, яку, певно, уявила, і од сміху несподівано змінилося її лице. Це було вже не те гарне, хоч і втомлене обличчя зрілої жінки, а пустотливої і добродушної дівчини.

Сміх так само несподівано ввірвався, й ілюзія розвіялась. Переді мною знову дама з допитливими очима і недовірливим виразом губів.

— А яке, власне, у вас підприємство?— запитала вона.

— «Хронос».

— Не чула про таку фірму.

— Є люди, які не чули й про «Омегу». Але це не заважає годинникам «Омега» добре ходити.

— Чому ви ображаєтесь? Я не сказала нічого лихого.

— Зовсім не ображаюсь. Вип'ємо кави?

Вона кивнула.

— З коньяком?

— Чому б і ні.

— Чи ви завжди маєте справи з «Зодіаком»?— запитала жінка, коли подали каву.

— Сподіваюсь, що завжди...— відповів я ухильно.

— Солідна фірма.

— Авжеж. Однак солідні фірми досить важкі партнери.

— Як і секретарки тієї ж категорії. До речі, на яку платню можу розраховувати у вас?

— На таку ж, як і в «Зодіаку».

— Ви дуже щедрий...

Я знизав плечима:

— Характер.

— Ви ж навіть не знаєте моїх здібностей.

— Раз ви підходили «Зодіаку», то, напевне, підійдете й мені. А втім, як це сталося, що вчора вам обіцяли, а сьогодні відмовили?

— Про це вам слід запитати в заступника директора, якщо випадково знайомі з ним. Учора він прийняв мене, ледве глянувши на рекомендації, і, дізнавшись, що, крім машинопису та стенографії, досконало знаю три мови, сказав, що напевно візьмуть, але про всяк випадок велів прийти сьогодні.

— Все ясно: знайшов більш підхожу.

— За статуєю?

— Очевидно. Але як би там не було, все має своє місце і ви йдете до мене.

— Певно, так і станеться,— машинально усміхнулася жінка.

— В такому разі чи не міг би я одержати деякі додаткові відомості.

— Наприклад?

— Найперше — ваше ім'я.

— Едіт Ріхтер, двадцять шість років, незаміжня, до суду не притягалася, рекомендації од контори «Фішер і К^о», Цюрих,— продекламувала жінка.

— Ви німкеня?

— Швейцарка. Народилася в Цюриху.

В цю мить вона немов згадала щось і глянула на свій годинник.

— Сподіваюсь, не затримаю вас,— зауважив я.

— Ні... тобто... о третій маю зустрітись з однією знайомою.

Я не заперечував. Знайомі тільки для того й існують, щоб їх використовували в разі потреби. Покликав кельнера, і він одразу приніс рахунок. Коли ми вийшли у вестибюль, Едіт простягла мені руку:

— Все-таки дозвольте мені подумати один вечір. Завтра вранці я зателефоную.

— Звичайно. Втім, я теж іду.

На тротуарі перед готелем Едіт удруге подала мені руку, навіть не поцікавившись, у який мені бік. Я не наполягав. Жінка спокійною ходою рушила до Рю-Монблан. Не знаю, яка з неї буде секретарка, але з іншого погляду гарна. Тонкий стан і високі стегна, це разом із зростом компенсує повні форми.

Я звернув у пасаж при вході до готелю і через внутрішній двір вийшов на Рю-Монблан. Метрів за п'ятдесят попереду помітив сірий костюм Едіт. Вона змінила ритм ходи і тепер поспішала в напрямку до вокзалу. Зваба стрункої постаті змусила мене піти назирцем. Дійшовши до привокзального майдану, жінка звернула до кафе на розі. З-за столика на терасі підвівся худорлявий чоловік середнього віку, потис руку Едіт і запропонував їй місце біля себе. Ото лихо гарних жінок. Навколо них завжди залицяльники.

Наступного ранку о пів на одинадцятую я ввійшов до чекальні «Зодіаку». Цього разу там нікого не було, і секретарка одразу ж провела мене до кабінету комерційного директора. Кабінет величезний і солідний. Директор — також. Типовий капіталіст з давніх карикатур — подвійне підборіддя та обвислі щоки. Тільки сигари бракує. Проте вираз обличчя люб'язний у межах можливого.

Чоловік зробив символічний рух, неначе хотів підвестися з-за столу, але не підвівся і тільки простяг мені свою повну руку. Тоді пробурчав «прошу» і вказав на крісло біля свого столу. Я сів, запалив запропоновану сигарету й, собі усміхнувшись, ясно і стисло виклав свою пропозицію. Директор вислухав мене, не перебиваючи. Те, що я швидко завершив розповідь, явно сподобалось йому. А проте негайно зауважив:

— Не знаю, чи відомо вам, але ми маємо вже майже повну гаму: від «Філіпа Патека» й «Зеніту» до посередньої продукції «Енікару».

— Так. Одначе того, що пропоную я, бракує вашій гамі: якість «Зеніту» по цінах «Енікару».

— Зрозумів,— кивнув директор.— Але це вимагає перевірки.

— Перевірте.

— Наша експертиза проведе її швидко. Але випробування ринком потребуватиме часу. Покупець у наші дні недовірливий. Коли продаєш дорого, утримується, бо так дорого. Коли продаєш дешево, знов-таки втримується, оскільки вважає, що неякісно. Треба час, багатьох часу, аби він збагнув, що ваші годинники дешеві не тому, що погані.

Я спробував заперечити, та чоловік за столом перебив мене:

— Взагалі ваша вигода від операції не викликає сумніву. А ми що матимемо?

— Звичний прибуток.

— Звичний ми одержуємо з усіх марок, що зарекомендували себе. Невеликий прибуток, але й жодного ризику.

— Я міг би трохи збільшити вашу частку...— сказав я непевно.— Але не дуже, бо моя ціна й так тримається на межі можливого.

Директор похитав великою головою.

— Якщо йдеться про якихось п'ять-шість відсотків, то я не вірю, щоб це змінило становище.

— Більше не можу.

Він кивнув:

— Гаразд. Надішліть мені письмову пропозицію. Я доповім про це генеральній дирекції. Тільки не дуже розраховуйте...

Простою мовою це означає: «Вам нема на що розраховувати». Але я й не сподівався на більше. Зараз важливо те, що мене знають за фахівця і я матиму привід при нагоді ще раз завітати у «Зодіак». А не виключено, що якогось дня про мою пропозицію знову згадають. Позитивна риса песимізму полягає в тому, що й найменший успіх приносить тобі радість.

* * *

Я саме кінчав обідати, коли мене покликали в готель до телефону.

— Добридень,— почув я в трубці голос Едіт.— Шкодую, що дзвоню аж тепер, але це не моя провина — зранку не застала вас. Хочу сказати, що коли ви не відмовились од своєї пропозиції, то я охоче її прийму.

— Чудово. Коли ви можете приступити?

— Якщо потрібно — зразу.

— Навіщо так швидко... Але чи не могли б ви спершу придбати портативну машинку й усе, що потрібно. Скажіть, щоб рахунок надіслали мені в готель.

Вона пообіцяла ще сьогодні впоратися з покупками, після чого ми домовились про роботу наступного дня й попрощалися із взаємними побажаннями.

Тепер я маю і секретарку. І замість радіти з того, сідаю й пишу коротке оголошення: «Власник підприємства шукає особисту секретарку. Англійська і німецька мови, стенографія, машинопис. Телефон такий-то, від... до... год.». І негайно з кур'ером посилаю до «Журналь дю Женев» для одноразової публікації.

* * *

Якщо Едіт припускала, що я взяв її до себе тільки заради статури і що наші службові взаємини будуть лише формою флірту, вже наступного ранку вона могла

переконатися в своїй помилці. Я прийняв її в своїй кімнаті і після кількох вітальних фраз запропонував сісти до маленького столика, де вже лежали бланки та конверти, щойно принесені з друкарні. Потім без зайвих слів почав диктувати:

«Пане директор, пишу вам, щоб письмово підтвердити умови, викладені вже в нашій розмові, відносно...»

Складання листа забрало близько півгодини. Едіт писала швидко і без помилок. Отже, якщо я мав сумнів щодо її кваліфікації, то також одержав можливість переконатися в своїй помилці. Після того як лист було підписано і акуратно запечатано в конверт, я замовив каву, і ми сіли оформляти нашу угоду. Жінка подала мені свою страхову книжку, і я розписавсь у відповідному місці як роботодавець.

— Власне, ви працювали у «Фішера і К°» тільки шість місяців,— зауважив я, нашвидку переглянувши книжку.— А раніше де були на службі?

— Ніде. Вивчала французьку літературу, а коли закінчила, зрозуміла, що з французької літератури не проживеш, і вступила до школи машинопису й секретарства, бо в мене немає батьків, а родичі не можуть більше мене утримувати.

— Зрозуміло. Од Фішера ви пішли, як видно, через скорочення штатів. І вирішили залишити рідне місто? Вона кивнула.

— Гарне місто Цюрих,— сказав я.— І там також є чудове озеро. Взагалі казкові краєвиди.

— Так, але самими краєвидами не проживеш.

— Невже і ваша професія зазнає криз?

— І вельми серйозних.

Вона потяглася до своєї сумочки, але я випередив її і послужливо подав пачку «Кенту». Жінка запалила, пустила густий струмінь диму і подивилася на мене, немов чекала, що я ще вигадую. Спокійний і відвертий погляд, але з ледь помітною напруженістю.

— Де ви ще шукали щастя, перш ніж прийти в «Зодіак»?

— Ніде. Перше, про що я довідалася, приїхавши сюди, була вакансія в «Зодіаку».

— Певно, од вашої знайомої?..

Вона кивнула, не моргнувши оком.

— Значить, ви тут недавно?

— Близько десяти днів.

Хоча ми вели розмову в дружньому тоні, нюанс допиту був неминучий. Та роботодавець завжди має право на деякі відомості.

В цю мить задзвонив телефон. Моя знайома, телефоністка, повідомила, що хтось питає мене в зв'язку з якоюсь об'явою про місце секретарки.

— Я справді давав таку об'яву, — одказав, — але вже маю секретарку. Отже, будь ласка, сповіщайте це всім, хто дзвонитиме.

З трубки почулося тяжке зітхання: «Але ж вони дзвонитимуть цілий тиждень».

— Не турбуйтеся. Я накажу більше не друкувати оголошення.

— Ви давали оголошення про секретарку? — звела брови Едіт, коли я поклав трубку.

— Власне, я дав його три дні тому, однак не знаю, чому вони так затримали. Я поганий ясновидець і не підозрював, що зустріню вас. Але чому ви так дивитесь на мене?

— Нічого. Просто думала досі, що моє призначення є наслідком випадкової примхи.

— Ви помиляєтесь. Принаймні щодо примхи. А випадковість цілком обернулася на мою користь. Ви дуже гарна. Як друкарка, хочу сказати.

Вона легко всміхнулася, проте без тієї теплоти:

— Сподіваюсь, і я дещо виграю од тієї випадковості.

— Не сподівайтесь, а будьте певні. Перша перевага од співробітництва зі мною полягатиме в тому, що ви не постарієте передчасно від перевантаження. Зараз, наприклад, можете бути вільною. Тільки лишіть свій телефон. Якщо раптом ви будете потрібні мені, я задзвоню вранці до десятої.

Вона встала, зрозумівши, що її робочий день закінчено, і я помахав на прощання, не проводжаючи її. Тільки цього ще мені бракувало — проводжати власну секретарку.

Наступні дні минули в різносторонній діяльності: кілька відвідувань «Хроносу» і отого божевільного чоловіка, мого директора; два візити до нотаріуса задля остаточного оформлення операції; вечір, змарнований у бібліотеці за самоосвітою, не рахуючи годин, присвячених роздумам і вештанню вулицями. Женева загалом гарне

місто, з однією тільки особливістю, яку можна однаково вважати і перевагою, і недоліком: і тут забагато води, але, на відміну од Венеції, тутешня вся зібрана в одному місці — в Женевському озері. Це змушує тебе по десять разів на день мандрувати туди-сюди по тих довжелезних мостах, які наштовхують на думку про вигоди автомобільного транспорту. Але річ у тім, що зараз мені зовсім ніколи займатися машиною. Мені вистачає клопоту і з моєю секретаркою. Справді, зараз вона не потрібна мені, то я її не турбую. Зате мене вона непокоїть.

Не кажучи про звабливі форми, образ Едіт переслідую мене і через деякі інші особливості. Наприклад, через звичку дивитися тобі просто в вічі й брехати, не зморгнувши оком. Сумніви щодо її поведінки виникли в мене вже з перших годин нашого знайомства і відтоді невпинно посилювалися.

Крім безневинної на перший погляд брехні щодо зустрічі з «подругою», Едіт увесь час підносила мені й серйозніші. Ці побрехеньки, втім, легко пояснити, якщо прийняти певну гіпотезу про характер та роль моєї секретарки. Оскільки ж, як висловлюється мій шеф, у нашому ремеслі важать не фантазії, а проникливий аналіз фактів, я відтепер уникаю гіпотез, але не без того, щоб мати їх на увазі.

Інше, що я маю на увазі, — це розпис поїздів. Попри моє карколомне піднесення шаблями суспільної ієрархії, я змушений знову виконувати ту примітивну роботу — стовбичити на перонах і спостерігати за поїздами. На щастя, цього разу мені не загрожує принаймні пообідня сніка, оскільки об'єктом мого спостереження є нічний поїзд, узгоджений з прямим Венеція — Лозанна. Мое нічне чергування має й іншу перевагу — воно відкрило можливість ліквідувати деякі прогалини в моєму естетичному вихованні, головним чином у галузі кіномистецтва. Вечірні сеанси кінчаються за півгодини до прибуття потрібного мені поїзда і є зручною й непомітною формою марнування часу, тож протягом трьох тижнів мені вдалося переглянути дві дюжини шедеврів, поміж яких і цілу серію «шпигунських». Але мушу зізнатися, що саме шпигунські викликали в мене найбільший подив, бо хоча, на думку мого шефа, я трохи й схильний до фантазування, але ж і фантазування мусить мати якісь межі.

Тими двома дюжинами шедеврів цикл моєї кіноосвіти завершився. Одного вечора, вийшовши після фільму «Небезпечна зустріч», я мало не зіткнувся на вокзалі з Моранді. Коротун крокував швидко і, як завжди, набундючено в своєму кумедному капелюсі, зсунутому на потилицю. Цей чоловік, певно, досить-таки лисий, коли завжди потребує капелюха, а якщо не лисий, то неодмінно полісіє через те, що цілу добу носить його.

Переслідування тривало три хвилини. Моранді лише перетнув привокзальний майдан, звернув на Рю-де-Альп й увійшов до готелю «Термінюс».

* * *

Я постукав, чемно пождав. На запрошення «ввійдіть» раптово відчинив двері. Я вгадав. Цей чоловік справді лисий, як коліно.

Моранді спершу здивовано подивився на мене, припускаючи, що я просто помилився. Але коли я зачинив двері і навіть повернув ключа, подив його змінився на переляк з домішкою гніву.

— Хто ви такий, навіщо замкнули?— запитав лисий своєю рідною мовою.

— Майте терпіння,— одказую по-французьки, аби нагадати, що він не в Італії.— І тихше:— Мені байдуже, але цього вимагають ваші інтереси.

Я поклав ключа в кишеню й влаштувався у кріслі, підсунувши до себе й телефонний апарат, щоб був під рукою.

— Що ви собі дозволяєте?— знову заволав чоловік, цього разу вже по-французьки.

— Тихо!— зупинив я його.— І без нервів. Я говоритиму недовго. Йдеться про вашу роботу. Маю на увазі шпигунство.

Моранді зрозумів, що грати в афектацію безглуздо, й опустився на свій стілець. Напіврозтулені вуста й тоненькі вусики надавали його обличчю виразу дурного переляку. Лисі часом полюбляють заводити вусики, аби показати, що не зовсім позбавлені того природного багатства — волосся.

— Ви неодноразово подорожували до соціалістичних країн, де, прикриваючись торговельними операціями, здійснювали зв'язки з американськими агентами. Під час

останньої подорожі до Болгарії ви відновили зв'язок з одним таким агентом, на ймення Ставрев, передавши йому радіостанцію і відповідні інструкції. Вашу шпигунську діяльність у соціалістичних країнах встановлено й доведено, і я уповноважений повідомити вас про це.

— Мерсі,— іронічно промовив Моранді, мабуть, заспокоєний дотеперішнім розвитком подій.

— Але це тільки один бік справи. А така людина, як ви, мусить зважати на її обидві сторони: на тих, хто займається шпигунством, і на тих, хто їх примушує.

Обличчя вусаня знову застигло.

— З метою з'ясування деяких подробиць такий собі Альбер Каре, відряджений відповідною інстанцією, нещодавно встановив контакт з вашою приятелькою Анною Ферарі й дістав од неї докладні відомості з приводу ваших, так би мовити, торговельних відряджень...

— Неправда!— вигукнув Моранді.

— Це підтверджується магнітофонними записами. Записано й ваші розмови з Анною Ферарі. Розмови, в яких ви розкрили секретні відомості, що їх вона не повинна була знати. Під час однієї такої розмови близько трьох тижнів тому вона повідомила вас, приховавши тільки частину істини, про своє знайомство з Каре, а ви, зі свого боку, сповістили, що вашого приятеля Артуро Конті було вбито не з метою пограбування, а за його довгий язик.

— Прочиніть трохи вікно,— сказав у відповідь на все це Моранді.

В кімнаті справді задушно. Обличчя вусаня вкрилося потом.

— Прочиню, ще маєте час!— одказав я і запалив сигарету.— А зараз продовжимо: ви розумієте, що, коли записи згаданих розмов разом з відомостями про провал вашої місії в Болгарії потраплять до другої сторони — до тієї, яка вам платила,— ваша доля не відрізнятиметься од долі Артуро Конті.

— Гарзд, то чого ви хочете від мене?— запитав Моранді, витираючи носовиком піт зі свого лисого тім'я.

— Щоб ви розповіли все коротко, але ясно і конкретно. З іменами і датами.

— І щоб після того ви одправили мене на той світ?

— Люди, яких я зараз представляю, не мають ніякого наміру вкорочувати вам віку.

— Хто мені це гарантує?

— Здоровий глузд. Ваше вбивство стало б для них лише зайвим ускладненням. Вас викрито, отже, знешкоджено. А ваша дальша доля — то ваша справа.

— Які гарантії, що й нинішня розмова не записується?

— Ніяких.

— А що згадувані записи буде мені повернуто?

— Я не даю таких обіцянок. Та вони вам і непотрібні. Я міг би, задля вашої втіхи, передати вам записи, але, самі розумієте, це будуть дублікати.

— Авжеж. Тоді яку угоду ви мені пропонуєте? Будь-яка угода укладається на підставі взаємної вигоди.

— В торгівлі. А не в нашій професії.

— Я не валежу до вашої професії.

— То ви аматор?

— Ні, не аматор. Але коли до мене приходять і пропонують, з одного боку, гроші, а з другого — страхають звільненням з роботи, я за браком кращого обрав гроші.

— Тож і зараз ви опинилися точно в такому становищі. З тією відміною, що нині загрозою є пістолет.

— Але ж зрозумійте, ради бога, що я вийшов із гри. Я вже поза грою. Віддавна ніхто не дає мені ніяких завдань. Навіть більше, мене підозрюють. Особливо після історії з Конті. Вони полишили мене, не чіпайте і ви. Я поза грою. Чи ви не розумієте?

Він розігнав рукою дим од своєї сигарети, який душив його, і знову обер п'іт.

— Бачте, Моранді, коли людина вже колись включилась у гру, вона ніколи не може вийти з неї. Немає способу стати шпигуном на один раз, а потім одмовитись. Не виходить. Так само як у покері. Не можна грати лише тоді, коли тобі прийдуть чотири тузи. Тільки в покері є певна надія вийти з виграшем, тоді як тут це виключено, бо потрапиш у катафалк. І тому я пропоную вам одкуритися й уникнути цього транспорту. За ваших шефів я не можу давати гарантії. Там викручуйтесь самі. А що ж до людей, які послали мене, то вони дадуть вам спокій. Раз і назавжди. За єдиної умови — якщо ви все розповісте.

— Але хто мені гарантуватиме, що взавтра ви знову не примусите мене давати якісь відомості? Або що не

використаєте вже відоме вам на шкоду мені?— наполягав вусатий.

— Я ж вам казав: здоровий глузд. Ніхто не вимагатиме од вас нічого, бо ви вже ніколи не матимете цікавих відомостей. А виказувати вас безглуздо. Це може статися лише в одному випадкові — якщо ви хоч словом прохопитесь. Мовчатимете ви — будемо мовчати і ми. Коли щось викажете — підпишіть собі вирок.

Я глянув на годинник — за п'ять хвилин перша.

— Нумо, говоріть, уже пізно.

Моранді тяжко зітхнув і жбурнув мокрого носовика на ліжко.

— Дивна ви людина! Інші принаймні пропонують гроші...

— Дійде і до грошей,— заспокоїв я його.— В цьому питанні порозуміться значно легше. А тепер починайте: коротко, але докладно.

— Чи не можна щось запитати?

— Запитання потім. Зараз розповідайте.

Розповідь була не дуже багата на події, але коли Моранді скінчив, перейшло вже за другу годину. Декілька істотних моментів: ім'я людини, яка давала завдання вусатому. Характер тих завдань, усього шість, що виконані в різних соціалістичних країнах під час відряджень. Імена місцевих людей.

Потім почалися запитання. Вони стосувались усіх пропусків, навіть і найдрібніших у розповіді Моранді, йшли, зв'язані по смислу, одне за одним, припинялися, знову поставали чи виникали з попередньої відповіді.

— Одчиніть вікно, прошу вас!— кілька разів благав вусатий слабким голосом.

Лице його вкрилося потом, очі підпухли від безсоння. Куди й поділися його набундюченість, і вагання, й страх, лишилася тільки смертельна втома. У кімнаті плавали хмари тютюнового диму. Повітря отруєне нікотином і нашим диханням. Мій венеціанський головний біль знову в розпалі. Я підійшов до вікна і широко розчинив його. Моранді відкинувся на спинку стільця й якийсь час жадібно хапав прохолоду, наче риба, плямкаючи своїми повними губами.

— А тепер фінансовий бік,— сказав я невдовзі після того, як вікно знову було зачинено.— Мушу пояснити вам, що справа, яку ми щойно залагодили, зовсім випадкова в моєму житті. Далеко випадковіша, ніж у вашому.

Я мирний громадянин і якщо погодився зробити декому послугу, то тільки тому, що мене змусили приблизно в такий же спосіб, як і вас. За фахом я, власне, фабрикант.

Моранді підвів свої мляві очі й глянув на мене з деяким подивом:

— Фабрикант?

— Саме так. Годинники «Хронос». Зараз моя продукція залежується, і питання ринку стало для мене питанням життя або смерті. Я запропонував угоду «Зодіаку», але мені відповіли ухильно. А ви працюєте в «Зодіаку».

— Я зовсім дрібний гвинтик.

— Але маєте зв'язок з великими.

— Тільки службовий. І, до вашого відома, «Зодіак» — важка машина. Доки розкрутиться...

— Ми могли б запропонувати директорові особисті комісійні.

Моранді коротко всміхнувся.

— Я не такий багатий. А що ви мені пропонуєте?

— Залежно від послуг.

Він зморщив чоло і подивився на мене замислено, щось обмірковуючи. Потім сказав:

— Дайте мені п'ять тисяч — і я забезпечу вам угоду. Не через людину в «Зодіаку», але із «Зодіаком».

— П'ять тисяч франків?

— П'ять тисяч доларів.

— Це перевищує мої можливості. Але коли візьмете три тисячі...

— Ви зловживаєте тим, що я у ваших руках, — втомлено пробурмотів Моранді. — Гаразд, давайте чотири тисячі.

— А які гарантії, що угода відбудеться?

— Дивна ви людина! — пхикнув вусатий. — Самі одмовляєтесь гарантувати мені життя, а від мене вимагаєте гарантій для якоїсь угоди.

— Гаразд, — поступився я і вийняв гаман. — Хто ця людина?

— Рудольф Бауер, імпорт-експорт, Мюнхен. Я зараз напишу йому листа.

— Тільки не обіцяйте, що і йому дам чотири тисячі.

Моранді знову страдницьки зітхнув, потім устав, витяг із шухляди папір і конверти зі штампами готелю і заходився писати, час од часу важко зітхаючи. Неврастенік.

Розділ четвертий

— Досі ви, здається, були шатенкою...

— Так, а зараз чорнява. Це вам не подобається?

— Навпаки. Така ви екзотичніша... і більш зріла.

Розмова точиться між мною та моєю секретаркою на вокзалі, де ми щойно зустрілися. Цього вечора Едіт перебуває не в найкращому гуморі, і моя репліка щодо її зрілості навряд чи спроможна підняти її тонус.

— Ви також виглядаєте не дуже зеленим,— одказала жінка, не враховуючи, що розмовляє зі своїм шефом.

Я припускав, що вона має рацію. Після безсонної ночі й такого дня не легко бадьоритись, особливо в моєму віці. Зате самопочуття у мене чудове.

— Давайте сідати,— запропонував.— У нас попереду ціла ніч для приемних розмов.

І, щоб умилювати чорняву екзотику, галантно беру її валізку.

Наші спальні купе поряд. До того ж між ними є двері. Це, мабуть, наштовхнуло Едіт на певні припущення, але вона нічого не сказала. Ми стояли в коридорі біля вікна, поки провідник слав нам постелі. На пероні метушня саме в розпалі. Поїзд рушить за три хвилини.

— Ви бували раніше в Мюнхені?

— Ніколи.

— Шкода,— відповів я.

Але вона не запитала, чому «шкода», і неуважливо дивилась у вікно.

— Щось ви не в гуморі.

Едіт швидко глянула на мене:

— Хіба помітно?

— Не дуже, але можна здогадатися.

— Я рідко буваю в гуморі. Вважаю, що людина повинна мати певні підстави для доброго настрою.

— Так можуть говорити тільки алкоголіки,— заперечив я.— Для жінки вашого віку причина потрібна хіба для того, щоб не бути в гуморі.

— В мене це буває й без особливих причин. Цілком досить і постійних. А втім, годі ятрити себе такими розмовами.

Вона замовкла, потім швидко глянула на мене і додала:

— Я заздрю таким людям, як ви.

— Чому саме? Завдяки «Хроносу» чи...

— Тому, що ви не втрачаєте самовпевненості навіть тоді, коли вам не щастить у справах.

— Мої справи йдуть чудово.

— Маєте на увазі переговори із «Зодіаком»?

Іронію легко вловити і без шостого чуття.

— Так, маю на увазі й це,— відповідаю спокійно.

Жінка недовіжливо подивилася на мене, але не заперчила.

— Люба Едіт,— сказав я добродушно.— Оскільки нам випало працювати разом, хочу пояснити вам наперед деякі речі: чим вигідніша якась угода для одного, тим невідгідніша вона для іншого. Отже, тим більше зусиль потрібно для її укладання. Я можу вже завтра розпочати справи з «Зодіаком» і на досить тривалий час. Але така поспішність дошкульно позначиться на моїх прибутках. Тому волю втратити кілька тижнів, одначе виграти більше грошей. Знаю, час — теж гроші, але час або гроші — то вже справа смаку.

З перону долинуло приглушене сюрчання. Двоє дівчат, що стояли попід вікном, махнули руками, тільки не нам. Мене ніхто ніколи спеціально не проводжав. Поїзд рушив м'яко, і стрічка перону поповзла назад, щоб поступитися вервечкам вантажних вагонів, семафорам і неясним тіням ночі.

— Дякую за науку,— киває Едіт.— Надто тому, що ви не зобов'язані вчити мене. Я не мала наміру втручатись у ваші справи.

— Чому ні? Це краще, ніж секретарка, яка думає лише про свою платню. Ваша співучасть дає надію, що я можу розраховувати на вас.

Вона допитливо подивилася на мене.

— В такому разі пригостіть мене сигаретою,— тільки й промовила.

Провідник наготував нам постелі й пішов. Едіт курила, стоячи біля вікна, й вдивлялася у далечінь, але за вікном були ніч і альпійські масиви, що затулили небо. Жінка викурила сигарету до половини і кинула її у попільницю.

— Страшенно болить голова. Дозвольте мені лягти.

— Звичайно. Добраніч.

Я теж пішов у купе, і саме вчасно, бо почув, як обережно повернули ключ із протилежного боку дверей. Така недовіра, та ще й од особистої секретарки... Добре, що цього вечора у мене були інші клопоти.

Я перевдягся у піжаму, запалив передостанню на цей вечір сигарету й випростався на дивані. Мене непокоїли ті самі питання, що їх я обмірковував увесь день, заповнений банальною метушнею перед від'їздом. Їх два, обидва життєвої ваги. Перше: чи точні відомості дав Моранді. Друге: чи мовчатиме Моранді.

Відповідь на друге питання значно важливіша з практичної точки зору, однак я зробив усе потрібне, щоб вона була позитивна. Важко змусити будь-яку людину проговоритися, але ще важче добитись од неї мовчання. Це не штука — тикати їй під ніс пістолета чи пачку банкнотів заради якихось відомостей, а наступного дня поставити хрест і на собі, й на всій операції. Річ у тім, щоб створити навколо людини таку обстановку, в якій вона не могла б учинити нічого іншого, крім того, чого ти вимагаєш од неї зараз і вимагатимеш надалі. Моранді мовчатиме, оскільки його безпека в прямій залежності від моєї безпеки. Він переконаний, що моя смерть нічого не змінить, а тільки стане прелюдією до його смерті. Бо компрометуючі матеріали залишаться і їх використають інші.

Ці компрометуючі матеріали були, звісно, блефом, але тільки до певного моменту. Я не мав запису розмов між Моранді і Анною Ферарі, але володів записом набагато важливішої розмови — між Моранді і мною. І запис цей справді вже лежав у надійному місці, тож моя смерть не зняла б з плечей Моранді жодного тягаря, якщо не вважати тягарем його власну голову.

Вусань зрозумів і другу істину: він не може розраховувати на своїх дотеперішніх хазяїв. Не може сподіватись од них нічого доброго. Це йому стало цілком ясно не тільки після вбивства Конті, але й після того, як його почали підозрювати. Моранді зрозумів, що коли його пожаліли, то не через виняткову довіру, а щоб використати його як принаду. Відтепер вони переконалися, що принада не подіяла, й дали Моранді спокій. Однак варто кому-небудь знову виявити інтерес до нього, як зникне і цей «хтось», і сам Моранді, бо це хоч і брутално, зате ефективно замітає слід.

Слід, який веде куди? Ця думка знову повернула мене до першого питання, найважливішого для розвитку операції: правду казав Моранді чи наплів мені мережива з півправди й чистої брехні? Досі я не мав часу проаналізувати інформацію, одержану від вусаня. Однак

уривчасті міркування й передовсім перевірки, зроблені в час самого допиту, дають мені підстави вважати, що Моранді сказав правду, й напевно усю правду, яку знав. На жаль, того, що він знав, замало. Й усе-таки вперше з моменту мого вступу в гру, по двох довгих місяцях чекання, затримок і неминучого ризику, я натрапив на важливі речі, на якийсь новий елемент, що може пролити бодай трохи світла на цю темну історію.

Це — людина, яка передавала Моранді інструкції й матеріали. Вона працює в «Зодіаку», як і Конті, й вусань. Ім'я солідної, поважної фірми надто переплітається з такими неповажними шпигунськими операціями, й тут саме нагода підтвердити мою початкову гіпотезу про «Зодіак» плюс ЦРУ, хоча я й вирішив уникати поспішних гіпотез.

Так чи ні, а встановлення ділових зв'язків із «Зодіаком» вийшло на перше місце в моїх планах. Моранді вже битий козир. Треба шукати інших шляхів, щоб вийти на дальший слід.

Особа в дзеркальних окулярах лишається одним з невідомих у задачі. Те видовжене обличчя, бліде й страшне своєю безсторонністю, вперто переслідує мене, наче ідея-фікс. Моранді твердить, що не уявляє, хто то такий, хоч я описав ту людину якнайдокладніше. Моранді взагалі знає про аферу Конті лише те, що йому із запізненням довірив шеф, та ще й не задля інформації, а як попередження.

«Наш Конті,— сказав шеф,— мав непоправно зіпсований азартною грою характер. Тому все обертав на гру, навіть найсерйозніші речі. Він, звичайно, передав нам пропозицію фотографа, але тільки за годину до вирішальної зустрічі. Очевидно, в останній момент злякався й надумав забезпечити собі тил. Він спробував навіть із цієї інформації одержати зиск, попросивши винагороди. Як ти знаєш, його було винагороджено. Вийшло грубо, в інших випадках ми діємо чистіше, однак й у цьому завинив Конті. Йому наказали привести фотографа додому і там передати відомості. Тоді вони обидва мали б знищити один одного і таким чином розділити відповідальність за подвійне вбивство. Але Конті й тут виявився мерзотником. Певно, так повів розмову, що той одразу щось уловив і накивав п'ятами. Добре, що неподалік були наші люди й вчасно наздогнали його. Взагалі подеколи доводиться міняти свої плани. Але не

рішення. Бо змінити рішення означало б змінити й принципи. А принципи встановлено раз і назавжди, й ти їх знаєш: за чесну роботу платимо грошима, за нечесну — кулею».

Все це вже не мало майже ніякого значення для подальшого розвитку операції. Але думки людини не можуть обмежуватись самою операцією, якою б важливою вона не була. Завжди лишається й щось стороннє — нікчемні дрібниці, незначущі спогади, картини, що їх слід було б викинути з голови, але вони вгніздилися там і не хочуть зникати, як от видовище притиснутого до парапету тіла, перебиті ноги, розкраяна голова й зібгана біла панاما, просякнута кров'ю.

«Ну, годі, треба спати!»— пробурмотів я, прагнучи цим твердим наказом одігнати картину в забуття, щоб не відвертала мене од реальності. Одначе зі мною завжди так — коли сильно втомлюсь, важко засинаю, і що дужче зморений, то бадьоріше працює моя голова, тільки от на холостих обертах, оповита серпанком минулого, видінь і неясних передчуттів.

«День справді був напружений, але результативний»,— сказав я сам собі. На відміну од теперішніх фантазій. Крім біганини по візи і підготовки асортименту зразків, преїскурантів тощо, мені довелося трохи подбати про свій гардероб і набути якогось фабрикантського вигляду. Після того треба було написати кілька листівок до близьких людей і знову відвідати пана Георга Роса, хоча візити цього роду були абсолютно заборонені, хіба у виняткових випадках.

Випадок справді винятковий. Мініатюрний магнітофон, який я своєчасно придбав, довів, що вартий грубих грошей. Я принципово не люблю ця техніку, яка змушує тебе чіпляти мікрофон у вигляді булавки для краватки, пропускати дроти попід сорочкою, робити дірку в кишені, аби вивести туди кінець, і раз по раз пхати руку в ту кишеню, щоб умикати й вимикати апарат. Але інколи ці фокуси неминучі. Маленький ролик, закладений у конверт і адресований дорогому Мерсьє, був здатний зробити мою «передчасну кончину» не такою фатальною для справи, а може, й одкласти цю кончину до більш підходящого часу.

— Вибачте, що знову турбую вас,— сказав я панові Росу,— знаю, що це не зовсім за правилами.

— О, не хвилюйтесь,— усміхнувся господар.— Я стара людина. Мені нема чого особливо боятися.

«Тобі також,—кажу собі.—Тому заспокойся і спи. Взагалі бери приклад із своєї секретарки». Яка порода! Просто дивно, як видиво цих розкішних форм досі не здолало мене і не спонукало зруйнувати тендітну перепону, що так протиприродно розділила жінку й чоловіка.

* * *

Напружені розмірковування і видиво розкішних форм непомітно перейшли в сон, і я ледве, немов здалеку, почув стукіт у двері й голос провідника:

— Пане, ми прибули!

За чверть години, ретельно виголений і напахчений, я вийшов у коридор. Едіт стояла біля вікна з бездоганною зачіскою — волосся кольору вороного крила — і бай-дуже розглядала невиразні сірі будівлі, склади залізниччя й пустирі, що провіщають недалекий Мюнхен.

— Як спалося?— спитав я за вимогами бонтону.

— Дуже добре, мерсі,— відповіла вона.

Але її обличчя, попри свіжий грим, свідчило інше. Воно було бліде й зморене.

— Ви тямитеся і на косметиці,— зауважив я.— Досі, якщо не помиляюсь, не фарбувалися.

— Ви не дозволяєте?

— Чому? Тільки, якщо дозволите, пораджу не зловживати зеленим і синім під очима. Художники вважають, що ці барви більше придатні для пейзажів, аніж для портретів.

— А ви розумієтеся і на мистецтві?

— Так. Читав книжку «Ван Гог — художник сонця і божевілля». Потрапила колись під руку — хтось забув у купе. На жаль, поїздка закінчилась, коли я ледве дійшов до п'ятої сторінки. Ці книжки повчальні, але їх важко читати.

Жінка слухала мою базіканину одним вухом і дивилась у вікно. Потяг стишив хід і пішов поміж вагонів, і це означало, що ми приїхали.

— А тепер?— звернулася до мене Едіт, коли потяг зупинився.— Які ваші плани на сьогодні?

— Скажу. Найперше — знайти готель.

— Була б дуже рада, коли б ми замешкали неподалік од вокзалу. Я справді чуюся не гаразд.

Готель, який ми обрали, був близько від вокзалу, до того ж модерний і привітний.

— Вам одну кімнату?— запитав адміністратор.

— Дві,— поквапилась відповісти Едіт.

— Дві кімнати,— підтакнув я.— Дама — моя секретарка.

— Ви не забуваєте підкреслити своє шефство,— сказала вона пізніше в ліфті.

— Тільки в тих випадках, коли треба нагадати вам, щоб ви не висловлювалися раніш за мене.

Наші кімнати були поряд. І, почекавши з чемності півгодини, я постукав до Едіт:

— Зайдіть, будь ласка, якщо відпочили. Маємо трохи роботи.

Робота полягала в тому, щоб зателефонувати Рудольфові Бауеру, імпорт-експорт. Едіт набрала номер, церемонно зв'язалася від імені свого шефа з секретаркою фірми, секретарка фірми подзвонила, в свою чергу, шефові, і в результаті цього ритуалу я, нарешті, дістав прямий зв'язок.

— Доброго ранку, телефоную за дорученням вашого близького знайомого. Маю дещо передати вам од нього.

— Дуже приємно,— відповів молодий енергійний голос.— Коли вам зручно зайти?

— Коли буде зручно для вас.

— О дванадцятій — гаразд?

— Чудово.

Моя секретарка з деяким подивом стежила за оперативністю й ефективністю моєї розмови. Щоб дати зайву поживу її захопленню, я вийняв дбайливо запаковані зразки і свої торговельні папери, склав усе це в елегантний шкіряний портфель, глянув на свій годинник — справжній «Хронос» — і запропонував:

— Маємо час поблукати містом.

— Якщо ця прогулянка не входить до моїх службових обов'язків, я просила б увільнити мене.

— Як хочете,— одказав я байдуже, взяв портфель і вийшов.

Мюнхен, може, й чудове місто, але не в літню спеку. Через те по недовгому ваганню я вирішив, що краще посмакувати пива, яке носить ту саму назву. Воно було гарне. І саме проти спеки.

За одну хвилину до дванадцятої я вже стояв перед секретаркою Бауера, а ще через хвилину й перед самим

Бауером. Хай зрозуміє, що німецька точність властива й іншим народам, як от швейцарцям.

Бауер, на відміну од свого голосу, не такий-то й молодий, йому аж ніяк не менше п'ятдесяти. Але в його обличчі й усій поставі є щось енергійне й сильне, що викликає уявлення про парадні уніформи, студентські дуелі й казармені плаци. Менш ніж за хвилину він прочитав листа Моранді й одразу перейшов до запитань:

— Чим ви займаєтесь?

Його французька вимова була не менше тверда й різка, ніж поведінка.

Я повторив у загальних рисах розповідь, уже відому директорові «Зодіаку». Для більшої наочності вийняв і зразки разом з докладними преїскурантами.

Бауер уважно вислухав мене, тоді побіжно глянув на зразки й кивнув:

— Гадаю, що зможу дещо для вас зробити. Що саме і як, це скажу не раніше як за два дні. Скільки ви ще будете тут?

— Скільки потрібно.

— Чудово. В такому разі домовимось...

Він погортав записник на столі і назвав день і годину. Тоді подав мені свою тверду, наче дерево, руку й провів до дверей.

Перевага песиміста полягає не тільки в тому, що він передбачає найгірше, але й у тому, що, коли передбачення не справджується, переживає насолоду приємного сюрпризу. Песиміст — єдина людина, яка радіє, коли її сподівання не здійснюються.

Друга зустріч із Бауером принесла мені саме таку несподіванку. Не відразу, звичайно, і після досить напруженої боротьби.

— Ваші годинники доброякісні,— сказав представник місцевого імпорту-експорту,— але вони мають один дефект: їх важко продавати.

Я гадав, що він почне робити зауваження, вже відомі мені із зустрічі в «Зодіаку», і тому поквапився заперечити. Бауер терпляче вислухав мене і докинув:

— Ви не зрозуміли. Їх важко продавати не через недовіру покупців, а через опозицію продавців. Ваші товари бойкотують, і ви мусили б це знати.

— А, бойкот!— Я зневажливо махнув рукою.— То інтриги деяких швейцарських фірм. Ніхто не владний оголосити бойкот на весь світовий ринок.

— Не будьте таким упевненим,— похитав головою Бауер. Потім, неначе між іншим, запитав:— Ви, здається, недавно стали власником «Хроносу»?

— Авжеж.

— А доти що робили?

— Те саме. Тільки не як виробник, а як торговець.

— Мали крамницю?

— Так.

— Де?

— В Лозанні.

— Торгівля, мабуть, ішла добре, коли ви накопичили грошей на ціле підприємство.

— Гроші накопичив батько, а не я. Він був старомодною людиною і боявся ризикованих операцій. Більшу частину своїх ощаджень зберігав у готівці, а оперував лише незначними сумами, необхідними на щодень.

— Отже, ви порушили це золоте правило?

— Якщо правило не приносить золота, це не золоте правило. Людина мусить грати крупно, інакше гра не варта свічок.

— Чи не здається вам, що ви піддаєте себе надто великому ризику?— запитав Бауер і уважно подивився на мене.

Я витримав його погляд спокійно, але без нахабства.

— Риск розрахований,— одказав я.— В найгіршому разі продам усе й таки матиму зиск.

— Якщо хтось купить...— заперечив Бауер.— І якщо конкуренти не застосують брутальніших заходів. Є й брутальні заходи, пане Роллан!

— Ніякі заходи мене не лякають. Розрахований ризик, звісно, також ризик, але де нині немає ризику?

Бауер знову подивився на мене уважно. Тоді запитав:

— А хто напоумив вас звернутися саме до «Зодіаку»? «Зодіак» не є спеціалізованою фірмою по годинниках.

— «Зодіак» ні в чому не спеціалізується. Однак це солідна фірма. Щоб подолати бойкот, мені потрібна саме солідна фірма.

— Солідних фірм багато.

— Одначе такі, як «Зодіак», можна полічити на пальцях. «Зодіак» укладає безліч угод з країнами за «залізною завісою». А це такий ринок, де не чинні ніякі бойкоти.

— А ви самі не можете встановити зв'язки по той бік «залізної завіси»?

Запитання було поставлено зовсім недбало.

— Яким чином?

— Не знаю. Просто запитую.

Він запитував усе отак просто ще протягом майже двох годин. Слід віддати йому належне, провадив допит уміло, хоча й надто відверто, і робив усе належне, аби мені не пересохло в горлі: секретарка принесла пляшку шотландського віскі й двічі поновлювала запаси льоду і содової води.

— Сподіваюсь, не дуже втомив вас,— сказав нарешті Бауер, глянувши на годинник.

— Ні, але ви мене спантеличили,— відповів я з добродушною усмішкою.

Господар теж усміхнувся, хоча й не так добродушно:

— Самі розумієте, треба знати того, з ким працюєш. А моя фірма, пане Роллан, попри несприятливу ситуацію, має намір попрацювати з вами.

Ось, нагрешті, час прийомної несподіванки.

— Авжеж, нам важко розбити блокаду навколо вашої продукції. Але ми маємо певні ринки в Африці і схилиємось до того, щоб розпочати операцію з десятьма тисячами годинників, швидше для випробування ринку.

З точки зору чистої вигоди повідомлення звучало приємно, однак моя точка зору в цьому випадкові була іншою. Тому я ледве стримався, щоб не запитати: «А «Зодіак»?»

— Що стосується «Зодіаку», тут справа складніша. Як вам казав і Моранді, в мене є певні зв'язки з керівництвом фірми, але я зовсім не всевладний. Отже, слід потерпіти ще кілька днів, аби дочекатися наслідків проведеного зондажу. Ви, сподіваюсь, можете почекати.

«Почекати? Та я ж фахівець із чекання»,— слід було б відповісти, однак я сказав:

— Звичайно. Можу залишити вам телефон.

— Гарзд. Під час наступної зустрічі оформимо й угоду.

Я вдавав, що зволікання не дуже мене тішить, але змовчав, як того вимагає пристойність. І ми попрощалися з корогкими вишкіреними усмішками після того, як Бауер на мить вручив мені уламок дерева, що правив йому за руку.

Едіт не без прикrostі сприйняла звістку про те, що нам потрібно ще кілька днів затриматися в Мюнхені. Досі вона не виходила з кімнати — якщо не рахуваги

візитів до ресторану в готелі,— посилалася то на застуду, то на головний біль, то на втому чи щось інше. Зараз вона мені зовсім не потрібна, і я полишив її займатися своїми хворобами, а сам подався вивчати міські цікавості, переважно ті, які мають над гальбами густу піну.

Минув тиждень, поки нарешті одного ранку зателефонували від Бауера, мене запрошували на очікувану зустріч.

— Шкодную, що забрав у вас стільки часу,— сказав замість привітання Бауер,— але, сподіваюсь, це було немарно. Маю відомості, що угода із «Зодіаком» може здійснитися, й невідкладно. Наша маленька угода також готова.

Він подав мені примірник умови, і я, як і годиться тверезо недовірливому аферистові, уважно прочитав її. Усе гаразд.

Бауер узяв мій примірник, однак замість приступити до ритуалу підписування, поклав на нього свою дерев'яну долоню і втупив у мене незворушний погляд.

— Є одна остання подробиця...

«Аби тільки не з тих, які все згублять»,— подумав я.

— Договір, як і угода із «Зодіаком», може бути здійснений і принести вам грубі гроші, а може і залишитися тільки красивою ілюзією. Все залежить од вас.

— Тобто?

— Ви, певно, розумієте, що обидві умови вигідні головним чином вам, а не моїй фірмі. Це певний вид послуги, яку ми вам надаємо. Тож, як розумна людина, ви мусите знати, що за послуги віддячують послугами.

— А саме?

— Конкретно для моєї фірми ви не можете бути особливо корисним. Однак завдяки певному збігові обставин, крім фірми, я представляю ще один інститут. І саме цьому інституту ви б і могли прислужитися. Мабуть, здогадуєтесь, що йдеться про розвідку.

Він замовк і допитливо подивився на мене.

Мій удаваний подив був ані надто сильний, ані вельми невиразний. Саме настільки, наскільки може здивуватися необізнана, але позбавлена надмірної делікатності людина.

— Здається, я зрозумів,— одказую, витримавши погляд Бауера.— Тільки, як ви знаєте, в мене зовсім інший фах і мені неясно, в який спосіб я можу бути корисний вашому... інституту.

— Це вам стане ясно, коли ми домовимось у принципі. Щодо спеціалізації, про те не турбуйтеся. Люди розвідки зовсім не якась особлива раса. Це можуть бути й торговці, як ви, й лікарі, й адвокати, і вчені, і взагалі кожен звичайний громадянин.

— Слухайте, пане Бауер,— сказав я, засовавшись у своєму кріслі.— Чи не може послуга, про яку йдеться, мати трохи банальніший вид? Певні комісійні чи процент для вас, адже ви розумієте, я не хочу встрявати у справи, на яких не знаюся, та ще тоді, коли мої власні справи зовсім не такі блискучі.

— Ваші справи можуть піти блискуче тільки тоді, коли ви залагодите й інші. До того ж мушу вас попередити, ми зовсім не вимагаємо від вас якихось особливих подвигів, і взагалі вам ніщо не загрожуватиме, хіба тільки перевантажите собі кишені...

— Дякую, але я не дитина і знаю, що ніхто не на-топче кишеню за так.

— Мова не про дурні гроші, а про речі, які аж нічим не зачеплять ваш спокій і вашу безпеку,— уточнив Бауер.— Угоди й прибутки — все це дуже гарно, одначе не забувайте, що, коли комунізм переможе, нічого не лишиться не тільки від наших прибутків, але й од нас самих. Люди вільної Європи мають громадянський обов'язок, пане Роллан!

Ми продовжували торги ще деякий час усе в тому-таки дусі.

Бауер образно демонстрував мені то кишені, наптані грошима, то комуністичну небезпеку, поки я кінцем змушений був капітулювати і не стільки перед загрозою комуністичного привида, скільки перед небезпекою фінансового краху.

— Гарзд,— поступився я.— Кажіть, чого ви хочете.

— Розповім усе якнайдокладніше. Але перше, що ви мусите зробити,— це продати «Хронос».

— Що?— вигукнув я, цього разу без тіні симуляції.— Продати цю перлину техніки?

— Саме так,— спокійно кивнув Бауер.— Продати перлину. Остаточо і без вагань.

* * *

І ось ми знову в поїзді — я і моя секретарка. Якщо в Мюнхені їй щодень ставало гірше, тепер я вловлюю несподівані ознаки покращання. Обличчя жінки видава-

лося спокійним і свіжим без будь-якого гриму. Не те щоб усе її ество випромінювало радість життя,— вона навряд чи здатна на такі емоції,— але прояви меланхолії й мігрені просто зникли без сліду. До такого ступеня, що Едіт зволила погостювати в моєму купе й викурити сигарету.

Секретарка сіла коло вікна нога на ногу, й стегна її виразно окреслилися під вузькою спідницею. Мій погляд мимоволі звернувся до тих напівприхованих зваб, але жінка поквапилася остудити мене:

— Я й досі не можу збагнути, чому тільки в останню мить ви сказали, що їдемо не до Женеви, а до Амстердама.

— Бо саме в останню мить виникла причина їхати до Амстердама,— зімпровізував я.

Мені не до смаку дріб'язкові побрехеньки, але інколи це єдиний спосіб уникнути довгих і марних суперечок.

— Настільки секретна ця причина?

— Анітрохи. Стосується переговорів з головною дирекцією «Зодіаку». Взагалі стосується саме того, в чому ви так глибоко сумніваєтесь.

Вона подивилася на мене, однак нічого не сказала.

— У вас так боліла голова!— зауважив я співчутливо, але без ніякого зв'язку з попереднім.

— Навіть не уявляєте, як боліла!— ствердила вона.

— Людина не вашої статури, напевно, вже не жила б і на світі. Якщо не виходити цілий тиждень з кімнати, головний біль не тільки не минеться, а може довести до самогубства.

По тих словах я простяг руку, щоб зачинити двері.

— Облиште ваші безглузді жарти й не зачиняйте дверей,— проказала спокійно Едіт.

— Жахливий протяг. Головний біль може поновитися так само легко, як і минув. А до того ж нам треба поговорити.

Вона глянула на мене з уже відомою мені тінню напруженості в карих очах.

— Про що саме?

— Про безліч речей. Можемо розпочати, наприклад, з такої деталі: кого ви боялись у Мюнхені?

— Боялася?

Вона вибухнула тим дзвінким, навіть занадто дзвінким сміхом, який знаходить на деяких жінок, коли їм задаєш незручне запитання.

— Гаразд, тоді почнемо з іншого: які конкретні інтереси ви маєте до «Зодіаку»?

Вона перестала сміятись і дивилася тепер на мене холодно, майже неприязно.

— Чи буде й третє запитання?

— Буде й третє, і четвєрте, і п'ятє. Не кажучи вже про пояснення, які ви повинні дати мені з приводу своїх численних побрехеньок.

— Що конкретно ви маєте на увазі?

— Усе. Мушу вам сказати, що жодна ваша брехня не вдалася. Може, я й не фахівець у живопису, але й не дурень, за якого ви мене маєте... Сластолюбний патрон, що обирає собі секретарок за опуклими формами...

Вона мовчала і дивилася на мене неприязним поглядом.

— Я коректно обійшовся з вами: запропонував місце якраз тоді, коли ви шукали роботи, забезпечив вам платню, фантастично високу як на вашу службову незайнятість, а ви на все це відповідаєте обманом і нещирістю.

— Не можу зрозуміти, до чого ви ведете,— промимрила вона, немов щойно прокинувшись.— Я робила все, що ви мені доручали. Про інше не зобов'язувалась вам сповідатися, хоча й не розумію, які це побрехеньки вас засмутили.

— Бачте, Едіт, у нас попереду ціла ніч, але я не маю аніякого бажання гаяти її в марнослов'ї. Якщо не хочете й цього разу відповісти одверто на мою відвертість, вважаймо розмову закінченою. Завтра я сплачу вихідну допомогу, яка належить вам за угодою, і можете бути вільною.

Вихідна допомога досить солідна, тож мої слова мали б прозвучати швидше принадливо. Однак, як я й сподівався, Едіг сприйняла їх зовсім інакше:

— Але скажіть, у чому ви мене звинувачуєте? Коли я вас обманювала? Чого я вам не говорила?

— Я вже вам поставив два запитання.

— Гаразд, я відповім. Що стосується Мюнхена, ви мали рацію. В тому місті живе один чоловік, з яким я не хотіла зустрітись. Ні з ним, ні з його ріднею. Чоловік, який свого часу негарно повівся зі мною, а тоді кинув. Це зовсім особисті справи, і я не розумію, навіщо маю про них розповідати. Що стосується «Зодіаку», тут ви помиляєтесь. До цієї фірми в мене жодних конкретних

інтересів, окрім того, що вона могла забезпечити мені постійне місце і час од часу — поїздки за її рахунок.

Спосіб, у який вона відповіла на обидва запитання, може бути застосований, зрозуміло, й до решти. Через те я вирішив, що правило «заощаджуйте час» вимагає, аби я перехопив ініціативу.

Я припалив сигарету, на мить заплющив очі, щоб зібратися з думками і дати можливість жінці подолати свій страх, а тоді сказав:

— Ви прослухали курс французької літератури чотири роки тому. Цей факт дуже легко встановити. З цих чотирьох років один рік вивчали машинопис і півроку працювали у «Фішера і К^о». Лишається два з половиною роки, які важко виправдати неробством, коли взяти до уваги вашу енергійну натуру й особливо ваше свідчення, що ви не мали близьких людей, які могли б вас утримувати.

Вона спробувала щось заперечити, але я зупинив її:

— Заждіть, це тільки початок. Перейдімо до другого моменту. Зоставшись без роботи, ви їдете з Цюріха, оскільки, мовляв, не можете знайти там місця. Однак елементарна перевірка, зокрема перегляд колонки дрібних газетних оголошень, дозволяє встановити, що в Цюріху саме в цей час щоденно запрошували п'ять-шість друкарок і секретарок. По-третє, приїжджаєте до Женеви в пошуках удачі і перше, про що дізнаєтесь од вашої знайомої, — то вакансія в «Зодіаку». Однак, власне, місце в «Зодіаку» звільнилося тільки за два дні до нашої зустрічі, що теж не важко встановити з колонки дрібних оголошень. А ви приїхали за десять днів до того й марнували цей час, хоча в згадуваній колонці щодня з'являлися оголошення про вакансії в інших установах.

Едіт мовчала і дивилася перед собою, неначе те, що я говорив, її не торкалось. Я, навпаки, весь час не зводив з неї очей, бо з досвіду знав, що погляд діє навіть тоді, коли спрямований у фланг.

— Не хочу взагалі згадувати вашу брехню відносно вдової «знайомої», крім того, що ви називаєте так чоловіка, з яким зустрічалися в Женеві.

— І це теж вас дратує?

— Облиште клини. Це не дратує мене в тому розумінні, яке ви маєте на увазі, однак наводить мене на певні висновки. Але спершу повернімося до питання про «Зодіак». Ви мали нещастя втратити це жадане місце,

але й водночас і щастя посісти інше, рівноцінне. Замість того, щоб зрадіти з такого шансу, виявили незбагненне вагання, відклали відповідь на другий день...

— Життя навчило мене не вірити першому-ліпшому.

— Хвилинку! І попри нашу домовленість подзвонити зранку, ви озвалися лише по обіді...

— Я ж казала, що шукала вас зранку...

— Й набрехали. Бо зранку я виходив з готелю тільки на зустріч у «Зодіак», а ви чули про неї напередодні, і марно було шукати мене в ті години.

Вона мовчала. Я простягнув руку до її плеча. Звісно, не для того, аби обійняти її, а щоб викинути недопалок у вікно.

— І ось після цілої доби незрозумілого вагання ви нарешті телефонуєте, щоб задемонструвати так само незбагнений ентузіазм, щоб висловити задоволення...

— А може, й я дещо перевіряла, як це робили ви.

— Звичайно, але ви перевіряли не тільки те, чи я справді власник «Хроносу», а й з'ясовували, які в мене зв'язки з «Зодіаком». Запитання, які ви час од часу ставили мені, також стосувалися саме цього. Взагалі, коротко кажучи, ваше місце при мені становить певний інтерес лише доти, доки я сам маю бодай якийсь доступ до «Зодіаку».

Я запалив сигарету, аби дати жінці можливість відповісти, однак вона воліла мовчати й дивилася перед себе. Може, не слід поспішати. Може, саме в цей момент Едіт обмірковує свою чергову побрехеньку й зараз послужливо запропонує мені.

— У ваших звинуваченнях, крім великої дози підозрливості, є й деякі слушні спостереження,— нарешті зізналася вона.— Ключем до всіх моїх учинків є інтерес до «Зодіаку», ви це зрозуміли. Власне, не стільки до самого «Зодіаку», як до певної людини з тієї фірми. Але це зовсім особиста історія.

— Слушайте, Едіт, ви страшенно заплуталися в цих особистих історіях. Одна в Мюнхені, тепер у «Зодіаку»... Тільки я не маю більше ніякого наміру грузнути у ваших брехнях. Самі вчинки свідчать, що в даному разі особисті історії ні до чого. Ви дієте під чужу диктовку, і перш ніж абищо зробити, чекаєте чиїхось інструкцій. Ви завагалися щодо місця, яке я вам запропонував, лише для того, аби мати час доповісти й одержати додаткові розпорядження. Ваші зустрічі з подругою в чолові-

чий подобі викликані тією ж необхідністю. Я не примушую вас розповідати більше, ніж ви вважаєте за можливе довірити мені, але й не хочу, щоб ви дарували мені дурну брехню. Я вам сказав: завтра владнаємо усі рахунки і розпрощаємось.

— Але я не хочу прощатися, ви мені потрібні...— неголосно заперечила Едіт, рвучко обернувшись до мене.

— Ви також мені потрібні, одначе я втримуюсь...— пробурчав я.

Бо за тим рухом обличчя жінки опинилося за п'ядь од мого. Едіт схвильовано дихала, хоча для того, щоб оцінити принади її грудей, у цьому не було ніякої потреби.

— Я хотіла б усе вам розповісти, але не можу...— прошепотіла секретарка, вхопивши мене за руку.

— Чому? Ви досить добре висловлюєтесь.

— Саме тому, що йдеться не про особисті справи... Ви це зрозуміли... бо то не тільки моя таємниця... взагалі не моя таємниця...

— Гаразд, не силуватиму вас. А, погодьтесь, неможливо працювати з людиною, яка виношує таємні заміри проти того, хто дає їй хліб.

У підсвідомому пориві Едіт стиснула мою руку й благально промовила:

— Обіцяйте мені принаймні бути скромним... Обіцяйте мовчати.

— Про це не турбуйтеся. Аби тільки, звичайно, ваші інтереси не шкодили моїм.

— Морісе...— проказала жінка схвильовано, зовсім несподівано назвавши мене на ймення.— Я шпигунка...

— А, шпигунка,— проказав я.— Тільки цього мені й бракувало.

Вона тисла мені руку й дивилася на мене бентежними очима, неначе злякавшись власного зізнання.

— І якій же розвідці ти служила?

— Ніякій... «Фішеру і К⁰»...

— То яке ж це шпигунство?

— Комерційне.

— І таке існує?

— «Зодіак» дуже зачіпає інтереси «Фішера і К⁰» в певних галузях. Крім того, «Зодіак» розробляє перспективні проекти поглинення певних підприємств і створення чогось подібного до монополії. «Фішер і К⁰» хочуть знати деталі цих проектів і взагалі мати інформацію про все, що діється в «Зодіаку».

Вона викладала ці відомості автоматичним голосом самовбивці.

— Але я не мала права нікому розповідати про ці речі, нікому — розумієш?

«Вважай, що ти саме нікому й розповіла. Одна давня приятелька так і назвала мене — пан Ніхто»,— подумав я, але сказав інше:

— Ясно. І заспокойся. Я не балакучий. І твоя секретна місія мене не стосується. За однієї умови: якщо не робитимеш дурниць, які можуть зашкодити й моїм справам.

Ми непомітно перейшли на «ти», але інакше й не могло статись в інтимній розмові, сповненій шпигунських зізнань.

— Я нічого не робитиму без твого відома,— пообіцяла Едіт.— На все питатиму твоєї згоди. Гаразд?

Добре. Але щоб вийшло ще краще, слід довести до кінця розпочатий процес заспокоювання жінки. Це спонукало мене посунутись трохи праворуч і обійняти Едіт за стан. Ця розкішна жінка мала напрочуд тонкий стан.

— О Морісе, як я ненавиділа тебе ще зовсім недавно! Я не став відповідати освідченням на освідчення,— пишним бюстом Едіт пригорнулася до моїх грудей, і мені одібрало дихання. Та, зрештою, розмови зайві. Едіт у моїх руках — у прямому й переносному смислі слова.

Розділ п'ятий

Видно, посади в «Зодіаку» роздають залежно від живої ваги людини. Директор у Женеві був просто дебелий. Головний комерційний директор в Амстердамі — грандіозний. Це велетень з поріділим рудим волоссям, добродушним червоним обличчям і роздутим од пива черевом. Його ім'я, яке назвав мені Бауер, доста важко вимовити — Ван-Вермескеркен.

Велетень ліниво розсівся в кріслі за двометровим дубовим столом. Обличчя й волосся у нього були такі червоні, паче директор розжарювався на вогні, і кожної миті можна було чекати, що з його тім'я вихопиться полум'я.

— Дуже цікаво,— добродушним басом прогудів Ван-Вермескеркен, коли я закінчив свою оповідь.— Дуже, дуже цікаво.

Він глянув на моє задоволене обличчя і так само добродушно додав:

— Одначе ваш варіант зовсім неприйнятний для нас.

Велетень натис кнопку на столі і звелів секретарці, яка враз постала на порозі:

— Принесіть нам що-небудь випити, будь ласка.

«Раз попереду якесь питво, значить, не все ще втрачено»,— вирішив я і вийняв з кишені сигарети.

— Прошу! — схаменувся Ван-Вермескеркен і з легким спінням подав мені чималеньку коробку сигар.

Я взяв сигару і поки вивільняв її з упаковки й обрізав кінчик ножицями, секретарка вже поставила на столик у кутку пляшки. Як і слід було чекати, вона принесла пиво. Лінивим порухом велетень запросив мене, ми пішли до столика й усілись у важкі зручні крісла. Ван-Вермескеркен звично відкоркував дві пляшки «Тюборга» й наповнив гальби. Потім так само звично вихилив свою до дна, причмокнув і, зітхнувши, розлігся в кріслі.

— Цікаво, але неприйнятно,— підсумував він свою вже висловлену думку.— Ви запитаєте: чому? Тому, любий пане, що, коли ми приймемо вашу пропозицію, нам доведеться розірвати зв'язки з деякими солідними швейцарськими фірмами, з якими працюємо віддавна. Не знаю, як це вийшло, але ваше підприємство піддано повному бойкоту.

— Ці бойкоти тривають два дні,— одказую зневажливо.— Досить такій великій фірмі, як «Зодіак», укласти з нами угоду — і од бойкоту й сліду не лишиться.

— Ваша думка про «Зодіак» мене тішить,— прогудів директор.— Боюся тільки, що ви трохи переоцінюєте нас. І водночас недооцінюєте своїх супротивників.

Велетень вимовляв французькі слова з англійським акцентом, що для голландця не так-то й погано. Він заговк, подивився на невідкорковані пляшки, але втримавсь. «І якнайменше рідини»,— певно, сказав йому домашній лікар під час останнього візиту. Та Ван-Вермескеркен зараз був так загрозливо червоний, що я порадив би йому більше рідини, коли не хоче, щоб з його голови зненацька вихопилося полум'я.

— Коли я давав позитивну загалом відповідь нашому Бауеру, я мав на увазі інший варіант,— провадив далі директор.— Ми можемо бути покупцями. Але не окремих партій, а цілого підприємства.

— Ви пропонуєте мені продати «Хронос»? — запитав я, мало не вискочивши з крісла.

— Саме так,— спокійно кивнув рудий гігант.— І вважаємо, що наша пропозиція порадує вас!

— Порадує? Ви пропонуєте мені самогубство й до того ж хочете, щоб я радів?

— Спокійно, спокійно,— підняв руку директор.— У нашій пропозиції нема нічого, що могло б загрожувати вам...

Піднята рука на мить повисла в повітрі, потім опустилася й наче несвідомо впіймала одну з непчатих пляшок. Ковпачок м'яко впав на килим. Коли людина в усьому почне слухатися лікарів...

— Ми пропонуємо вам не самогубство, а рятунок,— пояснив велетень, вихиливши одним духом і другу гальбу.— Самогубство ви самі собі забезпечили. Маємо відомості, що бойкот триватиме точно до моменту вашого банкрутства...

І він почав викладати всі ті аргументи, які я вже добре знав, оскільки зовсім недавно за їхньою допомогою сам притискував нещасного засновника «Хроносу». До того ж люди «Зодіаку», певно, вже зробили перевірку, бо директор мав вичерпну інформацію про моє підприємство.

— У вас єдиний вихід — продати. Й один великий шанс: продати не абиякому здирижові, а таким поважним, я сказав би, навіть щедрим покупцям, як ми.

Увесь цей час я вдавав звичайне для таких обставин пригнічення, забуваючи навіть випити налиту мені другу гальбу пива, хоча, між нами кажучи, спрага мучила не тільки Ван-Вермескеркена. Згодом, коли директор вичерпав аргументи свого шантажу, я взяв слово, аби пояснити з майже чарівною щирістю, що для мене «Хронос» не просто джерело прибутків, що це моя перша й, мабуть, остання любов, що годинники перейшли в мою кров за спадком і таке інше, включивши до своєї задиханої сповіді доволі фраз, сплагійованих із висловлювань Клода Рішара на ту ж тему.

— Чудово,— підсумував директор, коли я замовк.— Це робить нашу умову ще вигіднішою для обох сторін. Бо, коли угода реалізується, ми відкриємо цілий відділ виробництва і збуту годинників, і нам потрібен буде шеф відділу.

— А мій директор? А моя секретарка? Всі оті дбайливо підбрані люди, які складають якісний, працездатний організм?..

— Та послушайте,— прогудів Ван-Вермескеркен.— Ми зовсім не збираємося руйнувати цей організм. Навпаки, тепер ми розширимо його, щоб створити могутнє конкурентноздатне підприємство. Ваші люди навіть не відчують змін. Так само, як і ви... Хіба що з ваших плечей спаде безліч турбот.

По тих словах рука його задля більшої переконливості зробила рішучий жест і вхопила останню пляшку.

Я ще певний час переживав глибокі душевні тортури, одначе не переступав межі. Потім, тільки заради інформації, запитав про ціну. Це наштовхнуло велетня на зустрічне питання:

— А скільки заплатили ви самі попередньому власникові?

— Скажу вам, хоча це таємниця й стосується тільки мене й Рішара.

І назвав точну цифру.

Люди «Зодіаку», безперечно, самі вже встановили ту цифру, як стало ясно із задоволеного вигляду велетня.

— Чудово,— кивнув той.— Отже, такою мала б бути і наша ціна, щоб ви не відчули себе скривдженим.

— Але ж...— вигукнув я, спалахнувши обуренням.

Директор знову підняв свою дебелу руку:

— Заждіть! Я сказав, що такою мала б бути, а не що буде такою. Вам пощастило справді дуже дешево придбати «Хронос», та ми виявимо до вас більшу поступливість, ніж ви самі виявили до попереднього власника. Ви одержите на п'ять процентів більше.

— Давайте десять,— відповідаю,— щоб у мене були серйозні підстави для розмірковувань.

Ван-Вермескеркен неголосно засміявся, неначе прополоскав горлянку.

— Не піддавайтеся мріям, пане Роллан. Ви ділова людина. П'ять процентів — це наша остаточна умова. І — дозвольте зауважити — це дуже непогано, коли взяти до уваги всю суму.

Я, звісно, наполягав на своїх десятих процентах, після того зійшов на вісім, та акула з добродушною пикою й не думала відступати.

— П'ять,— повторював він, аж поки не настав час прощатися.— Й не баріться з відповіддю. Ми рідко наважуємось на такі угоди, але коли наважились, не любимо зволікати.

Надворі дощило. У цьому місті часто дощить і переважно тоді, коли ти без парасольки. Головна дирекція «Зодіаку» містилася на тихій вулиці неподалік центру. Вулиця та, власне, набережна — вздовж неї тихий, глибокий канал, темну поверхню якого розбурхують краплі дощу. Взагалі везе мені на воду. Спочатку Венеція, потім Женева, тепер Амстердам.

Я загорнувся у плащ і попростував уздовж набережної, поринувши в думки. П'ять чи вісім процентів — це питання цікавило мене найменше. Прибуток зовсім непогана річ, але я не представник зовнішньої торгівлі й одержання зиску — не моя справа. Непокіло мене саме те, що повинно було б радувати: операція розвивалася надто легко, угоду можна підписати негайно, як тільки я забажаю. Звичайно, «Зодіаку» вигідно привласнити таке підприємство, як «Хронос». Але готовність директора взяти як посаг і мене викликала подив. Ця готовність була б зрозумілою для звичайної фірми, яку цікавлять лише комерційні інтереси, однак її важко пояснити в тому випадкові, коли фірма є замаскованим шпигунським центром. Виходить, моя гіпотеза відносно зв'язку «Зодіаку» з ЦРУ надто поспішна. Може, в «Зодіаку» тільки працює хтось із ЦРУ. Так чи ні, за будь-яких обставин я мушу починати звідти, звідки почав. Іншого шляху нема.

Я знайшов Едіт у кафе на Рембрандт плейн, де й залишав її. На столику біля порожньої чашки лежало кілька журналів, також видно, вже вичерпаних, судячи із нудьгуючого обличчя жінки. Вона допитливо глянула на мене, аби вгадати, з чим я прийшов, і, нічого не збагнувши, нетерпляче спитала:

— Чи все гаразд?

— Дивлячись, з якого боку оцінювати,— одказую ухильно.— Для мене не дуже добре, однак для тебе, певно, буде чудово.

Вираз нетерпіння став ще помітнішим.

— Відомості твоїх шефів підтверджуються,— кажу, запаливши сигарету.— «Зодіак» справді лаштується поглинути деякі підприємства. Й першим у списку, здається, стане «Хронос».

За два дні — термін ані надто довгий, ані занадто короткий — я знову постав перед рудим велетнем, аби повідомити, що приймаю умови.

— Чудово, — вдоволено кивнув директор. — Так я й думав. Ви одразу справили на мене враження розумної й ділової людини. Виконаємо формальності без зволікань. А проте не завадило б відрекомендуватися нашому голові, панові Евансу. Я вже казав йому про вас.

Секретарка Ван-Вермескеркена повела мене довгим тихим коридором із безліччю дверей, аж поки ми не опинилися в маленькій приймальні, й передала мене з рук до рук іншій секретарці, що вартувала біля святилища, де мешкав сам голова. Вона запросила мене сісти й послужливо подала вранішні газети. Я встиг уже досить докладно вивчити пресу, як і цю жінку — гарненьку, з привітним обличчям, коли нарешті задзвонив телефон і секретарка, проказавши кілька уривчастих слів у трубку, кивнула мені на вхід до святилища.

Перший побіжний погляд на кабінет, у якому я опинився, дав підстави думати, що, поки я чекав у приймальні, голова також читав газети. Вони безладно громадились на його столі. Пан Еванс усе-таки визнав за потрібне підвестися й зустріти мене, поблажливо тицьнувши розслаблену довгу руку.

Голови великих фірм схожі на англійських королів — царюють, але не правлять. Тому я приготувався побачити якусь музейну руїну, одного з тих нащадків знатних родин, які замість багатства успадкували саме ім'я, здатне забезпечити їм парадну посаду з доброю платнею. Але чоловік, який мене зустрів, хоча йому й перейшло за п'ятдесят, виявився в розквіті сил. Еванс був худий і цибатий, мав трохи сутулу поставу, притаманну високим людям, які неначе завжди бояться вдаритися головою.

— Я дуже зле розмовляю по-французьки, — відповів той на мою вітальну фразу. — Хоча й розумію.

— У мене майже так з англійською, — зізнався я.

Отже, розмова велася двома мовами. Це виявилось не дуже складною справою, оскільки й розмови, власне, не вийшло. За винятком кількох коротких реплік, уся вона складалася з двох монологів. Мого — про можливості, які розкривались перед новим відділом завдяки безцінним якостям годинників «Хронос». І його — про характер «Зодіаку», про маленькі коліщатка окремих секто-

рів, які складають одну велику машину, про переваги тієї машини, яка не дуже боїться епізодичних криз в окремих секторах і так далі, й таке інше. В мене виникло враження, що він повторював текст, завчений напам'ять для подібних випадків, але це не дуже турбувало, бо мій власний монолог навряд чи звучав оригінальніше.

Еванс говорив монотонно, не дбаючи про мою реакцію, неначе давав зрозуміти, що виконує нудний і неминучий ритуал. Його гарне мужнє обличчя своїм волювим виразом нагадувало одного відомого голлівудського кіноактора, який саме цим і заробив мільйони. Але в артиста був щирий погляд, який у відповідних ситуаціях міг ставати навіть ніжним. А сірі холодні очі Еванса дивилися важко й непорушно з відсутнім виразом, неначе в цю мить він водночас думав про щось інше або, скоріше, мов за тими очима взагалі немає людини.

Я роздивлявся співрозмовника без видимої цікавості і так само неухважливо розглядав кімнату. Величезний кабінет нагадував швидше морський музей, аніж ділову контору. Моделі старовинних кораблів під скляними ковпаками, мореплавні карти, стернове колесо, компаси та барометри, не рахуючи мушлів усяких видів і розмірів. У глибині кабінету було двоє дверей. Одні прочинені саме настільки, щоб побачити лише умивальник. Вікна кабінету, сяючи чистотою, дивилися на високі дерева набережної.

— Може, маєте якісь особисті бажання?— запитав Еванс після того, як закінчив монолог і трохи помовчав.

Це означало: «Чи не збираєшся ти йти?» Але я вирішив скористатися з нагоди:

— Хотів би зберегти свою нинішню секретарку.

— Така вона гарна?— звів брови Еванс.

І це був єдиний вияв цікавості і єдиний жарт, якщо цю банальну фразу можна вважати жартом.

— Справа смаку. Вона чудово працює, я звик до неї...

— Гаразд, гаразд,— кивнув Еванс.— Скажете від мого імені Уорнеру, щоб улагодив її призначення. Взагалі вам слід завітати до Уорнера і у зв'язку з вашим призначенням.

І він підвівся, даючи мені зрозуміти, що в нього не можна сидіти без кінця.

Ці люди перекидають мене один до одного, наче футбольний м'яч; Ван-Вермескеркен до Еванса, Еванс до Уорнера. «Завітайте до Уорнера»,— це звучало безневинно, мов «запаліть сигарету». Насправді ж сталося інакше.

Директор персоналу Адам Уорнер був людиною мого віку і, певно, не більш довірливий за мене. Рівний супротивник вгадується швидко, бо негайно завважує деяку спільність у мисленні і діях. Уорнер сидів у бездоганному, спокійно сірому костюмі. Обличчя в нього також сіре, невиразне, позбавлене будь-яких прикмет. Це можна було б сказати і про очі, коли б не їхня надзвичайна рухливість і глибоко прихована підозріливість.

Він запросив мене сісти й дістав з шухляди якісь бланки, втім, навіть і не глянувши на них. Кімната в нього маленька, я навіть сказав би, мізерна, порівняно з імпазантними кабінетами директора й голови.

— Я зле розмовляю французькою мовою,— попередив мене Уорнер.

— У такому разі, якщо ви готові слухати погану англійську...

— Це не образить мої національні почуття,— одказав шеф персоналу.— Я американець.

Американці, до речі, вважають, що, зіпсувавши англійську мову, вони створили зовсім нову.

— Ви з Лозанни, чи не так?

Киваю ствердно.

— Швейцарець?

Киваю вдруге.

— Втім...— Тут він удав, що дивиться в документи.— Ваша мати, здається, була болгаркою.

— Вірменкою,— поправив я.

— Але з Болгарії?

— Так. З Пловдива. Власне, вона залишила цю країну ще замолоду.

— Розумію. І більше не поверталась?

— Лише один раз, наскільки мені відомо.

— А ви коли їздили до Болгарії?

— Ніколи. Лише якимось проїздив дорогою до Туреччини.

— Коли саме?

Й карусель закрутилася. Карусель із запитань і відповідей, і запитань до запитань, і відхилень ліворуч і праворуч, і нібито зовсім випадкових питань, неначе ми

просто базікаємо, і несподіваних поворотів, точно так, як вів би допит я, якби сидів на місці Уорнера, а він посідав моє. Бо це справжній допит, наполегливий і вичерпний, і людина за столом не дуже старалася надати йому респектабельнішого вигляду. Це допит і перевірка, від яких залежала моя доля, перевірка легенди по всіх пунктах і швах, по найдрібніших деталях, перевірка, яка разом з напруженням давала мені й певну дозу прихованого самовдоволення, бо наші люди таки розумілися на своїй справі, і кожне з питань, якими Уорнер сподівався мене заплутати, були передбачені заздалегідь, і коли я слухав їх, то неначе чув голос полковника там, далеко, за тисячі кілометрів звідси, в генеральському кабінеті, і в ту мить мені було дуже приємно, що існують такі сухі педанти, як полковник, котрі не заспокоюються, поки не вивірять найдрібнішу деталь.

Схожість між мною і Адамом Уорнером, яку, здавалося, я вловив ще напочатку, часом полегшувала моє становище, бо його тактика не могла захопити мене зненацька, і навіть найнесподіваніші його запитання виникали саме тоді, коли я був певен, що вони виникнуть. Але це не зменшувало критичності мого становища. Досвід і проникливість чоловіка за столом були гарантією, що мені не минеться жодне з можливих небезпечних запитань. У ту мить я благословив своє рішення говорити англійською мовою. Недосконале володіння мовою завжди може виправдати зволікання, промовчування, обірвані фрази, неначе ти добираєш потрібне слово.

Це гра. А в кожній грі існує ризик, що твій номер не пройде. Мої відповіді можуть бути невразливими і все-таки звучати так, що людина навпроти дійде висновку: «В тебе непохитна легенда, друже, одначе це все-таки легенда. Отже, йди брешти іншим». Тому гру слід вести в двох планах — переконливості фактів і переконливості психології. Іншими словами, ні на мить не виходити з ролі вдавано безневинної і щирої людини, якою ти не є, але яку муσιш удавати. В одних випадках слід уникати надмірних затягувань, в інших — зайвого поспіху. Є запитання, на які треба відповідати негайно, а є й такі, що їх слід обмірковувати, перш ніж висловиш давно готову відповідь. І все це повинно йти спонтанно, природно, з усією належною палітрою поглядів, виразів обличчя й рухів. Точно, як на сцені, тільки з невеликою відмінністю. Бо навряд чи є така сцена, де акторові

стинали голову за кожне зайве слово чи фальшивий жест.

— Ваш інтерес до мого минулого починає мене бентежити,— зауважив я з посмішкою.— Сподіваюсь, ніхто з моїх конкурентів не звів на мене наклепу...

— О, будьте спокійні,— й собі посміхнувся Уорнер.— Ми не діти, щоб довірятися наклепам. І взагалі запитання, що їх я задаю вам, цілком звичайні. Ми тут, у «Зодіаку», як одна велика родина. Цінуємо людей, дбаємо про них і тому вважаємо, що мусимо знати про них усе.

Він кинув на мене короткий, швидкий погляд, байдужий, але бентежний несподіваністю, й запитав:

— Коли ви закрили магазин у Лозанні?

— У травні минулого року. Відразу по смерті батька.

— Навіщо?

— Знаєте, це досить складна справа. Мій батько був дуже несміливий у торгівлі, працював, аби тільки не сидіти без діла, підприємство ледь животіло. Я просто не бачив смислу тримати його...

— Але смерть вашого батька була якраз щасливою нагодою — вибачте на слові — розширити справу.

— Сумніваюся. Я принаймні так не думаю. Магазины, знаєте, як люди. Колись набуту погану репутацію важко спростувати. Наша фірма протягом десятиріч вважалася крамничкою, що торгує посередніми товарами...

— Може, ви маєте рацію,— відступив Уорнер.— Отже, продали її в травні минулого року?

— Так.

— А стали власником «Хроносу» на початку липня цього року?

Киваю головою, напружено чекаючи наступного запитання.

— А що ви робили в період між цими двома подіями?

Це було запитання, якого я давно чекав. Магазины — як люди, але й легенди також. І найкраща з них не може бути безгрішною, як усевишній. І найкраща легенда має свої вразливі місця.

— Мандрував.

— Де саме?

Бувають запитання, на які зовсім природно відповісти — «не пам'ятаю». На жаль, це не таке.

— Майже весь час провів у Індії. Бомбей, Хайдерабад, Мадрас, Калькутта...

— В Індії? Чому так далеко?

— Саме через те, що далеко. Я говорив уже вам, всупереч своїм синівським почуттям, що мій старий був посереднім торговцем. А до того ж і деспотичним батьком. Не поділяв ні мої торговельно-комерційні погляди, ані особисті поривання. На всі мої прагнення мандрувати — я завжди мріяв мандрувати — він незмінно відповідав: «Люди сидять на місці. Мандрують товари».

Я замовк на мить, немов знову почув голос покійного батька. Потім додав поблажливо:

— Чого ви хочете — людина старої школи. Скорбота скорботою, але коли я zostався сам, я відчув себе наче учень, одпущений на канікули.

— І ви рушили до Індії... Розумію. Ви згадали навіть деякі міста. Будь ласка, докладніше про це, готелі і таке інше...

І я почав докладно, з назвами всіх отих місць, яких ніколи й у вічі не бачив, хіба на фотографіях, але чії основні дані завчив напам'ять.

Адам Уорнер весь час уважно слухав мене, однак жодного разу нічого не занотував, хоча тримав перо і мав перед собою папір. Записував, певно, магнітофон.

Минули години, поки директор персоналу нарешті вирішив дати мені перепочинок. Кажу, перепочинок, бо всі факти, напевно, перевірять і після перевірки мені піднесуть нову порцію запитань. У цій справі не існує ста способів дії: попередні перевірки, потім вичерпний допит, тоді нові дослідження вразливих пунктів, а після того додатковий допит, аж поки тебе не вительбушать або дадуть тобі спокій.

— Сподіваюсь, я не дуже вас обтяжив.

Після трьох годин розпитувань фраза звучить зовсім безсоромно, однак я тільки втомлено посміхаюсь:

— Не дуже, але таки доста.

— Щодо вашої секретарки питання буде одразу розв'язане. Скажіть їй, хай зайде до мене.

Трохи згодом я вже сидів із своєю секретаркою в одному затишному ресторані на Дамраку. Уорнер настільки вичавив мене, що я мусив вихилити три гальби для відновлення нормального зрощення свого організму.

— Чи довго ще збираєшся дудлити й мовчати? — поцікавилась Едіт.

— Саме закінчую. І вже можу повідомити тобі першу новину: переходиш у штат «Зодіаку».

— Ти молодець!..

— Друга новина,— перебив я,— також варта твоєї уваги: залишаєшся моєю особистою секретаркою. Отже, будь поштива.

— Я стану тобі рабинєю.

— Поки що не бачу в цьому потреби. Значно важливіше, щоб ти нічого не чинила на власний розсуд. Щоб взагалі не робила нічого такого, що виходить за межі твоїх прямих службових обов'язків. Гадаю, ці люди мають надмірну підозріливість і великий запас магнітної плівки.

— Ти починаєш мене лякати.

— Не маю такого наміру. Хочу просто нагадати тобі перший і єдиний параграф нашої домовленості...

Я замовк, бо підійшов кельнер. Біфштекс із смаженою картоплею і зелений салат. Скромна і серйозна страва, що пасує для робочого дня. В інтересах внутрішнього зрошування я замовляю ще дві гальби пива і, лише коли кельнер одійшов, продовжую свою думку:

— Бо для тебе, люба Едіт, служба в «Зодіаку», можливо, тільки епізод, а для мене — питання фаху...

— Гаразд,— перебила вона, наштрикнувши виделкою шматочок м'яса.— Можеш поберегти своє красномовство. Знаю, що ти скажеш.

— Сумніваюсь. Я хочу тобі сказати таке: за призначенням тобі треба зайти до директора персоналу, пана Адама Уорнера.

— Зайду.

— Май на увазі, що, хоч його звать Адам, він ставить запитання зовсім не як перша на світі людина.

Вона перестала їсти й подивилася на мене.

— Я сказав би навіть, що він задає їх надзвичайно спритно. І що він допитливий понад усяку міру. Отже, якщо ти піднесеш йому свою легенду в тому вигляді, в якому спершу піднесла мені, я не сподіваюсь на успіх.

— Спасибі за попередження. Але я вже підготувалася.

— А коли знайде мова про твою першу спробу влаштуватися в «Зодіаку»? Уорнер не пропустить той факт, що коли тобі не вдалось улаштуватися секретаркою в Женевському відділенні, ти стаєш моєю секретаркою при головній дирекції.

— Він не може знати про мою першу спробу. Я не лишила документів і не подавала заяви.

— Але ти назвала своє ім'я.

— Не називала й імені. Першого дня, коли ми всі прийшли, нас було багато, і помічник директора приймав нас нашвидку, тільки роздивлявся. Цей тип уславився жонолюбством.

— Тоді дивно, що він тебе не вибрав.

— Не всі мають у цій галузі твій здоровий і дещо примітивний смак, Морісе. Він, власне, вже майже вибрав мене і дав надію, але слідом за мною ввійшла інша претендентка, і, як тільки я побачила її, зразу ж відчула, що вона заступить мені дорогу.

— Значить, вона була кращою за богиню.

— Нічого подібного. Це було одне з тих цибатих і кощавих створінь із довжелезними штучними віями й розпухлими безбарвними вустами, які створюють славу касті манекенщиць.

— То його справа,— кажу. А «Фішер і К⁰»?

— Що «Фішер і К⁰»?

— Якщо «Фішер і К⁰» мають особливий інтерес до «Зодіаку», Уорнер не може не бути в курсі справи. А ще як повідомиш, де ти працювала...

— Розумію,— перебила вона.

Потім трохи подумала і сказала, нерішуче дивлячись на мене:

— Морісе, я не хотіла звіряти тобі й цю останню таємницю, але роблю це, бо змушена, і тому, що вірю тобі. «Фішер і К⁰» — лише проміжна ланка. Фірма, яку цікавлять проекти «Зодіаку», зовсім інша.

І вона знову заходилася біля свого біфштекса, бо до столика підходив кельнер з пляшками.

* * *

Едіт повернулася до готелю лише надвечір, і обличчя в неї було добре таки змучене. Вона зібралася щось сказати, але я випередив її.

— Може, підемо вечеряти? Я дуже зголоднів...

Секретарка зрозуміла, що я маю на увазі, і тільки кивнула головою.

— Ти гадаєш, у готелі нас підслуховують? — запитала вона, коли ми вийшли на Калверстрат.

— Певен цього. Навіть міг би тобі сказати, хто саме.

— Отой старий, що оселився вчора в сусідньому номері,— здогадалася Едіт.

— Саме так. У тебе спостережливе око.

— Бо й він не викликає сумніву як підглядач. Але слухай-но, Морісе: якщо нас підслуховують навіть у готелі, це не видається тобі надмірним?

— Чи не однаково?

— Тобто як? Ми наймаємось у торговельну фірму чи в атомний центр?

— Не знаю,— відказую замислено, вдаючи, що розмірковую над цим питанням.— В усякому разі, голландці славляться своєю шпигуноманією. І потім, знаєш, ці торговельні фірми, навіть найпорядніші, торгують іноді не зовсім порядним товаром, як, наприклад, зброєю.

— Певно, таки є щось подібне. Інакше все це важко пояснити.

— А як розмова з Уорнером?

— Жахливо! — зітхнула вона.— Єдине, що він забув запитати,— це розмір мого бюстгальтера.

— Ну, й?

— Гадаю, що справилась,— скромно відказала жінка.

— Це з'ясується в процесі наступного допиту.

Вона злякано подивилася на мене:

— Ти хочеш сказати?..

Що стосується мене, другий допит відбувся через десять днів і пройшов значно легше, ніж перший. Взагалі мені здалося, що перевірка скінчилась на мою користь. За дивним збігом, документи на продаж, які досі бо-зна-чому запізнювалися, були підписані зразу після мого другого візиту до Уорнера, й угоду скріпили водночас з моїм офіційним призначенням.

Отож я вже член тієї великої родини, що зветься «Зодіаком», і маю окремий затишний кабінет — світлий, він аж пахтить чистотою, тобто мастикою для підлоги. Підлеглий мені персонал нечисленний, але кваліфікований. Точніше кажучи, він обмежується панною Едіт Ріхтер, яка всілася біля маленького столика навпроти мене і, кладучи ногу на ногу, не забувала демонструвати мені вишуканість своїх панчіх.

— Не заважай мені працювати,— буркотів я час од часу, коли мій погляд утрапляв саме туди, куди не слід.

— Що ж я вдію, коли спідниця в мене вузька і коротка? Не можу ж я весь час сидіти, наче в класі!

— Але ти можеш купити собі іншу, ширшу і довшу,— заперечив я.— Подарую тобі плісировану шотландську спідницю в синю і зелену карту. Дуже модерну.

— Не личать мені плісировані спідниці. В них я стаю товстою.

— Тоді куплю тобі робочий халат. Неодмінно куплю халат, якщо не припиниш ці фокуси.

У вільні хвилини наші розмови точаться все в такому ж тоні, оскільки ми встановили, що ні тут, ні в готелі говорити про серйозні речі не можна. Проте, хоч ми й недавно на роботі, вільного часу випадає мало. Кожного дня доводиться писати по кілька листів імовірним клієнтам з докладними та спеціально відредагованими для кожного окремого випадку пропозиціями. Треба обмірковувати й певні рекламні заходи для популяризації нової марки. Часто випадало говорити по телефону й з Клодом Рішаром про ті чи інші деталі, пов'язані з розширенням підприємства та збільшенням його потужності. На моє щастя, або, точніше, на щастя «Зодіаку», Рішар саме завдяки своїм фантазерським схильностям ще від початку передбачив таку можливість, отже, розширення може бути здійснене легко й швидко, хоча й не задурно. До речі, новина про перехід «Хроносу» в «Зодіак» виповнила Рішара новим ентузіазмом. Лише тепер мені стало ясно, що він дивився на мене як на гробаря фабрики, хоча й не виказував цього. А тому несподіваний поворот справ вдихнув у нього надію, що він скоро тріумфуватиме над акулами, хай навіть без особистої вигоди. В своєму шаленому натхненні він, бідолаха, навіть не завдав собі клопоту подумати, що саме тепер, власне, й обслуговує одну з найбільших акул.

Моє прилучення до великого сімейства «Зодіаку» нічим не нагадувало родинного свята. Мій кабінет був майже ізольований у протилежному від святилища голови кінці коридора. До мене ніхто не заходить, я теж не маю приводу йти до будь-кого, бо для службових довідок існує телефон. Люди, яким мене представили як шефа нового відділу і яких я зустрічав іноді в коридорі, обмінювалися зі мною лише словами холодної чемності. Взагалі стиль «Зодіаку», судячи з усього, є стилем ділової замкнутості: кожен робив свої справи. Стримане поводження було такою ж невід'ємною рисою установи, як і лег-

кий запах мастики для підлоги, що ним просякнуті всі кімнати. Дехто з чиновників, правда, заходив під час перерви в кафе на розі, щоб випити пива чи кави й побазікати, але вони говорили між собою, та й то про незначущі речі, а їхня увага до мене обмежувалася гречним привітанням.

Не шукаючи поспішних знайомств, я теж сприйняв стиль підприємства: доброго дня — та й по тому, в кожного свої клопоти. Рудольф Бауер, що, як я вже казав, був розумною людиною, попередив мене під час останньої зустрічі:

— Головне: ніякої поспішності й максимальна обережність. То дуже невіддатливе й непроникне середовище, інакше б нам не довелося посилати вас туди. Хай люди звикнуть до вас, хай почнуть сприймати за свого. А доти тільки дивіться й слухайте, не виказуючи себе.

— Але ж я мушу знати бодай щось. Відкіль починати й на чому зосередитися.

— Цього й ми не знаємо, хіба те, що я вже говорив: аж надто тісні зв'язки зі Сходом, підозріло великі прагнення розширити їх, що не відповідає ступеневі комерційної вигоди. Втім, вам інших фактів і не треба. Зрозумійте, ми посилаємо вас — принаймні зараз — не діяти, а просто слухати й дивитися.

Потім він пояснив мені спосіб зв'язку, що його треба буде встановити в разі потреби. Не дуже оригінальний спосіб, зате гранично обережний. Узагалі вся наша розмова була уроком обережності, й я не мав ніякого наміру забувати той урок, тим більше, що він навдивовижу збігався з єдиною вказівкою, яку дав мені наш центр.

Але в головній дирекції «Зодіаку» працює кілька десятків службовців, і серед тих кількох десятків людей все-таки мусить бути принаймні одна компанійська людина. Я не чинив нічого навмисне, аби виявити її, певний, що вона, коли справді компанійська, сама озветься. Так і сталося. Цією товариською людиною виявився шеф рекламного відділу Конрад Райман.

Едіт так швидко включилась у роботу, що мені вже не доводилося диктувати їй листи. Досить було дати кілька побіжних вказівок, щоб вона написала листа ще й краще за мене.

Останній діловий лист, написаний під мою диктовку, був, якщо не зраджує пам'ять, до відповідної болгарської імпоротної фірми. В тому листі, за допомогою умовних

фраз, я повідомив те, що мав повідомити, або принаймні найважливіше. Решту — коли матиму зв'язок і коли настане час. Отже, тепер я тільки підписував кореспонденцію, і це давало мені можливість регулярніше звертатися до проблем реклами. Але тільки-но я поділився з Ван-Вермескеркеном деякими своїми проектами, як він одказав:

— Не сушіть собі голову. Поговоріть із Райманом, то справжній чудодій реклами.

Я вже був знайомий з Райманом і все-таки, коли завітав до нього, не забув сказати, що прийшов на пораду комерційного директора, — хай не думає, що нав'язуюсь йому. Це був чоловік середнього віку, тендітної статури, з веснянкуватим блідим обличчям, яке своїм замріяним виразом і окулярами в золотій оправі видавалося професорським і трохи відчуженим. Райман люб'язно прийняв мене, терпляче вислухав мої проекти, а тоді сказав, що ідеї дуже цікаві, одначе питання це складне, отже, над ним слід поміркувати, й що він, можливо, також запропонує мені дещо й взагалі подзвонить при першій нагоді. Все це звучало так, начебто він хотів сказати: «Ти, любий, не маєш ніякого уявлення про ці справи, але я досить вихований, щоб тобі це сказати». На гречні слова я відповів так само люб'язно, бо коли треба бути фальшивим — то не є бозна-яке мистецтво.

Проте я був приємно здивований, коли наступного дня Райман запросив мене на дружню розмову, і не до свого кабінету, а на обід до одного з ресторанів Рембрандт-плейну. Веснянкуватий довго виробляв проект обіду, радячись то з кельнером у синьому смокінгу, що послужливо схилився біля нього, то зі мною. Я терпляче чекав кінця церемонії, неуважливо роздивляючись на безлюдний майдан з мокрими від дощу тротуарами, темне листя дерев, розворушене поривами вітру, і лискучий од води пам'ятник, на якому славетний Рембрандт дивовижно нагадував бакалійника, що постачав мені продукти в Парижі.

За обідом Райман, як годиться вихованій людині, говорив тільки про загальні речі, розпитував, чи знайшов я зручну квартиру, чи не самотньо мені тут і таке інше. Лише десь після вишуканих страв, назв яких я вже не пригадую, та кави веснянкуватий приступив до справи, заради якої ми зустрілися.

— Я багато думав над проектами, що їх ви мені вчора виклали. Вони свідчать про симпатичне прагнення здобути світове реноме вашим годинникам. Надто симпатичне, коли ще й мати на увазі, що ті годинники зовсім не є вашими у прямому розумінні слова. І все-таки... дозвольте мені бути щирим?

Тут мій співрозмовник на мить замовк й очікувально подивився на мене понад окуляри, тож я був змушений кивнути, мовляв, чому ж, будьте щирі скільки завгодно.

— Ваш план здається мені важко здійсненним, несвоєчасним і, що найважливіше, неефективним.

Райман удруге глянув на мене, аби прочитати на моєму обличчі сподіваний вираз протесту чи розчарування. Оскільки ж не помітив нічого подібного, провадив далі:

— Мої слова можуть видатися вам одвертими до брутальності. Однак відвертість — мій стиль, і хоча вона завдає мені доволі клопоту, я не збираюсь одмовлятися від неї. Взагалі, здається мені, достойніше бути відвертим, аніж брехати співрозмовникові у вічі під тим приводом, що хочеш здатися вихованим.

— Правильно,— кивнув я, оскільки очі веснянкуватого втретє блиснули понад золотою оправою.— Власне, в цьому разі я взагалі не бачу підстав бути нещирими, оскільки справа не зачіпає ні моєї, ні вашої кишені.

— Саме так. Головна вада вашого проекту витікає з трохи застарілої концепції. В наші дні реклама, дорогий пане Роллане, стоїть на порозі знищення самої себе. Аби мати змогу друкувати якнайбільше оголошень, газети почали виходити замість восьми — на шістнадцяти, а там і на тридцяти двох сторінках. Але люди витрачають на ті тридцять дві сторінки рівно стільки ж часу, скільки й на вісім. Додається кількість сторінок — і більшає обсяг непрочитаних матеріалів. Через те дедалі частіше ви зустрічаєте сторінки, на яких великими літерами надруковано одним одну фразу: «Сто років прогресу — наслідок: *Оптіма*» або щось подібне. Отака ситуація нині. І, погодьтеся, за такої ситуації ваші багатослівні виклади достоїнств «Хроносу» лишаться марнослов'ям.

— Але дозвольте! Якщо рекламу не читають, то тільки через те, що її видно вже здалеку. А мої інформації можуть бути надруковані як повідомлення про технічну новинку.

— Жодна редакція не погодиться вмістити їх як пові-

домлення. Такий тип інформації завжди несе на собі позначку «реклама».

— В такому разі варто подумати про синтезування найголовнішого в чотирьох-п'яти реченнях,— поступився я.

— В одному реченні! — поправив мене Райман.

— Та слухайте, одним нічого не скажеш. І ваші короткі реклами є саме такими реченнями без змісту. «Уникайте розчарувань. Обирайте *«Триумф»* або *«Про «Мінерву»* не говорять, хай вона говорить сама!» Ці перли настільки безглузді, що, коли б не було малюнків, ніхто й не добрав би, рекламується холодильник чи одеколон.

Райман слухав мій монолог з легкою посмішкою. Потім сказав:

— Мені дуже приємно, що все-таки ви вникли в нашу скромну рекламну продукцію, хоча ваша оцінка надмірно сувора. В нашій розмові, як ви самі бачите, зіткнулися два протилежні погляди, давні, як сама реклама. А що ви скажете, чи не замовити нам ще й коньяку?

Я машинально кивнув, здивований, що, сам того не відаючи, став прихильником ідейного напрямку в галузі реклами. Кельнер майже побожно вислухав замовлення Раймана й незабаром подав дві чарочки коньяку, такі мініатюрні, що, як на мене, не варто було й заводитися з тими двома мікробами. Моя зневага до цієї надмірної вишуканості була настільки очевидна, що веснякуватий усмішливо докинув кельнерові:

— Чудово... Але чи не могли б ви принести нам цілу пляшку?

Кельнер прийняв нову забаганку з таким ентузіазмом, неначе тільки на те й чекав. Коли щойно відкриткована пляшка «Енсі» засяяла на столі блиском старого золота і наперстки були замінені соліднішими келишками, Райман знову повернувся до теми:

— Змістовна реклама, яку ви обстоюєте, й досі має безліч прихильників, але це не шкодить їй бути застарілою. Зараз ніхто не читає рекламу, щоб довідатись про переваги того чи іншого товару. Чому? Бо кожен знає, що завданням реклами саме і є випинати такі переваги, уявні чи перебільшені, отже, ніхто не йме їм віри. Навпаки, одне ефектне речення завжди вражає, й саме через те, що ефектне. Таке речення запам'ятовується...

Розмова тривала все в тому ж дусі, і я підтримував її в міру своїх можливостей, і вже як визнаний представ-

ник однієї з двох ворогуючих шкіл, аж доки рівень золотавої рідини в пляшці не опустився, на жаль, до неминучого дна. Тема, по суті, вже була вичерпана, як і коньяк, коли Райман дав новий поштовх бесіді, зрившись мені:

— Головне, любий мій Роллане, не в тім, на якому виді реклами зупинитися. Головне, що, принаймні в даний момент, ваш «Хронос» ми взагалі не можемо рекламувати!

— Такий епілог мене справді здивував, любий маестро,— відповів я, вдаючи легке сп'яніння.

— І все-таки те, що я вам сказав, чистісінька правда! — переконано і також з деяким пожвавленням наполягав Райман.— Рекламна тактика, любий друже, якою б вона не була, є завжди наслідком торговельної стратегії. А правильна стратегія, як на мене, виключає зараз будь-який пропагандистський галас навколо вашого «Хроносу».

Він потягся до пляшки, аби втішити мене чаркою після гіркої пілюлі, одначе в пляшці лишилося всього кілька жалюгідних краплин, не вартих навіть, щоб їх виціджувати.

— Як ви гадаєте, чи не змінити нам оточення? — запропонував веснянкуватий.— Тут стало вже нудно.

— Ви мене спокушаєте... Хоча, відверто кажучи, маю маленьке приватне зобов'язання...

— Певно, по жіночій лінії?

— Обіцяв своїй секретарці... повести її в кіно... Вона, знаєте, й досі почувається чужою в цьому місті...

— Кіно?.. Ненавиджу заклади, де нічого не подають.

— Там подають видовища.

— А, видовища! Я сам продукую їх. І добре знаю, чого вони варті. Слухайте, візьмімо вашу секретарку й гайнімо у якесь веселіше місце. Так і сполучимо нашу бесіду з вашою обіцянкою.

— Чудова ідея,— погодився я.— Але за умови, що дорогою ви поясните мені концепцію своєї стратегії.

Райман розрахувався, докинувши чайові, од чого догідлива фізіономія кельнера аж засяяла. Ми рушили до центру, одначе знову пішов дощ. Й оскільки під таким дощем годі й думати про серйозні розмови, ми забігли в якесь кафе й знову повернулися до теми французького коньяку.

— Ваші конкуренти — великі й солідні підприємства,—

пояснював мені Райман після того, як ми одержали по подвійній порції сонячного напою.— Вони, зрозуміло, не можуть стерти на порошок «Зодіак», як стерли б вас самого. Але це ще не причина даремно дратувати їх. Сьогодні досить і того, аби вони звикли до думки, що «Хронос» існує й — хочуть чи не хочуть — існуватиме й що це не має особливого значення, оскільки ніхто не звертає на нього особливої уваги.

— А куди йтиме продукція? І на біса ми розширюємо підприємство?

— Для будь-якої продукції, любий, можна знайти ринок. Важливо тільки знати, яка для якого ринку придатна. І спрямувати її саме туди, а не деінде. І мати, звісно, кошти на це.

Веснянкуватий од випитого трохи зблід, наскільки це взагалі було можливо за його звичайної блідості, і говорити став голосніше. Проте думки його текли логічно, як і мої, хоча я не бачив смислу висловлювати їх.

— Ваш товар не має гучного імені, одначе він якісний і дешевий. Отже, ми просуватимемо його туди, де цінують не стільки марку, скільки якість. Передусім — у країни по той бік «залізної завіси».

Питання було серйозне, й докладне його обговорення поглинуло ще чимало коньяку, тож коли ми нарешті згадали продовжувати свою путь, вже називали один одного на ймення, а наша хода стала не дуже впевнена.

Едіт зустріла нас без особливої радості, а мене, зокрема, обпекла таким поглядом, що будь-хто чутливіший на моєму місці просто б умер. Я справді обіцяв секретарці скласти їй товариство по обіді, а пообідній час, попри невизначеність цього поняття, давно вже минув, бо лампи скрізь уже горіли.

Однак із тактом, якого я досі й не підозрював за нею, Едіт вирішила не псувати нам настрої і швидко включилась у загальний тон передсвяткових веселощів. Її потішили кілька банально-вишуканих компліментів Раймана і трохи збентежило те, що веснянкуватий називає мене «Моріс».

— То ви й досі не знайшли собі зручної квартири? — здивувався Райман, зневажливо оглянувши готельну обстановку, все-таки досить модерну й затишну.

— Щоб знайти зручну квартиру, потрібні знайомства,— зауважила Едіт, поправляючи волосся перед люстром.

— Але ж «Зодіак» — невичерпне джерело вигідних знайомств! — із надмірною щирістю вигукнув веснянкуватий.

— Хіба? — відказала моя секретарка. — А я гадала, що «Зодіак» — це холодильник, тільки ще холодніший за звичайний.

— Холодильник? Ха-ха, непогано сказано. Хоча й не зовсім точно. Як мінімум, існують винятки.

— Авжеж, — підтакнув я. — Є винятки. Конрад не холодильник.

— Саме так! Я не холодильник, — ствердив Райман. — І доведу це. А квартира — то мій клопіт.

Едіт майже готова до виходу, власне, вона з обіду була готова, тож ми без зайвих зволікань вдалися до нічних насолод. Насолоди почалися вечерею в дорогому ресторані, де кожную страву і кожную нову пляшку вина всебічно обговорювали метрдотель і Райман. Потім веснянкуватий запропонував подивитися нову програму в «Єві», і ми прийшли туди саме в момент, коли напівгола мулатка за допомогою складних вимахувань руками й рухів тазом скидала залишки свого вбрання. Наступний номер відрізнявся од попереднього тільки тим, що артистка була не мулаткою.

— Сподіваюся, стриптиз не ображає вас, — сказав Райман після другої пляшки шампанського, помітивши, що Едіт одвернулася від сцени.

— Ні, але дратує.

— Маєте рацію, — враз погодився веснянкуватий. — Стриптиз годиться тільки, коли веде до розкриття вартого уваги. А тілеса цих дам зовсім не тієї якості.

— Вони не такі вже й погані, — промимрив я поблажливо.

— Особливо як на людей не дуже вимогливих, — докинула Едіт, і досі не забувши своєї провини.

— Якщо це натяк, не вважаю його доречним, — зауважив добродушно Райман. — Коли наш друг обрав собі таку секретарку, як ви...

— Не напувайте мене компліментами. Досить і шампанського.

— Компліменти? Ви просто не знаєте собі ціни. Як ти натрапив на такий діамант, дорогий Морісе?

— О, діамант! Годі перебільшувати, — пробурчав я. — В усякому разі, вона страшенно горнеться до мене.

Едіт кидає в мій бік убивчий погляд, але я вдаю, що захоплений виставою, яка й цього разу зводиться до перипетій роздягання.

— Ви себе не цінуйте як слід, і він також не цінує вас,— проказав не дуже виразно веснянкуватий.— Треба було б змусити тебе порівнувати, любий Морісе. На жаль, своїм зростом вона перевищує мій калібр.

— Цим ви йому не дошкулите. Адже він заявив, що розраховує на мою вірність,— одказала замість мене Едіт.

Приблизно так само ми базікали й у наступних двох закладах, куди Райман зтяг нас під приводом, що покаже щось не таке вульгарне. Не таким вульгарним виявилось знову роздягання, індивідуальне або колективне, і якщо між ним і попереднім справді була відмінність, я особисто не зміг її вловити.

Шеф реклами героїчно підтримував розмову, дарма що складати слова в речення було йому вже не так легко. Він звертався то до мене, то до Едіт, але найчастіше до Едіт. Моя секретарка обрала лінію поведження, яку я подумки цілком схвалив, без манірності, надмірного кокетування і подеколи навіть із певною грубаватою прямою, яка створювала враження щирості.

Ми попрощалися з Райманом пізно вночі біля входу до готелю. Я провів Едіт до її кімнати й, відчувши раптову слабкість, на хвилинку приліг на її ліжко.

— Твій стриптиз найчарівніший з усіх! — пробурмотів я, спостерігаючи, як моя секретарка замінює вечірне вбрання на нічне.

— На інше, крім стриптизу, не сподівайся,— одказала вона лаконічно.— Ти просто вимотав мені нерви сьогодні.

— Так, але здобув друга. Дружба — то священна річ, любя Едіт. Особливо коли живеш у холодильнику.

Жінка не заперечила. Це підбадьорило мене, я встав і спробував налагодити наші взаємини за допомогою братніх обіймів. Едіт не дуже опиралася. То було й гарно й погано, бо щоразу після такої близькості я діставав почуття не владання, а підступного вислизування.

Одне випадкове чаркування не завжди буває увертюрою до тієї священної справи — дружби. Дуже часто людина, яку ти задушевно плескаєш по плечах, наступного дня зустрічає тебе й, кинувши холодно: «Добридень. Як ся маєш?» — іде собі далі. Тому я був приємно здивований, коли по двох днях Конрад Райман зайшов

до мого кабінету, сказав комплімент Едіт, по-дружньому потис мені руку й повідомив, що знайшов для нас квартиру.

— Мені щойно телефонували... я особисто її не бачив, але запевняють, буцімто чудова. Коли хочете, давайте надвечір подивимося разом.

— Охоче,— відповідаю,— однак за умови: цього разу ви будете нашим гостем.

Райман, звісно, заявив, що це зайве, що якраз ми і досі тут ще гості і таке інше, але врешті погодився, і ми умовились про зустріч.

— Ти збожеволів!— сказала мені Едіт, коли ми пішли обідати.— Твій друг просто артист і то не першої категорії. Його підіслали підслухувати, та й годі, й ця чудова квартира певно ж напхана мікрофонами.

— Можливо...— погодився я.— Але байдуже. Навіть коли ми наймемо квартиру, в якій не буде мікрофонів, нам однаково з міркувань обережності доведеться триматися так, ніби вони там є. То чи не байдуже? А відмовитись од гарної квартири, не маючи ніякої підстави, означає збудити підозру.

Квартира й справді виявилася чудовою — коли не думати про мікрофони. Це був майже цілий будинок — гарненький вузький і високий будиночок, наче з казки, під червоною черепицею, з білими дверима й віконницями, розташований усього за два квартали од «Зодіаку», якраз біля місточка через тихий канал із зеленою сонною водою. На нижньому поверсі мешкала хазяйка, літня рантьєрка добрих давніх часів. Другий складався зі спальні, вітальні, кухні й ванної, а горішній — із спальні, ванної і завітчаної тераси. Кімнати дуже світлі і чисті, пастельні шпалери вдало сполучаються з пастельними тонами меблів. Кожен поверх повністю ізольований, коли не рахувати спільних сходів, отже, немає небезпеки, що секретарка надміру заважатиме своєму шефові й навпаки. Треба бути п'яним, щоб відмовитися від такої квартири, а я не можу весь час удавати п'яного.

— Ну, то як? — скромно запитав Райман, але в його тоні вчувалися нотки торжества.

— Чудово! — одказала Едіт. — Втім, я не маю слова.

— Чудово! — підтвердив я. — Любий Конраде, ти зробив нам неоціненну послугу.

— О, послуга, яка мені нічого не варта, — відповів веснянкуватий в тому-таки скромно-врочистому тоні.

Тоді ми рушили відсвяткувати новосілля.

Моя дружба з Райманом зовсім непомітно перейшла в звичайні будні. Вона вичерпувалася чашкою кави на розі під час перерви і чаркою аперитиву в тому ж закладі, однак і це важить у місті, де поспіль усі незнайомі. Веснянкуватий, загалом тиха й серйозна людина, був схильний більше відповідати на запитання, аніж задавати їх. І все-таки він був останньою особою в «Зодіаку», яку б я наважився щось запитувати. Конрад Райман — це ім'я назвав мені Моранді. Єдиний зв'язок Моранді з розвідкою.

* * *

Минув уже місяць, одколи ми прибули в Амстердам. Перевірки і допити лишилися позаду, незручності незнайомого міста — також. Ми вже вжились у каналізовані в буквальному і переносному значенні слова будні, гуляємо покрай каналів під розкритими парасольками, ходимо на роботу і повертаємося додому, мандруємо околицями, маємо дім, звичні заклади і надміру часу для нудьги.

Голландія — багата країна. Особливо на вологу. Тут усе виділяє вологу — небо, буйні левади, густо-зелені дерева, незліченні канали, озера, очерети, мокрий вітер і дощ, який то підло вдає, що вже перестав, то зливою спадає на голову. Коли б люди тут поспішали чи тікали од дощу, їм довелося б усе життя бігати. Але це спокійні люди, не звиклі нервувати через дрібниці. Діти бавляться на хідниках під дощем, жінки, зіпершись на одвірки, базікають під дощем, молодь, зібравшись групою, сперечається чи сміється під дощем, не кажучи вже про закоханих, що й тут, як і скрізь по світі, цілуються просто неба, незважаючи на метеорологічні прогнози.

Волога й хмарне небо роблять усе навколо непривітним і сірим. Може, саме через те голландці вподобали строкаті і яскраво-барвисті речі — грядки та горщики з квітами, блискучі мідні предмети, синій дельфтський фаянс, розмальовані вуличні катеринки, блискучі труби духових оркестрів, картини і барвисті вітрини. Може, саме тому фасади будинків обличковано червоними й жовтими кахлями, а дерев'яні частини завжди свіжопобілені. Може, саме тому скрізь сліпучо сяє латунь, фаянсові люльки старих прикрашені веселими кольоровими

малюнками, і навіть круглий голландський сир яскраво-червоний, немов помідор.

Взагалі — коли людина має час займатися географією — це приємна країна, з тихими, добре впорядкованими селами й сонними зеленими водами, де плавають білі перисті хмарки і білі качки, чарівно-старомодна країна, де й досі в обігу велосипеди, а люди порівняно мало страждають на те лихо сучасності — психічні захворювання.

Збоку дивлячись, я, як чиновник «Зодіаку», заглибився в цю туманну історію більше, ніж будь-коли. Маю особисті враження й службові контакти майже з усіма шефами. Не тільки знайомий, але й дружу з людиною, що зве себе Райманом. І все-таки реальна користь од цього дорівнює нулеві. Бо я не можу сісти в кафе перед веснянкуватим і запитати його з приязною посмішкою: «То що ти скажеш, любий Конраде, з приводу розвідки і як узагалі організовано цю справу тут, у вас?»

Неначе стою перед герметично замкненим сталевим сейфом із маркою «Зодіак». Знаю напевне, що в сейфі є дещо, але не маю можливості не тільки відчинити, а навіть торкнутися до нього, якщо не хочу ввімкнути звукову сигналізацію. Мені лишається тільки сидіти й чекати. Сидіти й чекати невідомо чого й невідомо доки.

Тихі сонні канали починають укриватися пожовклим листям. Ранки стають холоднішими, й над вулицями шаруються напівпрозорі білі тумани. На зміну приступам злив і несподіваним проясненням прийшла врівноважена активність: дощ сіється неквапно, ледь помітно, зате годинами. Одне слово, вступаємо в золотий вересень.

Якось серед дня мене викликали до велетня з важко вимовлюваним прізвиськом. Столик у кутку був заставлений порожніми пляшками «Тюборга», з чого випливало, що я не перший відвідувач. Ван-Вермескеркен прийняв мене із звичайною привітністю і запропонував крісло. Він упрів і розпавів до точки займання.

— Райман уже говорив вам про наші проекти відносно «Хроносу»?

— Згадував щось про східні ринки.

— Отож. Робота на ті ринки буде для вас першим проривом.

— Ми вже скрізь розіслали пропозиції.

— Знаю. І це, звичайно, дуже добре. Але найефективнішим шляхом до реалізації будь-якої угоди залишається особистий контакт.

І, привітно глянувши на мене своїми вологими світлимими очима, велетень мовив:

— Що ви скажете, наприклад, про відрядження до Болгарії?

— Що ж! — відповів без вагання і звичайнісіньким тоном. — Боюся тільки, що не знаю як слід обстановки.

В його очах виблискують іскринки веселощів.

— Даремно боїтеся. З вами поїде і Райман. Він обстановку знає.

— Дуже добре, — кивнув я з готовністю. — Кому треба здати паспорт на візу?

— Нікому, — відказав велетень із тією ж ноткою веселощів. — У Болгарії тепер безвізовий режим. — І для повного задоволення додав: — Вирушайте завтра вранці.

«Чудово», — думав я, вийшовши з кабінету. «Чудово», — повторював, ідучи довгим коридором. Це вже верх перевірки. Остаточний і генеральний. Ота гора рожевого сала мало не сміялася мені у вічі. Рушаємо зранку. Прибуваємо опівдні. І вже на аеродромі, звичайно ж, трапиться хтось, щоб вигукнути: «Гей, Емілю! Де тебе носило, чоловіче?»

Розділ шостий

Подорож на літакові КЛМ * пройшла при безхмарному небі й безхмарному настрої, принаймні для мене. Райман, певно, був трохи шокований моєю безтурботністю, хоча й не виказував цього. Він навіть не уявляв, яких зусиль мені коштувала ота безтурботність.

Я встановив зв'язок ще за тиждень до того. Таємний, надійний і досі невикористаний. Але коли я в супроводі вірної секретарки вийшов із «Зодіаку» на обід, то достеменно знав, що цього вечора за мною стежитимуть невідступно. Й не помилився. Конвой був делікатний, у межах можливого, але не настільки, щоб Едіт його не помітила.

— Здається, за нами стежать, — прошепотіла вона занепокоєно, коли ми вийшли з ресторану й рушили додому на звичний півгодинний перепочинок.

— А ти нікого не розпитувала і взагалі дурниць не накоїла? — пробурмотів я.

— Прощу тебе, облиш. Я не дитина.

* КЛМ — голландська авіакомпанія.

— Тоді нема чого хвилюватися. І найголовніше, вдавай, ніби нічого не помічаєш.

Вона саме так і трималася. Взагалі я дедалі більше переконувався, що Едіт належить до такого типу жінок, в яких неврастенія виявляється в найтихших і порівняно стерпних формах.

Я випростався на ліжкові у великій блідо-синій спальні й втупив погляд у низьке небо за вікном, яке неначе вагалось, чи пустити чергову порцію дощу, чи пождати ще трохи. Раз у раз я поглядав на свій годинник, але велика стрілка неначе набралася кволості від малої, і, поки настала точно друга, мені здалося, минули години.

Я підняв трубку і набрав номер:

— Покличте, будь ласка, Франка.

— Тут такого нема.

— Адже це перукарня?

— Яка там перукарня!

І чоловік кинув трубку.

«Помилка,— сказав я собі.— Хоча й свідома». І знову набрав номер. Цього разу справді озвалася перукарня, і Франка покликали, аби ми могли домовитися, що о п'ятій я прийду підстригтися.

Коли трохи згодом ми з Едіт пішли до «Зодіаку», нас знову на відстані супроводжував чоловік, цього разу вже інший. І коли за двадцять хвилин до п'ятої я вийшов з кабінету й попрямував до перукарні, за мною хтось таки плентався.

Зустріч із зв'язковим мала відбутися під навісом одного кафе, дорогою до перукарні. Чоловік стояв на своєму місці, я бачив його здалеку, і він також бачив мене, вдаючи, ніби я не цікавлю його. Я витяг сигарету й затиснув її правим кутиком губів, продовжуючи йти й неухважно нишпорячи по кишенях, мовби шукаю сірників. Коли я, нарешті, знайшов кляті сірники, кафе вже лишилося позаду.

Незапалена сигарета при нагоді може означати більше, ніж запалена. Моя цього разу замінила цілу серію слів. «За мною стежать. Через годину — миттева зустріч в умовленому місці».

Поки Франк, наскільки міг, омолоджував мене, спостереження велось через вітрину кондитерської навпроти перукарні. Коли я вийшов, вартовий з кондитерської

також подався назирці. Я глянув на годинник. Саме час, не кваплячись, йти до умовленого місця.

Рівно через годину після моєї прогулянки повз кафе я входив до універсального магазину на Калверстрат, у дверях якого зустрічалися два щільні потоки відвідувачів. Стискуючи в правій руці зовсім дрібний клаптик паперу, я продерся крізь натовп і попрямував до прилавка з туалетним приладдям. Коли дійшов туди, в моїй руці вже нічого не було. Миттева зустріч відбулась. Мені не лишалося нічого іншого, як придбати де-що для подорожі.

Коли б за тобою йшли не один і не два, а п'ять переслідувачів, і були зовсім поруч, і оточили з усіх боків, однаково це не зашкодило б, якщо ти спритний, провести миттеву зустріч. Бо ніхто з тих, що стежать за тобою, не знає, де відбудеться та миттева зустріч, із ким і коли, і в натовпі, де стикається безліч людей, неможливо вловити, зіткнувся ти з кимось навмисне, аби тільки передати щось з руки в руку, чи ні.

Отже, зараз мені не лишалося нічого іншого, як розлягтися в кріслі, слухати рівний приглушений гуркіт моторів і зловтішно вловлювати ледь приховане здивування Раймана.

Коли машина описала широкий еліпс і почала знижуватися на аеродромі, веснянкуватий проказав мені на вухо:

— В тебе нема ручного багажу, а в мене, крім нього, ще дві валізи. Чи не погодишся ти взяти мою сумку, поки ми пройдемо митницю?

— Ну, звичайно, Конраде.

І ось ми вийшли на аеродром Врждебна, і я несучи в руці сумку Раймана, надто важку, як на її невеликі розміри, й проходимо через хол, де відбувається митний контроль, втім, без будь-яких формальностей. Поки ми чекали свій багаж, веснянкуватий не зводив з мене ока, але я в своєму безхмарному настрої роздивлявся навколо в межах природної цікавості, яку відчуває кожна людина, що потрапила в незнайоме місце. Природна цікавість переконала мене, що поблизу прогулюються двоє з моїх людей. Але вони не впізнають мене, і це свідчить, що моє повідомлення досягло мети.

Як тільки нам повернули валізи, до нас підійшли й зустрічаючи, які виявилися знайомими Раймана ще з попередніх відвідин і які — втім, з достатньою підста-

вою — основну увагу віддавали йому, тримаючись зі мною, як із людиною нижчого рангу.

— Ми вже два тижні знаємо, що ви приїдете, — сказав головний з трьох зустрічаючих, — але не чекали вас так швидко. Отже, даруйте, якщо не так підготувались.

— О, не турбуйтеся! — відповів Райман. — Ми приїхали не заради прийомів, а в справах.

— Скільки часу ви збираєтесь тут пробути?

— Гадаю, днів зо три, чи не так? — для годиться звернувся веснянкуватий до мене.

Я кивнув, також для годиться, бо ці питання вирішує він.

— Чудово, тоді рушаймо! — оголосив головний.

Водії взяли наші валізи, й один з них спробував забрати в мене сумку, але я, зустрівши багатозначний погляд Раймана, лишив її при собі.

Не знаю, чи добре підготувалися торговельники, а мої люди, очевидно, владнали все якнайкраще. З аеропорту нас блискавично приставили до готелю «Рила», розмістили в двох номерах на різних поверхах й оголосили, що через півгодини почнеться обід. Ледве наші господарі пішли, я спустився до Раймана й оддав йому сумку. Веснянкуватий поклав її до однієї з валіз, обладнаної надто солідними й складними, як для звичайної, замками.

— Що там усередині, чи не золоті зливки? Аж руки помліли.

— Не золото, але й не таке, що може валятися будьде, — одказав шеф реклами.

І, щоб не образити мене своїм недовір'ям, додав:

— Потім поясню.

Обід нам подали в малому залі, відгородженому од цікавих поглядів дверима та порт'єрами. Крім нас, за широким столом розмістилося четверо болгарських торговельників. Жоден з них мені не знайомий, і це на краще, бо немає нічого обтяжливішого, ніж сидіти поруч знайомих людей і весь час удавати, наче не знаєш їх.

Двоє болгар цілком пристойно володіли французькою, і це полегшило мені — за прихильною згодою Раймана — вимовити кілька коротких фраз про достоїнства годинників «Хронос». Мое слово викликало не те щоб надмірний, але підбадьорливий інтерес. Райман у той час розмовляв із іншими з приводу ймовірних мож-

ливостей «Зодіаку» імпортувати деякі болгарські товари, що не заважало йому пильно стежити за моїми словами і діями. Однак моя розмова з незнайомими не містила ніяких двозначностей.

По обіді передбачався півгодинний відпочинок, після чого мала відбутися перша ділова нарада в міністерстві. Райман спробував натякнути, що ми трохи втомлені з дороги, але нарада вже була призначена. Ми розійшлися по кімнатах, і хоча, як я вже згадував, на відпочинок мали лише півгодини, веснянкуватий устиг за ці тридцять хвилин двічі подзвонити мені за якимись дрібницями і ще двічі прийти до мене в номер, спочатку — по одеколон, а потім — щоб вийти разом. І все-таки під час однієї паузи я визирнув на балкон удихнути свіжого повітря.

Чоловік, що сперся на бильця сусіднього балкона і байдуже дививсь у скверик біля готелю, виявився колегою.

— Твій не дає тобі ходу...

— І не збирається відчепитися.

— Мусиш знайти спосіб сьогодні написати все, що маєш повідомити. Нам треба це вивчити. Позавтра ввечері тебе викличуть.

— Він ока з мене не зводить.

— Про те не турбуйся. Звіт, коли буде готовий, передаси мені надвечір тут-таки. Маєш іще що сказати?

— Любо вбили.

— Ми так і подумали. Чи не оцей?

— Він був організатором.

Чоловік знову задививсь у скверик. Я знав, про що він думав, бо і я думав про те саме. Але не все, про що думаєш, належить до справ. У цю мить постукали в двері, і я повернувся до кімнати.

— Може, підемо пішки?— запропонував Райман, коли ми спускалися сходами.— До міністерства два кроки.

— Можна! Трохи розвіємось,— погодився я, подумки бажаючи йому згинутися.

Однак, коли ми вийшли з готелю, на нас чекала вже машина:

— Засідання відбудеться не в міністерстві. Ми вирішили зібратись у затишнішому місці,— пояснив комерсант, який приїхав по нас.

І все-таки наприкінці дня, між засіданням та вечерею, в нас виявилось вільних тридцять хвилин, бо програма, складена без пауз, видалася б надто підозрілою. Як я і сподівався, веснянкуватий негайно скориставсь із можливості провести мене по місту, щоб з'ясувати, чи маю я тут знайомих.

На жаль, я їх мав. Саме в момент, коли ми неквапно йшли повз вітрини кафе «Болгарія», я побачив, що назустріч мені чимчикував мій сусіда, такий собі базікало, з яким я був не настільки близький, щоб він знав, де я працюю, але й не такий далекий, щоб можна було байдуже проминути мене. Я добре знав того балакуна і був певен, що він ще здалеку привітно підніме руку, й зупинить мене, й не забуде поплескати мене по плечу й запитати: «Гей, де це ти завіявся, Боев?»— і взагалі своїм безневинним ідіотизмом провалить комбінацію, створювану з таким зусиллям стількома головами.

Базікало був ще досить далеко від нас, але йшов хідником так, що не міг не помітити мене, дарма що вже сутеніло. Тому я несподівано зупинився біля вітрини магазину іноземної літератури й обернувся спиною до вулиці.

— Щось цікаве?— запитав Райман підозріливо.

— Так, але не в вітрині. Здається, за нами стежать,— одказую.

— У тебе починаються галюцинації, друже мій,— зауважив веснянкуватий, збираючись йти далі.

— Зовсім не галюцинації. Почекай дві секунди й побачиш.

«Почекай, хай пройде базікало»,— додав я подумки, бо базікало якраз поволі йшов поза нами, і я зовсім ясно бачив його відображення в шибці й благословляв ту обставину, що німецькі книжки— остання річ у світі, яка могла б його зацікавити.

Втім, за нами й справді стежили, і це було невеличкою деталлю підготовки до мого приїзду: аби принаймні на певний час Райман не чувся надто вільним у своїх діях. Чоловік, якому було доручено це завдання, виконував його точно за інструкцією, тобто досить незграбно. Він зупинився неподалік од нас, потім, побачивши, що ми баримося, пройшов уперед і став коло болгарської книгарні.

— Маєш рацію,— погодився Райман.— Цей тип

таки стежить за нами. Одначе, коли ти помітив, що за тобою стежать, любий Морісе, найрозумніше вдавати, що ти нічого не помітив.

Ця мудра порада свідчила, що веснянкуватий ладен був зарахувати мене до розряду безневинних дурнів,— обставина, яка в цю мить мене зовсім не засмучувала. Ми рушили назад до готелю, супроводжувані тим самим невідомим супутником.

— Цей тип починає діяти мені на нерви,— пробурчав я, коли ми проходили в сутінках міського парку.

Райман кинув на мене поблажливий погляд:

— Я вважав тебе витриманішим.

— Витримку можна виявляти під час укладання угод. А коли за тобою хвіст...

— Може, це просто перевірка,— заспокоїв мене веснянкуватий.— Узавтра все з'ясується.

Та це не зашкодило нашій вечері відбутися загалом у підвищеному гуморі завдяки щедрій чарці та численним порціям коньяку після десерту. Райман пив нарівні з усіма, але я вже мав уявлення про його витривалість і тому після вечері не взявся відразу до своєї письмової роботи. Доречна завбачливість. Директор реклами вже за десять хвилин з'явився в моєму номері, аби спитати, чи не маю пірамідону, й, з'ясувавши, що ліків нема, вирішив замінити їх тривалою дружньою розмовою на побіжні теми. Я охоче включився у балачку й взагалі не виказував ніяких ознак невдоволення. Райман сам вичерпав усі теми й заявив нарешті, що вже час поспати, бо завтра на нас чекають справи.

На мене особисто справи чекали ще цього вечора. Я знайшов у шухляді все потрібне для писання й виклав по можливості стисло, але без пропусків усе, що сталося од Венеції до Амстердама включно. Тоді вийшов на балкон і віддав свій рукопис колезі по службі, який спирався на бильця, неначе за цілий день і з місця не зрушив.

Решта програми проходила у вельми напруженому ритмі: два засідання, присвячені годинникам «Хронос», три інші наради, що торкались експортних інтересів болгарського партнера, відвідання підприємств й ознайомлення з відповідним асортиментом, декілька візитів до керівників середнього рангу з метою зондування можливостей щодо дальших угод, не рахуючи обідів і

вечер при зачинених дверях, що їх влаштувало то те, то інше відомство. І все-таки з тих двох днів Райман викраяв дві паузи, надто довгі, щоб могли промайнути без ускладнень.

Першу паузу — на годину — знову було відведено випробувальній прогулянці містом. Цього разу ми швендяли серед білого дня й дарма що це був час відносного затишшя — пообіднього відпочинку — й що колеги, напевно, вжили всіх запобіжних заходів, я мусив мобілізувати й увесь свій артистичний талант, щоб зіграти роль безжурного іноземця, який пташкою божою пострибує незнайомими вулицями.

Цей безсоромний тип Райман привів мене до найпожвавленішої магістралі — вулиці графа Ігнат'єва, — не наче вигулював мавпу, потім змусив повернути на вулицю Раковського, а після того — на Російський бульвар, до парку. Інквізитор ладен був усадовити мене й за столик біля «Берліна» *, але, на щастя, ми не знайшли вільного місця і попрямували до парку. Дійшли вже були до мосту і вже намірилися повторити це ходіння по муках у зворотному напрямку, коли назустріч несподівано з'явилася знайома постать, тепер, одначе, жіночої статі.

Це була моя колишня кохана. Та сама, від якої я міг би мати сина п'яти і більше років. Ми з нею ніколи повністю не поривали стосунків, — дипломатичних, хочу сказати, — тож іншим разом вона неодмінно зупинила б мене, просто так, через жіночу суетність, аби вивірити мої почуття. Але зараз обставини були незвичайні, і я здалеку втупився в неї, важко і настирливо, щоб навіяти їй це. Вона мене помітила, одразу вловила погляд, і — диво! — ця жінка, яка ніколи нічого не розуміла, негайно все збагнула й одвела очі вбік. Вона прекрасно знала, чим я займаюсь, і не так-то вже й дивно, що вловила ситуацію. Хоча, може, я й переоцінив її, й вона, власне, нічого не збагнула, а просто сприйняла мій погляд за вияв неприязні та й накопила губу.

Паузу в програмі наступного дня — останнього нашого дня в Софії — нам не піднесли на блюдечку, її насилу відвоював Райман тривалою симуляцією нездужання.

* «Берлін» — готель і ресторан у центрі Софії на площі Народних зборів.

Веснянкуватий, певно, хотів будь-що лишитися на самоті, й спроби наших фірм нав'язати «Зодіакові» якнайбільше товарів вже почали дратувати його. Кінець кінцем господарі вирішили дати нам спокій, щоб удаваний хворий міг лягти в ліжко.

Це сталося надвечір. Райман, дочекавшись, коли комерсант, який нас супроводжував, пішов, кивнув мені пальцем:

— Слухай, Морісе. Я хочу попросити тебе про одну послугу.

— Якщо тільки зможу виконати її.

— Це дрібниця, яку я й сам зробив би. Але ти розумієш, незручно, вдавши хворого, піти на прогулянку. А до того ж ти тут новачок і не викликаєш підозри. Отже...

Нашвидку і так само пошепки він виклав мені зміст послуги, якої чекав од мене. Взяти сумку, знайти бульвар Толбухіна — першу вулицю праворуч за пам'ятником вершникові* — такий-то номер, такий-то поверх. Тричі коротко подзвонити й спитати пана такого-то. Запитати в того пана: «Вибачте, ви говорите французькою мовою?», на що він мусить відповісти: «Розумію, але якщо говорять повільно». Коли мене впустять до квартири, мушу сказати, що прийшов од Бернара, а на запитання: «Від якого Бернара, молодшого чи старшого?» — відповісти: «Од Бернара-батька». Тоді лишити сумку й піти.

— Як бачиш, це зовсім просто.

— А коли хтось учепиться за мною?

— Коли хтось учепиться, ти зробиш круг і повернешся сюди з сумкою. Вчора за нами ніхто не стежив. Сьогодні ще менше ймовірності, що за нами стежитимуть. Звісно, муσιш начуватись, але, як я вже казав тобі, вдавай, що не помітив переслідування.

— А якщо мене схоплять?

— Дурниці верзеш. Я думав, ти сміливіший.

— Справа не в сміливості. Але людина повинна врахувати все. Так само, як і при укладанні будь-якої угоди.

— Ну, коли тебе впіймають, хоч це й неможливо, найперше дотримуйся версії: один давній клієнт, до-

* Пам'ятник російському царю Олександрю II на площі Народних зборів у Софії.

відавшись, що ти їдеш до Болгарії, дав тобі сумку з проханням передати такому-то. Ти навіть не знаєш, що в ній...

— Це повністю відповідає істині,— зауважив я наївно.

— Саме так. Тримайся цієї версії — й край. Я тебе визволю, даю гарантію. Однак при одній умові: не вплутуй мене. Інакше як я тебе визволю. І взагалі не забувай, що «Зодіак» — це сила і в тебе нема ніяких підстав полохатися.

Я виконав доручення точно за розкладом і в рекордний строк — за тридцять хвилин. Виявилось, нема нічого легшого, ніж виконати шпигунське завдання у власній країні за умови, що відповідні органи в курсі справи.

Одразу повернувся до готелю й увійшов до кімнати веснянкуватого, наче зопалу забувши постукати. Райман, який стояв біля вікна, здригнувся від несподіванки.

— А, це ти! Нарешті!

— Чому «нарешті»? Все зроблено просто блискучо.

— Так, але мені здалося, що минули століття. Не думай, що я тебе недооцінюю, Морісе, однак тобі бракує досвіду в цих справах. Досить мені було уявити, як ти озираєшся на кожному кроці, щоб мене кинуло в піт.

— Може, досвіду й бракує, але я не озирався і все-таки відчував, що хвоста нема.

— Чудово. Ти зробив мені величезну послугу.

— О, послуга, яка нічого мені не варта,— відповів я скромно.

І це було не дуже далеко від істини.

Остання частина моєї місії в Болгарії пройшла дуже легко завдяки Райманові, який нічого не підозрював. Його нездужання спричинилось до медичного огляду з констатацією легкої застуди, йому дали кілька таблеток, які помітно зміцнили коли не стан здоров'я, то принаймні сон хворого. Веснянкуватий заснув як мертвий, і я зовсім спокійно вийшов з готелю й подався до відповідної установи.

Й ось знову картина, яку я стільки разів уявляв, тільки тепер уже не уявна, а цілком реальна: генерал, полковник і мій шеф серед освітленого важкою люст-

рою кабінету, що уважно оцінювали кожен мій крок і кожен сантиметр кроку. Власне, вони вже в курсі основних подій і цікавляться головним чином деякими дрібними деталями, деякими такими деталями, які примушують мене час од часу виймати носовичок й утирати чоло.

Полковник, як відомо, не може втриматись од критичних зауважень, хоча тільки в подробицях. Однією з тих мініатюрних деталей є моя ставна секретарка. Не в нижній своїй ролі, а в попередній. Полковник назвав її призначення «стрибком у темряву».

— А хіба не стрибок у темряву — ходити софійськими вулицями з ризиком кожної миті зустріти знайомого?— відказую йому, оскільки знаю, що вся операція пройшла через руки полковника.

— Даремно нервувався,— завважив він спокійно.— Ми все організували так, що ніхто не встиг би й привітатися з тобою.

«Міг би повідомити про це й раніше»,— подумав я, але змовчав, бо саме в цю мить почувся голос генерала:

— Не будемо відхилятися...

Це адресувалося полковникові, хоча відхилення викликав я, і я спромігся оцінити люб'язність генерала, так само як і наступні його слова:

— Вважаю, що досі Боев тримався непогано.

Що шкільною мовою означає: дуже добре — «п'ять».

— А тепер ідімо далі. Маєш слово, Боев.

— Слово-то я маю, тільки от не відаю, що з ним робити. Бо точного, детально розробленого плану дій, якого, напевно, чекали від мене, й нема. Я перебуваю у стані повної бездіяльності, в становищі людини, що стоїть біля замкненого сейфа, про який тільки й знає, що в ньому є цікаві речі, але який не може не те що відімкнути, ба навіть просто торкнути. Таким чином, мені не лишалося нічого іншого, як накреслити перспективу з усіма її складностями й викласти гіпотезу щодо можливих дій, якщо, якщо, якщо...

Як це не дивно, мої констатації і скептичні прогнози викликали схвалення. Навіть мій шеф, який за інших обставин не забув би висловитись про шкоду від фантазування, цього разу втримавсь од уживання ненависного слова:

— Саме так: терпіння, вичікування, гранична обережність.

— Живи з думкою, ніби й справді змінив свій фах,— усміхнувся полковник.

Тоді ми перейшли до прискіпливого аналізу обстановки й до обговорення всіх імовірних і неймовірних ситуацій. Аж поки чорне небо в широких вікнах не набрало поволі фіалкового кольору світання.

* * *

Ми повернулися до Амстердама якраз на час обіду, і я скористався цим, щоб улаштувати сюрприз для Едіт, одразу заявившись у ресторан, де ми звичайно харчувалися. Вона сиділа на постійному місці, біля вікна, і саме вивчала меню.

— Добридень, замовляй, будь ласка, на двох,— сказав я, сівши навпроти неї.

На її обличчі появилася бліда посмішка, а це не так-то й мало, коли мати на увазі, що воно рідко виражало більше ніж відлюдність або стримувану досаду.

— Я саме думала про тебе,— зізналась Едіт, одіславши кельнерку.— Власне, весь час думала про тебе.

— Я також думав. І переважно про те, чи не накоїла ти якихось дурниць.

— Що ти маєш на увазі?— наївно запитала секретарка, хоча чудово зрозуміла, що саме я мав на увазі.— Останнім часом чимало кавалерів за мною упало.

— Я не втручаюсь у твоє приватне життя. Аби тільки ці кавалери були не з «Зодіаку».

— А то ж звідки?

— Ти диви! І хто ж був найвидатнішим представником цього товариства?

— Ну, «товариство», може, й занадто гучно сказано. Але тут фігурували перша людина біблії Адам Уорнер і перша людина «Зодіаку»— містер Еванс.

— Для початку — непогано. Одначе...

Кельнерка принесла запотілі гальби пива і тарілки з першим, як я й підозрював, неависний мені томатний суп, хоча його й подали під іншою назвою.

— Що — одначе?— нагадала мені Едіт, коли дівчина відійшла.

— Я хотів сказати, що, коли чиясь кар'єра зразу починається з найвищого рівня, вона звичайно швидко вривається — через брак перспективи.

Едіт із задоволенням їла свій суп. А я тільки покуштував і одсунув тарілку. Просто дивуюся з представників англо-німецької раси, як їм може смакувати це рідке і гаряче томатне пюре.

— А може, ти трохи ревнуєш?— поцікавилась Едіт.

— Може, але зовсім трішки. Коли хочеш, щоб я ревнував більше, розкажи докладніше.

— Подробиць поки що замало. Містер Еванс двічі здибував мене в коридорі й оглядав досить приязно, а вдруге навіть запитав, одколи я тут і де саме, й підтакував на мої відповіді: «Дуже добре, дуже добре»,— продовжуючи оглядати мене з усіх боків, отож я навіть не зрозуміла, якої частини моєї фігури стосувалося те «дуже добре».

— Оце й усе?

— Тобі мало?

— А Євин чоловік?

— Адам Уорнер? Він зайшов далі: запросив мене по-вечеряти.

— І ти, ясна річ, прийняла запрошення?

— А як інакше? Ти сам казав, що, коли відмовляєшся од спокусливих пропозицій, це викликає підозру.

— Я не робив узагальнень. Мав на увазі конкретний випадок із квартирою.

Підійшла офіціантка, цього разу з двома порціями телячого філе, що було щедро гарніроване смаженою картоплею. Звичайна страва, але зарекомендована багатоміською людською практикою як смачна й поживна. Якийсь час ми їли мовчки, точніше, до моменту, коли з телятиною було покінчено і дівчина спитала, що подавати на десерт.

— Отже, подробиці,— нагадав я.

— Ой, то було просто наче другий допит, тільки приправлений устрицями, білим вином та індичкою з апельсинами. Цей чоловік справді позбавлений будь-якого смаку. Він запивав індичку білим вином. Так само, як і устриці.

— А чи не можеш ти залишити кулінарні враження на потім?

— Я ж сказала: другий допит. Хоча й у формі дружньої бесіди. Почав з мене, а скінчив тобою. Центральна тема: наші взаємини.

— Для цих людей немає нічого святого,— пробурчав я.

— Особливо його цікавив момент нашого знайомства.

— Сподіваюся, ти не заплуталась у своїх варіаціях.

— Яких варіаціях? Виклала йому все так, як ми й умовилися з тобою: прочитала оголошення й прийшла. «А чому він зупинився саме на вас?» — «Звідки я знаю. Через те, припускаю, що інші були гірші». Тут він чи не вперше уважніше огледів мою статуру. «Так,— каже,— відповідь видається переконливою».

— Далі?

— Далі все в тому ж дусі. Хоча п'ять разів повторював: «Не хочу втручатись в інтимності» та «Сподіваюсь, я не дуже нахабний». Ага, запитував, чи була я з тобою в Індії. Власне, з цього запитання він і почав. Я відповіла йому, що ти в Індії був до того, як ми познайомились, про що дуже шкодую, бо мені остогидло слухати казки про ту Індію. Чуєш, Морісе, а ти справді був у Індії?

— Спілкування з Уорнером погано впливає на тебе,— зауважив я.— Твоя природжена помисливість набуває манакальних розмірів.

Офіціантка принесла каву. Я запропонував Едіт сигарету й запалив сам.

— Як ти гадаєш, навіщо Уорнер скористався твоїм від'їздом, щоб допитувати мене?

— Він не скористався моїм від'їздом. Просто вважав, що зі мною покінчено, і хотів подивитися, з якого тіста зроблена ти.

— Як це «з тобою покінчено»?

— А так. Маю враження, що цю подорож було влаштовано тільки для перевірки. Мене, здається, вважали за болгарського шпигуна чи щось подібне.

Едіт несподівано засміялася тим сміхом, який раптово змінював її обличчя, в таку мить воно ставало світлим і веселим обличчям молодій дівчини.

— Ти — болгарський шпигун?

Жінка знову зайшлася сміхом.

— Не бачу нічого смішного,— пробурчав я ображено.— Ти, видно, маєш мене за справжнього дурня.

— Зовсім ні,— заперечила Едіт, силкуючись заспокоїтись.— Але ж — болгарський шпигун, ха-ха-ха...

Трохи набурмосений, я чекав, коли минеться приступ.

— А, власне, як там? — запитала секретарка, нарешті вгамувавшись.— Чи й справді жахливо?

— Чому жахливо? Хіба що випадково впадеш з п'ятого поверху. Але і тут це пов'язано з неприємностями.

Ми обмінялися ще кількома незначущими репліками й рушили саме вчасно, щоб скористатися паузою між двома нападами дощу. Я провів Едіт до її покоїв на горішньому поверсі і з чемності ввійшов до кімнати. Шпалери, меблі, килим у спальні були витримані в блідо-зелених кольорах, і ці ніжні тони разом з терасою, зарослою декоративними кущами й квітами, надавали помешканню якоїсь садової свіжості, що спонукала тебе сісти.

Моя секретарка підійшла до програвача в кутку й поставила якусь оглушливу пластинку. Едіт мала незбагненну прихильність до джазу, але не до банального й приємного, а так званого «серйозного» джазу. Наскільки я міг судити з найулюбленіших її шедеврів, основною і єдиною метою серйозного джазу є демонстрація того, що й найкращу мелодію без особливих зусиль можна перетворити на пекельну какофонію.

— А ти хіба не підеш відпочивати? — докинула жінка, зрозумівши, що пластинка неспроможна вигнати мене.

— О, на все є час,— одказав я легковажно, вмостившись в одному з салаткових крісел.

— Тоді дозволь мені викупатися.

— Мийся як удома,— проказав я.

Поки я неухважливо слухав завивання саксофонів та плюскіт води, в моїй уяві поставали невиразні видіння не тільки водяних струменів, але й тіла під тими струменями, а мій погляд блукав по кімнаті. Раптом увагу привернув якийсь блискучий предмет, що лежав між журналами, кинутими на столик в кутку. То був зовсім безневинний бінокль. Однак поняття «бінокль», природно, пов'язується з поняттям «спостереження».

Я лінкувато підвівся, проклинаючи той людський порок — цікавість, й узяв бінокль. Він був невеликого калібру й оправлений у перламутр, звичайний бінокль, що їх жінки беруть до театру. Аби краще випробувати його, я вийшов на терасу. Вдалині, саме навпроти, між двох гостроверхих сусідніх будівель, виднілася частина фасаду «Зодіаку». Мініатюрний перламутровий прилад на мій подив виявився таким сильним, що я добре побачив вікна кабінету голови.

Едіт визирнула на терасу, квітуча й свіжа, в сніжно-білому халаті:

— Приємно, авжеж? Ці квіти...

— І всі твої дурниці. Навіщо тобі знадобилось оце?

Жінка глянула на бінокль, й обличчя її набрало таємничого виразу. Вона зробила знак «мовчи» і проказала недбало:

— Для театру, звісно. Купила випадково. Я, знаєш, трохи короткозора й оскільки позавчора ходила в театр...

Ясно, що цю розмову нам доведеться продовжити іншим разом. Але це не значило, що ми мусимо сидіти й споглядати одне одного склавши руки. Я наблизився до жінки й обійняв її за плечі крізь м'яку тканину халата.

— Люба Едіт, ти виходиш з ванни, як Венера із хвиль...

— Не верзи дурниць...

— ...Хронос і Венера,—вів я далі.— Бог часу і богиня кохання...

— Хронос не бог, а титан. Не плутайся в міфології.

Я ледве розчув останні слова, бо її свіже обличчя майже торкалося мого і заважало зосередитися. Едіт не пручалась, але в неї не відчувалося нічого більшого за терплячу байдужість. Наша дружба — це гра, до того ж не дуже цікава для другого партнера. А в іграх погано те, що хоч усе виглядає як справжнє, проте гра залишається тільки грою.

* * *

За кілька днів подзвонив Уорнер і запитав, чи не зайшов би я до нього. Нічого не вдієш, доведеться зайти, хоча той Уорнер почав уже й снитися мені.

Чоловік із сірим обличчям і в сірому костюмі зустрів мене звичною холодною ввічливістю, запропонував стілець і сигарету. Останнє слід було розцінювати як вияв особливої прихильності, бо сам Уорнер не палив.

— Позавчора, коли розповідали мені про поїздку, ви дещо приховали,— сказав Уорнер після того, як я запалив.

— Коли щось і приховав, то тільки тому, що це мусив розповісти інший.

— Інший розповів,— кивнув перший чоловік з біблії.— Але ви все-таки приховали. Чи не довіряєте мені, Роллане?

— Чому ж? Просто я залишив можливість видобути й останню подробицю моєї біографії...

— Так, але я саме й *видобував* ті подробиці, а не ви їх звіряли мені.

— Знаєте,— відповів я,— довіра в наш час і в нашій професії...

— І все-таки,— перебив мене Уорнер,— ви довірилися Райманові.

— Не треба перебільшувати. Я зробив йому одну дрібну послугу. Послугу, яка мені нічого не коштувала, крім певного напруження.

Чоловік за столом кинув на мене допитливий погляд:

— Припускаю, ви маєте певне уявлення про характер тієї... послуги?

— Звичайно. Райман, власне, й казав, що збирається мені все пояснити, та я його не розпитував. Вибачте, але для мене цей випадок є тільки епізодом, що стосується більше Раймана, ніж мене.

— Цей епізод однаково стосується вас обох, Райман діяв неправильно, ви — також.

Я здвигнув плечима, мовляв, гаразд, хай так! І вступився в свою сигарету.

— Наша фірма має широкі зв'язки із східними ринками, й ми не бажаємо ускладнювати ці зв'язки через свавільні дії того чи іншого представника фірми. Райман діяв на власний розсуд і, певно, задля своєї користі, а ви йому допомогли, хоч ніхто вам не давав на це дозволу.

— Треба було попередити, що можна робити, а що — ні.

— Я не міг вас попередити про речі, про які навіть не підозрював. Тепер, одначе, вважаю, що ви попереджені. «Зодіак» є торговельною фірмою, і ви, як представник цієї фірми, повинні обмежувати свої дії виключно галуззю торгівлі.

Він знову швидко глянув на мене й додав м'якше:

— Цілком природно, ви ще новачок, і ми прекрасно розуміємо, що провина падає переважно на Раймана. Навіть припускаємо, що ви гадали, начебто Райман діяв за нашими інструкціями.

— Я взагалі не думав на цю тему,— зізнався я з легкою досадою.— Взагалі мушу вам сказати, що майже забув про той випадок.

— Чудово,— кивнув Уорнер.— А тепер забудьте про нього зовсім.

«Це таки станеться,— сказав я сам собі, вийшовши в коридор,— однак не раніше, як проаналізую той випадок з усіх боків і вилучу його з обігу». Поворот був раптовий, хоча й не зовсім непередбачений. Райман, звісно, діяв за їхніми інструкціями і, певно, саме за інструкціями того святого Адама. Завдання номер один — перевірити мене. Завдання номер два — втягти мене в розвідувальну роботу. Тепер же встановлено, що завдання номер два, якщо взагалі воно було, скасовується. Люди вмивають руки. Райман діяв невідомо за чийм наказом, але, в усякому разі, начебто без відома «Зодіаку». Фірма знову постала у своєму незаплямованому блиску. Чому? Бо досі не довіряють мені? Чи вже переконані, що я не комуністичний агент, вони припускають, ніби я можу бути агентом іншої розвідки? Чи я взагалі їм не потрібен? Усі ці «чому» треба добре обмірковувати.

Надвечір Едіт постукала до мого парубоцького житла, щоб витягти мене в кіно. Нема ліпшого, як жити поруч із коханою жінкою, але в окремому помешканні. Особливо коли жінка схожа на Едіт і ніколи не шукає тебе сама, хіба що в випадках, коли ми домовилися кудись піти.

Цього разу мені нікуди не хотілося йти, але я обіцяв і не бачив способу відмовитися.

— Ти нічого не кажеш мені про бінокль...— нагадав їй, коли ми вийшли на вулицю й розкрили парасольки.

— Що говорити, коли ти й сам зрозумів. Спостерігала «Зодіак».

— А на біса?

— Минулого вечора блиснуло світло саме над кабінетом Еванса. Якщо ти помітив, вікно там завжди затулене віконницями. Але того вечора хтось, певне, прочинив на мить віконниці й блиснуло світло...

— Той «хтось» — прибиральниця.

— Прибиральниця о десятій вечора? Щоб ти знав, «Зодіак» замикають о сьомій. А прибирають там зранку.

— Все-таки не розумію, чим тебе зацікавило те світло і те приміщення.

— А ти бував там?

— Навіть не знаю, де вхід.

— А я знаю. Туди входять з одного-єдиного місця — сходами через кабінет Еванса.

— Це мене не стосується. І тебе — також.

— Та послухай, Морісе: якщо в «Зодіаку» є секретний архів, він мусить бути саме в тому приміщенні. Й ним, напевно, займається Ван-Альтен.

Ван-Альтен — другий секретар Еванса, похмурий відлюдний тип, який дуже рідко з'являвся у коридорі.

— Гаразд,— кивнув.— Аби тільки бінокль допоміг тобі прочитати той секретний архів. Він, здається мені, досить сильним як на таку мету.

На тому наша розмова скінчилася.

Фільм, на мій жах, був якимось гібридом шпигунства й кохання, й усе скінчилося вбивством обох партнерів під берлінським муром. А втім, я стежив за тією трагедією уривками, з безліччю пропусків, бо весь час мене займала інша трагедія, тобто моя власна. Трагедія людини біля замкненого сейфа. Шляхом спостережень я вловити не міг нічого, оскільки був ізольований у своєму кабінеті й спостерігав лише принади своєї секретарки. Не міг нічого скласти й з випадково почутих розмов, бо в них нічого не було. Не міг нікого сам викликати на розмови, бо це заборонено, чи простежити за будь-ким, бо теж заборонено, чи спробувати втрутитись у що б то не було, бо це заборонено ще суворіше. Не можу застосувати апаратуру, та й не маю де її застосовувати. Не можу навіть удатися до послуг Едіт, бо це небезпечно і, мабуть, марно. Не можу ні на кого натиснути. Тоді що ж я можу? Дивитися фільми. Писати службові листи. Розважатися з жінкою, якій я не дуже до вподоби. Нудьгувати. Псувати собі нерви. Чекати.

— Сумно?— запитала Едіт, виходячи з кінотеатру.

— Дуже! — одказав я, думаючи про своє.

— І досить правдоподібно.

— Не знаю. Я не розуміюся на цих справах.

— Я також. Але здається правдоподібним.

— Атож, оскільки закінчується трагічно. Трагічне завжди вірогідне, бо більшість подій кінчається трагічно.

— Ти так думаєш?

— Нема чого думати. Так воно і є.

— Кажуть, є й щасливі люди...

— «Кажуть...» Коли хтось тобі скаже таке, запитай в нього, де ті щасливі люди, й одразу заткнеш йому рота.

Ми поволі йдемо вздовж Калверстрат, заповненої у цей вечірній час людським натовпом. Калверстрат—царство пішоходів Амстердама, які одвоювали певну

ділянку, закриту для всіх автомашин. Дощ припинивсь, але замість нього впав туман і крізь його напівпрозорий плісирований серпанок освітлене річище вулиці здавалося химерним, наче видиво, з різнокольоровими неоновими вивісками, світлом вітрин і тіннями перехожих, усе було смутне й неясне, неначе хтось понамальовував його наспіх, а потім розмив водою.

— Ти якийсь не життєрадісний, Морісе,— після тривалої мовчанки обізвалась Едіт.— Дивно, енергійний, а не життєрадісний.

— Наче в тобі нуртують веселощі.

— Може, й нуртували б, якби мала де взяти їх.

— Звертайся час од часу до спогадів дитинства,— порадив я.

— Дитинства? То найсумніші речі в моєму житті.

«В мене так само,— подумав я.— Тільки зараз це не засмучує мене».

— У тебе був батько..

— Страшенно понурий скнара,— безсоромно збрехав я, бо навіть не знав свого батька.

— ...І мати.

— Вона завжди плаксиво хлипала, й од неї тхнуло валер'янкою,— продовжував я брехати, бо не знав і матері.

— Все-таки влаштовували тобі ялинку, купували подарунки...

— З отих «корисних» і дешевих, що в картонних коробках і полягають у складанні й відніманні,— силкувався імпровізувати я.— А хіба тобі нічого не дарували?

— Хто б міг мені щось дарувати? Водили нас у різдво на громадську ялинку, й на ній справді висіли іграшки, й кожен з нас чекав, може, дадуть подарунок, але іграшок з ялинки ніколи не роздавали, бо нас було так багато, що тих двох дюжин іграшок не вистачило б на всіх.

— Ну, все-таки була ялинка,— сказав я примирливо.

— Ялинка... Ялинка для бідних дітей... Не знаю, чи буває щось сумніше за неї. Краще б ніколи не влаштовували їх, отих ялинок для бідних.

Ми вийшли до одного каналу. Над водою сяяли довгі гірлянди електричних лампочок, бо був суботній вечір, й оскільки ми й так не поспішали, це надумило мене зайти у винарню.

Знайшли вільний столик у затишному чистому приміщенні. Столик, як і решта, був зроблений з добре відпо-

лірованої бочки, й на неї нам поставили пляшку червоного вина й закуску. Люди навколо розмовляли неголосно, і взагалі все тут настроювало на відпочинок, аж поки перед шинквасом з'явився цибатий і довгочубий юнак із гітарою. «Кінець,— подумав я,— треба тікати!» Але нам щастило цього вечора, бо патлатий був ліричною натурою і після кількох похоронних вступних акордів заспівав оксамитно-привабливим голосом:

Не говори мені про дні безхмарні,
Не обцяй мені блакить і сонце.
У мене повно злив і туманів,
Я власник сірої негоди.

Потім ішло ще кілька строф, напоених вологою і скорботою, що чергувалися приспівом у тому ж дусі:

Хай вітер жбурляє
В лице мені дощ.
Нема нічого ліпшого
У світі за негоду.

— Ось вельми корисна максима,— зауважив я, коли довговолосий закінчив свою елегію.— Оскільки поганих речей у світі далеко більше, ніж гарних, нам не лишається нічого іншого, як змиритися й полюбити їх.

— Філософія примиренства,— гидливо наморщила носа Едіт.— Ненавиджу її.— І додала:— А пісня гарна.

«І вино»,— додав би і я. Але замість займатися порожньою балаканиною замовив другу пляшку.

Коли ми вийшли, нічний краєвид повністю відповідав пісні. Знову мрячило, і вітер носив водяний пил, розгойдував електричні гірлянди, а вода в каналах плюскотіла з глухим шумом, несучи лілові тині й жовті відблиски. Ми неквапно йшли вздовж набережної, незважаючи на дощ, як це роблять усі в місті. Коли нам треба було звертати до свого дому, Едіт узяла мене за руку.

— Давай ще пройдемося цією вулицею.

— Хочеш сказати, до «Зодіаку»?

— Тільки глянемо.

— Але послухай, Едіт...

— Та що в цьому лихого, господи! Пройдемо собі, як тисячі людей.

— На цій вулиці не буває тисяч людей, та ще й у такий час. До того ж це нам зовсім не по дорозі.

Все-таки я поступився, і ми поволі пішли вздовж каналу, підштовхувані морським вітром.

— Звідки ти знаєш, що єдиний вхід у горішне приміщення з кабінету Еванса? — запитав я, аби не мовчати.

— Знаю це напевно.

Я теж знаю, але не в тім річ.

— Я маю на увазі: як ти довідалась? Простим спостереженням чи розпитувала?

— Ах, знову ти про своє,— зітхнула Едіт.— Не розпитувала, будь спокійний. Досить лише раз зазирнути до секретарки Еванса й роздивитися фасад, щоб переконатись у цьому.

— А чому ти гадаєш, що там архів і до того ж секретний?

— Бо в загальному архіві, коли хтось питає якісь документи, я чула, що чиновник відповів. «То не в нас. То в архіві голови». Отже, коли в «Зодіаку» взагалі зберігають документи про секретні угоди, вони мусять бути саме в архіві Еванса, а не в загальному, та й то, якщо немає третього.

— Дурниці. Невже ти не розумієш: Еванс просто парадна постать у цьому підприємстві.

— В торгівлі — так. Але я гадаю, що ця людина має і другий фах...

— Кожен має другий фах. Один у вільні години захоплюється рибальством, другий — поштовими марками, третій — розвідкою. Комерційною, звичайно.

— Ти неможливий.

— Але якщо Еванс має архів,— продовжував я, намагаючись іти під парасолькою Едіт,— і якщо в тому архіві справді є щось серйозне, він не довірить це місцевій людині, такій, як Ван-Альтен.

— Ван-Альтен не тутешній. Він приїхав з Америки. А до Америки емігрував під час війни.

— Звідки ці відомості? — запитав я невдоволено.

— Випадково довідалась,— одказала жінка.

Я збирався щось зауважити з приводу тієї «випадковості», та Едіт випередила мене, шикнувши й нагло зупинившись.

Просто перед нами височів темний фасад «Зодіаку». Це були, власне, чотири старі вузькі будівлі, притулені одна до одної, певно, пізніше переобладнані й з'єднані спільними коридорами. Будівлі мали по три поверхи й лише наріжна, де містився кабінет Еванса,— чотири. Ка-

бінет разом із приймальнею, де сидить секретарка займає весь третій поверх. Очевидно, до горішнього приміщення можна дістатися тільки з кабінету Еванса, бо в приймальні нема й натяку на сходи.

Той четвертий поверх, до якого були прикуті наші погляди, мав тільки два вікна, й обидва щільно затулені важкими залізними віконницями.

— Он диви! — прошепотіла Едіт.

Справді, у вузькій щілині під віконницями окреслювалася смужка жовтого світла.

— Певно, Ван-Альтен копірсається в архіві, якщо то взагалі архів,— промимрив я.

— Або ж у нього нічне чергування,— докинула моя секретарка.

— Ну, ходімо,— сказав я,— бо знову потрапимо під душ.

Дощ таки несподівано заряснів. І тільки ми зібralися йти, як хряпнули двері «Зодіаку». Темна тінь попрямувала просто на нас. Едіт, видно, впізнала її. То був Ван-Альтен. А смужка світла все ще цідилася з-під віконниць...

Я швидко обернувся спиною до фасаду, обіруч пригорнув жінку і припав до її вуст. І не знаю, винні були ті ласкаві губи чи, може, дощова ніч або розповідь про ялинку для бідних дітей, але обійми мої раптом стали міцні й гарячі, аж поки я не почув, що чоловік поминув нас і вийшов на міст, а трохи згодом Едіт промовила:

— О Морісе! Ти ніколи не цілував мене так.

Розділ сьомий

Я вже говорив, що настав вересень. Мені не лишається нічого іншого, як підтвердити попередньо сказане, лише уточнивши, що йдеться про наступний. Минув рік од змальованих вище подій, а я й досі був у Амстердамі й у великому сімействі «Зодіаку», але в той же час так само далеко від мети, настільки далеко, що навіть уявлення не мав, якою вона може бути.

Сиджу в своєму кабінеті й завершую перегляд сьогденної кореспонденції. Небо за вікном фіалково-сіре од низьких хмар, що нудними вервечками сунуть до моря. Іноді в хмарах одкривається просвіт, і звідти вихоплюється сніп сонячних променів, несподівано висвітлюючи якусь позеленілу дзвіницю чи гостроверхий черепичний

дах. Потім шари хмар змикаються, й надворі знову стає глухо-сіро й похмуро, наче перед смерком.

Моя секретарка сидить на своєму місці, тобто якраз у фокусі мого погляду, коли я підводжу погляд од листів. Вона захоплена якоюсь книжкою, мабуть, з історії кіно. Після «серйозного» джазу це друга пристрасть Едіт, на мій погляд, така ж незрозуміла, як і перша. Дивитися фільми — в тому ще є певний сенс, принаймні як спосіб згаяти дві години. Але гортати цілі томи, щоб довідатися, хто, як і з якою метою робив ці фільми, це вже виходило за межі мого розуміння. І все-таки я легко змирився б з тим тихим божевіллям своєї секретарки, коли б читання не супроводжувалося — задля більшого комфорту — мимовільним демонструванням імпозантних стегон.

Було б несправедливо твердити, що я нічого не роблю. Навпаки, справи йдуть добре, і ми з моїм Клодом Рішаром часто радіємо, як останні дурні, що «Хронос» уже має неабиякий авторитет на деяких ринках і навіть поступово прокладає шлях на Захід. Поміж листів, які лежать переді мною, є кілька досить поважних замовлень, і я кажу собі, що коли б й інші справи посувалися, як оці, я мусив би гукати «ура».

Проте інші справи не посувалися. Мистецтво чекання. Але мистецтво чекання — не автомат на виграші. Можеш самовіддано й терпляче ждати поїзд, але якщо ти чекаєш на нього там, де він ніколи не проходить, навряд чи діждешся. Іноді мені спадає на думку, що я саме в такому становищі. Я прижився в «Зодіаку» й гадав, ніби то великий подвиг, а, власне, нема ніякої гарантії, що «Зодіак» не просто торговельна фірма. Навпаки, спостереження дедалі більше переконують мене, що це зовсім звичайне підприємство високого рангу, з діловими зв'язками по цілому світі й з найрізноманітнішими секторами виробництва: пральні машини й холодильники, пілососи й електроплитки, праски й міксери, електричні бритви, фотоапарати, програвачі, радіоприймачі, телевізори і навіть годинники «Хронос». Узагалі є все, крім шпигунства.

Ван-Вермескеркен з головою поринув у свої комерційні справи. Кожен шеф відділу, як і я, може будь-коли ввійти до рудого велетня й не помітить нічого підозрілого. Вожді різного роду апаратури також скніють цілими днями над своїми паперами. Адам Уорнер менше

приступний, але і його завдання навряд чи виходить за межі дослідження кадрів. Еванс не займається нічим, крім показних прийомів, підписування договорів і періодичної пиятики з приятелями. Але для голови це і є нормою — нічого не робити.

Коли свого часу я запитав Едіт, звідки вона викопала, що Еванс має другу спеціальність, жінка відповіла:

— Нічого не викопувала. Просто маю очі.

— Я також не сліпий.

— Так, але ти не вештаєшся по архівах і коридорах. Еванс має надто великий особистий персонал як для людини, що нічого не робить.

— Персонал із двох осіб.

— І ще трое-четверо на побігеньках.

Це було слушно, як я зрозумів пізніше. Однак ці трое-четверо виконували обов'язки звичайних слуг. Хазяїн, навіть коли він просто мильна бульбашка, не може обійтися без слуг, маючи розкішний будинок і віллу за містом.

Лишався Райман. Досі він був єдиний ідентифікований *ікс*. Але що з того? Свого часу встановлення контактів з Моранді здавалося мені великим досягненням. Тепер я маю контакт не з Моранді, а з його шефом, та ще такий контакт, який можна назвати й дружбою. І все-таки, здавалося мені, я приречений до нестями чекати поїзда, якого або не існує, або ж він проходить за сотні кілометрів звідси.

Едіт має підстави говорити про мою самовпевненість. Я справді подеколи трішки грішу цим, однак кожен знає про себе, наскільки він самовпевнений, особливо після більш як річного вичікування.

Коли б я мав потрібний комплект людей і апаратури, Райман, безперечно, привів би мене до наступної ланки ланцюга. Та це безпідставні мрії, тільки згаєш час. Мої люди — це я сам, а за одержаними інструкціями про підслуховування й стеження не може бути й мови. Не кажучи вже, що це нездійсненно.

Авжеж, я все-таки маю деяку апаратуру — двоє очей і двоє вух, — які могли б виконати певну роботу, тим більше, що через день-два я зустрічаюся з Райманом, аби спільними зусиллями випити кілька чарок мартіні. Але в цих інтимних дуетах ми ніколи не заходили далі загальних балачок про погоду, нові фільми, жінок і

проблем реклами. Остання наша серйозна розмова відбулася невдовзі після того, як мене викликав Уорнер.

— Встряли ми в історію,— промимрив веснянкуватий.— Власне, я тебе вплував. Добре, що все обійшлося. Вибач і забудь!

І по тому, не рахуючи кількості випитого.

Я не завдав собі клопоту ані вибачати, ані забувати і мав Раймана на оці, хоча досі це ні до чого не привело. Веснянкуватий постійно їздив до Венеції, Женеви і ще інде, постійно влаштовував зустрічі, давав обіди на честь гостей, і вся ця метушня цілком природна для шефа реклами, але щоб збагнути, де кінчається природне і де починається інше, слід мати цілий взвод помічників не найнижчої кваліфікації.

Я вже кінчав переглядати кореспонденцію, час од часу поринаючи у подібні роздуми, коли в коридорі мелодійно й багатобіцяюче пролунав електричний дзвінок: кінець робочого дня, кінець робочого тижня, бо сьогодні п'ятниця, а в суботу «Зодіак» не працює. Едіт на мить підвела очі від книжки й подивилася на мене, та оскільки я робив своє, вона знову заглибилась у читання. Саме це мені й подобалося в ній: вона не мала чиновницьких звичок.

Дзвінок у коридорі урвався, та пролунав інший. Цього разу телефонний. Моя секретарка добре знала, хто може дзвонити, тому тільки натисла кнопку, перемикаючи апарат на мене, і я підняв трубку:

— Моріс, хлопче, може, вип'єш од мене чарочку чи поспішаєш додому?

— За умови, що й ти вип'єш од мене.

— Чудово. За п'ять хвилин буду в кафе.

Я подав Едіт папку з кореспонденцією й підвівся:

— Заскочимо з Райманом на ріг. Коли хочеш, гайда з нами.

— Та ні, дякую. Дивись лишень, щоб не подалися потім на стриптиз. Увечері ми йдемо до Пітера.

Ще одна позитивна риса: Едіт дає мені перепочинок і не в'язне, наче ревнива дружина.

Райман сидів за маленьким столиком біля вікна. Столики тут маленькі, бо й заклад невеличкий, кокетливе кафе з неонам, пластмасовим обличкуванням і дзеркалами, створене немов для п'яти осіб і все-таки здатне прийняти дві-три дюжини неборак «Зодіаку».

— Може, візьмемо цілу пляшку, га? — запропонував веснянкуватий, коли я сів навпроти нього.— Щоб не завдавати кельнерові зайвого клопоту в цій штовханні.

Цілої пляшки мартіні трохи забагато як на скромний аперитив, однак це не дуже бентежить, коли маєш партнера, якому наче в прірву. Нам принесли пляшку у відерці з льодом і сифон газованої води, й Райман із поважним виразом професора перед лекцією наповнив келихи. Він майже завжди серйозний, але надто коли в нього попереду велика пиятика. Ми зміряли температуру мартіні добрим ковтком. Потім постав довічний вступ:

— Що нового?

І моя така сама відповідь:

— Поза торгівлею — нічого особливого.

Перед стойкою бару, за три кроки від нас, стовбичили густою шерогою службовці нижчого рангу, п'ючи й базикаючи між собою. До мене долітали тільки уривчасті фрази з їхньої балаканини. І все незначні. Завжди незначні. Повз вітрину рівним машинальним кроком пройшов Ван-Альтен, втупивши погляд у землю.

— Такі, як він, просто загадка для мене,— сказав Райман, помітивши постать архіваріуса.

Для мене також. І особливо він. Але про це не слід уговорити.

— Ніколи не бачив, щоб він коли-небудь зайшов до кафе.

— Певно, грошей не вистачає.

— ...Чи змінив би свій похоронний вираз.

— Може, в нього не гаразд з жовчним міхуром.

— Можливо. Але щодо грошей я не згодний. І мені грошей не вистачає, та це ж не заважає мені жити по-людськи.

— Грошей нікому не вистачає,— зауважив я філософськи.

Райман глянув на мене замислено, помовчав, а тоді тихо мовив:

— Ми з тобою могли б мати більше, коли б наш любий Адам не пхав свого носа, куди не слід.

— Ти так гадаєш?

— Певен.

— На жаль, в Уорнера й справді довгий ніс.

— Довгий, та не дуже. Тут більше я винен, не все врахував. Цей чоловік так тебе заплутає своїми запитаннями, що видушить із тебе якраз те, чого ти не збирався

розповідати. Але це буде мені наукою. Кінець кінцем ми боремося за ідею вільного світу, а не заради дріб'язкової користі. Чи не так?

— Якщо ти питаєш серйозно, Конраде,— мене особисто ідеї без зиску не дуже обходять. Може, це звучить меркантильно, але життя надто коротке й до того ж єдине. Отже, ідеї...

— Абсолютно правильно! І все-таки, коли добрий зиск походить з благородної справи, задоволення набагато сильніше.

— Твоя правда,— погодився я в свою чергу.— Гарнір також має значення. Але це не заважає йому лишатися гарніром.

Одностайність у цьому питанні надихнула нас налити ще по келиху мартіні й випити, споглядаючи один одного із взаємною прихильністю.

— Якщо ти вмієш тримати язик за зубами, гадаю, ми могли б уладнати дещо корисне для нас обох,— тихо сказав Райман.

— Конраде, я твій друг і вважаю, що довів це. Однак боюсь втратити своє місце...

— Такої небезпеки нема,— заспокоїв мене веснянкуватий.— Усе відбуватиметься звичним робом. Кілька відряджень на Схід для розширення зв'язків. Ти їздитимеш сам, отже, свідків не буде. Ван-Вермескеркен не відмовить тобі — цього вимагають інтереси справи.

— А ризик?

— Мінімальний. Лише настільки, щоб забезпечити зиск. Втім, матимеш час оцінити сам.

— Але не маю потрібної інформації.

Райман ледь усміхнувся своїми тонкими вустами.

— Рахуй п'ять тисяч за одним разом.

— Ти спокушаєш мене, Конраде.

— Просто роблю тобі дрібну послугу, та й годі.

Я помовчав, розмірковуючи. Тоді зауважив:

— Погано тільки, що мінімальний ризик, повторений кілька разів, перестає бути мінімальним. Якщо тебе не займуть за п'ятим разом, візьмуть за десятим.

— Десятого разу не буде,— похитав головою Райман.— Коли вже ти заходився підраховувати свої прибутки, нема чого множити п'ять тисяч більше, ніж ушестеро. По одному відрядженню до кожної демократії. Саме це й робить ризик мінімальним.

— Ти справді мене спокушаєш, Конраде.

— Тоді подумай! — усміхнувся знову веснянкуватий, наповнюючи келихи.

Після чого несподівано змінив тему:

— Як там наша люба Едіт?

Я пробурчав щось, мовляв, усе гаразд.

— Виняткова жінка! Коли б не була вищою за мене, помучив би я тебе ревнющами, хлопче.

Я ковтнув мартіні й терпляче приготувався до нової теми. Цей чоловік завжди пов'язує споживання алкоголю з обговоренням певних питань статевої проблеми.

* * *

Повернувшись, я піднявся до Едіт у трохи збудженому настрої і тому не розумів, як можна вилежуватися в передсвяткові години.

— Міг би й постукати,— зауважила моя секретарка, лежачи в самій комбінації з незмінною книжкою в руці й одночасно слухаючи саксофонові істерики з програвача.

— Ще внизу дав собі слово неодмінно постукати, але в останню мить забув,— виправдовувався я, зиркаючи на розкішні перламутрові форми.

— Нічого дивного в такому стані,— пробурчала секретарка, встаючи, щоб одягнутися.

Було б наївно думати, неначе співжиття з цією винятковою жінкою — медовий місяць, помножений удванадцяттеро. Точніше кажучи, воно нагадує клімат цього міста — довга серія хмар і зовсім мало сонця, а потім знову п'ять годин дощу й мінорні сутінки.

Я відчинив балконні двері й вийшов, аби мить постояти в цій райській оазі вічнозелених кущів, мокрих од дощу. Нарешті єдина відверта пропозиція після більше як річного підсмажування на малому вогні. Отже, Райман діє сам, тобто по іншій лінії, поза «Зодіаком», і використання людей «Зодіаку» було справою випадку — не через їхню приналежність до фірми, а тому, що вони друзі Раймана.

Просто і ясно, але я не можу повірити в це. Інтерес Бауера до «Зодіаку», аж до організації мого проникнення туди, гранична обережність і підозріливість Уорнера, спостереження за мною в перші місяці, перевірка подорожжю до Болгарії — все це не можна легковажно скинути з рахунку, бо інакше тільки ускладнить картину.

Залишається інше: Райман діє за інструкціями «Зодіаку», точніше, за приписами самого Уорнера, але інструкції полягали якраз у тому, щоб Райман діяв начебто від свого імені й немов проти волі керівництва. Рік тому я витлумачив би цю мізансцену як ознаку певної недовіри до себе. Тепер довіра явно зміцніла, однак мізансцена зберігає своє значення як запобіжний захід і, певно, як постійний стиль роботи. Коли я чи хто інший, подібний до мене, провалиться,— «Зодіак» лишиться в стороні, а вся увага буде скерована на Раймана і на його таємного керівника.

— Зачини, будь ласка! Холодно...— чую з кімнати голос Едіт.

«Холодно? — подумав я, причиняючи двері.— Торкнися мого чола і побачиш, як мені холодно». Я розпашівся не стільки від мартіні, скільки од усіх тих питань, які замість іти один по одному бавляться в моїй голові у довгу лозу й громадаються усі враз.

Вияв довіри з боку Раймана очевидний. Слід було б радіти: мене вводять до системи. Але що з того? Мое місце в системі буде місцем коліщатка, яке знає тільки два сусідні трибки, що з ними він з'єднаний: з одного боку веснянкуватий, а з другого — тубільний зрадник, із яким я встановлюю одноразовий зв'язок. П'ять тисяч за один удар. Але один ізольований удар, ба навіть шість таких ударів, зібраних до купи, не дадуть мені більше за те, що вже відомо.

Метод роботи — принаймні з позаштатними співробітниками — вже ясний: по одному відрядженню до кожної демократичної країни, після чого ти амортизований назавжди або на довгі роки, як Моранді. Це справді зменшує ризик провалу для позаштатних, тим часом як штатні співробітники залишаються поза всяким ризиком. Тільки от поміж тих штатних я знаю одним однісіньку особу і не бачу жодних шансів розширити це коло знайомств.

Мій погляд мимоволі звертається — вкотре вже протягом року — до далекого фасаду «Зодіаку», неясно окресленого в сутінках, там, між двох сусідніх дахів. Три поверхи притулених одна до одної будівель нецікаві: внизу канцелярії для звичайних відвідувачів, вище — служби окремих департаментів, ще вище — поверх шефів, включно й шефа «Хроносу». Але єдиний четвертий поверх з єдиною кімнатою над кабінетом Еванса заслу-

говує на увагу. Його ледве видно в імлі, отой четвертий поверх із двома затуленими вікнами, я бачу його ясно, чи мені здається, що бачу, бо вже просто остогидло дивитися на нього. І так само, як і досі, на думку починають спадати божевільні плани: вдертися в кабінет, жбурнути щось паралізуюче в обличчя Еванса й бігцем по сходах нагору. Дурниці. Абсолютні дурниці. Або, перестрибуючи з даху на дах, дістатися наріжного будинку. Дахи стрімкі, але альпіністи видираються й на крутіші схили. Дурниці. Чистісіньке глупство. За допомогою мотузки й гака я зможу піднятися на дах четвертого поверху. Там є горищене віконце — також затулене. Нічого, відчиню. А потім? Потім улізу на горище. Раз є горище, мусить бути й хід до нього. Коли ж немає — проблю. Так дістанусь до самої кімнати. І до сейфа. І тут, зрозуміло, край. Балаканина.

— Ми можемо йти,— проказала Едіт, визирнувши з дверей.— Якщо достатньо провітрився.

— Гадав, що достатньо, але зараз, коли бачу тебе, мені знову паморочиться в голові.

— Ти просто тупієш од випитого,— зауважила вона сухо.— А тобі здається, ніби стаєш страшенно дотепним.

— Од випитого й од кохання,— поправив я.— Ти настільки чарівна в цьому туалеті, що просто спокушаєш людину торкнутися його.

Едіт справді вбралась у гарну пастельно-рожеву сукню з брусельських мережив, але без особливих викрутасів. Ось іще одна гарна риса цієї жінки: почуття міри. Проте вузькій сукні трохи бракувало міри, отже, жіночі зваби вище й нижче тонкого стану випиналися більше ніж потрібно.

Едіт одягла плащ, і вухом не повівши на мої балачки, взяла необхідну для цього міста парасольку, і ми рушили до Пітера Гроота.

Мій друг Пітер Гроот — художник і за випадковим збігом обставин живе на тій самій набережній, де розташований «Зодіак». Його ательє міститься в мансарді останнього в кварталі будинку, саме в тому, перший поверх якого займає наше улюблене кафе. Тому, коли я подумки грабую таємний архів «Зодіаку», починаю з того, що б'ю Пітера в зуби, аби нейтралізувати його, потім за допомогою якоїсь драбини вилізаю на дах, а вже тоді розпочинаю свої ризиковані мандри.

Пітер, власне, має таку статуру, що як зацідиш йому в пику, то навряд чи й підведеться. Немічний і худий, немов ходяча вішалка для одягу, він набуває певної стійкості — всупереч усім законам природи, — тільки добре напоївши своє черево. Тоді його кволі рухи неначе дерев'яніють, хребет йому закладає, мов стовп, і говорить він войовниче, дарма що трохи неясно, ніби крізь глибоку воду.

Коли ми прийшли, художник перебував ще в своєму переддервяному стані, тобто тільки нижні його кінцівки заціпеніли, що робило його схожим на крокуючий циркуль. Він власноручно відчинив нам, допоміг Едіт зняти плащ й увів нас до ательє. У великому приміщенні вже було досить насмалено, тож у першу мить все видалося мені як неясна суміш диму, чоловічих облич, жіночих бюстів та абстрактних картин. Крім нас, тут були офіційна подруга Пітера — Мері і дві художницькі пари, їх я невиразно пам'ятав із заключних годин якоїсь бучної гулянки. Туалети в жінок були такі, що сукня Едіт одразу здалася мені скромною до цнотливості. Дружини обох художників були в спідницях, що не прикривали навіть підв'язок їхніх панчіх, а Мері, велетенські форми якої не дозволяли подібної фривольності, мала таке декольте, що бюст її тільки якось чудом ще не випав повністю з корсажа. Ця рубенсівська Венера, між іншим, вдвічі вища за Пітера й утричі ширша, тож він міг би спокійно спати між її грудей, коли б не боявся бути задушеним.

— Що запропонувати вам на закуску? — питає господар, нишпорячи кістлявими руками по столі серед численних пляшок, які своєю кількістю рішуче переважали тарілки з рибою та бутербродами.

Невдовзі він упіймав пляшку мартіні, оскільки добре знав мій смак, і підніс нам дві по вінця налиті склянки. Після того церемонного жесту розмова, яка була ввірвалася, несподівано вибухнула знову, та так, що Едіт мало не впустила склянку.

— Твій Матьо просто шахрай! — гукав один художник.

— Але дотепний! Тоді як твій Поляков над усе ще й нудний! — одказував другий.

— О, Поляков божественний! — почувся захоплений жіночий вереск.

— Поп-арт на вас усіх поставив хрест! — долинув інший голос.

— Поп-арт — це безсоромний унітаз! — рішуче пробурмотів господар, похитуючись.

І так далі. Одне слово — балачки.

Оскільки тема в загальних рисах мені відома, а згадувані імена нічого не промовляють, я розлігся в кріслі, присунув до себе пляшку мартіні й тарілки з бутербродами й віддався лінивому спогляданню. Едіт, чия поміркована натура не дозволяє їй верещати, сіла біля мене й запалила цигарку, чекаючи, поки співрозмовники самі вгамуються.

Картини, порозвішувані довкіл, належали пензлеві господаря, оскільки він не визнавав інших майстрів сучасності, крім самого себе. Це були такі дорогі твори, коли мати на увазі кількість витрачених фарб. Узагалі особистий стиль Пітера зводився до жбурляння кілограмів фарби на фанерний щит, після чого вступала в дію мулярська кельма.

Ми з художником познайомилися випадково одного сонного й похмурого зимового дня внизу, в кафе. Почалося — як водиться — з прокльонів на адресу погоди, потім почастували один одного, а під кінець, коли в приступі безхарактерності я збрехав, що люблю абстрактне мистецтво, Пітер повів мене до свого ательє, тягнучи однією рукою мене, а другою — сітку з напоями.

Наше знайомство могло б так і лишитися перебіжним інцидентом, коли б під чаркою мені не забаглося відповісти люб'язністю на люб'язність. Мій жест полягав у тому, що я купив одну з наймонументальніших його картин, вагою щонайменш у двадцять кілограмів, яку Пітер з трьома вантажниками притяг мені додому вже наступного дня, особисто керуючи складною операцією підвішування. Спочатку він домагався повісити свій шедевр тільки над моїм ліжком, але я делікатно заперечив, бо перспектива бути розчавленим жахала мене найбільше. Кінець кінцем художник поступився й почепив той твір у холі над моїм робочим столом, і відтоді я взагалі перестав писати вдома.

Захоплений тими споминами, я, здається, задрімав. Ніщо так не заколисує мене, як рівномірне дзюрчання балаканини.

— Якщо ти прийшов сюди спати, було б принести з собою й ковдру,— почув я над вухом лагідний голос Едіт.

— Даруй, люба, але я тільки стулив повіки, бо пейзаж ображає мою цнотливість: усі оті голі груди й стегна...

— Дивись на мене. Я не гола.

— Справді. Не зовсім.

— І спробуй вичавити з себе хоч абияке слово, щоб ми не сиділи, наче глухонімі.

У цю мить, коли я саме вигадував, з чого б розпочати світську бесіду, на допомогу мені прийшов Пітер.

— Люба Едіт, маю для вас сюрприз. Чудова несподіванка! Тихо!— гарикнув він на присутніх і попрямував у куток, де стояв стереопрогравач.

Я вже розгадав сюрприз. Пітер, як і Едіт, трохи схилений на джазі. Художник запустив програвач, але поціливав голкою десь посередині, а тому спробував ще раз, а тоді й ще, поки нарешті не влучив десь ближче до початку, обернувся до нас і величезним жестом показав на програвач, мовляв, ось воно!

З динаміків линуло якесь сумне й зовсім безладне тринькання гітари.

— Не чую ніякого ритму,— буркнув я необачно.

— Мовчи!— осадила мене Едіт.— Це серйозний джаз, а не твіст.

— Не розумію, чому серйозний джаз мусить бути нудний...

Вона тільки затулила рукою мені рота, в захваті дослухаючись до безладного тринькання.

— Джанго Райнгард! — проголосив Пітер, неначе казав: «Його королівська величність».— Записи ще не відомих імпровізацій. Відкриті, немов у казці, лише кілька місяців тому.

— Фантастично! — зітхнула наче сама до себе Едіт.— Треба буде подарувати пластинку Дорі.

Слово вихопилося мимохить, як усяке незначуще слово, але я вловив його й запам'ятав. Дорі... Якій Дорі?.. Напевно, Дорі Босх.

— Чи є вона в магазинах? — звернулася моя секретарка до Пітера.

Одначе питання потонуло у вибусі загального вереску:

— Обожнюю Джанго!

— Дурниці! З п'яти старих мелодій робить одну нову...

— Це ніщо порівняно з джазом «Мессенджер»!

— Бо ти не слухала Джері Малігана...

— Сіднея Баккета...

І всяке таке інше.

Нарешті, як водиться, «серйозний» джаз був полишений заради несерйозного. З двох гучномовців ревнув якийсь банальний рок, що відразу ж перетворився на гімн примирення, бо всі посхоплювалися, в тому числі й дебела Мері, й заходились вихилитися в міру своїх можливостей. Едіт проти її волі також утягли до виру танцювальних пристрастей, і я єдиний вийшов сухий з води, вдавши, що глибоко й міцно заснув.

— Люба Едіт,— розпочав я батьківським тоном, коли пізно вночі ми поверталися додому.— Здається, я давав тобі одну пораду, на яку ти відмовляєшся зважати.

— Яку саме? Ти завжди даєш мені поради.

— Не зав'язувати необачних знайомств. Які в тебе стосунки з Дорою Босх?

— Звичайнісінькі: як між двома секретарками.

— Конкретніше!

— Ми зустрілися якось у магазині грампластинок на Калверстрат... Перемовилися кількома словами, як випадкові знайомі. Стало ясно, що ми обидві схибулися на джазі, та й годі. Обмінялися двічі-тричі пластинками. Й нічого більше.

— А ти бувала в неї вдома?

— Ще ні.

— І не ходи. І взагалі відтепер — ніяких послуг з пластинками й ніякої інтимності.

— Знаєш, Морісе: відомо, що ти мій шеф, але подеколи твоє опікунство починає обтяжувати мене.

— Ці сцени залиш для іншої нагоди. Дора Босх — секретарка Еванса.

— Ну й що з того?

— А Еванс не терпить, коли хтось третється коло його людей. Нам пощастило, що він не довідався про ваші зустрічі в магазині на Калверстраті.

— Ти вже починаєш боятися привидів.

— Еванс не привид. І мушу сказати, що твої сподівання досягти чогось через оту Дору просто наївні. Дору ніхто не підпускав і не підпустить до кімнати на четвертому поверсі. Так само, як і тебе. Єдиним наслідком

твого хитрування буде те, що мене і тебе виженуть із «Зодіаку». Тому настійно прошу не забувати нашої домовленості.

— Гарзд, Морісе,— відповіла жінка втомленим голо- сом.— Буде так, як ти хочеш. Тільки перестань тремтіти за своє місце.

* * *

Відпочинок після трудового тижня розпочавсь у мир- ній атмосфері холодної війни. В суботу Едіт відхилила мое запрошення пообідати десь у ресторані, пославшись на те, що не хоче їсти. Ввечері знову відмовилась ви- йти, оскільки їй хотілося спати. Я міг би сказати їй, що даремно гнівається, й наполягати, поки вона не посту- питься, але коли хтось кисне, найкраще дати йому спо- кій, щоб само минулося. Я вийшов трохи пройтися, по- тім улаштував собі парубоцьку вечерю, присмачивши її пивом, а найбільше роздумами, й по тому продовжив свою мандрівку. Кроки мимоволі вивели мене до одно- го з каналів у передмісті. Це бічний канал, яким ніхто не користується, і під його лівим берегом, у тіні дерев, стоїть на котвах кілька старих барж, певно, вже довіку. В Голландії безліч бідних родин живе на таких старих баржах, переобладнаних на маленькі помешкання. Бар- жа, що привернула мою увагу, була другою праворуч. Віконечко центрального приміщення світилося, й крізь нього ясно було видно чоловіка, який вечеряв, схилив- шись над столом. То Ван-Альтен.

«Ну, то й що, як Ван-Альтен? — аж сказав я сам со- бі, повернувшись.—Райман говорив, що він незрозумілий йому. Мені — теж». Три чи чотири рази в певний час я здалеку стежив за ним і встановив, що це похмурий чо- ловік з автоматичними й нудними звичками — від бар- жі до контори й од контори до баржі, з єдиним відхи- ленням до хлібної, овочевої та бакалійної крамниць — мабуть, Евансом привезений з Америки, він живе наче іноземець у країні, яка була його першою вітчизною. Жодних друзів, жодних розваг, ніяких пристрастей. Лю- дина, яка може спокійно жити в кімнаті без фіранок, бо їй нічого приховувати, бо вона взагалі не має нічого свого, нічого інтимного.

Але брак будь-яких бажань, коли це не вияв глупства й маніакального аскетизму, також підозрілий. Людина

звичайно відмовляється од пристрастей в ім'я якогось іншого прагнення, старанно прихованого від сторонніх. У чому ж таємна пристрасть Ван-Альтена і чи є у нього взагалі якась пристрасть?

Яке це має значення. Ван-Альтен лише дрібний гвинтик у складній комбінації, потрібній для того, щоб одімкнути сталевий сейф «Зодіаку». Ван-Альтен ніколи не лишається сам у будинку, і на дверях завжди чатує порт'є, а нагорі, в кімнаті архіву, певно, також сидить черговий, про що свідчить вузьенька смужка світла під віконницями. Ван-Альтен ніколи не має можливості винести звідти будь-що, а я не маю ніякої змоги примусити його бодай що-небудь винести.

Ван-Альтен, як і Дора Босх,— одна з багатьох літер у словесному ключі до сейфа. Саме цього моя секретарка не може збагнути і тільки вдається до невиправданого ризику. А може, й збагнула, але нерви в неї більше не витримують або «Фішер і К⁰» й ті, що за спиною у «Фішера і К⁰»,— тиснуть на неї. Едіт, певно, має якийсь зв'язок — листовний або через епізодичні зустрічі — і, мабуть, добуває миршавенькі відомості, які може вловити завдяки своїм частим відвідинам архіву чи під час розмов у кафе. Її завдання не таке, як у мене,— на торговельні секрети ніхто не дивиться дуже серйозно. Однак ті, що стоять за «Фішером і К⁰», дуже тиснуть на неї, й вона може накоїти дурниць, якщо я ловитиму гав.

Щоб вона не накоїла дурниць, найпевніший спосіб одіслати її назад у рідні місця, але такі розкоші не відповідають ні моїм бажанням, ані можливостям. У моєму становищі людина не може втратити зайвих два ока і два вуха, не кажучи вже про користь од першокласної секретарки.

Я знову вийшов на пожвавлені вулиці, і думки знову повернулися до шифрованої комбінації клятого сейфа. Так, Ван-Альтен, як і Дора Босх, лише окремі дрібні літерки в ключі. Але ці літери при нагоді можуть виконати певну роботу. Кінець кінцем будь-яке слово складається саме з літер. За умови — коли всі літери наявні.

У неділю Едіт все-таки зволила зайти до мене на обід. Як правило, в неділю ми обідали вдома, й секретарка готувала що-небудь нашвидкуруч, залежно від вмісту холодильника.

— Що ти їстимеш?— запитала вона.

— Будь-який суп для піднесення настрою.

— А що з твоїм настроєм?

— Нічого. Я маю на увазі твій.

— Коли ти вже так дбаєш про мій настрій, то постарайся бути трохи стерпнішим, — проказала Едіт і пішла на кухню.

Раз вона вже почала філософствувати, значить, минається. Сподіваюсь, домашня робота довершить оздоровчий процес.

Обіди, які готувала моя секретарка, мали ту перевагу, що в них не було жодних несподіванок: томатний суп і біфштекс із смаженою картоплею. Розмови під час обіду — також. Особливо тут, удома, наші розмови йшли найгірше. Не знаю, хто вигадав цю дурну приказку: «Почувайся, як удома». Проте коли я вдома, за кожним своїм словом бачу магнітофонну бобіну, що крутиться десь по сусідству. І немов з якоїсь внутрішньої впертості я люблю примушувати її крутитися марно й записувати наше довге мовчання. Оскільки ж мовчання, принаймні за певних обставин, також буває красномовним, я не можу весь час мовчати й змушений удаватися до дурниць.

— Люба Едіт, — кажу, пережовуючи шматок м'яса й зазираючи до недільної газети, — тут пишеться, що великі держави шукають шляхів до взаєморозуміння. Чи не настав час і нам узяти з них приклад?

— Я не велика держава, — одказала вона.

— Я також, але іноді вдаю, задля більшого куражу. Взагалі я видаюся лордом тільки для тих, хто не знає, що в мене один-єдиний костюм.

— Ти сьогодні на диво скромний, — сухо зауважила секретарка. — Однак це теж поза. Ні, ти маєш безліч костюмів. Тільки всі вони маскарадні.

І таке подібне — фрази, слова і паузи, що їх якась невидима машина поглинає поблизу, аби увічнити їх у незначущих документах.

Найприкріше те, що ця невидима машина переслідує мене не тільки вдома. В ресторані і навіть на вулиці, коли Едіт одтає і почне говорити про ті речі, про які мовчить у хаті, я все живу з думкою про замасковані мікрофони й бобіни, які невмолимо і невпинно фіксують і намотують і знову фіксують і намотують слово по слову все сказане. Але людина зникає і до цього. І потім, на кожну погану річ можна вигадати відповідну

втіху. Моя втіха полягає в тому, що я все-таки народився не в той час, коли записуватимуть і думки. І поспішаю скористатися пільгою. І голова мені лускається від думок. Хоча й без користі.

* * *

Початок робочого тижня обіцяв таку саму нудьгу, яку я споживав рівними дозами стільки тижнів зряду: підготовка торговельних пропозицій, перегляд кореспонденції, читання листів, телефонні розмови чи короткі п'ятихвилинні доповіді Ван-Вермескеркену. Проте у вівторок розігралась одна подія, що виходила за межі звичайного.

Минула п'ята година, й ми з Едіт уже вийшли, коли на хіднику нас перестрів Райман:

— От везе! Я саме йшов по вас! Шеф запрошує на вечерю.

Він повів нас до машини неподалік, й оскільки це був чорний «ролс-ройс» Еванса, зайве було цікавитися, про якого шефа йдеться.

— Як це ви раптом згадали про нас? — кисло спитала Едіт, коли ми всі втрюх потонули в широкому шкіряному сидінні й машина рушила, безшумна, мов катафалк.

— Ви ж знаєте: такі речі або випадають несподівано, або взагалі не трапляються,— відповів з недбалим жестом веснянкуватий.

Судячи з його блілого обличчя й затуманеного погляду, він запиячив, певно, ще зранку.

— Звечора почали,— уточнив Райман, наче вгадавши мої думки.— І мушу сказати, наш Еванс — виняткова людина. Я також витривалий, сам знаєш, але перед ним скидаю шапку. Ніщо його не бере, чемпіон першого розряду.

«Шеф у себе на віллі» — ці слова на жаргоні «Зодіаку» означають: «Шеф запив». Голова загулював рідко і таємно, як і личить його санові. Оскільки ж Еванс, загулявши, збирає «для розваги» й різних випадкових жінок, подеколи від тих веселощів і до нас долинав відгомін.

— Ми, здається, невчасно їдемо,— промимрив я.— Запізнилися майже на півтора дня.

— Пусте! Ти не знаєш Еванса: гульня для нього тільки починається. Хоча, власне, розпочалась од учора, Ми влаштували невеликий прийом на честь угоди з «Кало-

ром». І за третьою чаркою шеф похмуро глянув на нас і сказав: «Маю лихе передчуття». Й таки вгадав. Винятковий тип наш Еванс, кажу тобі!

— Я також маю лихе передчуття,— все ще кисло озвалась Едіт.— Ми справимо погане враження. Тверезі завжди справляють погане враження.

— Не біда! — махнув рукою Райман.— Почувайтесь вільно, мадам, і не бійтесь! З вашою фігурою ви ніколи не зможете справити поганого враження, навіть коли б і хотіли... Та якщо спитаєте мене, викликайте будь-яке враження, не соромлячись. Наш голова не зважає на дрібниці... Виняткова людина!

Машина поминула міські вулиці й помчала по шосе до Гарлема. Спи́на шофера за склом перед нами темніла, могутня й незворушна, як і самий «ролс-ройс». Ми звернули на бічний шлях, і повз вікна замелькали дерева, спочатку рідкі й маленькі, а потім дедалі густіші й більші, аж поки не в'їхали в ліс. Тут панували вогкі зеленаві сутінки. Машина притишила хід, плавно повернула й зупинилася перед широкими залізними ворітьми. Водій натиснув клаксон, ворота безшумно відчинились, і «ролс-ройс» покотився довгою звивистою алеєю між високих каштанів. За хвилину крізь каштанове листя забілили стіни модерної двоповерхової вілли, і ми зупинилися біля імпазантного парадного входу.

Товариство розташувалось у величезному холі і видавалося скорше очманілим, ніж веселим. Чоловіків було всього двоє — Еванс і шеф відділу радіоапаратури Пауль Франк, невисокий, кремезний і масивний суб'єкт з незмінним янтарним мундштуком у зубах. Жінок виявилось удвічі більше, й вони скидалися на взятих просто з вулиці. Всі сиділи в недбалих позах у кріслах навколо низенького круглого столика, заставленого пляшками й чарками. З радіоприймача долинає притамоване танго, але присутні похнюпилися з таким виразом, неначе слухають не танцювальну мелодію, а дзвони на власному похороні.

Наша поява серед цієї мертвотної нудьги була сприйнята як друге пришествя. Еванс підвівся й урочисто рушив нам назустріч, легко вклонився, поцілував руку Едіт, прихильно поручкався зі мною і повів усіх до капапи.

— Я ж казав, що Конрад повернеться! — самовдоволено прогудів Пауль Франк.— Конрад — людина точна!

Конрад фокусів не викидає, хоча й працює в рекламі.

— Коні, любчику, ходи сюди! — простогнала в п'яному розчуленні гарна смаглява дівчина.

Райман сів біля смаглявки, а ми з Едіт улаштувалися на канапі обіч Еванса.

— Не обтяжуватиму вас церемонією знайомства, — добродушно проказав шеф. — Ми люди свої.

Він справді не настільки п'яний, щоб не тямити себе, але старанність, із якою контролював свої рухи, свідчить, що випив доволі.

— Правильно, нема чого знайомитися! — підтвердила одна з жінок, тендітна, з ледве підфарбованими губами. — Важливіше, хто наливатиме.

Пауль Франк послужливо підскочив і заходився коло пляшок.

— А що там наливати, коли все випили... Крім джину... Хто питиме джин?

— Ні в якому разі! — гукнув Еванс. — Джин суворо заборонений! Питимемо тільки легкі напої.

Він обернувся до відчинених дверей праворуч і гримнув несподівано гучно:

— Ровольте, друже!.. Де ж, нарешті, твої пляшки?..

— Все готове, — хрипко відказав хтось із другої кімнати.

По тому чоловік, якого звали Ровольтом, з'явився у дверях, насилу несучи тацю, заставлену нерозкоркованими пляшками віскі, газованої води, склянками, льодом, і серед усього цього — мікроскопічне блюдечко зелених оливків — закуска.

— Приберіть трохи, дітки! — по-батьківському наказав Франк жінкам.

Дві дебелі дами з молодими, але вже прив'ялими обличчями, майже одночасно підвелися з крісел і не дуже спритно порозсовували посуд, аби звільнити місце для таці. Ровольт поставив свою ношу із страхітливим брязкотом, підвів голову, і в ту ж мить я впізнав його. Це було видовжене обличчя людини з б'юїка на мосту до Местре. Тільки цього разу окуляри в нього не дзеркальні, а з великими темними скельцями, але вираз обличчя той самий — відсутній і майже страшний своєю байдужістю.

— Наливай у чисті склянки, друже! — озвався Еванс.

— Саме це й роблю...— огризнувся Ровольт тоном розбещеного прислужника, який не любить, щоб його повчали.

Він одкоркував пляшку віскі, для зручності зібрав чисті склянки докупи й став розливати питво, воно текло на тацю, але Ровольт не зважав. Потім, вирішивши, що його місія завершена, сів у крісло й запалив. Ровольт, видно, єдиний непитущий у компанії.

Інші похапали склянки в непевній надії, що це, може, змінить атмосферу на краще. Не будши надмірним оптимістом, я також простягнув руку. Еванс церемонно підняв свою склянку:

— За наших нових гостей!

Я вирішив не лишатися в боргу:

— За господаря!

А миршава красуня з нафарбованими вустами додала:

— І за всіх інших!

— Чудово! — оцінив Еванс, після чого відпив солідний ковток.—Так за одним разом покінчимо з усіма тостами. Саме в нашому стилі: час — це гроші.

Закінчивши офіційну частину, господар повернувся до моєї секретарки й напівголосом сказав якийсь комплімент з приводу її сукні. Сукня була зовсім звичайна, як і комплімент, але це деталі, бо погляд Еванса, наскільки я міг вірити своїм очам, був звернутий більше до оголених округлих колін.

Наступного комплімента я не розчув як слід, але він, певно, був мостом од мертвої матерії вбрання до живої матерії тіла.

— Ви примушуєте мене червоніти,—сором'язливо промуркотіла Едіг цілком у дусі тієї огидної жіночої тактики, коли відкидається одна люб'язність, аби викликати наступну.

За тим, природно, надійшла третя словесна ласка, на яку моя секретарка відповіла таким сміхом, неначе її лоскотали.

Тоді знову, згадавши про свої обов'язки господаря, Еванс обернувся до мене і привітно підняв склянку:

— Ще по ковточку, га?

Ковточок, і його і мій, були такими, що ми вихилили склянки немов по команді.

— Ви починаєте мені подобатися, хлопче!— зізнався

Еванс, схвально зиркнувши на порожню склянку.— Ровольте, друже, відкоркуй ще пляшку!

Ровольт одірвав погляд од стелі, ліниво потягся до столу й, скаравши на горло наступну «Королеву Анну»*, наповнив наші склянки.

— Власне, ви здавна подобаєтесь мені, хлопче! — повів далі господар у нападі раптової сентиментальності й машинально взяв свою склянку.— Ми любимо людей, які вміють працювати, не здіймаючи галасу навколо себе. Ні, ви справді мені подобаєтесь. І ваша секретарка мені подобається. Який збіг обставин, еге ж? Обое страшенно подобається...

Тут він несподівано розсміявсь, неначе сказав щось неймовірно дотепне. Не знаю, чи він подурнішав од питва, чи це його природний стан. Не те щоб дурний у всіх відношеннях. Навпаки, я припускав, що до певної міри він дуже розумний і хитрий. Адже часто доводиться зустрічати людей надзвичайно інтелігентних і досвідчених у своїй професії, які, проте, в усьому іншому раптом виявляються посередніми до нестерпності.

Еванс знову обернувся до Едіт, і це примусило мене продемонструвати виховане нудьгування — приховані позіхання, неуважливе пиття й безцільне роздивляння навколо. Хол був умебльований у такий спосіб, що вражав око меблями, які в момент придбання мали виглядати надмірно модерними, а через два роки вже застаріли. Темні дерев'яні площини, оковані червоним мідним орнаментом, шкіряна оббивка яскравих кольорів — усе не дуже добре почищене, мов у помешканні, в якому давно не живуть.

Гості розважалися хто як міг. Райман посадовив смагляву дівчину собі на коліна і дивився на неї олов'яним поглядом, встромивши руку в її волосся. Пауль Франк намагався розсмішити даму з нафарбованими вустами якимсь бридким анекдотом, але таких анекдотів вона, певно, знала більше за нього, через те тільки приказувала з перебільшеною наївністю: «Дуже цікаво, але це звучить безсоромно». Одна дебела красуня силкувалася спокусити Ровольта, високо оголивши стегна перед самісіньким його носом, а друга тим часом кидала млосні погляди на мене, мовляв: «Нумо, любчику, трошки сміливіше!»

* Гатунок віскі.

Сміливіше — легко сказати. Я розумів, що закони делікатності вимагали встати з канапи, щоб дати простір діалогові Едіт — Еванс, однак побоювався, щоб секретарка не скористалася моєю відсутністю й не вдалася до якогось глупства. Сміливіше? А чого ж. Я підвівся, попрямував до самиці, яка закликала мене поглядом, і недбало сів на бильце її крісла.

— Як справи? — запитав я, випробовуючи свою англійську мову.— Давненько не бачилися.

— Облиште ці балачки,— пробурмотіла вона.— Ми з вами вперше бачимося. Але це не має значення.

— Авжеж. Абсолютно не має значення. Вам налити?

— Прошу. І сядьмо десь зручніше.

Я налив дві склянки, допоміг жінці встати і повів її до дивана в кутку біля програвача. Якраз учасно, бо пластинка з танго закінчилася. Я взяв навмання іншу й знову пустив диск. У холі зазвучав заяложений мотив «Сан Луї блюза». Улюблена мелодія запаморочила мене, але не настільки, щоб я не помітив, як Едіт здалеку стежить за моїми діями, попри уважне дослухання до компліментів Еванса.

— Давайте примусимо їх ревнувати,— кволо запропонувала моя партнерка, півлежачи на дивані.

— В який спосіб?

— Пригорніть мене обома руками, які вам зараз ні на що не служать, і цілуйте.

— Це буде забагато для початку. Знаєте, вона небезпечна. Я не здивуюся, коли витягне із сумки пістолет.

— Теревені! — зневажливо буркнула жінка.— Подайте мені склянку.

Я виконав її забаганку. Дебела відпила ковток, пропорційний своїм габаритам, і він наштовхнув її на нову ідею.

— Коли не хочете ви, я сама подратую свого.

Вона, очевидно, була налята по вінця не тільки алкоголем, а й самовпевненістю, бо поволі підвелася, зробила кілька хтивих кроків, вихляючи велетенськими стегнами, і під звуки наступного блюза — якоїсь млосної мелодії чи гарлемського ноктюрна — розпочала свій номер, отой самий, єдиний, на який здатна п'яна гуска.

Номер таки справив враження, але цілком протилежне. Поки більша частина аудиторії з нетверезим ентузіазмом підбадьорливо вигукувала, Еванс устав і повільно повів зніяковілу Едіт у невідомому напрямку. Товстунка спершу не помітила нічого, бо саме в цей момент

стояла спиною до глядачів, зате я бачив усе. Початок глупству покладено. Моя хитра секретарка намагається витягти щось із господаря за допомогою своїх принад. Їй навіть і на думку не спадає, що такі, як Еванс, чим більше п'ють, тим щільніше затуляють рота внаслідок професійного рефлексу.

Дебела самиця вже констатувала відсутність основних глядачів, однак за браком інших справ скидала залишки білизни під вереск компанії. Ровольт, наче загипнотизований, витріщився на пишні принади. Треба було щось робити, поки гіпноз не розвіявся.

Я неквапно підвівся з дивана й одміряв кілька пробних кроків. Нуль уваги. Зазирнув у відчинені двері — їдальня, а там кухня. Пішов далі, до глибокої ніші, де зникли Едіт і Еванс. Ніша освітлена. Мармурові сходи, вкриті блідо-рожевим килимом, ведуть нагору. Не зашкодить зиркнути туди-сюди, бо вдруге навряд чи випаде нагода побувати в цій віллі. І напевно ніколи не матиму такого неспростовного алібі: ревнивець шукає свою легковажну подругу.

Сходи вивели мене в другий хол, менший од нижнього. Четверо дверей, одні з них не варті уваги, бо виходять на терасу. Натис найближчі: замкнено. Може, там усамітнилися Едіт з Еваном.

Ось де сховалися перелюбники. Вони сиділи на канапі в напівосвітленій кімнаті чи то кабінеті, чи бібліотеці, Еванс обіймав жінку, туалет якої вже був трохи розхристаний, — стриптиз у початковій стадії. Я відчинив двері зовсім безшумно, але з холу проникло світло, і партнери обернулись. Едіт зняковіла, на обличчі Еванса — нічого особливого.

Бувають моменти, коли в тобі несподівано може прозвучати якийсь зовсім не професійний голос. Голос, породжений довгою дружбою і людською близькістю. Голос, що підбурює: вхопи її за плече й одірви від того мерзотника. Небезпечні моменти.

— Вибачте, — сказав я і тихо зачинив двері.

Зійшов униз, проминув транзитом хол і звернув у передпокій за своїм плащем. Райман ішов слідом.

— Що, нещасний випадок? — тихо запитав він, збагнувши ситуацію.

— Щось подібне.

— Та послухай, Морісе, ти ж культурна людина, дивись тверезіше на ці речі.

— Я так і дивлюсь. Одначе мене лякають наслідки.

— Наслідки? Які наслідки? Наш Еванс узавтра нічого не пам'ятатиме. Винятковий пияка, тільки на другий день нічого не пам'ятає. Якось ми отак зібралися, й один тип...

— Ясно,— сказав.— Іди, бо тебе гукають.

— Ти й справді надумав іти?

— Вважаю, що так буде краще. Йди, тебе кличуть!

З холу й справді долинає якийсь жіночий вереск, хоча я й не знаю, чи нас він стосується. Махаю рукою Райманові й виходжу. Вихід праворуч, та оскільки навколо жодної живої душі, рушаю ліворуч. Сутеніє. Алея звивається в тіні крислатих каштанів. Іду метрів двісті й зупиняюся. Тут алея повертає у зворотний бік. Позаду простилається трав'яниста галявина, а за нею — мур, зарослий виткими рослинами. Нічого.

Аби переконатись остаточно, що таки нічого, поминаю галявину й підходжу до муру. Маленька хвіртка із залізними ґратами, напівприкрита плющем. Зазираю крізь ґрати: посеред широкої галявини стоїть стара двоповерхова будівля, певно, садівникова. Уважніший огляд наштовхнув мене на думку, що садівник мав би бути фанатиком. Фанатиком радіотехніки, хочу сказати. Над дахом стирчать високі жердини дипольної антени. Простіше було б ці дроти змонтувати на двох протилежних коминах, уздовж гребеня гостроверхого даху. Але ні: той дурнувятий садівник розташував антену так, що перетнув гребінь навскоси і спрямував свої радіообійми в напрямку схід — південний схід. Судячи з конструкції антени, можна припустити, що вона обслуговує радіостанцію типу американських, які, не будучи надпотужними, все ж можуть вести передачу на відстані чотирьох-пяти тисяч кілометрів.

Більше витріщатися зайве. Я повертаю назад і скоро дістаюся інших воріт, цього разу — офіційного виходу. Ворота замкнені, але збоку є маленька хвіртка, яка автоматично відчиняється, коли натиснути кнопку. Виходжу на лісову дорогу і прямую до шосе. Попереду в сутінках помічаю якусь жінку.

— Едіт!

Жінка озирнулась і стала. Я наздогнав її, і ми пішли поряд. Мовчання. Тільки високі підбори Едіт луцко цокають по асфальті.

— Ти паскудно тримався сьогодні,— нарешті тихо показала секретарка.

— Невже? Я й не знав.

— Але я все бачила. Ти навмисно потяг оту дебелу соромітницю на диван і примусив її роздягатися, щоб подратувати мене.

— Вигадуєш. І взагалі облиш цю дурну тактику ви-переджати докори докорами. Я не маю наміру корити тебе.

— Я сама знаю. Сьогодні ти ясно показав, що я для тебе нічого не значу. «Вибачте...» Тільки негідник може в такий момент сказати «вибачте» й показати спину.

— Годі вживати сильні слова,— запропонував я коротко.— Бо коли і я вдамся до них, ти добре знаєш, якими вони будуть.

— Ну, кажи!

— Не хочу. Тільки май на увазі, що ця сцена в бібліотеці була для мене досить підступним ударом. З отих, заборонених, що нижче пояса.

— Не викручуйся! Ти запізнився на чверть години. І коли й був удар, то саме ти завдав його отими вибриками в холі.

— Ясно. Ти впала в обійми Еванса, щоб помститися мені.

— Дурниці. Він просто тактовно вирішив позбавити мене цієї безсоромної сцени...

— Запропонувавши тобі іншу, ще безсоромнішу, за твоєї прихильної участі.

— Ні. Запропонував мені показати колекцію старовинних коштовностей.

— Я не помітив ніяких коштовностей. Крім єдиної, імпозантної і трохи розпакованої.

— Облиш свої вульгарності.

— Гарзд,— сказав я.— Але й ти перестань годувати мене байками. Будь-яка жінка, навіть та, що не має твоєї підозріливості, чудово знає, для чого її ведуть показувати колекції...

— Я хотіла його подурити..

— Навіщо? Заради спорту?

— Хотіла довідатися щось про угоду з «Калором». Мені здається, що ця угода містить і якісь приховані пункти. Взагалі збиралася його подурити, але він виявився досить нетерплячим... й, очевидно, розцінив мій опір як кокетство, бо хіба це можливо, щоб якась там секре-

тарка пручалася в обіймах самого голови, і повівся бру- тально, і...

— Гаразд, гаразд. А чим закінчився весь цей невин- ний флірт?

— А чим він міг закінчитися? Коли людина, від якої чекаєш допомоги, каже одне тільки дурне «ви- бачте», я мусила сама давати собі раду. Викрутилася всякими там «облиште мене» і «я боюсь» і втекла. Одне слово, якщо тільки це тебе цікавить, ляпаса йому не вліпила. І можеш бути спокійний за своє місце.

Я вирішив не відповідати, і ми йшли далі через ліс. Едіт, як і завжди, досить точно визначила практичний сенс моїх побоювань. Однак не зважила на інший. Іноді людина — навіть така, як я, — непомітно зближається з іншою настільки, що починає відчувати її своєю невід- емною часткою. Фізичний потяг, чи звичка, чи епізоди дитинства, самотнього й сумного, як і твоє власне, чи бозна-що інше, але ти вже не можеш без цієї людини і марно умовляєш себе, що вона тобі потрібна тільки для певного службового завдання, і даремно себе пере- конуєш, що це лише випадкова зустріч, як і безліч ін- ших у цьому житті.

— Скільки нам ще йти? — спитала Едіт. — Ці чере- вики просто калічать мені ноги.

— Не я примушував тебе носити підбори на десять сантиметрів. Ти й сама не маленька.

— Хотіла досягти твого рівня.

— Ти й так на моєму рівні. Чи, може, хотіла бути на рівні Еванса?

— Облиш... Ох, більше не можу.

— Нам треба вийти на шосе. Там зупинимо якусь машину.

— На шосе... А де те шосе? Коли їхали сюди, здава- лося, що вілла зовсім близько...

— Таки близько, — втішив її. — Ще якийсь кілометр чи два.

Ми дістались узлісся і, як слід було чекати — раз нам уже не повезло, — тільки вийшли на відкрите, пішов дощ.

— Цього ще не вистачало... — зітхнула Едіт.

— Авжеж. Для таких, як ми, тільки цього і бракува- ло, щоб задоволення було повне:

Хай вітер жбурляє
В лице мені дощ.

Нема нічого ліпшого
У світі за негоду.

— Не чекала од тебе такої пам'яті,— засміялась Едіт, незважаючи на біль у ногах.— Особливо на речі, що їх ти називаєш дурницями.

Дощ капав несміливо, неначе просто примірявся, як йому йти, а тоді посилювався й почав шмагати нас у спину навскісними цівками. Рівнина довкола простяглася глуха і чорна. Хмари неясно мерехтіли в якомусь пригамованому фіалковому сяйві. Далеко попереду іноді з'являвся маленький рухомий вогник і хутко зникав. Там шосе.

— Я роззуюся,— простогнала Едіт.— Без черевиків мені буде легше.

— Не верзи дурниць. Ти не можеш іти босоніж у такий дощ. Інакше мені доведеться нести тебе.

Вона знову засміялась:

— Нести мене? Бідолахо. Скільки ж метрів збираєшся нести?

— Скільки лишилося до шосе.

— Ми говоримо про шосе, неначе це земля обітована,— проказала секретарка.— І зовсім забуваемо, що там на нас не чекає машина. Просто не уявляю, як ми дістанемось додому.

— Найперше досягнемо ближчої мети...

— Ти весь просяк духом практицизму. Навіть дивуюся, як ти запам'ятав оту пісню.

— Також через практицизм: щоб не купувати пластинку.

Репліка про пластинку нагадала мені дещо, і я вже готовий був заглибитись у свої думки, коли Едіт промовила:

— То був гарний вечір. Якщо ти не забув.

Я не забув його. Бо все почалося з того клятого поцілунку на мосту, коли я вперше відчув, що Едіт для мене важить більше, ніж просто жіноче тіло. Потім була історія з ялинкою. Я купив ту ялинку на різдво тільки тому, що різдвяний подарунок слід класти під ялинку, а коли Едіт увечері прийшла додому, ялинка в кутку м'яко виблискувала електричними лампочками, і жінка нічого не сказала, а тільки застигла перед деревцем, аж поки я помітив, що вона ковтає сльози. Я не вірив, що Едіт може плакати, і вона, звісно, плакала не через ялинку, а через усякі давні речі, і навіть

не плакала, а силкувалася вгамувати сльози, але це кінець кінцем однаково, і я пригорнув її, щоб трохи втішити, а вона вп'ялася в мене і тільки прошепотіла: «О Морісе, навіщо ти довів мене до сліз, це перша ялинка в моєму житті, перша краплина тепла...» А по тому прийшло ще дещо, дрібниці дружби й уваги серед тих дріб'язкових буднів, що про них не варто й говорити.

— Гарний був вечір,— кивнув я.— Особливо коли зважити, що нам було недалеко до дому.

— Облиш,— сказала вона.— Годі з мене й моїх черевиків.

Нарешті ми на шосе. А яка користь? Поодинокі машини пролітають повз нас, обдаючи фонтанами води з-під коліс. Ніхто не звертає уваги на мою підняту руку, якщо взагалі помічає її. Дощ лле без жодних наляків на припинення. Навскісні струмені січуть наші голови і з м'яким рівним хлюпотом періщать по асфальті.

— Ми тут даремно стовбичимо. Ходімо краще до Мюндена.

Едіт скрушно подивилася на мене, однак не заперечила, і ми рушили піщаним узбіччям шосе. Вона йшла мовчки, намагаючись виявити героїзм, але скутість і непевність її ходи виказували, що ледве тримається на ногах.

— Спирайся на мене,— запропонував я.

— Не вірю, щоб ця інтимність допомогла,— промовила жінка, але сперлася на мою руку.

За сотню метрів од нас вималювався силует двоповерхової будівлі. Одне вікно першого поверху кидало широкий світлий промінь. Ми дійшли до живоплоту, і я з цікавістю зазирнув у двір.

— Почекай хвилинку.

Тихо прочинив низеньку дерев'язну хвіртку й нечутно подався до навісу біля будинку. Невдовзі знову вийшов на шосе, цього разу з досить підтоптаним велосипедом. Благословенна країна, в якій на кожну душу населення припадає по одному колесу.

— Морісе, я не припускала, що ти впадеш до рівня вульгарного злодюжки.

— Заради тебе я готовий і на вбивство. І чому «вульгарного»? Я кинув два банкноти в поштову скриньку.

— Невже витримає? Він же зовсім старий...

Але велосипед виявився міцним. Саме через те, що був старий. Адже відомо, що сучасне виробництво день у день гіршає.

А тим часом ми мчимо по шосе з блискавичною швидкістю — двадцять кілометрів на годину, і після пішого маршу цей безтурботний політ дуже прийнятний і для Едіт, яка, всівшись на раму й спершись на мої груди, опинилася просто в моїх обіймах, і я вдихаю легкий аромат її волосся з таким відчуттям, неначе лечу не до того міського дому, який не є моїм домом, а до чогось значно кращого, там, по той бік тьмяного тунелю ночі.

Може, Едіт відчувала те саме або щось подібне, бо пригорнулася своїм обличчям до мого. Та в цієї жінки є гарна риса — не розмовляти, коли слід помовчати, і ми тихо помчали під легкий посвист шин і плюскіт дощу, аж поки близько полуночі не дісталися до спустілих вулиць Амстердама й зупинилися коло дому.

Я галантно провів Едіт на горішній поверх і, щоб бути кавалером до кінця, завітав на хвилинку. Бувають, одначе, такі хвилини, які тривають без ліку.

* * *

Чудова ніч може скінчитися не зовсім гарно. Вранці моя секретарка прокинулася з температураю.

— Ти застудилась учора. Лягай знову.

Вона спробувала заперечити, та, оскільки ледве трималася на ногах, слухняно повернулася в ліжку. Я приготував їй чай, збігав до аптеки. А тоді подався в «Зодіак». Еванс, певно, продовжував свою п'ятику або відпочивав од неї, бо «ролс-ройса» не було на звичному місці. Я відклав призначені на цей ранок справи, в обід заскочив навідати Едіт, а потім знову повернувся, бо моя робота на цей день все ще не була закінчена, особливо одна річ, про яку я весь час розмірковував.

Вчорашні мої знахідки на віллі Еванса — Ровольт і радіостанція, — звичайно, цілковита випадковість, але це та випадковість, якої я чекав добрий рік. Щасливий випадок — наслідок не везіння, а чекання: він приходить завжди, якщо вмієш по-справжньому чекати. Гіпотеза «Зодіак» плюс ЦРУ стверджується одночасно по двох лініях: убивцею Любо був один з охоронців Еванса. Радіозв'язок з агентурою в наших країнах підтримують люди Еванса. Займаючи в комерційній діяльності «Зодіаку» чисто умовний пост, Еванс є керівною фігурою по лінії іншої діяльності — шпигунства. Солід-

на фірма з її солідними операціями є не що інше, як легальний фасад розвідувального центру.

Найперше поставала гіпотеза, що офіційна діяльність «Зодіаку» ведеться в установі, а неофіційна — на віллі, однак я вже мав досить фактів проти такої гіпотези. Обачливі, але тривалі спостереження переконали мене, що Еванс рідко буває на віллі, а висиджує в своєму кабінеті щодня по вісім годин, хоч офіційні справи забирають у нього не більше ніж годину. Вілла видається надто приступною, щоб сховати будь-які секрети, а будиночок садівника — надто малим, щоб служити для чогось більшого від радіостанції. Еванс, мабуть, керує обома лініями діяльності «Зодіаку» — легальною й нелегальною — зі свого кабінету, й головні його помічники також, певно, працюють там, тоді як «слуги» забезпечують зв'язок з радіостанцією.

Все це ймовірно як здогад і цікаве як знахідка, крім хіба в одному відношенні: воно не має практичної цінності для досягнення мети. Навіть більше, обставини, за яких стала можливою знахідка, можуть стати фатальними для кінцевого наслідку. Немає ніякої гарантії, що голова забуде чи вдасть, ніби забув інцидент з Едіт. Один недбалий знак — і я вилечу із «Зодіаку» сам або разом з коханою жінкою.

Звичайно, зловісні хмари на обрії ще не привід робити дурниці, але те, що я намірився вчинити, не дуже ризиковане для цього моменту. Точно в ту мить, коли в коридорі лагідно задзвонив годинник, я відклав папери, взяв плащ і неквапно подався у білий світ. Вийшовши на вулицю, всупереч звичці, рушив не до кафе на розі, а в протилежний бік. Перед тим як звернути в першу вулицю, я кинув назад побіжний погляд і, задоволений своєю здогадкою, так само повільно пішов далі.

Дівчина в темно-синьому плащі зі світлим хвилястим волоссям випередила мене, ледь кивнувши.

— А, панно Босх! Добре, що я побачив вас. Ви нагадали мені про одну забуту обіцянку.

Панна зупинилась на мить, і я порівнявся з нею.

— Не розумію вас. Яку обіцянку?

— Знаєте, Едіт зробила одне чудове відкриття, й оскільки вона хвора, просила мене замінити її перед вами. Йдеться про нові записи Джанго Рейнгарда, що їх я обіцяв купити й подарувати вам од її імені.

— Дуже люблю з боку Едіт і з вашого боку,— всміхнулася Дора Босх.— Але не варто завдавати собі клопоту.

— Навпаки, варто. Інакше вона подумає, що я забув. Як, власне, і сталося.

Дора проказала ще щось, мовляв, дуже зворушена, і ми йшли далі до Калверстрат.

— Мушу сказати, що імпровізації Джанго справді виняткові. Зовсім нові й досі не відомі.

— Я просто вмираю з цікавості,— зовсім по-дитячому вигукнула дівчина.— Джанго мій улюбленець.

— Я особисто віддаю перевагу Бекетові,— сказав я, побоюючись, чи не переплутав ім'я.

— О Бекет, так! Але Бекет — це зовсім інше. А Бені Гудмен?

— Фантастично! — промимрив я, вдруге ризкуючи помилитися.

Магазин розташований досить далеко як на те, щоб послатися ще на два імені, почутих од Пітера, і надто близько, щоб виявити себе невігласом. Я купив дві пластинки Джанго — одну для Дори, другу для Едіт — і після того запропонував випити кави з тортом, бо саме настав час пити каву з тортом.

— Не знаю, чи слід мені погоджуватися,— вагаючись, відповіла Дора.

— Чому ж?

— Знаєте, містер Еванс дуже ревниво ставиться до зв'язків свого особистого персоналу.

— Які там зв'язки! — запротестував я.— Півгодинки в кафе нікому не завдадуть шкоди. Та й містер Еванс нині на віллі.

Думка про шоколадний торт була дуже спокуслива, а мої аргументи переконливі, отже, ми зайшли до найближчої кондитерської і сіли в окремій кабіні.

— Я не знав, що містер Еванс такий ревнивий... — недбало докинув я, поки Дора поралася коло величезного кусня торта.

— Не йдеться про ревності, якщо тільки ви не думаєте, що ревнує і Ван-Альтена,— всміхнулася дівчина.

— Що ж тоді?

— Нічого. Просто принцип.

— Кожен принцип мусить мати якийсь сенс. Що поганого, наприклад, що ми з вами вип'ємо кави?

— Як на мене, нічого поганого. Але якщо він довідається, може й вигнати.

— Жартуете.

— Зовсім ні. Єву, попередню його секретарку, викинули саме за такі ото дрібниці. Просто викинули, незважаючи на те, що була йому і подругою.

— Авжеж, чув: Єва Шмідт.

— Єва Ледерер,— поправила мене Дора.— У «Зодіаку» не було Єви Шмідт, принаймні за моїх часів.

— Може, він просто шукав привід. Набридла йому як подруга, от і вирішив позбутися.

— Усі ви пояснюєте речі таким чином,— посміхнулася Дора.— Одначе він позбувся і Ван-Велі, а Ван-Велі не був його подругою...

— Ван-Велі? Не чув.

— Атож, бо ви в нас порівняно недавно. Ван-Велі був другою людиною в архіві, але і його вигнали, хоча добре працював. Єва також була зразковою секретаркою.

— Раз вони були зразковими працівниками, значить, не залишилися без роботи.

— Ні, звичайно. Власне, Ван-Велі не мав часу шукати місця, бо за два дні потонув.

— Самогубство?

— Начебто, але, може, й нещасний випадок. А Єву вже на другий тиждень узяли в «Прайскаф». Тільки Арнем — це не Амстердам.

— То так. Одначе важить не тільки де живеш, а й скільки маєш. Бо й у Парижі, коли живеш як Ван-Альтен...

— Ван-Альтенові ніхто не винен, крім його власної скнарості,— заперечила Дора.— Коли збиваєш гроші для того світу, на цьому, природно, тобі не буде весело.

Ми побазікали ще трохи про всяку всячину й устали.

— Будь ласка, не проводжайте мене,— сказала дівчина коло дверей.— Хтось може побачити, й почнуться плітки. І взагалі, дуже вас прошу, іншим разом не підходьте до мене.

— Гаразд, не буду. Не хочу завдавати вам неприємностей.

Вона ще раз подякувала мені за пластинку, а я зі свого боку подякував за інформацію, хоча й подумки, після чого кожен пішов своєю дорогою.

Я застав Едіт у ліжку, але вона твердила, що почув

вається краще, а пластинка Джанго й зовсім підбадьорила її.

— Не припускала навіть, що ти згадаєш,— зауважила моя секретарка, ввімкнувши програвач.

— Твоя Дора напоумила мене,— зізнався я.— Зустрів її випадково біля магазину, і це нашттовхнуло мене на думку подарувати їй одного Джанго від тебе, а другого тобі — від мене.

Едіт глянула мені в вічі своїм підозріливим поглядом, але нічого не сказала, бо в цю мить залунали звуки легендарної гітари. Фантастично.

Розділ восьмий

Наступного ранку в Едіт все ще трималася температура, і вона не могла вийти на роботу. Це неприємно, проте полегшує мені завдання. За дві години до кінця робочого дня я скористався своїм начальницьким правом виходити будь-коли, пішов на вокзал і сів у поїзд на Арнем.

Коли зійшов на маленькій модерній станції, робочий день ще не скінчився. Під час війни гітлерівці зруйнували Арнем, тому тут усе нове й сучасне, якщо не рахувати кількох реставрованих старих будівель. Узнавши адресу «Прайскафа», я невдовзі був серед цілого комплексу просторих світлих магазинів. Це і є «Прайскаф», однак не ясно, де саме в цьому лабіринті може критися Єва Ледерер. Оскільки, на мою думку, місце зразкової секретарки в головній дирекції, я вирішив розпочати звідти.

— Почекайте її внизу,— відповів на моє запитання портьє.— Чиновники якраз виходять.

— Охоче, але я не знаю її з виду. Я прийшов за дорученням її близьких.

За дві хвилини портьє показав мені молоду тендітну жінку з витонченим анемічним обличчям, яка заклопотано спускалася сходами.

— Панно Ледерер?

Вона зупинилася на мить і кивнула, допитливо звівши брови.

— Просив би вас приділити мені кілька хвилин для серйозної розмови.

— Але я не знаю вас.

— Мене звать Гофман. Розмова становить взаємний інтерес і справді забере у вас не більше кількох хвилин.

— Коли так...

Ми пішли поруч. До першого кафе.

— Ви не заперечуєте, якщо ми посидимо тут?

— Просто не знаю,— сказала жінка ніяково.— Я справді поспішаю.

— Я теж. Поки вип'ємо по чашечці кави, розмову буде закінчено.

Вона з делікатності поступилася. Добре, що на цьому світі трапляються й делікатні люди.

— Це стосується вашого колишнього шефа Еванса,— заявив я замість передмови.

— Не говоріть мені про цю людину,— сказала Єва і мало не схопилася з місця.— Він скалічив мені життя.

— І мені також,— відповів я.— Саме через те і хочу поговорити з вами.

Жінка знову всілась у плетене крісло.

— Що він зробив вам?

— Одбив у мене подругу. Запросив нас до вілли начебто на вечірку й одбив подругу. Не кажучи вже про відсотки, які стяг з нашої операції.

Для такої людини, як Єва Ледерер, що добре знала Еванса, мої слова мусили б звучати переконливо.

— О, це цілком у його стилі,— знизала вона плечима.— Тільки не розумію, чим можу зарадити вам.

Я почекав, поки кельнерка поставила каву й тацю з солодощами.

— Бачте, я певен, що такої неприємності, якої завдав Еванс мені, він завдав й іншим людям.

— Якщо ви маєте на увазі його амурні походеньки, то ви недалеко від істини. Хоча все тримається в секреті.

— Я маю на увазі проценти.

— І тут ви не помиляєтесь. Але він цікавиться тільки великими операціями на мільйони доларів.

— У ваші часи, певно, траплялося доволі таких операцій.

— Авжеж. Я була при ньому три роки. А за три роки...

— І ви, мабуть, пам'ятаєте деякі з тих операцій?

— Аякже, коли я складала справжні угоди, а канцелярія — фіктивні. Пам'ятаю угоди з «Філіпсом», і «Сіменсом», і з «АЕГ»...

Вона назвала ще кілька фірм.

— І як же діяв Еванс?

— Точно так, як і з вами.

Відповідь не дуже вичерпна, але я не міг їй цього сказати.

— Зі мною він домовився про купівлю на п'ятсот тисяч доларів, і я підписав офіційний документ, що одержав п'ятсот тисяч. А фактично ж узяв чотириста дев'яносто,— сказав я навмання.

Вона кивнула:

— Правильно.

— Окремо ж, для мого виправдання перед казною, ми підписали угоду на реальну суму.

— Так. Тільки ви — виняток.

— В якому розумінні?

— По-перше, Еванс ніколи не бере менше п'яти процентів і, по-друге, рідко займається такими дрібними операціями. Дріб'язок, як правило, йде Ван-Вермескеркену.

Жінка відмовилась од запропонованої цигарки й одним ковтком допила каву. Здається, справді поспішає.

— І все-таки не розумію, яку мету ви переслідуете.

— Як це яку? Викрити його.

Вона подивилась на мене з поблажливим співчуттям.

— Раджу вам і не пробувати, тільки зашкодите собі. Еванс могутня людина.

— Але це незаконні гешефти, до того ж на мільйони.

— Атож, тільки самі знаєте, що те саме робить безліч людей. А крім того, ви не матимете жодних документів.

— Однак ці документи все-таки мусять фігурувати в якомусь архіві.

— Правильно. Та ви ніколи не дістанетесь до нього, бо це приватний архів Еванса.

Вона взяла свою сумочку й приготувалась устати, однак перед тим знову подивилася на мене теплими карими очима і тихо промовила:

— Серйозно кажу вам: відмовтесь од ідеї викрити Еванса. І дуже вас прошу, ніде не згадуйте мого імені.

— Про це не турбуйтеся. Все одно наче ми й не бачилися. Що ж до іншого, то вже мій клопіт...

Ева подивилася на мене, немов визначала мій психічний стан:

— Знаєте, свого часу з Евансом працював один тип, на ймення Ван-Велі...

— А, той, що вкоротив собі віку.

Вона кивнула.

— Ви, певно, в курсі справи. Я хотіла тільки сказати, що вам слід начуватись, аби й ви не вкоротили собі віку.

Вона підвелася, обдарувала мене блідою усмішкою й пішла.

* * *

— Ми й досі не використали повних можливостей африканського ринку,— сказав я, взявши запропоновану мені сигару.— Вважаю, що в цьому плані особиста зустріч із Бауером просто необхідна.

— Ну, звісно, Роллане, звісно! — згідливо прогудів рудий велетень.— З'їздить до Мюнхена цими днями.

«Цими днями» можна зрозуміти як і «взавтра». Для мене таке тлумачення дуже зручне, бо час чекання вже минув і тепер настала пора дій.

— Це так спішно? — невдоволено запитала Едіт, довідавшись, що я вирушаю наступного дня.

— А нащо ж odkладати? Ти все одно не поїдеш зі мною. Ти ж не переносиш Мюнхен.

Вона не відповіла, бо їй нічого було відповісти. Коли кілька місяців тому я востаннє їздив до Мюнхена, секретарка категорично відмовилася супроводжувати мене. Це не завадило їй увесь вечір скося дивитися на мене. Я відніс це на рахунок її стану — в Едіт ще трималася температура, і лікар звелів їй не виходити з дому.

Коли ранком я піднявся попрощатися, жінка була вже вдягнена.

— Чи ти надумала виходити?

— Я не можу без кінця киснути в кімнаті.

— Едіт, без дурниць! Слухай лікаря.

Вона нічого не сказала. Усе ще перебувала в похмурому настрої.

Зате в Мюнхені всупереч осені гріє сонце. Над Карлсплац висить тяжкий бензиновий чад, машини повзуть густими рядами, повітря тремтить од гуркоту моторів, і людина відразу починає цінувати принади тихих амстердамських куточків із тінистими набережними і сонними канцлами.

Бауер прийняв мене в незмінно доброму гуморі, впевнений у собі і в майбутньому вільної Європи, й, щоб

удихнути і в мене порцію бадьорості, вручив мені тверду, наче дерево, правицю.

— Що нового?

— Нове попереду.

Я розповів йому з останніх подій тільки те, що вважав за потрібне розповісти, а потім виклав свій план.

— Дуже цікаво,— вимовив сухим офіцерським голосом Бауер.— Але тут є ризик.

— А де немає ризику? — спитав я.— Якщо ми за всяку ціну уникатимемо ризику, я, може, доживу й до пенсії, але не знаю, чого досягнете ви.

— Невже ви більше піклуєтесь про наші інтереси, ніж про свої?

— Я не настільки лицемірний, щоб твердити таке. Вважаю, одначе, що наші інтереси вдало збігаються. Я задихаюсь на тому чиновницькому місці, Бауер. Я не належу до людей, які можуть обмежувати свою амбіцію тільки платнею. Хочу завдати свого удару, одержати винагороду готівкою і розпочати знову на вільних засадах.

— Ви людина ризику, Роллане. Я помітив це ще під час нашого знайомства.

— Обміркованого ризику,— вточнив я.

— Гаразд, годі сперечатися. Як ви розраховали ризик, це оцінять інші. Зайдіть узавтра серед дня.

Наступного дня Бауер зустрів мене в тому ж настрої і з таким же байдужим виразом обличчя. Можеш вдивлятися скільки завгодно в таке обличчя, це не збагатить твої знання психології. Замість сказати мені відразу, як оцінено мій обміркований ризик, він почав пункт за пунктом оцінювати серйозність операції, яка досі існувала тільки в моїй голові.

— У вашому плані є логіка,— наче мимохить зауважив нарешті Бауер.— Але є й ризик.

Я нічого не сказав. Усе, що слід було сказати, вже сказане. Чоловік за столом втупив у мене погляд, сухо всміхнувся й вимовив сподіване слово:

— Дійте!

Я хотів дещо запитати, але Бауер рукою спинив мене:

— Однак майте на увазі те, що я говорив і раніше: ризик повністю лягає на ваші плечі. Там, у «Зодіаку», ви представляєте самого себе, й ваші дії стосуються тільки вас, і не гадайте, що, коли провалитесь, хтось побіжить рятувати вас. Ні в чому і ні на кого не розраховуйте.

— Навіть на Ван-Вермескеркена?

Запитання вилетіло немов випадково, проте Бауер мить обмірковував його зміст.

— Найменше на Ван-Вермескеркена!

Він подивився на мене впритул, і завжди байдужий погляд цього разу був вельми красномовний.

— Ясно,— кивнув я.— Тоді порадьте мені людину для технічної допомоги.

— Зверніться до «Фурмана й сина». Але знов-таки від свого імені. Тільки від свого.

Бауер замовк, ніби вичікуючи, щоб напучування глибше запало в мій мозок. Тоді додав:

— Про всяк випадок я дам вам відомості про ту особу, щоб ви солідно притисли її і не дозволили піддатися спокусі. А оце вам ще дещо.

Він витяг із шухляди новий чорно-синій маузер і подав мені:

— Бажаю, щоб він вам не придався.

За півгодини я вийшов на освітлену передвечірнім сонцем вулицю. З протилежного під'їзду появився миршавий сивуватий чоловічок і попрямував паралельним хідником. Мабуть, просто збіг обставин, бо чоловік не звернув на мене ніякої уваги й зник у сусідній вулиці. Збіг, тільки подвійний. Я знаю цього типа, але не можу відразу пригадати — звідки. І мені треба було пройти кількасот метрів у спеці й натовпі, щоб викопати зі своєї пам'яті прообраз шпика: це «подруга» Едіт, чоловік, з яким вона зустрічалася біля кафе в Женеві.

* * *

Підприємство приватного розшуку «Фурман і син» — як і годиться подібній таємничій установі — старанно заховано в глибині справжнього лабіринту старих будинків, прибудов і внутрішніх дворів серед занедбаних позеленілих каналів. Установа міститься в двох приміщеннях. Перше править за приймальню, канцелярію й архів, і в ньому стоять кілька шаф із теками, вкритими порохом, письмовий стіл. За ним — безбарвна секретарка в розквіті критичного віку. Другий зал, куди мене ввели після короткого знайомства, повністю належав Фурманові й синові.

Чоловік із зморшкуватим жовтим обличчям і гачкуватим носом, який зустрів мене, певно, давно відвик од

відвідувачів, бо його живі неспокійні очі виказували явне здивування.

— Ви батько? — запитав я люб'язно, простягаючи руку.

— Ні, я син. Батько помер.

— Прийміть мої співчуття...

— Він помер двадцять років тому, — вточнив Фурман-син.

— Шкода. Але ця неприємність чекає всіх нас.

— Авжеж.

— А поки ми живі, доводиться стикатися з іншими, дрібнішими неприємностями. І я дозволив собі потурбувати вас якраз із приводу такої справи.

Переконавшись, що я забрів сюди не випадково, шеф підприємства нарешті вказав мені жовтою зморшкуватою рукою на продавлене крісло й сам увівся в ще жалюгідніше.

— Як представник певних комерційних кіл, потребую секретних відомостей про одну серію угод... — повів я, міркуючи водночас, чи не з дурного розуму справді забрів у царство порохняви й запустіння.

Фурман слухав мене уважно і без тіні подиву, а тим часом його жваві гострі погляди, немов блохи, стриба-ли по моєму обличчі. Тільки коли я закінчив, його очі заспокоїлися й стали замислені.

— Перевірити можна, — нарешті проказав він. — Але це надзвичайно складно...

— Саме тому я звернувся до вас.

— ...А складні речі коштують дорого, — говорив далі Фурман-син, і вухом не повівши на мій комплімент.

— Дорого — це сказано надто загально, — заперечив я.

Шеф фірми знову поринув у глибокі роздуми, потім назвав цифру, яка справді вимагала корективи. Коригування було проведено після досить пожвавленого торгу, втім, зовсім марного, бо тільки-но я заявив, що відомості потрібні мені через кілька днів, як Фурман одразу ж роздумав:

— Ви вимагаєте неможливого. А за неможливе завжди платять дорожче. Доведеться спішно змотатися туди-сюди, винагородити різних осіб, і що, врешті, залишиться фірмі, крім біганини?

— Гарзд, — поступився я. — Але тільки за двох умов: ніяких зволікань і повна секретність.

— Коли ви маєте справу з «Фурманом і сином», ці уточнення зайві.

— Чудово. Ви зробите мені добру послугу. А тому і я хочу віддячити послугою, до того ж безплатною: не намагайтеся, дорогий Фурмане, одержати два гонорари за одну операцію...

— Ви мене ображаєте...

— Навпаки, зважаю на вашу життєву мудрість. Одначе в даному випадку існує небезпека, що ця мудрість вас підведе. Я вже говорив, що дбаю не про свої інтереси. А люди, інтереси яких обстоюю, мають деякі документи про ваше активне співробітництво з гестапо...

— На ці речі давно вже не дивляться так суворо,— недбало зауважив глава фірми.

— Так, але в Бонні, а не в Голландії, особливо коли йдеться про такі справи, як ваші. Коли все це впливе на світ божий, ваша, Фурмане, діяльність у цій країні вірветься.

— О, моя діяльність і так уже підходить до кінця. Та й нащо нам ворухити минуле?

— А ворухити його чи ні, то вже цілком залежить од вас.

Я встав і хотів був обтрусити плаща, але з делікатності втримався.

— І ще: смерть, як я вже казав, неминуча неприємність, однак не варто її квапити. Еванс...

— Ш-ш-ш! — Фурман застережливо притулив палець до своїх жовтих губів.— Про такі речі не говорять. Краще давайте аванс і увільніть свою голову од зайвого клопоту. Все буде зроблено так, що навіть матиму з вас надвишку.

— Щоб одержати надвишку,— сказав я,— вам треба виконати ще одне маленьке завдання.

— Викиньте зі свого словника оце слово «маленьке»,— пробурмотів Фурман.— Ви робите зовсім не дрібні справи.

— Маєте рацію. Коли взяти до уваги гроші, які я вам заплачу. Мені потрібні ось такі відомості...

* * *

Я повернувся з Мюнхена цього ж ранку, і першим моїм клопотом було знайти «Фурмана і сина», а тому тільки тепер мені вдалося забігти додому. Едіт лежала з ви-

сокою температурою. Вона навіть не помітила мого приходу, запаморочена нападом пропасниці. Її закаляне взуття в передпокої розкрило мені причину несподіваного погіршення.

— Є загроза бронхопневмонії,— сказав лікар, випи-суючи рецепт на антибіотики.

В міру своїх сил я виконав його розпорядження, потім ненадовго пішов у «Зодіак», тоді знову заходився коло ліків і чаю, а вже після того подзвонив до перукаря, тільки от, заклопотаний, набрав не той номер.

Близько п'ятої години вийшов подихати свіжим повітрям і сів під навісом кафе. Вже похолодало, дув смалкий вітер, і за столиками надворі людей було зовсім мало.

Кельнер подав мені каву і пішов. Я дістав сигарети, але не знайшов сірників.

— Чи не можна скористатися вашою запальничкою? — запитав я у чоловіка, який сів до сусіднього столика й заглибивсь у газету.

Він послужливо клацнув запальничкою, а я, за звичаєм курців, подав йому пачку «Кенту».

— Але ж у вас остання сигарета...

— Прошу вас, маю ще повну пачку.

Він узяв сигарету, але не запалив, хоча й міг запалити,— моє коротке повідомлення було сховане у фільтрі.

Я випив каву, залишив на столі монету й, оскільки вітер справді був досить холодний, пішов своєю дорогою.

Повернувся додому надвечір. Едіт стало зовсім кепсько. Вона тяжко дихає й іноді вимовляє нескладні слова. Нескладні, незрозумілі, та, на відміну од подібних ситуацій у фільмах, не викриває ніяких жахливих таємниць. Я викликав лікаря, і невдовзі він прийшов разом з медсестрою.

Незважаючи на ін'єкції, Едіт усю ніч не поверталася до свідомості, й шоки її палали сухим жаром. Я зостався чергувати в кріслі при ліжкові, думаючи про свої справи, зокрема, про те, чи не зібралася моя секретарка покласти край усім моїм підозрам у найрадикальніший спосіб — зникнути назавжди.

Шкода. Хоча, можливо, це був би єдиний безболісний вихід з нашої абсурдної дружби, безболісний для неї, бо вона не відчує, а також і для мене, бо я не буду його причиною. Я вже й так два дні жив з відчуттям,

що втратив цю жінку, тож інша, фізична втрата буде лише формальністю.

Я вже втратив її, а якщо втратив, значить, ніколи не мав. А, власне, таку, як вона, я хотів би мати — і не тільки секретаркою. Отаку — відверту без грубощів, іноді ніжну без надмірностей, охайну і привабливу без дратівливої суєтності, вірну без настирливої нав'язливості, взагалі стриману й необтяжливу — жінку, яку тобі важко було б зненавидіти, бо вона не набридає і не зловживає твоїм коханням. Деякими рисами Едіт нагадує мою попередню подругу Франсуаз, але без її холодності і з меншою дозою цинізму. Дивно, але вона досить таки нагадує мені Франсуаз, і ця схожість набуває раз певного смислу, коли взяти до уваги, що Франсуаз працювала в розвідці.

На світанку пропасниця неначе послабшала, марення припинилися і чоло хворої зрослося дрібними крапельками поту. Серед дня вона розплющила очі й випила чаю, присмаченого неодмінними таблетками. Надвечір знову прокинулася ненадовго, а тоді заснула, і я неспокійно прокуняв у кріслі другу ніч, невесело міркуючи про майбутнє.

Ще й досі все пов'язується з кількома десятками «якщо» — я наче чую з приводу кожного з них певне запитання, і це запитання вимовляється голосом полковника, і здається мені, що обкурений палець впирається мені в груди, а генерал і мій шеф допитливо дивляться на мене. Але ці запитання уже всі відомі, і я маю відповідь на кожне з них і коли сушу собі голову, то зовсім не через те, що хочу будь-що дістати струс мозку, а тому, що боюся пропустити, бува, якесь однеєнєкє «якщо», од несподіваної появи якого все провалилося б.

Наступного дня Едіт покращало, вона рідше засинала й здебільшого просто лежала, слухаючи джазові пластинки, поки я возився з таблетками і краплями і намагався майже силоміць нагодувати її бульйоном, бо їй нічого не смакувало. Іноді вона кидала на мене швидкі погляди, що їх я, заклопотаний хатніми справами або захоплений читанням якогось узятого навмання журналу, зумисно не помічав.

— Ти виявляєш про мене просто незбагненне піклування, Морісе.

— Чому незбагненне?

— Бо люди твого типу ні про що не дбають, крім своїх власних інтересів.

— Тоді і ти входиш до кола моїх інтересів.

— Чого це?

— Поясню, коли видужаєш. А зараз поспи!

Вона склепила повіки, але одразу ж знову розплющила очі.

— А може, в твоїй голові серед багатьох полиць із практичними речами є й якась маленька поличка сентиментальності?

— Все поясню тобі найдокладніше. Спи!

Я притишив музику, залишив горіти лише синю настільну лампу в кутку й уместився в кріслі.

— Ти надто добрий,— почув я тихий голос Едіт,— або дуже вміло прикидаєшся. Ах, як би я хотіла, щоб ти справді був такий добрий...

Ці слова я мав би сказати їй, але хворих треба жаліти, принаймні поки остаточно не минеться криза. Отже, на добраніч, люба, спи спокійно.

* * *

Професія Фурмана, може, й вельми делікатна, але цей чоловік не вміє приховувати свого настрою. Тільки-но переступивши поріг, я з його незвичайно випростаної заляклої постави зрозумів, що він аж сп'янів од успіху. І, щоб позбавити мене й найменшого сумніву, шеф фірми промовив з ледь стримуваним любовострастям:

— Сподіваюся, ви принесли гроші готівкою...

— Про гроші не турбуйтеся. Давайте подивимось лишень, за віщо їх правите.

— За колекцію коштовностей.

Він витяг з кишені дві маленькі пластмасові коробочки, але не дав мені, а тільки показав віддаля:

— Ось мікрофільми в двох копіях, як ми домовлялися. Знімки всіх документів у обох варіантах. Загальна вартість афери перевищує десять мільйонів.

Цифра не справила на мене особливого враження, і я сказав це Фурманові-сину.

— Ви не зрозуміли,— всміхнувся він.— *Різниця* становить десять мільйонів, проценти, та сума, яку Еванс привласнив за свої труди.

— А, то інша річ,— пожвавився я.— Дайте подивитися ці ролики.

— Отже, гроші при вас? — поцікавився Фурман, стискуючи котушки жовтою сухою рукою.

— Гаразд,— зітхнув я і вийняв задалегідь наготовлену пачку банкнотів.— Давайте фільми і забирайте гроші.

Старий подав мені коробочки, взяв пачку і з дивною для його віку спритністю почав лічити купюри.

— Знайдіть-но мені лупу!

Фурман застерезливо підняв руку, мовляв, не заважайте, і, докінчивши лічбу, дістав із шухляди якусь допотопну лупу в позеленілій бронзовій оправі.

Помилки нема. Документи дбайливо зняті й зіставлені між собою — фіктивні й справжні, і різниця на користь Еванса така, що справді варта клопоту.

— Чиста робота,— визнав я, ховаючи фільми до кишені.— А інше?

Фурман одказав:

— А надвишка?

— Надвишка залежить од результатів.

— Результати в межах можливого. Більшого не те що Фурман-син, але й Фурман-батько не міг би вам дати. А майте на увазі, що старий був найпершим асом приватного розшуку.

— Не маю сумніву,— сказав я, аби перебити родинні спогади.— Але перейдімо до фактів.

— Ось вони, мої факти,— відповів глава фірми, знову знишпоривши в кишенях, і вийняв якусь коробочку, цього разу картонну.— А ваші де?

Замість відповіді я поплескав себе по піджаку, де випадав бумажник.

— Юначе,— сказав Фурман,— я справді дуже проникливий, однак не настільки, щоб бачити крізь ваш піджак. Будь ласка, витягніть самі.

— Оце, в коробочці, вичерпує завдання? — запитав я.

— Не повністю,— визнав Фурман. І, помітивши моє розчарування, додав:— Тут бракує тільки одного. Але більшого не міг би зробити і Фурман-старший. Досить сказати, що за оце от я можу просидіти у в'язниці безліч років.

Він не міг би просидіти у в'язниці безліч років з чисто технічних причин, але я досить чемний, щоб нагадувати йому про те. Так несподівано провалилося одне з перших «якщо». Питання тільки в тому, чи остаточно. Я поліз до кишені й витягнув бумажник.

— Гаразд. Скільки?

Після «Фурмана і сина» я зробив візит другій установі, зовсім іншого роду. Треба зібрати врожай з угоди, підготовленої ще з учора. З угоди між мною й фірмою «Мерседес», яка полягала в простому обміні чека на автомобіль, отже, вся торговельна операція забрала в мене не більше тридцяти хвилин і здалася значно дешевшою від жалюгідних мікрофільмів, що лежали згорнуті в моїй кишені.

«Мерседес» був чорний, простий зовні, як і тисячі його побратимів навколо. Але моя амбітність завжди вимагала скорше злиття з масою, і тому мені аж ніяк не потрібна машина завбільшки як спальний вагон і криваво-червоного чи ядучо-зеленого кольору.

Другу половину дня я провів у «Зодіаку». Поки Едіт хворіла, на моєму столі зібралася купа кореспонденції. Я нашвидку переглянув її і коротко доповів Ван-Вермескеркену про дві-три можливі угоди. Виходячи з його кабінету, зустрів голову. Привітався з ним якнайввічливіше, але він одповів мені ледь помітним холодним кивком. Цей чоловік ніколи не був надто чемним, і все-таки з сьогоднішнього його поведження випливало, що він навряд чи забув випадок на віллі. Одне «якщо», на яке я розраховував, провалилось, а друге, якого боявся, підтвердилось. Два уточнення, що змінили всю ситуацію.

Ван-Вермескеркен — людина Бауера, але це нічого не міняє. Що Ван-Вермескеркен людина Бауера — мені було ясно з самого початку. Інакше мене ніколи не допустили б у таке підприємство, як «Зодіак», навіть по лінії його офіційної діяльності. Справді, велетень майже з радістю відрядив мене для перевірки до Болгарії. Однак це було зроблено за вимогою Уорнера й дістало схвалення самого Бауера, якому теж потрібна була ця перевірка. Ван-Вермескеркен — агент боннської розвідки, але з отих глибоко законспірованих, які мусять уникати дріб'язкового ризику. Сан не дозволяє йому самому ходити й слухати. Він ізолюваний у своєму кабінеті, зайнятий важливими справами, а підслухування доручено дрібнішій рибиці — Морісові Роллану.

Рудий велетень — людина Бауера, і все-таки, коли взвтра будь-кому заманеться викинути мене із «Зодіаку», Ван-Вермескеркен навіть пальцем не кивне, й саме через те, що він людина Бауера і йому наказано

дотримуватися глибокої конспірації. Та й загроза з боку Еванса не поменшала.

Й оскільки лихо ніколи не ходить саме, до цієї першої загрози невдовзі приєдналася інша, яка робить першу ще ймовірнішою. За кілька хвилин перед тим, як дзвоник у коридорі сповістив про перехід од ділової активності до особистого життя, Райман з'явився в моєму кабінеті й запропонував подивитися, що діється в кафе на розі. Я не мав нічого проти такої інспекції, незабаром ми сиділи на своєму звичному місці біля вітрини, наказавши прикрасити наш столик пляшкою мартіні. Точилися загальні розмови на взірць «що нового?» та «нічого особливого», аж поки, розігрітий питвом, веснянкуватий нахилився до мене й повідомив:

— Наступного тижня тобі треба буде з'їздити до Польщі.

— Як, звичайно чи...? — вдав я наївного.

— Як ми вмовлялися. Цими днями залагоджу питання з Ван-Вермескеркеном. Шеф уже підготовлений, і я не думаю, щоб він заперечив. Решту беру на себе.

— Аби тільки не було ускладнень.

— Не буде, не бійся!

— Еванс видається мені сердитим...

— Через оте? Дарма. Він уже на другий день усе забув. Належить до тих людей, для яких що було, те загубо! Виняткова особа. Надто ж у п'ятиці.

— Гаразд, Конраде. Вірю тобі. Якщо ми з тобою не віритимемо один одному...

Я подивився на нього прихильно. Він також глянув на мене, а тоді відвів очі. Трапляються моменти, коли й затятий лицемір ніяковіє.

Розмова тяглася, поки було в пляшці, але вже не містила нічого цікавого, якщо не рахувати деяких мудрих Райманових узагальнень щодо взаємин між чоловіком і жінкою.

Коли я повернувся, Едіт не було вдома. Дивна жінка. Мало не поплатилася життям, уставши передчасно з ліжка, а зараз знову за своє. Я розлігся на її постелі, не завдавши собі клопоту світити лампу. Минуло, певно, хвилин із десять, коли я почув на сходах скрадливі кроки та обережне рипіння вхідних дверей. Потім прочинилися двері до кімнати й спалахнула яскрава люстра. Едіт здавлено скрикнула.

— Чого це ти злякалася? — спитав я.

— А навіщо ти затаївсь у темряві?

— Заради економії. Купив сьогодні машину і тепер мушу думати, як розплачуватися.

З несподіванки моя секретарка сплеснула руками, що вийшло досить незграбно, бо вона не фахівець із жестикуляції, й заходилася розпитувати мене про марку, модель і колір і навіть захотіла зразу ж збігти вниз, аби подивитися на мерседес, одне слово, мало не стрибала од ентузіазму. Я ж удавав, що з радістю приймаю цю зливу, що майже в захваті, коли мене дурять, і взагалі й словом не прохопився про те, де вона була. Але моя поведінка — може, через те, що я трохи переграв, — почала її дратувати. Бувають такі жінки — бояться, щоб їх не запитали про щось, і, коли таки запитаєш, неодмінно збрешуть, але як не питаєш, заходяться гнівом і нервують.

— Ти навіть не поцікавився, де я була, — недбало завважила вона, збираючись переодягтися з сукні в пеньюар.

— А нащо цікавитися?

— Бо це твоя звичка.

— Дружба з тобою допомогла мені позбутися багатьох поганих звичок, — одказую з трепетом, бо деяке похудіння після хвороби не відбилося зле на її статури.

Жінка застигла в позі, яку прибрала, щоб одягнути пеньюар, і намірилася щось сказати, але згадала про невидимі магнітофони й тільки звернула до мене погляд, один з тих, що свого часу були звичними для неї, а згодом поступово забуті. А я відповів чистим поглядом великої наївної дитини.

Едіт загорнулася в пеньюар і пішла до буфета.

— Що-небудь питимеш?

— Дякую, вже пив.

Вона повернулася кругом, бо сама не полюбляла міцних напоїв, сіла в крісло біля ліжка, запалила сигарету і знову допитливо подивилася на мене.

— Як минув вечір? Що цікавого?

— Нічого. А в тебе?

Едіт здвигнула плечима, мовляв, не має наміру відповідати на кпини, й мовчки курила. Я робив те саме. І ми сиділи в тиші цієї кімнати, зовні спокійні, майже як подружжя, але обое відчували якусь невидиму третю особу, що всілася поміж нами і не думає забиратися геть, нашу спільну подружку — недовіру.

Жінка розчавила в попільниці недопалок і знову порушила мовчанку, але цього разу тільки поглядом, який неначе промовляв: «На яку розвідку ти працюєш, любий?» — «На ту, сподіваюся, що й ти, люба», — відповідаю тим самим поглядом. «Чи ти вже не віриш мені?» — «Чому? Навпаки!»

І ми сидимо знову, майже як подружжя, й обмінюємося світловими сигналами очей, та, оскільки діалог поміж глухонімих досить утомливий і ти ніколи не можеш бути певен у точному значенні жіночого погляду, я нарешті підвівся, стримано позіхнув і — цього разу вголос — побажав Едіт доброї ночі й приємних снів.

Я повернувся у свої покої на нижньому поверсі, ліг і вимкнув світло, бо з досвіду знав, що в темряві думається краще. Темрява ізолює тебе від усяких дрібниць, які відвертають і розсіюють увагу. Темрява залишає тебе наодинці з самим собою, наскільки людина взагалі може бути самою серед навали видінь і страхів.

Зустріч із Евансом породила в моїй голові одне суттєве питання. Зустріч з Райманом дала відповідь на нього. Є всі підстави розраховувати на швидке й остаточне вигнання із «Зодіаку». Райман дасть мені завдання. Я виконаю його. А після того замість винагороди Уорнер звільнить мене. Що стосується Еванса, він тільки здалеку буде спрямовувати гру. Я міг би, звичайно, не прийняти пропозиції Раймана. Але це тільки примусить Еванса поставити мені мат іншим ходом.

Може, я стаю жертвою власної підозріливості. Може, Еванс і справді забув інцидент або, коли й не забув, лише трохи гнівається. Може, Райман діє так тільки тому, що ми раніше домовлялися, без будь-яких розпоряджень Еванса. Може... Але навряд.

Зараз уже цілком ясно, хто керує всією комбінацією. Отже, неймовірно, щоб Райман діяв без інструкцій Еванса. При цьому поведінка обох — хоча я й не вчитель психології — здається мені зовсім не складною для розуміння. Представника мого фаху може іноді одурити жінка, сказавши «кохаю тебе», але він завше дешифрує приховану неприязнь і лицемірство супротивника. Справа майже очевидна, але навіть коли й не очевидна, раз існує ймовірна небезпека, її слід урахувувати. А не заколисувати себе думкою, що все може обійтись.

Є час для чекання, і є час для дії. Важливо не переплутати їх. Це фатальна граматична помилка. Після то-

го як дочекав більше року, несподівано настає момент, коли один тільки згааний день здатний усе провалити. Хоча дія також не виключає провалу. Все ество моє просто трепетало від думки, що після такої тривалої підготовки операція може піти шкереберть за дві секунди через якусь дурну випадковість. Усе й оцінив, і роздивився, й дослідив, але можливих випадковостей стільки й таких різноманітних, що тебе завжди душить страх, чи не прогавив саме отієї, через яку перечепишся...

Так чи ні, першою корисною справою, яку я сьогодні здійснив за допомогою мерседеса, була прогулянка серед природи задля кращого апетиту. Це наштовхнуло мене на думку лишити копію мікрофільмів разом з моїм мініатюрним шифрованим звітом про все інше в одній глухій місцині, зовсім закутній місцині, в схованці, відомій лише мені та людині, яка забере матеріали й передасть їх у Центр.

І знов уявляю нараду в кабінеті генерала, цього разу, однак, без мене, бо я вже втратив фізичну можливість бути присутнім на будь-яких нарадах. Він мовчить, схиливши голову, й полковник, і мій шеф теж мовчать, поринувши в свої думки, й це надто скидається на хвилину мовчання, хоча ніхто й не згадував цього виразу:

«Та-ак»,— зітхає нарешті генерал, а це означає тільки, що так чи інак, робота жде й слід повертатися до справ.

«Добрий був працівник, хоч трохи і фантазер»,— промовляє немов сам до себе мій шеф.

«Чудовий практик,— уточнює полковник, аби не сказати, що іноді я недооцінював аналізи і розгляди операцій.— Чудовий практик, точно, як Ангелов, і так само, як Ангелов...»

Він замовк, але кінець фрази зрозумілий.

«Випадок з Боевим зовсім інший»,— дещо сухо зауважує генерал.

Мені щоразу здавалося, що в більшості випадків генерал на моєму боці, хоча й не хоче цього виказувати. Він сам, перш ніж стати генералом, пройшов вогонь і воду і досконало знає, що в житті не все так просто, як на нарадах, і що трапляється безліч непередбачених випадків, безліч ідіотських ситуацій, які виникають в останній момент, і напруження, й виснаження нервів, що про них не говорять, але про які кожен знає, чого вони варті, й що хоч до найменшої деталі обміркований план

є основою всього й ключем до всього, та ця основа і цей ключ нічого не важать, коли тобі бракує наснаги перетворити їх у систему обміркованих і точних дій.

«Випадок з Боевим інший,— повторив генерал.— Боев загинув перед самим фіналом. Це мав би бути гарний фінал, однак Боев загинув, і ситуація знов ускладнилась, тільки зараз ми вже маємо досить фактів, щоб продовжувати без зволікань. Заслуга Боева в тому, що, перш ніж піти на ризик, він сумлінно подбав про спадок».

Не знаю, чи генерал говоритиме точно так, і все це, зрозуміло, моя фантазія, але те, що я подбав про спадок,— факт, і той, хто заступить мене, вже не сушитиме голову над безліччю речей, а тільки муситиме провести операцію, іншу операцію, не таку, як моя, а таку, що стане справді гарним фіналом.

«Спи! — сказав я собі.— Тобі вже час на пенсію з цими потойбічними видіннями. Темрява тебе ізолює, й ти краще думаєш, але в темряві все видається зловіснішим. Спи!»

Певно, я таки задрімав і не знати скільки часу спав, аж поки почув у коридорі чийсь тихі кроки. Мабуть, сниться, подумав я, адже неможливо, щоб у коридорі хтось був, бо входні двері замкнені зсередини і ланцюжок накинуто. Але це не гасить отих кроків, спершу неясних і далеких, а згодом зовсім чітких, настільки чітких, що я навіть розрізняю: один крок упевнений, а другий трохи вповільнений, немов людина насилу переставляє ноги. Це Любо,— кажу собі,— Любо так тягне ногу, відколи його поранили.

Це справді Любо, й він одчиняє двері й зупиняється на порозі, немов чекає, щоб я його покликав. Але я тільки кажу йому: «Слухай, що це за фокуси, навіщо ти сюди прешся, коли ти мертвий». А він одказує, що поміж друзів ці подробиці не мають значення, стоїть і дивиться на мене, і я питаю, що він хоче сказати тим, що, мовляв, ці подробиці не мають значення, і чи це не натяк на те, що я теж мертвий, тільки ще не збагнув цього. «Слухай, Любо...» — намагаюсь я напоумити його, але Любо вже нема, хоча на порозі таки стоїть хтось, однак хтось інший, і це Едіт, і цей факт усе пояснює, отже, я помилився у темряві, й вона назвала мене Еміль, а я одрубав — який Еміль? Нема ніякого Еміля, й гарячково думав, чи колись не прохопився перед нею, але не па-

м'ятав нічого подібного, хоча вона продовжувала кликати мене, неначе дражнячи: «Емілю... Емілю... Емілю...»

«Це не гаразд, брате,— кажу собі, розплющивши очі й засвітивши нічну лампу.— Починаеш зовсім здавати».— «Чому здавати?» — відповідаю й тягнуся по сигарету. Це тільки дурні сни, які кожному сняться. Не маю ніякого наміру здавати.

Запалюю «Кент» і в знайомому тютюновому ароматі під м'яким світлом лампи все прибирає своїх звичних рис. Кілька глибоких затяжок. Може, тільки нерви виснажилися од тривалого чекання і тому бринять трохи фальшиво, але під час самої гри вони добре слугуватимуть, нікуди їм подітися, бо все вже вирішено, і я не бачу, чим особливо ризкую.

Чим ризкую? А нічим. Близько сорока років топчу цю землю в усіх географічних напрямках, а декому, траплялося, ще й двадцяти не було. Не маю ані п'ятимісячного сина, ані дружини, ні іншої зачіпки по цій лінії. Жінка — остання — спить нагорі, якраз наді мною, і це справді дороге і дуже близьке створіння, коли не зважати, що зовсім зблизька й досить давно стежить за мною. А що ще? Нічого. Місце мені забезпечено й заброньовано. Хочу сказати — в братній могилі невідомих. У гурті завжди приємніше,— нумо, друзяки, посуньтеся трохи, дайте мені сісти он там, біля того, що в скривавленій панамі.

Розділ дев'ятий

Лихо йде й інше за собою веде. Та якщо прийшло друге, це ще не означає, що не буде третього. Коли наступного дня ми з Едіт виходили з «Зодіаку» на обід, мало не зіткнулися внизу, в холі для відвідувачів, із мукою мого серця — Анною Ферарі. Вбрана за останньою модою — в сукню, яка нагадувала б нічну сорочку, якби не була такою короткою,— вона ходила по холі з гримасою витонченої нудьги, вихиляла стегнами й стріляла на всі боки очима, щоб уловити, яке враження справляє. Цей погляд, нічого й казати, негайно впіймав мене своїм об'єктивом, густо нафарбовані вуста склалися в гримасу здивування, однак присутність моєї секретарки вчасно зупинила вигук, який був готовий злетіти з них:

«О Альбере!»

Через мить по сходах дрібними поважними кроками спустився Моранді, обійшов нас і попрямував до Анни, але все-таки встиг упіймати мій застережливий погляд: «Пильнуй, бо...» Обоє вийшли поперед нас і звернули праворуч, тоді як ми рушили в протилежному напрямку, до ресторану.

— Звідки ти знаєш цю жінку? — недбало запитала Едіт.

— Яку саме?

— Оту, яка хотіла тобі щось сказати, але змовчала.

— Не розумію тебе. Чи не можеш ти конкретніше...

— О, пусте! — одказала Едіт. — Коли ти зразу не відповів, значить, готуєшся збрехати. А мені не хочеться слухати брехні.

— Ти, видно, ще не зовсім одужала, — зауважив я лагідно.

— Моя найсерйозніша хвороба — це ти: багатозначне мовчання, допитливі погляди, підозріння...

Я збирався щось відповісти, однак вона випередила мене спалахом принадної жіночої одвертості:

— Скажи, Морісе, чому все між нами зненацька зіпсувалося? Було так гарно, а потім несподівано зіпсувалося...

— Потім? Коли «потім»?

— Хочу сказати, після твоєї мандрівки до Мюнхена.

— Після мандрівки до Мюнхена я провів три доби коло твого ліжка.

— Знаю й глибоко тобі вдячна. Але це не змінює становища. Мені здається, що ти уникаєш мене, що не віриш мені.

— Вигадки.

— Увечері ти навіть не запитав, де я була, — згадала Едіт.

— Навіщо питати, коли й так знаю.

Жінка кинула на мене швидкий погляд.

— Що ти знаєш?

— Знаю, що ходила до перукаря. Я ж не сліпий.

Відповідь мусила б звучати заспокійливо, проте я не певен, чи справді вона звучала так для Едіт. Ми мовчки перейшли мостом на той бік каналу й подалися понад берегом. Ще кілька кроків — і вийдемо на пожвавлені вулиці. І раптом несподівано й ніжно прозвучало в моїх вухах невимовлене звечора запитання:

— Скажи, Морісе, на яку розвідку ти працюєш?

Я відказав готовою відповіддю:

— На ту, сподіваюсь, на яку й ти, люба.

— Ти знаєш, я все тобі розповіла.

— На жаль, не можу тобі відповісти тим самим, мені нема чого розповідати.

— Так. Ти просто не віриш мені. Інакше використав би мене принаймні як помічницю.

— Ти справді дуже корисний помічник.

— Облиш,— сказала вона роздратовано.— Я шкодую, що взагалі розпочала цю розмову. Аж ніяк не хочу тобі набридати.

Я не став заперечувати, бо саме вийшли на гомінку вулицю, де був наш ресторан. Ясно, що Едіт ходила на побачення із сивим і прикрила це візитом до перукаря. Сюди, певно, слід додати і якусь побіжну розмову з Дорою Босх. Ця моя комбінація з Дорою Босх не відзначалась особливою вишуканістю, і можна було сподіватися, що Едіт про щось довідається, але в цей момент я не мав певних підстав підозрювати Едіт і часу для вишуканіших дій. Зараз мені також бракує часу, і я не збираюся виправдовуватись і стимулювати ілюзії моєї секретарки, ніби вона спіймала мене на гачок. Едіт також одна з небезпек, однак поки ця небезпека реалізується, завдання мусить бути виконане, а коли ж ні, отакі подробиці, як Едіт, уже не матимуть для мене ніякого значення.

Ми ввійшли до ресторану, я галантно допоміг жінці зняти плащ і повісив його разом із своїм на вішалку. Але коли ми пішли до вікна, там, за нашим столом, сиділа інша пара.

— Наші місця зайняті,— зауважила Едіт.

— Надто рано...— одказав я.

Вона глянула на мене, однак нічого не відповіла, і ми сіли за інший столик.

По обіді я вирішив, що, коли Едіт ходила до перукаря, я також можу піти до свого. Ці перукарі... За годину, дорогою до перукарні, мені заманулося випити кави, й оскільки сезон відпочинку на терасах віддавна минув і гострий вітер, змішаний з водяними бризками, дув так, що разом із капелюхом міг занести й тебе самого, я увійшов у затишне кафе, повісив плащ на вішалку й уместився в м'якому шкіряному кріслі.

Кава була гарна, й, з огляду на кліматичні умови, я повторив замовлення. А тоді подався до перукарні.

І вже на вулиці мусив визнати, що трапилася маленька неприємність; плащ на мені був не мій. З першого погляду він точно такий, як і мій, тому я й помилився, одначе, на відміну од мого, цей мав у кишені записочку. Дещо зовсім особисте. Щось подібне до дрібної довідки з приводу однієї близької особи.

* * *

Сказати, що йде дощ, означає повторюватися. Але цього вечора лило як з відра, й «двірники» ледве вправлялися з потоками води, які били в лобове скло, а сліпучі промені фар уже за два метри перед машиною перетворювалися на якесь непрозоре молочне сяйво. Добре, що шлях мені відомий, — не раз долав його пішки, — але справа в тім, що, коли йдеш пішки, речі мають один вигляд, а коли їдеш машиною — зовсім інший.

Іду тихо-тихо, щоб не перекинутись на поворотах і не прогавити потрібну розвилку. Нарешті ледве розрізняю вузьку занедбану дорогу з темною масою великих дерев. Заводжу туди машину заднім ходом, щоб зручніше було виїхати, ставлю її на узбіччі, вимикаю фари й рушаю далі пішки.

Баржа — друга праворуч — стояла не далі як за двісті метрів, і все-таки поки дійшов до неї, був мокрий як хлющ. Я перескочив на палубу, проробив одну швидку запобіжну операцію, потім безшумно зійшов трьома сходинками до дверей і, не постукавши, натиснув ручку.

В приміщенні горіла слабенька жовта лампочка. Ван-Альтен сидів за столиком в такій самій позі, як я бачив його востаннє, тільки не їв, а роздивлявся якийсь каталог. Каталог стандартних вілл, наскільки я міг судити віддаля з фотографій. Чоловік різко закрив каталог і підвівся так рвучко, неначе збирався волати на поміч.

— Я, здається, налякав вас, — мовив я англійською мовою. — Видно, забув постукати...

— Що вам треба? — неприємно запитав Ван-Альтен, і рука його потяглася до телефону.

— Майте терпіння. Тільки найперше хочу попередити вас про дві речі: ніякого гвалту і ніяких спроб зв'язатись із зовнішнім світом. Телефон обірвано, а на пістолеті, як бачите, є глушитель.

По цих словах я здалеку показав йому зброю, розраховуючи на те, що він читав балістичні посібники. Потім

підійшов до віконця і задля більшої інтимності опустив фіранки. Але створити затишок у цій плавучій клуні— марна річ. Помешкання похмуре, обставлене жалюгідними меблями, в межах найбільш потрібного. Просто дивно, що людина, яка, коли вірити пліткам, одержує креслову платню, тулиться в такій норі.

— Що вам од мене треба?— так само неприязно, але вже стриманіше спитав Ван-Альтен.

— Хочу зробити вам одну пропозицію. Можете її прийняти або ні, але вислухати мусите.

Він не відповів і продовжував стояти так само напружено, мало не впираючись головою в стелю.

— Може, сядемо, га? — запропонував я.

Ван-Альтен сів на своє місце і машинально відсунув каталог. Я опустився на стілець по другий бік столу, тримаючи пістолет так, щоб він був готовий до будь-яких несподіванок, і досить далеко від свого співрозмовника, щоб лишався недосяжним для його кістлявих рук.

— Ви, певно, здогадуєтесь, що йдеться про архів. Мені потрібні певні довідки.

— Який архів?— питає Ван-Альтен мертвим голосом.

— Отой, який вам довірено. І особливо — другий, ультратаємний.

— Нічого не знаю про такий архів.

— Хіба? В такому разі що ви робите по десять годин на день у приміщенні над кабінетом Еванса?

— Спитайте в Еванса.

— Це буде пізніше. Зараз мова про вас.

Чоловік не захотів відповісти. Він сидів нерухомо, зціпивши кутасті вперті щелепи, і тільки погляд його підозріливо перебігає з пістолета на моє обличчя і назад.

— Слухайте, Ван-Альтен: годі марнувати час на брехні й крутість. Ви досить розумний, аби збагнути, що коли хтось приходить до вас із пістолетом, його важко одшити безглуздими вигадками. Дозволите?

Це запитання стосувалося сигарети, бо я примірявся запалити, не користуючись правицею, зайнятою пістолетом. Ван-Альтен і цього разу втримавсь од відповіді, тож я вирішив запалити на свій розсуд. Глибоко затягся й спитав, дивлячись чоловікові просто в вічі і навіть трохи межі очі, точно в перенісся.

— Ну, то як? Гроші на віллу вже є?

Чоловік мовчить, але погляд його стає ще неприязнішим. Наскільки це взагалі можливо.

Я вдихнув ще одну порцію диму і не зводив з голландця погляду.

— Ви маєте себе за мудреця, Ван-Альтен. Але якщо спитаєте мене,— ви наївний, наче дитина.

— Я не питаю вас.

Людина починала дратуватися. Це вже ліпше, ніж нічого.

— Ви дозволили втягти себе до гри, в якій од самого початку вам було визначено програшне місце. Ви втекли під час війни до Америки, а пізніше, оскільки ледве трималися на поверхні, спокусились обіцяною доброю платнею й забезпеченим майбуттям. Але ваше майбуття отут, Ван-Альтен. І, кажучи «отут», маю на увазі не баржу, а дно каналу.

Голландець і досі мовчить, але погляд його вже не бігає туди-сюди, а втулений у стіл. Людина слухає.

— Ви, напевно, не гірше за мене знаєте, як скінчив ваш колега Ван-Велі. Ваш кінець нічим не різнитиметься від кінця Ван-Велі, хіба тільки місцем утоплення. Ви живете, як справжній монах, заощаджуєте й останню копійку, щоб реалізувати виплекану мрію. Але цю мрію ви ніколи не здійснисте, бо через оту свою роботу ви надто багато знаєте, щоб вам дозволили спокійно піти звідси. Люди, які знають надто багато, рідко вмирають у своїй постелі.

Чоловік поволі підвів очі.

— Все це обходить мене, а не вас.

— Правильно. Але цікавить і мене, оскільки дає мені можливість торгуватися. Я не з учорашнім дощем упав на землю і знаю: послуги роблять за послуги. Ви вже чули, що мені потрібно. Зі свого боку я розумію, що потрібно вам, аби врятувати шкуру й реалізувати свою мрію. Лишається тільки здійснити обмін.

— Балакайте самі до себе,— зневажливо кинув Ван-Альтен.— І грайте в торгівлю самі з собою. Я нічого вам не пропоную і нічого од вас не хочу.

— Це питання часу, Ван-Альтен. Добренько поміркуйте і самі зрозумієте, що угода становить обопільний інтерес.

— Гарзд. Дайте мені час. Лишіть мене подумати.

— Звісно. Коли на кілька хвилин, нам нема чого сперечатися.

— Людина не робить фатальних рішень за кілька хвилин. Особливо під дулом пістолета.

— Шкодную. Але якщо ви надумали вкоротити собі віку, я не маю ніякого бажання складати вам товариство. Не вважайте, що я повернуся додому й чекатиму, поки ви доповідатимете Евансу. Рішення, яким би воно не було, ви мусите ухвалити ще цього вечора. Я допоможу вам роз'ясненням: про суму не сперечатимемось. Її буде сплачено двома частинами — при домовленні й після виконання завдання.

— Ви вдаєте, що рятуєте мене від можливої загибелі, а в той же час прирікаєте на іншу — абсолютно неминучу і швидку,— неприязно зауважив голландець.

Ця фраза вже звучала конкретніше. Параліч упертості порушено хаосом думок, і в голові почалися пошуки якогось виходу,

— Навпаки, вказує вам єдино можливий порятунок,— заперечив я.— Світ великий, і в ньому безліч затишних куточків. Якщо до обіцяної суми додати ще й нову личину, ви матимете всі умови для спокійної старості.

«— А якщо я відмовлюсь?

— Ви не зробіте цього,— відповів я лагідно.— Ви любите життя, хоча й живете, як аскет.

— Вас підіслав Еванс,— несподівано докинув голландець.

Це звучало не дуже розумно. Якщо не було сказано навмисне.

— Ні, Ван-Альтен. Ви знаєте, що Еванс не підсилав мене. Якщо Еванс має сумніви, він може перевірити вас у делікатніший спосіб. Хоча, як на мене, він навряд чи витрачатиме час на перевірки.

Чоловік знову втупив погляд у стіл. Кілька хвилин сплигло в мовчанні. Хай покрутиться вентилятор у його голові. Хай дійде висновку, переконається, що сам дійшов його, без тиску зовні.

Нарешті чоловік підвів очі, кинув на мене гострий погляд:

— Сто тисяч!

— Гульденів?

— Сто тисяч доларів.

Дорого. Далеко дорожче, ніж угода з Моранді. Але кінець завжди буває дорожчим за початок. Та й, зважаючи на те, що ця сума є мрією цілого життя, сто тисяч доларів не так-то й багато. Власне, коли щось і примушує мене замислитись, то зовсім не сума, а швидкість, із якою ухвалено рішення. Перехід од рішучої відмови

через вагання до остаточної угоди відбувся занадто динамічно, як на мій смак.

— Гарзд. Я ж обіцяв вам не торгуватися. Але ви навіть не запитали, що мені потрібно.

— Ви вже сказали.

— Тільки в найзагальніших рисах.

— Тоді поясніть.

— Дякую. Проте дозвольте мені найперше дати вам одну пораду: не вдавайтесь до тактики, до якої вдалася б звичайна людина за ваших обставин: «Зараз я пообіцяю цьому типові зорі з неба, щоб задурити його й урвати п'ятдесят тисяч доларів, а завтра розповім усе Евансові й, певно, дістану щось і від нього». Єдине, що ви одержите від Еванса,— кулю, од якої, гадаєте, врятувалися.

— Не залякуйте мене. Ці речі мені відомі.

— Тим краще. Вам слід знати й ще дещо: коли людина виконує такі завдання, як я, вона діє не сама. Одна лише спроба усунути мене поставить вас під удар цілої організації.

— І це мені відомо,— з легкою досадою відказав голландець.— Ви людина Гелена.

— Чому ви так думаєте?

— Бо згадав, у чому вас підозрювали з початку. Йдеться про деякі ваші угоди з однією німецькою фірмою. Ви людина Гелена.

— Гелена чи будь-кого іншого — не має значення,— відповів я ухильно.— А тепер щодо самої послуги: дайте мені ключі від сейфа.

— Ви збожеволіли! — вигукнув із непідробним здивуванням голландець.

— Можливо. Але ви на тому нічого не втрачаєте. Гроші, які одержите, надруковані не в будинку для божевільних.

— Але ключі не в мене.

— А де ж?

— Ключі зберігаються в певному місці в кабінеті Еванса.

— Тоді винесіть їх.

— Та послухайте, невже ви справді думаєте, що ці ключі я можу виносити і вносити, коли мені заманеться?

— Я нічого такого не думаю. Навіть гадаю, що в мене

є певні відомості з цього питання. Тільки зараз запитую вас я.

— Я допізна залишаюся в архіві тоді, коли Еванс до- ручає мені позачергову роботу...

— А саме?

Голландець замовк, певно, щоб вигадати відповідь, але я grimнув:

— Ван-Альтен! Без пауз! Що за «позачергова робо- та»? Дешифрування?

Він кивнув.

— Тоді чому «позачергова? Ви повинні мати безліч такої роботи щодня.

— Зовсім ні,— заперечив чоловік.— Мені дають лише деякі спішні шифрограми, які особливо цікавлять Еван- са. Інші пересилаються без дешифровки.

— Куди пересилаються?

— Про це запитайте в шефа. Я не в курсі.

— А ключі?

— Ключі залишаю в секретному сейфі в кабінеті Еван- са, що замаскований за старовинною картиною. Сейф прочинений. Коли покласти ключі всередину і зачинити його, він автоматично замикається, а спеціальний меха- нізм, до вашого відома, з точністю до хвилини фіксує час, коли замкнуто сейф.

— Однак протягом якогось часу ці ключі все-таки у вас.

— Та облиште ці ключі! — роздратовано відповів гол- ландець.— Невже ви не розумієте, що безпека секрет- ного архіву, якщо він справді секретний, не може грун- туватися на одному-єдиному елементі. В цьому випад- ку ключі — лише один з багатьох елементів.

— Я це знаю. Не вчіть мене. Хто чергує внизу, при вході?

— В усякому разі, не портьє.

— А хто?

— Хто-небудь з людей Еванса.

— А нагорі, в архіві?

— В архіві немає нікого.

— Там завжди світиться.

— Світиться, але нікого немає. Світиться для таких, як ви... які вважають, що надибали приміщення, поки- нуте напризволяще...

— Яке сигнальне обладнання поверху?

— Загальне для всього будинку.

— Оте, що контролюється зі столу Дори Босх?
Голландець кивнув.

— А яка комбінація?

— Що за комбінація?

— Ван-Альтен! — гаркнув я.

Він здригнувся, — почасти від мого несподіваного крику, почасти від зверненого на нього дула, — й машинально видушив:

— *Мотор.*

— Брешеш! — знову grimнув я. — Все, що знаєш ти, знаю і я. І коли запитую тебе, то тільки для того, щоб перевірити. Комбінація складається з шести літер і дванадцяти інтервалів.

— Тепер ви не вчіть мене, — ображено відповів Ван-Альтен. — Комбінацію я знаю краще за вас, бо чотири рази на день складаю її. М-о-т-о-р у множині, з «с» на кінці*.

— А порожні інтервали?

— Три, два, один. Один, два, три. Між усіма літерами.

— Гаразд. Перевіримо це разом.

— Та ви здуріли! Просто здуріли! — майже в розпачі вигукнув голландець. — Кажу вам, ви туди й не пройдете. Єдина можливість — скажіть мені точно, що вас цікавить. Я все з'ясую і винесу вам відомості.

— Е, ні! Цього не буде. Ви знаєте, що люди мого фаху страшенно недовірливі. Документи, які мені потрібні, я мушу побачити на власні очі, розумієте?

Ван-Альтен мовчить і щось обмірковує. Сподіваюсь, не на шкоду мені.

— Тоді є інша можливість, остання, але дуже ризикована.

— Кажіть, там побачимо.

— Увійти до секретної кімнати, коли я там. На півгодини, не більше.

— Коли саме?

— Коли Еванс накаже залишитися після роботи. У таких випадках, перш ніж вийти, я викликаю чергового знизу, і він замикає поверх Еванса. Ви прийдете раніше, заберете ваші клятві відомості, потім повернетесь у кабінет, а коли я викличу чергового, скористаетесь з паузи, щоб непомітно вислизнути.

* Motors.

- Це вже скидається на проект. А в чому ризк?
- Ризк — це Еванс. Він може випадково повернутися. Таке трапляється рідко, але трапляється.
- Ну, а коли повернеться?
- То вже ваш клопіт. Не я заварюю кашу.
- Де ви могли б мене заховати?
- Ніде.
- Як «ніде»? А горище?
- На горище нема сходин. І взагалі ляда забита.
- А чи нема в тій секретній кімнаті якоїсь шафи чи комірчини?
- Коридорчик до туалету. Але це не схованка, бо Еванс може зазирнути.
- Ну, гаразд. Ризк буде на мій рахунок.
- Ви так думаєте...
- Тільки на мій рахунок,— повторив я.— Якщо Еванс прийде, поки я матиму з ним справу, ви вислизнете.
- Ван-Альтен стулив губи в якусь похмуру посмішку, але нічого не сказав. Як на мене, коли й існує ризк, то швидше поза операцією.
- Звісно, я не гарантую, що все це станеться вже завтра,— зауважив голландець.— Треба вибрати зручний момент.
- Добре. Але майте на увазі, що я не можу місяцями чекати цього зручного моменту.
- Я також. У тому становищі, в яке ви мене поставили...
- Ви ніколи не були в ліпшому становищі: за крок од щастя. Пильнуйте лишень, щоб не зробити цей крок у протилежному напрямку. Від моменту, коли я піду звідси, і до моменту завершення операції ви перебуватимете під наглядом.
- Тільки не лякайте мене,— огризнувся Ван-Альтен.
- Ви забули сказати, яким чином подасте мені знак.
- Подзвоню до вас внутрішнім телефоном точно о п'ятій десять і скажу: «Вибачте, помилка». Втім, ви теж дещо забули. Гроші при вас?
- Ні, але маю чекову книжку.
- Я не бажаю возитися з чеками. Це значить залишати свій підпис у банку.
- Яке це має значення? Адже коли я дам вам гроші готівкою, ви все одно підпишете розписку!
- Ніяких чеків і ніяких розписок! — грубо відрубав Ван-Альтен.— Я не дам вам документів у руки.

— Та послухайте, не міг же я вештатись по місті з напханими кишенями.

— Раз ішли на такі торги — мусили мати й гроші.

— Звідки я знав, що ви заправите таку суму! Маю при собі двадцять тисяч.

— Давайте!

Я витяг з обох бокових кишень дві пачки по десять тисяч і жбурнув на стіл. Ван-Альтен узяв їх з удаваною недбалістю, проте, перш ніж заховати, швидко й спритно розпакував бандероль, щоб пересвідчитися у змісті пачок. Потім, захоплений новою ідеєю, додав:

— Дайте мені чек і на решту тридцять тисяч.

— Згоден. Тільки відсуньте трохи свій стілець, бо ви мені заважаєте.

Він зрозумів і без заперечень одсунувся від столу. Я перекинув пістолет у ліву руку й заповнив чек.

— Попереджаю, за другим внеском зажадаю з вас розписку на всю суму,— сказав, подавши йому чек.— Тоді вам уже нічого буде боятися.

— За умови, що нарахуете мені вісімдесят тисяч готівкою.

Цей чоловік у фінансових операціях ще важчий, ніж Фурман-син. Питання в тому, чи буде він такий же надійний.

— Гадаю, ви не збираєтесь виходити цього вечора,— пробурчав я, вставши і сховавши пістолет.

— Куди мені йти до дідька?

— Я нічого не маю на увазі, але надворі страшна злива. Ви повинні берегтися застуди. І взагалі ці дні мусите дбати про своє здоров'я.

По тих словах я кивнув голландцеві і вийшов.

Надворі справді перішив дощ.

* * *

Єдине, що я можу сказати про весь наступний день,— це те, що того дня не сталося нічого вартого уваги. Якщо я сподівався, що один тип із блідим обличчям і в темних окулярах прочинить двері, аби запитати: «Як ся маєш?» — і всадити в мене кулю, мені довелося розчаруватись. Ніхто не з'явився, навіть Райман, і години спливали цілком у зодіаківському стилі — сповнені праці й мовчання, в діловій канцелярській обстановці, що пахтіла мастикою для підлог.

Точно о п'ятій, коли електричний дзвінок у коридорі нагадав нам, що на цьому світі, крім канцелярської роботи, є ще й інші втіхи, Едіт підвела голову од книжки й запитала:

— Ходімо?

— Йди сама. Я ще трохи залишуся,— відказав, не підводячи очей з паперів, якими завчасно закидав свій стіл.

Жінка знизала плечима, мовляв, як хочеш, поправила зачіску, взяла рухоме майно — сумку, парасольку й плащ — і пішла. Залишатися було не в моїй звичці, але вона, очевидно, сприйняла це як черговий вияв одчуження між нами, що ставало дедалі виразнішим протягом останніх днів.

Я почекав до десяти хвилин на шосту, потім прибрав усі папери, помулявся ще трохи. Але ніхто не дзвонив, щоб сказати мені: «Вибачте, помилка».

Наступного дня все повторилося майже без змін. Позавтра — теж. Так минуло ще кілька днів. Едіт звикла повертатися додому сама і вже навіть не пропонувала йти разом, а мовчки рушала, як тільки в коридорі прозвучить дзвінок. Вона виявляла такт не тільки о п'ятій, але і в обід, переконана, що я демонстративно уникаю її. Тим краще — це звільняє мене від необхідності вигадувати пояснення щодо моєї несподіваної пристрасті до канцелярської роботи.

Мене ж непокоїло те, що й підбадьорювало: брак різких змін у ситуації. Ван-Альтен, може, й дотримав слова і не розпатякав про мій вечірній візит на його баржу. В такому разі, певно, вичікує найзручнішого моменту. Проте не виключено, що Ван-Альтен прохопився. Те, що ніхто не вистрелив мені в живіт і не переїхав машиною, ще не є гарантією щасливого кінця. Мое становище, звісно, не таке, як було в Любо, але це не означає, що мені краще. Любо ліквідували швидко й без церемоній, бо намір викрити його провалився і було ясно, що, коли Любо й дізнався дещо, він перебував на периферії усїєї історії. А я — не на периферії. Я працюю понад рік у самій святая святих Центру, й Еванс мусить бути ідіотом, думаючи, що за весь цей час я нічого не довідався й нічого не передав тим, хто мене послав. Отже, якщо мені судилася гвалтовна смерть, вона навряд чи настане без жодних попередніх формальностей, аби з'ясувати, що саме я знаю, що мені вдалося передати і кому.

Досі мені здавалося, що за мною не стежать, і це мало б заспокоювати, коли б то не було тільки враженням. Існують форми спостереження, що їх важко виявити, і слід припускати, що люди Еванса застосовуватимуть саме такі форми, коли дичину не варто полахати завчасно. Стіни, поміж яких живеш, мають вуха, вікна, повз які проходиш, мають очі, і той факт, що за тобою ніхто не плентається, ще ні про що не свідчить. Кінець кінцем, навіщо за тобою стежити, якщо попередньо відомо, коли і як тебе можна спіймати на місці злочину. Не виключено, що зволікання Ван-Альтена — це тільки замасковане обмірковування, як мене краще взяти.

Не виключено. І навіть дуже ймовірно. Але цей ризик уже задалегідь розрахований в усіх його варіантах і прийнятий, як елемент гри, як ухвалено й рішення — вдарити першим. Це правило — бити першим, коли бій так чи так стає неминучий, — дуже корисне правило, і я засвоїв його ще замолоду разом з усіма його гарними і поганими сторонами.

Бити першим — це добре, але тільки коли маєш перед собою боягуза або коли твій удар такий, що не потребує повторного. Інакше ти розкриваєшся, і нічого більше. Інакше мусиш шукати вихід не в ударі, а в тому, як би його уникнути.

І все-таки, коли іншого виходу бракує, а бій неминучий, найкраще бити першому. Що я і робив.

* * *

Якраз тієї миті, коли я глянув на годинник, задзвонив телефон. Підняв трубку і почув довгосподіване дурне речення:

«Вибачте, помилка!»

Виходжу в коридор і нечутно рушаю до кабінету Еванса. Сходи розташовані точно посеред коридора. Якщо мене перестрінуть перш ніж я дійду до них, наслідком буде згаяний час. А по той бік сходів пересування коридором пов'язане з більшою небезпекою, бо я не зможу дати ніякого переконливого пояснення щодо присутності в цій частині будинку, та ще й у такий час. Але зараз нема коли думати про безпеку. Період обдумувань закінчився.

Коридор видався нескінченно довгим і двері обабіч — численнішими, ніж будь-коли досі, але я йшов неквапно,

силкуючись не дуже рипіти лінолеумом. Перетнувши порожню чекальню, де стояв стіл Дори Босх, я зайшов до кабінету голови і тихо зачинив за собою двері. Дверцята ліворуч трохи прочинені, але цього досить, щоб помітити сходи, які ведуть нагору. Я піднявся ними й опинивсь на четвертому поверсі.

Хоч це була кімната моїх мрій, секретний архів мав простий вигляд. Дві металеві темно-зелені шафи на папери, великий сейф такого ж кольору, затулені віконницями вікна, маленькі двері до туалету й старий письмовий стіл, за яким у напруженій позі сидить Ван-Альтен.

— Сейф одімкнений,— тихо сказав голландець.— Тільки не гайте часу.

— А шафи? — запитав я, відчинивши масивні двері сейфа.

— Й вони відімкнені, але в них тільки торговельні документи. Покваптеся, прошу вас!

Якщо Ван-Альтен тільки вдає знервованість, тоді він великий актор. Але його хвилювання, навіть коли й щире, ще не може заспокоїти мене, бо причин для страху скільки завгодно. Так чи інак, доля цієї людини повністю в її власних руках, чим, наприклад, я похвалитись аж ніяк не можу.

Досьє, що цікавили мене, справді були в сейфі. Це не стоси тек, але, зважаючи на те, що відомості записано дуже дрібним шрифтом на зовсім тонкому папері, їх за обсягом таки чимало. Я переніс теки на стіл і вийняв з кишені мініатюрний фотоапарат.

— Допоможіть мені, щоб швидше закінчити,— прошепотів я Ван-Альтенові.

Голландець покійно став гортати досьє аркуш за аркушем, поки я, зіпершись ліктями на стіл, працював фотоапаратом.

— Невже ви хочете все зняти? — запитав чоловік, ледве стримуючи своє нетерпіння.

— Роблю це тільки заради вас,— пробурчав я.— Щоб не довелося вдруге турбувати вас.

Робота нібито нічого не варта, але все-таки забрала в нас понад годину. Чим ближче до кінця, тим неспокійнішим ставав голландець і тим частіше я мусив на нього гримати:

— Краще тримайте теку!

— Не гортайте по два аркуші зразу!

— Кінець! — нарешті проказав я, ховаючи апарат з останньою плівкою.

— А гроші? — запитав голландець.

— Чек можете одержати зараз. Гадаю, ви вже перевірили мій рахунок у банку.

— Мене не цікавить ваш рахунок. Я вже казав, що мені не потрібні чеки!

— Тоді завтра ввечері принесу вам решту вісім пачок.

— До завтрашнього ранку ви вже змиєтесь,— огризнувся архіваріус.

— Я вважав вас розумною людиною, Ван-Альтен, а ви в останній момент розчаровуєте мене. Невже ви не розумієте, що коли б я втік, то наполовину провалив би своє завдання, бо це відразу викликало б підозріння й контрзаходи. Мені довелося б тікати тільки в тому разі, коли б ви мене зрадили, а ви не збираєтесь мене зраджувати. Чи не так?

— Звісно, ні! — відразу одказав голландець.— І все-таки ви можете втекти.

— Кажу вам, що завтра ввечері я доставлю вам гроші додому. Що ще?

— Я не хочу, щоб ви їх приносили додому. Покладіть їх у чемоданчик і лишіть на вокзалі: шафа 295. Ось вам ключ.

— Ще краще,— кивнув я і взяв ключ.

— Тепер ідіть у чекальню на другому поверсі. Тільки-но почувете, що черговий піднімається нагору, негайно зникайте.

— Сигналізація при виході?

— Все зроблено, йдіть! Чи ви хочете, щоб мені нерви луснули?

Мій відступ пройшов без ускладнень. За п'ять хвилин я вже простував під дощем понад сонними водами каналу. Сутеніло, але було ще досить видно, і я, завертаючи за ріг, помітив якогось чоловіка метрів за сто позад себе. Випадкові перехожі, навіть на такій безлюдній вулиці, річ загалом звичайна. Однак невеличка перевірка ніколи не завадить. Я попрямував до гамірливої Калверстрат. Коли чоловік цікавиться мною, він мусить наздогнати мене біля повороту на Калверстрат, щоб не загубити в натовпі.

Так і сталося. Мигцем глянув і переконався, що мій нелегальний супутник не належить до людей Еванса. Це був сивий приятель Едіт.

Розділ десятий

Твердячи, що в мене нема ніякого наміру тікати, я кажу самісіньку правду. Хоча і в мені, як і в більшості людей, таїться істота, готова негайно ж зникнути. «Завдання виконано, мікрофільми в тебе в кишені, більше нічого не визнаєш, навіть коли стовбичитимеш тут цілий вік. Чого ти ще ждеш? Щоб тебе випотрошили?» — такі от, коротко, міркування згадуваної істоти. Дуже логічні на перший погляд, що не заважає мені лишити їх без уваги, бо це логіка страху.

Ван-Альтен, однак, не вірить мені. І чоловік, який зараз плентається за мною, також мені не вірить. Він уявляє, певно, що я намірився вдатись бозна до чого, і хоче за всяку ціну бути в курсі моїх учинків і, мабуть, цілком переконаний, що я не підозрюю його присутності.

Продираючись крізь натовп на Калверстрат і роздивляючись на освітлені вітрини, я справді обміркував одне починання, точніше, два, й не міг вирішити: зайти перекусити в снейк-бар у кінці вулиці чи пограти в піжмурки зі своїм переслідувачем. Я зненацька звернув у вузьку темну вуличку, що з'єднує Калверстрат із Рокін, вскочив у якийсь під'їзд, вибіг на першу площадку й визирнув у віконце. Через дві хвилини помітив сивого — він поозирався на розі, а тоді поспішив до Рокін.

Якщо сивий не прихильник довгої біганини, він зробить побіжну перевірку на бульварі, а потім подасться до єдиного місця, де може майже напевно здибати мене, — до мого житла. Тому я вирішую випередити його й позбавити задоволення діждатися мене при вході.

Повертаюся додому, без особливого жалю пожертвувавши вечерею, тихо, щоб не турбувати Едіт, піднімаюсь у свою квартиру і так само безшумно замикаюся, педантично накинувши защіпку зсередини. Крізь вікна ллється світло од вуличних ліхтарів, і це дозволяє мені перевдягтися, не марнуючи електрики, й зайняти найзручнішу для роздумів позу — суворо горизонтальну.

Світні стрілки годинника показували без чогось там дванадцять, коли на сходах зашаруділи обережні кроки. Але це не кульгаві кроки з мого марення. Трохи згодом у двері постукали, і я почув голос Едіт:

— Морісел!

«Навіщо я тобі знадобився?» — спитав я подумки.

Дужчий стукіт і голосніший оклик:

— Морісе!

«Та чую»,— відповів я так само подумки.

— Морісе, любий, одчини на хвилю!

«Пізніше»,— кажу кодом телепатії.

Але жінка, певно, не тямиться на телепатії:

— Морісе, мені недобре, відчини!

Й оскільки я не відчиняю і не виявляю ознак життя, жінка вдається до самообслуги й натискує клямку. На жаль, усупереч моїм звичкам, цього разу двері замкнені.

Мало не в цю хвилину всвідомлюю, що Едіт не сама. В коридорі почулося шепотіння, з якого я не міг уловити жодного слова, зате почув красномовний скрегіт одмички в замку. Чоловік, певно, тямущий, бо відмичка впевнено клацнула і повернулася. Знову натискають клямку. І знову розчарування. Цього разу шепіт виразніший:

— Накинув зашіпку зсередини.

Пауза. Обережні, дуже обережні кроки. І тиша.

Про всяк випадок наступного ранку я встав на годину раніше, ніж звичайно, і вийшов також на годину раніше. Коли після тривалої прогулянки прийшов у «Зодіак», Едіт була вже на своєму посту за маленьким столиком і зосереджено клацала на машинці. Жодного слова про нічне нездужання, взагалі ані слова, крім сухого привітання та службових реплік.

В обід до мого кабінету зазирнув Райман і запропонував довідатися, що поробляє наш спільний друг пан Мартіні. Виявилось, як і слід було чекати, що пан Мартіні мається добре, але ні веснянкуватий, ні я не були схильні до надуживання. Райман просто хотів сповістити, що виникла несподівана потреба мені їхати, хоча й не до Польщі, а до Східної Німеччини.

— Це не має значення,— зауважив маг реклами.— Ти матимеш те ж саме завдання, на тих самих умовах. Якщо тільки не роздумав.

— Чого б це я мав роздумати?

— Чудово. Ще сьогодні до тебе зайдуть — віддаси паспорт на візу.

Ми допили свої келихи й розійшлися з побажанням смачного обіду, однак у наших взаєминах уловлювалася якась незручність, щось таке, що виходило за межі дотеперішньої нашої дружньої нещирості, щось таке, чого не можна визначити, але воно все ж відчувається досить ясно.

Близько третьої години одна з секретарок Уорнера прийшла по мій паспорт.

— Я віддам його взавтра. Сьогодні мушу взяти гроші в банку.

Чинівницю, певно, не проінструктували на випадок такої відповіді, тому вона тільки кивнула і вийшла.

«Саме так: заходь взавтра,— пробурчав я їй услід.— Хоча й не гарантую, що взавтра знайдеш мене тут».

Цієї ночі я навідаюся до поштової скриньки Бауера, і це останній борг, який і досі затримує мене в місті. Взавтра мене тут не буде. Але щоб мене не було тут, паспорт мусить лежати в моїй кишені. Райман або має себе за дуже хитрого, або ж вирішив, що настав час, коли можна діяти і без надмірних хитрощів.

Незадовго до кінця робочого дня до мого кабінету завітала друга відвідувачка, оте миле створіння — Дора Босх.

— Містер Еванс просить, якщо маєте час, завітати до нього.

Прохання містера Еванса — тільки галантна форма наказу, тому я негайно подався до його кабінету. Застав голову разом з Райманом і Уорнером біля низенького столика, щедро заставленого пляшками віскі й склянками. Склянок було значно більше, ніж присутніх, із чого я мав зробити висновок, що потрапив на фінал якогось ділового прийому.

— А, ось і наш Роллан! — приязно вигукнув голова.— Беріть посудину, любий, і сідайте ненадовго.

Я виконав розпорядження і відсвіжив вуста життєдайним напоєм.

— Кажу ненадовго, бо маю один проект...— провадив далі Еванс.

— Наш шеф щойно поділився своїм поганим передчуттям,— уточнив з відносно природним сміхом Райман.

— Саме так...— кивнув голова.— Що ви скажете про скромну прогулянку на лоні природи?

— Тільки те, що зворушений увагою... і що боюся, чи не буду зайвий.

— Зайвий? — звів брови Еванс.— Як це зайвий? — І несподівано вибухнув сміхом: — Ви чули, що він сказав?.. «Чи не буду зайвий»... Ха-ха, ви навіть не розумієте, що найнеобхідніший у цілому екіпажі... центр програми... ха-ха... душа товариства...

Уорнер і Райман насилу зобразили на своїх фізіономіях якісь криві посмішки, мабуть, певні, що натяки шефа трохи передчасні. Ця думка, очевидно, спала й Евансу, бо він знов став серйозний і приязний і, випроставши свою довготелесу постать, гукнув:

— Рушаймо, панове! Робочий час скінчився!

Внизу біля машин зчинилася маленька суперечка на ґрунті гречності. Еванс наполягав, щоб я сів у його «ролс-ройс», а я хотів їхати своєю машиною, бо на зворотному шляху мав ще й інші справи.

— О, вам нема чого турбуватися про повернення. Відтепер і надалі всі клопоти про вас ми повністю беремо на себе,— заперечив Еванс, підтримуваний обома помічниками.

Кінець кінцем вони все-таки поступилися, і я поїхав сам, слідом за лискучим чорним купе*. Дивна справа, всі навколо бояться, щоб я не втік,— і Ван-Альтен, й Едіт, і сивий, і ці троє, й ніхто не хоче повірити, що я не думаю тікати й що, коли б хотів утекти, не став би гаятися, поки мене вивезуть на природу під конвоєм.

Кажу «під конвоєм», бо в дзеркальці зовсім ясно розрізняю позаду і третю машину. Навіть бачу лице чоловіка за кермом, бліде видовжене обличчя, напівзакрите великими темними окулярами.

Через півгодини «ролс-ройс» притишив хід і зупинився біля великих залізних воріт лісової вілли. Ворота врочисто відчинилися, щоб пропустити три машини, а потім знову зачинились, і ми опинилися в поетичному оточенні вогкого парку та ранніх осінніх сутінків.

Усередині було трохи привітніше завдяки яскравому світлу великої люстри і строкатій пляшковій декорації на круглому столику, але все-таки настроєві товариства чогось бракувало. Ровольт, як господар, заходився наповнювати склянки, одначе Еванс зупинив його нетерплячим рухом:

— Облиш це! Потім.

Й оскільки блідолиций намірився зникнути, голова додав, кивнувши на мене рукою:

— Забери в нього зброю!

Не люблю, коли мене обшукують, і тому сам оддав свого пістолета. Це не зашкодило тій тварюці Ровольту все-таки нашвидку обмацати мене.

* Тип автомобільного кузова.

— Ну, сядьмо!— запропонував шеф.
— І я теж? — запитав я скромно.
— Звісно, звісно! Адже я казав, що ви — центр розваги. Сідайте і говоріть,— цього разу без тіні посмішки пробурчав Еванс.

— Що саме?
— Те, що вважаєте найцікавішим для нас.
— Не маю уявлення про ваші інтереси.
— Уорнер, допоможіть йому зорієнтуватись у наших інтересах.

— Бачте, Роллане,— озвався Уорнер.— З чого б ви не почали, ви мусите розповісти все. Коли зараз щось замовчите, вам доведеться виказати це пізніше. Отже, заощадьте нам час і говоріть ясно й вичерпно: хто, коли і як дав вам завдання, з чого почали і в який спосіб працювали, через кого і якими засобами підтримували зв'язок, які відомості передали і таке інше... Ви не дитина і чудово знаєте, які запитання такі люди, як ми, задають таким, як ви. Отже, задавайте їх собі подумки, а відповідайте вголос.

— Саме: відповідайте на анкету.
— Чи можу я запалити?
— Можете. Тільки не розігруйте нас,— промимрив шеф.

Запалив і спрямував до голови свій найвідвертіший погляд:

— Коли хочете, щоб я був щирий до кінця, забезпечте мені розмову віч-на-віч. Маю подробиці особистого характеру, які можу викласти тільки вам.

Еванс кинув запитальний погляд на своїх помічників. Вони байдуже знизали плечима.

— Гаразд,— кивнув голова.— Я задовольняю ваше бажання. Тільки не думайте, що це дасть вам якісь переваги для втечі.

Він обернувся до Ровольта і наказав:

— Постав по одному на кожні двері й двох — на терасу.

І, неначе вибачаючись, сказав мені:

— Я й сам випустив би всю обойму вам у живіт, але на все свій час.

Я не зважив на цю обіцянку і мовчки чекав, поки Райман, Уорнер і Ровольт вийдуть з кімнати.

— Ну? — сказав Еванс, також запаливши й відкинувшись у кріслі.

— Якщо ви підозрюєте в мені представника певної розвідки, мушу визнати, що ви вгадали. Якої саме, зараз не має значення.

— Навпаки, має першорядне значення,— перебив мене шеф.

— Гаразд. Спершу вислухайте мене, а тоді я відповідату на ваші запитання. Протягом цілого року я нічого не міг робити для свого секретного завдання в «Зодіаку» з цілком зрозумілих вам причин. Тільки оце налаштував зв'язок із працівником вашого секретного архіву Ван-Альтеном. Внаслідок цього контакту між нами було досягнуто домовленості, про яку ви можете довідатись в самого Ван-Альтена.

— Немає ніякої можливості довідатись у Ван-Альтена,— заперечив Еванс.— Небіжчики, як відомо, дуже скупі на балачки.

— Це новина для мене.

— Що саме? Що небіжчики скупі на балачки? — звів брови Еванс. Й оскільки я не мав наміру відповідати, додав.— У нас, знаєте, як у кожному солідному підприємстві, існує порядок: за роботу платимо, за зраду вбиваємо. Отже, не розраховуйте на Ван-Альтена і постарайтеся пояснити все своїми словами.

— Добре,— поступився я.— За згадуваною домовленістю, Ван-Альтен учора впустив мене в архів і дав можливість сфотографувати таємні досьє. Ви задоволені?

— Кому і коли передали ви негативи?

— Нікому не передавав.

— Брешете,— спокійно одказав Еванс.— Учора ви показали нашим людям невеличкий фокус, несподівано зникнувши з Калверстрат. Припускаю, що цей фокус переслідував певну мету...

— Приступ пустощів, нічого більше. А що стосується негативів, вони тут.

За цими словами я дістав з кишені кілька мініатюрних роликів, показав їх голові і знову заховав.

— Ви нахабний над усяку міру, Роллане,— трохи збентежено зауважив Еванс.— І необачний...

— Зовсім ні! Навпаки. Я дбаю про свою шкуру так само, як і ви.

— Побачимо. Оскільки ж дійшли до цього питання, хочу вас попередити: єдиний спосіб урятувати свою шкуру— розповісти все, абсолютно все. Найменший пропуск або перекручення коштуватиме вам життя. Ван-

Альтен, як знаєте, ще донедавна був нашою людиною і все-таки зник. А ви ніколи не були нашою людиною.

— Розумію ваші натяки,— кивнув.— Але якщо я заходжуся розповідати все, що знаю, це може забрати в нас багато часу. Тому почну з найсуттєвішого, а вже тоді...

Еванс погасив сигарету у великій кришталевій попільниці, тоді як я запалив нову.

— Пане Еванс, коли хтось із нас і мусить дбати про порятунок, то найперше ви.

Голова швидко глянув на мене своїми порожніми очима, але нічого не сказав. Невиразний погляд з якоюсь ледве вловимою іскрою поблажливої цікавості.

— Ви шеф Центру, який повністю й безповоротно розшифрований. Дійдуть ці негативи до моїх людей чи ні, це деталі. Важливо, що про основну діяльність «Зодіаку» надіслано, куди слід, достатньо відомостей, щоб ця фірма не могла продовжувати свою діяльність по лінії шпигунства.

Занурившись у крісло й схрестивши свої довгі ноги, Еванс дивився на мене тим самим байдужим поглядом.

— Зайве пояснювати, що провал «Зодіаку» є ударом не тільки для Центру як організації, але і для вас, як її шефа. Однак,— тут я навмисне знизив голос,— цей удар дрібниця, порівняно з наступним, що його я підготував для вас. Перший хід тільки дискредитуватиме вас, другий повністю знищить.

— Цікаво...— пробурчав голова.

— Навіть не уявляєте, наскільки це захоплює. Протягом останніх років ви, як шеф «Зодіаку», уклали ряд значних угод у двох варіантах: офіційному, для бюджету і ваших начальників, неофіційному, за яким і провадилася оплата. За далеко не вичерпними відомостями, ця подвійна бухгалтерія дозволила вам покласти в кишеню понад десять мільйонів доларів...

— Невже стільки? — майже широко здивувався Еванс.

— Та ні, багато більше! Однак я маю на увазі тільки документи, до яких ми добралися останнім часом.

— Які саме документи ви маєте на увазі?

— Та хоч би й ці,— одказав я, витягнувши з кишені і подавши йому копії негативів Фурмана-сина.

Голова недбало розгорнув негативи і нашвидку переглянув їх проти світла люстри.

— Справді цікаво,— відповів він, поклавши плівки до кишені.

— Наче гангстерський фільм,— погодився я.— Ви, сподіваюсь, не плекаєте ілюзії, що ця плівка не має копій.

— Очевидно,— кивнув Еванс.— Але яке це має значення? Такі речі, як відомо,— звичайна практика в торгівлі.

Він запалив сигарету, випустив мені в обличчя густий струмись диму і глянув на мене з легкою зацікавленістю, немовби чекаючи, чи не закашляюся я.

— Не знаю, як там у торгівлі, але тут ідеться не про неї. «Зодіак» — розвідувальний центр, підвідомчий інститут ЦРУ, і бюджет «Зодіаку» є частиною бюджету ЦРУ. Отже, ви привласнили суму державних грошей таку велику, що, коли б уся ваша родина складалася з генералів і сенаторів, ви все одно не змогли б урятуватишкуру.

— Дивлячись, хто як це сприймає...— недбало проказав Еванс.

— Це неминучість,— поправив я.— Ваша корупція дійшла до того, що ви, заради власного добробуту, заплющили очі на проникнення у ваш Центр ворожого агента.

— Маєте на увазі себе?

— Ні. Маю на увазі Ван-Вермескеркена. Деякі найбільші прибутки ви одержали від угод із підприємствами Федеративної республіки, і це легко пояснити, коли взяти до уваги, що ви призначили комерційним директором «Зодіаку» людину Гелена...

— Тихше,— сухо проказав Еванс.— Не впадайте у раж.

— І останнє,— сказав я, ще більше притишивши голос.— Не гадайте, що мої керівники вдовольняться тим, що надішлють вашим шефам відомості про вашу діяльність. Ці відомості потраплять до опозиційної преси як в Америці, так і в Західній Європі. Якщо маєте трохи фантазії, можете уявити і без моєї допомоги масштабні скандали.

— Хм, ви починаєте мене лякати.

— Та ні. Просто хочу пояснити, що ваше становище пічим не різниться від мого.

— Вдячний, що порівняли мене з собою,— холодно зауважив шеф.

— О, не мав ніякого наміру зазіхати на ваші висоти.

Ані на ваш добробут. Але що стосується справ, мушу сказати, що я маю ваш чин, полковнику Еванс, і що мої шефи цінують мене не менше, певно, ніж ваші—вас. Удар, про який ідеться,—наче заряджений пістолет, і лише моє повернення живим і здоровим може зупинити постріл!

Голова мовчав, всівшись у кріслі, потім потер кінчиками пальців чоло, неначе масирував свої думки, і проказав тихо:

— Обмін, який ви пропонуєте, нерівнозначний: ви в моїх руках, а не я у ваших.

— Це лише так здається. Я так само у ваших руках, як і ви в моїх...

— Не піддавайтесь ілюзіям,—спокійно заперечив Еванс.—Будьте реалістом. Ваш удар вимагає часу, і наскільки він зачепить мене, ще невідомо. Відмінність між нами в тому, що я живий і довго ще буду живий, а ви за одним моїм словом складете товариство Ван-Альтену.

— Коли ви так оцінюєте становище, виходить, я марно говорив,—сказав я байдуже, гасячи в попільниці черговий недопалок.—Добре, кажіть своє слово.

— Не поспішайте, на це завжди є час,—безживно всміхнувся голова.—Щоб обмін був рівний, ви, гадаю, повинні дещо додати.

— Що саме?

— Наприклад, відповіді на запитання, що їх поставив Уорнер.

Я заперечливо похитав головою, але шеф швидко докинув:

— Маю на увазі не подробиці, а деякі неминучі уточнення.

— Бачте, Еванс: думаю, ви зрозуміли, кого я представляю, й, отже, вам мусить бути ясно — ви не дізнаєтесь од мене нічого більше, ніж те, що я сам захочу сказати.

— Так, але і ви мусите зрозуміти моє становище. Я, звісно, шеф, але не з безмежною владою. Чи ви собі думаєте, що я можу випустити вас на очах у моїх помічників, навіть не довідавшись головного?

— Щодо головного досить знати, що я прийшов од Гелена, точніше, від Бауера, хоча й не маю права виказувати цього. Ця версія, гадаю, задовільна, тим більше, що вона частково відповідає істині.

— Будемо сподіватися,— неохоче відповів Еванс.

— Що стосується мого звільнення, ви завжди можете знайти переконливі мотиви — даліше вистежування, обманний маневр і таке інше, не я ж вас учитиму.

Еванс мовчав якийсь час, зважуючи свої думки.

— Так,— промимрив нарешті він, немов сам до себе.— Гадаю, можна щось придумати.— Тоді зосереджено глянув на мене і додав: — А які гарантії, що попри мій жест ви не введете в дію ваш заряджений пістолет?

— Гарантія витікає з практики: ми не маємо ніякого інтересу вдаватися до трансформацій у «Зодіаку» й міняти його шефа після того, як ввійшли в курс справ.

— Але ви почнете громити нашу агентуру. Сподіваюся, ви ж не розраховуєте на те, що я повірю в ту версію про Гелена, як дехто інший.

— Як собі хочете,— відповів я ухильно.— Вашу агентуру на Сході не буде розгромлено. Принаймні найближчим часом. Ви й так розумієте, що після викриття агентури її рідко ліквідовують одразу, а довго стежать за нею і досліджують.

— Довго? Як довго?

— Довше, ніж вам буде потрібно, щоб змінити роботу й зректися «Зодіаку». Ви людина із зв'язками, Евансе, і, сподіваюсь, нам не доведеться турбуватися принаймні про вас.

Голова знову замислився, тоді несподівано проказав:

— Добре. Хай буде так!

— Гадаю, що це «добре» не буде кулею в спину, коли я йтиму з вашої вілли чи десь-інде?

— Ні. Однак зважайте, що ми не страхове товариство й що коли вештатиметесь по цьому місті...

— Годі. Зрозумів.

Еванс поволі встав і несподівано гучним голосом покликав:

— Ровольте!

З дверей ідальні негайно з'явився чоловік у темних окулярах.

— Проведеш пана Роллана до його машини. У нього спішні справи, і йому треба залишити нас.

— Пістолет...— нагадав я.

— Так. Поверни йому пістолет.

Ровольт покійно подав мені чорно-синій маузер.

— Проведи пана Роллана верандою. Й без інцидентів!

Еванс великодушно махнув на прощання рукою. Я відповів і пішов слідом за Ровольтом.

Мерседес темніє коло вілли. Він, певно, вже і не сподівався мене побачити. Заводжу мотор і вичікую, поки Ровольт пройде вперед і дасть розпорядження відчинити ворота. Потім швидко рушаю з місця, даю газ, вмикаю другу швидкість і вилітаю з воріт. Менше ніж на секунду в променях фар виникає темна постать Ровольта, який заляк біля воріт, і менше ніж на секунду я відчуваю в руках владний порив трохи повернути кермо й зім'яти людину крилом, але стримую себе й виїжджаю на лісову дорогу.

«Ти диви! З тебе вийде добрий християнин»,— неначе чую голос Любо.

«Дурниці,— одказав я.— Наша професія не дозволяє робити що заманеться».

«Я не здивуюсь, коли ти підеш по церквах, брате мій»,— знову чую десь у собі голос Любо.

«Дурниці!— повторив я.— Що таке якийсь Ровольт? Дрібне знаряддя організації. Як не він, так інший. Справа не в таких, як Ровольт».

«Тільки не виправдовуйся»,— тихо промовив Любо, і я замовк, бо відчув, що справді виправдовуюсь і що ледве пересилив себе і не вчинив того, що сам уважав за справедливе. Професія.

Натис газ, щоб вивести себе з нервової лихоманки, й мерседес прудко помчав дорогою вздовж мовчазної рівнини, тією ж дорогою, якою так давно, а власне зовсім недавно, ми простували з Едіт, і вона стогнала, що не може більше йти, і кляла свої високі підбори.

Однак зараз мої думки зайняті не стільки Едіт, скільки Ван-Альтеном. Я дав йому змогу самому вибирати між порятунком і загибеллю. І він обрав загибель. Чому? Через муки сумління, що вчинив зраду? Але для таких людей, як Ван-Альтен і навіть Еванс, ці поняття — порожній звук, хіба тільки коли йдеться про зраду їхніх власних інтересів. Ван-Альтен просто злякався. Або спробував — незважаючи на моє застереження — повести подвійну гру, щоб двічі заробити. Він учинив так, як Артуро Конті, й скінчив, як Артуро Конті. З тією різницею, що Ван-Альтена не вшанують навіть бучним по смертним репортажем.

Я дістався шосе, але не зміг виїхати на полотно, бо саме в цей момент якийсь телепень на допотопному рид-

вані здавав назад, щоб розвернутися, й перекрив мені шлях. Я зупинивсь і вже зібрався висунутись у вікно, аби сказати цьому нездарі все, що я про нього думаю, як перед моїм носом блиснув пістолет і над вухом почувся ніжний жіночий голос:

— Заглуши мотор, любий!

Біля мерседеса стояла моя вірна секретарка Едіт, і пістолет у її руці зовсім не видавався іграшкою.

— Оце так сюрприз! — проказав я. — І які зміни! Адже цим самим чарівним шляхом...

— Так, але спогади — потім, — обірвала Едіт.

З ридвана виліз худий чоловік, і це, звісно, був сивий, який також вимахував пістолетом. Він, не питаючи дозволу, всівся на заднє сидіння мерседеса, вперши зброю мені в спину, поки Едіт улаштовувалася попереду.

— Поїхали! — наказала секретарка.

— Куди? — запитав я, не завдаючи собі клопоту виконати розпорядження.

— У Роттердам. І швидко!

— Це виключено.

— Слухай, любий! Я одразу розтрощила б тобі голову, коли б не деякі спогади, але все-таки раджу тобі особливо не розраховувати на мої почуття.

— Йдеться не про почуття, а про здоровий глузд. Маю невідкладні справи в Амстердамі й мушу завершити їх ще цього вечора, бо завтра це місто стане для мене забороненим.

— Невже? Чому ж?

— Бо лише півгодини тому мене з громом і тріском викинули з вілли Еванса, врочисто попередивши, що коли ще раз... І таке інше, можеш і сама додумати.

— А причина?

— Безглузді підозріння. Ці типи, як знаєш, страшенно помисливі. Стільки старався для них і все-таки...

— Ти й переді мною викаблучувався, та не вийшло, — зауважила Едіт.

— Знаю, й ти з того самого роду. Дозволь мені тільки відвести машину трохи далі. Не виключено, що люди Еванса з'являться тут будь-якої миті.

— Ідь у Роттердам!

— Едіт, перестань вимахувати пістолетом і дратувати мене своєю впертістю, — змінив я тон. — Зараз Амстердам важливий для мене так само, як і для тебе.

Едіт блимнула назад, де сивий мовчун підпірав мене своїм калібром, і у відповідь я почув тихий голос із до- сить твердим акцентом:

— Хай їде до Амстердама.

Заводжу мотор, виїжджаю на шосе і рушаю з помір- кованою швидкістю тридцять кілометрів на годину.

— Руку з кишені! — гримнула секретарка.

— Сигарети.

— Я подам тобі.

Вона безцеремонно вийняла з моєї кишені пачку «Кен- та» й так само безцеремонно тицьнула мені в рот напів- зібгану сигарету, клацнувши по тому запальничкою.

— Що-небудь іще?

— Дякую.

— Може, трохи джазової музики?

— Як на головний біль, мені й тебе вистачить.

— Тоді декламацію?

Едіт знову блимнула назад, і в машині несподівано для мене залунав мій власний голос:

«Допоможіть мені, щоб швидше скінчити».

І голос Ван-Альтена:

«Невже ви збираєтесь усе фотографувати?»

І так далі, аж до нашого торгування.

— Тобі ясно, про що йдеться? — промовила Едіт, да- ючи знак мовчунові зупинити магнітофон.

— Про долари і чеки, якщо вірити вухам.

— Ні, про фотографування досьє. Нам потрібні знім- ки. Потім ти вільний.

— І навіщо вам знадобилися знімки?

— А так, для сімейного альбома.

— Куди ж ти заховала магнітофон?

— Зашила в підкладку твого пальта, любий.

— Тому твій приятель чатував на мене внизу.

— Авжеж. Однак не треба вдаватись у подробиці. Ти чув: знімки!

— Та послухай, Едіт, ці знімки не мають для вас ні- якої вартості.

— То вже ми оцінимо.

— Ці знімки мають одне-єдине призначення: їх треба передати Геленові.

— Ти починаєш ставати відвертим. Тільки ми не ба- жаємо, щоб їх передали Геленові. Ясно?

— Але зрозумій, любя, це умова гри, щоб знімки по- трапили до Гелена.

— Кожен грає відповідно до своїх інтересів...

— Однак у цьому випадкові наші інтереси, твої й мої, збігаються.

— У мене не склалося такої думки.

— Бо ти не знаєш того, що знаю я, дорога Доріс Гольт.

Швидкий погляд за моє плече. Тоді голос Едіт.

— Що ти сказав?

— Тільки те, що ти чула, дорога Доріс Гольт з братньою розвідки НДР.

Черговий погляд. Пауза, яку порушив уже я:

— Вам треба було дістати відомості про мене, і, може, навіть ви їх одержали, але не поцікавилися ними. Я з болгарського Центру. Отже, давай облишимо ці взаємні кпини.

— Тоді навіщо передавати знімки Гелену?

— Бо досьє фальшиві. Розумієш — геть фальшиві. Нам ці досьє не потрібні. Нам потрібні справжні.

* * *

Лле дощ, і вітер жбурляє його мені в спину, неначе поливає з відра, тож поки я поминув відстань од темної вулички, де поставив машину, до наріжного будинку з кафе, змок до рубця.

Минула опівніч. І навколо ні душі. Входжу непомітно з маленьким пакунком у неосвітлений під'їзд і помацки знаходжу поштову скриньку Пітера Гроота. Ще зранку я домовився з Пітером, щоб він залишив тут ключ, аби я міг, подалі від очей Едіт, скористатись увечері його майстернею для делікатної зустрічі, й ключ справді лежить в умовленому місці, і я нечутно піднімаюся сходами в темряву, аж поки не опиняюсь на горішньому поверсі.

Задумана операція, хоч і мала здійснюватися на певній висоті над рівнем моря, аж ніяк не нагадувала довільну гірську прогулянку під лагідними променями травневого сонця, а той клятий дощ тільки ускладнював справу, хоча й був не без користі.

Розгортаю пакунок під тьмяним світлом, що падає з вікна, дістаю тонку міцну шворку й обв'язуюсь одним кінцем. На другий кінець почеплено широкий гак, старанно обмотаний ганчір'ям, щоб не грюкав. Потім розтикаю по кишнях потрібний інструмент, ставлю стілець

на стіл, вибираюся на цю архітектурну споруду й горішнім вікном вилізаю на дах.

Злива була така, що я поквапився опустити раму, аби не перетворити майстерню Пітера на акваріум. Я опинився між двома стрімкими дахами, що притулились один до одного. Мушу подолати шість таких дахів, поки дістануся четвертого поверху будинку, який височить у кінці кварталу. Закидаю гак на гребінь сусіднього даху і, звісно, не влучаю. «Пусте. Вся ніч моя, і взагалі я власник негоди»,— кажу сам собі й повторюю операцію. Ще дві-три вправи— і мети досягнуто. Починаю вибирати шворку і крок за кроком видираюся на слизьку покрівлю. Дах не тільки слизький, але й страшенно крутий і в цю мить видається мені ще стрімкішим, бо вітер і дощ неначе змовилися скинути мене додолу, на пабережну.

Діставшись гребеня й подолавши спокусу відсапатись, починаю спуск на протилежний схил. Спуск виявився ще неприємніший за підйом, бо доводилося повзти спиною вперед. Ніч темна, мов могила, тільки без інших її переваг, таких, як тиша і відносна сухість. Поступово я все-таки при звичаївся до темряви настільки, що розрізняв черепицю під ногами. Коли спустився, коліна й руки мені тремтіли від напруження.

Ненадовго сперся на черепиці, щоб трохи відійшли м'язи. Задля більшої свободи рухів я лишив плащ у майстерні, отже, змок до рубця, і дощ уже не справляв на мене ніякого враження. Замахуюся і спритно кидаю гак на наступний гребінь. Зайве доводити, що й цього разу не поцілів. «Нема нічого ліпшого за негодю для вправ такого роду»,— бурмочу я і знову закидаю гак. Почався штурм другого даху.

Минуло не менше години, поки, з обідраними шворкою руками, насилу тримаючись на ногах, я добрався до останнього будинку. Його покрівля була значно вищою, отже, тут мій альпінізм забрав набагато більше часу. Нарешті мені вдалося підповзти до горищного віконця. Воно затулене залізною віконницею, над якою для певності змонтовані ґрати. Припускаю, що самий тільки дотик до цієї конструкції за нормальних умов зчинив би пекельний дзвін в усьому будинку. Але умови не зовсім звичні, бо по обіді мені вдалося своєчасно заблокувати перемикач апаратури під столом Дори Босх.

Коли зайнявся віконцем, використовуючи скромний підручний інструмент, я вперше не на жарт зрозумів, що таки нема нічого ліпшого за негоду. Не знаю, коли було споруджено цей бліндаж, але хронічні амстердамські дощі так сточили завіси, що я без особливих труднощів одігнув їх.

На горищі панує морок. Зачиняю знову віконницю й свічу ліхтар. Приміщення тоне в поросі й кіптяві й таке низьке, що й не випростаєшся. Ляда до нижнього поверху зовсім не забита, як твердив Ван-Альтен, а тільки взята на засув. Щоб не впала, коли підніматиму її, і щоб потім було зручніш опускати, я пригвинчую із зовнішнього боку заздалегідь приготовлену клямку і лише після того повільно й уважно піднімаю. Швидкий промінь ліхтаря засвідчив, що під моїми ногами коридорчик без вікон. Прив'язую шворку й обережно спускаюся в коридорчик. Двоє дверей. Ті, що в туалет, мене не цікавлять. Другі замкнені, але інструменти вигадано саме задля таких випадків. Не було потреби навіть виштовхувати ключ, уставлений зсередини, бо я відчинив двері за допомогою того самого ключа, затиснувши його відповідним пристроєм.

Ось і секретна кімната — яскраво освітлена і порожня, із сейфом, що темніє вглибині. Мої руки для більшої елегантності вбрані в тонкі рукавички... Вступають у дію ключі. Добувши їх — не будемо згадувати, за яку ціну, — Фурман-син довів, що в галузі приватного розшуку не поступається перед Фурманом-батьком. Він спромігся не тільки розшукати фірму, в якій було куплено сейф, але й знайти дублікати ключа. Не маю сумніву, що старий розкопав би й шифрову комбінацію, коли б вона не зберігалася в самого власника фірми. Але тепер комбінація мені відома, і я починаю терпляче її набирати: три порожніх інтервали — М — два порожніх інтервали — О — один інтервал і таке інше, аж поки тихе, але виразне клацання не посвідчило, що неприступний сейф, герметично замкнений сейф «Зодіаку», готовий відчинитися.

Виймаю досє — справжні — і починаю роботу. Відомості про агентів розміщені під двома індексами. Одна мережа постійної дії, друга глибоко законспірована, що має вступити в дію за виняткових обставин, на випадок війни. Широкі, довгими роками плетені мережі, що розкинули свої чарунки по всьому нашому табору. Ось чо-

му сейф «Зодіаку» виявився таким неприступним. Ось чому один безневинний візит сюди потребував такого вичікування.

Коли я покінчив з фотографуванням, минула третя година ночі, а тепер на мене чекало ще безліч справ. Треба знищити всі видимі й невидимі сліди, поставити на місце люки й віконниці й дахами податись у зворотну путь, не кажучи вже про те, що ще вдосвіта негативи мають бути в надійному місці.

Останнє, що я запам'ятав, розбитий утомою й безсонням,— це те, як я витирав ганчіркою воду, яка набігла в ательє Пітера, і як трохи пізніше пораненими руками, але з незрадливим нюхом намацав у стінній шафі пляшки віскі.

Все це сталося тієї дощової ночі, коли я відвідав Ван-Альтена на його баржі.

* * *

Ніч — сьогоднішня — вже наближалася до світання, коли ми з Едіт нарешті всілися в мерседес і рушили до Айнгофена. Сивий незнайомиць зник. Цей чоловік увесь час був такий мовчазний і примарний, що я ладен був визнати його за витвір фантазії, коли б ще й досі не відчував своєю спиною притиск його пістолета.

Шосе освітлене жовтим флуоресцентом, і в тому жовтому світлі й у неясних обрисах будинків передмістя було щось сумне, особливо коли дивишся на зламі безсонної ночі. Негативи, адресовані Бауеру, годину тому передано відповідному зв'язковому. Нема чого більше ждати в цьому місті, якщо не кулі в спину.

— Коли подумаю, що якби ми летіли літаком, вже до обіду були б удома...— зітхнула Едіт.

— Нічого про це думати й ятритися. Взагалі переконай себе, що найкоротший шлях — не найшвидший. З літаками невігідно мати справу, бо завжди безліч формальностей, а головне — доводиться записувати прізвища.

— Але ця довга подорож поїздом...

— Довго їхати, зате ж довго й спати. Жах як хочеться попоїздити.

В Айнгофені ми з Едіт сядемо в поїзд. Двоє невідомих мандрівників на невідомій станції, які сідають кожен у свій поїзд і розминаються в різних напрямках. Анонімно

і нудно, але дуже практично. Бо як обачливо не будував я комбінацію, але з моменту, коли негативів у мене не стало, я не маю ніякого надійного захисту. Еванс одпустив мене між іншим і заради того, щоб я міг передати негативи. Це виправдовувало його перед колегами. Після того як ворог так чи інакше проник у «Зодіак», єдиною захисною дією було спрямувати його невірним слідом фальшивих досьє.

— Еванс навряд чи сподівається, що негативи потраплять до Гелена,— зауважила Едіт.

У тривалому зв'язку з певною людиною те й погано, що з плином часу вона починає читати твої думки. Таким, як ми, слід уникати тривалих зв'язків.

— Авжеж, ні,— відказую.— Якби йшлося про Гелена, шеф навряд чи марнував би час на таке ретельне фабрикування фальшивих досьє. Тому закладаюся, що ці досьє фальшиві лише частково. В них фігурують справжні особи, яких американці, певно, обробляли, але безуспішно, і яких тепер візьмуть під нагляд, тоді як справжні агенти спокійно робитимуть своє діло.

Ми виїжджаємо з передмістя, і темрява навколо нас несподівано гусне, ніби ніч не кінчається, а допіру почалась. Флуоресцентні ліхтарі зникли. Енергійніше натискую газ, і мерседес летить світлою смугою, прокладеною фарами.

— Отже, Еванс має бути задоволений,— проказала Едіт.

— Цією історією задоволені всі. Еванс радий, що врятував свою честь і статки, американці — що підсунули відомості, які принесуть нам тільки клопіт і розчарування. Бауер — що доп'яв секретний архів і викрив таємницю, яка бентежила його. А найдивніше, що навіть ми з тобою повинні бути задоволені. Така каша, з якої всі б виплуталися, річ досить рідкісна в наші дні...

— Щодо мене, не бачу особливих підстав радити.

— Облиш! Ти чудово знаєш свої заслуги в деяких вузлових моментах, тож давай заощадимо компліменти. Ненавиджу той час, коли надходить черга ділити заслуги...

— Не про заслуги мова,— обірвала мене Едіт.— Не можу пробачити, що стільки часу дозволяла тобі водити мене за ніс.

— Даремні докори. Задоволення було взаємне.

На обрії, далеко перед нами, показалася світла смужка.

— Буде гарний день,— зауважив я, щоб змінити тему.

— Напевно. Мені здається, що, як поїдемо звідси, дощі припиняться.

— Сумніваюсь. Погода в цій країні така примхлива, що навіть наша відсутність навряд чи вплине на неї.

— Просто мрію про сонце... Справжнє тепле сонце і синє небо...

— Забуваєш пісню...

— О пісня... Чи ти не хотів коли-небудь потрапити в світле місто, в спокійне літнє місто й вештатися вулицями, але не вдавати, що вештаєшся, а справді гуляти, безтурботно й вільно, не думаючи про мікрофони, й підозріливі очі, й можливі засідки...

— Ні. Такі дурниці ніколи не спадали мені на думку.

— Значить, тебе покалічила твоя професія.

— Можливо. Але в такому покаліченому світі це не дуже впадає в вічі.

— Ти просто одвик вільно ходити й вільно говорити, так одвик, що вже не відчуваєш потреби в цьому.

— Помиляєшся. Я завжди говорю зовсім вільно, тільки подумки. Розмовляю зі своїми шефами, сперечаюся сам із собою і базікаю з мертвими друзями.

Вона хотіла щось сказати, але змовчала. Я також мовчу. Навіщо говорити, коли ми нічого не кажемо, тобто нічого того, що, певно, сказали б, якби не звикли за-тамовувати свої особисті почуття. Дивно, але поки ми брехали одне одному, ми, може, були певною мірою навіть щиріші, бо щирість вважалась елементом гри. А зараз поміж нас виникла зненацька якась прихована ніяковість, якась форма стриманої поведінки, протилежна й порожня, як і всяка штучна поза.

Високо над нами небо поволі світлішало, безхмарне й густо-синє, подібне до синьої дельфтської порцеляни. День справді буде гарний. Та що з того.

Вже на світанні мерседес в'їхав у порожні вулиці Айнгофена. Залишаємо машину десь за рогом. Судилося їй осиротіти. Однак, на відміну од людей, машини недовго лишаються сиротами. Відчиняю дверцята перед своєю супутницею, беру дві маленькі валізи, й ми входимо у вокзал. Поїзд Едіт вирушає за годину. Мій — трохи пізніше. Вокзал являє собою сталевий ангар, у

якому дмуть страшенні протяги, й, купивши квитки, ми йдемо в буфет зігрітися й поснідати. Час збігає повільно, і ми намагаємось згаяти його, повторивши замовлення й базикаючи про незначущі речі, про ті нудні дурниці, які можна почути лише на вокзалах.

Нарешті прибуває поїзд Едіт. Я влаштовую її у вільному купе і не знаю, що робити ще цілих десять хвилин у цьому порожньому купе. Але Едіт рятує мене, зійшовши зі мною на перон. Я запалюю і подаю пачку жінці, однак вона каже: «Ні, не хочеться палити»,— і я ховаю пачку. І ми знову мовчимо, і я переступаю з ноги на ногу, бо мені холодно, та й нічого більше робити. І Едіт раптом каже:

— Як тільки подумаю, що ми вже ніколи не побачимось, Морісе...

Вона і далі зве мене Моріс, а я її — Едіт, хоча й знаємо, що ці імена вигадані, бо призвичаїлися до цих імен і призвичаїлися жити життям вигаданих людей, і, зрештою, що вигадане, а що — ні, це кінець кінцем така заплутана справа.

— Не побачимося? Чому ж не побачимося? Ніде це не написано.

Вона не відповіла, бо думала про інше чи не хотіла сперечатися з такою колодою, як я.

— Ти пам'ятаєш отой вечір... коли довів мене до сліз ялинкою?

Видушую з себе щось ствердне.

— А той, інший вечір, коли ми їхали на велосипеді?

— Звичайно.

— А той, ще раніше, коли ти поцілував мене біля мосту під дощем?

— Так. Жахливий був дощ.

— Ти неможливий.

— Не я, а вся наша історія. Неможлива історія. Вважай її вигаданою. Так буде краще.

— Але вона не вигадана. І я не хочу, щоб вона була вигадана.

— Що хочеш ти і що хочу я...

Звідкись од локомотива просюрчав свисток, Едіт ступила два кроки до вагона, не відриваючи од мене очей. Вона була зовсім засмучена, і я здивувався, що тільки тепер це помітив.

«Не стій, наче стовп,— сказав я собі,— чи не бачиш, вона зовсім засмучена». — «Ну то й що, як засмучена,

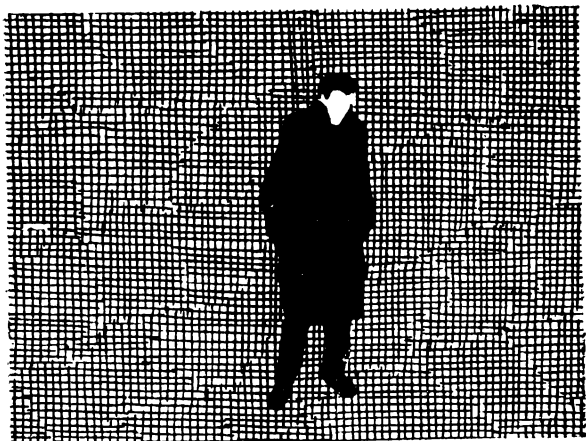
я теж, може, зовсім сумний, мене сюди послано не на те, щоб я лив сльози, й уся ця історія справді зовсім пропадає справа, і найліпше замружитися, як у зубного лікаря, поки промайнуть найболючіші десять секунд».

Так найліпше. І все-таки хочу востаннє попрощатися, моя дівчинко, але, щоб зробити це, треба ступити два кроки вперед і навіть узяти Едіт за плече, бо такі речі, як прощання, моя дівчинко, не повинні бути надбанням громади. Й ось ми несподівано обіймаємося, спершу майже пристойно, а потім раптом зовсім нерозсудливо, і я встромляю пальці в пишне каштанове волосся і відчуваю на обличчі пестощі любих вуст, і обійми наші стають гарячковіші й гарячковіші, не обійми, а лихоманка якогось розпачу, і ми несподівано подурили до рівня нормальних людей, і я цілую її так, як того вечора біля мосту, хоча кажуть, що гарне й не повторюється, а поїзд уже повзе рейками, й Едіт пропускає свій вагон, і ледве встигає в сусідній, і все ще стоїть на східцях і дивиться на мене, і я також стою й дивлюсь услід поїзду запаленими від безсоння й вітру очима. Й стою ще довго по тому, як поїзд зник, і бездумно вдивляюся в порожнечу, й чекаю бозна-чого — невідомий мандрівник на невідомій станції, в цій чужій дощовій країні.

ВЕЛИКА НУДЪГА

Переклав Любим Копиленко

Розділ перший

Після вуличної метушні й серпневої спеки ці довгі коридори з шергами щільно зачинених дверей і високими сумними вікнами у затінений внутрішній двір здавалися дивно глухими і темними. Такими от безконечними й порожніми коридорами людина бродить звичайно в кошмарних сновидіннях, але я, навпаки, мав відчуття, що саме зараз прокидаюсь, що нарешті приходжу до тями після усієї нереальності минулих днів — білих пляжів, синього моря, барвистих купальних костюмів на жіночих тілах.

Може, це й дурниця, але коли тобі випало майже постійно бути на затіненому боці вулиці, якою протікає наше життя, надходить час, коли все, що мерехтить на протилежному, сонячному, тротуарі, починає видітися тобі нереальним і нестійким, наче марево. І коли ти випадково опиняєшся на тому, світлому, боці, здається, що все несподівано переплуталось, що все не гаразд, що ти сниш або сходиш з рейок.

Тому цей коридор з його холодною й строгою порожнечою повертає мені заспокійливе відчуття реальності. Все на своїх місцях і найперше — Центр, і я також на

своєму місці — на затіненому боці життя — і коли ще не повністю протверезився від золота й блакиті узбережжя, незабаром мені піднесуть для прочумання чашку міцної кави, хоча в даному випадкові я волів би обійтися без кави.

Восьма кімната. Стукаю і входжу. Секретарка дарує мені службову посмішку і йде доповідати. Повернувшись, киває на кабінет. На мене чекають.

— А, Боев! — тоном приємної несподіванки вигукує генерал, наче наша зустріч тут зовсім випадкова. — Як відпочивалося?

— У стислі строки, — повідомив я, тиснувши простягнуту руку.

Те, що відпочинок минув у стислі строки, шеф прекрасно знав, бо саме він спішно викликав мене до Софії. «Я й стільки не відпочивав», — нудно зауважив би інший на його місці, але мій начальник не схильний до таких сентенцій. Він підвівся, обійшов величезний стіл, і ми всілися у темно-зелені крісла під сінню темно-зеленого канцелярського фікуса. Невдовзі увійшла секретарка з кавою. Раз принесено каву, значить, розмова передбачалась ґрунтовна і з наслідками. Під таку каву мені завжди випадала мандрівка.

Генерал відкрив і підсунув до мене велику парадну коробку з експортними сигаретами, але я надавав переваги своїм. Шеф палив вряди-годи, і ця велика коробка, коли не зраджує пам'ять, порохнявіє тут років зо два. Начальник запалив одну з пересохлих сигарет, трохи скривившись, випустив дим і ковтнув кави. Так ми сидимо декілька хвилин, кожен зайнятий своєю чашкою й думками, аж поки генерал несподівано запитує:

— Що тобі відомо про соціологію?

— Не набагато більше, ніж про ветеринарну медицину.

— Але ж ти вивчав історичний матеріалізм...

— Вивчав, — пробурмотів я непевно.

— В такому разі тобі доведеться освіжити свої знання. І поповнити їх. Матимеш на це два дні.

— Аж два дні? — запитав я, подумавши, що шеф явно недооцінює соціологію, водночас переоцінюючи мене.

— Власне, матимеш чотири, бо їхатимеш поїздом. Перед від'їздом одержиш тут необхідну літературу. І не роби таку трагічну фізіономію. Тобі підбрано найсуттєвіше, отож перевтомлюватися від читання не доведеться. А тепер перейдемо до завдання...

Генерал заговорив своїм рівним голосом. Недопалена сигарета згасла, забута на попільниці. Каву випито. Маленький сеанс канцелярської гостинності закінчився. Настав час для серйозних справ.

У спокійному сухому голосі шефа було щось відсвіжуюче, немов холодок у напівтемних коридорах. У цих ясних лаконічних фразах хаос подій, нещасних випадків і конфліктів набував безсторонньої форми математичної задачі: дані початкової ситуації, дальші зміни, відомі й невідомі величини, з якими мусять узгоджуватися мої дії, засоби і мета операції.

Час від часу генерал замовкає і зводить на мене сині очі, наче я друкарка, якій він диктує, а він робить паузу, щоб я достукав останні слова. Власне, хоча переді мною і не було машинки, справа стояла саме так, оскільки я мусив добре записати у своїй пам'яті кожную подробицю і кожне слово. Тому шеф періодично давав мені маленьку паузу, спокійно дивлячись на мене своїми синіми очима. Він мав світлі й чисті очі, просто непристойно сині для генерала, і він, певно, усвідомлював це, бо звичайно дивився трохи примружено, не розкриваючи широко повік.

Начальник уживав якнайменше слів, повідомляючи наявні дані, й уникав будь-яких пояснень. Він знав, що висновки зроблю я сам і що зайве обтяжувати мене вказівками. Перш ніж стати генералом і опинитися у цьому кабінеті, шеф сам здійснив не одну операцію. А той, хто пройшов вогонь і воду, прекрасно розуміє, що для деяких завдань докладний попередній план виявляється на практиці зовсім непридатним.

— Оце й усе,— промовив генерал через годину, аби нагадати, що і я маю слово.

Я не мав сумніву, що це справді все, і що, отже, дальші розмови зайві, але все-таки поставив декілька запитань, на які одержав очікувані відповіді: «Про це ми не маємо даних», «Перевіриш на місці», «Ні, це нам невідомо».

Цим вичерпалась моя участь у дії, коли не рахувати, що я встиг добрячє начадіти в кабінеті. Шеф дочекався, поки я погасив останню сигарету, вже п'яту, і підвівся:

— Може, й не слід посилати саме тебе, але Станков за кордоном, а Борислав від'їжджає в інших справах.

Зауваження дещо незвичне для стилю генерала, але в цей момент я не мав часу дешифрувати його, бо він

вже простягнув мені руку і вперше трохи ширше відкрив свої сині очі.

— Бажаю тобі успіху, Боев!

У приймальні наштовхуюсь на щойно згаданого Борислава.

— Ну що, їдеш? — запитав він, повернувшись спиною до вікна, перед яким, певно, досить довго пронудьгував.

— А ти? — й собі запитав я, щоб він не задавав зайвих запитань.

Секретарка підвелася й зайшла до генералового кабінету.

— Отже, не дивно буде, якщо зустрінемося у широкому світі,— докинув Борислав, зрозумівши натяк.

— Якщо й зустрінемося, не зможемо разом і чарку вихилити. Як у біблії: свій своя не познаша.

Борислав намірився щось відповісти, але мені бракувало часу на балачки, тому я лише махнув на прощання рукою і вийшов. Завернув до відповідної служби, щоб узяти підготовлені для мене матеріали і подався у зворотну путь довгим прохолодним коридором. Цю зворотну путь сотні людей на день минають з досадою, полегшенням чи нетерпінням, бо вона веде їх до спокійного житла, до дітей і особистого світу. Але зі мною справи, звичайно, стоять інакше, і цей коридор завжди виводить мене значно далі — до невідомих міст, до незнайомих людей і до незвичайних ситуацій. І завжди, коли спускаюся сходами й киваю міліціонерові при вході, який козирає мені, в голові виникає ідіотська думка, що я, може, востаннє проходжу в ці двері, що вже, не відаючи того, став на шлях, з якого немає вороття.

Я прокинувся серед соснових лісів. Якийсь час навіть здавалося, що мені перервали відпочинок біля моря тільки для того, щоб відправити в гори. Точно за рекомендаціями лікарів, які люблять давати добрі поради, бо це їм нічого не коштує: «Відпочинете 20 днів на морі, а потім поїдете в гори».

Поступово розвиднілося, і я збагнув, що перебуваю не в Рильському монастирі. Поїзд з мірним цоканням спинається гірським схилом, і повз вікно спального купе пролітають соснові ліси Словенії. Хоч я й не на курорті, приємно прокинутись отак удосвіта й дивитися, як нав-

коло тебе по стінах вагона зникають і знову з'являються рухливі зеленаві тіні лісу й жовті сяючі трикутники сонця.

Нашвидку випиваю чашку прохололої кави з термоса і запалюю сигарету, а потім берусь голитися. Гоління взагалі досить марудна справа, але коли ти займаєшся нею у хитливому вагоні, крім терпіння, вона вимагає ще й певної акробатичної вправності. На щастя, події того ранку розвивалися на мою користь. Ледве я встиг намитися, як поїзд зупинився. Порожній перон і напис: «Постойна» — це кордон. Поки я методично продовжував операцію по розмальовуванню власної фізіономії, у двері гучно постукали, і, перш ніж я сказав «зайдіть», їх різко відчинили з тією безцеремонністю, з якою діють прикордонники всіх континентів.

Офіцер узяв мій паспорт, прочитав слова «Михаїл Коев — науковий працівник», підозріло подивився на мене, немов перевіряючи, чи насправді я той самий науковий працівник. Звісно, я не Михаїл Коев, якщо такий існує взагалі, але це важко встановити, кинувши один-єдиний погляд на моє намилене обличчя. Тому офіцер вдовольнився різким ударом штемпеля і повернув мені паспорт з якимсь невиразним гарканням, що мало, певно, означати люб'язне вітання.

На Постойній довелося постояти довгенько. Я встиг не тільки вмитися й одягтися, але й знову поринути у перервані пізно вночі заняття наукою про суспільство. В нашому Центрі справді постаралися забезпечити мене найнеобхіднішим мінімумом літератури, отже, менінгіт мені анігрохи не загрожував. Один зошит віддрукованих на гектографі записок з історії соціологічних вчень, другий — щоб відсвіжити мої знання з історичного матеріалізму, і російська книжка про сучасну буржуазну соціологію — цим вичерпувалася моя пересувна бібліотека. До того ж виявилось, що ці книжки містять певні елементарні знання, відомі кожному, хоча не кожен підозрює, що саме вони становлять засади соціології.

Я вже встиг уважно прочитати й завантажити мозок найважливішими відомостями. Дещо складніше було з буржуазними вченнями через їхню численність і велику кількість імен. Так що сьогоднішній день за планом присвячувався повторенню усіх тих біологічних, неомальтузіанських, геополітичних, емпіричних, психологічних, семантичних, структуралістських і ще бозна-яких вчень.

Якою довгою не була зупинка у Постойній, її, проте, не вистачило для того, щоб у моїй голові переварилися усі течії й мудреці. Поїзд повільно рушив місцевістю, майже позбавленою рослинності, щоб трохи згодом зупинитися на італійській прикордонній станції. Знову — несподівано розчахнуті двері, мовчазне прочитування імені Михаїл Коев, пильний погляд, штемпель, «грація, синьйоре» і додаткова порція важкоперетравлюваних буржуазних теорій.

Нарешті поїзд помчав повним ходом, застукотів колесами, стрімко долаючи широкі повороти. Рухаємось залитим сонцем кам'янистим плато й оскільки насип високий, а поїзд дедалі набирає швидкість, здається, що ми низько летимо над ним. Немає сосон, немає вологих гірських луків, немає лісової зелені і прохолодного синього затінку. Краєвид навколо сліпучо-білий і пустельний, немов місячний пейзаж, — рівнини потрошеного каміння, скелясті узвишся, скелясті западини, скелясто-сіре, обезбарвлене спекою небо.

Це мій краєвид. У звивинах кам'янистого плато ледь-ледь видніються масиви бетонних бункерів, над урвищами чатують сліпі чорні очі пофарбованих у захисний колір казематів, вдалині блищать заслухані у небо металеві вуха радарів. Це мій пейзаж, пустельний і тривожний, зашморгнутий тишею й мовчанням, напруженою тишею чатування й очікування, яке менше ніж за секунду може розірватися оглушливим вибухом війни. Мій пейзаж — відбиток життя з його темного боку, хоча це місячне кам'янисте плато сліпить очі своїм мертвим білим світлом.

Я знову заглибився в сухі рядки книжки, яка підстрибує в моїх руках. А коли за півгодини глянув у вікно, там уже привабливо синіло царство красивої мрії, як сказав би Шіллер. Поїзд нісся краєм глибокої прірви, і дно прірви застелене блакиттю Адриатичного моря, а схили потопали в зелені, й між зеленню лісів і блакиттю моря пістрявіла смужка пляжів з барвистими цятками човнів, парасольок і купальників. От і знову курорт. Знову, хоч і здалеку, сонячний бік вулиці. А он удалині і її мешканці — вони безжурно фліртують, хизуються своїми солом'яними капелюхами, смокчуть лимонад через соломинку. Вони навіть не усвідомлюють, наскільки крихкий оцей їхній блакитний і сонячний світ і як близько отой інший світ серед гір — з бункерами,

бетонними фортецями й напружено чатуючими шупальцями радарів і зенітних батарей. Втім, з точки зору чистої гігієни оце незнання, можливо, найкращий засіб збереження нервів. Якщо, звісно, є кому клопотатися про збереження усього іншого.

Зупинка в Трієсті дозволила мені підбадьоритися ще однією чашкою кави, значно міцнішої, ніж у моєму термосі, а головне, значно свіжішої. У вокзальному буфеті й по перонах повно курортників, хлопців у строкатих сорочках і дівчат в міні-спідничках, підстаркуватих атлетів у шортах і підтоптаних красунь, щедрі декольте яких оголювали перестиглу плоть. Я походив декілька хвилин, щоб розім'ятися у відповідності з порадами йогів, й подумки втішитися тією повною анонімністю, про яку люди мого фаху завжди мріють, але якої так важко досягти. Потім повернувся до купе, бо чекала робота.

Поїзд рушив, щойно я потонув у теоріях Дарендорфа й Ліпсета. Не знаю, чи це теорії такі стомливі, чи спека наростала надто швидко, але вже перед Портогруаро моя старанність почала загрозливо випаровуватися. Відкладаю книжку й піднімаю натомлені очі до вікна. Повз нього пролітають сади й левади, огорожені зеленими стінами дерев, рожеві й зелені будівлі, як вигорілі під сонцем квіти, величезні написи над шосе, які вихваляють виняткові якості морозива «Мотта» і води «Рекоаро». Все це не дуже цікаве і досить знайоме. Адже я не раз їздив цією дорогою, не звертаючи особливої уваги на краєвиди. Знайоме, як мені знайомі ще багато інших міст і місцевостей, про які туристи вам скажуть, що тут є такі от музеї і такі пам'ятники, що в цьому ресторані надзвичайно смачно готують, а в тому вар'єте йде напрочуд цікава програма, тоді як у мене ті ж самі топографічні пункти викликають спогади тільки про пережиту небезпеку при виконанні деяких завдань. Звичайно, ризикованих. І, як правило, складних.

Наскільки теперішнє завдання ризиковане, доведеться встановити на місці. Що ж до труднощів, їх можна передбачити вже тепер. Деякі з них уже відомі. І вони виходять з самих умов задачі, надто неповних, щоб забезпечити її розв'язання. Якщо запропонувати подібну умову будь-якому математику або обчислювальній машині, обоє відмовляться від роботи. Але я не математик і не електронний прилад і тому мушу діяти, виходячи з наявних куцих даних. А вони такі.

Димитр Тодоров, 45-ти років, одружений. Заступник директора нашого торговельного об'єднання. Часто виїздив на Захід для різних торгових операцій. Бездоганний у роботі. Вряди-годи використовувався для дрібних послуг і нашими органами. Під час останньої поїздки до Мюнхена Тодоров зустрівся з Іваном Соколовим, колишнім своїм співучнем, а пізніше видною постаттю ворожої еміграції у ФРН. Соколов пропонує Тодорову за сто тисяч доларів готівкою важливі відомості про наступні підривні акції емігрантського центру. Тодоров відповів, що такі операції виходять за межі його фаху, але пообіцяв після повернення додому повідомити про це кого слід. Потім вони домовились про встановлення повторного зв'язку і розійшлися.

Відомості, одержані від Тодорова після його повернення до Софії, не містили нічого важливішого, ніж ці дані, коли не рахувати деяких подробиць, які я добре запам'ятав.

«...Я вийшов з готелю, щоб повечеряти, і коли проходив повз «фольксваген», що стояв біля тротуару, хтось гукнув до мене: «Митко!» Здивовано зупинився і зніяковів, коли впізнав у людині за кермом Соколова, про якого знаю, що він один з шефів еміграції. Він мені сказав: «Не бійся, маю повідомити тобі дещо важливе»,— і запросив до машини. Ми поїхали, але через кілька сотень метрів знову зупинився в глухому провулку і тут відбулась уся розмова...»

«Весь час мені здавалось, що Соколов боїться за своє життя. Він двічі попереджував мене, щоб я не повідомляв про його пропозицію жодним іншим способом, тільки усно, повернувшись до Софії. Казав мені також, що коли пропозицію приймуть, передача відомостей і грошей повинна відбутися не у ФРН, а в якійсь іншій західній країні. Зажадав, щоб його повідомили про місце і час зустрічі листом, нібито від його брата з Софії, адресованим у Мюнхен до запитання. У листі під будь-яким приводом треба згадати відповідне місто й число, яке, коли відняти від нього п'ять, означатиме дату зустрічі. Зустріч має відбутися у вокзальному буфеті, о дев'ятій вечора».

«...Соколов сказав, що відомості, які він пропонує, винятково важливі й охоплюють не тільки окремі підривні проекти, але й усю стратегію ворожої еміграції на великий період часу. «Якщо мої друзяки пронюхають,

який товар я збираюсь продати вам, мені кінець»,— двічі повторив Соколов. На питання, навіщо він у такому разі йде на ризик, він відповів, що тут для нього вже немає перспектив і що надумав змінити клімат...»

Далі йдуть деякі особисті міркування Тодорова з цього приводу, наприклад, про те, що в даному разі навряд чи йдеться про провокацію, бо пропозиція Соколова звучала щиро, та інші подібні здогади нічого не варті, якщо ідуть від такого дилетанта, як Тодоров.

Другий елемент в умові задачі — Іван Соколов, 46-ти років, розлучений, громадянин ФРН, емігрував з Болгарії 1944 року при відступі німців. Дані, наявні в Центрі, стверджують, що до подій у Чехословаччині в серпні 1968 року Соколов був однією з головних постатей політичного керівництва ворожої еміграції. Однак під час тих подій його усунули від керівництва й перевели на другорядну посаду в емігрантському радіо. Приводом для цього послужила недостатня оперативність Соколова у ситуації, що склалась, але справжню причину слід шукати у груповій боротьбі за владу серед емігрантів.

Після необхідних додаткових перевірок Центр дійшов висновку: по-перше, Соколов, незадоволений пониженням чи боячися дальшого розвитку подій не на свою користь, справді вирішив залишити ФРН; по-друге, беручи до уваги широкі зв'язки Соколова, цілком імовірно, що він має важливі секретні дані, які вирішив продати, щоб забезпечити собі спокійне існування на новому місці; по-третє, Тодорову слід відновити контакт з Соколовим і викупити відомості.

Місцем операції було обрано Копенгаген. Данія зручна як для Соколова, бо межує з ФРН, так і для Тодорова, який мав виїхати туди для закупок товарів. Цей товар фігурує у списках матеріалів, які країни—члени НАТО — не мають права ввозити у соціалістичний табір. Тому товар буде переправлено з Данії до Австрії, а вже звідти — до Болгарії. Завдаток заплатить сам Тодоров, на ім'я якого у Копенгаген переказано триста тисяч доларів. До трьохсот тисяч буде додано ще сто тисяч, і Тодоров здійснить обидві операції одночасно.

Звідси і далі умови задачі починають втрачати свою визначеність, якщо виключити те, що близько місяця тому Тодоров справді прибув до Копенгагена і що, за нашими відомостями, Соколов також певний час пере-

бував там. Тодоров звернувся до нашого торгового представництва, щоб йому влаштували зустріч з відповідною фірмою. Чотириста тисяч доларів були зняті з рахунку, як показала перевірка у банку. Зустріч Тодорова і Соколова на вокзалі відбулася, за свідченням третьої особи, відрядженої на місце без відома Тодорова. А потім — темрява.

Темрява у тому розумінні, що єдині дві відомі величини перетворилися на невідомі: і Соколов, і Тодоров безслідно зникли десь у Копенгагені чи за його межами. Після завершення операції з датською фірмою наш торговець не звертався більше до представництва і не повертався до свого готелю. Не повернувся до готелю і Соколов, як твердить особа, приставлена стежити за ним. Беззаперечні дані уриваються, поступаючись місцем суперечливим здогадам.

Найпростіше припущення: Тодоров просто втік з грошима, призначеними для Соколова. Але самий факт, що Тодорову переказано таку суму на особистий рахунок — річ, до якої вдаються тільки у виняткових випадках, — свідчить, що він не з категорії людей, здатних на зраду задля грошей.

Інша можливість: Соколов заманив Тодорова у «безпечне місце», щоб передати йому відомості, а замість того ліквідував його. Коли зважити на його вдачу, емігрант здатен на такий вчинок, і думка, що перед ним друг дитинства, навряд чи зашкодила б йому натиснути на спусковий гачок. Але Соколов не дурень і не став би ризикувати, коли міг одержати гроші у звичайний спосіб. Версія стає імовірнішою в тому випадку, коли Соколов не міг одержати гроші просто, бо не мав обіцяних відомостей. Однак при докладнішому аналізі останній варіант видається малоімовірним. Якщо емігрант не мав справжніх відомостей, ніщо не заважало йому сфабрикувати фальшиві замість забруднити руки кров'ю.

Третя можливість: емігранти пронюхали про намічену операцію і вирішили взяти у ній участь. Це припущення має більше варіантів, до того ж значно імовірніших: а) Соколова притиснули його колеги і примусили наготувати Тодорову пастку; б) Соколова і Тодорова вистежили й захопили в момент зустрічі, а потім вивезли невідомо куди. Це десь у Копенгагені або взагалі у Данії, але не виключено, попри труднощі подібної операції, що обох перекинули до ФРН; в) Соколова прибрали,

а Тодорова піддали обробці, щоб видушити з нього відповідну інформацію; г) Соколов, видавши Тодорова, міг уціліти, а Тодорова ліквідували; д) нарешті, і це не найнеймовірніше, ліквідувати могли обох.

Але навіть коли це все так, я мушу засвідчити настання смерті й підписати акт. Взагалі мушу узнати, що саме сталося, допомогти Тодорову, коли він ще в змозі прийняти будь-яку допомогу, і прибрати до рук відомості, якщо вони все ще в наявності. Всю роботу по розшуку мушу здійснити сам. Я не маю права *ні за яких обставин* вдаватися до нашої дипломатичної місії в Копенгагені, ні до працівників «Балкантуруисту» або ТАБСО¹. Це записано чорним по білому в умові задачі і для ясності підкреслено двома рисками.

Звичайно, коли зникає наш співгромадянин, який до того ж виїхав у службових справах, найпростіше офіційно звернутися до відповідного уряду. Просто, але марно. За нашими даними, датські власті у цьому випадку були поза грою. Розслідування, до якого вони вдалися б, навряд чи дало б якісь наслідки, якщо вони й досі нічого не знають про це. В усякому разі, важко припустити, що поліція Копенгагена візьме на себе клопіт сповіщати нас про хід і результати операції, яка становить собою натуральний обмін відомостей на долари і перебуває за межами офіційного торгового товарообміну. Отже, розслідування, що його по праву мала б вести поліція його королівської величності, в даному випадкові має бути здійснене однією анонімною особою, яка навіть не є підданою датського короля.

Мої інструменти: маска і зв'язок з Центром. Маскою є моя приналежність до вченого сімейства соціологів. Відряджений на спеціалізацію за кордон, я скористався нагодою відвідати Міжнародний симпозіум з соціології, який відкривається у Копенгагені через два дні. Як приватна особа. Без жодного мандату на представництво від будь-якого нашого наукового інституту.

Зв'язок — щовіторка, о сьомій вечора, звичайний старомодний чоловік біля входу в парк «Тіволі». Звичайний, бо триматиме дорожню сумку з ініціалами авіакомпанії САС. Старомодний, бо його голову вінчатиме кашкет у сіру карту. Пароль... як і кожен пароль.

¹ ТАБСО — болгарська авіаційна компанія.

Напівопущену шторку вікна шарпає вітер. Гарячий, він ще більше посилює задуху в купе. Відкладаю книжку з буржуазними теоріями, бо усвідомлюю, що вже більш як півгодини читаю одну фразу і ніяк не можу її збагнути. Зелені барви краєвиду за вікном видаються посірілими й вигорілими від яскравого сонячного світла. Колеса пронизливо вищать по рейках, і поїзд мчить із швидкістю понад сто кілометрів на годину, неначе поспішає вирватися із спекотної панорами, але їй немає краю, тій розпеченій рівнині з пожухлими від спеки деревами, обезбарвленими садами і мертвими безлюдними будівлями.

Напівспущена шторка закриває найяскравішу частину краєвиду, ту, в якій розташувалося сонце, але їй те, що залишилося погляду, достатньо сліпуче, щоб тобі заболіли очі. Тому втуплююсь просто себе у теплі сутінки купе й вивчаю почеплений на стіну рекламний фотознімок Альп. Альпи, як відомо, захоплює видовисько, але після того, як ти спостерігав його досить довго і на фото, вони втрачають свою чарівність. І все-таки я продовжую вдивлятися у засніжений масив Юнгфрау, у Маттергорн або в щось подібне, бо воно діє на мене прохолоджуюче і тому, що зараз мій розум зайнятий не стільки феноменами мінерального світу, скільки людського.

Людських феноменів, які особливо мене цікавлять, два і зветься вони Димитр Тодоров та Іван Соколов. Тодорова я добре знаю. Що ж до Соколова, того я знаю тільки з досьє й однієї пожовклої фотографії. Фотографія, звісно, річ корисна, щоб я міг впізнати його, коли зіткнусь з ним на вулиці. Що стосується вдачі, я особисто не маю звички робити висновки за фотографією і взагалі за зовнішністю. Азбучна істина полягає в тому, що зовнішність якраз і вводить тебе в оману. Хоча Соколов і за фізіономією, і за розумовим розвитком видається досить примітивним, щоб змогти ошукати будь-кого. Якщо цей чоловік справді якоюсь мірою виправдовує своє прізвище, то єдино по лінії хижацьких рефлексів. Молодий бонвіван, який втік, сподіваючись тільки на те, що на Заході житиме багатше, ніж на Сході. Емігрант, який перетворився на активного ворога тільки через те, що за це добре платили. Зрадник, готовий прислужитися вітчизні, яку зрадив, але не щоб спокутувати провину, а щоб збільшити свої прибутки. Така людина, ставши агентом, завжди є агентом двох роз-

відок, якщо, звісно, не пощастить стати агентом трьох. Така людина здатна домагатися власної вигоди будь-якими засобами, аж до вбивства включно. Рішення прийняти пропозицію Соколова диктувалося не ілюзіями щодо вдачі цього типа, а реальною оцінкою ситуації: Соколов потрапив у становище, в якому справді варто було здійснити операцію. І коли вже операція не увінчалася успіхом, причину слід шукати не в Соколові, а в комусь іншому.

Природно, цим «іншим» міг бути Тодоров. А Тодорова я добре знаю і не по фотографії, отож певне уявлення і про його достоїнства, і про його недоліки маю. Тодоров не міг спокуситися певною сумою, зрадити тільки заради грошей. Від нього можна було б скоріше чекати — як від дилетанта — якоїсь прикрої чи фатальної помилки. На перший погляд неважко передати комусь портфель з грошима й одержати за це певні відомості. Однак це видається легким для того, хто не має уявлення про такі операції і навіть неспроможний уявити, з яким ризиком, непередбаченими випадковостями й непередбачуваними поворотами може бути пов'язане виконання такої задачі у ворожому оточенні й з відчайдушними партнерами.

Гадаю, що я добре знаю Тодорова. Але чи й справді я знаю його добре? Чи не вважаємо ми подеколи, що маємо повне уявлення про людину, бо звикли часто її зустрічати й говорити їй «добридень»?

Колеса оглушливо заверещали. Гальмуючи, поїзд стихає хід і зупиняється. На пероні, наскільки це дозволяє спека, пожвавлення. Местре. За столиком у затінку буфету люди чекають наступного поїзда. Подружжя обіймаються, засмучені курортною розлукою чи відсвіжені курортними зрадами. Барвисто й галасливо, але все-таки вид на Альпи цікавіший.

Поїзд знову рушив, набрав швидкість і вирвався на бетонну дамбу, яка пересікає морські мілини біля Венеції. Неозорий водяний простір попелясто-сірий, як і небо, хоча, може, й дещо каламутніший. З цього боку поїзда нема на що дивитися, крім води й неба, як, втім, і з іншого боку. І все-таки я підводжусь, виходжу в коридор і зупиняюсь біля вікна. Паралельно залізниці простяглася бетонна стрічка шосе і там, попереду, де вже видніється Венеція, шосе піднімається вгору й завертає праворуч широкою дугою. Далі нічого не видно,

але я вдивляюся саме в оте «далі», і мені здається, що я помічаю по той бік дуги зібгане тіло з перебитими ногами й розбитою об камінний парапет головою, з-під якої видніється зім'ята при падінні біла панама, вже просякнута кров'ю.

То мій друг Любо Ангелов. І картину, яка мені ввижається зараз у тріпотливій далечині, я справді бачив не так давно на шосе Венеція — Местре. Бачив, як Любо йшов по шосе своєю кульгавою ходою і як несподівано вискочив чорний б'юїк, збив його і відкинув до огорожі мосту розчавлене тіло, яке ще мить тому було людиною.

Любо знищили, бо він намагався купити відомості так само, як і Тодоров. І людина, з якою він домовлявся, була така ж непевна, як і Соколов. Тільки Любо діяв не за вказівкою, а на власний розсуд. І, нарешті, Любо — це зовсім не Тодоров. Хочу сказати, що коли б на шосе Венеція — Местре загинув не Любо, а Тодоров, це навряд чи схвилювало мене більшою мірою.

Венеція. Знову метушня на пероні. Знову обійми подружжів, батьків, дочок і суб'єктів з віддаленішими родинними зв'язками. Маю півгодини, щоб вийти в місто і пригадати деякі давні справи. Але спогади — не моя слабкість, і коли б я носив їх усі в голові, череп мій луснув би від них. Тому я визнав за краще згаяти час у вокзальному буфеті, зайнявшись більш реальним — галлюбу пива й порцією шинки.

Близько п'ятої години поїзд поволі й обережно вповз у величезний сталевоскляний ангар міланського вокзалу. Кінець першої частини. Тут мені виходити й чекати нічного поїзда на Копенгаген.

Залишаю валізу в камері схову й іду прогулятися в місто. Груба помилка: хоча далеко за полудень, на вулиці ще нестерпна спека. Для вечері надто рано. Міланський собор мене не цікавить, останні моделі жіночого взуття — ще менше. Тому ігнорую торгові вулиці й туристичні об'єкти й усамітнююсь у невеличкому кафе біля вокзалу, де протягом трьох годин неухважно спостерігаю складні взаємини між сутенерами і повіями. Коли дослідження кохання із зворотного його боку мені набридли, переміщуюсь у найближчий ресторан, щоб згаяти ще годину за скромною вечерею і півпляшкою вина.

Наближалась північ, коли я знову повернувся на вокзал. Узяв багаж і подався на відповідний перон до

відповідного вагона. Величезний яскраво освітлений ангар уже затих. Натомлені пасажирки куняють на лавах біля своїх валіз чи сонно човгають навколо кіосків із сувенірами, бутербродами і детективними романами. Провідник, який стовбичить біля вагона, бере мій квиток і, приховано, але уважно оцінивши мою зовнішність, робить знак помічникові внести мій багаж. Йду за носієм, плачу що потрібно за непотрібну послугу й зупиняюся в коридорі біля вікна. Перон о цій порі майже порожній, коли не рахувати провідника, двійко літніх пасажирів на лавці навпроти і якогось невідомого, що поволі наближається від вокзалу.

Чоловік побіжно оглядав вагони і вже наблизився настільки, що його обличчя видалося мені знайомим.

— Яка несподіванка! — по-дружньому проказав чоловік, помітивши мене й зупиняючись під вікном. — Когого, а тебе я не сподівався тут зустріти.

— Трапляються й такі випадки, — відказую я й беру простягнуту руку, все ще не здогадуючись, хто її власник.

Не знаю, може, мій земляк мав точніше уявлення про мене, ніж я про нього. Про всяк випадок обмінялися ще кількома банальними фразами: «Як справи?», «Що нового?», «Яка спека, га?» — після того ще раз поручкалися, і мій невідомий знайомий подався своєю дорогою.

Поїзд рушив. Я зайшов до купе, замкнув двері й розкрив долоню. Розправив цигарковий папірець, зібганий у маленьку кульку, що опинилась між моїх пальців під час прощального ручкання з незнайомцем. Дрібно написаний текст повідомляв:

«Соколова вбито ножом. Сповіщено у ранковій датській пресі. Труп знайдено біля шосе на Редбі. Інших подробиць немає».

Ця новина перекреслює половину поставленої задачі. Інший спокусився б на думку, що якби вбили й Тодорова, задача взагалі відпала б. Але ж ні. Відпали б тільки її сьогоднішні умови. А відповідь так чи інакше мусить бути знайдена.

Опускаю на вікні шторку, перевдягаюся у піжаму й прибираю найзручнішу для розумової діяльності позу — горизонтальну. А поїзд із свистом і гуркотом мчить крізь ніч рівнинами мирної старої Європи і, певно, саме в цю мить перебуває десь посередині між шосе Вене-

ція — Местре і магістраллю Редбі — Копенгаген. На щастя, у цьому цивілізованому світі шосе швидко очищають від випадково знайдених трупів.

Розділ другий

— І тут зайнято? — вшосте запитує водій ламаною англійською мовою, коли я вийшов з готелю й повернувся до таксі.

— І тут зайнято, — відповів я вшосте й сів у машину.

Шофер увімкнув першу швидкість, вивернув кермо вліво й став очікувати зручного моменту, щоб влитися в густий потік машин, які заповнили бульвар.

З численних можливих ускладнень це було єдине, якого я не передбачив. Я приїхав у таку пору, коли не тільки соціологи, а й туристи з усього світу неначе призначили зустріч у цьому місті й позаймали всі готелі.

Водій проїхав метрів з триста, звернув ліворуч й зупинився перед готелем «Регіна». Однак і в «Регіні» не виявилося місць. Не пощастило мені і в «Асторії», «Мінерві», «Канзасі», «Нордланді» й не знати іще скількох подібних закладах.

— Далі буде те ж саме, — попередив мене водій, коли ми з кінця в кінець проїхали довгу Вестерброгаде й прилеглі вулички, — якщо тільки не зміните клас.

— Гаразд, давайте змінимо клас, — неохоче пробурмотів я.

Для мене змінити клас готелю значило витратити зайві гроші і, що важливіше, порушувало розроблену програму дій. Скромні наукові працівники не зупиняються в дорогих готелях.

Водій розвернувся, й ми рушили у зворотному напрямку, щоб перейти з світу помірнього туристичного сервісу до височин справжнього комфорту. Але ті висоти також виявилися густо заселеними. І після того як я даремно навідувався у просторі холи «Роаяля», «Меркурія», «Англетера» і «Данії», ми зупинилися перед скромнішим фасадом із неоновим написом: «Ексцельсіор».

— Є одна кімната, — на мій превеликий подив несподівано відповів адміністратор. — Але не більше як на дві ночі.

За п'ять хвилин я вже був у цій заповітній кімнаті на горішньому поверсі, побіжно оглянув умеблювання й

установив, що воно почасти відповідає високій ціні, кинув піджак на стілець і розчинив вікно, щоб вдихнути трохи вечірнього датського повітря.

Вже дев'ята година вечора, але надворі ще майже світло і в сірому небі дивно сяють зелені неонові вивіски й позеленілі мідні бані й дахи. Схоже на те, що зелений колір улюблений у цій країні. Зелена країна, яку я бачив з вікна поїзда, з безмежними рівнинами соковитих трав і темними смарагдовими деревами, то скупченими біля якоїсь ферми, то витягнутими довгими шерегами й розбурханими поривами вітру, того холодного й вологого вітру, чиї гучні припливи здаються диханням рівнини. Зелень проникла й сюди, у черепично-червоні лабіринти міста — у тінисті алеї парків, у дерева бульварів, у повиті плющем стіни, у позеленілу мідь бань і навіть у той світло-зелений скляний паралелепіпед — хмарочос САС.

Взагалі зелений колір — свіжий, повний прохолоди й розради — заспокійливо впливає на очі, як твердять окулісти. Та коли я розглядав панораму міста, переваги цього кольору цікавили мене найменше. До непередбачених труднощів по винайму готельного номера додалася ще одна, яку я хоч і передбачав, але якої майже не чекав: за мною стежили. Стежили від самого вокзалу, потім у таксі і пізніше, коли я виконував реєстраційні формальності в холі «Ексцельсіору».

Це кепсько. Але все погане має свій добрий бік. Підозрюю, що мені вдалося дістати кімнату в готелі не без допомоги тих, хто стежив. Чи вони зробили цю послугу, бо втомилися вештатися за мною, чи тому, що кімната в «Ексцельсіорі» найзручніша для спостереження — то вже деталі.

І раптом, поки я вдихав вологе, пропахле бензином повітря вечірнього міста, мене охопило гнітюче передчуття, що місія моя розвиватиметься не так, як я уявляв. Вічна історія: намагаєшся врахувати всі можливі варіанти, примудряєшся усі їх продумати й оцінити, крім отого, що сам приходить до тебе, як невідпорна реальність.

За мною стежать. Але незважаючи на це, треба виконати своє завдання так, щоб переслідувачі цього й не запідозрили. Одним єдина й остання рятівна сподіванка: може, звичайна перевірка — що я за птиця і навіщо прилетів у цю зелену країну. Взагалі незначний прояв зви-

чайної шпигуноманії, який одразу урветься, тільки-но стане ясно, що я справді безневинний дослідник соціальних феноменів.

Дослідник соціальних феноменів? Це, власне, не так уже й далеко від істини.

— Вашого імені немає у списку делегатів, папе Коев...— проказала молода жінка, яка священнодіяла за столом, увінчаним табличкою: «АДМІНІСТРАЦІЯ».

— Я тільки спостерігач,— поспішив уточнити я.

— А, гаразд!— кивнула вона й почала гортати список спостерігачів.

Я міг би заощадити її працю і повідомити, що й тут вона не знайде мого імені, але вирішив надати їй можливість дійти цього висновку самій.

Якщо вірити розкладові, робота конгресу мусила б бути в розпалі, однак чимало делегатів все ще бродили просторим холлом, де, крім столів адміністрації, містився неодмінний бар з кавоваркою «еспreso» й холодильником для газованих напоїв. Навряд чи треба говорити, що обидва ці апарати працювали з граничним навантаженням.

— І тут не бачу вашого імені...— зауважила молода жінка.

Та, звівши на мене очі й помітивши мій скрушений вигляд, додала:

— Нічого страшного. Зараз я вас впишу...

Я подав візитну картку, надруковану всього три дні тому, й жінка заходилася виправляти допущений недогляд. З ледве прихованим співчуттям я спостерігав сліди гострої— внаслідок постійного недоїдання— анемії, написані на обличчі чиновниці й підведені синьо-зеленим гримом навколо очей. Подумати тільки, яких спустошень завдала світові оця мода на жінок-примар, якій все ще не видно кінця-краю...

Коли я нарешті потрапив до залу, озброєний обов'язковою делегатською текою і машинописною табличкою на лацкані «Болгарія», симпозіум уже розпочав свою роботу. Хочу сказати, що делегати позаймали свої місця і що якийсь літній суб'єкт за трибуною говорив щось про міжнародні зустрічі і про їхнє значення як таких. Місця для спостерігачів, як свідчила відповідна табличка, були з краю просторого амфітеатру. Я подався

туди боковим проходом, побіжно оглядаючи приміщення-ангар. Надсучасна конструкція, уся з холодних залізобетонних площин, один погляд на які викликає ревматичні болі в суглобах.

В ряду спостерігачів було лише два вільних місця, і я зайняв одне з них поруч з високим і сухим паном, який клопотався з навушниками. Складність полягала в тому, що він уже мав у правому вусі слуховий апарат, до якого не так-то й просто було приладнати навушник. Нарешті, змирившись чи розсердившись на конфлікт із технікою, мій сусіда зняв пристосування із схожої на диню голови, зіперся на лівий лікоть і притиснув навушник до лівого вуха. Це дало йому можливість якраз вчасно вловити одну з ключових фраз вступного слова, що, як я вже згадував, стосувалося складного питання про міжнародні симпозіуми і їхнє міжнародне значення.

По другий бік високого худорлявого спостерігача сидів низенький грубенький індивід, який витирав носовичком піт з свого лисого тім'я, що було дивно, оскільки в залі панував могильний холод. Обидва вони, певно, добрі знайомі, бо довготелесий, схилившись над товстунном, по-дружньому сперся йому на плече. Таке загрозливе нахилиння, як я встановив згодом, була звичною позою мого сусіди. Він так перевершував навколишніх зростом і так відставав від них слухом, що мусив увесь час тримати голову схиленою, аби вловити принаймні частину адресованих йому реплік.

Літній промовець на трибуні, видно, вже завершував свій виступ, бо саме пустився дякувати найрізноманітнішим організаціям та інститутам, господарям і навіть самим делегатам, які зволили вшанувати своєю присутністю високе зібрання і таке інше. Нарешті прозвучала й довгоочікувана заключна фраза:

— ...Міжнародний симпозіум з соціології оголошую відкритим!

Поки в залі лунали ввічливі оплески присутніх, у нашій лаві втиснулася елегантна дама, пройшла повз товстого пана й мимохіть скинула навушники худого, пробурчала: «Добрідень, містере Беррі» і «Даруйте, містере Хіггінс», переступила через простягнуті ноги, сіла поряд мене й приєднала кілька своїх оплесків до вже затихаючих аплодисментів. Дуже скромний внесок, коли зважити,

що руки незнайомки були в довгих блідо-зелених рукавичках. Вона уся була в блідо-зеленому вбранні, скромному і дорогому, хоча я не в змозі визначити його точну базарну ціну. Єдине, що я встановив, це те, що колір напрочуд пасував до її білого обличчя і темно-каштанового волосся.

— Давно почалося засідання? — звернулася вона до містера Хіггінса.

— Не турбуйтеся, ви нічого не втратили,— відказав миршавий.

Погляд незнайомки зупинився на мені, і вона наче шойно помітила мене. Власне, її погляд спершу зупинився на лацкані мого піджака і лише потім зволив перейти на моє обличчя.

— Ви журналіст? — приязно запитала вона.

— Соціолог.

— Шкода. Тут усі соціологи,— зітхнула дама.

— А ким же вони мають бути?..— добродушно реготнув мій сусіда ліворуч.

За столом президії саме виникло якесь пожвавлення. Керівники конгресу про щось радилися, довірливо схиляючись голова до голови, а навколо метушилися секретарки.

— Трохи терпіння, панове... зараз вам роздадуть бюлетені,— звернувся до аудиторії чоловік з трибуни.

— Починаються процедурні джунглі,— пояснила моя сусідка, очевидно звертаючись до мене.— Годину вибиратимемо голову, роль якого полягає в тому, щоб нічого не робити.

Вона нишком спостерігала за мною, і я намагався не заважати їй нескромними поглядами. Тим більше, що мої власні спостереження вже закінчено. Дама перебувала у непевному віці між тридцятьма—сорока роками. Чиста біла шкіра і трохи кирпатий носик молодили це обличчя, хоча було воно не таке вже юне. Щось молоде було й у поведінці жінки, що своєю невимушеністю і свободою контрастувала із світською вишуканістю вбрання.

— Оскільки ми з вами не голосуємо, гадаю, ви могли б запропонувати мені чашку кави,— докинула незнайомка, певно завершивши свій огляд.

— З задоволенням,— кивнув я.

Ми підвелися й почали пробиратися до виходу. Я проходив боком, щоб не заважати сусідам. Зате моя супут-

ниця рухалася фронтально на повну велич, розштовхуючи дебелого й хирлявого, бурмочучи по дорозі: «Пардон, містере Хіггінс» та «Пардон, містере Беррі».

— Порядок денний видається досить перевантаженим,— кажу я, аби щось сказати, оскільки взагалі не маю уявлення про порядок денний.

— Яке це має значення? — стонула округлими плечима жінка, відпиваючи кави.

— Але теми доповідей цікаві,— продовжував я, хоча не мав уявлення й про теми.

— Яке це має значення? — повторила дама.

— Ви говорите так, наче потрапили сюди зовсім випадково.

— Вгадали,— відповіла вона.— Власне, сюди треба було відрядити редактора наукового відділу, та, оскільки він захворів, послали мене, бо я й без того збиралася потім заїхати до Стокгольма. Взагалі знайомством зі мною ви завдячуєте чистій випадковості, містере... Одначе ви не назвали свого імені.

— Коев.

— Це ваше ім'я?

— Ні, звуть мене Михаїл.

— А мене Дороті.

Ми сиділи за столиком біля заклоєної стіни величезного холу, крізь яку виднілася акуратно підстрижена галявина, а далі — штучне озеро і за ним — густа шереха дерев. У залі, напевно, вже відбувалося голосування, якщо не почалися доповіді, однак моя знайома, очевидно, й у гріш не ставила те, що діялося в залі. Вона взяла сигарету з пачки, яку я подав їй, запалила й допитливо глянула на мене:

— Гм, цікаво... Вперше бачу болгарина...

— Якщо це вас цікавить, приїздить до Болгарії. Там їх трохи більше.

— Нове завжди мене цікавить,— продовжувала Дороті.— На жаль, воно не може бути безконечно новим.

— А на мене ви скільки часу покладаєте?

— Легше, молодий чоловіче! Ви надто агресивні! — промовила вона з умисною театральністю. А тоді звичайним тоном додала: — Не знаю. Не маю досвіду в стосунках з болгарами. В усякому разі, можу дати одну корисну пораду...

— Слухаю.

— Якщо хочете довше викликати інтерес у жінок, схожих на мене, розкривайтеся поступово і то не з гіршого боку.

— А саме?

— А саме не говоріть з ними про доповіді, порядок денний і взагалі про соціологію.

— Але про що ж інше говорити на такому симпозиумі, як оцей?

— Про все що завгодно, тільки не про симпозиум. Ви могли б сказати: «У вас чарівна сукня».

— Вона й справді чарівна... Цей зелений колір, що заспокійливо діє на очі, як твердять окулісти...

— Коли вже мова про зелений колір, дивіться на галювіни. Чи, може, ви натякаєте, що вам однаково — дивитися на мене чи на краєвид за вікном?

— Та ні. Краєвиду бракує ваших опуклих обрисів. Данія страшенно рівнинна країна...

— Легше, молодий чоловіче! — Дороті знову вдалася до театрального тону.— Ви надто швидко перейшли від сукні до тіла.

Власне, коли хтось із нас поспішав, то тільки не я. Дама в зеленому володіє умінням непомітно проскакувати етапи й створювати атмосферу близькості там, де півгодини тому не було навіть знайомства.

— Гадаю, що не зашкодить зазирнути до залу, принаймні для годиться,— запропонував я, коли ми допалили свої сигарети.

— Далеко ви не підете, якщо так дбатимете про годиться,— попередила мене Дороті, але підвелась. Потім по-діловому додала: — Тільки найперше допоможіть мені зібрати оці гектографовані матеріали, розкидані по столах.

— Навіщо вони вам?

— А я по них зроблю свою кореспонденцію! Чи ви думаєте, що я сидітиму три дні підряд у цьому холодильнику, щоб записувати базікання ікса та ігрека? Як я вже сказала, мене звать Дороті, а не Жанна д'Арк.

У старовинному залі для прийомів дух одвічної плісняви уперто і не без успіху змагався із запахом жіночих парфумів, сигар і алкоголю. Надворі сонячно, але тут величезні люстри вже засвічено. Делегати конгресу

в переважній більшості товпляться біля столів, і з їхнього пожвавлення видно, що там роздають не друковані матеріали. Сандвічі справді мініатюрні, але люди науки знають, що маленькі розміри завжди можна компенсувати великою кількістю.

Деякі не дуже голодні гості стоять осторонь зосереджено працюючих щелеп і розмовляють. Дама в зеленому, зараз вбрана у бузковий костюм, полишила мене на містера Хіггінса і містера Беррі, а сама розмовляла біля вікна з молодою жінкою у чорному костюмі й чорному гуморі.

Стоячи між двома поважними вченими, я відчував себе внутрішньо частиною соціологічного сандвіча й на силу стримував натиск, з яким тиснули на мене два зовнішні кусні бутерброда.

— Що ви думаєте про доповідь Монро? — запитав містер Хіггінс, загрозово схилиючи до моїх вуст обладнане апаратуру вуха.

— Скажіть, що то було просто претензійне марнослів'я, чим потішите мене, бо, значить, я матиму тут одноступенчаний підказав містер Беррі, переставши на мить утирати своє спітніле тім'я.

Містер Беррі з трудом підняв свої важкі повіки й крізь виниклу щілину повів на мене своїм лінивим поглядом. У цього чоловіка не тільки повіки, а й усе інше видавалося важким і обвислим — м'ясистий ніс, пеначе готовий зірватися з свого хряща, обвислі, мов торби, щоки і, найбільше, величезне черево, завбачливо підперезане міцним ременем, щоби не впало під ноги свого власника.

Цій тілесній мішкватості колеги містер Хіггінс не без кокетування протиставляв свій імпозантний і стійкий кістяк. Миршавий створював враження, що має значно більшу кількість кісток, ніж нормальні індивіди. Більше того, він увесь був складений з кісток і навіть його худе обличчя здавалося виточеним з однієї великої кістки, пожовклої й одполірованої за довгі роки.

— Доповідь Монро була не така вже й погана, — насмілювався зауважити я.

— Бо обмежувалася рамками загальновідомого, — пробурмотів Беррі, на силу ворухнувши губами. — Коли повторюєш чужі думки, завжди є шанс сказати і щось розумне.

— Для Монро цей шанс дорівнює нулеві, — заперечив

Хіггінс.— Він безпомилково вибирає найгірше з того, що лишили йому попередники.

— Думаю, що ви несправедливі до бідного Монро,— промовив Беррі, зумівши, хоч і з мукою, підняти свою товсту руку у заперечливому жесті.— Він ніколи не вмів вибирати. Він краде навмання.

— Чого це ви присікалися до вашого Монро, коли те ж саме стосується і всіх інших? — почувся раптом голос Дороті.

Вона залишила свою похмуру співрозмовницю й поспішила приєднатися до нашої бесіди, хоча, певно, не знала, про що саме йшлося.

— Вибачте, але «всі інші» — це поняття, яке включає і нас,— промимрив Беррі.

— О, ви лише спостерігачі. Гадаю, що саме цьому й завдячує ваш загострений критицизм,— докинула дама в бузковому.

— Нас записали спостерігачами, бо наша делегація й без того виявилася великою,— немов вибачаючись, пояснив мені Беррі.

— Бути спостерігачем за всіх обставин краще, ніж бути об'єктом спостереження,— по-філософському узагальнив Хіггінс. І, схиливши до мене свій слуховий апарат, наче збираючись вислухати мене, додав: — Адже й ви волієте спостерігати, аніж бути спостереженим. Чи не так, містере Коев?

— Авжеж,— відповів я відверто.— Особливо коли спостерігають такі люди, як ви.

— Чому? Що вам не подобається у нашій системі спостереження? — запитав Хіггінс, і тонкі його сині губи застигли в безневинній посмішці.

— Надто прискіплива.

— Не до всіх, любий, не до всіх,— проказав з лінивою поблажливістю Беррі.— Але коли до неуктва подають ще такий гарнір маніакальності...

— Але ж люди тому й збираються на такі збіговиська, щоб продемонструвати свою маніакальність і пригоститися за рахунок господарів...— озвалася й Дороті.

— А, власне, чи не час і нам щось перехопити? — запитав Беррі.

— Так, так, давайте підійдемо до столів,— з готовністю запропонував Хіггінс.

— Тільки не до цих, любий професоре,— заперечила Дороті.— І не в цьому залі. Знаю, що ви ощадлива

людина, але їсти навстоячки, наче кінь, особливо у вашому віці, не дуже корисно.

— Що ви сказали? Ідемо в інше місце? — промурмотів Хіггінс, який, очевидно, вміло користувався своєю глухотою.

В цей момент до товариства мовчазно наблизився чоловік середнього віку, сивуватий і дещо засмучений.

— А, Вільям!— вигукнула Дороті, зобразивши трохи надмірну привітність.— Познайомтеся: містер Коев, містер Сеймур.

Сеймур стримано кивнув, майже не глянувши на мене, потім підняв свій рівний, добре виліплений ніс і проказав з відтінком бридливості:

— Яка задуха, га? І цей запах плісняви й спітнілих тіл!

А тоді поволі рушив до виходу.

Якщо містер Хіггінс справді ошадлива людина, треба визнати, що Дороті не дала йому жодної можливості виявити свій талант. Під приводом того, що «дорогий професор» щойно опублікував свій черговий труд, вона оголосила його господарем наступного банкету й потягла нас у розкішний ресторан біля Ратуші, оскільки заклад був «тут, зовсім поряд».

Містер Хіггінс спочатку спробував ухилитися, мовляв, «тут, зовсім поряд» є ще дві дюжини скромніших закладів, але збагнувши, що опиратися марно, знайшов сили стоїчно нести свою долю. І поки дама в бузковому, вступивши зосереджений погляд в імпазантну карту наїдків, пропонувала нам найдорожчі страви і найстаріші вина, худому вдалося майже повністю приховати свій кислий настрій і навіть іноді промовляти: «Чому ж ні, люба?» та «Авжеж, дитя моє!»

Втім, як і більшість любителів добрих напоїв, містер Хіггінс швидко утопив свої скупердяйські інстинкти у білому, добре охоложеному тридцятирічному бургундському. І коли через дві години миле дитя запропонувало перейти до іншого, веселішого закладу, який теж випадково містився «тут, зовсім поряд», людина-кістяк сприйняла це як річ, абсолютно природну.

Отож ми сидимо у червоних сутінках «Валенсії» неподалік від дансінгу, і в нас такий безжурний настрій, що його не може потьмарити навіть пекельне завивання

джаз-оркестру. Але вимогливий містер Хіггінс все-таки не втримався від кпинів:

— У такі моменти я шкодую, що не оглух і на друге вухо.

— Не поспішайте: за годину й це станеться,— заспокоїла його Дороті.

— Будемо сподіватися,— оптимістично відказав професор.— У цьому світі, де поза механічними шумами чуєш переважно дурниці, глухота не стільки вада, скільки привілей, моя люба.

— Значить, ви залишитесь і після конгресу? — почув я лінивий голос Беррі, який продовжував розмову на предмет взаємопізнання, розпочату ще у ресторані.

— Так. Заради королівської бібліотеки. Кажуть, що вона налічує понад 125 мільйонів томів.

Хіггінс, який, незважаючи на свою глухоту, вловив цю фразу, не втримався од заперечення:

— А навіщо вам ці сто з чимось мільйонів? Це нагадує мені одного знайомого колекціонера годинників. Він також мав сто з гаком годинників, але завжди запізнювався на роботу, бо навіть його наручний годинник був неточний. Приїжджайте до мене в Штати, і я запропоную вам таку спеціалізовану бібліотеку з соціології, яка, хоч і не нараховує мільйонів, цінніша од тутешньої з її медичними довідниками і куховарськими книгами сімнадцятого сторіччя.

— Це так,— кивнув Беррі лискучим од поту тім'ям.— Ви за всяку ціну мусите познайомитися з бібліотекою Хіггінсового інституту, Коев!

— Охоче. Коли б тільки подорож до Штатів була дешевшою.

— Подорож не проблема. Ми вам організуємо якусь стипендію,— проплямкав дебелий своїми товстими губами.

— І тисячу доларів на тиждень для початкового стажування в моєму інституті,— додав худий, який зовсім розійшовся цього вечора.

— Милі мої співвітчизники,— озвалася Дороті, ледве стримуючи позіхання.— Про що б вони не говорили, безпомилково доходять до доларів.

Тут розмова несподівано урвалася, бо оркестр заклично гримнув і на дансингу з'явилася молода жінка у скромному сірому костюмі. За нею вийшла прислужниця у ще скромнішому вбранні, якщо так можна назвати

прозорі панчохи, мікроскопічну за розмірами комбінацію й мереживну наколку на голові. Камердинерка штовхала величезне, на коліщатах, люстро у позолоченій рамі, встановила його перед своєю господинею, а потім дістала ефірну шлюбну фату. Тим часом оркестр загравав весільний марш, у який впліталися дзвони. Ясно було, що жінка у скромному сірому вбранні готується до шлюбної церемонії і що з цього приводу має намір вдягти відповідний туалет, перед чим їй доведеться спочатку роздягнутися. Отже, розпочинався одвічний номер.

Здригнувшись від раптового тріску ударних інструментів, Хіггінс подивився на дансинг, а потім зневажливо відвернувся.

— Людство двадцятого століття не змогло вигадати чогось більш інтригуючого, ніж роздягання...— промимрив він.

— Справа не в роздяганні, а в тому, хто роздягається,— уточнила Дороті.— Дівчина має досить непогану статуру.

— То й що? Коли доживете до мого віку, зрозумієте, що ці речі нічого не варті. Наш світ не гімнастичний зал і не косметичний салон, і люди розрізняються не за своїми фізичними даними. Ви, любий Беррі, наприклад, абсолютно лисий, але це, гадаю, зовсім не заважає вам писати книжки...

— Ви, Хіггінсе, також глухий, але я не нагадую вам про це повсякчас,— дещо роздратовано зауважив дебелий.

— Ну от, знову комплекси! — вигукнув худий, змахнувши своєю довгою кошавою рукою.— Це людство поспіль зліплене з комплексів!

Як і більшість людей з поганим слухом, професор говорив голосніше, ніж потрібно, вважаючи напевно, що люди навколо також недочувають. Й оскільки було вже по другій пляшці віскі, Хіггінс промовив це з такою силою, немов виголошував промову з трибуни симпозіуму. Артистка, яка вже встигла зняти жакет і спідничку, незадоволено глянула на галасливого клієнта, але побачила тільки його байдужу спину. Спритним рухом вивільнилася з мереживної чорної комбінації, а потім легким грайливим кроком підійшла до нас, зупинилася перед Хіггінсом, погладила його короткий білий чуб і несподівано припала в довгому пристрасному поцілунку до пожовклої шкіри його чола. Напівгола жінка, мабуть,

сподівалася спокусити чи присоромити галасливого ба-зіку, але впіймала облизня. Хіггінс лише по-батьківському поплескав її по задній частині, а тоді обернувся до мене й так само голосно продовжував викладати свої думки:

— Комплекси, манії... І саме тут вам слід зрозуміти, що соціологія дорівнює психології. Психологія суспільства, й нічого більше!

Артистка, збентежена цим актом зневаги, подалася своєю танцюючою ходою назад, постала перед люстром і методично, під музику, стала скидати рештки одягу.

— Соціальні конфлікти не можна пояснювати голою психологією,— відповідаю не стільки для встановлення істини, як для того, щоб врятуватися од загрозово схиленого наді мною кістяка Хіггінса.

Однак моя репліка виявилася тактично хибною, бо кістяк нахилився ще більше й опонент у своєму ораторському пафосі мало не трапив перстом мені в око.

— Ви так гадаєте? Погляньте! — (Він вказав на свій слуховий апарат).— Один маленький гандж, і в мене виробився цілий комплекс... Інший гандж...— (цього разу перст спрямувався до голого тім'я Беррі) — ...і в мого ближнього виробився інший комплекс...

— Хіггінсе, я вже, здається, сказав...— спробував перебити його дебелий, але марно.

— ...А уявіть, які комплекси роз'їдають усе суспільство, що аж кишить ганджами!..

Він на мить замовк, наче даючи можливість цій уяві якнайповніше сформуватися в моїй голові, тоді одпив з чарки й продовжував:

— Бідність породжує комплекси так само неминуче, як і плішивість! — (Невдоволений порух Беррі).— А багатство? А влада? А безправність? Все це джерела комплексів. І ось вам причина усіх соціальних конфліктів!

Хирлявий знову спробував ткнути свій страхітливий вказівний палець мені в око, і це примусило мене не дуже тактовно одвернутися до дансінгу. Тим часом артистка встигла зняти з себе все, за винятком взуття, й, узявши в камердинерки довгу весільну фату, з блаженною усмішкою пришпилювала її до зачіски. Величезне люстро відкривало публіці широкі можливості для огляду жіночої постаті з обох фасадів одночасно, і вона досить довго вихилялася перед ним, щоб і найприскіпливі спо-

стерігачі встигли завершити свої дослідження. Нарешті після останнього оберту навколо власної осі артистка рушила до невидимої церкви, супроводжувана камердинеркою, яка притримувала шлейф фати, тоді як у залі лунали останні акорди оркестру й немічні оплески публіки.

— Шлюб... такий же міф, як і все інше...— бурмотів Хіггінс, який після мого безцеремонного вчинку знову зволив глянути на дансинг.

— Містере Хіггінс, чи не перестанете ви нарешті набридати нам своїми банальностями?— поцікавилася Дороті, чия увага досі була цілком захоплена стриптизом.

— А невже атракціон, який ви цілих десять хвилин спостерігали, затамувавши подих, оригімальніший за мої концепції?— запитав хирлявий, щедро наливаючи якусь частину віскі у наші чарки, а решту — на сніжно-білу скатертину.

— В усякому разі, її атракціон більше захоплює, ніж ваш.

— Може, ви хочете, щоб і я роздягнувся?

— О ні, ні в якому разі!— вжахнуто скрикнула Дороті.

— Над чим ви працюєте зараз, дорогий Коев?— здогадався продовжити все ту ж, хоч і перервану, розмову Беррі, прополоскавши свою горлянку.

— Над теорією індустріального суспільства,— відказав я, не зморгнувши оком, бо всі подібні запитання були давно передбачені.

— Оце тема, яка зацікавила б мого видавця!— озвався Хіггінс, неспроможний і хвилини бути поза бесідою.

— Я критикую названу теорію,— промимрив я, щоб остудити його ентузіазм.

— Однаково. Тема цікава за будь-яких обставин,— великодушно махнув рукою Хіггінс, мало не скинувши зі столу пляшку.

— А що ви одержите за цю працю?— поцікавився Беррі.

— Не можу цього сказати до її завершення.

— І все-таки хоч приблизно?..

— Віддайте її мені, і я гарантую вам щонайменше двадцять тисяч...— так само великодушно заявив Хіггінс.

— Знову тисячі і знову долари,— досадливо зітхнула Дороті. І, звернувшись до мене, додала:— Ходімо краще потанцюємо.

Чи тому, що був понеділок, чи тому, що ціни в закладі досить високі, але за столами не так уже й густо, і на дансингу пар якраз стільки, щоб навіть такий посередній танцюрист, як я, міг маневрувати. Власне, коли хто й водив, то швидше дама в бузковому, а я тільки в ритмі мелодії піддавався її примхам. Такою тактикою не слід нехтувати при певного роду дебютах: замість відступити й виказати цим свої підозри, краще ненадовго попуститися за течією, поки не зорієнтуєшся в обстановці і не збагнеш ритм танцю, фігури і те, навіщо тебе втягують у нього.

Дороті притислася до мене своїм міцним бюстом, не боячись, що може зім'яти сукню, й дивилася на мене своїми великими очима, не боячись, що викаже мені щось більше за звичайну вечірню розніженість.

— Михаїл... Це звучить як Майкл...

— Бо ім'я те ж саме.

— Справді? Ах, з якими спогадами пов'язане це ім'я!..

— Сподіваюсь, я не зачепив струн вашого першого кохання.

— Ні, але одного з перших. Час збігає, а спомини ростуть... Я вже майже літня жінка, Майкле!

— Не вигадуйте.

— Чи повірите, через місяць мені вже тридцять!

— Це неможливо. Я дав би вам найбільше двадцять п'ять.

— Ви жахливий брехун, Майкле. Жах як люблю слухати таких брехунів!

Швидкоплинна тінь від фрази про безповоротний плин років знову поступилася місцем замріяності, і великі очі дивилися на мене з багатообіцяючою відвертістю досвідченої жінки. У цю мить я, може, вперше помітив, що в неї справді гарні очі, темні й спокусливо глибокі, що вона взагалі все ще гарна. Може, вона саме тепер перебуває в zenіті своєї краси, але жінки звичайно самі захмарюють той zenіт, отруюючи себе думками про неминуче старіння.

Вуха моє не без задоволення вловило останні такти мелодії, бо оте безцільне човгання туди-сюди зовсім не належить до моїх найулюбленіших занять. Однак дама в бузковому, вгадавши мої дезертирські наміри, затримала мою правицю своєю випещеною білою рукою до-

ти, поки оркестр не заграє якийсь наступний твіст чи щось подібне.

— Я не вмю танцювати твіст,— пробурмотів.

— Не має значення. Танцюйте, як вам заманеться. Я просто відпочиваю з вами, Майкле!

— Не знаю нічого кращого для відпочинку, ніж зручне крісло.

— Так, але тільки, коли поблизу не буде дорогого містера Хіггінса.

Тим часом пари навколо нас розділилися і партнери почали вихилитися один перед одним, а ми — Дороті і я — продовжували танцювати, тісно обійнявшись, і жінка в бузковому так втупила в мене свій глибокий, темний погляд, що я з інстинктивного страху перед утопленням відвів очі до голих жінок, намальованих по стінах світними фарбами.

— ...Обожнюю подорожі...— промовила своїм приємним мелодійним голосом Дороті.— Опинитися в місцях, які тобі ще не набридли, й залишати їх, поки вони вже не набридли...

— Чи не тому ви обрали журналістику? — запитую прозаїчно.

— Почасти так. А ви хіба не любите мандрувати?

— Дуже.

— І, певно, багато подорожуєте?

— Зовсім ні.

— Вам бракує грошей?

— Скоріше часу.

— Е, тоді це у вас не пристрасть. Людина завжди знаходить час для своїх пристрастей.

І, перехопивши знову мій погляд темними звабними безоднями своїх очей, дама в бузковому запитала:

— Яку ви маєте пристрасть, Майкле?

— Що за пристрасть?

— Оту, єдину, що спопеляє.

— Хм... Колись я збирав марки... Але мушу зізнатися, це було дуже давно...

— Ви справді страхітливий брехунець,— насупилась Дороті.

А вже за мить темні очі знову дивилися на мене розпінено:

— Побиваюся за такими брехунцями.

* * *

Тільки в Дороті була машина — майже новий темно-синій б'юїк,— тому й роль візника випала їй. А візник й справді був потрібен, бо, хоча містер Хіггінс і містер Беррі ще трималися на ногах, це коштувало їм великих зусиль.

— Манії і фантазми...— з мукою промовив чоловік-кістяк, розлігшися на задньому сидінні.— Соціологія — це ніщо інше, як психологія суспільства, дорогий Беррі!

Беррі відповів якимсь буркотінням, що мало означати, певно, зашифрований вираз згоди.

— Треба буде при нагоді пояснити ці речі Коеву, дорогий Беррі! — продовжував патякати невгамовний Хіггінс.— Не гнівайтесь, Коев, але ви потребуєте певних напучень з цього питання...

— Йому слід приїхати у ваш інститут, Хіггінсе...— проказав майже членоподільно дебелий і, вичерпавши останні сили цією довгою тирадою, задрімав біля свого хирлявого колеги.

Це розкрило широкий простір для ораторських нахилів кощавої людини, яка зайшла у довгу й плутану розмову сама з собою.

Дороті, скориставшись порожнечою нічних вулиць, вела машину з недозвеною швидкістю і так різко доладала повороти, що кожної миті містер Хіггінс міг упасти з сидіння і його кістяк розсипався б на складові частини. На подив, цього, однак, не трапилося, і нам пощастило приставити обох соціологів неушкодженими до їхнього елегантного готелю.

— А тепер куди? — запитала дама в бузковому, коли ми завершили свою делікатну місію й знову сіли в машину.

— Вам у який готель? — відповів я запитанням на запитання.

— Мені в «Англетер». А вам?

— Мені... Власне, він уже не мій: завтра зранку мушу виїхати.

— Бідний мій хлопчик...— проспівала Дороті, ведучи машину.— А чому б вам не переїхати в «Англетер»?

«Бо надто дорого»,— мусив би відповісти, але замість того сказав:

— Бо й там повно.

— Для вас ми знайдемо кімнату, гарантую. Покладіться на мене.

— Не знаю, як вам дякувати...

— Це ми обміркуємо пізніше,— проказала жінка й до краю натиснула на газ.

Машина зупинилась перед білим фасадом готелю «Англетер», яскраво освітленим попри пізній час. Ми вийшли, й Дороті подарувала мені останній погляд, в якому не було нічого, крім виразу легкої втоми. Подала руку й промовила машинально:

— До завтра, Майкле!

Я поволеньки рушив по Строгет уздовж шереги вітрин, залитих холодним електричним світлом. Вулиця безлюдна, якщо не рахувати чоловіка, який так само поволі йшов слідом. За мною стежать. І цілий день за мною стежили. На вулицях і в барах, пішки й у машинах. Питання: доки?

Розділ третій

Долинув сухий автоматичний постріл. Потім — два постріли, один за одним, далі — ще два.

«Значить, отих, нагорі, ще не знешкодили,— здогадався я раптом.— А я думав, що все вже скінчилося».

«Оті, нагорі» залягли у маленькій улоговині на самому вершечку пагорба, і я це добре знав, бо кожен метр навколо у цій пустельній місцевості мені знайомий. Вони б'ють одиночними пострілами в акацієвий гайок, де ми причаїлися. Власне, це навіть не гайок, а жалюгідна купка посірілої зелені серед урвищ, нікчемний залишок колишніх спроб закріпити схили пагорба. І ми троє лежимо під цим ненадійним і майже уявним прикриттям з колючих гілок і рідкого листя, а ті зверху тренуються у стрільбі по наших головах.

Фактично вони оточені, бо вихід з другого боку кам'янистої вершини теж закрили троє наших. Але злочинець готовий на божевільний крок саме тоді, коли потрапляє в оточення, і нема чого дивуватися, що вони, готуючись до прориву, зверху прострілюють гайок.

— Треба перебігти он до тієї брили й кинути одне-два яйця їм у гніздо,— озвався Любо Ангелов, відомий більше під прізвиськом «Любо Диявол».

Любо говорить у неозначеній особі, але його слова

стосуються мене, бо сам він поранений в ноги, а в Стефана так поцілили, що він не може підвестися і навряд чи коли підведеться...

— Треба перебігти до того каменя...—повторює Любо.

Любо говорить саме про цей камінь не тому, що його можна використати як прикриття, а тому, що тільки звідти можна закинути гранату у вороже гніздо. Що ж до укриття, то воно взагалі відсутнє у краєвиді. Скеляста спина пагорба зводиться вгору пустельна і страшна, попелясто-сіра під безбарвним розпеченим небом. Треба пробігти по тому зловісному схилу, над яким свистять кулі, й лишитися живим. Треба поминути цю смугу смерті й уціліти. А коли впадеш... що ж, ти не перший, хто наклав головою... важливо тільки не впасти до того, як жбурнеш гранату...

Знову забахкали постріли, рідкі й уривчасті, бо ті, на горі, певно, бережуть набої. Спробував звестися на ноги, але ноги важкі, неначе налиті свинцем, і я прекрасно знаю, що це свинець страху. «Нумо, Еміле, твоя черга, мій хлопче!»—кажу сам собі, як завжди, у таких випадках, аби переконати, що це всього лише маленьке чергове випробування. Піднімаюсь відчайдушним зусиллям волі. І прокидаюсь.

Зловісну канонаду в моєму передранковому сні викликала, певно, відчинена стулка вікна, яку шарпає вітер. У цьому місті конгрес вітрів, на відміну від соціологічного симпозіуму, триває цілорічно. Тут дме з усіх боків і в будь-який час доби, так що коли б ці вихори випадково припинилися на мить, датчани, мабуть, відчули б таку ж тривогу, яку відчувають інші люди перед ураганом.

Я закріпив стулку вікна передбаченим для цього гачком й лишився подихати холодним ранковим повітрям, перш ніж бензинові випари в ньому досягнуть звичної густоти. Це нагадало мені вельми давню ухвалу розпочинати кожен новий день коротким гімнастичним сеансом.

«Ухвала справді чудова,— мимрив я, для спроби витягаючи руку уперед.— Просто героїчна ухвала. Але людина не може заповнювати усе своє життя тільки героїчними вчинками».

Рука моя поволі опустилася й намацала телефонну трубку. Попросив принести сніданок у номер і пішов у ванну, щоб викреслити з порядку денного неминучу ро-

боту — гоління. Власне, гоління дратує тільки тоді, коли більше нема про що думати, особливо під час тривалого намілювання. А в даний момент мені було про що думати, і головне — про майбутнє. Що ж до минулого — не давно минулого, а вчорашнього, — то воно вже було відповідно обмірковано й класифіковано по досьє.

Оскільки ж мій мозок не електронна машина, він певний час працював над давно минулим, хоча я вже дав йому нове завдання. І все ще бачу той голий скелястий пагорб, розжарений полуденною спекою, пустий і чіткий у своїй мертвотній порожнечі, а потім смутний і розпливчастий, бо я біжу, зігнувшись навпіл, туди, до кам'янистого хребта, де зачаїлися «оті». І здається мені, що я чую сухий тонкий посвист куль і відчуваю, як пече в плечі, і мусить пройти час, поки я здогадуюсь — «влучили в мене», — і мусить пройти час, поки я кажу собі: «Добре, що в ліве плече», — і мусить пройти ще багато часу від тієї безмежної миті, коли час зупинився, поки я дістався того каменя й жбурнув одне за одним три сталевих яйця. А потім хвилини знову почали текти своїм звичаєм, але в моїй голові, розбитій спекою й утомою, все видавалося смутним і розпливчастим — джип, що прибув з прикордонної застави, Стефан, спокійне обличчя Любо, спокійне і біле, як обличчя мерця. Стефан помер у джипі. Любо вцілів і тільки трохи накульгував, і так, накульгуючи, дійшов до мосту на Венецію, де його вбили. А я ще живий. Ще.

Я часто бачу у кошмарах той голий скелястий пагорб, й інколи до вершечка залишається лише кілька метрів, а іноді верх видається дуже далекий, незбагненно далекий, й кам'янистий схил піднімається пустельний і страшний під безбарвним розпеченим небом, а постріли зловісно відлунюють у мертвотності й спеці. «Гайда, Еміле, твоя черга, мій хлопче!»

Кошмар, який примушує мене сприймати пробудження як воскресіння і кожен новий день — як звабливу обіцянку, навіть коли цей день обіцяє мені самі неприємності. «Бувало й важче. Професійний ризик, нічого більше».

При цьому ризик професії, принаймні у даний момент, не пов'язаний з пострілами. Усе мирно й тихо, говоримо про соціологію, і навколо розкинулась не прикордонна кам'яниста смуга, а зелена датська рівнина. Важливо

тільки знати, де кінчаються луки й починається драго-вина.

Кожен обирає собі ангела на свій копил. Мій, наприклад, своїми звичками нагадує отих скнар, які по двічі перелічують гроші, незалежно від того, чи дають їх, чи одержують. З тією відмінністю все-таки, що я перевіряю не двічі, а тричі і що йдеться не про гроші, а про факти. Перевірка перед дією, за дії і після дії.

Кожне з цих трьох занять має свої переваги, але й неминучі вади. Аналіз перед операцією дуже важливий, бо від нього залежить подальше, однак він не може бути точний, бо має справу з явищами, які ще не сталися і бозна чи стануться саме так, як ти собі уявляєш. Аналіз у процесі дії гранично необхідний, щоб уберегтися від хибного кроку, але не досить вичерпний, оскільки через брак часу провадиться майже блискавично. Аналіз після дії, навпаки, може бути докладний і настільки глибокий, наскільки тобі стане хисту, тільки ти неспроможний змінити нічого з того, що вже сталося. Взагалі кожен з цих трьох способів рахувати гроші, тобто факти, по-своєму недосконалий. А тому, об'єднані в одну постійну звичку, вони завдають мені чимало клопоту.

Покінчивши з голінням, я підставив голову під щедрий теплий струмінь води і, поки стояв отак, осліплений милом і водою, почув, як у глибині кімнати відчинилися й зачинилися двері. Дуже сприятливий момент, щоб приставити до спини пістолет і гаркнути: «Давай відомості, собако!» — поки ти агонізуєш від мила, що роз'їдає тобі очі. На щастя чи нещастя, цього разу відомості не в мене, а в інших людей. Це дозволило мені спокійно пройти й через підбадьорливу процедуру холодного душу, акуратно загорнутися в халат і лише тоді визирнути, аби з'ясувати, що трапилось.

Нічого не трапилось, тільки на столику біля вікна з'явилася таця із сніданком. Але сніданок з чашкою паруючої кави о цій ранній порі подія дуже доречна і приємна. Отже, сідаю в крісло й приступаю до чергового етапу побутової підготовки до нового дня.

Два основні факти виникли на обрії. Перший датується моїм прибуттям у це місто: за мною стежать. Хто й навіщо, остаточно не з'ясовано, хоч відповідна гіпотеза існує. Другий факт: я оточений. Оточений увагою, додав би інший. Згоден. Тільки на цьому світі увагою не ото-

чують задурно. Хіггінс, Беррі й Дороті могли б знайти більше інтересних співрозмовників на цьому велелюдному конгресі. А натомість вони липнуть до незначного й нецікавого болгарина, бавляться з ним у запитання й відповіді, водять його по закладах і навіть обіцяють фінансову допомогу, звісно, для строго наукової мети. Цей другий факт потребує додаткового вивчення, та вже зараз нашттовхує на певні висновки.

Хоч би й учорашне. Зовсім банальне гульбище, багате на балаканину й бідне на незвичайні події, випадкове гульбище, наслідок випадкового знайомства, що почалося з нудного етикету й завершилося пиятикою. І все-таки дрібні перипетії й окремі репліки пиятики містять досить вихідних даних, щоб скласти про мене початкове уявлення. Можу навіть точно уявити собі цю характеристику в разі, якщо перевірку заздальгідь проведено, а поведінка моя ретельно аналізувалася. Насолоджуючись гарячою міцною кавою та першою в цей день сигаретою, я, здавалося, ясно бачив настукачу на машинці характеристику на Михаїла Коева (перший варіант). Найнезначніші мої жести і найвипадковіші репліки, відповідно оброблені й зіставлені, набули службової виразності. Ставлення до стриптизу, поведінка під час танцю з Дороті, кількість випитих чарок, стан під час і після гулянки, реакція на ту чи іншу чужу репліку, значення тієї чи іншої моєї репліки, взагалі уся сукупність дрібниць, з яких складається гулянка, тут узагальнена в сухі канцелярські фрази, що заповнюють відповідні графи: ставлення до жінок і спиртного, до подорожей і доброї кухні, до грошей і матеріальних вигод, до наукової роботи і авантюри, балакучий чи стриманий, суєтний чи скромний, швидкий чи неповороткий в діях, імпульсивний чи витриманий, підозріливий чи легковірний, проникливий чи поверховий і ще ряд констатацій цього стибу.

Отак складена, характеристика була б досить повна і, звісно, досить неправильна. Бо я, добродушно піддаючись іспитові, намагався випнути деякі свої риси про випадок, якщо на мене справді збираються складати кадрове досьє. Корисна обачність, особливо в поєднанні з певною далекоглядністю. Бо справа не тільки в тому, щоб створити хибне уявлення про себе. Необхідно, щоб воно було хибне у точно визначених пунктах і в точно визначеному смислі. Взагалі я мушу не стільки показа-

ти протилежне, чим я є насправді, скільки прикритися у спосіб, який прискорив би самовикриття противника і призвів би його до провалу.

А поки цей противник складає ґрунтовне, але не дуже точне досьє, я також заповнюю анкети. Поки їх лише три і дай боже, щоб не більше, бо канцелярська робота, навіть виконувана подумки, досить таки стомлива. На перший погляд неважко дати характеристики цих трьох осіб, не в міру балакучих і занадто поспішливих у своїх діях. Однак не слід забувати, що й вони, напевно, як і я, удають не тих, ким є, і найперше — дурнішими, ніж насправді.

Отже, щоб безпомилково збагнути їх, не зайве б знати, якими спонуками і якою попередньою інформацією керуються їхні дії. Інакше кажучи, хто в їхніх очах Михайл Коєв: соціолог чи хто інший? І чого вони добиваються від Михайла Коєва: зробити його своїм однодумцем у соціології чи з зовсім іншої дисципліни?

Невправність і поспіх, з якою трійця пропонувала мені свої маленькі спокуси — стипендії, гонорари й дружбу, — повинні б упевнити мене, що вони швидше аматори в галузі вербовки, легковажні типи, які вважають, що перед ними такий же легковажний тип, ладний скористатися пропонованими йому безкоштовно вигодами. Цілком безкоштовно. Принаймні напочатку.

Така версія видається цілком вірогідною. Річ у тім, що версії, в яких противник хоче нас впевнити, завжди виглядають цілком вірогідними. Отже, і тут необхідна перевірка. А це практично означає, що я мушу вести свою роботу — не справжню, а удавану — й не маю права на поспішні вчинки.

Інше поки що й неможливе. Ситуація із сандвічем повторюється, хоча вже і не в соціологічному аспекті. Затиснутий між невідомими шпигами й відомими спокусниками, я змушений грати пасивну роль шинки, яку мають з'їсти. Тож безглуздо, принаймні зараз, опиратися й лементувати: «Заждіть, сталася помилка, я не шинка!»

* * *

Я перевіз на таксі свою валізу в готель «Англетер», де з приємністю відзначив, що втручання Дороті забезпечило мені гарну кімнату з видом на море біля Ньюхауна. Після того я здійснив другий захід до конгресно-

го залу і згаяв певний час на своєму місці спостерігача, хоча єдиними об'єктами для спостереження було кілька десятків посивілих, сивих чи повністю плішивих голів, що стирчали переді мною, увінчані навушниками.

Дороті не було. Хіггінс і Беррі похмуро кивнули мені і повністю заглибилися в оте гнітюче заняття, яке називається «зализування ран». Хирлявий збайдужів до підсилювальної апаратури й відверто дрімав, похилений на плече свого друга, що час від часу марно силувався відхилити тулуб Хіггінса в протилежний бік, тобто на мене. Я спробував зосередитися на виступі чергового промовця про складні коригуючі зв'язки між різновидами соціальних експериментів. Але широко кажучи, фрази, які промовлялися з трибуни, були так пересипані незрозумілими термінами, що і я ледве не заснув і тільки з пристойності висидів півгодини, перш ніж вискочити в кулуари.

Хол майже порожній, щось просто неймовірне, беручи до уваги якість виголошеної в залі доповіді. Я взяв чашку кави, сів на найближчий диван і запалив. За якусь хвилину ще один втікач перетнув мармурові плити холу, повторив мої дії й підсів до мене. Обличчя наче знайоме. Це той самий містер Сеймур з понурим виразом, який приєднався до нас учора, щоб поділитися своїми враженнями від задухи й нечистого повітря.

Сеймур сухо привітався, і я відповів йому тим же. Він запалив цигарку й приліпив її у правий кутик губів, поки рука його, довга і якась нервова, помішувала ложечкою каву. Взагалі Сеймур, як я встановив згодом, з тих курців, які не витрачають зайвий час на свою сигарету і, раз запалену, залишають її димити в роті, доки не настає потреба її викинути. Може, саме тому права половина його обличчя якось невдоволено перекривлена, наче перед фатальною необхідністю постійно кіптюжитися димом, тоді як ліва половина майже зловтішалася з своєї бездіяльності. Попри цю двоїстість, обличчя було гарне завдяки різким рисам, які надавали йому виразу мужності й зовсім не свідчили про його зіпсутість. Дещо холодна й похмура краса: сірі, втомлено примружені очі, тонкі насмішкваті губи, густий каштановий чуб, який часто спадає на порізане зморшками чоло, не кажучи вже про римський ніс, у правильних лініях якого була якась невмолимість.

Сеймур вийняв ложечку з чашки, потім сигарету з губ, відпив кави й запитав:

— Вам набридла доповідь Паріно? Вона справді нестерпна.

— В даний момент для мене нестерпніший головний біль.

— Це дурне кокетування ерудицією запаморочило й мене,— кивнув співрозмовник, мабуть, не збагнувши, що я маю на увазі.

І, приліпивши сигарету в кутик губів, проказав:

— Таким, як ви, найгірше: подолати таку відстань, щоб вислуховувати стільки дурниць...

— Гадаю, це стосується і вас: Америка ще далі.

— О, я поєдную службові обов'язки з відпочинком: Данія приємно прохолодна влітку, і, щоб не нудьгувати, потроху працюю над однією темою. Знаєте, тутешня бібліотека...

— Так, так,— кажу,— величезне багатство! Сто двадцять п'ять мільйонів томів. Власне, і я приїхав, щоб попрацювати.

— А, то інша справа,— погодився Сеймур і вийняв сигарету з рота, щоб ковтнути кави, потім майже без зв'язку додав: — Не пригадую, чи бачив я вас на попередніх конгресах.

— Я ще не доріс до рангу учасника конгресів. Мене відрядили на спеціалізацію, і я скористався нагодою...

— А, то інша справа,— повторив співрозмовник і знову затиснув сигарету кутиком губів.

Поки ми розмовляли, з'явився новий втікач, вже жіночої статі, й попрошкував до бару. І вона, коли не помиляюсь, знайома: це дама у чорному вбранні й при чорному гуморі, яка розмовляла з Дороті на вчорашньому прийомі. Жінка й собі узяла каву і підійшла до нас. Вона й сьогодні у чорному, а на її обличчі такий вираз, наче в руках у неї не чашка кави, а останки дорогого небіжчика.

— Моя секретарка, міс Грейс Мартін,— відрекомендував її Сеймур.

Грейс Мартін машинально і холодно подала руку, потім байдуже глянула на лацкан мого піджака й зауважила безбарвним голосом:

— «Болгарія»... Ви розмовляєте з супротивником, містере Сеймур?

— А чому б і ні? — відказав той недбало.— Мене більше цікавлять вороги, ніж якась незначуща людина, що набридатиме мені дурними теревенями. Зрештою, найважливіші питання людина завжди вирішує із ворогами.

Жінка, нічого не заперечивши, сіла біля шефа і, зайнявшись сигаретою та кавою, наче забула про нашу присутність. Вона значно молодша за Дороті, але це навряд чи допомогло б їй конкурувати з журналісткою. Грейс Мартін виглядала такою ж безбарвною, як і її голос, і характеристика, яку я міг би дати їй зараз, відзначала б її повну протилежність Дороті. Замість привабливості — замкнутість і відчуженість. Замість жіночості — майже чоловіча твердість хлопчачої постаті й різких рухів. Замість елегантного вбрання — вже згадуваний аскетичний костюм, окуляри, чорне волосся, прибране у зачіску старої діви, чорне взуття на низьких підборах. Бррр! Аж морозом обсипає.

— Ви вчинили розумно, скориставшись нагодою побувати на симпозіумі,— дещо повчально промовив Сеймур.— Це назавжди одіб'є бажання брати участь у подібних збіговиськах.

Я не заперечую, чекаючи продовження й побіжно вивчаю секретарку-черницю.

— Дві третини отих,— Сеймур недбало махнув рукою в бік залу,— пустиголові соціологи, а решта — розвідники. Найгірше, що на трибуну пнуться саме соціологи, а не розвідники; ті могли б розповісти справді цікаві речі.

— Ви, очевидно, віддали б перевагу міжнародному симпозіуму з проблем шпигунства,— докинув я, аби щось сказати.

— Це нецікаво,— озвалася Грейс, не одриваючи очей від своєї чашки.— Усі безсоромно брехатимуть.

— Іноді людина, брешучи, виказує досить правди,— заперечив Сеймур.— Авжеж, симпозіум з шпигунства як видовище куди бажаніший. Чи не так, містере Коев?

* * *

У перерві, перш ніж піти з симпозіуму, я знову зіткнувся в холі з Хіггінсом і Беррі, але вони знову тільки кивнули мені. А коли наступної миті я зустрів і Дороті, розмова вичерпалася моєю подякою й однією-двома її фразами: «Прошу вас, нема за що». Після усього цього

можна справді подумати, що учорашня дружня вечірка ніщо інше, як випадкова конгресна випивка і що окремі репліки, здатні викликати підозру, всього лише само-впевнені п'яні обіцянки.

Але думка, яка мене тривожила, поки я пробирався крізь обідні юрми копенгагенців, пов'язувалася не з трійцею моїх колег-спостерігачів, а з тією обставиною, що сьогодні вівторок. Вівторок, а це значить, що людина у сірому картатому кашкеті й дорожньою сумкою САС чекатиме на мене біля входу в «Тіволі» рівно о сьомій вечора.

Кажуть, що сім — погане число, що вівторок також поганий день, і коли судити з сьогоднішнього становища, цей висновок не такий вже далекий від істини. Непомітна перевірка, здійснена мною, поки я йшов по Вестерброгаде, впевнила, що за мною все ще стежать. І нема підстав сподіватися, що до вечора це припиниться, але все ж зустріч перед «Тіволі» мусить відбутися хоч би для того — як не для іншого,— щоб у Центрі знали, що Еміль Боев справді там, куди його відрядили, хоча й у стані повної бездіяльності.

Я звернув з Вестерброгаде праворуч, і за кілька кроків мій погляд помітив щось знайоме. Добре знайоме, коли вважати, що лише тиждень тому я сам спостерігав цю панораму Золотих Пісків, і то не на афіші. Афіша висіла у невеличкій вітрині, над якою виблискувала табличка: «Балкантурист», а в глибині приміщення двоє чоловіків сиділи в кріслах і розмовляли, а якась дівчина працювала за невеличким письмовим столом. Чоловіки напевно болгарки, а дівчина — на сто відсотків болгарка, судячи з рис її обличчя, хоч у таких випадках ніколи не можеш бути певен.

«То й що, навіть коли й болгарки»,—думав я, поминаючи вітрину, не уповільнюючи крок. А у вухах прозвучав знайомий спокійний голос генерала: «Жодних контактів, ні за яких обставин...»

Знову звернув праворуч у першу ж вулицю й простував далі як звичайний турист, що знайомиться з містом. Чоловік, який стежить за мною, теж удає перехожого. Досвід, однак, привчив мене не тільки швидко розпізнавати таких суб'єктів, але й розгадувати їхні наміри. Природно, робота шпіга — вистежувати, але й цю роботу можна виконувати у сто різних способів, а від способу, у який вона здійснюється, не важко встановити,

чи стеження це «про всяк випадок», чи з точно визначеною метою; навіть те, чи тебе сприймають як посереднього противника, чи противника першої величини, і, нарешті, стежить за тобою поліція чи хтось інший.

Виходжу до Ратуші й завертаю в перше ж кафе випити кави. О цій порі за столиками не людно, і я вибираю зручне місце на осонні, тоді як моя тінь притулилася в затінку, подалі від протягів і моїх поглядів.

Попиваючи каву й аналізуючи поведінку мого шпига, я дедалі більше впевнювався, що стеження ведеться за рахунок казни його величності короля Данії. Сьогоднішній мій супутник — вже шостий за три дні, не рахуючи його колег на колесах, і всі вони — моторизовані чи піші — роблять свою справу на один копил, не дуже прикриваючись, але й без нахабства. Я, звичайно, не примхливий і не маю особливих прихильностей до національностей моїх шпигів, однак волю, щоб у даний момент за мною стежили датчани, а не американці.

Розраховуюсь за каву й знову починаю безцільно вештатись, хоча чудово знаю, що всі порядні люди у цей час за обідніми столами. Після вчорашньої пиятики я не відчував ніякого апетиту, а щодо вештання, то воно хоч і безцільне, але немарне. Треба уміти заживати користі навіть з дрібниць. Тому вмикаю свою майже автоматичну звичку запам'ятовувати навколишню обстановку, віддаючи сентиментальну перевагу пасажам і підземним переходам, прохідним дворам, автобусним зупинкам і зупинкам таксі, загальним і службовим входам великих магазинів, затіненим чи найбільш пожвавленим місцям, ритму дії світлофорів тощо.

Не маю й найменшого уявлення, чи все це ще знадобиться мені, й навіть хочу вірити, що ні, але не зашкодить накопичити якомога більше подібних вражень, бо коли певної миті якесь із них насправді мені знадобиться, тоді буде надто пізно поповнювати свої знання.

* * *

Серед пам'яток вищезгаданого типу фігурує й крамничка з цигарками і газетами неподалік од парку «Тіволі». За п'ять хвилин до сьомої того ж дня купую в крамничці останній номер «Таймса» і продовжую свою путь. Черговий шпиг тримається на традиційних метрів п'ятдесят, і саме тому я виявив таку честь старому й нуд-

ному «Таймсу». Мій прихід на зустріч із газетою мав означати: «За мною стежать». А коли заголовок газети обернено до парку, мовчазна репліка збільшується ще на одне речення: «Нічого для вас не маю».

Годинник на Ратуші гучно й урочисто відбиває сім ударів, коли я разом з юрмою туристів та місцевих гаволовів проходжу повз «Тіволі». Чоловік у кашкеті й сумкою в руці на своєму місці. На змиг ока обмінюємося поглядами, і по тому, як він тримав сумку, я зрозумів, що й зв'язківець не має для мене повідомлень.

Пройшовши з десяток кроків, я мало не зіткнувся з товариством, яке в повному складі рухалося назустріч: Сеймур, Грейс, Дороті, Хіггінс і Беррі.

— А, ви вже з «Тіволі»!— докірливо кинула мені Дороті.

— Ні.

— Тоді гайда з нами!

Без заперечень приєднуюсь до галасливого товариства, галасливого тільки завдяки Дороті. Беррі подався до каси по квитки, і невдовзі ми опиняємося у святині розваг — «Тіволі».

Пройшли повз літній театр, схожий на китайську пагоду, обійшли фонтани, водяні виверження яких супроводжувалися музичними виверженнями міського оркестру, завернули подивитися на штучне озеро, де не було нічого цікавого, і трохи постовбичили перед дитячою каруселлю.

— Позначте у своєму нотатнику, що бачили й «Тіволі»,— сказав Сеймур Дороті.— Й рушаймо.

— Як це рушаймо? А рулетки?— майже обурилась Дороті.

— Могли б і щось перекусити,— несміливо запропонував Беррі, утираючи непросихаючий піт з свого чола.

— Вам би тільки напихатись, любі!...— понуро пробурчав Сеймур.

Та оскільки ми саме підійшли до якоїсь пивнички, і Беррі з Хіггінсом вже простували до вільного столика, Сеймур неохоче рушив слідом. Кельнерка у білій мереживній наколці, білому фартушку й з білим обличчям обдарувала нас люб'язною посмішкою:

— Що бажаєте?

— Я взяла б сандвічі,— негайно виголошує Дороті.— Датські сандвічі славляться.

— Сандвічі? — супиться Сеймур.— Вони всі перемацані... певно, й не зовсім чисті...

— Ви завжди бачите речі з найгіршого боку,— зауважила Дороті.

— Тобто з реального,— байдуже уточнив Сеймур.— Беруть хліб однією рукою, а шинку тулять другою.

— Може, до цього шинка побувала й на підлозі? — підказала Грейс.

— Цілком можливо,— незворушно кивнув Сеймур.— Я особисто візьму біфштекс.

— І його готують руками,— попередила Дороті.

— Так, але після того смажать. І він стає надто гарячим, щоб брати руками.

— Ну, то як вирішили? — нагадала про свою присутність кельнерка, яка досі спокійно спостерігала за нами як людина, що перебачила на своєму віку чимало ідіотів.

Хіггінс узагальнив бажання групи, замовивши Сеймурові біфштекс, а решті — пиво й сандвічі. За столом запала ніякова мовчанка, як після несподівано перерваної суперечки. І тільки коли принесли питво й Хіггінс добряче хильнув зі свого запітнілого келиха, він зволив порушити мовчанку:

— Це «Тіволі» не таке вже й кепське...

— Не бачу нічого хорошого,— поспішно заперечив Сеймур, виплюнувши недопалок і потягшись за куклем.— Я помітив, що люди найбільше нудьгують саме у місцях розваг. Та оскільки це місця розваг і ніхто їх не тягнув сюди силоміць, усі вдають, що їм неймовірно весело.

— Може, вони це роблять просто з вихованості, щоб своїми кислими фізіономіями не псувати іншим настрій,— пробурмотіла Дороті.

— Якщо маєте на увазі мене, я справді не досить вихований у лицемірстві, моя люба,— м'яко зауважив Сеймур.

— О, я кажу взагалі...

Сеймур, очевидно, хотів щось додати з приводу «казання взагалі», але саме з'явилася кельнерка з великою тацею.

Сандвічі було з'їдено майже мовчки, коли не рахувати схвального зауваження Беррі на їхню адресу та повторних замовлень пива для Хіггінса. Коли ми встали, Дороті, відновивши свою життєрадісність, заявила:

— А тепер до рулеток!

Сеймур хотів заперечити, але промовчав, вирішивши, очевидно, що опиратися жіночій примсі нижче його гідності. Ми рушили до найближчого грального павільйону, очолювані Дороті, яка сьогодні була в розкішному попелясто-сріблястому костюмі й могла б називатися дамою в сірому.

У павільйоні рулетки не виявилось, зате стояли ротативні машини. Дві дюжини гравців обох статей тренували свої біцепси, смикаючи важкі ручки, поки диски апарата оберталися з металевим дзвоном, щоб зупинитися у відповідній комбінації. Взагалі ротативки були головною привабою цього розважального парку, де за основну розвагу правив азарт. Азарт дрібний, особливо щодо вигравів, але за рахунок цього програші, досить часті, болюче вражали громадянина середнього достатку, що прийшов сюди відпочити після трудового дня.

Дама в сірому і дама в чорному купили при вході по жмені нікелевих жетонів і рушили до двох вільних машин, а ми, чоловіки, залишились біля входу палити й спостерігати віддала двобій машини і людини. Дороті від початку виявила свій гравецький азарт і тим більше захоплювалась, чим більше програвала. Вона то різко смикала важіль, то зовсім обережно пускала механізм, силкуючись збагнути апарат, секрет якого, власне, полягав у тому, щоб вісімдесят відсотків надходжень привласнювати. Грейс, навпаки, байдужо опускала жетони і так само байдужо натискувала ручку, немов сама була придатком машини.

— А ви не хочете спробувати щастя? — глянув на мене Сеймур.

— Яка користь від такої мізерії,— відказав я.

— Авжеж,— ствердив Беррі, знову зарошений потом.— Коли вже грати, то крупно...

— Про яку це ви гру? — скинув очі Сеймур.

— Та... взагалі про гру... Життя — та ж гра...

— Своєрідна думка. Ви не вивчали теорії ігор Бореле і Ноймана?

— Мене цікавлять не математичні теорії, а психологічні фактори,— трохи ображено відказав Беррі.

— От-от, психологічні фактори! — підтвердив і Хігінс, пробудившись од своєї летаргії.— Ми трактуємо соціологію як психологію суспільства...

— Оригінально, таки справді оригінально, — повторив Сеймур.

— Проби! — скрикнула раптом Дороті.— Дивіться, справжній потоп!

Дамі в сірому справді випав чималий виграш, і в металеві ночовки на машині з мірним дзвоном ринув цілий потік жетонів. Виросла купа, і жінка справді потребувала допомоги, то я послужливо подав їй «Таймс», який і не збирався читати. Дороті збуджено збирала жетони й складала їх у авторитетну англійську газету. Тоді, притискуючи до грудей свій важкий імпровізований кошіль, оголосила:

— Тепер ми їх прогуляємо!

— Увільніть нас од вашої великодушності,— сухо кинув Сеймур. Потім глянув на годинника і нагадав: — Час іти до Тейлорів.

— А як же оці жетони? — збентежено запитала Дороті, притискуючи обома руками пакет з жетонами.

— Викиньте,— так само сухо мовив Сеймур.— Щодо мене, то непотрібне я викидаю.

Й оскільки Дороті дивилася на нього, чи не жартує він, Сеймур узяв пакуночок з її рук і викинув у найближчий кошик для сміття.

* * *

Спроба утекти під приводом, що мені нічого робити серед незнайомих людей, не дала наслідків.

— От і познайомитесь,— відказав Сеймур, подивившись на мене так, наче тільки зараз завважив мою присутність.

— Але мене не запрошували...

— Не турбуйтеся, туди нікого не запрошують. Навіть і вас, Дороті. Чи не так?

Й оскільки жінка в сірому не зволила відповісти, Сеймур додав:

— Їхня господа, знаєте, щось на зразок міського майдану. Люди просто переходять його, перш ніж іти кудиінде. За винятком тих, хто віддається грі... чи життю, як грі... чи як там ще...

Отже, ми посідали у дві машини, що стояли біля «Тіволі», й подалися до Тейлорів.

Господарі зустріли нас такими ж стандартними усмішками, якими зустрічали й інших гостей. Може, тільки

Сеймур мав привілей на особливе ставлення, бо замість машинального «як поживаєте?» йому було сказано: «Як мило, що ви прийшли, Вільяме». Ми увійшли в салони, а подружжя залишилося в холі, де, видно, їм судилося простояти цілий вечір, зустрічаючи й проводжаючи гостей, які без упину розминалися у дверях. Інакше кажучи, миле двійко молодих людей, які, боюся, заскоро постаріють під тягарем світського життя.

«Салони» — це п'ять-шість просторих кімнат, сполучених між собою, й обставлених дорогими меблями, придбаними, певно, випадково, бо такі ж строкаті й різностильні, як і численні гості. Що ж до самих відвідувачів, тут, крім кочовників, які заявили тільки вихилити по чарці, були й представники більш осідлих племен, що розташувалися по канапах, а то й просто по килимах. Суміш вишуканої елегантності й богемної недбалості, голених і бородатих фізіономій, міні й максі туалетів, зачісок майже всіх кольорів веселки й найрізноманітніших мов індо-європейської групи. І тільки одним єдина об'єднуюча ланка — випивка. Усі тут п'ють віскі й усі однаково спрагли, отож кельнери в білих куртках без упину розносять таці з повними келихами й прибирають порожні.

Наша компанія розпалась у цій юрмі, і я вже відчув полегшення від того, що лишився сам, коли просто над вухом почувся трубний голос Сеймура:

— Чи не здається вам, що тут надто гамірно... й страшенно душно?.. Ходіте краще далі.

— Боюся, що далі те ж саме, — неохоче відповів я.

— Не зовсім.

Він пішов уперед, а я слухняно подався слідом; ми поволі минали кімнату за кімнатою, пробираючись крізь натовп, аж доки не вийшли в якийсь бічний коридор і не опинилися перед щільно зачиненими дверима кольору червоного дерева. Кельнер виставляв на низький буфет пляшки віскі, виймаючи їх з картонних коробок. Певно, він тут не тільки господарював, а й чатував біля дверей, бо спритно перепинив нас, і тільки коли Сеймур щось мовив йому, дозволив увійти.

Просторе приміщення було коли не прохолодніше, то принаймні тихіше, ніж інші салони. Яскраво освітлене чотирма старовинними люстрами, воно все-таки видавалося похмурим, може, через облицьовані червоним деревом стіни і оббиті темно-зеленим оксамитом меблі. Важ-

кі оксамитові порт'єри закривали вікна. На цьому мі-
норному тлі яскраво виділялися світло-зелені чотири-
кутники ломберних столів. За винятком кількох груп,
що грали в покер, основна маса присутніх купчилася
навколо великого центрального столу з рулеткою. Ми
підійшли й собі. Сеймур вийняв з бумажника десяток
банкнотів по п'ятсот крон і недбало подав одному з двох
круп'є у смокінгах.

— Які жетони бажаєте?— поспитав той.

— По сто крон.

Приклад зобов'язував, особливо після моєї заяви, що
не граю по дрібних. Однак у подібних випадках я не
звик відчувати себе зобов'язаним комусь в чомусь.
Почекавши, поки круп'є відлічить Сеймурові п'ятдесят
крупних жетонів, я царственным рухом подав круп'є єди-
ну банкноту і натомість одержав п'ять жетонів. Між на-
ми кажучи, я волів би дрібніших, але круп'є, очевидно,
вирішив, що я і мій супутник — люди одного рангу.

Спочатку я тільки спостерігав за грою Сеймура. Він
ставив то на чотири цифри, то на «шьовал», згідно, пев-
но, якійсь своїй системі. В мене немає системи, тому я
ставлю один жетон на червоне, приготувавшись чимско-
ріше позбутися свого жалюгідного капіталу і перейти
в категорію глядачів. Круп'є, як у солідних ігорних ка-
зино, закликав гравців: «Робіть ваші ставки!»— крутнув
ручку рулетки, пустив кульку й протяжним голосом по-
передив: «Ставки зроблено!» Кулька якийсь час стриба-
ла і після деякого вагання зупинилася на червоному.
Чоловік у смокінгу спритним рухом підсунув один же-
тон до мого й прибрав лопаткою програні ставки.

За простим принципом імовірності, згідно з яким ко-
лір, що вийшов, не має шансів вийти повторно, ставлю
двісті крон на чорне й знову виграю.

— Браво, Майкле, ви вдало наслідуете приклад,
який я подала сьогодні,— чую шепіт Дороті.

Вона сіла ліворуч од мене, певно, щоб бути подалі
від Сеймура, і подала круп'є п'ятсот крон:

— Жетони по двадцять, прошу!

Вільний круп'є відрахував їй жетони, а я поставив
нові двісті крон на червоне, саме коли почувся про-
тяжний голос: «Ставки зроблено!» Цього разу програш.
І, щоб більше не грати абияк, ставлю усі шість же-
тонів знову на червоне.

Червоне.

— Браво, Майкле. Ви справді здібний учень,— вдруге прошепотіла Дороті, яка вирішила поставити два малих жетони на першу колонку. Сеймур також бачив мою скромну перемогу, але утримався од коментарів. Він цілком захопився власною системою, і його наполегливість винагороджувалась, бо купка жетонів перед ним помітно збільшилась.

Розповісти точно, як протікала гра далі, значило б напевно збрехати, оскільки в мене не лишилося ні точного уявлення, ні точного спогаду про неї, крім того, що я ставив і ставив на колір. Оскільки я вирішив будь-що програти капітал і одійти від столу, я без розбору ставив жетони то на чорне, то на червоне, час від часу з подивом помічаючи, що купа жетонів переді мною незмінно збільшувалась, попри нечасті програші. Іншою, на жаль, була доля моєї вчительки. Хоч грала дрібно, вона дуже швидко втратила всі свої жетони й мусила вийняти нову банкноту, а тоді й третю. Зате Сеймур уже подвоїв свої авуари. Застигнувши перед столом з незворушним обличчям і димлячою в кутиках губів сигаре-тою, він при кожному вигуку круп'є відраховував по десять крупних жетонів, ставлячи їх то на одне, то на друге поле.

— На сьогодні все,— понуро мовила через якийсь час Дороті.— Радію, що хоч ви, Майкле, виграєте. Заступайте мене гідно!

— Може, краще ви мене заступите?

Вона, вагаючись, глянула на мене, але те вагання швидко поступилося місцем героїчній рішучості:

— Не маю сил відмовитись. Усе моє ество кипить жадобою реваншу.

Я поступився їй своїм місцем і, щоб не заважати їй, попростував до виходу, побіжно відзначивши, що Сеймур провів мене поглядом.

У сусідніх приміщеннях гостей значно порідшало. Зменшилася й задуха, бо вікна були широко розчинені в ніч, насичену електричним сяйвом. У наявності всі умови, щоб спокійно випити віскі. Що я й зробив.

— Пустила все. Можемо рушати,— через півгодини оголосила Дороті, ставши біля канапи, на якій я влаштувався.

— Віскі?

— Ні. Краще коктейль з вітріолу й ціаністого калію. Просто вмираю од злості.

Я огледівся. Сеймур все ще не з'являвся у салоні, а Беррі, Хігінс і Грейс давно зникли. Саме час наслідувати їхній приклад.

Машина мчала вечірніми вулицями, а Дороті вела своєї:

— Злість мене бере, що так по-дурному програла ваші гроші,— бурмотіла вона.

— Вони такі ж мої, як оті в «Тіволі»— ваші.

— Жбурнути мій виграш у кошик, ви уявляєте!

Вона повернула обличчя до мене, наче забувши про кермо, і мене охопило неприємне відчуття, ніби ми зараз вріжемося у якусь вітрину.

— Тепер ви розумієте, чому я програла? Коли нехтуєш тим, що одержав, доля тебе карає.— І, знову втупивши погляд просто себе, Дороті повторила:— Жбурнути мій виграш у кошик...

— А може, цього вечора він те ж саме вдіє і з своїм.

— Ждїть, аякже!— Потім знову повернулася до наболілого:— Треба було міняти стиль гри. Бачиш, що програєш,— зміни стиль.

— І що з того? Ви ж не можете змінити систему. Рулетка — це система, і вона працює проти вас.

— Але ж ви виграли...

— Тимчасово. Це також елемент системи. Пастка для наївних.

— Вільям теж виграв,— наполягала Дороті. Оскільки я мовчав, жінка сама собі відповіла:— Власне, людина легко виграє тоді, коли виграш їй байдужий. Взагалі людина завжди одержує задарма те, що не цінує. Сеймур — багата людина.

— А ви?

— Була багата, Майкле.— Вона наголосила на минулому часі.— Не скажу, що зараз бідна, але примхи надто дорога річ, щоб попускати їм усе життя.

— А навіщо попускати?

— Навіщо? Бо життя без них стає нестерпно нудним.

Дороті різко повернула і так само різко загальмувала перед освітленим білим фасадом «Англетера». Потім заглушила мотор, вийняла ключ і, глянувши на мене, додала:

— Якщо я запрошу вас до себе, гадаю, що і це моя маленька примха, але я готова дозволити її...

Маленька примха? Чому б і ні. Особливо коли цього вимагає етикет.

Підводжусь з ліжка, запалюю сигарету й влаштовуюсь у зручному білому кріслі. У цьому люксовому апартаменті все біле й рожеве, як і жінка, що забула вкритися перед тим, як заснути. Неуважливо окидаю поглядом це тіло, коли не свіже, то принаймні щедре. Переводжу погляд на обличчя: уста без помади видаються блідими, під очима темні кола. «Не дав би вам більше двадцяти п'яти», — казав я, звикнувши з галантності применшувати на десятиріччя вік знайомих мені жінок. Так, їй не менше тридцяти п'яти і принаймні половина цього віку минула в маленьких примхах і втома вже пробивалася з-під рожево-білої поверхні фасаду.

Джеймс Бонд і йому подібні, попри свою пристрасть до маленьких постільних розваг, мабуть, зневажили б залицання цієї відквітлої красуні. А я при всій своїй скромності відгукнувся на перший заклик. Курйоз.

Людей, на яких слід заповнювати досьє, збільшилося з трьох до п'яти, і кожен з них дурить мене по-своєму, за винятком хіба Грейс, яка не бреше тільки тому, що мовчить. Вони обсновують мене брехнею слів і вчинків, і найпростіше виплутатися з тенет, здавалось би, — припустити, що все, що йде від них, — брехня. Але припустити таке — значить позбавити себе тих опорних пунктів, тих маленьких ознак правди, з яких може скластися ціла правда.

Погляд знову падає на сплячу жінку, втім, без будь-якого інтересу до її жіночих принад. Якщо в п'ятірці доброзичливих і відвертих людей справді є щира людина, то це, без сумніву, Дороті. Питання в тому, наскільки її відвертість може завдати мені клопоту поза помірними втіхами помірних примх.

Звичайно, кожен незнайомий — можливий супротивник. Але можливий — ще не значить справжній. До того ж супротивники можуть бути найвідмінніших вдач і спонук. А це означає, до речі, що є супротивники, яких у даний момент можна обернути на союзників.

Неначе відчувши, що я думаю про неї, Дороті заворушилася в ліжку, спробувала вкритися неіснуючою ковдрою й повернулася на інший бік.

Вважається, що у такій професії, як наша, певна доза підозріливості не шкодить. Питання тільки, що ми розуміємо під цим і в якій дозі. Постійна підозріливість затуманює ясність бачення, розпорошує увагу, примушуючи озиратися на всі боки, замість зосередитися на тих напрямках, звідки справді може чигати небезпека. Підозріливу людину мають за дуже обережну й невразливу, але вона, власне, фортеця, уже напівзахоплена ворогом, бо дезорганізована зсередини.

Я загашую сигарету в кришталевій попільниці, встаю з крісла й нишком заходжуюсь оправляти свій одяг, весь час думаючи про одне.

Так, треба бути не підозріливим, а проникливим, мати вуха й очі відкриті, щоб сприймати усю наявну інформацію — й брехливу — і напружувати мозкові звивини, щоб ретельно аналізувати її. Сеймур має рацію: будь-яка брехня, за характером своїх хибних відомостей, часто-густо несе досить точну інформацію про те, що намагаються приховати. Дайте будь-кому вільно брехати півгодини, і він своїм базіканням неодмінно викаже щось із того, приховуваного. Тому базіки небезпечні самі для себе і для своїх навіть тоді, коли брешуть.

Отож я вслухаюсь у все, що можу чути, й вдивляюсь у все, що можу бачити, і навіть сам ладен на певні пустощі в ім'я галантності. І ось мій слух уловлює ледь чутний дисонанс у цьому наче злагодженому квінтеті. Щось рипить у взаєминах Сеймура, з одного боку, і Хігінса та Беррі — з другого. Ще виразніше це у взаєминах Сеймура й Дороті. І хоча рипіння звичайно дратує, та зараз воно швидше тішить і я навіть не проти, щоб дисонанс у квінтеті посилювався настільки, щоб весь концерт зірвався.

Але дисонанс може бути й заздалегідь передбачений. Додаткова пастка на простачка. Точнісінько, як випадкові виграші підтримують ілюзію, що система працює на твою користь. Коли п'ятеро хочуть нав'язати тобі враження, ніби ти потрапив у щирі домашню обстановку, найпростіше почати кепкувати один з одного чи сваритися. «Не думай, що ми щось приховуємо. Дивись, ми ледве терпимо один одного».

Дороті знову заворушилася на ліжку. Певно, змерзла, бо згорнулася клубочком і затихла. Крізь напіввідчинене вікно вливалось прохолодне повітря, змішане з запахом моря. Світало. Неонові колби на порожньому майда-

ні випромінювали в сутінки бліде сяєво. Десь неподалік старовинний годинник відлічив чергові півгодини кількома тактами улюбленої всіма старовинними годинниками бігбенівської мелодії.

Я надів піджак, підійшов до ліжка й накинув на жінку легку пухову ковдру. І вийшов, безшумно причинивши двері.

Розділ четвертий

Симпозіум ішов усталеним порядком. Наукові повідомлення й виступи по доповідях — писані, бо доповіді були відомі наперед. Фотографування на згадку — в залі. Знімки на згадку і кава в кулуарах.

— Іхня кава на рівні доповідей, — зауважив Сеймур ранком третього дня, зустрівши мене в тлумі біля бару. — Може, вип'ємо чогось пристойнішого?

— Якщо знову каву, не бачу потреби йти кудись, — відповів я.

— Може, й не каву, — знизав плечима Сеймур. — Головне — аби свіже повітря.

Він, очевидно, фанатик чистого повітря, бо все жаліється на задуху, не підозрюючи, що її може викликати сигарета, яка не перестає диміти в його роті.

Ми сіли в елегантний чорний «плімут» і рушили у невідомому напрямку.

— Вчора ви кинули гру саме тоді, коли вона тільки почалась, — промимрив мій супутник, втупившись просто себе.

Він упевнено й вправно вів машину людними вулицями, але його манері рушати з місця чи гальмувати бракувало плавності, відчувалася рвучка твердість.

— Я дав можливість дамі відігратись, — мовив я, неначе виправдовуючись.

— Істерія не може конкурувати з твердим холодним розумом, — заперечив Сеймур, не повертаючи голови. — Рулетка, як вам відомо, раціональна гра, гра ймовірностей, в якій всі найкращі варіанти попередньо відібрано в гравця й передано банку.

— І ви все-таки маєте нерозсудливість грати...

— Я граю не через нерозсудливість, а через довіру до власного здорового глузду. Я люблю складні ігри, Майкле,

Він уперше і наче випадково назвав мене на ймення. Тут усі починають звати мене Майклом, ніби переконуючи, що я вже своя людина.

Вийжджаємо на широку Фредеріксберг-алею, і Сеймур збільшує швидкість, не уриваючи свої міркування:

— Дороті варто б спробувати щастя в покері. І то в суто жіночому товаристві. Одна несамовита істеричка поміж трьох інших — це вже певний шанс на успіх...— Він замовк, неначе згадавши щось. А невдовзі докинув:— Сподіваюсь, те, що я кажу, вас не дратує.

— Чому мало б дратувати? Ви ж говорите про Дороті, а не про мене.

— Але ж Дороті ваша приятелька...

Справді, дама в сірому, яку б вже слід назвати дамою в рожевому, цього ранку досить недвозначно виказала свою прихильність до мене. Вона підвезла мене на симпозіум своєю машиною, а під час засідання розважала досить інтимною розмовою, супроводжуваною усмішками і відповідними поглядами.

— Коли вже йдеться про дружбу, гадаю, що ваша дружба з Дороті трохи давніша,— мовив я незворушно.

Сеймур відповів не одразу, може, шукав якийсь прихований зміст у моїй банальній фразі. Потім зовсім несподівано проказав:

— Припускаю, що вона сама запропонувала вам її.

Здогад точний. Однак я не звик обговорювати подібні речі з іншими, а ще менше з тими, кого я знаю два дні. Тому полишив свого супутника розмовляти з самим собою:

— У наш час не диво, коли жінка сама пропонує своє тіло. Іноді це робиться заради чистої насолоди, іноді заради насолоди плюс чого іншого, а іноді тільки заради чогось іншого без жодного зв'язку з насолодою.

Сеймур замовк, неначе даючи прикинути, до якого з трьох варіантів віднести мій власний. Й оскільки мовчанка затяглася, він промимрив:

— Даруйте. Дороті справді має рацію: мені не щастить у лицемірстві світського виховання.

За півгодини ми вже сиділи в одному із закладів на Строгет, розкішній торговій вулиці, закритій для машин. Кельнер приніс нам дві склянки, у яких було мало віскі й багато льоду. Ми умочили губи в питво й задивилися на навколишній краєвид. У цей передобідній час вулиця

повнилася строкатим космополітичним натовпом: босі хлопці у кудлатих кожухах, дівчата, що забули, напевно, повдягати спіднички, й інші, що не встигли зняти піжами, хід голих стегон і напівголих задніх частин, суконь до землі й до талії, наквацьованих чи просто немитих облич, жіночих блузок, схожих на рибальські сіті, чоловічих штанів з мішковини, підперезаних очкурами, не кажучи вже про буйство барв, з явним тяжінням до найкричущих.

— Шизофренія на повний хід,— ліниво зауважив Сеймур, тягнучись до своєї склянки.— Щедрий матеріал для соціолога.

— І не дуже цікавий,— додаю я.— Все це не важко пояснити.

— Знаю я ті ваші пояснення. Як і наші. Люди споконвіку приписують світові закономірності, вигадані їхнім убогим розумом. Огюст Конт винайшов три стадії у розвиткові суспільства. Ви їх збільшили до п'яти — от і вся різниця.

— Мені здається, справа не в кількості. Конт виводить свої стадії з людської свідомості, а ми виводимо їх з об'єктивного розвитку матеріальної дійсності,— заперечив я, пускаючи в хід ерудицію, накопичену під час подорожі у спальному вагоні.

— Правильно. Ви замінили одну фікцію іншою. Це заслуга, яку я не наслідуюсь одбирати у вас.

— Якщо для вас об'єктивний розвиток фікція...

— Об'єктивний розвиток? Але дозвольте, де гарантія, що ви його розгледіли? Людина вже у своїй біології запрограмована як безсила й обмежена істота.

По цих словах Сеймур узяв зі столу пачку «Кенту» і показав мені, неначе згадана людська нікчемність містилася десь поміж сигарет.

— І все-таки ця безсила істота робить все нові й нові відкриття, які допомагають їй долати своє безсилля.

— Я зовсім не заперечую цю елементарну істину,— кивнув мій співрозмовник, діставши сигарету й увіткнувши її у правий куток рота.— Але роблячи жалюгідні відкриття, людина неспроможна передбачити їхні наслідки. Тому ці відкриття ні на йоту не применшують її слабості й замість зробити з неї володаря всесвіту, як ви любляете твердити, кидають її у нове рабство. Ось погляньте.

Елегантною срібною запальничкою він показав на площу, що відкривалася в глибині вулиці, настільки забиту машинами, що вони ледве повзли.

— Люди вгадали автомобіль, щоб швидше пересуватись, але кількість автомобілів збільшується у такій пекельній прогресії, що скоро унеможливить будь-який рух. Людина перетворилася на бранця машин, створених нібито щоб позбавити її від труднощів...

Сеймур клацнув запальничкою, затягнувся й провадив далі, разом з словами виштовхуючи з рота хмарки тютюнового диму:

— Атомна бомба малювалася її творцям як засіб перемоги не тільки над противником, але і над страхом перед будь-яким противником. Але тільки з винаходом атомної бомби почалася ера найбільшого страху, який тільки знало людство. Страху для всіх, включаючи й творців бомби.

— Це тільки доводить просту істину, що технічний розвиток далеко випередив розвиток суспільного ладу. За досконалішого суспільства...

— Ілюзії! — перебив мене Сеймур.— Все це доводить безсилля усього суспільства і взагалі будь-якого суспільства, озброєного фікціями тих чи інших хибних закономірностей.

— А які ж, на вашу думку, справжні?— запитав я, охоче надаючи слово співрозмовнику.

— Їх немає,— відказав Сеймур, розвівши руками.— А якщо й існують, вони незбагненні для нас, для нашого убогого розуму, який оцінює явища в обмежених можливостях трьох вимірів. Але з усім своїм неуктвом ми могли б чесно визнати, що цей всесвіт невимірно велетенське пульсування, бурхливе дихання якоїсь матеріальної чи якої хочете субстанції, рух, закономірний чи хаотичний, в якого кожне вдихання є початком, народженням, творенням, а кожне видихання — поривом смерті, космічними катастрофами, винищенням. Вариво паростків і гниття, наполегливого прагнення до зростання і безжального винищення ростучого. І в тому гігантському процесі, уявіть собі, земна людина-мурашка намагається встановити якийсь свій лад, підкорити своїй блошиній волі поведінку вола...

— Нищівне порівняння...— пробурчав я.

— Анітрохи. Ви знаєте не згірш, що відмінність між

нікчемністю людини і величчю всесвіту взагалі не піддається образному порівнянню.

— Не розумію тоді, навіщо ви присвятили себе такій непотрібній науці, як соціологія.

— Бо це було ухвалено ще до мого прозріння. І тому, що соціологія така ж непотрібна наука, як і всі інші. А в такому випадку чи має значення, на якій точно спеціальності зупинишся, аби брехати людям і собі, ніби робиш щось корисне?

— Що ж до користі, не бачу тут ніякого обману: соціологія допомагає вам добувати собі хліб,— насмілився зауважити я.

— Найабсурдніше те, що мені нема потреби добувати собі хліб, як ви висловилися. Я той, кого прийнято називати «заможна людина», Майкле.

Він вимовив останню фразу з такою ніяковістю, неначе відкривав мені якусь непристойну таємницю. Тоді прозаїчно запропонував:

— Ще віскі, га?

— Як хочете.

Сеймур зробив недбалий, але достатньо зрозумілий знак кельнеру, що стояв перед входом у заклад, і невдовзі перед нами знову стояли дві склянки, добре набиті кубиками льоду.

— Власне, я став соціологом тоді, коли ще перебував у полоні своїх забобонів, хоча вже бачив усю їхню сміхотворність. Здоровий глузд підказував мені, що я можу наплювати на все, однак забобони нагадували: «А що скажуть інші?» Звичайно, я вже тоді подумки плював на інших, на всіх отих «інших», що зветься суспільством, і все ж мені не хотілося вважатися багатим неробою, як оті пустопорожні суб'єкти, що розтринькують чверть свого життя по літаках і аеропортах, перелітаючи з курорту на курорт і з казино до казино. І не тому, що я не неврастенік, як вони, але моя неврастенія прагнула дій, оцінюваних як суспільно корисна діяльність. Сподіваюсь, ви розумієте мене?

— Думаю, що так,— кивнув я, потягнувшись до своєї склянки.— Якщо це взагалі щось значить для вас.

— Природно, значить.

— «Природно»? Наскільки я зрозумів, для вас усе на цьому світі нічого не значить.

— О, не сприймайте моїх слів буквально. І не плутайте теоретичні концепції з практичними вчинками. Ви, як

висловились моя секретарка, мій противник, звичайно, в теоретичному аспекті. А людина завжди цінує думку свого противника... іноді навіть більше, ніж думку друга. Чи не так?

— Не знаю,— відказую, одставивши склянку після того, як добре остудив об неї руки.— Гадаю, якби противник мав про мене надто прихильну думку, це навряд чи мене втішило.

— Йдеться не про приязну думку, а про повагу,— уточнив Сеймур.— Я можу поважати свого противника, не маючи про нього приязної думки...

— Мені важко вловити нюанс...— докинув я нахабно, бо нюанс аж надто очевидний.

— Я можу поважати вас, що не перешкоджає мені відкидати ваші ідеї,— терпляче пояснив співрозмовник. Й оскільки я промовчав, він провадив далі:— Ви навіть не можете зрозуміти, що безладдя за своєю природністю менш небезпечно, ніж ваші ілюзії про лад і справедливість. Небезпечні ілюзії. Усі війни й усі страшні кровопролиття велися за такі ілюзії. Людство завжди винищувалося в ім'я життя, кращого життя, ідеалів життя. Взагалі лихо людства в тому, що про нього завжди дбала купка самозваних благодійників вашого штабу. Коли б кожен дбав сам про себе, а не намагався рятувати інших, цей абсурдний світ був би дещо спокійніший.

— Якщо послухати вас, то справи ведуться найкраще тоді, коли ніхто нічого не робить.

— Так, коли мати на увазі саме ці справи. Перестаньте вчити людей, як їм жити. Перестаньте допомагати їм налагоджувати життя, не спитавши, чи потребують вони вашої допомоги.

— Я нікого не збираюся вчити,— нагадав я йому.

— Я не про вас особисто, а про ваших мислителів. А що ж до мене чи до вас, правило можна застосувати у зворотному вигляді: не дозволяймо втручатися в наше життя й нав'язувати нам життєві засади, при складанні яких ніхто не питав нашої думки.

— Ваша обробка почалася дещо несподівано й досить енергійно,— зауважив я, приховуючи усмішку.

— Саме це й мусить переконати вас, що про обробку і не йдеться. Я, як ви вже зрозуміли, майже легендарний у своїй нетактовності,— ледь посміхнувся й Сеймур.

— «Нетактовності» чи «щирості»?

— Ці два поняття цілком рівнозначні в тому доброму суспільстві, до якого я маю нещастя належати.

— Ви, здається, вважаєте нещастям, що взагалі належить до людського суспільства. Ви з мукою несете хрест життя.

— Скажіть — «з нудьгою». Це буде точніше,— відповів Сеймур, виплюнувши недопалок.

Він огледівся, допив воду, що утворилася в склянці з розталого льоду, й глянув на мене примруженими очима:

— І все-таки ця нудьга ніщо у порівнянні з тією, Великою нудьгою.

— Точніше? — запитав я, також допивши з своєї склянки.

— Та отією, яка починається після похорону.

— У нас досить часу розмірковувати над цією проблемою, перш ніж нас поховають.

Сеймур знову озирнувся й проказав майже пошепки:

— Здається, за вами стежать... Якщо, звичайно, не стежать за мною.

Те, що за мною стежать, я знаю й без Сеймура. Ще коли ми пили першу порцію віскі, я помітив чоловіка, який стовбичив за традиційні п'ятдесят метрів між кіоском з порнографічними виданнями і входом у кінотеатр.

— Навіщо за мною стежити? — запитав я здивовано.

— Просто так: звичайна шпигуноманія,— знизав плечима мій співрозмовник. Потім, ще більше примруживши сірі очі, додав:— Може, бояться, що ми укладемо з вами таємну угоду, га?

І вперше розсміявся уголос дещо хрипким сміхом, як сміється незвична до цього людина.

* * *

Побоювання, що сіроокий мізантроп запросить мене на обід, не виправдалося. Кажучи «побоювання», я, може, дещо перебільшую, але в даний момент мені не хотілося б ні відмовлятися від запросин Сеймура, ні пропустити зустріч з дамою. Дамою у рожевому.

— Куди вас підвезти? — запитав мій супутник, коли ми вже сиділи в «плімуті».

— До готелю «Англетер», якщо це вам не важко.

— О, і ви в «Англетері!» — півголосно промовив Сеймур.— Чудово. Тільки покажіть дорогу.

Подорож минула в мовчанці, коли не рахувати моїх команд «праворуч» чи «ліворуч». Чоловік за кермом поринув у свої думки чи в ритм руху. Підозрюю, що він не дуже балакує, хоча зі мною говорить майже без упину.

Коли ми вже під'їхали до готелю, Сеймур зауважив:

— Не сподівався такого сліпучо-білого фасаду. Мені здається, що добрій старій Англії більше пасувало б щось закуреніше...

— А для Дороті — щось більш зношене... — докінчив я.

Він глянув на мене і знову розсміявся:

— З вами треба обережніше. Ви починаєте у небезпечний спосіб вгадувати мої думки.

Дороті, втім, зовсім не мала зношеного вигляду, коли трохи пізніше з'явилася у барі «Зоопавільйонен», куди я завбачливо приїхав на таксі. Вона все ще у своєму рожевому, майже дивний прояв сталості у цієї примхливої жінки. Обличчя її сяяло життям і — будьмо джентльменами — молодістю. Між іншим, наша зустріч з таким же успіхом могла б відбутися і в ресторані «Англетера». Але для Дороті обідати в ресторані свого готелю так само нудно, як і вдома.

— Закладаюся, що ви допіру були з тим кислим типом! — заявила вона, коли ми сіли за столик біля самого вікна з чудовим видом на озеро, ціна якого акуратно включена у меню.

— Як ви вгадали?

— З вашої кислої фізіономії.

— Ви у дуже небезпечний спосіб починаєте вгадувати ситуацію, люба.

— Я здатна відгадувати не тільки ситуацію, але й розмови, — попередила мене дама в рожевому. — Певна, що ви говорили про мене.

На щастя, саме підійшов кельнер.

Дуже нетривале щастя, бо вже за закускою з копченої сьомги Дороті знову почала:

— Зізнайтеся, що ви говорили про мене!

— Я особисто ні.

— Значить, говорив отой.

Я скромно опустив очі.

— Не турбуйтеся. Я не змушуватиму вас повторювати його слова. Вони й так відомі мені.

— Це може тільки тішити мене.

— Закладаюсь, що він набазікав вам доволі про моє минуле...

— Знаєте, коли заходить про щось подібне, я взагалі нічого не чую...

— Не викручуйтесь, Майкле. Чоловіки завжди чують подібні балачки, навіть коли вони глухі, як наш старий Хіггінс. А у вас, коли не помиляюсь, добрий слух.

— Щиро вам кажу...

— Облиште. А я ще щиріше кажу вам, що плітки мене не зачіпають. Але Сеймур таки переборщує.

— Може, ревнує...— докинув я навмання.

— Ви так вважаєте?— Жінка уважно подивилась на мене, потім похитала головою:— Припускаю, що він швидше ненавидить мене.

Протягом півгодинної перерви між печенею і десертом Дороті зачепила деякі інші теми, зокрема тему про життя як таке. Я намагався слухати її уважно й навіть підтримувати бесіду окремими репліками, а коли мій погляд перенасичувався рожевим, переводив очі на озеро. На сірій його поверхні, побриженій постійним вітром, ліниво ковзав човен. Навколо— густа соковита зелень. Вгорі— тяжкі дощові хмари. Краєвид не для ревматичних суб'єктів.

— Життя саме пропонує нам багато з того, що ми намагаємось здобути силою, вирвати,— говорила Дороті, благодушно настроєна завдяки добрій їжі.— Але ми занадто дурні, щоб оцінити цей порух. Ми чекаємо, щоб нам дісталось все в повному комплекті, як щедро гарнірований обід. А життя усе подає частинами. Замість того щоб терзатися, слід було б робити з цих частин своє маленьке щастя...

— Люди не хочуть крихт...— зауважив я.

— У крихт такий же смак, як і в цілому хлібі. Однак треба задовольнятися ними і не зазіхати на більше, ніж можливо. Моїм першим коханням був один філософ, який вичерпувався базіканням. Так вичерпувався, що не лишалося сил поцілувати мене.

— Не припускав, що ви набили руку і в філософії.

— О, то був філософ тільки в проекті. Справжнім філософом був його професор, бо приділяв теоріям не більше уваги, ніж вони заслуговували. І так сталося, що від професора я одержала те, чого марно сподівалась від його учня. Так що, з філософської точки зору, я мала і чисте кохання, і фізичну насолоду, але з двох різ-

них джерел. То й що з того, коли я мала їх окремо, якщо дивитися на речі філософськи?

— Нічого, звісно,— поспішив я заспокоїти її.

— А далі все було те ж самісіньке. Багатий чоловік, але посередній коханець. Добрий коханець, якого, однак, треба було не тільки кохати, але й одягати. Люди, які пропонують тобі розкіш своїх вілл і нудьгу своїх розмов. Типи з цікавими ідеями, що туляться по неймовірно гидотних ательє. Життя завжди пропонує тобі якийсь плід, часто стиглий і смачний, тільки трохи підгнилий. Навіщо ж викидати його й чекати із спраглими вустами, коли можна вирізати гниль і з'їсти решту?

Фраза про спрагли вуста нагадала мені, що келих Дороті вже порожній, і я поспішив налити їй білого рейнського вина.

— І що з того, що хтось, як от Сеймур, звинувачує мене в усіх смертних гріхах тільки тому, що я насмілилася взяти дешицю того, що мені пропонувало життя?— продовжувала свою тираду дама в рожевому.

— Ваші погляди цілком реалістичні.

— Я рада, що ви їх поділяєте,—відказала Дороті, витлумачивши мої слова цілком на свою користь.— Нам з вами нема чого удавати з себе щось більше за звичайних людей і тому не прагнемо, щоб для нас готували окремі страви. Тоді як людина, як, наприклад, Сеймур...

Вона урвала мову, бо кельнер приніс каву й дві чарочки коньяку, дві зовсім маленькі чарочки, тільки для присмаку.

— Кажуть, що гаряча кава старить...— зауважила дама в рожевому, глянувши на паруючу чашку.

— Усе гарне потроху вкорочує віку. Але ця проблема, сподіваюсь, ще не зачіпає вас.

— Не сподівайтесь. Зачіпає, і то дуже,—відповіла вона задумано. Потім раптово простягла свою гарну білу руку до порцелянової чашки:—Тим гірше! Каву п'ють або гарячу, або взагалі не п'ють.

Дороті відпила кілька маленьких ковтків—тонізуючий вплив кави повернув її до перерваної теми:

— Сеймур може грати роль «гран сеньйора» й відмовлятися від крихт, бо має все. Одначе хто дав йому право судити інших? Як бачите, Майкле, я нічого не приховую і відверта з вами, і взагалі відвертість—моя ахіллесова п'ята, але я не люблю, коли інші порпаються в моїй біографії, щоб перебільшити чи випнути якісь ри-

си. Хіба я прискіплююсь до Вільяма і його мужньої секретарки?

— Він просто ревнує вас,— докинув я знову.

— Не вірю. Він уже давно перестав мене ревнувати.

— Давно?

— Авжеж. Власне, Сеймур і є той студент-базіка...
мое перше кохання...

* * *

Ідея поїхати в порт належала Дороті, оскільки такі ідеї завжди йшли від неї. Це сталося наприкінці вечірнього засідання, коли я зовсім непомітно знову опинився в компанії. Хіггінс і Беррі майже одноставно заявили, що порт — особливо за такого жахливого вітру — їх не приваблює. Сеймур своїм звичаєм тільки байдужо стелав плечима, а Грейс, як завжди, промовчала.

І все ж за півгодини всі четверо ми вже роздивлялися порт чи те, що ми мали за порт, бо в цьому місті усе — порт і не раз, звертаючи з однієї вулиці на іншу, бачиш перед собою не трамвай, а пароплав. Погода не така вже й кепська — щось середнє між сонцем і мрякою. Крізь сірі дощові хмари часом проблискували промені, й тоді краєвид набував щось від двозначної гримаси людини, яка супитьсЯ, приховуючи усмішку.

Подивившись кілька хвилин, як розвантажують одне судно і навантажують інше, Дороті осяяла нова ідея: покататися на моторці. Сеймур, вірний звичці не заводитися через дрібниці, не суперечив. Грейс не висловила з цього приводу, я — також.

Моторки тулились одна до одної, наче сардини в маленькій протоці і, судячи з безлюдного причалу, ми були єдині любителі прогулянок. Очолювані Дороті, ми рушили до елегантного човна, оздобленого червоним полірованим деревом, який своїм кермом і сидіннями нагадував розкішний «плімут» Сеймура.

— Не давайте великої швидкості,— попередив власник, побачивши, що за стерно сідає жінка, точніше, дама в рожевому.— Мотор потужний і при такій хвилі...

— Не хвилюйтеся, ми не пошкодимо ваш скарб,— заспокоїла його Дороті.

— Мій човен застрахований,— відказав чоловік і з гідністю сплюнув у воду.— Про вас ідеться...

— І дама застрахована,— озвався Сеймур.— Ви ж застраховані, Дороті?

— Від чого застрахована? — повернула голову Дороті.

— Від фатальних помилок, звісно.

— Як на мене, останнім часом ви забагато жартуєте, Вільяме,— промимрила дама в рожевому.

Вона ввімкнула мотор, дала газ і плавно рушила, вміло вислизнувши з шереху «сардин» і спрямувавши човен до виходу з порту. Початковий гуркіт двигуна перейшов у глухе й мірне гудіння. Дороті знову натиснула на газ, і наш човен, набираючи швидкість, помчав повз величезні чорні тулуби вантажних пароплавів.

Ми троє всілися на широкому м'якому сидінні за дамою в рожевому. Грейс, сидячи між мною і Сеймуром, прибрала такої службово-закам'янілої пози, мовби перебувала не на прогулянці, а в залі симпозиуму. За кількисот метрів попереду в проході між двома хвилерізами темніе розбурхана маса відкритого моря. Ми відчули хвилювання моря тільки тоді, як наше морське таксі, проминувши хвилерізи, підняло ніс догори, наче ладнаючись злетіти в повітря, а потім провалилося в безодню. Струс був такий несподіваний, що навіть Грейс вивів із заціпеніння, втім, без будь-яких проявів занепокоєння.

Дороті тримала човен перпендикулярно хвилям, що применшувало ризик перекинутися. Зате вона дедалі сильніше тиснула на газ, і човен дедалі стрімкіше перелітав з хвилі на хвилю, а оскільки хвилі йшли не так густо, як ми того хотіли б, наше таксі нерідко заривалося носом у піяву безодню й усе тремтіло од драматичного роздвоєння: перетворитися на літак чи на підводний човен.

Ніс човна, де ми влаштувалися, вкривав прозорий ковпак, без якого ми давно вимокли б до рубця. Мотор натужно ревів, а коли човен злітав на пінистий гребінь, гвинт зловісно обертався в повітрі. Зльоти й падіння частішали й стрімкішали, небо й море грали з нами в гойданку, а важкі хвилі з протяжним шипінням заливали пластмасову шкаралупу, і ми почувалися ніби в пляшці, кинутій в море.

— Дороті трохи захоплюється,— наважилася крикнути Грейс, однак голос її ледве пробився крізь завивання вітру й гуркіт хвиль.

— Вона обожнює пустощі, особливо безплатні,— спокійно відказав Сеймур.

Оце й уся розмова за всю подорож. Дві репліки, що їх Дороті не чула, але, здавалося, вгадала, бо гранично збільшила швидкість, неначе для того, щоб вивести з байдужості ці дві холоднокровні істоти й примусити їх крикнути «годі!».

Човен летів і заривався у страхітливі борозни чорної води й білої піни, корпус загрозливо тремтів, і гвинт несамовито бився в повітрі, вода заливала пластмасовий ковпак, хвилі поглинали нас у свої зяючі запінені вуста, і нас щомиті поймало відчуття, що вже йдемо на дно, але ніхто не сказав «годі!».

* * *

Машина Сеймура, якою ми приїхали в порт, стояла за якимось складом. Сеймур відчинив дверцята і, побачивши, що я збираюсь сісти поряд з ним, заперечив:

— Сідайте позаду, Майкле. Ви ж знаєте, що місце біля водія називається «місцем мерця». Давайте віддамо його нашій любій Дороті.

Дороті, розпашіла й збуджена морською прогулянкою, без заперечень сіла попереду. Сеймур рушив, об'їхав склад, і ми опинилися у вузькому й довгому проїзді між складами і причалом. Водій так різко натиснув на газ і відпустив зчеплення, що «плімут» аж підскочив і рвонув на третій швидкості розбитим асфальтом, переділенням переїздами вузькоколіюк, виїздами із складів і арками бетонних мостів. Місцями шлях загрозливо звужувався або несподівано повертав, тут і там перед нами виникали велетенські вантажні машини, та все це не перешкоджало водієві збільшувати швидкість. Він впритул розминався з транспортними монстрами, наосліп брав повороти, неначе граючись із смертю, і долав їх так відчайдушно, що машина будь-якої миті могла вилетіти з дороги й врізатися у навколишнє заліззяччя.

Нарешті ми опинилися на ширшій примиській вулиці, і Сеймур розвинув граничну швидкість. Авто летіло із швидкістю сто шістдесят кілометрів вздовж житлових будинків і пустирів, чудом не стикаючись із вантажними машинами, які виповзали з бічних проїздів, збило стовпець із червоною лампою перед ремонтованою ділянкою шосе й мало не перекинулась, ускочивши у вибоїну.

Водій мчав нас так само божевільно, аж поки ми не вїхали в Ньюхаун, після чого півгодини безцільно й карколомно мотав нас по приміських кварталах, щоб піддати випробуванню усіма можливими видами ризику.

— Ви таки добряче зблідли, люба,— звернувся Сеймур до Дороті, несподівано зупинивши «плімут» біля тротуару.— Сподіваюсь, це просто від чистого морського повітря...

— Не думайте, що я більший боягуз, ніж ви, Вільяме,— якось утомлено відповіла дама в рожевому.— Мене лякає тільки спотворення.

— Але я хотів уберегти вас саме від цього страху,— люб'язно всміхнувся Сеймур.— На швидкості, з якою я вів машину, у вас не було жодного шансу вціліти в разі чого.

І тут сталося майже неймовірне. Грейс промовила:

— Якщо ви обоє такі сміливі, гадаю, можна б зазирнути в одну з цих забігайлівок,— запропонувала секретарка, маючи на увазі, очевидно, портові моряцькі барі.— Кажуть, у них більше б'ють, ніж п'ють.

— Вигадки,— зневажливо пробурмотів Сеймур і, звертаючись до мене, запитав:— То що, Майкле? Віскі, гадаю, скрізь однакове. Та й сьогодні нам судилося, видно, повністю віддатися жіночим примхам.

Нижні поверхи й підвали довгого ряду старих будівель вздовж каналу до Ньюхауна займали корчми, коли не рахувати кількох закладів, де за скромну винагороду виколють на руці, спині чи грудях китайського дракона, морську сирену або голу жінку. Всі ці забігайлівки різнилися лише кольором неонових вивісок, а тому ми увійшли навмання в найближчу.

Може, бар працював за якимось своїм розкладом, а може, йому просто велося кепсько, бо напівтемне приміщення було майже порожнє. Три повії з брезклыми обличчями нудилися на високих тумбах коло шинкваса, а четверо моряків розташувалися в кутку за столом, заставленим пивними пляшками. Обстановка збентежувала, але ми вже увійшли і попрямували в протилежний куток.

Господар, який грав роль старого морського вовка, судячи з його тільняшки, швидко прийшов нам на поміч гостинним запитанням: «Що бажаєте?» Грейс і Дороті нерішуче Perezирнулися, бо жінки ніколи точно не

знають, чого вони бажають, але Сеймур скоротив процедуру, проказавши:

— Пляшку «Балантайна» і содову.

— Цілу пляшку? Ви сьогодні просто невпізнанні, Вільяме!— зауважила жінка в рожевому.

— В принципі я не люблю пияцтва,— пояснив Сеймур, звертаючись не стільки до Дороті, скільки до мене.— Але іноді напиваюся як чіп, щоб зненавидіти його ще більше.

Через кілька хвилин віскі разом з пляшкою содової і вазочкою з льодом вже стояли на столі. І на підтвердження своїх слів мій супутник налив собі півсклянки, тоді як дамам і мені відміряв традиційних п'ятдесят грамів.

— Ваше здоров'я, Дороті,— промовив він і, відпивши добрячий ковток, додав:— Все-таки неймовірно, що при такому сповненому ризику житті, як у вас, ви ще не застрахувалися.

— Єдине, що я хотіла б застрахувати,— це молодість,— відказала дама в рожевому і також підняла свій келих.— А оскільки це неможливо... й оскільки молодість минає... все інше мені байдуже, повірте, Вільяме!

Перш ніж Сеймур щось відповів, у барі розлігся вереск твісту. Двоє здорованів з протилежного кутка заряджали музичний автомат пригорщею монет, отже, вереск припиниться не скоро. Покінчивши з підготовкою музичної програми, здоровані лїниво пішли вздовж шинкваса. Зів'яла жінка злізла з стільця й спробувала утягнути одного моряка в танок, але той мовчки відщтовхнув її догідливо усмінене обличчя. Обое попростували до нашого столу, зупинилися й показали жестом, що бажають танцювати з Грейс і Дороті. Оскільки ж ніхто не звернув на них уваги, вони безцеремонно вхопили жінок за руки з явним наміром підвести їх.

— Майкле, позбавте мене, прошу, від цього мугиря,— відразливо промовила Дороті.

Відстань між мною й згаданим грубіяном не перевищувала й метра, тому я без особливих зусиль підводжусь і різким рухом відкидаю моряцьку кінцівку. Він, звісно, чекав цього, бо блискавично кинув свій лівий кулак мені в лице, тільки я також чекав цього і вчасно ухилився, тої ж миті пославши добре спрямований удар йому в живіт. Я важу, до речі, вісімдесят кілограмів без

одягу, а в удар вкладаю ще не менше шістдесяти, тому я не дуже здивувався, коли нахаба, зігнувшись навпід, гепнувся на підлогу.

Другий здоровань, не даючи мені передихнути, полишив Грейс і зайняв місце полеглого. На своєму новому посту він одержав просто в пику й пляшку віскі. Засліплений струменем алкоголю й кров'ю, моряк захитався й зіперся на сусідній стіл у тому непевному стані між свідомістю і непритомністю, якого і я зазнавав не раз. В усякому разі, він поки що вибув з ладу. Але двоє інших з їхнього товариства уже мчали до мене. Один із них вхопив зі столу порожню пивну пляшку, одбив їй денце об край столу й загрозливо рушив з цією зброєю на мене.

Обіпершись на стіну, я з голими руками чекав цих двох громил. Якась частина моєї свідомості обрала для захисту найближчий стілець, тоді як інша з байдужістю безстороннього спостерігача оцінювала обстановку. Повії стежили за нами з майже спортивним інтересом, як на матчі. Бармен кинувся по допомогу, яка, напевно, надійде надто пізно. Сеймур незворушно сидів на своєму місці, наче навколо не відбувалося нічого, крім байдужої уваги. І тільки Дороті, наскільки можна було судити з її засмученого обличчя, співчувала мені й непокоїлася за наслідки.

Наслідки я уявляв досить добре, бо моряк із зубастою, наче пилка, пляшкою поволі наближався до мене, чатуючи кожен мій рух. Громило зовсім недавно, може, навіть напередодні брав участь у подібній сцені, бо чоло його над однією бровою розбите, а око запливло. Ця маленька подробиця не робить зовнішність людини лагіднішою. Навпаки. Однак у цей момент мене непокоїла не стільки кровожерна пика суб'єкта з пляшкою, скільки поведінка його приятеля. Він щось вийняв з кишені, і воно в його руці сухо клацнуло звуком пружини, яка викинула вперед вузьке вістря ножа. Здоровань тримав ножа з професійною спритністю, притиснувши лікоть й уперши палець у плаский бік леза.

До того ж моряк, що спирався на стіл, почав прочуватися. Становище несподівано втратило характер корчмарського фарсу. Зліва й справа до мене поволі, але невідпірно наближалися щербата пляшка й ніж. Обое нападників виглядали досить тверезими, щоб бути точними в ударах, і досить п'яними, щоб не думати

про наслідки. Якщо я замахнуся стільцем на здорованя з пляшкою, я негайно дістану в бік лезо ножа. Єдиний мій порятунком — швидко відскочити, та я стояв у кутку, майже впритул до стінки, тож відскакувати майже нікуди.

Двоє моряків підступають повільно і вже за три кроки від мене, а всі навколо непорушно застигли, і лише музичний автомат безглуздо верещить нав'язливий мотив твісту, й у цей момент усе довкіл здалося мені таким же безглуздом: дві горилоподібні постаті, що чигали на мене, їхня зловісна у своїй примітивності зброя, мое відчайдушне становище, бо хоч і не раз я потрапляв у відчайдушні ситуації, вони всі були наслідком якогось наміру, мали якийсь сенс, тоді як зараз...

Моряк з пляшкою досяг наміченою мною межі, і я блискавично вхопив стільця й відразу ж смутно збагнув, що Сеймур кинувся з другої боку, шабельним ударом по шиї збив моряка біля столу й кинувся на того, з ножем, я в цей час трощив стільця об голову третього, з пляшкою.

Через дві хвилини з'явилося троє поліцаїв, яких привів бармен. Від цього моменту події розвивалися без ускладнень. Розповідь господаря і повій, а найбільше наша пристойна зовнішність свідчили на нашу користь, отже, грубіянів швидко спровадили до найближчого поліцейського відділення.

— Ви б'єтеся досить добре, як на соціолога,— сказав я Сеймурові, коли ми розрахувалися й підвелися.

— Я народився не соціологом, любий Майкле,— незворушно відповів він. І, кинувши останній погляд на вчинений гармидер, додав:— Не везе мені. Завжди, коли вирішу напитися, трапляється щось непередбачене.

* * *

Вже стемніло, коли Сеймур висадив нас біля «Англетера».

— Зайдіть до мене трошки пізніше, Майкле,— сказала мені Дороті, перш ніж вийти з ліфту на своєму поверсі.

За чверть години я постукав до її кімнати, однак відповіді не почув.

Ще через півгодини я повторив свою спробу, і цього разу знайомий дзвінкий голос гукнув:

— Увійдіть!

Дороті стояла перед купою датських сувенірів, звалених на столі: мініатюрні латунні копії знаменитої «Русалочки», нікельовані брелоки для ключів з емблемами Копенгагена й срібні ложечки з тією ж емблемою.

— Я виходила купити дрібничок для подарунків,— пояснила вона.— Я завтра від'їжджаю.

— Завтра?

— Атож. Симпозіум закінчився, і я їду.

— Я гадав, що Сеймур і Грейс залишаються.

— Вони — так, а я їду.

— Але чому так раптово?

— Зовсім не раптово, а точно за програмою.

Вона облишила сувеніри, які безцільно перебирала, й підняла очі на мене:

— Сподіваюсь, розлука вас не дуже засмутить.

— Не виключено, що й засмутить.

— У такому разі єдине, що я можу запропонувати вам,— їхати зі мною.

Я зволікав з відповіддю, і вона, мабуть, сприйняла це як вагання, бо додала:

— Можна й не одразу. Маєте досить часу, щоб закінчити свою роботу й ухвалити героїчне рішення. Я буду цілий місяць у Стокгольмі, готель «Асторія».

Вона сіла в одне з білих крісел, скинула свої вишукані туфельки й по-дитячому підігнала під себе ноги, не звертаючи уваги на те, що її рожева вишивана спідниця закотилася мало не до пояса. Це цілком у її стилі, вона тримала себе не так, як прийнято, а так, як їй зручно, і віддавала перевагу безцеремонній безпосередності перед лицемірною цнотливістю. Навіть у тому, як вона оголювала свої стегна чи нахилила свій пишний бюст, здавалося, не було кокетування — вона не спокушає й не бентежить, а просто пропонує те, що є. Дама, якій ніщо не в дивину. Коли б їй сказали: «Давай цього вечора повернемося додому на руках», вона напевно відповіла б: «Не знаю, чи зможу, але спробую».

— Ух, зморилася,— зітхнула жінка й відкинулася в кріслі.

— Пригоди тим і погані, що втомлюють,— примирливо зауважив я.

— Пригоди? Кидаєшся туди-сюди, щоб спробувати і те, і се, і продовжуєш у тому ж дусі, хоча вже все скуштувала, бо сподіваєшся, що залишилося щось, чого ще

не знаєш, і, може, саме воно і є справжнім, вартим уваги, оскільки все відоме нічого не варте і завжди призводило до втоми, прикрощів, розчарування...

— Ваш мелодійний голос починає нагадувати роздратоване бурчання Сеймура.

— Не говоріть мені про Сеймура... Подайте мені сигарету...

Виконую наказ і клацаю запальничкою. Дороті жадібно затяглася, певно, сподіваючись, що це підбадьорить її, потім знову відкинула голову.

— Ця клята згага: замінити відоме чимось незнаним, а потім і те, вже звідане, забути заради чогось зовсім нового... Переходиш з кімнати в кімнату, тікаючи від нудьги, чимдуж поспішаєш, бо гадаєш, що вона женеться за тобою, а вона, власне, перестриває тебе, причаєна у темному кутку кожного нового приміщення. «Ку-ку! Ми тут!» Гра у піжмурки, захоплюючи лише до певної миті. До втоми... Я на краю молодості, на порозі втоми, перед дверима спокою. І єдине, що зупиняє мене,— це страх перед самотністю...— Дороті підвела голову, знову затяглася і допитливо глянула на мене:— То ви поїдете зі мною, Майкле? Отак, без ангажементів і строків?

— Для чого мені їхати? Заради іншої гри?

— О, коли йдеться про кохання, можете мені повірити, що я грала у нього крупно. Кожен коли-небудь грає у кохання крупно, поки не збанкрутує чи зрозуміє, що, граючи крупно, завжди втрачаєш. І тут усе гарне — нетривке, а потім йде смуга невдач і за ним маленьке запоморочення перед наступними невдачами...

— Отже, сальдо...

— Сальдо — втома,— перебила мене жінка. Втупилася в простір, немов перевіряючи подумки оте сальдо.— Знаєте...— несподівано заговорила вона.— Їхала я колись до Ніцци. На мене чекала одна з одвічно галасливих, веселих й істеричних компаній. Казино, алкогольні ночі й дрібненька любов... А коли доїхала до Канн і побачила тихий бульвар, пальми, море, спокій зимового безлюддя,— завершила машину до готелю «Мартинець» й кинула котву там. Ніхто не підозрює де ти, у валізі два детективні романи, ранкові й вечірні прогулянки по набережній, спокійні обіди, тиша... Чудово... Та вже на третій день не витримала й подалася до Ніцци.

— Значить, було не так вже й чудово.

— Було б, коли б поряд мала такого, як ви...

Вона знову подивилася на мене й по-новому сформулювала своє запрошення:

— А все-таки, що заважає нам спробувати?

— Багато дечого.

— Наприклад?

— Хоча б відмінності у наших характерах. Я не веселун, Дороті.

— Атож, знаю: ваша найбільша пристрасть — мовчати як пень. І подумки кепкувати з мене. Будь я дурнішою, я, певно, шукала б приятеля, який би мене пестив і розважав. Нехай би загулював і затанцювував мене. Тільки отакій веселун уже на третій день зник би розважатися деінде. А базіка після певного спілкування або перестає базікати, або набридає повторенням. Така гидка вдача, як ваша, не загрожує стати гидкішою, бо це навряд чи можливо. Від вас не доводиться чекати несподіванок, Майкле.

— Маєте рацію,— кажу.— Мені таки не щастить у сюрпризах. Однак я не знаю усіх ваших здібностей...

— Від мене ви можете сподіватися тільки приемних сюрпризів. Ідьмо зі мною, і я покажу вам такі місця, які вам і не снилися...

— Я взагалі рідко бачу сни. Коли ж і бачу, то не якісь місця, а переважно чорних котів.

І вухом не повівши на останнє моє зізнання, вона продовжувала:

— Я казала, що вже не багатійка, але, крім платні, маю ще й необхідну ренту, щоб ми не відчували себе у скруті.

— Чи є більша скрута, ніж перебувати на утриманні жінки?

— Якщо хочете, можете й самі себе утримувати,— докинула Дороті, простягнувши руку, щоб загасити недопалок.

Жест був досить неквапний, щоб я докладно розгледів вже відомий мені бюст у різко нахиленому положенні. Нарешті акт вогнеборства закінчився, але замість повернути себе й бюст назад у крісло, дама зробила мені знак присунутися, по-дружньому обняла мене й прошепотіла на вухо:

— Сеймур цікавиться вами...

Я знизав плечима й хотів одсунутися, але вона приклала палець до вуст і продовжувала так само пошепки:

— Коли б не цікавився, він би і не глянув у ваш бік. А коли Вільям чимось зацікавиться, він готовий розплачуватися більшим, ніж платонічною люб'язністю.

— Не уявляю, чим може цікавитися така людина, як Сеймур,— відповів я неголосно.

— Не важко здогадатися, коли зважити на його зв'язки з однією з тих установ, які займаються інформацією чи безпекою, чи як там. Безпека... Боже!.. Ми сидимо на вулкані й патякаємо про безпеку.

— То вас непокоїть вулкан?

Дороті знову подала знак говорити тихше, а тоді відповіла пошепки:

— Мене? Анітрохи. Цей божевільний час найкраща умова, щоб не привертати увагу своїм власним божевіллям.

По короткій паузі вона повернулася до своєї теми:

— Можете без вагань розколоти його на сто чи двісті тисяч. На безпеці грошей не заощаджують. Витягніть з нього якнайбільше доларів, а я навчу витратити їх.

— Боюсь, я не маю необхідного краму на такі гроші.

— Коли б ви не мали товару, Вільям не упадав би коло вас. Він не з тих, хто куняє над порожніми яслами.

— Усе ж я краще за Сеймура знаю, що маю у власній голові,— відказую терпляче.— Якщо ваш приятель саме той, кого з себе вдає, то йому потрібна інформація. А в мене немає інформації й на два долари...

— То вигадайте її! — прошепотіла Дороті, не замислюючись.— Коли крамом стають казки, тоді такий брехунець, як ви,— справжній Рокфеллер.

І, щоб дати мені подумати, вона сказала вже вголос:

— Замовте каву й щось безалкогольне, на свій смак... І почекайте мене, будь ласка. Я хочу прийняти душ.

Розділ п'ятий

І от відшуміла ще одна велика наукова подія. Міжнародний симпозіум з соціології закрився. Делегати почали розходитися із залізобетонного залу засідань, і я хотів зробити те ж саме, перш ніж хтось із знайомих зачепить мене. Однак вислизнути із залу справа нелегка, оскільки у передчутті близької розлуки більшість при-

сутніх розчулилась, і це вилилося в рукостискання, обмін візитними картками й останнє групове фотографування, так що рух у проходах зовсім паралізувався.

— А, містере Коев! А ми вас шукаємо,— почув я за собою гучний бас Хіггінса.— Ви ж їдете після обіду на екскурсію. Чи не так?

Я забув сказати, що останнім відзначенням історичної події була екскурсія невідомо куди. Мене, звісно, не цікавила мета екскурсії, як і взагалі групові виїзди, тому я поспішив повідомити глухому, що, на жаль...

— Ми також дуже шкодуємо,— відказав містер Хіггінс, маючи на увазі, крім себе, ще й містера Беррі, який саме з'явився, пітний і сонний, як завжди.

— Ось вам картка з моєю адресою,— додав містер Кістяк.— Якщо все-таки надумаете запропонувати щось для видання...

— ...І якщо забажаєте погостювати у нас в Штатах,— додав Беррі, подаючи й свою візитку.

— ...Напишіть два слова чи просто зателеграфуйте! — докінчив містер Хіггінс.

Пішли палкі рукостискання й дружні поплескування. Сеймур полишив своє делегатське місце й наблизився до нас у розпалі цієї сердечної церемонії. Почекавши, поки ті двоє відійшли, він запитав:

— Що вони пропонували? Гонорар і стипендію?

— Щось таке.

— Наївні,— знизав плечима Сеймур.— Цей тип дурнів все ще вірить, що необережність бути другом Америки можна компенсувати стипендією.

— Ви досить скептично оцінюєте реноме своєї вітчизни.

— Я все оцінюю скептично, навіть батьківщину... як і деяких співвітчизників.— І, змінивши тон, спитав:— По обіді ви, певно, проведжатимете нашу дорогу Дороті?

— Доведеться.

— На жаль, я не зможу взяти участі у цьому милому торжестві. Але пізніше, якщо хочете, ми могли б побачитися, щоб продовжити нашу вчорашню, так прикро перервану, гулянку.

— Охоче.

Сеймур кивнув мені й зник у натовпі делегатів так швидко, що навіть не вловив виразу полегшення на моєму обличчі.

Те, що я спекався Сеймура, власне, лише побічна причина для полегшення. Головне те, що від сьогодні за мною вже не стежать. Точніше, за мною не ходить шпиг. А в нашу технічну еру це зовсім не означає, що за тобою не стежать взагалі. Але щоб організувати спостереження за допомогою системи невидимих шпигів і складної апаратури, потрібен серйозний привід, якого, сподіваюсь, бракувало в моїй поведінці принаймні до цього часу. Навіть більше. З боку датської поліції моя поведінка мала б дістати оцінку «відмінно»: увесь час я згаюю в безневинних гульбищах, до того ж у товаристві порядних американців.

Отже, йдучи по Вестерброгаде до заздальгідь наміченої мети, я дозволяю собі розкіш повірити у цю видимість й ухвалити, що спостереження за мною припинено. Це надихає мене через три квартали увійти, як додому, в скляні двері імпазантної будівлі й скористатися дзвоником, вмонтованим під сліпучо-полірованою латунною табличкою:

«УНІВЕРСАЛ електронні машини»

Невдовзі після побіжної перевірки, під час якої секретарка одержала винятково фальшиві відомості, мене ввели до кабінету самого головного директора.

Головний підвівся з крісла, подав мені руку, ошкірившись в усмішці й знову сів, неначе боявся, що хтось захопить його місце під час ручкання.

— До ваших послуг, пане...— він подивився на мою візитну картку у себе на столі,— пан Сидаров!

— Зидаров,— поправив я люб'язно.— Наші прізвища важкуваті для вимови.

— Так, так, важкуваті, пане Зидаров,— знову вишкірився головний, але вже коротко, мовби нагадуючи, що ми тут не для посмішок.

— Я, власне, у Копенгагені проїздом до Стокгольма,— пояснюю так само люб'язно, неначе ці подробиці можуть мати якесь значення для «Універсалу».— Маю завдання з'ясувати, коли ви поставите машини, замовлені паном Тодоровим.

— Пробачте, але ми й не збираємось їх поставляти,— відказав директор, вишкірившись утретє.

— Але ж ви прийняли замовлення, і пан Тодоров сплатив вам обумовлений завдаток...

— Пан Тодоров не платив ніякого завдатку,— похитав головою чоловік за столом.

— Тут якийсь непорозуміння...— промимрив я.— Ви ж надіслали листа, яким стверджуєте, що виконаєте замовлення, згідно із схваленою нами угодою...

— Так. Але через день пан Тодоров прийшов удруге і замість внести завдаток повідомив, що його інститут відмовляється від операції. Ви вважаєте, що була необхідність писати нового листа й повідомляти вашому інституту про його власну ухвалу?

Питання було задано заради ораторського ефекту, тому я обмежився ухильною відповіддю:

— На жаль, нас не точно інформували...

— Як? Невже пан Тодоров досі не поінформував вас? — напівздивовано, напівіронічно звів брови головний.

— Справа в тому, що він ще не повернувся... і в нас немає ніяких пояснень його вчинку...— сказав я.

Промимривши ще кілька фраз, аби надати пристойнішого вигляду своєму відступові, я попрощався й знову пірнув у датські будні.

«Не маємо відомостей? — говорив я сам собі, йдучи по Вестерброгаде у зворотному напрямку.— Ось вони, ці відомості: утік з грішми. Поклав їх у портфель і втік. Відтепер завдання можна розв'язати і без електронної машини».

Я вже казав, що знаю Тодорова. Може, тільки забув додати, що ніколи не був надто високої думки про цю людину. Але й ніколи не вбачав у ньому можливого зрадника.

Назустріч їхало таксі, і я ледве не прогавив його, замислившись про Тодорова. Зустріч з ним, однак, відкладемо, а саме на день, коли він зволить повідомити свою адресу. Зараз же в мене зустріч із представником іншої статі, точніше, з дамою у рожевому. Сідаю в таксі і їду в «Англетер».

Дама в рожевому сьогодні в зеленому, як і в день нашого знайомства. Спогади. І, як у той перший день, я дозволив собі докинути замість комплімента:

— Цей зелений колір так заспокоює очі...

— Вам би слід грати в більярд, Майкле, а не залицятися,— відповіла Дороті.

Наша інтимна розмова точиться в холі «Англетер», а хол в цю обідню пору досить людний.

— Чи не хочете посидіти десь у затишнішому місці?

— Браво, нарешті! — схвально кивнула дама.— Якщо ви надумали вже й ресторан, то скажу, що ви просто невпізнанні.

— Він у сусідньому приміщенні.— Дороті розчаровано скривила губи, але за мить обличчя її просвітліло:— А це ідея; я мало не поїхала, не довідавшись, як готують в «Англетері».

Обід, як завжди у подібних екстра-закладах, тривав близько двох годин, обставлений багаторазовими ритуалами вручення й прибирання меню і карт напоїв, кулінарними консультаціями між дамою й метрдотелем, демонстрацією спиртівок та інших номерів. Та хоча ці операції відволікали увагу Дороті, вони зовсім не перешкоджали їй підтримувати розмову, не знижуючи темпу. Вона, однак, старанно обминала учорашні теми. Зате я не забув запитати неголосно:

— Чи не вважаєте ви, що Сеймур міг довідатися про наші плани?

— Ні. Якщо ви не зробите дурницю й самі не повідомите його.

— Він міг би довідатися й без моєї допомоги. Наскільки мені відомо, і шепіт записується...

— Не ставайте бранцем страху, Майкле,— усміхнулася жінка.— Ми з вами не настільки підозрілі, щоб комусь треба було прислухатися до нашого шепоту.— Вона кинула поглядом довкола, неначе пересвідчуючись, чи Сеймура справді немає поблизу, а тоді додала:— А я думала, що ви забули мою пропозицію...

* * *

Пароплав на Мальме відходив аж о шостій вечора, і Дороті вирішила використати вільний час на останні покупки. Вона, слава богу, не запросила мене допомагати їй у полюванні на русалочок і датські герби. Я повернувся до кімнати, кинув піджак на стілець й обрав свою улюблену робочу позу — горизонтальну.

«Гадаю, ти добре знаєш Тодорова»,— говорив генерал, коли відряджав мене. Я справді так гадав. А тепер виявилось, що ми обоє помилялися.

Спочатку я знав тільки Маргариту. Але пізніше коло Маргарити став огинатися Тодоров. Він був приятелем чи то її тітки, чи то її дядька, чи щось таке, і праг-

нув, звісно, стати другом і Маргарити. Це не дратувало мене, може, тому, що я не сприймав його як можливого суперника. За кілька місяців становище змінилося, одначе тоді я сказав собі, що коли жінка надумає втекти, вона зробить це і з Тодоровим, і без Тодорова.

Вперше я зіткнувся з ним на вулиці. Була весна, робочий день скінчився, й ми з Маргаритою йшли Руським бульваром, бо я забіг за нею в університет. Ми саме проминали скверик біля Військового клубу, коли назустріч нам з'явився елегантний чоловік західного типу і з болгарським обличчям. Я звернув на нього увагу, бо він дивився на неї більше ніж пильно. Маргарита не виняткова красуня, і в жодному разі не кінозірка, але чомусь чоловіки на вулицях завжди задивлялися на неї. І це не дратувало мене. Хочу сказати, вже не дратувало, бо я давно до цього звик.

Тільки отой болгарський західняк, що йшов назустріч, не тільки пас її очима, а й усміхався. Я вже хотів щось вдіяти, коли Маргарита усміхнулася теж, і обоє зупинилися, привіталися й почали обмінюватися репліками на зразок: «Як поживає такий-то?» і «Що поробляє така-то?»

Оскільки вони обоє порозумілися, а розмова мене не дуже цікавила, я продовжував повільно йти, щоб Маргарита могла мене наздогнати. Через дві хвилини вона порівнялася зі мною, задихана, і замість подякувати мені за тактовність почала за звичкою вичитувати мені:

— Ти просто не можеш не показати свою невихованість.

— Зовсім ні,— заперечив я.— Річ у тому, що ми з тобою по-різному виховані.

— Саме так!

— Я, наприклад, ідучи з тобою, маю смішну звичку знайомити тебе з тим, хто нас зупинить...

— Я також хотіла вас познайомити, але ти ж утік...

— Коли б я знав, що ти готуєш мені такий сюрприз, неодмінно б дочекався кінця розмови...

— Ти неможливий! — зітхнула Маргарита, що на її мові означало капітуляцію.

А потім, неначе й не було суперечки, заходилася пояснювати мені, які зв'язки в Тодорова з її тіткою, який він милий і яку відповідальну посаду займає у зовнішній торгівлі.

За кілька днів щастя усміхнулося й мені, тобто з'яви-

лася нова нагода познайомитися з тією милою людиною. Цього разу я не мав жодної можливості втратити шанс, оскільки він сам запросив нас у гості.

В дужках кажучи, коли і є щось огидніше для мене, крім писання листів, то це гостювання. Тут, однак, відмова виключалася, бо Маргарита розцінила б її як неприязнь, вважай, ревності. Але я справді недостатньо симпатизував цій милій людині. Не знаю, чи існує кохання з першого погляду, але для мене неприязнь з першого погляду — факт, й історія з Тодоровим від самого початку була пов'язана саме з цим почуттям, зовсім безпідставним, бо я взагалі не знав його, а коли трохи й узнав, не міг сказати про нього нічого поганого. Єдина характеристика, яку я міг дати, вичерпувалася твердженням, що він повна протилежність мені.

Отже, ми пішли в гості, й господар справді прийняв нас дуже гостинно і весь час тримався мило, до того мило, що людям, як я, які не люблять багато цукру в каві, стало б млосно.

— Ви можете витерти взуття отут,— зауважив Тодоров, ввівши нас у передпокій, але це було сказано так доброзичливо, наче він дбав не про чистоту квартири, а про чистоту нашого взуття.

Лише після того нас впустили до вітальні. Вітальня, як й інші приміщення, являла справжню перлину декорування й сучасної техніки. Втішений загостреним інтересом Маргарити до інтер'єра, господар одразу заходився пояснювати й наочно демонструвати якості небесно-синього килима на всю підлогу, надсучасних меблів, телевізора, радіоли, магнітофона, комбінованої бібліотечки-бару з вітриною для сувенірів і т. ін. і т. п.

Це дозволило мені спокійно викурити сигарету, сівши на дивані коло вікна. Зовсім спокійно, хоча захоплені Маргаритині вигуки мусили б якраз дратувати мене.

Невдоволена моєю байдужістю, Маргарита, певно, вирішила-таки втягнути мене у зливу захоплень, бо під час огляду бібліотечно-буфетно-вітринного гібриду не втрималася від зауваження:

— Дивись, Емілю, який казковий венеціанський кришталі! А ти, стільки подорожуючи, ніколи нічого не привезеш!

— Ви з міністерства закордонних справ? — зважився запитати Тодоров.

— Ні,— відповів я.

Й, оскільки Маргарита мовчала, він одразу ж збагнув, з якого я міністерства. П'єска «Чарівний замок» продовжувалася, але дія пересунулася до спальні, кухні й навіть ванної кімнати. Без мене, звичайно.

Маргарита не настільки легковажна, щоб захлинатися від захвату перед якимось холодильником. А коли вже робила це, то тільки аби утерти мені носа. «Ось дивись, як живуть інші!» — мали значити усі ті вигуки. Бо основною її тезою від певного часу стала та, що ми живемо не так, як слід. Інші живуть, а ми — ні.

На своє виправдання скажу, що навіть у роки юнацької непримиренності я не був принциповим ворогом комфорту, тільки б досягнення його не пов'язувалося з масою інших незручностей. Просто я думав, що нерозумно як відмовлятися від техніки, так нерозумно обожнювати її. А Тодоров саме обожнював її і показував свої холодильники й кип'ятильники з такою пихою, наче скарби Лувру.

— Справді, ви чудово все влаштували, — підсумувала Маргарита, коли екскурсія закінчилась й обоє знову повернулися до вітальні.

— Людині, яка не може впорядкувати свою квартиру, важко впорядкувати суспільство, — скромно відказав господар.

— Це ви скажіть Емілеві.

— Вашим фахом, коли я не помиляюсь, є торгівля... — зауважив я, тільки щоб уточнити, в якому саме секторі Тодоров дбає про суспільство.

Але господар, певно, витлумачив моє зауваження інакше, бо ображено промовив:

— Але ж без торгівлі суспільство...

— Облиште! — перебила його Маргарита. — Еміль зневажає усі професії, окрім своєї власної.

Може, тоді я був надто самовпевнений, але це не зашкодило зрозуміти її: я вже почав відставати у змаганні. Тільки змагатися й не думав. Змагатися за жінку однаково образливо й для себе, і для жінки, якій випала роль матеріальної винагороди сумнівної вартості. Або як говорила колись наша наглядка в сирітському притулку: «Хто буде слухатися, дістане на обід рисову кашку».

— Я поважаю героїчні професії, але не згоден, що героїзм притаманний тільки їм, — сказав Тодоров.

— Даремно турбуєтеся,— відповів я.— Я не маю жодних претензій на героїзм.

— Я неточно висловився. Хочу сказати, що людей, які захищають інтереси батьківщини, значно більше, ніж покликаних до цього службою.

— Правильно,— кивнув я.— До чого ми дійдемо, коли тільки по службі захищатимемо батьківщину...

Цей вияв поступливості з мого боку поліпшив настрої господаря, і він почав викладати економічне значення торгівлі — зовнішньої і внутрішньої — звичайно, у найзагальніших рисах. Взагалі Тодоров говорив зі мною добродушним і дещо повчальним тоном, неначе намагаючись пояснити мені деякі азбучні істини, хоча й без надії на успіх.

— І все ж зовнішня торгівля в усіх відношеннях спокусливіша,— в якийсь момент я насмілювався зауважити.

Але Маргарита, відчувши небезпеку, втрутилася:

— Яке розкішне дзеркало!..

— Особливо коли в нього дивитеся ви,— галантно додав господар.

Після того ми перейшли до кави й цукерок.

* * *

Шоста година. Чорно-білий пароплав хрипко й рішуче заревів, мовби на нього чекає щонайменше трансокеанська подорож, хоча рейс до Мальме триває не довше години. Машини прискорено застукотіли, і корабель поволі відділився від причалу. Дороті стояла на палубі в елегантному морському костюмі у синю й білу смужку, як і годиться для такої морської пригоди. Вона підняла руку в прощальному помаху, і ми з Грейс помахали їй з причалу.

На щастя, пасажирський пароплав невдовзі зник за якимись вантажними суднами, так що наші руки не затерпили од вимахувань.

— Візьмемо таксі? — запитав я секретарку, яка стояла поряд мене, наче мумія.

— Навіщо? Містер Сеймур живе зовсім близько.

Ми пройшли сотню метрів уздовж причалу і звернули на широку тиху вулицю. На протилежному розі височів модерний готель з фасадом із штучного каменю й неоновими літерами «Кодан».

— Яка мертвотна зовнішність...— промовила Грейс.

— Ви ображаєте мій готель,— докірливо зауважив я.

Я переїхав сюди лише годину тому. То правда, що пофарбований олійною фарбою фасад «Англетера» значно біліший, ніж фасад «Кодана». Але платити грубі гроші тільки за колір чи за стиль меблів — не мій звичай.

— Я кажу не про готель, а про склад,— уточнила жінка.

Поряд з «Коданом» стояв справді величезний портовий склад похмурого, майже зловісного вигляду, з незліченними вікнами, затуленими іржавими віконницями, з гостроверхими потемнілими баштами.

— Який мертвотний вигляд...— повторила Грейс.

— Не припускав, що ви звертаєте увагу на зовнішність.

Секретарка не відповіла, крокуючи своєю рівною й енергійною, майже чоловічою ходою.

— Взагалі ваша зовнішність і поведінка просто суперечать вашому імені,— провадив я, бо наскільки я знав англійську, Грейс означає грацію.

— Людина не сама обирає собі ім'я. Ім'я дістається від батьків, а манера триматися — від професії,— сухо зауважила жінка.

— Проте ваша манера триматися властива тим секретаркам, яким давно за п'ятдесят, рівним, наче дошки для прасування, і втішеним своїм поганим травленням.

Грейс і тут промовчала.

— Підозрюю навіть, що окуляри, які ви носите, зовсім вам не потрібні.

— О, вони лише в половину діоптрії,— недбало промовила жінка, уперто дивлячись перед себе.

— Як на мене, вони не мають і чверті діоптрії.— І, перш ніж вона встигла заперечити, я додав:— Дивно, як він не примусив вас змінити й ім'я.

Секретарка кинула на мене дещо розгублений погляд, а тоді ніяково пробурмотіла:

— Не розумію, що ви маєте на увазі.

— Власне,— зізнався я,— ви не позбавлені певної привабливості. Але треба дуже придивлятися, щоб це помітити.

— Цікаво, як це ви знайшли час придивлятися до мене, коли були цілком захоплені Дороті.

— При правильній організації можна знайти час на все.

— Ви, бачу, зразковий організатор. Ледве провівши колишню приятельку, ви вже влаштовуєте собі нову.

— Ще ні. Пізніше. І, мабуть, у напрямку, про який ви й не думаєте.

Отак, з дружніми кпинами, ми дійшли до квартири Сеймура, що містилась у бельетажі імпозантного старовинного будинку, захovanого серед високих дерев. Грейс смикнула ручку дзвінка, що звисала з паші бронзової лев'ячої голови. Оскільки ж з будинку не долинуло жодного звуку, жінка ще два-три рази спробувала вирвати язик у хижака.

— Дивно... Казав, що чекатиме тут... Нічого. У такому разі почекаємо ми.

Секретарка вийняла з сумочки ключ і відімкнула двері.

— Заходьте, прошу.

Кімнати, через які ми проходили, виглядали нежилими. Щільні оксамитові порт'єри на вікнах, старовинні меблі, вкриті білими чохлами, величезні тьмяні люстри над мармуровими камінами. Коли тут взагалі і жив хто-небудь, то, мабуть, давно вже помер.

— Ваш шеф також живе у досить мертвотній обстановці,— дозволив я собі зауважити, йдучи слідом за Грейс, яка запалювала світло й одчиняла двері.

— Це апартаменти одного нашого знайомого, який весь час подорожує,— пояснила секретарка.

Нарешті ми увійшли до більш обжитої кімнати. Штори на вікнах піднято, меблі без чохла, на маленькому столику пляшки й чарки, а по дивану розкидано газети. Це був кабінет чи бібліотека: уздовж двох стін аж до стелі стояли полиці, а на полицях вишикувалися книжки у старовинних шкіряних оправах.

— Вип'ємо? — запитала Грейс.

— Охоче.

— Тоді наливайте.

Вона нашвидку прибрала газети з дивана, однак сама влаштувалась у кріслі й одразу прибрала своєї непорушної пози і безстороннього зосередженого виразу, наче зібралась стенографувати. Знічев'я я підійшов до столика й налив трохи віскі у високу й ніби чисту склянку. Хотів запропонувати щось і Грейс, але вирішив утриматися, щоб мене знову не звинуватили у залицянні. Тоді запалив сигарету, узяв склянку й собі всівся у крісло. Мій погляд поминув суворе обличчя секретарки

й зупинився на вікні, за яким у світлі сірого надвечір'я темніли високі дерева.

— Розлука з коханою, видно, засмутила вас,— нарешті промовила Грейс.

— «Коханою»? Це феномен, невідомий мені.

— О! — вигукнула жінка підкреслено, але не дуже вражено.

— Знаєте, є люди, які не можуть правильно взяти й однієї ноти. А я з тих, хто ніколи не може звідати кохання.

— Отже, ви граєте в любов. Це ще огидніше,— відповіла секретарка рівним байдужим голосом.

— Я не граю. Зі мною грають.

— Не припускала, що ви такий беззахисний.

— Скоріше інертний...

Вона подивилася на мене, немов зважуючи мої слова. Я встав, наблизився до неї й простягнув руку до її плеча.

— Сподіваюсь, ви не вчините нічого такого, що зіпсувало б наші добрі взаємини,— тихо промовила Грейс, явно злякана.

Рука моя, яка застигла непорушно, коли жінка здригнулася, потяглася далі до полиці позад Грейс і взяла книжку.

— Не бійтесь,— відповів я, гортаючи книгу.— Я не дозволю нічого такого, що затьмарило б нашу взаємну неприязнь.

— О, моя зовсім помірна,— відповіла жінка.— І стосується вона не так особисто вас, як вашої статі взагалі. Усі чоловіки огидні й, на жаль, необхідні. Але це робить їх ще огиднішими.

— Лакло: «Небезпечні зв'язки»,— прочитав я вголос і глянув на гравюру з пікантним сюжетом.

Секретарка встала й ступила до мене.

— «Небезпечні зв'язки»...— повторив я.— Це щось говорить вам?

— Говорить! — відповіла Грейс.

І несподівано, із характерною рвучкістю рухів, обхопила мене за плечі й грубо припала до моїх губ, неначе демонструючи не любов, а ненависть.

І потім так само раптово відсахнулась, і на її обличчі промайнув наче вираз ніяковості за свій вчинок.

Королівська бібліотека із уже згадуваною сотнею з гаком мільйонів томів міститься у палаці Крістіансборг. А сам палац — справжній лабіринт дворів, аркад і будівель, де розташовані найрізноманітніші установи.

Серед цього складного ансамблю потемнілих од часу стін і затінених брукованих дворів сад Королівської бібліотеки був приємною й затишною зеленою оазою.

Я відпустив таксі, увійшов у оазу й попростував до центрального корпусу бібліотеки, який швидше нагадував старовинну церкву, ніж науковий заклад. Дивлячись на цю споруду, важко було припустити, що всередині можна знайти літературу новішу, ніж біблія Гутенберга.

Я майже дійшов до дверей святилища, коли почув, як позад мене зупинилася машина і хтось промовив мій власний псевдонім в його англійській формі:

— Майкле!

То, ясна річ, був мій американець з кислим обличчям.

— Вибачте за вчорашнє,— сказав він, вилізаючи з машини, спльовуючи прилиплий до губів недопалок і подаючи руку.— Я зовсім забув про один невідкладний візит і тому запізнився.

Він, очевидно, квапився перемінити тему, бо одразу ж перейшов до проблем бібліотечної справи.

— Каталоги отут, в холі... Гадаю, ви вже орієнтуєтесь.

— Так,— кивнув я.— Я вже був тут.

— Я працюю он там,—вказав Сеймур на ліве крило.— Другий поверх, останній кабінет. Коли закінчите, заходьте, як матимете охоту...

Ми обмінялися люб'язними кивками й розійшлися.

Каталог справді містився у холі святилища, і я навмання відкрив кілька ящиків з написом: «Соціологія», щоб зорієнтуватися в обстановці. Скільки б мільйонів томів не було тут і скільки б відомостей не містилося б в кожному з тих томів, жоден з них, я певен, не містить отого єдиного, яке мені зараз потрібно: адреси Тодорова.

Тому за три хвилини після того, як увійшов у передні двері, я вже виходив через задні. Опинився в якомусь брукованому дворі, пройшов під високою аркою, перетнув другий двір — і я вже на вулиці.

— Майдан Ратуші! — зупинив я перше ж таксі.

Віднайти у великому місті людину, яка зробила все, щоб її не знайшли,— ось завдання. Відшукати, не турбуючи довідкові служби і не вдаючись до ризикованих розпитувань,— ось умова для виконання завдання.

При подібних розшуках за відправну точку можна брати фах, зв'язки, функції людини в даний момент. Але своїм фахом Тодоров уже не займається, зв'язки віддавна перервані, а його головна функція полягає саме у переховуванні. Отже, лишається єдиний фактор, вартий уваги,— гроші. Навіть віддавши сто тисяч доларів Соколову, Тодоров має ще триста тисяч. А він надто досвідчений і обачний, щоб тримати таку суму в абиякій імпровізованій схованці. Така людина, як він, що звикла мати справу з банками, напевно, внесе гроші на рахунок. Погано тільки, що банків і банківських відділень у цьому місті стільки ж, скільки й кафе.

Я відпустив таксі на міській площі й увійшов до ощадної каси. На цю касу я покладав найбільшу надію, бо з ряду причин люди віддають перевагу цій установі перед іншими банками.

— Я хочу внести 500 крон на рахунок пана Тодора,— пояснив я службовцю.

Чиновник підійшов до картотеки, ретельно переглянув картки в одному з ящиків і повернувся:

— Такого клієнта немає.

— Це неможливо!..— вдавано здивувався я.

Чиновник лише знизав плечима.

Другий банк — з довгого списку, що я його приготував звечора, погортавши телефонний довідник,— містився трохи далі по тій же вулиці.

— Кажете Тодор? — перепитав чиновник, переглядаючи картки.

— Так, так, Тодор.

— Нема такого.

Сцена повторювалася із незначними відхиленнями ще в шести банках, розташованих у центрі. Властива мені впертість вимагала продовжувати розшук, але годинник показував: годі. Час повертатися й шукати Сеймура. Навіть якщо він давно вже не вірить у мої соціологічні інтереси, я в жодному випадкові не повинен виказати мої справжні наміри.

Ми сидимо на терасі ресторану й смакуємо мартіні. З одного боку море, з другого — паркова зелень, а посередині відкривається уславлена «Русалочка» на відполірованому хвилями камені, замислено задивлена в далечінь. Наслухавшись рекламного галасу навколо цієї скульптури, людина сподівалася б побачити щось величнійше. Але бронзова русалка, виявляється, маленька не тільки за віком, а й розмірами. Зате натовп біля неї величеченький. Правду кажучи, іноземець, мабуть, і не помітив би статуетку, коли б не юрма. Дві дюжини туристів різної статі й віку силкувалися увічнити скульптуру своїми фотоапаратами, а більш вимогливі прагли обезсмертити разом з нею і себе, видряпуючись по постаменту й фамільярно обнімаючи бронзові стегна дівчини, що велисують од подібних маніпуляцій.

— Погляньте на це людство, яке живиться міфами,— зауважив Сеймур на адресу туристів.— Ось вам ще одна соціологічна тема.

— А чому не вам?

— Для мене вона вже вичерпана. Я навіть присвятив їй невелику працю «Міф та інформація»...

— Вибачте моє неуцтво...

— О, ви не зобов'язані читати все, що я надрукував, та й книжка моя не такий уже шедевр, щоб претендувати на особливу увагу. В ній викладено кілька зовсім елементарних істин, і їх можна було б сформулювати на двох сторінках. Та оскільки в наш час усе треба доводити, моя монографія складається не з двох, а з двохсот сторінок.

Сеймур потягнувся до своєї чарки, однак, побачивши, що вона порожня, запропонував:

— Ще мартіні?

Він подав знак кельнеру й знову задивився на туристів навколо бронзової дівчини, а потім перевів погляд на доки, де над сіро-зеленою водою яскраво виділялися червоні плями свіжопофарбованих суриком ремонтів пароплавів.

Те, що американець добре обізнаний у соціології, досі не справляло на мене особливого враження. Я також намагався показати свою обізнаність, хоч і не був соціологом. Але те, що він видав книжку, трохи здивувало мене. Слід було б навіть визнати, що коли б Дороті не

наговорила мені дечого і коли б ситуація склалася інакше, я навряд чи відчув сумнів щодо світського становища й наукового фаху цієї людини. Його сірі, бездоганно пошиті костюми, дороге взуття, патиноване так, щоб не видавалося нахабно новим, вишукані білі сорочки, зшиті на замовлення, темно-сині або темно-червоні краватки з товстого шовку і навіть його зневага до етикету, не кажучи вже про інші деталі,— усе це притаманне Сеймуrowі і явно виходило за межі звичного стандарту професійного розвідника.

І нарешті — очі. Не знаю, як саме, але я навчився розпізнавати професіоналів найперше за поглядом. Цей погляд, скільки б його не ховали, несе в собі гостру спостережливість, допитливу й обмацуючу недовіру, чату-ючий пошук і потаємне вичікування. У цьому погляді є щось од променя бойового прожектора, який освітлює ворожі позиції. Сірі ж очі Сеймура, коли не зовсім при-мружені, виказують тільки втому чи досаду. Слухаючи співрозмовника, він не свердлить його поглядом, а сидить, трохи схиливши голову. Якщо ж подивиться на тебе, сам почавши говорити, робить це не нав'язливо, ніби просто перевіряючи, чи стежиш ти за його думкою. Це не погляд професіонала або, навпаки, погляд професіонала найвищого класу, в якого для маскуваннл служить навіть те, що найчастіше нас викриває — очі.

Здогадавшись, певно, що я думаю про нього, Сеймур засовався на своєму стільці, недбалим рухом поправив пасмо волосся, що спало йому на чоло, але продовжував дивитися на доки. Кельнер приніс мартіні й забрав порожні чарки. Американець, наче отямившись, струнув головою, ткнув сигарету в правий куток рота й клацнув запальничкою.

— Завтра ж попрошу вашу книжку в бібліотеці,— здогадався я сказати, хоч і з деяким запізненням.

— Зайва робота! — заперечив мій співрозмовник. — Моя книжка просто вмотивовує тезу, що інформація, яку ми величаємо «людським знанням» — од періоду первісної орди аж до нашої технічної ери, — не що інше, як система міфів. Усе міф — наука, релігія, політика, мораль. Людство загорнулося в свою міфологію, як шовкопряд у кокон.

Сеймур на мить вийняв з рота сигарету, щоб відпити мартіні. Я скористався з короткої паузи:

— Якщо я правильно вас зрозумів, ви намагаєтесь новими засобами захистити оту незахистиму тезу на ім'я агностицизм.

— Ні,— перебив мене американець.— Я використовую агностицизм як головний постулат, але цікавлюсь не ним, а механікою міфотворчості.

— І в чому ж суть цієї механіки?

— О, це складне питання. Інакше мені не знадобилися б двісті сторінок, щоб довести свої погляди. Деякі міфи зароджуються й розвиваються стихійно, інші створюються й поширюються умисне. За всіх умов міфи — уявне подолання існуючої нікчемності. Нецтво породжує міфи знання, слабкість — міфи могутності, тваринність — міфи моралі, потворність — міфи прекрасного. Ось погляньте, наприклад, на ту даму!— Сеймур показав на молоду жінку, що сиділа з кавалером через два столики від нас.

Я подивився, але не помітив нічого цікавого. Дама мала ретельно викладену високу зачіску, але дрібне кругле обличчя й анемічну будову. Просто одна з тих пересічних жінок, яких ніхто не помічає, крім їхніх власних чоловіків.

— Людино-комаха, як відомо, особливо піклується про ту частину своєї будови, яку іменує словом «голова»— пояснював Сеймур.— Вона дбайливо пригладжує частину її волокон і так само дбайливо виголює решту, вважаючи, що в такий спосіб стає «гарною». Самиці людино-комах у цьому відношенні ще вигадливіші. Позбавлені рослинності на обличчі, вони подвоюють зусилля щодо волосяного покриву на верхній частині голови, перетворюючи їх на справжні архітектурні шедеври, а коли будівельного матеріалу бракує, щедро додають перуки й шиньйони. Гаразд, куди людино-комаха справді вважала б себе красивою, чи їдалася би вона до таких складних косметичних процедур? І чи не зрозуміло, що уся міфологія декорування породжена якраз реальним потворством?

— Але один факт, що людина прагне зробити себе або речі навколо себе красивими, вже свідчить про її потяг до краси...

— «Краси»? До якої, точніше? Ви знаєте, що колись людино-комахи на Сході відпускали, на відміну від нас, довгі вуса й голили голови з тією ж метою: виглядати красивими. А щодо еволюції й революції у жіночих за-

чісках протягом століть — цим великим процесам присвячено грубі томи. Можете при нагоді переглянути їх у бібліотеці.

— Не вірю, що матиму сили на такий подвиг.

— В усякому разі, це повчально. Як і сотні досліджень з релігії, моралі, мистецтва. Постійна зміна принципів, які завжди оголошувалися непохитними і які обов'язково відкидалися через декілька десятиріч, щоб поступитися місцем таким же нетривким псевдоістинам. І після цього знаходяться люди, подібні до ваших ідеологів, що наслідують твердити: «Це гарно, а те ні!», «Це морально, а те ні». Суб'єктивізм та ілюзії, міражі й фікції, якась неймовірна мішанина з помилок, що були б комічними, коли б не втовмачувалися людино-комахам під виглядом системи азбучних істин, якби рій людських бліх не розділявся на табори в ім'я ворожих один одному міфів і не був приречений на самовищення в ім'я оборони цих же фіктивних істин.

— Але коли для вас людство лише рій бліх, чому ви так опікуєтеся ним, що навіть вивчаєте його міфи?

— Бо хочу збагнути, що ж становить собою об'єктивно цей мурашник нікчем, тобто як виглядає вона не крізь окуляри власної амбіції, а реально у безмежному всесвіті.

— Ну, гаразд, ви збагнули. А яку практичну користь принесе вам це відкриття?

— Невже не зрозуміли? — відповів питанням на питання Сеймур.

Оскільки я промовчав, він виплюнув недопалок і продовжував:

— Чи вам не ясно, Майкле, що це відкриття повертає мені свободу, вдихає в мене усвідомлення повної свободи щодо будь-яких принципів, вигаданих людською пліснявою в її прагненні приховати своє безсилля?

— Гадаю, що таких же наслідків ви досягли б, прочитавши першу-ліпшу екзистенціалістську брошуру.

— Помиляєтесь. Читання ніколи не може зрівнятися з безпосереднім відкриттям. А екзистенціалізм, зокрема ілюзія, така ж, як і всі інші, комічна поза вдаваної величі, хоча вона і є позою відчаю. «Я в розпачі, але дивіться, який я героїчний у своїй безнадії!» Екзистенціаліст, однак, навіть у цій своїй безнадії вважає себе Сізіфом, тобто титаном, а не людською комахою або — коли вам більше до вподоби таке порівняння — блощицею.

— Здається, ми надто заглиблюємося у паразитологію,— дозволив я собі зауважити.

— Так,— кивнув Сеймур.— Ця тема аж ніяк не може прислужитися нам як закуска перед смачним обідом.

Він знову зробив знак кельнеру, який, втопившись од бездіяльності, з'явився негайно. На терасі, крім кругло-видої дами і її кавалера, сиділо ще тільки дві пари, які достатечно харчувалися під великими синьо-білими парасолями.

— Принесіть нам меню!

— Хіба ми не почекаємо Грейс? — запитав я.

— Ні. Вона прийде пізніше.

Меню принесли, однак вже не кельнер, а сам метрдотель, і було то не меню, а величні документи у темно-червоній оправі. Чоловік у білому смокінгу поклав перед кожним з нас по примірнику, а трохи осторонь — і карту напоїв.

Уся ця церемонія не справила на Сеймура жодного враження. Він недбало одсунув червону теку, навіть не зазірнувши в неї, й сухо сказав метрдотелю:

— Мені біфштекс із чорним перцем і пляшку червоного вина, зовсім сухого і дуже холодного.

— Мені те ж саме,— додав я, радий, що уник вивчення документа.

— Може, гарне бордо врожаю сорок восьмого року?— догідливо запропонував метрдотель, аби врятувати, принаймні частково, блиск вступної церемонії.

— Бордо, боже, що завгодно, аби тільки добре й холодне,— нетерпляче проказав Сеймур.

Метрдотель вклонився, забрав карти й пішов.

— Та-ак,— промовив Сеймур, неначе силкуючись згадати, про що ми говорили.— Норми для зачісок... норми для політичних доктрин... норми моралі. «Зрада», «вірність», «підкуп», «підлість», «героїзм» — слова, слова...

— ...Які все-таки мають певне значення,— докинув я, бо мій співрозмовник замовк.

— Абсолютно ніякого, дорогий мій! Слід було б повернутися до творців лінгвістичної філософії, до Хеера чи навіть до Айера або, може, проскочити два століття до Давіда Юма, аби збагнути, що всі ці моральні категорії суть нісенітниця.

— А чи не краще замість повертатися до лінгвістів

повернутися до здорового глузду? — запропонував я. — Ви, наприклад, американець, а я — болгарин...

— Чекайте, я знаю, що ви скажете, — зупинив мене Сеймур. — Мовляв, якщо ви народилися болгариним або американцем, то це лише біологічна випадковість, яка вас ні до чого не зобов'язує.

— Те, що я син тієї або іншої матері, також біологічна випадковість, але все-таки я люблю свою матір, і не чужу.

— Бо своя дбайливіша, ніж чужа. Питання вигоди, Майкле, нічого більше. Чи любили б ви свою матір, коли б вона без причини біла і картала вас?

— Немає такої матері, яка знічев'я б'є своїх дітей, — заперечив я авторитетно, хоча ніколи не знав ні матері, ні мачухи.

— А чи любитимете ви свою батьківщину, коли вона відмовиться від вас? — наполягав американець.

— Батьківщина не відмовиться від мене, якщо я не відмовлюсь од неї.

— Не викручуйтеся, Майкле. Припустімо, що з тих чи інших причин батьківщина відмовляється від вас. Чи ви любитимете її все-таки?

— Без сумніву. Й усім своїм еством. Речей, що їх можна любити усім еством, не так вже й багато, Вільяме.

— А де батьківщина у такого, скажімо, суб'єкта, в якого мати — болгарка, а батько — американець? — наполягав Сеймур.

— Там, де він сам собі обере. Та, яка йому найдорожча. В усякому випадкові людина не може мати дві батьківщини. В усіх мовах слово «батьківщина» не має множини, Вільяме.

— Слово «людство» — також! — нагадав мій співрозмовник.

— Авжеж. І що з того?

— О, як на мене, це просто граматична деталь. Та оскільки ви над усе ставите мораль, чи певні ви, що працюючи на свою батьківщину, ви працюєте й на людство?

Я тільки хотів відповісти, коли біля нас виник кельнер, штовхаючи поперед себе маленький столик. І тут були спиртівки та приготовані на наше замовлення страви.

Ми пообідали. Кельнер, одержавши гроші, зник.

— Грейс таки загайлась,— зауважив я, допиваючи каву.

— Значить, уже не прийде,— байдуже відповів Сеймур.— Можемо йти.

Ми зійшли з тераси й рушили вздовж прибережної алеї, та не до машини, а в протилежному напрямку. Зайве уточнювати, що напрямок обрав американець, бажаючи, певно, розім'ятися після скромного бенкету. Я особисто волів би сісти в «плімут», хоча алея в цей ранній пообідній час дуже вабила прохолодою зелених тіней і примхливими петлями серед дерев і садових чагарників.

— Сподіваюсь, чоловіче товариство не засмучує вас... Особливо після того, як напередодні було виключно жіноче...— докинув мій супутник.

— Різноманітність завжди бажана,— відказав я.

— А ви певні, що справді цінуєте різноманітність?

— Ви, здається, уважно мене вивчаєте...— пробурмотів я замість відповіді.

— Можливо, але не дуже уважно. Я вивчаю все, що виникає перед моїми очима. Машинальна звичка, щоб розвіяти нудьгу. На жаль, у вас майже нічого немає для вивчення...

— Страшенно шкодую...

— Я сказав це не для того, щоб образити вас. Навіть вважав, що це прозвучить для вас як комплімент. Найцікавіші для спостережень люди — іншого типу, які є жертвами усіляких пристрастей і дурних амбіцій. Драму завжди породжує патологічний стан, а не здоровий нормальний організм. А ви саме такий організм. Людина без пристрастей, я сказав би навіть, без особистих інтересів.

— Чому? Гарні напої, а почасти й гарні жінки...

— Ні. Ви не дуже цінуєте ні те, ні інше. І, як на мене, маєте цілковиту рацію: обидві ці втіхи — другого сорту.

— Навіщо бути такими суворими? — спробував я заперечити.— Коли жінка спокуслива...

— Жінки ніколи не бувають спокусливими. Тільки жалюгідними. Завжди жалюгідними. Коли я бачу, що хтось перед моїм носом оголює стегна, ніби відкриваючи

спокусливі скарби, мені хочеться зауважити: «Мадам, у вас на панчохах стрілка!»

— Ви знищуєте половину людства.

— Чому половину? Чоловіки не менш жалюгідні. Чоловіки з своїми маніями величності й жінки з їхніми емоціями й щомісячними недугами, не кажучи вже про спільну для обох статей зажерливість... Взагалі увесь цей світ людино-комах...

— Цікаво, а куди ви прилучаєте себе? — запитав я.

— Туди ж, куди й інших. Але коли придивишся і побачиш, до якого світу належиш, це принаймні вивільняє тебе від комізму дурної амбіції.

Сеймур зупинився перед лавкою, недовіркою провів рукою по видінню, пофарбованому в білий колір, і, переконавшись, що лава чиста, сів на край. Мені не лишалося нічого іншого, як і собі сісти з іншого краю лавки.

— На моє щастя чи нещастя, я прозрів надто рано, Майкле.

Ця фраза наштовхнула мене на думку, що йдеться про короткий вступ до довгого монолога, і я подумки попрощався з відвідинами банків, запланованими на вечір.

— Якось ви сказали мені, що я б'юся надто добре, як для соціолога. Але я народився не соціологом і не багатієм, а вуличним бродягою, і як безпритульник мав досить часу для вивчення нашого квітучого суспільства з його задніх дворів... Ким би я міг стати? Ліфтером або — в кращому разі — дрібним гангстером, коли б не втрутився мій дядько й не подбав про сина свого покійного брата. Але мій дядько, занотуйте це, втрутився не з філантропічних чи родинних спонук, а просто, щоб придбати в моїй особі спадкоємця, якому міг би залишити свої мільйони. Власне, щоб забезпечити собі спадкоємця, він вдався перед тим до іншої операції. Вже у похилому віці він одружився з молодою красунею, сподіваючись, що вона народить йому дитину. Але вона не народила йому дитини, а невдовзі, видуривши в нього доволі грошей, зажадала розлучення й аліментів, озброївшись невідпорним аргументом: імпотентністю партнера. Лише тоді дядько згадав про мене й узяв до себе. Але не думайте, що я почав купатися в медових ріках. Це був страшенно скупий і тиранічний старий, який вираховував кожну копійку на моє утримання і

який прагнув за всяку ціну зробити з мене фінансиста, щоб я згодом перейняв керівництво його власним банком.

«Не говори мені про банки, Вільяме,— сказав я подумки.— Не розстроюй мене надміру».

Сеймур прилаштував у куточку рота сигарету, запалив її і випростав довгі ноги. Я певен, що в даний момент він шкодував тільки про брак столу, на який міг би покласти кінцівки.

— Отже, я змушений був почати вивчення фінансів, але, на щастя, швидко після того дядько мій від'їхав у своїй бічній подорож внаслідок серцевого удару, і це дозволило мені перекинутися на соціологію. Щиро кажучи, я перейшов на соціологію не через якийсь вроджений потяг до неї, а через потяг до красномовства містера... назвемо його містер Дейвіс... професора з історії соціології. Бо цей містер... Дейвіс був справжнім світилом думки...

— Але якої школи?

— Вашої. Так, так, саме вашої. Звісно, він був достатньо обережний, щоб у своїх лекціях не виходити за межі дозволеного, зате, коли ми збиралися в нього вдома, він говорив на чистому марксистському жаргоні й посвячував нас у принципи історичного матеріалізму. Чудова школа для такого дебютанта, як я. Чи не так?

— Залежить од того, з якими успіхами ви вчилися.

— З відмінними. І з найглибшим захопленням. Тим більше, що чимало проявів соціальної нерівності, про які містер... Дейвіс розповідав нам теоретично, я звідав на практиці. Він говорив нам те, чого старанно уникали інші професори, і мені інколи здавалось, що він просто голосно формулює істини, які досі дрімали в мені як невиразні здогади. Виняткова людина. Принаймні таким він здався мені у ті роки.

— А пізніше?

— Е, пізніше, як завжди трапляється, виникло декілька дрібних ускладнень, внаслідок чого ореол мого божества дещо потьмянів. Однак на цьому світі ніщо не вічне. Авжеж, Майкле? Закон постійних змін і розвитку, чи як його там...

Сеймур закинув ногу на ногу і задивився у соковиту зелень чагарників, крізь яку проблискувала вода каналу і темніли корпуси пароплавів.

— Ускладнень, власне, було тільки два, і перше з них, хоч і не дуже приємне, мені, мабуть, вдалося б стерпіти, коли б за ним не виникло друге. У ті часи я дружив з однією дівчиною, першою моєю любов'ю і, коли не помиляюсь, єдиною... Вона кокетувала своїми науковими інтересами й удавала, що помирає за високоінтелектуальними розмовами, а по суті була просто сучкою, що жадала самця. Я ж завжди був трохи інертний у розвагах цього типу, що, уявіть собі, зовсім не заважало мені жити. Не хочу сказати, що мені бракувало потягу до продовження роду, але ці справи не дуже захоплювали мою уяву, і взагалі я мав так звану холодний темперамент. А коли й існує жінка, здатна все-таки зігріти мене, то це саме згадувана дівчина, однак вона воліла зігрівати іншого, точніше, мого улюбленого професора, поєднавши у такий спосіб сластолюбство й підлоту.

Сеймур різким рухом пожбурих недопалок у напрямку невидимої сучки й знов простягнув ноги.

— Але це був лише сентиментальний випадок, а такі випадки, як я вже говорив, ніколи не мали для мене вирішального значення, тим більше, що я так і не зрозумів до кінця, хто ж, власне, спровокував цей підлий зв'язок — моя подружка чи професор. А тим часом стався й інший випадок...

Американець кинув на мене швидкий погляд і запитав:

— Може, я вам набрид?

— Чому? Навпаки.

Він справді не стільки набридав мені, скільки спантеличував. Цей чоловік зовсім не балакучий за натурою і коли вже базикає, робить це з певною метою, а в даний момент я ще не можу визначити точну мету цієї усної автобіографічної довідки. Не легше встановити й ступінь її автентичності. Усе, що розповідав про себе Сеймур, звучало досить-таки банально і виказувалось ніби несамохіть, наскільки взагалі щось може бути несамохіть у цього незворушного типа. Але правдоподібність і безпосередність ще нічого не означають. І нічого не пояснюють.

— Гарзд. Я і двоє інших учнів професора — Гаррі і Дік — так запалилися його проповідями, що вирішили перейти од революційної теорії до революційної практики. Внаслідок цього наш факультет одного ранку про-

кинувся обліплений гаслами проти буржуазної ретроградної освіти. Того ж таки дня усіх трьох викликали до декана, та, оскільки ми уперто заперечували будь-яку участь в історії з гаслами, все обійшлося. Зате наша таємна група негайно розпалася. Кожен був певен, що хтось із двох інших зрадник, а який сенс готувати революцію разом із зрадником? Гаррі і Дік навіть не згадали, що містер, назвемо його Дейвіс, був у курсі операції, а коли б і згадали, навряд чи могли припустити, що Дейвіс здатний на донос. А я міг це припустити, може, тільки тому, що сентиментальний інцидент вже похитнув мою сліпу віру в улюбленого вчителя.

Сеймур знову змінив позу й запалив сигарету.

— Я справді вам не набрид?

— Чому ви думаєте, що іншим усе набридає так само швидко, як і вам? — запитав я в свою чергу.

— Не знаю, чи бувало з вами таке, коли почуття, дуже вам дороге, раптом похитнулося, і вас охопило руйнівне прагнення знищити його до кінця, вирвати його з себе, закинути його до дідька. І от я написав листівку проти університетського мракобісся й, перш ніж наступати її на машинці, заніс Дейвісу. Він переглянув рукопис, порадив мені дещо виправити, а потім зауважив:

«Боюся, хлопче, щоб ти не накликав на себе біди цими апостольськими діями».

«О,— сказав я недбало,— риск невеликий».

«А хто ще, крім тебе, знає про листівку?»

«Тільки Гаррі і Дік».

«В усякому разі, пильнуйте, коли будете розклеювати їх».

«Ми розклеїмо рано-вранці, коли аудиторії ще порожні»,— відказав я так само недбало.

Аудиторії були справді порожні, але мене схопили вже, коли я наклеював другу листівку, і цього разу в мене не було найменшого сумніву в тому, хто нас зрадив. Дейвіс доніс негайно, розраховуючи, що ми з Гаррі і Діком почнемо підозрювати один одного.

— І вас виключили?

→ Виключили б, коли б я не виявив трохи здорового глузду. В усякому разі, праця «Структура капіталізму як організованого насильства», що її я почав писати, так і лишилась недовершеною. Взагалі від цього моменту марксистські ідеї відкрили мені своє справжнє значення ідей без паритету.

— Не бачу, що спільного мають марксистські ідеї з підлістю вашого професора.

— Нічого спільного, зрозуміло. Я далекий від думки звинувачувати Маркса й Енгельса у підступності Дейвіса. Просто з моїх очей спала завіса, і я зрозумів, що погляди, навіть коли видаються високо благородними, й копійки не варті в руках людських покидьків. Я сказав би навіть, що якраз високоблагородних поглядів слід уникати особливо старанно, зважаючи на їхню здатність захоплювати нас і вводити в оману.

— Ви з винятковою послідовністю рухаєте свою логіку задом наперед.

— Авжеж, знаю, що ви хочете сказати. Тільки дозвольте мені закінчити. Йдеться про мою працю, що лишилася недовершеною й марною, як будь-яка людська праця. Втім, не зовсім. Після затримання й ретельного обшуку в моїй квартирі мене привели до агента ФБР і він сказав:

«З цього рукопису видно — йдеться про ту ж мою працю,— що ви досить добре засвоїли доктрину марксизму. Це може виявитися дуже корисним у тому разі, звісно, якщо ваші знання розумно використати. Зрозумійте, друже: хто у 20 років не був комуністом, у того нема серця. Але хто після 20-ти років продовжує залишатися комуністом, тому бракує розуму. Вам, гадаю, вже більше двадцяти?»

Чоловік пригостив мене кількома випробуваними часом афоризмами, а тоді приступив до вербовки.

Сеймур замовк, немов чекаючи від мене якогось запитання, але в мене не було питань, принаймні зараз.

— В інтересах істини мушу заявити, що я таки опирався вербовці, але робив це тільки для того, щоб набити собі ціну. Зате я виявив твердість до кінця, коли мене хотіли по службі зв'язати з Дейвісом. Мені дали самостійне завдання, і я почав швидко прогресувати, і не тільки випередив Дейвіса, а навіть, коли не помиляюсь, зумів згодом завдати йому деяких дрібних прикрощів. Я, знаєте, не мстива людина, Майкле. Не тому, що вважаю помсту чимось недостойним, але вона завжди пов'язана із зайвою втомою і тріпанням нервів. Однак заради Дейвіса я дозволив собі виняток. Помстився йому в ім'я розтоптаних юнацьких ілюзій. І мусив пройти час, поки я зрозумів, що, власне, мав би йому дякувати...

Сеймур замовк, цього разу надовго, і я нарешті промовив:

— Ви зненавиділи людей, яких любили, а разом з ними — і все людство.

— Не будемо перебільшувати,— втомлено відказав американець.— Нікого я не зненавидів. А до тих обох справді відчуваю щось подібне до вдячності за моє протверезення.

— Проте вони жорстоко поранили вас.

— То дрібні рани.

— Атож, але з тих, що завжди болять.

— Я не відчуваю болю. Або не завжди відчуваю. Як ото давній ревматизм, який озивається, коли псується погода.

Він подивився на годинник.

— Пішли?

«Чи йти, чи сидіти,— банки все одно зачинені»,— подумав я, підводячись з лави.

Ми знову попростували алеєю, але зараз вже туди, де біля ресторану стояла машина.

— Усе це не важливо,— знову заговорив Сеймур.— Важливо інше: збагнути, наскільки нікчемний цей світ людино-комах і відчути себе вільним од усіх його смішних законів, норм і приписів. Вільним, Майкле, зовсім вільним, розумієте?

— Невже ви вважаєте себе вільним?

— Так! У межах можливого, звісно.

— Хочете сказати, що ви вже не працюєте ні у ФБР, ні в ЦРУ?

— А, ні! Я нічого не хочу сказати, крім того, що вже сказав! — відповів Сеймур і несподівано розсміявся своїм хрипкватим сміхом.

Розділ шостий

Це лежить у мене душа до наукових занять, але виходу нема. Отже, й наступний день почався з маленької операції по легалізуванню. Я знову прийшов у старовинний храм Королівської бібліотеки й навіть узяв для домашнього читання книжку «Міф та інформація» якогось Вільяма Т. Сеймура. Потім вислизнув уже знайомим шляхом й ускочив у перше ж таксі.

Поки ми мчали до центру, я побіжно гортав працю Вільяма Т. Сеймура, переконуючись, що в книжці зібрані відомі вже мені ідеї, тільки викладені у строго науковому стилі, сухість якого нічим не применшує їхнього мізантропічного звучання.

Я відпустив машину на задалегідь наміченому перехресті й підставив плечі під тягар банківських операцій. Цього ранку вітер сильніший, ніж будь-коли досі, і в ньому вже вчувається холодний подих осені. У даний момент я не мав нічого проти цього природного явища, бо ураган дув мені в спину і тільки допомагав бігти з банку в банк.

Докладно описувати візити в усі солідні установи означало б нагромаджувати найрізноманітніші варіації вже відомих двох фраз. Моеї, яка виказувала прагнення внести дешицу на рахунок пана Тодора, і чиновницької, у якій звучав подив, що шукають якогось неіснуючого Тодора. Неіснуючого — абсолютно правильно. І все-таки...

Єдине, що мене втішало,— перевірка йшла дуже швидко. Я перебрався на таксі в другий, віддаленіший, квартал, а тоді — і в третій. Список ще не досліджених закладів дедалі зменшувався, і разом з тим тень сумніву дедалі згущувалася у моїй свідомості. Може, я йду по слідах давно мертвої людини. А може, людина аж пашить здоров'ям, але пашить дуже далеко від цього вітровийного міста.

Я увійшов у квартальний банк, не знаю вже який за ліком, й опинився у приміщенні, що не відзначалося респектабельністю: замість мармурових плит — гола дерев'яна підлога, почорніла од мастики, а замість бронзових люстр — засиджені мухами глобуси, що мерехтіли в сутінках напівтемного приміщення. Я підійшов до віконця і промовив свою звичну фразу. Чиновник, не підводячись, дістав коробку з картками. Клієнтура цього відділення, видно, така нечисленна, що її спокійно можна розмістити в одній коробці.

Чиновник вийняв нову зелену картонку, підніс її до окулярів і, глянувши на мене поверх них, повідомив:

— Є Тодороф, а не Тодор...

— На Рієсгаде, 22,— так?

— Ні. На Ньоре Зьогаде, 35,— відповів чиновник, знову кинувши погляд на картку.

— Значить, не той. Вибачте,— промимрив я.

І швидко вийшов шукати таксі.

Ньоре Зьогаде була вуличкою-набережною край штучних озер. Машина зупинилася біля названого мною будинку, тобто за десять будинків до потрібного мені. Коли я пішки дійшов до тридцять п'ятого номера, виявилося, що там чекає на мене розчарування у вигляді величезного шестиповерхового будинку. Шість поверхів по три чи чотири квартири на поверсі — іди шукай у цьому лабіринті отого Тодорофа, з «ф» на кінці.

Увійшов у вестибюль і нашвидку оглянув написи на поштових скриньках, щоб пересвідчитись у наперед мені відомому: прізвища «Тодороф» серед них не було. Зате на стіні висіла маленька об'ява про вільну квартиру. Зараз квартира мені ні до чого, але об'ява все-таки виявилася корисною, бо несподівано почувся голос:

— Ви когось шукаєте?

То був портьє, який визирнув із своєї кімнатки. Він мав набурмосене обличчя й недовірливі очі, як і кожен серйозний портьє. Та навіть коли б він осміхався мені променистою посмішкою Лолобриджиди, я навряд чи відповів йому. Портьє, як відомо, поліцейські агенти, а цей, зокрема, міг служити й якійсь іншій інституції.

— У вас, бачу, є вільна квартира,— пояснив я без найменшого натяку на дружелюбність, бо ці мерзотники стають тим підозріливішими, чим люб'язніше ти розмовляєш з ними.

— Є одна вільна квартира,— неохоче погодився портьє.— Але пан Мадсен забрав ключі, і я не можу показати її.

— Чи не можете ви зателефонувати панові Мадсену?

— Чому ж. Тільки він повернеться пізно увечері, та й тоді...

— Я можу зайти завтра.

— Завтра неділя. Мене не буде,— відказав з ледве прихованою зловтіхою портьє. І, потішаючи свій інквізиторський інстинкт, додав.— Приходьте наступного тижня.

* * *

Коли б я сидів у Королівській бібліотеці й займався науковою роботою, слід було б близько першої години зробити перерву й завітати до кабінету Сеймура. Оскільки ж я перебував не в бібліотеці і до першої

залишалася ще ціла година, я вирішив використати цінний час на справи іншого роду.

Сів у чергове таксі й назвав адресу, однак шофер не знав цієї вулиці. На жаль, вона незнайома й мені. Це одна з кількох адрес, що їх я про всяк випадок запам'ятав з дрібних оголошень на сторінках «Екстрабладет». Все-таки шофер насмілився зневажити можливу небезпеку від подорожі в невідоме, і ми поїхали.

Після розмов з двома поліцейськими на перехрестях і ще двох звернень до випадкових перехожих шофер зупинився на глухій вулиці в якомусь темному кварталі. Я відпустив машину попри небезпеку лишитися без засобів до відступу, увійшов у непоказний вхід, позначений цифрою 12, і пішов нагору вузькими сходами.

За п'ятнадцять хвилин я вже знову був на вулиці, серед цього повного несподіванок світу, а точніше, десь у майже невідомому передмісті. Майже, але не зовсім, бо, їдучи в таксі, я встиг зафіксувати кілька орієнтирів, і перш за все — невеличкий майдан з п'ятьма магазинами, автобусною зупинкою і гаражем, увінчаним величезною поіржавілою під датськими дощами вивіскою:

«АВТОМАШИНИ НАПРОКАТ»

«Автомашини напрокат» — це ідея, варта серйозної уваги у місті, де відстані такі ж неприємні, як і ціни на таксі.

Отже, я подався у гараж, рішучим кроком пройшов попід тріумфальною аркою з іржавою вивіскою й опинився перед імпозантною купою таратайок з випатраними кузовами. Лишалось сподіватися, що оті «автомашини напрокат» підбираються не з-поміж цих залишків.

Мій погляд описав плавну дугу ліворуч і зупинився на площадці, розчищеній од металевого брухту й прикрашеній двома жовтими бензоколонками «Шелл». Трохи відсторонь темнів фасад споруди — чи то стайні, чи складу на вугілля. Двоє чоловіків, скориставшись скупим теплом полудневого сонця, обідали, вмостившись на лаві попід баракком. Обід, коли не рахувати кількох скибок ковбаси, складався переважно з пива. Справді, щедрий обід, якщо судити з кількості пляшок «Тюборга», складених на лаві й під нею.

Молодший з двох чоловіків, з бистрими синіми очима й скуйовдженим волоссям, виготовленим, здавалось, із свіжої соломи, помітив мою присутність і пробурчав щось своєю рідною мовою, певно: «Чого зволите?» Збагнувши, що я іноземець, він повторив своє запитання поганою англійською і, з'ясувавши, що я волію машину напрокат, довів цю інформацію до відома старшого, перейшовши на рідну мову. Старший кивнув і зробив своєю правицею щедрий жест з такою добродушністю, яка є звичайним наслідком ситного обіду з ковбасою і знаменитим датським пивом. На щастя, жест був спрямований не до кладовища таратайок, а до роззявленої пащі стайні.

Я обережно зайшов у стайню й побачив, наскільки це дозволяла півтемрява, що в бараці справді стоять кілька машин. За хвилину, перервавши обід, спонукувані тією ж добродушністю, з'явилися й обоє автомобілістів. Приязнь молодшого досягла такого рівня, що він вирішив увімкнути електрику, й автомобільний парк засяяв під жовтим мерехтливим світлом на всю свою велич. Парк налічував п'ять машин, які не дуже різнилися від своїх побратимів, що громадилися іржавою купою надворі.

Поки я нерішуче оглядав патріархів автомобільного племені, старший чоловік промимрив кілька слів, що їх молодший поспішив мені перекласти:

— Шеф каже, що коли вам потрібна машина для роботи, найкраще взяти «вольво».

Після того старший знову щось сказав, а молодший переклав:

— Шеф каже, що мерседес показніша машина, але коли вам потрібна машина для роботи, ліпше візьміть «вольво».

Тут літній висловив третю заувагу, супроводжувану категоричним жестом, і світловолосий ад'ютант акуратно переклав:

— Шеф каже: на «вольво» — повна гарантія! «Вольво» шеф сам лагодив. Машина виняткових якостей.

Після недовгого вагання я вирішив зупинитися на «вольво», не без деякої ніяковості насмілившись запитати, чи включають у себе оці виняткові якості ще й здатність пересуватися. На це запитання ад'ютант із солом'яною чуприною відповів сміливо, навіть не порадившись із шефом:

— Не їде, а летить! Якщо вам потрібна робоча машина, беріть «вольво»!

Ця енергійна репліка поклала край моїм ваганням. Я заліз у нутро автомобільного прабатька, ввімкнув запалювання й на свій подив рушив. Зробивши для проби два-три кола на розчищеному місці, зупинився біля бензоколонки, вийшов і слідом за молодшим попрямував до контори, яка містилася у сусідньому приміщенні. Оскільки площа контори не перевищувала двох квадратних метрів, усередину увійшли тільки я і хлопець, а старший лишився на лавочці втішатися останніми променями сонця й датським пивом. Ад'ютант вписав у пошарпаний зошит мої паспортні дані й запитав:

— Строк?

— Тиждень.

— Двісті крон.

Ціна зовсім не надмірна, але я, як і кожен клієнт, що поважає себе, визнав за потрібне зауважити:

— Чи не забагато?

— Багато? За «вольво»?— вигукнув з відтінком подиву й обурення ад'ютант. А затим, знову охоплений приступом добродушності, додав згідливо:— Якщо візьмете машину на цілий місяць, загальна ціна буде чотиреста.

Жест просто руйнівний для підприємства, але я все-таки вирішив його відхилити. Цілий місяць... Я не знаю, що трапиться зі мною за два дні, а він пропонує мені машину на цілий місяць.

Я завершив ритуал, виклавши необхідну суму й поставивши неминучий підпис. Потім попрощався з обома автомобільними хірургами, всівся у «вольво» й з оглушливим тріском проскочив під тріумфальною аркою з іржавою вивіскою:

«АВТОМАШИНИ НАПРОКАТ»

* * *

Була вже за чверть перша, а перш ніж повернутися в готель, слід було ще дещо зробити. Я ввімкнув третю швидкість й енергійно натиснув газ. «Вольво» справді рухався досить прудко як на свій вік, і за десять хвилин я вже був у сусідньому передмісті, заклопотаний розшуками малої вулички, про існування якої знав лише з карти.

Коли я нарешті знову опинився в центрі міста, було вже двадцять хвилин на другу. Я звернув ліворуч од Вестерброгаде й залишив «вольво» в одному попередньо обраному гаражі, що містився поряд з бульваром. Не тому, що мені соромно було їздити по центральних вулицях на моєму автомобільному патріарху, але я просто не хотів зловживати втомленим серцем старого.

* * *

Я міг би повернутися до готелю й пішки, тим більше, що вітер знову ходовий, тобто дме просто в спину. Але інтуїція підказувала, що мої американські знайомі можуть шукати мене в готелі, а мені не варто грати у несподівані зникнення. Отже, я знову вдався до того втратного транспорту — таксі.

Мої американські знайомі... Їх лишилося двоє. Немає вже галасливої базіканини конгресних кулуарів, коктейлів і строкатого товариства у Тейлорів. Немає Дороти. Немає глухого Хіггінса й пітного Беррі. Світське пожвавлення й сентиментальні епізоди перших днів непомітно відшуміли, щоб поступитися місцем спокою і самоті. Немов якийсь невидимий режисер вводив у моє життя одну за одною дійові особи і так само одну по одній прибирав їх, як тільки вони завалювали свої ролі.

І от з усієї трупи залишилися тільки режисер і я, коли не рахувати Грейс, яка, втім, учора вже не з'явилася на нашу зустріч. Взагалі все стихло і заспокоїлось, однак ця тиша діє на мене зовсім не заспокійливо, бо я відчуваю в ній приховане напруження наступної розв'язки.

Інший сказав би, що досі справи розвивалися цілком природно, і що дивного, коли у великому місті хтось залишається, а хтось від'їздить. Занадто природно, додав би я. Але коли події розвиваються за ясно видимою логікою і ведуть до легко відгадуваної мети, це вже само по собі породжує деякі запитання. Сеймур володіє впевненим почерком і вміє без елементарних помилок розробляти начебто безневинні ходи, проте це не заважає мені бачити їхній прихований смисл. І констатувати, що я втрачаю темп, хоч і не з своєї вини. Ідеально було б уже зараз спакувати валізу, забронювати квиток на літак і навіть летіти у зворотному напрямку. А я все ще не встановив адреси Тодорова і все ще не певен, чи

Тодоров взагалі заходив у той шестиповерховий будинок, чи ця адреса є пасткою для мене.

Таксі зупинилося перед скляними дверима «Кодана». Я вийшов, подав шоферові гроші й пішов до готелю, коли з протилежного тротуару почувся голос Грейс:

— Містере Коев!

Секретарка стояла біля «плімута» Сеймура, а за кермом незворушно сидів і сам власник.

— Ви, здається, втекли сьогодні з уроків, однак від нас не втечете,— проказав Сеймур, подаючи мені руку у вікно машини.

— Я й не думав тікати з уроків,— заперечив я і на доказ показав томик «Міф та інформація».— Мабуть, ми просто розминулися.

— Ваша увага не дуже мені неприємна,— зізнався американець, побіжно глянувши на книжку.— Я не сутний, але все-таки приємно знати, що хоч один читач погортав твою книжку. Гляньте, відколи вона вийшла з друкарні, її, мабуть, ще ніхто не розгортав.

Книжка справді виглядала недоторканою і, боюся, до кінця збереже свою цнотливу зовнішність.

— Ми приготували вам одну несподіванку,— оголосила своїм безбарвним голосом Грейс, що стояла з другого боку машини.— Ідемо на пляж.

Несподіванка справді мала місце, тільки дещо інша, і я помітив її в першу ж мить, хоча й не показав, що завважив щось особливе. Секретарка була в дуже короткій і елегантній сукні у сині й білі квіти, вишукана зачіска, черевики на високих підборах, а найголовніше — з її носа злетів кришталєво-пластмасовий метелик окулярів. До цих елементів убрання слід додати й деякі давні, але нововідкриті: синьо-зелені очі, напівоголений бюст і стегна, такі стрункі й гармонійні, що здавалося, Грейс їх десь позичила.

Сідаю на «місце мерця», яке, через відсутність Дороті, зараз вільне. Грейс влаштовується ззаду.

— Ідея цілком належить Грейс,— уточнив Сеймур, наче вибачаючись.

Він завів мотор і рушив із звичною різкістю, та оскільки, як я вже сказав, у машині не було Дороті, водій зволив дотримуватися розумної швидкості.

— Коли хочете, ми могли б пообідати на пароплавчику,— запропонував по паузі американець.— Кажуть, що

там досить добре готують. Та й взагалі невелика прогулянка морем...

— А, ні! Досить з мене морських прогулянок,— заперечила секретарка.— Я хочу на пляж!

— Ви хочете продемонструвати свою будову, люба! — найлюб'язнішим тоном пояснив Сеймур. І, звертаючись до мене, продовжив: — Моя помічниця почала виявляти якусь зовсім несподівану суетність, Майкле. Не знаю, чи це запізнілий вплив нашої Дороті, чи ваша робота.

— Ви мені лестите, Вільяме. Наскільки мені відомо, чоловік, якому вдалося б змінити смак жінки, ще не народився.

— Чи не буде надто нахабно, коли я попрошу вас обрати іншу тему для розмови?— озвалася Грейс.

Секретарка, як я вже давно помітив, тримається із Сеймуром зовсім не як з шефом, крім, може, службових обставин, подібних до симпозіуму. І що найбільш дивно, шефа це не дратує.

— Вона ображається...— промовив американець ніби сам до себе.— Ось тобі ще новина.

* * *

Наскільки я розуміюся на медицині, люди спочатку приймають морські ванни, а потім ідуть обідати. Але вже минула друга година, та й мої супутники належать до тих, хто все робить навпаки. Отже, ми спочатку добре пообідали в якомусь маленькому ресторані, а вже тоді подалися на пляж.

Пляж на Бель в'ю нагадував індійське селище своїми білими наметами, що називалися тут «вігвами» саме через свою форму. Попри пообідній час і вітер, який загрозливо шарпав намети, ми були далеко не єдині індійці у цих місцях. Розлігшись на піску чи на садовій траві, чимало громадян обох статей втішались суботнім днем, який буває тільки раз на тиждень, і теплим сонцем, яке буває тут ще рідше.

Сеймур найняв три вігвами, і я вліз в один з них, щоб приміряти плавки, які ми купили по дорозі. Вилізши після вдалої примірки назовні, я побачив тільки Грейс, яка лежала на синьому халаті. Не будучи модницею, ця жінка добре знає, що сине їй пасує. Жінки розуміють такі речі й без журналів.

— А де Вільям?

Секретарка кивнула до моря, куди американець встиг зайти вже по плечі. Він якийсь час постояв, обернувшись до нас, але відстань була надто великою, щоб встановити, дивиться він на нас чи просто спостерігає берегову панораму. Потім Сеймур обернувся й спокійними рухами досвідченого плавця поплив.

Мій погляд перемістився від блакитної ширі води до золотистої смуги піску і, точніше, до того сектора, де лежала Грейс. Коли б два дні тому хто-небудь сказав мені, що це струнке й бездоганне тіло належить Грейс, я запропонував би йому піти й утопитися. Однак помилки нема: граційна красуня, що лежала на синьому халаті, і є мужня секретарка Вільяма Т. Сеймура, автора «Міфу та інформації». Цікаво, чи насмілювався б твердити її автор, що й жінка, яка лежить переді мною, теж міф.

Грейс вловила мій погляд, але замість зніжковити од його відвертості прозаїчно кинула:

— Сідайте, чого стовбичите!

Вона посунулася на халаті, і я виконав розпорядження.

— Учора ви не прийшли на обід. Вас справді запрошували? — запитав я, аби порушити мовчанку.

— Запрошували, але в такий спосіб, що я не прийшла.

Зізнання прозвучало несподівано, може, тільки через те, що збігалось з моїми припущеннями.

— Чи вам мене не вистачало? — поцікавилася Грейс.

— Дуже.

— У тому смислі, що моя присутність врятувала б вас од неприємної розмови?

Треба начуватися з цією жінкою. Як висловився Сеймур, вона небезпечно починає відгадувати мої думки.

— Ви переоцінюєте мій практицизм,—спробував я заперечити.— І недооцінюєте себе.

При останній фразі мій погляд знову мимохить зупинився на гармонійних формах.

— Ви досить безцеремонно вивчаєте мене,—байдуже зауважила жінка.

— Мій інтерес чисто науковий.

— Ваш фах, коли не помиляюсь, є соціологія, а не анатомія.

— Знаєте, є соціологи, які твердять, що структура суспільства цілком відповідає структурі людського організму.

— Так, знаю: органічна школа.

Вона глянула на мене синьо-зеленими очима й запитала:

— Майкле, ви справді соціолог?

— А ким, до дідька, я можу бути? Хіба ваш шеф не соціолог?

— Саме це і хочу знати: ви такий же соціолог, як і він?

— Ні, не такий. Я належу до іншої школи.

— Атож, справді: органічна школа... Отже, мене вам учора не вистачало?

— Дуже.

— Незважаючи на те, що для вас кохання — незна^йний феномен?

— Кохання?.. Облиште високі слова. Вони для літератури.

— А яке слово вжили б ви?

— Потяг... Симпатія... Може, навіть дружба... Звідки мені знати? Я не дуже сильний у стилістиці.

— Симпатія... Дружба... Невже для вас дружба слабша за кохання?

— Це багато від чого залежить. В усякому разі, вони відмінні. Кохання — це інфекційне захворювання, нещасний випадок, щось, що налітає на нас, у чому ви не маєте ні вини, ні заслуги. А дружба — свідомо визначене ставлення до іншої людини...

— ...Раціональна угода між двома індивідами, — сформулювала Грейс.

— Ні. Там, де є угода, немає дружби. А там, де є дружба, не можна обійтися без почуттів. Але усвідомлених почуттів, а не емоційного розгулу.

— Ага! Виходить, що я мушу бути потішеною!

— Боюся, що ви трохи поспішаєте.

— Ваша грубість починає різюче нагадувати грубість Сеймура. Тоді про яку дружбу ви говорите?

— У дружбі існують ступені, Грейс. А також і періоди розвитку...

— Ви назвали мене на ймення?

— А вам це неприємно?

— Навпаки. Це показує, що ми прогресуємо у дружбі. В такому разі коли ми побачимось?

Я звик сам задавати це запитання, але часи, видно, міняються.

— Коли знайдете трохи часу для мене.

— Увесь мій час для вас,— щедро відповіла жінка.— Позаслужбовий, зрозуміло. Я не визнаю ступенів і періодів розвитку.

— Гадаю, що чим пізніше увечері, тим зручніше.

— Мала вас за сміливішого.

— Думайте так і надалі. Однак сміливість не виключає однієї-двох краплин обережності.

— Лекція про дружбу закінчилась. Починаємо лекцію про обережність...

— Я не бачу Сеймура,— пробурчав я замість відповіді.

— Він, певно, заплив уже за обрій.

— Оскільки йшлося про сміливість, ваш шеф, видно, смілива людина.

— О, це сміливість тих, хто не дуже чіпляється за життя.

— Як і Дороті?

— Майже. Це два різновиди однієї й тієї ж неврастеленості.

— А ви?

— А я третій різновид... Але ви забули уточнити місце і час...

— Програма в «Амбасадорі» починається об одинадцятій. Коли це місце і цей час вас влаштовують...— Вона несподівано повернулася до мене й запитала:— Майкле, скажіть: ви боїтеся Сеймура?

— Чому я мушу його боятися?

— А я боюся... Цікаво...— замислено промовила Грейс.

— Вважаєте, що Вільям щось запідозрив?

— Запідозрив?— вона насмішкувато звела брови.— Він із тих, хто не підозрює, а *знає*, і то без зазираання у шпарини і без розпитувань.

— Ну, і...?

— І— нічого. Сеймур не спішить показувати, що чимось цікавиться, навіть коли воно справді його цікавить. І коли хтось його непокоїть, будьте певні, що це не ви. Хоча я взагалі не припускаю, що він здатен непокоїтися через подібні справи.

— Закладаюся, що ви говорите про мене!..— почувся над нами голос Сеймура.— Коли третій відсутній, у розмові завжди перемивають його кістки.

Американець з'явився між вігвами несподівано, наче з-під землі виринув. З його тіла ще капала вода, а

вираз обличчя свідчив про найкращий настрій, наскільки це можливо у людей, як Сеймур.

— Вгадали,— посміхнувся я.— Хоча важко визначити, розмова йшла про вас чи про нас?

— Так, так: взаємозв'язок явищ у природі й суспільстві. Ці справи ви, марксисти, найкраще знаєте.— Він загорнувся у халат і промовив з майже оптимістичною ноткою: — А вода чудова... Спробуйте, Майкле. Взагалі користуйтеся малими радощами життя, перш ніж увійдете черговим трупом у крижане царство Великої нудьги.

* * *

Програму в «Амбасадорі», коли виключати кілька затертих номерів еквілібристики і східних танців, творили переважно відвідувачі. Ми з Грейс також зробили свій внесок, протупцювавши певний час на переповненому дансингу. Секретарка, на відміну від Дороті, не вклала солодкої знемоги у танок, а обмежувалась сухим техніцизмом. Одним словом, бездоганна й безстороння, немов гімнастичний прилад.

Десятихвилинного марширування було досить, аби ми відчули, що виконали свій обов'язок і можемо повернутися на свої місця.

— Шампанське вичахло,— сказала Грейс, торкнувшись устами келиха.— Програма також закінчилась. Чи не час розраховуватись?

Я зробив знак кельнеру, зайнятому біля другого столика вельми делікатною справою — відкоркуванням шампанського.

— Ви дозволите мені розраховатись? — запитала жінка, потягнувшись до своєї сумки.

— При багатшій уяві ви могли б вигадати й інший спосіб образити мене,— проказав я.

— Я не мала наміру ображати вас. Але у вас сутужно з грішми.

— Це мене не хвилює. Тільки-но їх витрачу, сяду на поїзд — і все.

— Бо ви всього лише бідний стипендіат. Чи не так, Майкле?

— Так само, як і ви лише бідна секретарка.

— Не зовсім бідна. В Сеймура досить негативних якостей, однак скупість не фігурує серед них.

Ми розраховалися й підвелись.

— Куди ми ідемо, до вашого готелю чи до мого? — діловито запитала Грейс, поки ми пробиралися поміж столів до виходу.

— Куди хочете.

— Мені однаково, — знизала плечима жінка. — Гадаю, що обидва номери підслуховують.

— Гадаєте чи знаєте?

— Це майже те саме. Я рідко помиляюсь у своїх припущеннях, Майкле.

Я взяв у гардеробі легке вечірне манто Грейс, допоміг їй вдягнутися, а коли вийшли на вулицю, знову запитав:

— Чому ви думаєте, що нас можуть підслухувати?

— Це запитання задайте тим, хто встановлював апаратуру, — сухо відповіла жінка.

Потім вона зупинилась на тротуарі і подивилася на мене поглядом, дещо несподіваним своєю прямою:

— Ви дуже посередньо граєте роль наївного і помиляєтесь, вважаючи, що й люди навколо вас наївні.

— Вас, наприклад, я ніколи не підозрював у наївності, — відповів я.

— Правильно: мене ви вважаєте обманщицею, яка наївно уявляє, що може обдурити вас.

Вона знову покрокувала порожнім освітленим тротуаром. Просто перед нами у темному небі виникла, немов намальована, виблискуюча під променями схованих прожекторів гостроверха баня Ратуші. Десь далеко гудів розвідувальний літак. Жінка йшла якийсь час мовчки, по тому знову заговорила:

— Знаю, що й цього разу не повірите мені, але мені вже непереливки жити у світі, де кожен має тебе за шахрая і всі на тебе чатують — і свої і чужі.

— Охоче вам вірю. Тільки цей світ не я вигадав.

— Хто його вигадав, не знаю, однак і ви його частка. Ось слухайте!

Грейс вхопила мене за руку і знову зупинилась, прислухаючись до гудіння літака.

— Чуєте? Кружляє, чатує... Чатують і в небі, і на землі, і навіть у ліжкові... Усе їхнє життя й увесь смисл життя полягає в тому безустанному чатуванні.

— Ця гра — не самоціль, — заперечив я, делікатно вільняючи свою руку. — Йдеться про долю людства.

— Так, так, знаю: і кожен сурмить, що саме він його

охороняє. Тільки чи не думаєте ви, що чим ширше розгортаються рятувальні операції, тим більше зростає шанс для людства злетіти в повітря?

— Робота в Сеймура, бачиться, вплинула на вас негативно,— зауважив я.— Соціологія, не кажучи вже про все інше, неминуче штовхає вас у трясовину песимізму. Змініть фах, знайдіть собі щось спокійніше.

— На спокійніших місцях звичайно гірше платять,— відказала Грейс, коли ми знову попростували порожнім тротуаром.— А в кінцевому рахунку вони не завжди бувають спокійнішими. Власне, Вільям витягнув мене з такого от спокійнішого місця, і я гадаю, що мушу бути вдячна йому за цей жест...

— ...Але не вдячні.

— Здається, так.

— Не соромтеся. Це вина не ваша особиста, а родова. Людина — невдячне створіння.

— Сеймур помітив мене в одній експортній фірмі, де я була другорядною стенографісткою...

— Сеймур займався експортом? Експортом соціології, звичайно.

— Він виявив до мене інтерес, але я йому відмовила, бо не знала, що він за один, і, може, тільки через те, що відмовила, його інтерес до мене посилювався, і я дістала місце з утричі вищою платнею, не кажучи вже про поїздки й усе інше.

Ми завернули в маленьку вуличку, де містився готель Грейс. Гудіння літака давно вже загубилося десь над морем, і в нічній тиші відлунювали тільки наші кроки.

— Ви цілком пристойно влаштували своє життя,— промовив я, ризкуючи порушити ідилічну тишу.— Не розумію: чого ви ще хочете?

— Не розумієте? Ви можете читати цілі лекції про дружбу, а все-таки не розумієте?

— Але ж друг є? Розумний, сміливий, багатий, а як я встановив сьогодні, ще з прекрасною будовою...

— Маєте рацію,— промовила немов сама до себе жінка.— Ви справді нічого не розумієте.

* * *

Кав'ярня-кондитерська була маленька, але в ній я помітив усе, що мені потрібно,— машину для еспресо, багатий асортимент дорогих шоколадних цукерок і госпо-

диню перестиглої молодості з добродушним повним обличчям. Тому я, перед тим обдивившись крізь вітрини з десятків подібних закладів, увійшов саме сюди.

Раннього недільного ранку я був єдиний клієнт кондитерської і, певно, ще довго залишатимусь єдиним. Неквапно випив кави і лише після того кинув побіжний погляд на цукеркові коробки, об'язані стрічками.

— Я хотів би послати знайомому коробку гарних цукерок,— сказав я, підійшовши до вітрини.

— Сьогодні ж неділя...— непевно відповіла господиня англійською мовою, ще гіршою за мою.

— Правильно. Але якраз сьогодні в нього день народження.

Жінка облишила на мить ганчірку, якою протирала апарат для кави, й гукнула у сусіднє приміщення:

— Ерік!

Потім пояснила:

— Пошлю малого. Які ви цукерки хочете?

— Які-небудь справді гарні.

Те, що я хотів чогось справді гарного, зробило жінку ще поступливішою. Вона зняла з вітрини чотири великі коробки й заходилася демонструвати мені якості шоколадних ласощів. Саме в цей момент до кафе влетів «малий». Це був дванадцятирічний хлоп'як з енергійно закопиленим носом і заповзятливим виразом обличчя. Я вибрав дорогу коробку й повідомив початкуючому кур'єрові найнеобхідніші відомості:

— Пан Тодороф, Ньоре Зьогаде, 35. Не знаю точно поверх, бо він недавно переїхав туди, але гадаю, ти знайдеш квартиру.

— Знайду, пане, не турбуйтеся,— відповів кур'єр із самовпевненістю, яка мене тільки потішила.

* * *

Як твердить прислів'я: «День без зустрічі з Сеймуром — втрачений день». Та останнім часом у моєму календарі такі дні не траплялися. Навіть у неділю, яка, за християнськими звичаями, призначена для відпочинку, Вільям обтяжив мене запрошенням на пообідні гостини.

З метою помститися йому за цю люб'язність, а також і для того, щоб якомога раніше звільнитися, я подзвонив у двері вже о другій годині. Однак мої сподівання по-

рушити пообідній відпочинок американця не справдилися. Незнайомий служник відчинив мені й провів до старовинної трапезної, наявність якої у цих величезних і мертвих апартаментах я взагалі не підозрював. Грейс і Сеймур ще сиділи за столом, а каву щойно подали.

— А, ви прийшли вчасно! — привітно зустрів мене Вільям.

І наказав служникові:

— Пітере, принесіть, будь ласка, ще кави і коньяк.

Я сів до столу, навколо якого могла б сісти ще дюжина людей, і негайно включився у загальну мовчанку. Особисто мені мовчання ніколи не заважало, особливо коли перед очима такі апетитні шедеври, як розвішані у трапезній голландські натюрморти: дичина, виноград, персики і напівочищені лимони, не кажучи вже про кришталі і оксамитові драпіровки.

— Кулінарний живопис... Гастрономічна лірика...— скептично пробурчав Сеймур, помітивши мій інтерес до натюрмортів.

— ...Міфи зажерливого шлунка,— додав я.

— Саме так. Оскільки буржуа позбавлений фізичної можливості безупинно набивати собі шлунок, він споживає ласощі й візуально. Забитий заєць і біфштекс перетворюються на естетичний феномен.

Безшумно з'явився Пітер із срібною тацею і поставив переді мною паруючий кавник і пляшку «онессі». Своїм похмурим обличчям і мертвим поглядом він прекрасно доповнював навколишню обстановку.

Ми завершили обряд пиття кави у мовчанні, кожен зайнятий своїми думками чи відгадуванням думок двох інших. Грейс і цього разу в осяйному літньому вбранні, але її поза і поведінка були зовсім канцелярські.

— Цей стіл такий широкий, що присутнім слід було розмовляти між собою по телефону,— зауважив Сеймур.— Може, підемо звідси, га?

Після колективної екскурсії з кімнати до кімнати ми знову опинилися в бібліотеці. Пітер, мов примара, негайно виник з тацею і тут, поставив на стіл вазочку з льодом, пляшку содової й зник. Грейс намірилася піти слідом, але в цей момент американець узяв книжку, забуту в кріслі, й запитав секретарку:

— Звідки ви взяли цю книжку?

— Це я взяв її.

Поки Сеймур недбало гортав книжку, Грейс вийшла.

— «Небезпечні зв'язки»... Ви її взяли для мене чи для Грейс? — усміхнувся він і кинув книжку на диван.

— Гадаю, що вона стосується усіх нас потроху, але найбільше — мене.

— Значить, ви вважаєте, що це небезпечні зв'язки? — докинув американець, зробивши красномовний жест від себе до мене.

— А ви як вважаєте?

— В такому разі чого ви чекаєте, щоб перервати їх?

— Ви прекрасно знаєте, чого я чекаю, Вільяме: небезпечної фази.

— Ясно. Ви розважаєтесь дослідженням розвитку одного небезпечного зв'язку до моменту, коли він справді почне ставати небезпечним. Однак це компромісне дослідження, Майкле. Усе треба доводити до кінця.

Сеймур поклав у свою склянку лід, акуратно налив віскі, додав содової, а потім опустився в крісло й запалив сигарету. Я також сів і запалив з найневимушенишим виглядом, ніби щойно почуті слова всього лише порожні балачки.

— Бачте, Майкле,— знову озвався співрозмовник, затиснувши сигарету кутиком губів.— Коли існує на світі людина, якої не слід боятися, то це я.

Він глянув на мене своїми примруженими очима й навіть трохи ширше розкрив їх, щоб я зміг оцінити їхню щирість.

— Я зовсім не боюся вас, Вільяме.

— Боїтеся. Може, й не мене особисто, а того, що, вважаєте, пов'язано зі мною. Й оскільки ми вже зачепили тему «небезпечні зв'язки», давайте облишимо еротичну літературу й перейдемо до розвідки.

Я не заперечував. І що я міг би заперечити, крім того, що тему поставлено на порядок дня дещо передчасно, принаймні з моєї точки зору. Та Сеймур смикає за ниточки, виходячи з своїх, а не моїх інтересів.

— Я знаю, хто ви, Майкле,— дозвольте все ще називати вас так, а не вашим справжнім іменем. Ви також, певно, вже здогадуєтесь, хто я. Не знаю тільки, чи зрозуміли ви, що піклування про вас спочатку було доручено іншим людям. Послідовники рутини, які готові були провалити все своїми звичними рутинними методами, марно очорнивши вас перед вашими органами. Я ледве встиг втрутитися...

— А з яких причин ви завдали собі цей клопіт?

— Причин дві. Перша, як самі здогадуєтесь, чисто службова: я прикинув, що ви становите, як людський матеріал, більшу цінність, ніж об'єкт брудної провокації. Тому вирішив перешкодити таким дурням, як Хіггінс і Беррі, вплутати вас у свою колотнечу...— Сеймур на мить вийняв сигарету й ковтнув віскі.—Що ж до другої причини... дозволю собі зізнатися, ризкуючи, що ви засмієтесь мені в обличчя... ви з самого початку сподобались мені. І, гадаю, я не помилився: ми з вами чудово пасуємо один до одного й прекрасно розуміємося, Майкле.

— Невже? Не пригадую жодного питання, в якому ми зійшлися б.

— Для єдності потрібні протилежності. Це ваш принцип, коли не помиляюсь.

— Так. Хоча ми формулюємо його інакше.

— Тоді вважайте його моїм принципом. Ненавиджу людей, які погоджуються зі мною. Мої власні думки досить мені остогидли, щоб мені хотілося ще чути їх з чужих уст. І, нарешті, мені не потрібна людина з головою, подібною до моєї, коли моя в наявності. Навпаки, мені потрібна людина з вашим мисленням і вашими знаннями.

Мій співрозмовник підкреслив останнє слово, однак я удав, що не помітив наголосу.

— Ви вже знаєте мою думку про всі оті ілюзії, які називають «патріотизм», «вірність» або «мораль». Та оскільки для вас самого вони все ще реальність, мушу нагадати, що коли в людській діяльності існує якийсь, хоч і мізерний, смисл, то це врятування людства од катастрофи.

— Благородне завдання...

— Я служу саме цьому завданню, хоча й утримуюсь звеличувати його, як ви. На жаль, зараз ви знаєте значно більше про наш світ, ніж ми — про ваш. А це призводить до порушення рівноваги і, значить, пов'язано з багатьма небезпеками. Тільки взаємна поінформованість відсторонює риск несподіваності, тобто катастрофи.

— А я думав, що ЦРУ все знає.

— Ви навряд чи думаете так, але найгірше, що деякі люди в самому ЦРУ так думають. Небезпечна ілюзія. Не хочу сказати, що нам бракує цінних відомостей, однак багато з них вже дуже застаріли. А надзвичайно

рисковано, погодьтеся, розпочинати нові акції на підставі старих відомостей.

— Трохи розтрусить своїх людей,— пробурчав я заспокійливо.— Проінструкуйте їх і відрядить на полювання за свіжою інформацією.

— Кепсько, що мисливський сезон саме зараз найбільш несприятливий. Деякі наші шефи разом з деякими нашими друзями, наприклад, боннськими, вчинили майже непоправне глупство з чеськими подіями. Прекрасний зразок шкоди від надмірного оптимізму. Надмірний оптимізм і надмірна поспішність, форсування нормального ходу руйнівних процесів, і ось результат: противника завчасно попереджено, примушено застосувати контракцію, мобілізацію сил і підвищення пильності. За цих умов полювання за відомостями, про яке ви говорили, рівнозначне серії провалів.

— У такому разі виждіть. Адже ви й без того передрікали, що наш лад сам по собі загине од внутрішньої ерозії. Обуржуазнювання мислення, конвергенція з капіталізмом, прискорювання відцентрових процесів, «націоналізм — остання стадія соціалізму» і ще бозна-що...

— Ваша іронія сама відповідає на ваше зауваження,— терпляче промовив Сеймур.— Пропаганда пропагандою, однак робота не терпить зволікань. Якщо процес розпаду не підтримати, він або скінчиться, або його припинять. Взагалі вичікування у такі моменти є увертюрою до самогубства. Правильний шлях лежить десь посередині між поспішністю й бездіяльністю: енергійна, обережна розвідка нових умов і реорганізація активності відповідно до цих умов.

— Може, ви маєте рацію. У добрий час!

Американець вийняв з рота недопалок і акуратно зім'яв його у бронзовій попільниці. Потім швидко глянув на мене примруженими очима й проказав:

— Не поспішайте ставати у пасивну позу проводжаючого. Я сподіваюсь, що цим добре обраним шляхом ми з вами можемо піти як вірні союзники.

Втомлене обличчя Сеймура виказувало спокій і дружню відвертість, неначе не існувало й найменшого ризику, що я відхилю пропозицію. Ось він, довгоочікуваний фінал, який в уяві мого співрозмовника є лише скромною прелюдією до нового періоду в нашій спільній біографії.

— Боюся, Вільяме, що ви хочете одержати від мене те, чого я не маю.

— Не прикидайтеся таким собі сіромахою. Як я вже казав, вашу біографію ми знаємо. В інституті, де ви працюєте, ви зовсім не стажер, а професор, пардон — полковник.

— Навіть коли й так, це ще нічого не значить. Кожен професор, як вам відомо, є професором тільки у вузькій галузі, яку він досліджує. Що ж вдієш, такі вже часи настали: енциклопедисти не в моді.

— Не турбуйтеся, Майкле. Ми зовсім не збираємось вивертати вам кишені. Нам вистачить і найбезневинніших відомостей...

— Не змушуйте мене розчулено плакати від вашої скромності,— перебив я.— Якщо ви справді вважаєте мене професором, вам слід знати, що такі школярські номери зі мною не вдадуться.

— Ваша недовірливість цілком природна, але й зовсім не виправдана,— стенив плечима американець.— Що б я не заперечив зараз, ви однаково вважатимете, що я просто хитрую. Однак я вас не дурю, друже, зрозумійте це — я не обдурюю вас! Я не Хігінс і не Беррі, і якщо ви й досі не оцінили мій стиль, тим гірше для вас.

— А в ім'я чого я мушу правити вам за довідник?

— В ім'я тієї мети, яку ви самі назвали «благогородною»,— врятування людства. І в ім'я ваших власних інтересів, вибачте, що вживаю це грубе слово. Ви не граєте дрібно, Майкле. Я вже збагнув це. І ви не дурень, яким прикидалися перед отими двома. Я не підкуповую вас дрібницями і не спокушаю щедрими безпідставними обіцянками, хоча певні наші органи іноді справді вдаються до подібних недостойних гендлів. Але у своїй практиці я ніколи не припускаю дрібних шахрайств, а ще менше дозволив би їх у взаєминах з вами. І хоча я ненавиджу фінансові терміни ще з часів дядькової опіки, кажу вам, що все буде влагоджено як чесна банківська угода. Ми почнемо не з обіцянок, а з готівки. Зараз ви авансом одержите винагороду за п'ять років, або 300 тисяч доларів. Отже, як навіть надумаете колись залишити нас, ви до кінця життя зможете існувати на самі лише проценти, може, й не фантастичні, однак цілком достатні, щоб існувати по-людськи.

Я хотів заперечити, але Сеймур підняв руку:

— Чекайте, це ще не все. До того матимете ще певну суму «непідзвітних» грошей і в такий спосіб уникнете

необхідності зменшувати свій основний банківський капітал. Ви матимете спеціальний паспорт, завдяки якому перетворитесь з емігранта на шанованого й незалежного громадянина. І найважливіше, що розв'яже усі ваші проблеми — матеріальні й моральні: ви працюватимете зі мною і за будь-яких обставин матимете повну мою підтримку.

— Угода чудова, — кинув я. — Але для вас, а не для мене. Ви хочете здерти з мене шкіру, пропонуючи замість неї розкішну шубу. Моя шкіра, звісно, виглядає жалюгідно, порівнюючи з вашою дорогою шубою, однак зрозумійте, що я звик жити у своїй шкірі, що не можу вилізти з неї, що будь-яка спроба позбутися її для мене рівнозначна смерті.

— Слова, слова, слова! — зітхнув Сеймур. — Ніхто не має наміру оббілювати вас. Ми пропонуємо вам не смерть, а життя й розвиток.

— Зрадити переконанням — значить розвинути переконання. Зручна теза, яка дарує зрадникові ілюзію, начебто він не зрадив, а просто порозумнішав.

— Чому «зраднику»? Скажіть, точніше, «вільній людині».

— Ваша «вільна людина» — просто суспільний дезертир. Найперше — з того суспільства, яке називається «рідним», а за тим і з усього людського суспільства. Коли поїзд сходить з рейок, він перекидається. Яка вам потреба в особі, яка зійшла з нормальних людських рейок? Для чого це вам потрібно, Сеймур, скажіть?

— Для чого я особисто використав би її, то окреме питання, — махнув рукою американець. — Але коли у цьому фальшивому світі існує все-таки якась розумна ідея, то це, як я вже говорив, ідея врятування. Не для того, щоб збудувати досконаліший світ, а щоб урятувати себе й собі подібних од страхітливої дози зайвих страждань і жахів. Життя, може, й безглузде, а смерть — неминуча, однак все-таки краще бути живим, ніж мертвим, і краще вмерти спокійно у своєму ліжку, втішаючись ілюзією, наче лишив щось по собі, ніж спалахнути у смертоносному вихорі атомного вибуху, який провіщає не тільки твою смерть, але й смерть усього людства. Проте цю ідею, ідею порятунку, повинні втілювати у життя вільні істоти, Майкле! Не бранці національних пристрастей, доктрин і наївних ілюзій, а переконані агенти спільного існування, агенти здорового глузду,

наскільки взагалі можна говорити про здоровий глузд у цьому абсурдному світі.

Він замовк, трохи задихавшись від довгого ораторського періоду, і знову подивився на мене примруженими очима, неначе перевіряючи, як я переносу це змагання на витривалість.

— «Вільна людина», як ви її трактуєте, не може бути вірною жодній ідеї, в тому числі і вашій,— заперечив я, приховуючи роздратування.

— Хіба? А чому?

— Бо вільна людина вашого зразка не може мати почуття обов'язку до чого б не було. Коли вона вільна навіть од кривого зв'язку з своєю батьківщиною і зрадила її, вона з іще більшою легкістю зрадить і будь-що інше.

— Значить, я, будучи вільною людиною, маю мислення зрадника? — усміхнувся Сеймур.

— Я не думав нічого подібного.

— В такому разі ви самі собі суперечите або просто викручуєтесь, щоб не образити мене.

— Ні. Ви справді не маєте зрадницького напряму думок. Тільки через те, що ви зовсім не такий вільний, як хочете це представити.

Американець звів брови й допитливо глянув на мене:

— Ви хочете сказати, що я звідкісь одержую платню?

— Ні. Припускаю навіть, що платня, яку ви одержуєте, зовсім вам не потрібна. Але ви не переконаєте мене, Вільяме, що повністю порвали зв'язки з своєю батьківщиною чи, точніше, з своїм класом. Ви закликаєте людей відмовитися від батьківщини не для того, щоб зробити їх вільними, а для того, щоб вони перейшли до вас на службу.

Сеймур опустил очі, немов міркуючи над моїми словами, а тоді похитав головою:

— Помиляєтесь, Майкле. Ніщо мене ні з ким не зв'яжує.

— В такому разі що ви скажете, коли я від імені моєї країни зроблю вам таку ж пропозицію, яку ви зробили мені?

Сеймур знову усміхнувся:

— Ви формулюєте своє запитання так, що я змушений в інтересах своєї ж тези сказати «приймаю». Ну, гаразд, аби ви зрозуміли, що я цілком ширий, я відповім негативно. Саме так: я не згоден. Однак моя відмова

зовсім не пов'язана з якими б там не було моральними, патріотичними чи класовими міркуваннями. Якщо я не хочу зв'язуватися з вашим світом, то не через любов до мого, а через ненависть до вашого. Втім, «ненависть» — сильно сказано, а я не прихильник сильних почуттів. Назвіть це неприязню чи просто антипатією. В усякому разі, мій світ, на який я охоче наплював би, принаймні прямий і відвертий у своєму потворстві, тоді як ваш несе підступно-звабливі ілюзії загального щастя. Суспільство, яке перебуває в полоні ілюзій, небезпечніше за суспільство відвертого цинізму, яке не приховує своїх виразок тільки через те, що не може їх приховати. Суспільство, яке вірить, готове боротися за те, у що воно вірить. Отже, воно агресивне. Отже, воно небезпечне. А моє суспільство ні в що не вірить. *Вже* не вірить. А це означає, що воно *вже* не становить небезпеки.

— У ваших словах є логіка, але немає правди, Вільяме. Катастрофа, якою ви мені загрожуєте, це катастрофа вашого світу, а не мого. І ваш шлях не може бути моїм.

— О, наші шляхи тут усі однакові,— відповів з блідою усмішкою Сеймур.— Ми всі простуємо туди, де, мов рідні брати, один біля одного лежать з обгризеними черепами розумний і дурень, зрадник і герой у тиші й дочасності Великої нудьги.

— Не знаю, як у вас, а от у нас зрадників ніколи не ховають поряд з героями.

— Не сприймайте мої слова буквально. За будь-яких обставин і ті, й інші опиняться в одному місці — в утробі матері землі.

— Але ж мертві залишаються не тільки в землі, але й у пам'яті людей...

— Не думав, що ви марнословний,— зауважив він, подивившись на мене, неначе перевіряючи свою оцінку.— Ні, ви справді не суєтний, а тільки шукаєте аргументів, щоб підперти свої забобони. А щодо спогадів або, коли хочете, слави, такі, як ви і я, що все життя працювали анонімно, можуть бути впевнені в анонімності й після смерті. Ваш Зорге — один з небагатьох винятків, які тільки підтверджують правило...

— Облиште славу й анонімність. Людина має родичів, має друзів, дітей...

— У вас немає дітей. В мене — теж. А як і матиме-

те, що вас цікавить у дітях, друзях, взагалі в інших людях? Вони ніколи не були вашою часткою, саме через те вони не помруть разом з вами, бо не жили з вами й у вас, а були тільки випадковими супутниками на випадковому відтинку часу. Та й, кінець кінцем, їхній час ще прийде, і для них також буде відновлено «статус-кво», хочу сказати — одвічність і безмежність смерті.

— Перш ніж прийде смерть, є життя...

— Тільки як перехідна форма до смерті. Життя необхідне природі, оскільки без нього неможливе вмирання. Постійний процес вмирання, процес гниття — оце є життя, перш ніж запанує Велика нудьга.

— Ви смілива людина, Вільяме, а весь час говорите про смерть. Сміливі люди не отруюють себе неминучим. Якщо тільки ви не думаєте, що я боягуз, і не збираєтесь мене лякати...

— Хочу напоумити вас! Нагадати вам, що ви перебуваєте у короткому антракті між двома періодами небуття і що ви маєте право, Майкле, використати цей період для свого власного задоволення.

— Шкодную. Я справді шкодную, що ви марно витратили на мене стільки часу. Але ви великий бос, і я не вірю, що абихто дозволить собі висловити вам догану за цю невдачу...

— Гаразд, Майкле,— знову зітхнув американець, не почувши, здавалось, моєї останньої фрази.— Оскільки ви такий чутливий до теми зради, я пропоную вам останній і справді великодушний варіант: залиште при собі свої відомості. Усі, до найменшої деталі. Не віддавайте жодного факту. Факти ми самі дамо вам і єдине, чого чекатимем од вас,— вашої думки, вашої поради. Ви станете нашим консультантом, нашою довіреною людиною. Такою довіреною, що ми не завагаємось познайомити вас із секретами, до яких має доступ дуже мало людей...

І, чекаючи моєї відповіді, він подивився на мене сумно і спокійно.

Ось тобі кульмінація спокуси, вершина вербовки. Сеймур штовхає мене до зради з урочистою гарантією не вимагати од мене ніякої зради. І, простягаючи мені руку, щоб вирвати в мене згоду на злочин, в іншій руці він простягає мені ключ до порятунку: переконує мене, що я дістанусь до важливих секретів і, отже, зможу одержати цінний матеріал, який при нагоді передам

своїм колишнім шефам і в такий спосіб спокутую зраду, навіть більше, доведу, що вчинив зраду з почуття відданості батьківщині, тобто стимулював зраду, по суті здійснивши подвиг, діставшись до секретів ворога.

Сеймур запалив сигарету і відкинувся в кріслі, спокійно очікуючи, поки мої думки пройдуть цей шлях логічних розмірковувань. Щоб не розчарувати його, я певний час мовчав і лише після того промовив слова, які міг би сказати одразу:

— Ваш останній варіант справді по-новому ставить питання. На жаль, обіцянки, які ви сьогодні даєте мені вголос, завтра тишком-нишком можуть бути порушені...

Й, оскільки американець зібрався заперечити, я пояснив:

— Не йдеться про вас, Вільяме. Вам особисто я зміг би довіритися, наскільки довір'я взагалі існує в нашій професії. Однак є вищі інстанції.

— Я не обтяжував би себе таким клопотом без попередньої згоди вищих інстанцій,— заперечив Сеймур.— І не в моїх звичках давати обіцянки, які я неспроможний виконати.

— Коли б то так. В усякому разі, ви розумієте, що відповідь, якої ви чекаєте од мене, має вирішальне значення для усїєї моєї подальшої долі. Така відповідь вимагає часу на роздуми.

— О, звісно,— кивнув мій співрозмовник.— Можете не відповідати негайно. Ви маєте вільний час, однак саме для роздумів, а не для зволікання.

— Ви самі знаєте, що коли подібне питання поставлено, розв'язання не можна відкладати безконечно.

— Знаю, звичайно,— знову кивнув Сеймур.— Але мені особливо приємно, що й ви знаєте це. Наскільки, з одного боку, вигідно, настільки — з іншого досадно грати з людиною, яка навіть не володіє правилами гри.— І, простягнувши руку до пляшки, американець запитав:

— Ще по чарці?

Розділ сьомий

Вулиця довга й нудна, як і кожна міська вулиця у неділю по обіді, коли вечірне пожвавлення ще не замінило святкової летаргії ситної їжі та нікчемних телевізійних передач. Зачинені магазини, порожні кафе й

подружні пари, що іноді зупинялися перед вітринами, аби без найменшого внутрішнього переконання обговорити якість товарів, яких вони ніколи не куплять.

Одним словом, обстановка надто сіра, щоб вона могла відвернути мене від розмови з Сеймуром, яку я продовжував уперто, хоч і подумки.

«Правила гри? — питав я з неприхованим сарказмом.— Вони мені справді добре відомі, дорогий Вільяме,— продовжував я ще саркастичніше.— І не тільки класичні, але й новочасні, що їх ви зараз вводите в дію цілком на свою користь. Бо зараз ви диктуєте правила гри, а я змушений лише підкорятися і сидіти на місці мерця або, коли хочете, того, хто програє, бо я втрачаю темп».

Далі всі можливі варіанти гри добре відомі, включаючи й можливе блефування обох партнерів. Остання пропозиція американця не позбавлена привабливості, і він це прекрасно знає. Але він знає і те, що коли я не захотів стати зрадником, я ніколи не вдамся до самовільних дій. Можливість проникнути у ворожу розвідку, щоб прислужитися своїй, на перший погляд видається дуже спокусливою, однак чи вона спокуслива, корисна, своєчасна,— подібні речі вирішують вищі інстанції. Отже, Сеймур найперше мусить встановити, чи не спробую я через відповідні канали зв'язатися з Центром, щоб одержати дальші інструкції. А це значить, що я знову потраплю під опіку, і цього разу вона, певно, буде далеко пильнішою й підступнішою, взагалі опікою американського типу.

Звичайно, в даний момент мене турбує не проблема зв'язку з Центром. Навіть коли мене й засічуть під час спроби такого контакту, це зовсім не означає, що мене неодмінно ліквідують чи нейтралізують у якийсь спосіб. Сеймур може й далі удавати людину, яка мені довіряє, і навіть ввести мене на обіцяну посаду чи то з метою використати мене для передачі фальшивих відомостей, чи то з наміром продовжувати обробку. Але цей варіант зараз не має значення, оскільки я взагалі не збираюсь зв'язуватись із Центром і доповідати про пропозицію американця.

Завдання, для якого мене відряджено сюди, сформульовано точно і ніхто не давав мені права відхилитися від нього. Кепсько тільки, що саме здійснення цього завдання опинилося під загрозою провалу. Бо, стежачи за

тим, що я й не думаю робити, Сеймур зв'яже мені руки у тих справах, що їх я за всяку ціну мушу виконати. Йому, певно, щастить не тільки в рулетці: навіть і в розвідці його помилковий хід щодо мене може виявитися в кінцевому рахунку виграшним.

Хтось міг би зауважити, що коли я замість затинатися прийняв би, хоч і удавано, пропозицію стати зрадником, це звільнило б мене на певний час від опіки, дозволило б виконати завдання й вислизнути. Небезпечна ілюзія, як сказав би дорогий Вільям. Є пропозиції, які не можна приймати навіть удавано, не тільки з моральних принципів, але і з практичних міркувань. Хоч раз сказавши «так», ти дозволяєш прибрати себе до рук і через дві години вивезти себе у невідомому напрямку.

Звичайно, вони могли б вивезти мене й не чекаючи моєї згоди. На цьому терені й за цих обставин вони мали можливість запроторити мене куди завгодно, як тільки я зійшов з поїзда. Таке вже траплялося, і це я добре знаю, але так само добре знаю і мізерні досягнення організаторів викрадень.

Сеймур, очевидно, не належить до того типу організаторів, які можуть накинути на твоє обличчя носовичок, просочений снотворним, або вивезти тебе у підставному таксі. Хоче він, щоб я став його постійним співробітником чи тимчасовою жертвою, це не має значення, але за всіх умов він хоче запопасти мене добровільно, як людину, що свідомо, хоч і після тривалого вагання, перейшла на інший бік.

Однак смішно покладатися на те, що, ставлячи на мое добровільне рішення, він дасть мені хоч яку-небудь свободу вибору. Свобода вибору в цьому випадкові є лише зовнішня і цілком ілюзорна видимість. Усі подальші ходи запрограмовано так, щоб мене позбавити шансів на будь-який інший вихід, крім бажаного Сеймурові. І якщо американець все такий же спокійний, ліберальний і навіть великодушний у відносинах зі мною, то тільки завдяки його цілковитій упевненості, що всі виходи добре перекрито, крім того єдиного, до якого обставини неминуче мене підштовхнуть і який, власне, є не виходом, а входом у пастку.

Так, гра справді цілком ясна і її правила теж, і хоча я повторюю для сміливості, що нічого ще не трапилось, я вже відчуваю неприємне враження, ніби перебуваю за два кроки од тієї пастки, форма і розташування якої

мені невідомі. Але два кроки чи три — цю відстань треба використати, щоб зробити щось корисне. Відстрочка зовсім куца: від недільного вечора, коли я вийшов з дому Сеймура, до недільної ночі, у яку я приречений на примусове рандеву з Грейс, обумовлене пошепки під час прощання. Поки за мною ще не стежать, у цей нікчемний відтинок часу треба не попастися й зробити все що слід.

З такими думками я подався до кав'ярні кондитерської, сів біля хисткого круглого столика й замовив чашку кави. Господарка з добродушним повним обличчям тільки тоді глянула на мене, і це дало мені привід зауважити:

— Сподіваюсь, ви віднесли цукерки...

— Віднесли і принесли,— повідомила жінка, клопочучись біля кавоварки.

— Як це?

— Та ваш приятель не живе там.— І, обернувшись до внутрішнього приміщення, господиня гукнула: — Еріку, де ти залишив цукерки?

Початкуючий кур'єр постав у дверях з таким же енергійно закопиленим носом, але зовсім не такий самовпевнений. Він приніс вишукано упаковану коробку, поклав її переді мною на столик і сумно подивився на мене:

— Ніхто не знає цього чоловіка, пане...

— Ти питав у порт'є?

— Порт'є не було, але я обійшов усі поверхи. Ніде не знають такого...

— Ти дзвонив у всі двері?

— В усі. Квартира по квартирі. Тільки в одній квартирі на шостому поверсі мені не відчинили.

— Невже? У якій саме?

— Квартира праворуч.

— Шкода,— кажу.— А коли в тебе день народження?

— Аж через два місяці.

— Тоді ось тобі подарунок авансом за два місяці.

Малий кур'єр знову подивився на мене, наче перевіряючи, чи не жартую я, а тоді ніяково подякував і забрав коробку.

— Це велика люб'язність з вашого боку, пане,— озвалася усміхнута господарка, яку досі, певно, гнітила думка, що я можу зажадати гроші назад.

Вона принесла мені каву і в несподіваному приступі балакучості довірливо проказала:

- Як на мене, дітей не слід надто балувати.
- Цілком слушно,— погодився я, виймаючи монету.
- О, прошу вас! Хай кава буде за рахунок закладу.
- Гаразд! — кивнув я.— Хоч і я не звик, щоб мене балували.

* * *

Наближалася во́сьма година вечора, але в силу датського небесного розкладу над містом все ще висіли якісь невиразні сутінки.

Шостий поверх праворуч. Двоє вікон цієї квартири темні. Я пройшов у двір. Вікна шостого поверху і з цього боку темні. Повернувся у вестибюль і сів у ліфт.

На дверях квартири — жодного напису. Замок секретний, нової моделі. Перш ніж зайнятися ним, про всяк випадок натискую дзвоник з грубою настирливістю, яку вкладають у цей жест поліцаї і пожежники. Ніякої відповіді.

Замок, як я вже казав, секретний, нової моделі, але це не має значення. У моїй кишені кілька ключів типу «Сезам, відчинися!», здатні упоратися з усіма існуючими моделями.

Операція тривала менше хвилини й пройшла майже безшумно. Я увійшов у темний передпокій і дбайливо замкнув двері за собою. Потім відчинив наступні двері. Крізь два вікна у темне приміщення проникали мерехтливі сутінки. Я вийняв мініатюрний кишеньковий ліхтарик і розпочав побіжний огляд, пильнуючи, щоб промінь ліхтарика не трапив у вікно.

Крім передпокою — хол, спальня, кухня і ванна. Стиль меблів у даний момент мене не цікавив. Орнамент шпалер — також. В усякому разі, обстановка була далеко гірша й зовсім відмінна од софійського апартаменту, куди мене запрошували кілька років тому. Питання в тому, чи господар той самий. Мешканець, мабуть, зовсім не виразний тип, бо єдині сліди його індивідуальності вичерпуються двома майже новими костюмами в шафі й купкою брудної білизни у ванні. Кишені костюмів порожні. Порожньою виявилася й валіза, засунута під ліжку. Втім, не зовсім порожньою: дно валізи встелене старим номером «Вечерних новин».

Номер цього вечірнього видання, до того ж старий,

не справив би ніякого враження у Софії. Однак між Софією і Копенгагеном досить велика відстань. Побачивши пожмаканий і не зовсім чистий шматок паперу, я відразу відчув, що якийсь невидимий благодійник вивільнив мої груди з гіпсу, в який вони були закуті досі. Я вдихнув на повні груди задушливе повітря й опустився в крісло.

Світні стрілки мого годинника показували точно тридцять п'ять хвилин на дев'яту, коли почулося тихе шарудіння ключа в замку. Відчинилися й зачинилися двері. Відчинилися другі двері, й клацнув вимикач. Зайве додавати, що під сяйвом люстри прибулий одразу помітив мене у кріслі напроти дверей.

Тодоров. Ледве побачивши гостя, він ступив крок назад, але одразу ж застиг, бо ще помітив у моїй руці пістолет. Маузер, дуже плаский і зручний для носіння, оснащений в цей момент глушителем.

Тодоров спробував видушити з своїх зашерхлих губ якусь фразу, але я, не випускаючи пістолета з правиці, підніс палець лівої до уст: мовчи. Тоді підвівся і зробив йому інший знак, цього разу вже пістолетом: кругом, пішли!

Він на мить завагався, але, будучи кмітливою людиною, швидко збагнув, що зараз не час для вагань. Тому повернувся й покірно рушив у зворотню путь, полишивши на мене клопіт вимкнути світло й зачинити двері.

Я накинув плащ на праву руку так, щоб він прикрив маузер, глушитель якого щільно впирався у бік Тодорова. Ми зійшли сходами пліч-о-пліч, немов добрі друзі.

Виводити Тодорова з квартири було досить ризиковано, але й необхідно. У наші дні кожне слово, що злетіло з твоїх уст, перестає бути твоєю власністю. Все одно що випустити коропа у те повне акул озеро, яким став у наші дні ефір. Зажерливі й чутливі механічні вуха, від велетенських споруд до наймініатюрніших апаратів, жадібно полюють за беззахисним блукаючим звуком. Підслухують шифровані і нешифровані міжнародні радіозв'язки, велетенські механізми на кордонах ловлять у свої тенета внутрішні телефонні розмови, незліченні невидимі вуха прислухаються в містах, установах, затишних інтер'єрах приватних будинків. У наш час відверта розмова перетворилася на величезну розкіш. Особливо для таких, як я. І особливо в такий

момент, як сьогодні, коли потрібно відверто поговорити з давнім знайомим.

Ньоре Зьогаде не дуже пожвавлена удень, о цій же вечірній порі вона й зовсім безлюдна. Про всяк випадок я спрямував свого супутника на протилежний тротуар, що тягнувся уздовж озера, і тому безпечніший щодо випадкових зустрічей.

— Кожен вигук чи спроба втечі коштуватимуть тобі життя,— неголосно проказав я.

Мої слова звучали зовсім щиро, бо я справді готовий здійснити свою загрозу, не боячися тих докорів сумління, які довели до божевілья нещасну леді Макбет.

— Не турбуйтеся... заберіть свій пістолет... я сам чекав подібної зустрічі... навіть хотів її...— затинаючись вимовив Тодоров.

— Тішуся, що наші бажання збігаються.

— Я теж радий... Хочу сказати, радий, що приїхали саме ви... людина, яка мене знає... яка мене зрозуміє...

Незважаючи на пересохла горло, Тодоров говорив з такою улесливою інтонацією, що я відчув легку нудоту. Це зовсім не зашкодило мені тримати пістолет у попередньому положенні, тобто впритул до ребер давнього знайомого.

Кілька сотень метрів ми подолали у повному мовчанні, коли не рахувати запитання Тодорова: «Куди ви мене ведете?» — на яке я не зволив відповісти. Тільки коли ми дійшли до входу в Йорстедспарк, я проказав:

— Зайдемо сюди, погуляємо.

Побачивши темний глухий ліс, давній знайомий здригнувся від легко зрозумілого збентеження, але я розсіяв його сумніви, ткнувши його пістолетом. Чоловік неохоче пройшов у ледве прочинені залізні ворота, і ми пішли посипаною піском алеєю.

Йорстедспарк виглядає досить похмуро навіть у літні сонячні ранки. Це дуже обширна і доволі дика місцина: величезні дерева з густим і вологим листям, спадисті галявини, що потопають у глибокій тіні, і ще глибше озеро з чорно-зеленою водою. Тепер у темряві ночі це пустище здається зовсім зловісним, і самотні ліхтарі, розставлені там-тут, не стільки освітлюють пейзаж, скільки роблять його ще непривітнішим.

Ми опинились десь у центрі парку, тобто у найглухішій його частині, коли я показав на лавку і промимрив:

— Посидь тут, відпочинь.

Тодоров виконав розпорядження, і я теж сів, продовжуючи тримати пістолет, прикритий плащем, впритул до його ребер.

— Тут досить вогко,— зауважив мій супутник, ніби ми справді вийшли на прогулянку.

— Шкодную, що піддаю тебе небезпеці застудитися, але квартиру твою напевно підслуховують.

— І я так думаю,— негайно погодився давній знайомий.— Вони знають, що я ніколи не стану їхньою людиною.

— Ні. Вони знають, зрадник завжди залишається зрадником. Ніхто не вірить зрадникам, Тодоров, навіть ті, хто його купив.

— Я не зрадник... Я щирий патріот... Ви прекрасно знаєте, товаришу Боев...

— По-перше, не смій називати мене «товаришем», а по-друге, не смій називати мене «Боев». А щодо патріотизму...

Я вийняв з кишені сигарети й запальничку і запалив, не випускаючи пістолета з правиці.

— Я порядний громадянин... ви знаєте...— бурмоче мій співрозмовник, вирішивши замінити надто сильний вираз «щирий патріот» на скромніший титул «порядний громадянин».

— Деякі люди живуть як порядні громадяни тільки тому, що не траплялося випадку піддати випробуванню їхню порядність. Такі люди можуть навіть померти як порядні громадяни, якщо тільки не потраплять у магнітне поле спокус. Однак ти потрапив, Тодоров, і капітулював, і якщо я тут, то не для того, щоб вручати тобі орден за патріотизм, а щоб виконати вирок.

— Який вирок? Ви жартуєте? — рвучко обернувся до мене давній знайомий.

— Не рухатись! І не удавай наївного. Прекрасно знаєш, що раз я тут, значить, це не випадково. Як не випадково і те, що приїхав саме я, а не хто інший. Саме через те, що знаю тебе і чудово розумію. Ти будеш знищений цієї ж ночі й на цьому ж місці...

— Але заждіть, що ви говорите! — знову обернувся Тодоров до мене.

— Сказав: не рухатись! Місце, як бачиш сам, зручне. Ніхто нічого не почує. А з каменем, прив'язаним до

ніг, ти пірнеш у озеро так глибоко, що тебе навряд чи коли-небудь знайдуть...

Мій супутник утретє засовався, але я заспокоїв його відповідним штурханом під бік.

— Я пояснюю тобі це не для залякування, а для повної ясності. Єдина можливість врятувати свою шкуру полягає у такій програмі з чотирьох пунктів: передати мені відомості, одержані від Соколова; розповісти про все, що сталося, якнай докладніше; повернути завдаток в «Універсал» і забути, що я приходив у гості. Чотири пункти...

— Я все зроблю, усе...—прошепотів з чарівною сумірністю мій давній знайомий.

— Не поспішай обіцяти, а ще менше — брехати. Я сказав: *чотири пункти*. Коли не виконаєш хоча б один з них, знай, що ми тебе знайдемо, навіть якщо ти втечеш у Патагонію, а тоді... Ти вже досить часу перебуваєш під наглядом наших органів, і тобі не вдасться вислизнути, запевняю тебе.

На алеї почулися повільні кроки, і Тодоров нашоршив вуха. Краєм ока я помітив поліцая, що наближався, темніючи в неясному ореолі сусіднього ліхтаря.

— Не радій,—прошепотів я сусідові.— Поліцай дістане другу кулю. Перша належить тобі.

Давній знайомий застиг наче мумія, а я, щоб зробити мізансцену природнішою, відкинувся на лавці, неначе з насолодою вдихаючи спокій ночі. Поліцай ліниво поминув нас, побіжно оглянувши, й покрокував до виходу.

— Ну,—сказав я.— Приступай до виконання програми: пункт за пунктом і без відхилень.

— З Соколовим я зв'язався.

— Історична довідка — потім. Найперше — де відомості?

Я, звісно, не тільки не мав уявлення про те, де зараз відомості, але навіть не знав, чи існують вони взагалі. Я знав одне: зараз не час сповідуватися у власному неуцтві.

— Відомості в мене,—пробурчав Тодоров.—...Аби ви повірили, що я не зрадник... Я зберігав їх у себе на випадок, що когось пришлють, як от вас...

Неслухняними від хвилювання пальцями він відірвав підкладку в полі піджака й вийняв щось маленьке, наче недопалок, загорнуте у цигарковий папір.

— Що це таке? Мікрофільм? — поцікавився я, відгорнувши папір.

— Так, мікрофільм. Тут усе. Усе знято найточніше.

— А хто прибав Соколова? Чи не ти? — запитав я, поклавши пакетик до своєї кишені.— І навіщо? Щоб привласнити суму, яку мав йому передати?

— Та чи можу я вбити людину, товаришу Боев?

— Шшш-ш! Ти забув, що я казав тобі? Нумо, давай підряд. Тільки не від Адама і Єви, а від твого приїзду сюди, у Копенгаген.

Тодоров покірливо приступив до усного викладу, але впродовж кількох хвилин не розповів нічого новішого за вже відоме: контакт з торгпредством, контакт з «Універсалом», контакт з Соколовим. Я терпляче слухав його. Коли хтось викладає мені початкову версію, я не люблю його бентежити запитаннями. А крім того, мені не байдуже, як описуватимуться деталі, вже відомі мені, хоча це зовсім не дає гарантії, що з такою ж точністю буде викладено й те, чого я ще не знаю.

— ...Ми зустрілися з Соколовим на вокзалі, як і домовились,—говорив Тодоров.—На вокзалі у цей час був страшний натовп, і наша зустріч пройшла непоміченою, й обмін також можна було провести на місці, і події розвивалися б інакше, але Соколов був надто підозрливий, та й я, відверто кажучи, не дуже йому довіряв.

«Ти приніс гроші?»— запитав він.

«Ось вони, хіба не бачиш?» — відповів я.

Десять пачок по десять тисяч я поклав у коробку з-під туалетного мила і загорнув так, що пакунок виглядав наче щойно з парфюмерної крамниці.

«А ти приніс товар?»— питаю.

«Товар у мене, але звідки я знаю, що у твоєму пакеті?» — відповів Соколов.

«Так і я ж не знаю, що в тебе за товар,— кажу.— Коли хочеш, поїхали до готелю, там порозуміємось».

«В готелі небезпечно,— заперечив Соколов.— Візьмемо таксі. На перевірку досить двох хвилин».

Так і зробили. Поки ми їхали в таксі, Соколов розгорнув пакет, пересвідчився у його вмісті і передав мені мікрофільми, тільки я не міг їх перевірити і лише пізніше проглянув їх і переконався, що мене не обдурили. За кілька кварталів од вокзалу Соколов вийшов, а я доїхав до готелю і, вже виходячи з машини, збагнув, що за мною стежать. «Вляпався», — сказав я сам собі,

пішов у свій номер і не виходив звідти весь вечір. Треба було якнайшвидше тікати, але куди втечеш о десятій годині вечора. Тому вирішив вислизнути рано-вранці й одразу сісти в поїзд на Гамбург, а вже там легше щось придумати. Поїзд відходив о восьмій ранку, але я вийшов з готелю вже о сьомій, не взявши багажу і не заплативши, й гадав, що мене ніхто не помітив. Годину покрутився й ускочив у поїзд, коли він уже рушив. Знайшов вільне купе й сказав собі: «І цього разу врятував свою шкуру». Та не так сталось, як гадалось. Невдовзі після відходу поїзда в купе увійшов добре одягнений пан, сів напроти мене й вийняв газету. Я майже не звернув на нього уваги, бо був заклопотаний своїми справами, однак в якийсь момент пан відклав газету, глянув у вікно й заговорив німецькою мовою:

«Сьогодні чудовий день».

«Чудовий»,— відповів я.

«Але якраз для вас цей день не дуже гарний, гер Тодоров. Вашого друга Соколова знайшли сьогодні вранці саме на цьому шосе, уздовж якого ми зараз їдемо».

Подивився на мене й засміявся, ніби нічого і не сказав, але мене скорчило так, немов я ускочив в окріп.

«Найгірше, гер Тодоров, що це вбивство вчинили ви».

«Хто ви такий? — сказав я.— І що це за брехня, яку ви мені підсовуєте? Як я міг вчинити вбивство на шосе, коли у той час був за десятки кілометрів од нього?»

«У судовій процедурі, гер Тодоров, як ви знаєте, важать не факти, а докази. Ніхто не доведе, де ви перебували у той фатальний момент, зате є невідпорні докази, що вбивство вчинено вами. Воно вчинено вашим кишеньковим ножом, отим, альпійським, з кістяним держакком, і на ньому лишилися відбитки ваших пальців».

По цих словах мені стало все ясно. Я завжди возив з собою у валізі невеличкий складаний ніж, точно такий ніж, з держакком з оленячого рогу, і ці типи, мабуть, витягли його з валізи, щоб пізніше пред'явити мені як речовий доказ вбивства.

«Чого ви хочете од мене?» — питаю.

«Трохи здорового глузду, нічого більше, гер Тодоров. По-перше, не робіть спроби сісти на пором й переїхати кордон, бо на Рьодбі вже стоять поліцейські пости. По-друге, озбройтеся свідомістю, що віднині ви переходите на іншу роботу. На роботу до нас. Ми пропонуємо вам

порятунок, гер Тодоров, у цей важкий для вас час. Однак порятунок, як і все інше на цьому світі, можна дістати лише за відповідну ціну. Ми не маємо жодного наміру рятувати падлюк і дворушників, бо падлюки і дворушники нам не потрібні. Ми хочемо за наш дружній жест дістати докази повної ширості. Ми задамо вам ряд запитань, ви будете такі ласкаві відповісти на них точно й вичерпно. Щирість — це дуже скромна ціна, якої ми бажаємо за нашу величезну послугу. Так що використайте недовгий час до наступної станції і зробіть вільний вибір між службою, яку ми вам пропонуємо, й дожиттєвим ув'язненням, яке вам запропонують датські власті, коли, звісно, не віддадуть перевагу смертному вироку».

Це був шантаж, але що я міг вдіяти? Опиралися? Зволікати? Опирався й зволікав аж до Рьодбі. Говорив, що я не винен, ніби вони не знали цього краще за мене. Пояснював, що я не та людина, за яку вони мене вважають, і що я неспроможен дати їм жодних відомостей. Викручувався усіма можливими способами, але що я міг вчинити, коли мене здорово притисли й сила була на їхньому боці?

«Нам добре відомо, хто ви, гер Тодоров,— наполегливо повторював той.— І не хвилюйтеся: ми не зажадаємо од вас нічого більше за те, що ви знаєте. А до того всього ми виявимо до вас більшу щедрість, ніж ви самі виявили до нещасного Соколова».

Коли ми прибули в Рьодбі, він показав мені полиця на пероні і сказав:

«Час для розмірковувань вичерпався, гер Тодоров. Відстрочка діяла до цього моменту. Вам залишається рівно одна хвилина, щоб прийняти мою пропозицію або відкинути її».

Що я міг вдіяти, крім того, щоб прийняти пропозицію? І що страшного в тому, що я прийняв її! — мій супутник урвав свою розповідь якраз на вузловому моменті і подивився на мене.

— Облиште аналізи,— відказав я,— і дотримуйтесь фактів.

— Факт у тому, що я прийняв.

— Прийняв що?

— Прийняв пропозицію стати зрадником. Але ж це зовсім дурна історія, товаришу Боев...

— Тс-с!

— ...Абсолютно дурна історія, бо жого і як я можу зрадити, коли я нічого не знаю, коли я не в курсі, ви знаєте це найкраще, що я зовсім не в курсі...

Він замовк на мить, здавалося, для того, щоб роздиртись краще, як я запалюю сигарету, не випускаючи з рук пістолет.

— Допит почався вже на зворотному шляху від Рьодбі до Копенгагена, бо ми просто пересіли на інший поїзд і поїхали до Копенгагена. А потім тривав і тут, та не годину і не дві, а цілих три дні, аж поки мене не випатрали до останньої крихти. І чим більше мене допитували, тим ясніше мені ставало, що вони розчаровані й самі починають розуміти, що я зовсім не та людина, яка їм потрібна...

— Хто тебе допитував?

— Та отой, з поїзда, який називав себе Джонсом і був головним, та ще один, худий і низенький, Стюарт.

— Опиши точно, як вони виглядали.

Тодоров спробував задовольнити мою цікавість, але описував обох так невиразно й блідо, як може описувати людина, повністю позбавлена спостережливості. Я міг би подумати, що він уникає точних описів, коли б не знав, що ті, хто бреше, звичайно досить конкретні і докладні у своїх брехнях. В усякому разі, куцих даних про Джонсона і Стюарта було досить, аби зрозуміти, що жоден з них не фігурує серед моїх нових американських знайомих.

— Що вони запитували про Соколова?

— Все, що тільки спадало їм на думку...

— А що ти відповідав?

— А я пошивав їх у дурні! — у тоні Тодорова прозвучали нотки ледве стримуваного самовдоволення. — Це було єдине запитання, на яке вони могли хоч що-небудь видушити з мене, але я й тут пошив їх у дурні. Сказав, що Соколов запропонував нам давати відомості про діяльність і проекти еміграції у ФРН, що сума, яку я йому вручив, становила аванс за цю його діяльність і що відомості ми мали одержувати у листах до його брата при допомозі тайнопису. І ні пари з вуст про мікрофільми...

— Звичайно. Щоб не дати їм матеріал проти себе.

— Авжеж, я мав на увазі і це, — відповів по паузі Тодоров. — Історія з ножом була наскрізь фальшива, але історія з мікрофільмами — справжня, і я не хотів да-

вати їм додаткову зброю, щоб вони вбили мене, коли їм заманеться. Однак головні мої міркування не були особистими, товаришу...

— Тихо! Я тобі що сказав?

— Головне моє міркування полягало в тому, що коли нашій країні так потрібні ці відомості, то гріх їх оддавати отим двом. Я знав, що колись мене відшукають і що ці мікрофільми...

— ...матимуть неоціненну користь для спокутування злочину,— закінчив я замість Тодорова.

— Та який злочин? Ви ж самі бачите, що немає ніякого злочину, що я чистий перед вами...

— А триста тисяч, призначених «Універсалу» й вкрадені тобою?

Тодоров мовчав.

— Що, заціпило тобі?

— Не було виходу...— промимрив мій співрозмовник.— Просто не було виходу, товаришу... вибачайте, все забуваю, що не можна звертатися до вас на ймення... Після усіх обіцянок вони просто покинули мене напризволяще... Точніше, дали мені тут у представництві «Форда» зовсім нікчемну кур'єрську роботу, аби тільки не вмер з голоду... і я, оскільки не було виходу...

— Не розчулуй мене,— сказав я.— І краще обміркую свої брехні, перш ніж розповідати мені. Ти не виїжджав до Рьодбі з першим ранковим поїздом і взагалі не виїжджав або виїжджав пізніше, бо перед від'їздом ти дочекався, поки відкриються банки, і вніс усю суму на свій рахунок, а потім подався в «Універсал» й усно анулював угоду, щоб «Універсал» випадково не зв'язався з нашим торгпредством, цікавлячись долею угоди, і в такий спосіб не викрив би твоє шахрайство раніше, ніж ти добре заховаєшся...

— Ні, ні, це не так, запевняю вас...

— Слухай, Тодоров, ти скасував угоду вже наступного дня після її укладення!

— Я боявся...— промимрив давній знайомий.

— І з переляку так помилився, що поклав триста тисяч до своєї кишені. А чого ти боявся?

— Я ж казав вам, за мною стежили.

— Хіба за тобою ніколи не стежили?..

— Траплялося... але цього разу...

— Тодоров!

Мій неголосний заклик справив належне враження.

— Власне, Джонсон прийшов до мене в готель того ж вечора, як ми розійшлися з Соколовим. І в першій його пропозиції не було погроз, самі тільки обіцянки. Щедрі обіцянки. Та я не погодився, і тому вони вдалися до шантажу з убивством, і все було так, як ви сказали, за винятком історії з грошима, але я вже перелякався, і справді наступного дня скасував угоду, і поклав гроші на рахунок перед від'їздом, бо на мене чекала цілодобова подорож по ФРН, і я не знав, що може скоїтися протягом цієї доби, і був певен, що Джонсон, вже зачепивши мене, так просто не відпустить, і тому вирішив про всяк випадок...

— Ясно,— сказав я.— Тикапітулював раніше, ніж тебе примусили. А тепер перейдемо до деяких інших питань.

Мої запитання були нечисленні й тематично обмежені, бо мені бракувало часу та й особливої потреби провадити вичерпне слідство. Я хотів просто довідатись про окремі деталі, пов'язані з моїм власним становищем і, точніше, з діями ворожої сторони. Тодоров відповідав, як міг, а я, також скільки міг, допомагав йому не збочувати з твердого ґрунту фактів і правди.

— Ну, а тепер? — проказав я, коли ми дійшли до кінця запитальника.

Чоловік глянув на мене, ніби не розуміючи моїх слів.

— Хочу сказати, якщо ми підведемо під усім ризику, ти повернувся б додому? Не сюди, на Ньоре Зьогаде, а в оті добре умебльовані апартаменти у Софії?

— Звичайно... Тільки б знайти спосіб вислизнути звідси живим і здоровим,— відказав він.

Потім, помовчавши, немов розмірковуючи, повторив:

— Так, звичайно, повернувся б, аби тільки спосіб...

Але в тоні обох декларацій чогось бракувало. Перш ніж ми підвели ризику під його злочином, цей чоловік уже сам провів межу між собою і батьківщиною.

— Власне, це твоя справа,— сказав я.— І я приїхав сюди не для того, щоб оформлювати тобі паспорт. Адресу нашого представництва ти знаєш. Боюся тільки, інше тобі невідоме: громадянство це не тільки обов'язок, Тодоров, але і привілей.

— Та я ж... Невже ви думаєте, що я...

— Я нічого не думаю. Ти подумай. І якщо знайдеш сили розповісти про свою зраду...

— Але ж я не зрадник... Ви ж самі розумієте, що я нікого не зрадив!

— Нікого, крім своєї батьківщини. А поза тими дрібницями зрадив і мене.

Давній знайомий знову замовк. І оскільки в мене немає часу на мовчанки, я знову запитав:

— Що, тобі заціпило?

— Вони мене примусили...— видушив із себе Тодоров.— Вони тягали мене по аеропортах, і вокзалах, і прикордонних пунктах, як тільки довідалися, що приїздить болгарин. Примушували мене пізнати його, залякували мене... І коли ви зійшли з поїзда... Не знаю, як сталося, одначе, видно, чимось я себе виказав, бо Стюарт вхопив мене за руку й гаркнув: «Ти знаєш цього чоловіка!» — і я, хоч спочатку й намагався заперечувати, потім заплутався і...

— Авжеж,— перебив його я.— Ти заплутався так страшно, що мимохіть виказав навіть мою професію й звання. Взагалі ти належиш до людей, які, раз заплутавшись, чинять якусь підлість. І це тільки остання твоя підлість. А яка була першою, ти пам'ятаєш?

Й оскільки Тодоров продовжував мовчати, то я, не маючи часу на мовчання, дозволив собі відповісти замість нього:

— Ота, з Маргаритою.

— Але навіщо повертатися до тих справ? З Маргаритою було зовсім інше...— промимрив неголосно давній знайомий.

— Інше, звичайно, але все одно підлість. Втім, сблишмо сентиментальні спогади й повернемося до сьогоднішнього. Досі ти виконав лише два пункти програми, Тодоров. До того ж не блискуче. Будемо сподіватися, що ти візьмеш реванш у решті: завтра вранці першою твоєю справою буде переказати гроші в «Універсал». Зрозуміло?

— Так, так. Я готовий на все.

— А крім того, ані слова про сьогоднішнє рандеву. Вважаю зайвим переконувати тебе, що виконання цього останнього завдання має фатальне значення не для мене, а для тебе. Коли не виконаєш перше завдання — ти зовсім зіпсуєш взаємини з нами, а, як я вже говорив, ми йдемо за тобою назирці і не випустимо тебе. А коли не виконаєш другого, існує серйозний ризик, що ти потопиш не Боева, а Тодорова. Ти знаєш, що наша зустріч, як би ти її не представляв, буде витлумачена твої-

ми нинішніми хазяями у досить несприятливому для тебе світлі.

— Точно так, ви маєте рацію...— поспішив погодитися Тодоров.

— А тепер полічи до ста й забирайся, щоб, бува, не застудився.

Я підвівся й пішов, вловивши ледве чути, але вимовлене з явним полегшенням «до побачення».

Чи поверне давній знайомий гроші — це питання, на яке мені важко відповісти позитивно. І коли я поставив фінансову умову у свою скромну програму, то не тільки тому, що мені болить сума у триста тисяч, а й через те, що ухвала повернути гроші залишається для цієї людини єдиною можливістю подумати й про власне повернення. Що ж до останнього пункту, він справді фатальний для мене, але тут, сподіваюсь, здоровий глузд Тодорова перемаже. Якщо, звичайно, егоїзм можна назвати здоровим глуздом.

* * *

Перед щедро освітленим фасадом «Валенсії» кілька рознервованих внутрішніми сумнівами суб'єктів роздивляються фотографії кабаре-атракціонів, значно привабливіші за самі атракціони. Трохи далі, біля краю тротуару, стоїть жінка. Самотня жінка, яка чекає на мене серед ночі, немов героїня старого шлягера.

— Ви просто сліпуча сьогодні,— зауважив я галантно замість привітання.

Та комплімент не допоміг.

— Ви примусили чекати себе рівно двадцять хвилин,— заявила Грейс крижаним тоном, глянувши на свій годинник.— Люди навколо подумали, певно, що я вулична.

— Підходили клієнти?

— Ви перший.

— Широ шкодую... Не тому, що перший, а тому, що примусив вас чекати... Я замовив розмову з Болгарією, а її довго не давали...

— Розмова, звичайно, мала вирішальне значення,— так само холодно промовила героїня з старого шлягера.

— Ще важливіше: фінансове. Ви ж знаєте, що я не такий багатий, як Сеймур.

— Тоді навіщо ви запрошуєте мене у цей дорогий

заклад?— запитала Грейс, неохоче йдучи зі мною до входу в кабаре.

У сірому костюмі з важкого шовку, розкішній білій мереживній кофтинці й з високо зачесаним чорним волоссям вона справді виглядала гарно. Елегантна й полум'яна, як розкішний холодильник.

Програма у закладі в даний момент вичерпувалась несамопитим завиванням оркестру, який кілька днів тому мало не одібрав залишки слуху в бідного Хіггінса. Взагалі у банальній претензійності обстановки все було те ж саме, коли не рахувати публіки, незрівнянно численнішої з огляду на неділю.

Ми зайняли маленький столик і випили по келиху шампанського, аби звикнути до рожевих сутінок і хвилюючого відчуття, що ми знову разом. Жінка, певно, чекала, поки затихне ревіння джазу, аби задати мені одне з несподіваних своїх запитань, а я чекав, поки розвіється її поганий настрій.

Власне, моя розмова з Болгарією справді відбулась, бо який сенс вдаватися до брехні, що вже завтра буде викрита. Між двома моїми вечірніми рандеву — отим, у тиші парку, й цим — у саксофонному вереску «Валенсії» — я встиг подзвонити з готелю до одного знайомого в Софії й обмінятися з ним кількома двозначними фразами, що їх можна витлумачити як завгодно. Я не заперечував би, коли б Сеймур пов'язав цю розмову із його пропозицією. Це дало б йому ілюзію, що я сприйняв його слова серйозно і зволікаю з відповіддю, бо чекаю інструкцій. Зараз для мене важливо єдине — виграти трохи часу. Головне своє завдання я майже виконав. Залишається менше, приватнішого характеру: як вивільнитися з обіймів Сеймура.

Диригент оркестру позначив кінець мелодії розпачливим помахом руки, який мало не скинув його зі сцени. Й одразу ж запала мертва до неправдоподібності тиша, у якій почувся шепіт Грейс:

— Майкле, ви любите мене?

— У загальних рисах я вже відповідав на це питання, — відказав я ніжно.

— Я кажу не про кохання, а про любов, про дружбу...

— А, то інша справа. Я люблю усяких людей. Одних — більше, інших — менше. Ви належите до тих, кого я люблю більше.

— А Сеймур до кого належить?

— Облиште ви вашого Сеймура. Великий інтелект— згоден, але що з того?

— Небезпечний інтелект,— поправила мене Грейс.— Аж ніяк не корисно для здоров'я бути близько біля нього.

— Небезпечний?

— Його розум схожий на ті безшумні машини, які випромінюють інфразвук. Ви розумієте, чи не так?

— Чував щось таке.

— Безшумні машини, які випромінюють шкідливі звукові хвилі й при малій потужності викликають головний біль, а при більшій— вбивають на відстані.

— Людина мусить звикнути до головного болю,— зауважив я, з майже кельнерською спритністю наповнюючи келихи.— У цих місцях і в ці часи існує дуже небагато речей, які не викликають головного болю.

— Найцікавіше, що ця холодна людина відчуває до вас щось таке, що за власною вашою ж термінологією слід було б назвати «дружбою». Просто неймовірно!..

— Коли я не помиляюсь, він і до вас має певні почуття, хоча й дещо іншого характеру.

— Ви сплутали дієслівний час, Майкле. Він, може, й мав якісь почуття, але це було досить давно.

Вона відпила з келиха і подивилася на мене своїми зеленими очима, але так неухважливо, неначе дивилася крізь мене:

— Ви пам'ятаєте оту бійку в корчмі? І як Вільям кинувся вам на поміч? Не хто інший, а саме Сеймур допоміг комусь! Коли б я не бачила це на власні очі, ніколи б не повірила.

— Невже ви чекали, що він байдуже дивитиметься, як мене вбиватимуть?

— Звісно, саме цього й чекала. Навіть була певна, що він сидітиме до кінця як безсторонній спостерігач, і не з переляку або неприязні до вас, а через свою звичку спостерігати життя навколо, як процес біологічного гниття, не вартий того, щоб об нього закалятися.

— Я справді дуже вдячний йому за допомогу, але не знав, що його жест має аж таку вартість.

— А другий його жест?

— Який саме? Бо коли ви помітили, їхня кількість починає загрозово збільшуватись.

— Отой, щодо нас, точніше, щодо наших з вами взаємин...

— Чи не ви самі говорили, що я плутаю дієслівний час?

— Не має значення. Коли б хто-небудь інший дозволив би собі те, що дозволяєте ви, запевняю вас, Сеймур негайно знищив би його. І не з ревнощів, а просто так, аби знав, що жоден смертний не має права торкатися речей, які належать самому містерові Сеймуру. Ні, він справді, здається, закохався у вас.

Я тільки зібрався заперечити, коли оркестр вибухнув закличним тріском, інтонації якого мені здалися знайомими, а відразу за тим на сцену вийшла вже відома мені пара — господиня й камердинерка з люстром і фатою.

— Це, здається, буде цікаво для вас,— сказав я, коли завивання оркестру вщухло до терпимого рівня.— Ви, якщо не помиляюсь, ще не одружені.

Грейс певний час спостерігала передшлюбну церемонію. Тоді знову втупила очі в стіл і з прикрістю мовила:

— Яке це глупство...

— Що? Шлюб?

— Ні, те, що в наші дні навіть найсокровенніші речі деградували до фарсу.

— Чому ж до фарсу! Гарне тіло ніколи не буває фарсом.

— Вона могла показати тіло і без весільної фати,— заперечила жінка. А потім несподівано промовила жорстко і, здавалося, без зв'язку з попереднім.— Ненавиджу Сеймура!

— Ненависть іноді буває досить двозначним почуттям.

— Широ кажу: ненавиджу його без будь-якої двозначності.

— Можливо. Але чим вам допомогти? Застрелити його?

— Скоріть його! Приборкайте, розіграйте його, зробіть його смішним. Сеймур — смішний! Голову віддам за таке видовисько.

— Наскільки мені відомо, чоловіків роблять смішними головним чином жінки. А жінкою в даному випадку є ви.

— Це не жіноча гра. Не удавайте наївного. Я вловила сьогодні частину вашої розмови.

— Цілком випадково, звичайно.

— Мимовільно чи ні, але дещо почула.

Вона взяла сигарету й клацнула запальничкою з нервозністю, яка для цієї апатичної жінки рівнозначна, певно, психічному зриву.

— Не можу уникнути стеження!— зітхнув я втомлено.— Спочатку — датська поліція, потім — Сеймур, а тепер — ви.

— Обдуріть його, Майкле, покепкуйте з нього! — наполягала Грейс.

— Я не вловлюю точного смислу вашої термінології.

— Візьміть гроші, які він пропонує вам!

— Гроші ніколи не пропонують задурно. Раз ви нас підслухували, ви повинні були б почути, що Сеймур хоче від мене товару, який я неспроможний йому дати.

— Але Вільям не притисне вас одразу, я знаю його. Він захоче купити вас не тільки доларами, але й царським своїм жестом. Він намагатиметься обснувати вас павутинням вдячності. Дасть вам усе, що обіцяв, і навіть більше, ніж обіцяв. Терпляче чекатиме, поки ви почнете говорити. Він великодушно дасть вам спокій на тиждень чи на місяць. А мені потрібно всього лише кілька годин, щоб переправити вас в одну нейтральну країну, де Сеймур не зможе ні знайти вас, ні вдіяти вам нічого.

— А що ви виграєте на цьому? Весільну фату?

— Вам не загрожує шлюб, не бійтеся,— відказала Грейс.

Я подивився на сцену, і немов на підтвердження її слів побачив, що майбутня молода справді віддаляється від мене, загорнувшись у вуаль, досить прозору, щоб нічого не приховувати.

— Коли ви не хочете, я не набридатиму вам і дружбою,— додала жінка, щоб зовсім мене заспокоїти.

— Тоді я не розумію мотивів вашої філантропії.

— Філантропії? Та чи знаєте ви, як мені кортить побачити поразку цього «великого інтелекту»!

І в раптовому приступі довго тамованого роздратування моя дама-холодильник різким рухом розбила келих для шампанського об ребро столу.

І ось ми знову на порожніх вулицях. Кроки в ніч. Мотиви старих шлягерів епохи танго. Ми йдемо поволі, і я неухважно слухаю рівний голос Грейс, яка машинально гойдає в руці свою вишукану сумку:

— ...У перші дні, коли я його відштовхнула, він божеволів за мною, а коли поступилася й стала ніжною, він оскаженів... Він хоче й тепер, через п'ять років, мати мене не добровільно, а силою, і я мушу грати цю роль — відштовхувати його й опиратися, поки він брутально мене приборкує, грати цю гру, щоб він мав ілюзію, наче бере мене силою. Будь-яке нормальне людське почуття, навіть найбільш стримане, здатне його розлютити. Для нього любов — це не потяг, а тваринне зіткнення, і навіть коли ти не тварина, мусиш удавати тварину... Власне, він дедалі рідше згадує і про цю гру...

— Може, він сподівався реалізувати через вас свій ідеал, а ви виявились не ідеальною...

— Ідеал в окулярах і на низьких підборах... Якщо Пігмаліон маніяк, то Галатея може бути тільки карикатурою. Але я не Галатея і не хочу бути Галатеєю! Я хочу бути сама собою. Ви розумієте?

— Розумію, розумію, не хвилюйтеся. Хвилювання зовсім не пасує вам.

— Я краще за вас знаю, що мені пасує, а що — ні. Чи, може, й ви, як Вільям, почнете мене обробляти на копил якоїсь вашої моделі?

— Не бійтеся. Я ніколи не мав потягу до скульптури, а ще менше — до пластичних операцій.

Ми дійшли до рогу, на якому треба повертати до «Кодану», коли Грейс зупинила мене:

— Я не хочу йти в кімнату, де нас підслухують. Підемо кудись в інше місце.

— Куди?

— Куди завгодно... на берег моря... або в парк.

«Здається, парки у цьому місті служать для багатьох справ», — сказав я собі подумки.

Та замість цього промовив:

— Гаразд, візьмемо таксі. Я саме вчора найняв маленьку квартиру. Оскільки ж сьогодні не робочий день, навряд чи вони мали час встановити апаратуру.

За півгодини ми вже були в моїй новій квартирі, тобто у старій і досить занехаяній мансарді. Елегантну даму, проте, здається зовсім не збентежила жалюгідна обстановка.

— Це нагадує мені студентські роки. Господи, яка бідність і який спокій!

— Щастя безтурботних днів.

— Скажіть: щастя днів без Сеймура.

— Для вас ця людина перетворилася на ідею-фікс.

— Ця ідея-фікс невдовзі стане й вашою.

— Я ще не ухвалив свого рішення, Грейс.

— А! Ви вірите, що маєте право на самотійну ухвалу?

Фраза була вимовлена з бентежливою іронією, однак я запитав гостинно:

— Що ви питимете?

— Нічого. І перестаньте заради бога поратися.

Я покірливо і з ледве прихованим задоволенням сів у продавлене крісло, бо в цей час мені справді було не до господарювання. Потім, передчуваючи, що розмова вступає у серйозну фазу, запалив для бадьорості сигарету.

— Ви, може, розраховуєте сісти на літак чи поїзд і утекти в останній момент. Але ви навіть не маєте уявлення про справжній розклад, Майкле. Ви по-дурному стовбичите на пероні вокзалу, звідки вже ніколи більше не відійде жоден поїзд. Останній поїзд, отой, рятівний, відійшов сьогодні по обіді. А інші не передбачаються, повірте мені.

— Даремно ви лякаєте мене, люба,— відказав я, ледве стримуючи позіх.— Я не стирчу ні на якому пероні і не чекаю ніякого поїзда. Тепер мені тут зручніше, ніж будь-де. Особливо після того, як мені пощастило розжитися на цю романтичну мансарду.

— Тоді про який вибір ви говорите? Ви, як останній простак, потрапили в зуби Сеймуру і ще говорите мені про якийсь вибір.

— Однак ви теж запропонували мені дещо. Чи не так?

— Так. І не зважаючи на ризик, якому піддала себе, звірилась вам.

— Тоді все гаразд. Я одержав одну пропозицію від Сеймура й одну від вас. А мати свободу вибирати

з-поміж двох пропозицій,— хіба це мала розкіш у цьому світі обмежених можливостей?

Жінка замислено дивилася на мене своїми холодними зеленими очима, неначе оцінюючи, що саме приховується за моїми словами поза ораторським вигуком про світ і його можливості. Потім втомлено промовила:

— Все-таки дайте мені що-небудь випити.

Розділ восьмий

Копенгаген — красиве місто. Але кожне місто, навіть найкрасивіше, має свої задні двори. Чому я замешкав саме в одному з тих дворів, то окреме питання.

Я поклав на столик під вікном щойно принесені з пекарні булочки й зазирнув у посудинку-фільтр, яка увінчувала кавник, щоб подивитися, як іде фільтрування. Делікатний процес вже завершився. Паруюча рідина була ароматна й достатньо міцна, судячи з її насиченого чорно-коричневого кольору. Я налив по вінця велику порцелянову чашку, залишену мені завбачливою хазяйкою, і, не сідаючи, узявся до сніданку.

Наскільки пригадую, у мистецтво варити каву мене посвятила Франсуаз. Це сталося на одній затишній віллі у передмісті Афін, де американці, в свою чергу, втаємничували мене у мистецтво шпигунства. Справедливість вимагає визнати, що своїми господарськими здібностями я великою мірою завдячую своїм супротивникам. Одні навчали мене тонкощам шифрування й дешифрування, інші — трюкам подвійної гри, треті — правилам світських манер, а четверті — ідеям буржуазної соціології. І все це викладалося мені зовсім безкоштовно, з єдиним наміром вивести на правильний шлях, тобто примусити мене стати зрадником.

Сумний краєвид, що відкрився з горищного вікна, поки я пив каву, не могло пожвавити навіть пізні літні сонця, яке на диво гріло це північне місто вже другий день поспіль. Поза будинком розкинулось поросле травою пустище, перерізане залізничною колією, якою, судячи по іржі, давно не користувалися. Місцина, де похилилися лише два покинуті бараки, упиралася в розбиту огорожу з купою металобрухту біля неї. Ліворуч од цієї купи відкривалася імпозантна вивіска гаража, де я мав щастя найняти прадіда автомобілів «вольво».

Праворуч, трохи скособочена і самотня, наче старечий зуб, стояла висока вузька будівля, на задній сліпій стіні якої ще виднілися великі напівзітерті літери старої реклами. Наскільки я міг розібрати з єдиного знайомого мені слова, написаного найбільшими літерами, це була реклама ощадної каси.

Невідомо чому переваги ощадних кас найчастіше рекламуються по бідняцьких кварталах, тобто серед людей, які мають найменшу можливість заощаджувати. Ніхто не намагається переконувати багатіїв у вигодах ощадливості. Усі роз'яснювальні операції спрямовані тільки до незаможних прошарків. Банківські боси, видно, вважають, що коли певна кількість людей бідує, то тільки через невміння заощаджувати. Або, може... Втім, це не моя галузь. Від певного моменту банки й каси мене вже не цікавлять. Цікавить мене інше.

У кавнику залишилося ще багато кави, і я, як єдиний споживач, дозволяю собі вдруге наповнити порцелянову чашку. Грейс непомітно пішла рано-вранці. Тільки легкий запах її парфумів все ще тримався у кімнаті, нагадуючи мені, що, крім цього світу закіптюжених передмість, іржавого металобрухту і болотистих місцевостей, існує й інший світ — світ Шанель і Крістіана Діора, асфальту й бетону, метрдотелів і дорогих складних меню.

Зайве нагадування. Я однаково відчуваю себе чужинцем як у тому, так і у цьому світі, і коли я сьогодні тут, а завтра — там, то не через примхи, а з необхідності. В мене іноді навіть виникає дурне почуття, що я не маю свого світу, що живу не у світах, а між світами, приречений патрулювати уздовж зловісної смуги, яку називають «нічийна земля», покликаний не так жити, як уціліти, не творити, а обороняти.

Двома ковтками я допив другу порцію кави, глянув на свій годинник і підвівся. Власне, мені нікуди поспішати, хоча сьогодні понеділок, перший робочий день гижня. Так, нема куди поспішати, хоча на мене чекає доволі справ. Як я і гадав, мене дбайливо заблокували вже зранку. Прогулянка до пекарні дозволила мені переконатися у точності моєї гіпотези. Один шпиг вартує у протилежному під'їзді, а другий читає газету в машині за двадцять метрів далі. Мовляв, хочеш — іди пішки, хочеш — бери таксі, — ми все одно на лінії.

І все-таки нема ніякого сенсу киснути у цій мансарді, коли, звичайно, я не хочу дочекатися, щоб шпиги луснули з досади. Але примусити шпига луснути від чекання так само важко, як примусити датчанина луснути од випитого пива. Отже, я узяв свій плащ, спустився вузькими темними сходами і, не звертаючи жодної уваги на караул, попростував до сусіднього майданчика, звідки йшов автобус до міста.

Я міг би сісти біля заднього вікна, щоб спостерігати за чорним «фордом», який котив слідом за автобусом, але сів спереду. Яка користь зайвий раз переконуватися в тому, що мені і так відомо. Відомо мені й інше: блокада навряд чи обмежується двома шпигами і, певно, організована так, щоб унеможливити будь-яку спробу втечі. У моїй кишені лежать два авіаційні квитки — один до Відня і другий до Будапешта плюс залізничний квиток до Цюріха і квиток на пароплав до Ростока, але я дуже побоююсь, що відтепер усі ці документи мають не більшу вартість, ніж клопоть старої газети. Взагалі, як сказала Грейс, останній поїзд, отой, рятівний, уже відійшов. Добре, що хоч вокзал усе ще в наявності, а я не опинився десь у непривітнішому й безлюднішому місці.

Я зійшов на майдані Ратуші й після недовгого вагання покрокував до Строгет скорше для того, щоб примусити шпига, який їхав у «форді», вийти з машини і розім'ятися. Строгет, як я вже говорив, призначена тільки для пішоходів.

Однак я помилився. Чоловік, який ішов за мною по торговій вулиці, не той, що був у «форді». Це один з пасажирів, що сіли разом зі мною в автобус. Переслідувачів явно більше ніж двоє, і вони, певно, підтримують між собою радіозв'язок.

Я міг би зайти до бібліотеки, однак це видасться Сеймуру зовсім смішним. Звичайно, думка Сеймура мене не дуже цікавить, але людині не слід показувати себе дурнішою, ніж це необхідно. Мою безневинну гру у початкуючого соціолога віддавна викрито, отже, зайве її продовжувати. Краще грати роль, що її в даний момент я мусив би грати. Роль людини, яка марнує час, чекаючи відповідних інструкцій. Неприємна, але корисна роль, що може заспокоїти супротивника і приспати його надмірну пильність.

З цими думками я сів у першому ж кафе і замовив чашку еспресо, аби визначити різницю між домашнім і серійним виробництвом делікатного напою.

* * *

Моє вештання по закладах і торгових вулицях тривало майже до двох годин. Це для мене величезна трата часу, і все-таки, подібно до підприємств, які відстають з планом, я сподівався нагнати дещо в кінці року або, точніше, у кінці робочого дня.

Поки я розкидав дрібні гроші по кафе чи роздивлявся на вітрини, за моєю спиною змінилося троє шпигів, різних за зовнішністю, але однакових за поведінкою. Взагалі стеження ведеться невідступно, однак досить тактовно і не дуже пильно.

Близько другої я прийшов у готель «Кодан», щоб забрати речі і розрахуватися. Припущення, що у портє я одержу якусь записку від Сеймура або Грейс, не виправдалося. Я сів з валізою у таксі й подався до свого нового помешкання у старій мансарді. Побіжний погляд у задне вікно переконав мене, що переслідування йде палежним чином. Машина, яка їхала назирці, вже не чорний «форд», а чорний «опель-капітан». Ці люди, певно, вирішили не жаліти коштів, аби тільки зі мною нічого не трапилось.

Після короткого відпочинку у домашньому затишку мансарди я надумав ще раз вийти й приділити решту дня базарюванню. Розжившись на квартиру, зовсім нормально, гадаю, поклопотатися і про всяке домашнє начиння.

Отже, неквапно ходжу по квартальних магазинах, супроводжуваний черговим шпигом. Представники датської поліції йшли за мною на відстані п'ятдесят метрів, але люди Сеймура, уражені страшною виразкою нашого часу — недовір'ям, — скоротили дистанцію до тридцяти метрів. Та, заспокоєні моїм безневинним вештанням протягом дня й моїми банальними господарськими клопатами, вони не зловживали недовір'ям настільки, аби ходити за мною і в крамниці.

У щойно придбану нейлонову сітку послідовно лягають дві пляшки віскі, пачка сухих бісквітів, кілька дешевих чарок, маленький віник і пачка цейлонського чаю. Усе це мені зовсім не потрібне, крім хіба що віскі.

І вже абсолютно зайва дорога соковижималка. Я взагалі рідко їм фрукти і не маю ані найменшого наміру робити соки, тим більше, що їх доскоchu можна придбати у магазинах у такому привабливому вигляді, як вино. Але річ у тім, що саме в магазинчику кухонного обладнання я надібав те, що в цей момент мені найпотрібніше: телефонний апарат, встановлений у такому місці, де його не видно з вулиці.

— Чи можу я зателефонувати? — запитав я, догдивши своєю покупкою чоловікові, що димив сигарою за прилавком.

Він великодушно махнув рукою у куток, вийняв з рота сигару, і на обличчі в нього засяяла посмішка невимовного задоволення. На відміну від жесту, усмішка призначалася не мені. У магазин увійшла дама середнього віку, бюст якої, проте, значно перевищував середній рівень.

— О, пані Петерсен!.. — привітав її господар і тут же залився люб'язним слововиверженням, яке я не розумів і яке мене не цікавило, бо саме зараз — або вже ніколи — випав момент упоратися з одним із останніх пунктів моєї програми.

— Пан головний директор? — набравши номер, запитав я неголосно.— Вас турбує Зидаров... Сподіваюсь, ви пригадуєте мене... Йдеться про аванс на замовлені товари... Гадаю, що сьогодні ви його одержали... Нічого не одержали до цього моменту?.. В такому разі одержите, певно, завтра або позавтра. Прощайте.

Я поклав трубку й вислизнув з магазину, навіть не помічений господарем, який продовжував обстрілювати люб'язностями пані Петерсен і поглядами — її ж бюст, на повну взаємну радість.

Після телефонної розмови мое дальше базарювання втратило будь-який смисл. Тому я всівся у маленькій пивниці на майданчику біля автобусної зупинки і з допомогою двох пляшок «тюрбору» проковтнув сухий біфштекс, що правив мені за обід і вечерю одночасно. Крізь вітрину, біля якої сидів, я бачив тільки миршаве листя кількох підстрижених деревець і далі — літери вже знайомого мені заклику «Автомобілі напрокат» над входом у знайомий гараж. Єдина деталь, що в усьому цьому пейзажі заслуговувала на певну увагу, — це постать чоловіка у сірому костюмі, який читав газету, зіпершися на дерево. Постать чергового шпіга.

Отже, аванс у триста тисяч доларів не внесено. Попри свою урочисту обіцянку, Тодоров не виконав третє зобов'язання з програми на чотири пункти. У такому разі де гарантії, що він виконає четверте, тобто оте, яке має для мене життєве значення? Гарантій, зрозуміло, немає. Гарантії дають тільки тоді, коли купуєш хатне начиння, як, наприклад, соковижималку. Коли його притиснуть або коли він вирішить, що це йому вигідно, Тодоров може зразу доповісти де слід про нічну зустріч з товаришем Боевим, яка сталася проти його бажання. Я покладався тільки на те, що цього ще не сталося і не станеться у найближчі дні. Найбільше я сподівався, що Тодоров утримається від повідомлення про передані мені півки. Він нічого не вигравав викриттям цієї деталі, і в нього, припускаю, досить глузду, аби зрозуміти, що воно буде для нього рівнозначне самогубству. Що ж до іншого, відтепер це не так важливо, включаючи й долари, хоча їх триста тисяч.

Кельнерка з механічною посмішкою поставила переді мною крем, який я мав легковажність замовити і від якого за два метри запаморочливо пахтіло мигдалем. У цьому місті всі солодоші мають цей аптечно-хімічний запах мигдалю, і не тільки солодоші, але й супи і навіть деякі м'ясні страви, неначе телят і взагалі худобу відгодовують тут винятково мигдалевими кісточками. Я похмуро колувався у білястому кремі, який своїм запахом нагадував жахливу смерть через отруєння, і водночас розмірковував, що, може, й не варто було ставити перед Тодоровим оте третє завдання — повернути долари. Перш за все гроші така річ, яку, раз узявши, дуже важко повертати. А коли їх узято нечесно, ще важче повертати добровільно. Але є й інше. Злякавшись санкцій за привласнення валюти, Тодоров, певно, міг спокуситися думкою захватитися од нас, змінивши місце проживання. Оскільки ж це не могло статися без відома й згоди його нових шефів, зрадник мусив їх переконати у необхідності переміни. А для цього потрібен мотив. Який же інший мотив міг вигадати цей чоловік, крім реального: «Боеву вдалося мене вистежити, і він погрожував знищити мене». Отак недоречно поставлене третє завдання призводить до провалу гранично важливого — четвертого.

Зрозуміло, міркування цього плану виникли зараз не

вперше і не під раптовим впливом мигдалевого крему. Я продумував усі ці варіанти задовго до зустрічі з Тодоровим, але відкладав остаточне рішення до самої зустрічі, покладаючись на враження від неї. І ось коли вирішальний момент настав, у мені несподівано заговорив не розум, а глупство, або, висловлюючись делікатніше, сентиментальність. Сентиментальність не так до трьохсот тисяч, украдених у батьківщини, як до людини, що втратила батьківщину.

Звісно, я не мав ніяких особливих підстав виявляти сентиментальність до Тодорова. Навпаки. За певних обставин, як уже говорив, я навіть натиснув би на спусковий гачок, не боячись долі леді Макбет. І все-таки, як би це не було по-ідіотському, виникають моменти, коли ти можеш пожаліти подібного типа без жодної причини, крім тієї, що колись він, як і ти, вважався людиною і болгариним. І я піддався пориву повернути цьому типові людську подобу, вирішив лишити йому останню стежку до порятунку. І жорстоко помилився.

За моєю оцінкою, Тодоров став зрадником не добровільно, а вимушено. Проте вже ставши зрадником і забезпечивши собі певну суму, він, природно, встиг виробити деякі хоч і мізерні, та привабливі для самого себе проекти відносно нового життя. Питання полягає в тому, чи буде повторне приневолювання, яке цього разу походить від мене, спроможне відхилити його від егоїстичних і облудних надій та повернути його батьківщині. Звичайно, жалко і прикро силою примушувати людину згадати про батьківщину, однак що ж удієш, коли деякі люди настільки інертні, що тільки примус може підштовхнути їх до певних вчинків і особливо до гарних вчинків. Героїчна ухвала Тодорова повернути триста тисяч доларів логічно призвела б його і до важливішої ухвали: самому повернутися на батьківщину. Проте давньому моему знайомому, видно, забракло сміливості на такі дії. Залишається вірити, що йому забракне сміливості і на інші дії, які зашкодили б мені.

Я повернувся додому, залишив сітку із дорогоцінною соковижималкою у маленькій кухні, а тоді всівся у продавлене крісло біля вікна і певний час роздивлявся на оповитий сутінками сумний краєвид зарослого будяками пустища з парканом і брудною задньою стіною, реклама на якій закликає нас до ощадливості.

По небу, криваво-червоному під останніми променями сонця, насувалися із заходу важкі фіолетові хмари, сповнені рішимою якнайшвидше відновити порушений «статус-кво» вологи й ночі. У мансарді поволі темнішало, й гострота мого допитливого погляду також слабшала, і кінець кінцем я спромігся вивільнитися з усіх моїх клопотів у найпростіший і, певно, єдино можливий спосіб — я заснув.

На щастя чи нещастя, це був не відсвіжуючий глибокий сон забуття, а якийсь уривчастий напівсон, у якому мені ввижались найрізноманітніші речі, реальні й нереальні, але однаково прикрі й страшні, як отой голий кам'янистий пагорб, через який я мусив пробігти, щоб жбурнути у западину хребта два-три сталевих яйця. Іноді мої повіки через силу розплющувалися і мій слух неухважно ловив обережні рипучі кроки на сходах. Збентежені темним вікном мансарди й змучені своєю хронічною підозріливістю, мої шпиги, видать, добралися аж до дверей, щоб прислухатися й збагнути, чи не вислизнув я непомітно з свого помешкання.

Світні стрілки мого годинника показували пів на десять, коли я вирішив повністю висвітлити становище. Я підвівся й увімкнув електрику. Скрадливі рипучі кроки поволі віддалялися по сходах. Світла смуга під дверима заспокоїла недовірливих. Я вийняв з валізи невеликий портфель, з яким кілька разів ходив на симпозіум, щоб надати собі соліднішого вигляду. Поклав у нього пачку доларів і ще дещо, а серед того і зручний плаский маузер, що його досі носив під пахвою. Пістолет справді дуже зручний для носіння, і я давно вже звик до його ваги, і зовсім не виключено, що він знадобиться мені найближчим часом, але попри все це доводилося попроситися з ним. Наявність пістолета у моему рухомому майні відтепер наражала мене на додатковий ризик.

Я зняв піджак, погасив світло й витягнувся на ліжкові, попередньо наставивши будильник у своїй голові на першу годину по півночі.

Не знаю, як працює мозковий годинник в інших людей, але мій майже несхибний, отже, точно о першій я розплющив очі, підвівся і, не запалюючи світла, приготувався в дорогу. Попередня розвідка показала, що можливих доріг три, і всі вони перетинають пустирище поза будинком. Я міг би вилізти через вікно на дах і,

подолавши три-чотири інших покрівлі, одшукати вихід через горища сусідніх будинків. Не дуже легка й не дуже надійна операція, оскільки випадковий шум чи небажана зустріч можуть втягнути мене у несподівані ускладнення. Я міг би спуститися сходами і вийти у двір. Це найпростіше, але й найнебезпечніше, бо не виключено, що хтось із шпигів усе ще чатує в темному кутку вестибюля. Я міг би, нарешті, спуститися тільки до другого поверху, вилізти у сходове вікно й вистрибнути у задній двір. Стрибок з трьох метрів — не бозна-який подвиг. Єдиний ризик у тому, що я можу зіткнутися з моїм недовірливим переслідувачем, якому заманулося переночувати у дворі. Сподіваюсь, що ворог не поставить на цілу ніч двох вартових там, де вистачить й одного: з вестибюля і навіть з вулиці можна одночасно стежити за обома виходами з будинку.

Я зійшов до другого поверху й вистрибнув у двір безшумно й без ускладнень завдяки бетонному дашку над задніми дверима. Пустирище за парканом виявилось безлюдне, і я легко перетнув його, оскільки добре вивчив місцевість під час своїх спостережень з мансарди. Обережно обійшов здалеку обидва бараки, легко переліз через огорожу і за двадцять метрів опинився перед наступним парканом, що відділяв мене від вулиці. Подолання таких перешкод навіть уночі пов'язане з певною небезпекою. Тому я пішов уздовж огорожі, аж поки не дійшов до будівлі з рекламою ощадної каси. Задні двері будинку, як і парадні, були широко відчинені, і це дозволило мені вийти на вулицю спокійно як мирному й порядному громадянину, що ним, гадаю, я і є по суті.

Більше часу забрали в мене пошуки таксі, бо в такому кварталі й особливо в такий порі таксі може бути тільки мрією божевільного. Довелося пройти близько двох кілометрів, поки я надібав стоянку з трьома жалюгідними машинами, певно, ровесниками мого «вольво». За чверть години я досяг мети — вокзалу — на жаль, не для того, щоб сісти у поїзд, хоча поїзди прибувають і відбувають звідси цілу ніч. Саме через те величезний світлий зал досить багатолюдний, і я навряд чи міг справити на будь-кого враження своєю появою. У приміщенні з камерами схову для ручного багажу ключ від скриньки я одержав, опустивши монету у відповідний автомат, і це позбавило мене необ-

хідності вступати у безпосередній контакт із служителями транспорту. Я поклав свій портфель у скриньку № 87, який мені випав на щастя, замкнув її і знову подався за таксі.

Я відпустив машину неподалік од будівлі, що несла на своїй брудній стіні тягар ощадності. Подолав без пригод зворотню путь через пустирище й зайнявся трохи ризикованою, але неминучою атлетичною вправою: треба було по можливості безшумно вилізти на карниз вікна першого поверху, потім перелізти на бетонний дашок і вже звідти влізти у вікно сходів. Ці вправи коштували мені подряпаних долоней, однак позбавили мене ризику зіткнутися у вестибюлі з отими цікавими типами — людьми Сеймура.

Мені залишалося виконати ще одне завдання — найважливіше. Але за календарем воно намічалось на завтра. На той лихий день вівторок і на ту погану годину — сьому вечора.

* * *

Стукіт у двері, не дуже делікатний, а потім і зовсім грубий, примусив мене урвати ранкове споживання чудового еліксиру, який утворюється від змішування кави й окропу. Еліксиру, неоціненні якості якого можна збагнути тільки в Данії, бо він єдиний тут не тхне мигдалевою есенцією.

«Неприємності починаються,— подумав я, ідучи до дверей.— Нічого, хай починаються, вони заплановані». Рішуче відчинив і опинився лице до лица з чарівною Грейс.

— Ви ще не вдяглися? — з докором промовила вона замість привітання.— Видать, ви й цієї ночі брали участь у шлюбній церемонії у «Валенсії»...

— Що ж поробиш, світські обов'язки,— відказав я недбало, вводячи її у свої скромні покої.

— Сподіваюсь, ви принаймні були не в ролі нареченого.

— Налити вам кави? Щойно зварена. Сам варив.

— Остання подробиця не може мене налякати,— заявила дама, сівши у продавлене крісло.— Дайте мені скуштувати оту вашу каву.

Таким робом я знову узявся дегустувати домашній нектар, цього разу у жіночому товаристві.

— Не така вже й погана,— визначила секретарка, відпивши.— Але ви не відповіли мені, що робили вночі.

— Про минулу ніч ви можете дізнатися у шпигів Сеймура. Вони, як ви, мабуть, помітили, невідступно вартують унизу. І це триває вже другий день.

— Вірю вам. Тільки це люди саме Сеймура, а не мої.

— Яке це має значення? Скажіть, що ви прийшли від свого шефа, й попросіть довідку про поведінку цього сумнівного типа Михаїла Коева.

Грейс узяла запропоновану сигарету, запалила й втупила в мене погляд, допитливий й оцінюючий, попри удавану незворушність.

— Ви все жартуєте, Майкле, наче нічого не сталося і наче нічого не діється навколо вас. Припускаю навіть, що внутрішньо ви тишитесь своїм героїзмом, який дає вам сили жартувати із зашморгом на шиї. Але такий героїзм вульгарною мовою називається глупством...

— На щастя, ви не належите до тих, хто говорить вульгарною мовою.

— Глупство і легковажність — до цього зводиться ваша поведінка, незалежно від того, як ви самі її оцінюєте.

— А як ви оцінюєте свою поведінку?

— Оцінюйте її ви. Я востаннє з вами і даю вам останній шанс на порятунок.

— І навіть не боїтеся здійснити рятувальну операцію під носом у Сеймурових людей?

— Про це не турбуйтеся. Я тут за наказом Сеймура. І, щоб не забути, зразу ж передаю вам його розпорядження... хочу сказати «запрошення». Він чекатиме на вас о восьмій перед кафе на площі Ратуші.

— Мерсі. А ваше запрошення?

— Я вже сказала.

— Тільки забули взяти до уваги, що я заблокований з усіх боків. Так що вихід — з вами чи без вас — однаково неможливий.

— Помиляєтесь. Неможливий, коли діятимете без мене.

— Чевже? Але ви щойно самі сказали, що шпиги внизу не ваші, а Сеймурові? Як тоді ви примусите їх заплющити очі, поки ми з вами рятуватимемось втечею?

— Слухайте, Майкле: облиште кпини і спробуйте мене зрозуміти, бо я справді прийшла востаннє і навряд чи зможу ще раз побачити вас, коли б навіть і захотіла.

Голос Грейс став ще тихшим і холоднішим, наскільки це взагалі можливо.

— Ви починаєте повторюватися,— зауважив я.— Облиште погрози і переходьте безпосередньо до плану. Бо, погодьтеся, я нічого не можу прийняти, не знаючи, принаймні у загальних рисах, про що йдеться.

— План у загальних рисах ви знаєте. А щодо конкретних деталей...— жінка замовкла, неначе прислухаючись, повернувши голову до сходів. Але звідти не долинали ніякого шуму. Вона зробила мені знак присунутись до неї, а тоді продовжила зовсім тихо: — До вечора ви мусите виправити усе, що заплутали того дня. Ви досить кмітливий, щоб знати, як зіграти роль людини, яка після довгого вагання приймає певну пропозицію. І, звісно, негайно зажадайте обіцяну суму готівкою...

— Після чого Сеймур полізе в кишеню і відлічить мені триста тисяч...

— Він має їх як не в кишені, то у домашній касі. Певна, що справді відлічить їх ще увечері.

— Просто так, навіть не взявши розписки...

— Ну й що, коли попросить розписку? — прошепотіла Грейс і пронизливо подивилася на мене.— Невже ви не можете збагнути, що ви не в такому становищі, коли можна затинатися через якийсь підпис?

— Гаразд, гаразд. Далі?

— Припускаю, що, завівши вас у кабінет за грошима, він запропонує вам залишитися переночувати і взагалі оселитися в нього. В жодному разі не відмовляйтеся.

— Добре, не буду. А далі?

— Ваші завдання на цьому вичерпуються. Далі починаються мої. Але після того як ви у такий спосіб розв'яжете мені руки, все буде добре. Ви тільки чекатимете, щоб вам сказали «рушаймо». Фальшивий паспорт для вас, квитки на літак для нас обох і сама подорож — то мій клопіт. Будьте певні, все пройде легко й без ризику.

— А люди, що стежать за мною?

— Тих людей не буде. Я досить добре знаю Вілья-

ма. На щастя, і він вважає, що добре знає вас і мене. Коли ви пристанете на його пропозицію, Сеймур заспокоїться, бо вважатиме, що ви вже у його руках.

— Може, все-таки варто було б виказати обурення з приводу шпигів, що вистежують мене...

— Виказуйте, коли хочете. За всіх обставин я певна, що Вільям сам зніме блокаду. Це повністю в його стилі: виявити довір'я, щоб завоювати довір'я.

— Майте на увазі, що блокаду можна тримати й більш витонченими засобами, ніж видимі неозброєним оком шпиגי.

— Боже мій, не вчіть мене. Я також маю деяке уявлення про стеження й переслідування. Вірте, усе буде так, як я кажу!

Вона подивилася на мене зеленими очима, в яких світилася зухвала впевненість. Я теж дивився на неї, хоча й без такого апломбу. Так ми сиділи кілька секунд, потім жінка відвела погляд, загасила сигарету в чашці з недопитою кавою і, поклавши мокрий недопалок на блюдце, промовила якимсь утомлено:

— Мені здається, ви сумніваєтесь у моїх словах.

— Це вас дивує?

— Широ кажучи, так,— відповіла Грейс так само зморено і знову подивилась на мене.

— Виходить, що досі ви вважали мене довірливою людиною.

— Не довірливою, а розумною. Невже вам потрібно стільки часу, аби збагнути, що моя пропозиція, гарна чи погана, для вас єдиний можливий вихід?

— Не впадайте у пафос,— промовив я, бо секретарка мимохіть підвищила тон. І, помовчавши, додав:

— Власне, я вам вірю.

— Нарешті!

— Єдине, що мене бентежить,— чи не можна трохи змінити план?..

— А саме?

— А саме — виконати його лише на половину.

— Не розумію вас,— відказала Грейс, хоча гострий погляд, який вона кинула на мене, показав, що вона прекрасно мене зрозуміла.

— Хочу сказати, що для нас обох буде зручніше, коли я виконаю своє завдання, а ви утримаєтесь од виконання свого. Грейс залишиться секретаркою Сеймура, Майкл стане помічником Сеймура, і це дозво-

лить Грейс і Майклові жити на цьому світі довгі роки і, може, навіть мати багато дітей.

Жінка винагородила мене ще одним гострим поглядом і знизала плечима:

— То вже ваша справа. Ви доросла людина і можете самі вибирати.

— Якраз і намагаюсь це зробити, однак мушу зізнатися, що це не так легко...

Я замовк, неначе заглибився у цю складну справу — вибирати. Грейс намірилася встати, але я довірливо торкнувся її руки і знову заговорив:

— Я думаю, чи справді Сеймур збирається виконати свої щедрі обіцянки, які дав мені того дня і які, сподіваюсь, не поминули вашого гострого слуху.

— Коли це єдине питання, яке вас тривожить, можете перевести дихання,— холодно відповіла секретарка.— Вільям справді має старомодну звичку дотримувати свого слова.

— Тоді, значить, усе гаразд... принаймні щодо ділового боку.

— А хіба для вас існує ще якийсь бік?

— Скажіть, Грейс, якщо і ви, і я залишимось у Сеймура, ви продовжуватимете любити мене?

— Звичайно,— заспокоїла мене жінка своїм крижаним голосом.— Я любитиму вас точно так, як ви — мене.

Ми знову кілька секунд вдивлялися одне одному в очі, і тепер Грейс виявила більшу витривалість у цьому змаганні і не опустила зелені очі навіть тоді, коли знову промовила:

— Даремно ви намагаєтесь мене перевіряти, Майкле. Я справді ненавиджу цю людину.

Секретарка раптово підвелася з крісла, але пішла не до дверей, а до вікна і задивилася на сумний пейзаж передмістя, повернувшись спиною до мене. Ледве в цю мить я помітив, що пастельно-синій костюм дуже личить її стрункій постаті і високо зачесаному чорному волоссю.

— Ви сьогодні чарівніша, ніж будь-коли,— проказав я, й собі підійшовши до вікна.

Вона поволі повернулася до мене, немов насилу одірвалася од сумного краєвиду чи від своїх сумних думок:

— Треба йти... Сеймурові може знадобитися машина.

— Ні, ви справді чарівна і не маєте жодного шансу одірватися од мене.

— Власне, Сеймур може почекати півгодини,— про бурмотіла Грейс замість відповіді, глянувши на годинник.

Через півгодини, поправляючи зачіску перед жалюгідним люстерком в алюмінієвій рамці, жінка промовила байдуже:

— Це, гадаю, наш епілог. Чи не так?

— Чому такі висновки?

— Бо здається мені, що з-поміж двох рішень ви обрали третє...

— Самогубство?

— Саме так.

— Щоб бути щирим до кінця, скажу вам, що я взагалі ще нічого не вибрав,— зізнався я, допомагаючи їй вдягнути світло-блакитний жакет.

— Ні, ви вже вибрали, і це видно з вашого спокою,— заперечила вона і взяла свою сумку.

Грейс відкрила її, вийняла якусь візитну картку і подала мені:

— Збережіть цю картку. Те, що надруковано тут, не має значення. Зверніть увагу тільки на рукописний номер. Якщо мої підозріння справдяться і ви таки потрапите у безвихідь, можете зателефонувати за цим номером. Назвіть тільки своє ім'я і з'явиться на адресу, яку вам дадуть, не приводячи, звісно, за собою хвоста. Отже...

Я беру простягнуту на прощання руку й відчуваю сильний нервовий потиск довгих вишуканих пальців, неначе жінка хотіла через них влити в мене своє владне навіювання, поки голос зовсім байдуже промовляв:

— Бувайте, Майкле.

І я залишився сам у мансарді, де продовжував витати легкий запах її дорогих парфумів.

* * *

Уже вечоріло, коли я згорнув номер «Таймсу», поклав його у кишеню, вийшов з кафе і попрямував до Вестерброгаде. Я придбав «Таймс» з надією, що газета не знадобиться мені. Якщо вже доведеться її викори-

стати, це врятує чоловіка у кашкеті й синьому піджаці, але означатиме провал завдання, на якому зосереджені всі мої зусилля.

І сьогодні за мною йдуть назирці. За мною стежили послідовно чотири людини і три машини, бо до «форда» й «опель-капітана» приєднався і «сітроен», також чорний. Справжнє розтринькування коштів, якщо мати на увазі скромність моєї персони і безневинність моїх справ, що обмежуються вештаннями по вулицях і нудьгуванням по кафе.

Однак час на вештання уже вичерпався. До сьомої години лишилося точно вісімдесят хвилин, і протягом тих лічених хвилин я мушу одірватися од своїх переслідувачів, побачитися з чоловіком перед «Тіволі» й загубитися у натовпі уже без усяких нелегальних матеріалів.

Утекти від супроводжуючих мене нахаб можна у безліч різних способів, починаючи од втечі через кухню бару «Амбасадор» і кінчаючи аналогічною операцією в універсальному магазині «Даельс». Усі ці способи я ретельно обдумав під час блукань по місту, але з різних причин я усі їх відкинув заради одного значно надійнішого маневру, всебічно обміркованого протягом останніх днів.

Мої безневинні інтереси, лінива повільна хода і повна зневага до шпигів коли не зовсім приспали їхню пильність, то все-таки досить її притупили. Людина така істота, яка не може довго опиратися інерції. Отже, плентаючись повз вітрини на Вестерброгаде, я встановив, що суб'єкт, який ішов назирці, також віддавав частину своєї уваги магазинам і перехожим жіночої статі, переконаний, що мені нікуди тікати і що я навряд чи наважуся тікати.

Серед багатьох ще темних у цей час неонових вивісок, змонтованих перпендикулярно до фасадів, я ледве знайшов маленьку скромну вивіску, предмет моїх пошуків:

«ГОТЕЛЬ «НОРДЛАНД».

Підійшовши точно під цей лаконічний напис, я різко звернув у прохід і подався максимально швидким кроком углибину, де відкривався вхід до самого готелю. Перевага, яку я здобув цим маневром, сподіваюсь, буде достатньою, щоб поставити переслідувача у скрутне становище. У внутрішньому дворі є два-три

магазини, що їх неодмінно шпиг перевірить, поки дійде до готелю, де втратить ще кілька хвилин, з'ясовуючи напрямок моєї втечі.

«Нордланд» належить до закладів досить дешевих, щоб у ньому завжди було повно туристів, і досить великих, щоб чужинець міг залишитися непомічений. Коли я увійшов до холу, бюро адміністратора оточила група щойно прибулих туристів, порт'є й ліфтер клопоталися біля багажу, а клієнти, що сиділи у кріслах, заглибилися у газети чи споживання пива. Завдяки цьому я непомітно пройшов до службового входу і так само непомітно опинився у задньому дворі. Вузький і добре відомий мені прохід між двох високих цементних огорож вивів мене на вуличку, де знайшов своє тимчасове мешкання мій автомобільний ветеран. Тож за кілька хвилин я вилетів, уже моторизований, з воріт гаража, дав повний газ, різко звернув ліворуч і мало не зіткнувся з якимось чорним «фордом».

На жаль, це був не якийсь «форд», а цілком певний «форд», і, точніше кажучи, той самий, який од учора повзав по моїх слідах. Чи є ця неприємна зустріч чистою випадковістю, чи наслідком операції великого масштабу, що охопила й сусідні вулиці, це питання, яке в даний момент безглуздо обговорювати.

Я блискавично розминувся з «фордом», майже вискочивши на безлюдний тротуар, з граничною швидкістю рвонув уперед, додавши до своєї переваги секунди, які необхідні шпигіві, щоб розвернутися й наздогнати мене. Домчавши до рогу, я звернув у сусідню вулицю, потім у ще одну і вже тоді подався до порту.

Я не належу до людей, які тішаються ілюзіями, і чітко уявляю, що моєму жалюгідному «вольво» не легко втекти від чорної машини, оснащеної спеціальним мотором і радіозв'язком з рештою автомашин переслідування. Але мої шанси у перегонах заздалегідь передбачені так само, як і можливість зустрічі, випадкової чи ні, з «фордом». Тому я без вагання помчав до порту, і єдиним моїм клопотом було підтримувати натхнення мого ветерана якомога більшою порцією газу.

Те, що мусило статися, сталося якраз перед виїздом на набережну. У глибині довгої вулиці, якою я мчав, несподівано виникла чорна машина, обриси якої у дзеркалі були досить чіткі, щоб я міг впізнати нахабний

«форд». За мить я вже звернув на причал і, скориставшись безлюддям, натиснув педаль до краю. Попереду над широким каналом, уздовж якого я мчав, перекинувся величезний розвідний міст. Пароплав на Мальмьо відходить точно о шостій і буде біля мосту о шостій десять, тож до зустрічі лишилося рівно три хвилини.

Мотор «вольво» реве напружено, наче я їду не на третій, а на першій швидкості, але стрілка спідометра тремтить на цифрі сто, а це межа можливостей мого старого шарабана. Лише кільканадцять метрів відділяли мене від мосту, коли у дзеркальці знову виникла загрозлива пика «форда». Розміри пики збільшувалися з фантастичною швидкістю, бо водій чорної машини, певно, тримав не менше ста шістдесяти кілометрів на годину, але зараз мені було не до підрахунків. Порівнявшись із мостом, я різко звернув на нього, ледве проскочивши під шлагбаумом, що вже опускався. У поле мого зору одночасно потрапили темна громада пароплава і червоні ребра другого шлагбаума, який повільно опускався на середині мосту.

Я знову до краю натиснув педаль газу, трохи попушену в момент повороту, і стрімголов рвонув уперед, тим більше, що іншого шляху мені вже не лишалося. Перед очима виник чоловік у темному кашкеті, що дико вимахував руками, ребра шлагбаума, що майже зрівнялися з дахом машини, і несподіваний удар з гострим скрежетом обрушився на дах кузова. Але «вольво» встигло перескочити оту смертельну риску, яка вже розпорола міст, і я, не зменшуючи швидкості й не зважаючи на пронизливе сюрчання, що лунало позад мене, продовжував політ, вискочив на протилежний причал і, тільки завертаючи на першу ж вулицю, побачив підняті у небо два крила мосту і завмерлий на протилежному причалі «форд». Між нами усього якихось двісті метрів. Однак це двісті метрів води.

За чверть години я був уже біля «Тіволі», але не з фасаду, а з тилового боку парку. Бульвар на парадному боці надто пожвавлений, а будь-яка випадкова зустріч означала б для мене повний провал. Тилова вулиця зовсім порожня — річ цілком звичайна, бо її огороджують паркани двох парків; «Тіволі» й Скульптурної галереї. Я поставив машину на попередньо обраному місці. Це маленька площадка серед високих підрізаних чагарників, яка править за паркінг Концертного

залу й зовсім порожня, оскільки у цей день і час концертів не буває. Місце зручне, бо «вольво» не видно з вулиці, а я, ставши на дах машини, можу перескочити через стіну у чагарники, які складають частину природного декору «Тіволі». Що я й зробив.

Цей куток парку безлюдний, бо не пропонує жодних атракціонів. Отже, я зовсім непомітно вийшов із заростей на вкриту гравієм алею й попрямував до найближчого павільйону. Ось ми знову серед розваг, де, коли вірити Сеймурові, люди переважно нудьгують. Особисто я маю на нудьгування рівно півгодини, і я присвячую їх богові азарту, оскільки найближчий павільйон заповнюють ротативні машини.

У саду ще світло, чого не можна сказати про приміщення й особливо про куток, де я влаштувався. Гирлянди червоних і жовтих лампочок освітлюють швидше вхід, ніж приміщення, і я, ніким не бентежений, примудряюся програти у затишних напівсутінках жменьку монет, виділених для боротьби з тим міфічним звіром — нудьгою.

* * *

Сьома година, і чоловік у картатому кашкеті стоїть на звичному своєму місці перед входом у «Тіволі». Я наблизився до нього ззаду і, підійшовши впритул, запитав щось, показуючи план Копенгагена, який тримав у руці. На моє безглузде запитання чоловік відповів також безглуздо, удаючи, що показує щось на плані.

— Я поклав до вашої кишені конверт і квиток на літак,— прошепотів я.— Пакет перешліть негайно, а квиток закомпостуйте на завтрашній вечір і залиште у довідковому бюро. Більше нічого для вас не маю.

— Я також,— відказав він, продовжуючи водити пальцем по плану.

І ми розійшлися.

За годину я по-дружньому поручкався з Вільямом і сів до столика, який він зайняв перед кафе на площі Ратуші.

— Ви розжилися машиною, а ходите пішки,— зауважив Сеймур, частуючи мене сигаретами.

— Я лишив її за сто метрів звідси,— пояснив я і запалив. Потім додав:— Ваші люди досить оперативні у своїх рапортах.

— Так, не можу поскаржитися.

Й оскільки кельнер вже постав перед нами, американець запитав:

— Що ви будете пити?

— Банальне віскі.

— Чому «банальне»? Принесіть нам дві склянки «Джона Крейбі» восьмирічної витримки,— звернувся Сеймур до офіціанта.

— Восьмирічне наллють з тієї ж пляшки, як і будь-яке інше,— зауважив я, коли кельнер пішов.— Тільки ціна буде вищою.

— І наше самопочуття!— додав Сеймур.

— Мое справді потребує деякого підвищення. Особливо після тортур, яким піддають мене ваші люди.

— Звичайна рутинна,— знизав плечима Вільям.— Не припускав, що подібні речі можуть справляти на вас враження.

— У принципі ні. Але коли це робиться за вашим наказом... за наказом людини, яка переконувала мене у повному своєму довір'ї...

— Довір'я у нашому ремеслі, як ви добре знаєте, має певні межі,— нагадав мій співрозмовник. Й оскільки я не відповів, він провадив далі:— Втім, я вдячний вам за те, що ви порушили це питання, бо воно дає мені привід запевнити вас, що стеження за вами вже припинено. Ще тоді, як я одержав останній «рапорт», як ви висловилися, я розформував групу.

— Відновлення довіри?

— Ні. З'ясування фактів.

— З'ясування фактів?

— Саме так. Переслідування мало на меті перевірити, чи не спробуєте ви одірватися од спостереження хоч на короткий час. Ви зробили таку спробу. І для мене особисто цього цілком вистачить. Я навіть не потребую додаткових подробиць про те, як ви використали останні години. Ясно?

Я ствердно кивнув і машинально взяв склянку, яку саме в цю мить кельнер поставив переді мною. Сеймур зовсім прозоро натякнув на те, що я зник, аби одержати від когось якісь інструкції. Отже, не моя справа переконувати його, що я зникав не для одержання, а для передачі матеріалів.

«Джон Крейбі» восьмирічної витримки. Може, й справді восьмирічної, що з того? Навряд чи я доведу

свого противника до банкрутства споживанням віскі навіть сторічного. Найважливіше, що блокаду знято, якщо її справді знято.

— Як вам подобається?— люб'язно запитав американець, відставивши склянку й знову затиснувши губами сигарету.

— Нагадує моє перебування у цьому місті. На перший погляд нічого особливого, а по суті сповнене підступних наслідків.

— Ви вже мене випереджаєте у песимізмі,— усміхнувся Вільям.— Справи зовсім не такі похмурі, як здаються. Навіть навпаки.— І, несподівано змінивши тему, запитав:— Ви найняли нову квартиру?

— Так.

— І, наскільки я зрозумів, того ж дня показували її Грейс?

— Так. Сподіваюсь, що це вас не дратує.

— Ні, звичайно. Коли йдеться про Грейс, вона дратує мене найперше своєю зовнішністю.

— Невже? А мені здавалося, що зовнішність Грейс зараз привабливіша, ніж досі...

— Справді. Але саме це мене й дратує,— перебив Сеймур.— У світі, де зовнішність більшості жінок демонструє саморекламу і самопропонування, я рішуче віддаю перевагу стриманому одягу.

— Це справа смаку...

— Справа розуміння,— поправив мене американець.— Жінка настільки низькоякісний продукт, що коли вона перестане здаватися недосяжною, одразу втратить звабну силу.

— Чи варто звертати увагу на такі дрібниці, як модна сукня?— докинув я примирливо.

— Дрібниці перестають бути дрібницями, коли стають ознакою чогось більш істотного. Важлива не сукня, а те, що ховається під нею.

— Відомо, що може ховатися під сукнею.

— Так, але в даному разі, крім тіла, під нею ховається й зміна у психіці. Щиро кажучи, я вважав, що Грейс більш стійка до впливів.

— Поганих впливів...

— Впливів, відмінних од моїх,— знову поправив мене Сеймур.

Він задивився на фасад Ратуші, яскраво освітлений прихованими прожекторами, який нагадував театральну

декорацію на нічному тлі. Я також подивився туди і, може, тільки в цю мить усвідомив, де саме я зараз перебуваю і наскільки примарно і туманно мені видиться усе, що мене оточує протягом останніх днів. Усе, крім окремих елементів, необхідних для певних дій.

Гостроверха баня дзвіниці височіла, масивна й сувора, врізана у чорно-червоне, мутне від неонових відблисків небо, і в моїй голові майнув непотрібний і блідий спогад про один з попередніх вечорів біля цієї башти, про літак, що гудів над головою, й сумні слова Грейс. Грейс, про яку ми говоримо й нині, хоча думаємо про інше.

Втім, здається, Сеймур не думає про інше, принаймні зараз. Він одвів погляд од Ратуші і, схилившись над столом, несподівано звернувся до мене в пориві, зовсім не звичнім для нього:

— Знаєте, Майкле, мені весь час здається, що навколо мене усе рушиться. Тільки простягну руку до чогось, як воно розсипається на порошок, немов у кошмарі: ідеали, у які я вірив, любов, яку я відчув, жінка, яку виховав, друг, якого зустрічав,— усе розсипається на порошок... Життя мов кошмар міражів, що негайно розвіюються, тільки-но до них наблизитися...

На трохи похмурому, як завжди, обличчі Сеймура справді читалась гіркота чи біль.

— Це залежить од того, як ви наближаєтесь до них... З яким почуттям наближаєтесь... Ви випромінюєте небезпечний струм, Вільяме.

— Я? А хіба ви не такий? Чи ви пізнали віру, кохання, дружбу? Тільки не читайте мені нотацій, а відверто скажіть: пізнали чи ні?

— А що з того, пізнав чи ні? Що може довести один окремий випадок — щасливий чи нещасний?

— Не викручуйтесь. Скажіть одверто або замовкніть.

— Гадаю, що я пізнав тільки одне, Вільяме,— шлях. Битий шлях, який не вислизає з-під моїх ніг, з якого ясно видно мету, на якому зустрічаєш тільки близьких людей: одних наздоганяєш ти, інші випереджають тебе... але вони всі отут, навколо тебе, і не розвіюються, коли ти наближаєшся до них...

— Слова...— перебив мене Сеймур.— Як і завжди; слова... Втім, ви відповіли мені. Ви несете у собі таку саму порожнечу, як і я, однак боїтеся побачити її і, щоб не бачити, заповнюєте її словами.

— Хай буде так, якщо це може заспокоїти вас.

— А хіба ви не розумієте, що це саме так?

— Ні. Й оскільки ваше запитання належить до тих, якими не варто дурити один одного, скажу вам відверто: я справді відчуваю моменти порожнечі. І не маю ніякого бажання приховувати їх од себе. Ви прекрасно знаєте, що людина не може приховати од себе те, що їй болить. Як приховати оте, що болить? Тільки для мене це випадкові моменти, хворобливі прояви загалом здорового і щільно заповненого життя. А для вас, видно, усе навпаки.

Сеймур замислено подивився на мене, але нічого не сказав. Потім запалив нову сигарету й потягнувся до склянки.

— Якщо ваші слова щирі, ви справді щаслива людина, Майкле.

— Хочете сказати — «дурна».

— Не хочу сказати саме це, однак...

— ...однак, може, ви маєте рацію. Я справді не звик і не вмію невпинно думати, як ви, про всі можливі аспекти буття.

— Так, огидна звичка,— зовсім несподівано погодився американець.

— Чому? Мені здається, що вам ця звичка подобається.

— Тільки як спосіб вбивати нудьгу. Дехто, нервуючись, гризе нігті, а я думаю. На жаль, мислення значно небезпечніше за обгризання нігтів. І коли б це приносило радість, я мусив би плавати в суцільному блаженстві. Мислення завжди — аналіз, а аналіз — завжди дисекція, розтин, умертвлення, тобто руйнування джерела задоволення. Коли ви почнете думати, які мікроорганізми кишать у цій сигареті, яка ферментація і яке гниття відбуваються в ній, певен, що ви більше не візьмете її до рота. Чи не так?

— Припускаю, що для вас усе це складається саме так. Ваше мислення служить не для розуміння явищ, а для їх знищення. Ваші хірургічні операції покликані не лікувати, а умертвляти. Ви скаржитесь, що тримаєте в руках одні лише трупи, але не завдаєте собі клопоту подумати, що всі ці трупи — ваша справа. Може, я висловлююсь надто грубо, однак...

— Чому ж? Навпаки! — великодушно махнув рукою Сеймур.

Оскільки ж я замовк, він зауважив:

— У вас немає жодного шансу переконати мене, Майкле, і все-таки мушу визнати, що ваші розмови приносять мені певне задоволення, може, саме завдяки своїй грубості і наївній переконаності. Це відсвіжує, примушує мене знову переоцінити деякі істини, яких я давно дійшов і які давно остогидли. Звичайно, гіркі істини завжди залишаються істинами, але зараз ваш наївний оптимізм справді діє на мене тонізує.

— Мерсі.

— Я кажу це не для того, щоб вас образити. Просто ми з вами влаштовані зовсім по-різному, і мене особисто це аж ніяк не хвилює. Скажу вам навіть, що цілком свідомо не бачився з вами два дні, аби з'ясувати, чи буде мені бракувати вас. І встановив, що таки бракує!

Сеймур зробив знак кельнеру, однак той лише кивнув у відповідь, бо саме розраховувався за сусіднім столиком.

— Я від самого початку підозрював, що ви зустрічаєтесь зі мною виключно з дружніх почуттів,— пробурмотів я.

— Ні, не виключно. Деякі з наших зустрічей, як і оця, не є наслідком лише дружніх почуттів, і, як ви, певно, самі збагнули, мене важко зарахувати до людей сентиментальних. І все-таки, це не перешкоджає дружнім почуттям, принаймні з мого боку, бути реальністю.

«Ну, гаразд, а що з того?» — дозволив я собі заперечити, хоч і в думках. Проте промовив голосно:

— Я не маю підстав сумніватися у ваших словах. Але те, що ви говорили нещодавно — про межі довір'я у нашому ремеслі,— на мій погляд, важить і для дружби.

— Не заперечую,— кивнув Вільям. А по тому наче недоречно запитав:— Хіба ви не запросите мене оглянути вашу нову квартиру? Чи вона тільки для дам?

— Аби ваше бажання. Тільки вона на такому ж рівні, як і моя машина... Зовсім жалюгідна, порівнюючи з вашими палатами.

— Тоді гостинно прошу до моїх палат. Там десять кімнат, з яких вісім для мене зайві. Машин також матимете скільки завгодно. Втім, облишмо поки що ці справи...

Останнє зауваження викликала поява кельнера. Сеймур попросив принести дві запечатані пляшки «Джона Крейбі» і, не зважаючи на мої протести, заплатив за них сам.

— Сподіваюсь, двох пляшок нам вистачить. Ви знаєте, я не люблю пияцтва, але подеколи напиваюся до смерті, щоб зненавидіти його ще більше. У тій вашій мансарді є лід?

— Ви склали собі зовсім помилкове уявлення про мою мансарду, коли припускаєте таке.

— Нічого, обійдемося і холодною водою. Коли людині закортіло упитися, подробиці лишаються на задньому плані.

* * *

— Може, візьмемо мою таратайку, вона сама дорогу знає,— запропонував я, коли ми, озброєні пляшками, вийшли з кафе.

— Гаразд. Тільки привезіть мене назад у місто. Так ви врятуєте мене від необхідності крутити бублика, коли це буде мені заважко.

Мовчки ми подолали сотню метрів до залишеного на бульварі «вольво». Сеймур кинув пляшки на задне сидіння й сів коло мене. Ми рушили, і щойно перетнули майдан Ратуші, як американець зупинив мене:

— Знаєте, було б шляхетно запросити і Грейс. Жінка не перешкода гулянці, навіть коли ця жінка Грейс.

— Зробіть ласку.

— Тоді зупиніться тут... Я зателефоную з тієї кабіни...

Я поставив машину на єдине вільне місце між припаркованих біля тротуару автомобілів. Сеймур вийшов і подався до телефонної кабіни. Я спостерігав, як він увійшов до кабіни, як набирав номер і як після того повернувся спиною до мене, наче не бажаючи, щоб я відгадав зміст розмови по губах. Атож, у нашому ремеслі довір'я має певні межі.

Незабаром ми знову рушили, швидко проминули все ще пожвавлені й добре освітлені центральні вулиці й опинилися у великому і складному лабіринті кварталів, що передували «моєму» передмістю.

— Сподіваюсь, Грейс не заблукає,— зауважив я, завертаючи у темну й вузьку вулицю.— Я й сам дороги як слід не знаю.

— У таких справах Грейс не помиляється. Вона може сплутати тільки генеральний шлях... Отой ваш Шлях, з великої літери.

Ми поминули похмурій каньйон, у якому опинилися, й завернули в інший. Відколи ми виїхали, я не помітив за собою жодної машини. З усього судячи, американець справді, принаймні на сьогодні, зняв спостереження, перебравши цей клопіт на себе.

— Якої ви, власне, думки про Грейс?— запитав ні в тин ні в ворота Сеймур.

— Якнайкращої.

— Не забувайте, що це я запитую, а не Грейс.

— Якнайкращої,— повторив я.— Справді, вона трохи пригнічена, і в неї не гаразд з нервами, попри її зовнішню витримку. Але припускаю, що жінці важко жити біля вас і мати здорові нерви.

Сеймур кинув на мене швидкий погляд і розсміявся своїм несподіваним, трохи хрипким сміхом.

— Що ви маєте на увазі?

— Вашу тиранічну натуру.

— Коли так, то помиляєтесь. Жінки найбільше люблять тиранічні натури. Що ж до жіночих нервів, причина звичайно буває досить елементарна, Майкле. Але що ж вдіяти: я приділяю жінці уваги не скільки вона хоче, а скільки заслуговує.

Я не заперечував, оскільки статеve питання не моя галузь, і ми певний час мовчали, поки машина крутилася у лабіринті вузьких вуличок.

— Навіщо ви забилися аж у це передмістя?— запитав американець.

— Бо тут дешевше.

— Коли ж ви найняли нову квартиру, якщо це не секрет?

— У суботу.

— Значить, у суботу ви ще думали, що машкара скромного стипендіата може бути корисною?

І цього разу я не зволив відповісти.

— Ваша версія про роботу в бібліотеці від самого початку була не зовсім переконлива,— знову заговорив Сеймур, забавляючись, видно, тим, що як спеціаліст аналізує дії свого колеги.

Й оскільки я мовчав, він повторив, аби подразнити мене:

— Зізнайтеся, Майкле, версія не дуже переконлива.

— З дорогою душею, тільки і ви дещо визнайте...

— Що саме?

— Коли ви встановили мою справжню особу?

— Як тільки ви зійшли з поїзда,— відповів америка-
нець не вагаючись.

— Тому і версія моя здалася вам не переконливою.

— Маєте рацію,— кивнув Вільям.— Така невдача може будь-кого спіткати.— І по короткій паузі додав:— Тільки ви навряд чи підозрювали, що ця невдача стала найбільшою удачею у вашому житті.

* * *

— Як бачите, тут досить скромно,— промовив я, увімкнувши світло й уводячи гостя до мансарди.

— І, найголовніше, досить брудно,— кивнув Сеймур.

Він підняв свій римський ніс і обережно втягнув запах плісняви і вогкості:

— Але найхарактернішою вадою вашого горища є, беззаперечно, задуха. Тут просто бракує повітря.

Я підійшов до віконця й широко відчинив його.

— Так уже краще,— кивнув гість, цього разу націливши носа до вікна.— І все-таки я дозволю собі зняти піджак.

— Почувайтесь як удома!

Сеймур вийняв з кишені сигарети й запальничку і поклав на стіл. Потім зняв піджак і повісив його на спинку подертого віденського стільця.

У мансарді справді досить задушно, і тепле вологе повітря, що вливалось у вікно, не міняло ситуацію. Низькі мокрі хмари нависли над містом, примарно освітлені його червонястими мутними відсвітами.

Я й собі зняв піджак і заходився господарювати, тобто розпакував пляшки, приніс з кухні чарки й воду і після того сів напроти гостя.

Сеймур налив віскі, додав води, обережно відпив і з виразом легкої бридливості оглянув кімнату. Важко сказати, був цей вираз наслідком теплого віскі чи жалюгідної обстановки, але він надовго прилип до обличчя американця.

Власне, обстановка не гірша і не краща, ніж у всіх подібних занехаяних мансардах: подерті вигорілі шпалери, потріскана стеля, оздоблена жовтими плямами вологи, декілька майже зовсім непридатних для ужитку меблів плюс згадуваний дух плісняви.

— Знаєте, Майкле, в мене також були роки злиднів, і я прекрасно розумію, що деякі люди змушені жити у

таких барлогах. А от чого я не можу зрозуміти — чому в них живуть люди, не змушені до цього.

— Я не звертаю особливої уваги на те, що мене оточує. Взагалі моє ставлення до дійсності рідко буває чисто естетичним.

— Йдеться не про естетику, а про охайність,— заперечив американець і знову бридливо зморщив носа.

Після того він знову ковтнув віскі з явно дезінфекційною метою. Втім, це був навіть не ковток, а зовсім скупердяйське сьорбання, і я не втримався од репліки:

— Надто боязко починається ваша п'ятика.

— Стримано!— поправив мене Сеймур.— Я ніколи не боюсь, але завжди дію стримано, Майкле. Справа тактики і, коли хочете, вдачі.— Він перестав нишпорити очима по мансарді й подивився на мене:— То яка ж була відповідь?

— Що за відповідь?

— Ота, яку ви одержали сьогодні по обіді. Бо вам нема чого переконувати мене, що ви грали у піжмурки з моїми людьми тільки для того, аби випробувати мотор своєї машини.

Він замовк, явно чекаючи мого слова, але я, принаймні зараз, і не думав висловлюватися.

— Ще в неділю увечері ви повідомили Софію про мою пропозицію, Майкле. Це нам зрозуміло і добре відомо. А сьогодні одержали дальші інструкції. Це також нам зрозуміло і відомо. Тому й питаю вас: які інструкції ви дістали?

У начебто приязному тоні мого співрозмовника забрипіли ледь вловимі металеві нотки.

— Ви досить довільно будете сюжет, Вільяме. Я не одержував ніяких інструкцій.

— У такому разі яка ваша власна відповідь на мою пропозицію? Відповідайте ясно і точно: «так» чи «ні».

— Ні.

— Значить, вам наказано утриматися,— кивнув американець.— Тим краще. Це повертає нас на вихідні позиції. Почнемо все з початку. Отже, ваша згода буде особистою, а не згодою інстанції, яка стоїть за вами.

— Правильно. Якщо буде згода.

Сеймур не відповів і глянув на годинник.

— Грейс наче затримується,— докинув я, теж глянувши на годинник.

— Грейс мусить затриматись,— проказав мій гість.—

Перш ніж перейти до гулянки й жінок, ми повинні закінчити деякі справи. Взагалі нам слід поговорити вічна-віч.

— Думаю, що ці дні ми з вами говоримо майже до отупіння.

— Справді. І все-таки ми ще не порозумілися. До того ж сьогодні увечері справи дещо змінилися. Так що треба поговорити.

— Ну, коли треба... Аби тільки Грейс не затрималася довше, ніж необхідно.

Моя репліка, здавалось, повернула Сеймура до якоїсь забутої думки, бо він несподівано сказав:

— Ви одбили в мене Грейс, Майкле...

— Скорше вона намагалася одбити мене. Я не здивуюсь, коли це діялося за вашим наказом. Безневинна інсценівка, як і бійка, у якій ви врятували мені життя.

— Ви надто далеко заходите у своїй помисливості,— сухо зауважив американець.

— Бачте, Вільяме, ви справний технік, але не намагайтеся мене переконати, що ваша техніка чимось відмінна від звичайної техніки, і не розігруйте дружбу або ревності. Усі ваші контакти зі мною від початку до кінця були інсценівкою — і Дороті, і оті двоє, глухий і плішивий, і випадкові зустрічі, і вечірка у Тейлорів, і прогулянки, й обіди, і бійка, і кохання Грейс, і ваші дружні почуття...

→ Інсценівка має місце,— спокійно підтвердив Сеймур.— Ви самі знаєте, що подібні операції не провадяться без інсценівок. Однак траплялося й таке, що спричинялося не нашими планами, а обставинами і вами самими. Такою була й бійка, про яку ви згадували. І я ризкую опинитися в дуже принизливому становищі, почавши вас переконувати, що втрутився у бійку не за акторським завданням, а з людського імпульсу. Таким був, коли хочете, і випадок з Дороті, на яку справді покладалася певна роль. Але вона самовільно порушила інструкції, або, точніше, дозволила собі привласнити головну роль і тільки через те, як самі здогадуєтесь, була усунута від гри. Таким був, нарешті, й випадок з Грейс. Я не заперечував проти вашої дружби з моєю секретаркою, і досі ви цілком мали рацію у своїх припущеннях, тільки цього разу і вона, і ви порушили інструкцію. Ви одбили в мене Грейс, і це удар, якого я не подарував би нікому іншому, крім вас. Я не примушую вас вірити мені,

але я поважаю вас як супротивника майже так само, як поважатиму вас і як можливого союзника, і тільки через те терплю деякі речі, а це зовсім незвично для мене.

— Ви дозволили мені дружити з Грейс, однак гніваєтесь, що я одбив її... Тут, мабуть, є певний нюанс,— докинув я, задоволений, що можу ще трохи відкласти головну тему розмови.

— Нюанс цілком очевидний: ви легко переходите від знайомства до зв'язку і від зв'язку до повного гіпнозу. Ви одним махом зруйнували все, що я творив з таким трудом, бо, повірте, зовсім не легко зробити з жінки щось таке, що виглядало б совісніше за просто жінку...— Він замовк, а потім провадив далі якимось примирливо.— Втім, кінець кінцем причина не в вас, а в жінках. І якщо я підтримую цю розмову, то тільки через те, аби ще раз переконати у моєму ставленні до вас, зовсім не службовому. І якщо я хочу переконати вас у цьому, то не для того, аби одержати бодай краплю вдячності, а щоб примусити вас ставитись до моїх слів з тим довірям, якого вони заслуговують. Ви говорите про інсценоване врятування вашого життя, але воно справді не було інсценоване, і це просто дрібниця, порівнюючи з фатальною необхідністю рятувати вас зараз.

Американець замовк, вийняв з рота давно згаслий недопалок, кинув його у блюдце, яке правило нам за попільницю, і запалив нову сигарету. Потім відкинувся на своєму стільці і вступив у мене замислений погляд своїх примружених сірих очей:

— Я підозрював, що ви звернетесь по інструкцію до свого Центру, Майкле. І був майже певен, що смисл інструкції буде негативний. І після усіх наших розмов припускав, що останнім вашим словом, за інструкціями чи без них, буде «ні». І тільки через те я також звернувся до моїх інстанцій. І попросив просто лишити вас у спокої. Байдуже, повірите ви мені чи ні, але попросив дати вам спокій. Мовляв, поставимо хрест на справі «Коев», та й по тому. На жаль, мою пропозицію відхилили. Навіть більше, мені наказано в разі необхідності застосувати жорстокіший варіант. Так що ми з вами стоїмо зараз перед жорстокішим варіантом, хоча й зовсім не з моєї вини.

— Це справді трохи дивно; така амбітна людина, як

ви, пропонує мені угоду з повним дефіцитом,— промовив я, пустивши повз вуха останню репліку Сеймура.

— Не трохи, а дуже дивно. І все ж справи стоять саме так.— Він знову замислено подивився на мене і сказав з досадою:— Знаєте, Майкле, я в принципі проти практики ламати людей, і не з моральних міркувань, а тому, що це безглуздо. І мені набридли подібні накази і взагалі усі ці короткозорі втручання начальства, яке нажило собі геморої від сидіння в кабінетах і яке знає життя лише з довідок і досьє. Але що робити: упертість деяких моїх шефів майже рівноцінна вашій власній упертості. Отже, коли ви не вчините добровільно те, що я вам пропоную, вам доведеться вчинити це з примусу.

— Але за яким правом ви або ваші шефи дозволяєте собі розпоряджатися мною?

— За єдиним правом: правом сильного.

— Боюся, що коли ми зайдемо у суперечку про те, хто з нас сильніший, це втягне нас у абсолютно безплідну дискусію.

— Йдеться про найсильнішого у цей момент і за нинішньої ситуації,— спокійно пояснив Сеймур.

— Не бачу ніякої різниці між нинішньою ситуацією і будь-якою іншою. Не забувайте, що за всіх можливих обставин мій інститут дбає про своїх людей принаймні так само, як ваш піклується про вас.

— Не маю сумніву. Тільки для інституту, який ви маєте на увазі, ви вже не своя людина,— так само спокійно відказав Сеймур.

— Ви починаєте марити...

— Не сподівайтесь на це.

Він замовк, певно, для того, щоб посилити мое напруження, зім'яв недопалок у блюдечку і налив собі води. Потім випив її дрібними ковтками і запалив нову сигарету — усе це, аби я почав нервувати.

— Така брудна історія... Справді, брудна історія — оця ваша історія, Майкле, хоча й не з вашої вини. Ви, здається, опинилися тут у зв'язку з якимось Тодоровим?

Я витримав його допитливий погляд, та не зволив відповісти.

— Власне, ця брудна історія почалася не з Тодорова, а з тієї брудної людини — Соколова. Як ви знаєте, Соколов одержав від Тодорова певну суму за виконання функцій інформатора. І наші люди вирішили, що Тодоров — якийсь шеф, ну і притиснули його відповідно.

А потім стало ясно, що він ніякий не шеф і що знає розвідку настільки, наскільки я — торгівлю. Але коли якась історія починається брудно, вона вже до кінця йде брудно. Наші розраховали, що по Тодорова буде надіслано спеціальну людину і що вербуванням цієї людини буде досягнуто мети, якої не вдалося досягнути вербуванням Тодорова.

— Усе це мені відомо, — кивнув я.

— Припускаю. Відомо вам, певно, і те, що саме ваш співвітчизник ідентифікував вас вже при виході з поїзда. Не знаю, однак, чи відомо вам, що невдовзі він провалив вас іще раз.

— Це новина для мене.

— Лише одна з багатьох, які вам доведеться почути. Ви налякали свого знайомого під час розмови в парку, і він звернувся по допомогу до нас. Якщо дозволите професійну оцінку, ви припустилися тактичної помилки, Майкле. Я не кажу, що інакше ви уникли б нинішньої ситуації, але все-таки то була помилка. Малодухого легко залякати, але не так легко передбачити ефект від залякування. Втім, не будемо заходити в загальні розмови.

Сеймур потягнувся до пляшки й люб'язно запитав:

— Ще трохи віскі?

— Волів би води.

Він намірився налити віскі собі, потім відмовився:

— Я — також. Видно, й цього вечора нічого не вийде з пиятики.

Американець налив собі води, та так обережно, наче якийсь особливо цінний напій. Потім випив і проказав недбало:

— Власне, коли ви бачили востаннє Тодорова?

Слід було б змовчати, але спокійна впевненість цього чоловіка почала мені дошкуляти:

— Вибачте, Вільяме, хоч я й ціную ваші ораторські ефекти, але волів би зараз обійтися без них. Коли ви хочете мені щось сказати, кажіть і не задавайте запитань, відповідь на які ви добре знаєте.

— Чому ви дратуетесь? — звів брови американець. — Це лише один із способів уточнення, як і будь-який інший. Мое скромне запитання мало на меті розкрити кардинальну суперечність між вашим переконанням і нашою версією. Ви переконані, що бачили Тодорова лише єдиний — перший і останній — раз. А за нашою

версією, ви бачилися двічі, і під час другого побачення ви ліквідували Тодорова. Я утримаюсь від уточнення, хто в цьому випадкові має рацію: ви чи ми. Важливо, що наявні факти цілком доводять нашу тезу. Тодорова вбито, й особа вбивці повністю збігається з вашою особою.

— Це, здається, вже друга новина,— промовив я, намагаючись удати повну байдужість.

— Але не остання.

— А чи не сказали б ви, де і як саме я вбив Тодорова, бо я не зовсім у курсі справи...

— Чому ж ні: його вбито у його ж квартирі, з того ж маузера, яким напередодні ви його залякували. Потім ви поклали пістолет і відмички у портфель, а портфель замкнули у скриньці на вокзалі. Тільки от за вами стежили не помічені вами свідки. І до того ж на пістолеті ясно видно сліди крові Тодорова разом з відбитками ваших пальців.

— Варіант справді жорстокий,— визнав я неохоче.— Не думав, що за мною хтось стежив...

— Бо ви недооцінили масштаби нашого переслідування. Десь тут, за будинком,— Сеймур недбало показав на відчинене вікно,— стоять якісь бараки, і там про всяк випадок були наші люди.— Американець подивився на мене з добре награним співчуттям і додав:— Це була ще одна ваша легковажність, Майкле. І все ж, коли це може вас заспокоїти, скажу вам, що і без неї ваше становище не змінилося б. У ситуації, що склалася, ми завжди знайшли б непохитні докази вчиненого вами вбивства.

— Даремно умовляєте. Я вірю вам.

— Коли не рахувати цих двох помилок, ви загалом оперували досить вправно. І це надихає мене надією на нашу дальшу співпрацю.

— Спільної роботи не буде,— заперечив я лагідно.— Попри жорстокість вашого варіанта, спільної роботи не буде.

— Не поспішайте!— підняв руку Сеймур.— І не говоріть про те, про що ви не маєте ніякого уявлення.

— Значить, це ще не все?

— Звичайно. Ми тільки розпочинаємо нашу казку. По-справжньому страшну казку, Майкле. І тільки од вас залежить, лишиться вона казкою чи обернеться страшною реальністю.

Він замовк, чи то прагнучи примусити мене нервувати ще більше, чи просто для того, аби замінити недопалок новою сигаретою.

— Пістолет і свідки дають нам можливість у будь-який момент провалити вас тут, на місці. Ви, звісно, розрахуєте, що ваш інститут подбає про свою людину. Однак для вашого інституту ви вже не своя людина. З приводу цієї брудної історії ми підтримуємо постійний зв'язок з нашим посольством у Софії. Остання наша шифровка до посольства повідомляла: «Боев ліквідував Тодорова. Під загрозою санкцій Боев готовий на поступки». Слід додати, що шифр цього повідомлення добре відомий вашому інституту. Отже, в очах інституту ви вже зрадник, Майкле. Ви вже поза грою, і вам більше нема на кого розраховувати, окрім як на себе, ні тут, ані деінде.

— Чи не думаєте ви, що трохи переоцінюєте довірливість людей з інституту, про який ідеться?

— Зовсім ні. Ми покладаємось не на їхню довірливість, а на їхню недовірливість. Беручи до уваги давні взаємини, які існували між вами й Тодоровим, і деякі особливості вашої власної вдачі, вчинений вами самосуд навряд чи дуже здивував би ваших шефів. Що ж до іншого... Незалежно від вашої бездоганної репутації, що дивного, коли людина, потрапивши у скруту, схиляється до єдино можливого виходу?

Американець витримав чергову паузу, аби лишити мені час для роздумів, а потім провадив далі:

— Недавно, коли пригадуєте, я вам казав, що чекав вашого звернення по інструкції до Софії і передбачав негативний смисл цих інструкцій. То невже ви не здогадуєтесь, чому їхній смисл негативний? Невже не запитуєте себе самого, чому Центр відмовляється від вельми вигідної можливості укорінити свою людину у нашому інституті? Бо ця «своя» людина вже не вважається своєю, — така єдино логічна відповідь, Майкле.

Звісно, мені краще за Сеймура відомо, одержував я інструкції чи ні, але ці деталі зовсім не применшували неприємного звучання щойно почутих новин.

— Ви забуваєте, — сказав я, — що почнеться процес, що цей процес так чи інак не закінчиться в один день, отже, я матиму досить часу для встановлення контактів з нашими органами, бо в цих контактах, за законом, мені

не можуть відмовити, а коли вони будуть встановлені, усе з'ясується.

— Я нічого не забуваю, Майкле. Це ви забуваєте деякі речі. Невже ви уявили, що ми негайно й автоматично передамо вас місцевим властям? Тоді навіщо нам уся ця операція? Вас передадуть поліції тільки тоді, коли ви спробуєте вислизнути од нас або коли вас використають до кінця й постане необхідність якось позбутися вас. У ту мить, коли встановиться контакт між вами й вашими органами, ви вже не матимете жодної потреби у подібних контактах. Ви будете пропащою людиною, Майкле...

— З вашої паузи видно, що ви готові почастувати мене ще якоюсь несподіванкою.

— Авжеж. Заключною. Ви довели, що ви сильна і непідкупна людина. Визнаю, що ці якості викликають в мене повагу. Але після того, як ви достатньо похвалилися ними, приспів час захвати їх назад до кишені. При нинішньому розвитку техніки сильна воля і твердий характер така ж ненадійна зброя, як бронзовий спис або кам'яна сокира. Жалюгідні інструменти, як і всі інші людські «достоїнства». Практика це довела, і ви, певно, дещо знаєте з цього питання. Упертість є біофізичним станом, який важко підтримати, та легко зруйнувати при допомозі сучасних препаратів. Одна доза певного наркотику — і ви вже не господар власної психіки. Серія доз — і ви, мов робот, відповідаєте на всі запитання, які цікавлять нас. По тому досить маленького зусилля, щоб довести вас до повного кретинізму. А тоді вже надійде черга і остаточної ліквідації, про що поклопочуться місцеві власті.

— Зрозумів,— кивнув я.— Одначе навіщо ви в такому разі втрачаєте час на цю розмову замість просто приступити до виконання вашого варіанта?

— Ви кажете, що розумієте, а насправді нічого не тямите. Я хочу, щоб ви перейшли до нас добровільно, не примусово.

— Ясно. Ви жонглюєте загрозами з єдиною метою примусити мене перейти до вас добровільно.

Сеймур промовчав і одвів очі.

— І чим же ви пояснюєте оцю вашу прихильність до добровільних дій? Великодушністю чи бажанням зберегти дорогі медикаменти?

Сеймур дивився вбік. Незважаючи на відчинене вікно, по мансарді плавав тютюновий дим, бо з надвору не проникав навіть найменший порух. Нічне повітря замерло над дахами, вологе й важке, ніби придавлене мокрими темними хмарами.

— Ваші запитання були б доречні з погляду абстрактної моралі,— нарешті заговорив американець.— Але в нашому ремеслі вони зовсім недоречні, а адресовані особисто до мене — несправедливі. Я вже говорив, що запропонував дати вам спокій. Я знаю не згірш од вас, що не кожна людина стає зрадником, як не кожна людина стає героєм. Однак, що знаю я і що знаєте ви, не має ніякого значення у даному випадкові, бо справи вирішуються не вами і не мною. І оскільки вони вже вирішені, пропоную вам єдиний засіб порятунку, який я маю. Забудьте, якщо хочете і якщо можете, усю нашу сьогоднішню розмову і згадайте тільки дещо з попередньої: усі мої пропозиції, моральні й матеріальні, залишаються у повній силі. Скажіть, нарешті, оте ваше «так» і негайно одержите обіцяне, й ніхто з моїх босів не знатиме, що все це ви одержали внаслідок приневолення, і ніхто нічого не вимагатиме од вас, крім поради й думки щодо того чи іншого матеріалу. А матеріали ви матимете, навіть найсекретніші, бо я ж знатиму, що ви перейшли до нас за власним розсудом, а не за інструкцією Центру.

Ось так після загроз — відсвіжуючий душ обіцянок. Зовсім звичайний варіант зовсім звичайної програми. І коли мене щось і дивує, то не чергування загроз і спокус, а інтонація широкого співчуття у зверненнях Сеймура. Цей чоловік або дуже амбітний працівник, або великий артист, або справді заклопотаний моєю долею. Не буде дивно, втім, коли усі ці три моменти потроху обумовлюють його вчинки.

— Значить, ви готові знову обіцяти мені гроші й усе інше?

— Не обіцяти, а вручити вам негайно, цього ж вечора.

«Ні в якому разі не відмовляйтеся!»—звідкись здалеку прозвучав наполегливий голос Грейс.

«Займайся своїми справами»,— у думках відповів я невидимій співрозмовниці, а вголос промовив:

— А що мої друзі зневажатимуть мене, то пусте, га?

— Вони не зневажатимуть вас,— заперечив Сеймур.— Внесуть вас у списки героїв. У кінцевому рахунку ви

не перейдете на сторону противника, а будете знищені.

— Дуже мило з вашого боку.

— Справді. Бо ми знищимо вас удавано: коротке повідомлення в газетах про знайдений труп з вашими документами й вашими прикметами. А тим часом ви, живий і здоровий, будете вже далеко звідси.

— Світ у наші дні надто маленький, щоб чоловік міг безслідно заховатися.

— Світ малий для політиків, які невтомно намагаються перекроїти його і які знають його лише по карті. Але для ділової людини, як ви, світ достатньо великий, аби ви зникли десь далеко по той бік океану й почали нове життя під новим іменем.

Американець подивився на годинник і замовк, сподіваючись, очевидно, почути від мене жадане «так».

— Здається, пішов дощ,— зауважив я.

По покрівлі справді застукотіли важкі краплі.

— Хай іде!— знизав плечима Сеймур.— У класичних п'єсах за ситуацій, подібних до вашої, не дощ іде, а гримить грім і здіймається буря.

У темному прямокутнику вікна виникли довгі цівки дощу, що виблискували у світлі лампи. Згодом вони ущільнилися в суцільний потік, але задуха в мансарді не зменшилась.

— Ну, то що скажете?— нагадав мені американець.

— Я вже сказав, Вільяме.

Він глянув на мене, легко здригнувшись, неначе не повіривши своїм вухам. Потім рвучко встав і вигукнув просто мені в обличчя:

— Значить, підписуєте собі смертний вирок?

— Ну, «смертний вирок»... Не будемо перебільшувати...

Сеймур немов зітхнув і застогнав водночас і крикнув:

— Перебільшувати?.. Господи, невже те, що я вважав у вас характером, виявиться найзвичайнісінькою тупістю? Та невже ви не розумієте, що від цього моменту ви наш бранець, що ви не можете втекти, що не маєте можливості залишити цю квартиру, бо вже чверть години (він показав мені свій годинник) вона заблокована моїми людьми, і досить тільки знака, щоб ви опинилися у їхніх лабетах?

Я дивився на нього, збентежений не стільки останньою новиною, скільки гнівним його обличчям, яке втратило

й натяк на самовладання. Протягом усього нашого гнітючого зв'язку, за всіх перипетій спостереження й словесних сутичок, він ніколи не виявляв роздратування, не підвищував голосу, то я навіть схилився до думки, що високі тони відсутні в його реєстрі. А ось зараз цей незворушний чоловік підвищив голос і навіть колір обличчя його змінився. Він просто кричав, червоний і розлютований, кричав, скинувши машкару скептичного спокою, немов звичайний обиватель.

Я дивився на нього і не намагався припинити крик. Але він, здається, вловив мое здивування й збагнув, що розпустив нерви, тому замовк, знову сів і спробував опанувати себе. Потім ще раз показав мені годинник і промовив:

— Даю вам дві хвилини на остаточну відповідь, Майкле! Після двох днів умовлянь вважаю, двох хвилин цілком вистачить.

Я не заперечував, бо двома хвилинами більше чи менше — не мало ніякого значення. І ми мовчимо й дивимось кожен поперед себе, а тим часом дощ ллє з легким рівним шипінням.

— Я хотів би зауважити в паузі, що ви мене вразили своїм вибухом, Вільяме.

— Прошу вибачити...

— Навіщо вибачатися? Це мені сподобалось. Ви одним махом перекреслили усі свої пози, усі свої істини і показали в собі щось людське.

— Так, так, про це ми поговоримо пізніше,— відхилив мої розмірковування американець.

— Ви виказали навіть, що маєте мораль чи залишки моралі, і, власне, ваш вибух був вибухом саме отієї пригніченої моралі, яка збунтувалася через те, що мусить катувати людину, яку називала «другом».

— Ви надто далеко заходите у своїй поблажливості,— відказав Сеймур, дивлячись просто себе.— Мені здається, я вибухнув тільки через те, що побачив провал свого завдання.

Так, він справді повністю опанував себе і, очевидно, зняковів од свого швидкоплинного самовикриття.

— Минуло вже двічі по дві хвилини, Майкле! Чекаю вашого слова!

— Мені нічого сказати, крім того, що комбінацію складено нещадно. Значить, ви передали Грейс не запрошення, а наказ до дії?

— Я взагалі не розмовляв з Грейс. Телефонував своїй команді.

— Авжеж, комбінацію складено безпомилково.

— Так довелося.

— І все-таки ви припустилися однієї маленької помилки. Маленької неточності, подібної до тих, що і я їх припускався іноді.

— Якої неточності?

— Йдеться про неточну адресу. Помешкання, де ми перебуваємо, зовсім не та квартира, яку знають Грейс і ваші люди.

Цей чоловік має небезпечно швидкі рефлекси, але, на щастя, це мені відомо. Тож у момент, коли він кинув руку до задньої кишені, я вже вистрелив йому в обличчя. Вистрелив тричі, бо не люблю скупитися, особливо коли йдеться про добрих приятелів. Утім, мої кулі не смертоносні і навіть не кровопролитні. Вони заряджені тільки рідким газом, однак його паралізуючі властивості очевидні. Сеймур мимохіть підняв руку до рота, але тут же впустив її, неначе зморений глибоким сном, і похилився з стільця. Я вчасно підхопив його. Потім вийняв з-під дивана заздалегідь наготовлені шворки, намірившись надати американцеві більшої стійкості, прив'язавши його до спинки стільця. Але в процесі цієї операції я змінив свій задум. Незручно людині спати, прив'язаною до стільця. Стілець може легко перекинутися і зчинити зайвий шум. Я вхопив американця під пахви, перетягнув його на диван і прив'язав до нього якомога міцніше. Потім заткнув йому рота носовичком, зовсім чистим, бо Сеймур — бридлива людина. А по тому вхопив свій піджак і залишив цю задушливу мансарду.

Розділ дев'ятий

Сни, які я бачив цієї ночі, були досить холодні. Але я перебував у тому особливому стані, коли в процесі сну ясно усвідомлюєш, що бачиш сни. Тож, поки я падав у глибокі снігові замети або тону в крижаних хвилях якоїсь чорної ріки, я підтримував свій героїзм невиразною думкою, що бачу сон і, мабуть, просто забув зачинити вікно.

У якийсь час ця думка стала такою настирливою, що я прокинувся. У першу мить я не міг збагнути, де ж

вікно і де я сам. Я отямився в якійсь сіті з темних і світлих ниток, мокрій і холодній сіті, у складках якої я потерпав з холоду. Поступово неясні складки сконкретизувалися й сфокусувалися, і я збагнув, що лежу серед густих чагарів, через гілля яких проникають ламані й хаотичні промені сонця.

«Тепер можеш спокійно зачинити вікно»,— проказав я сам до себе, підводячи своє скуте тіло й сідаючи серед заростей. Лізу в кишені штанів і на свій приємний подив знаходжу разом з коробкою сірників і зім'яту, напівпорожню пачку «Кента». Сигарета, яку я запалив, була волога й гірка, але все-таки виконала свою роль заміника сніданку.

Найперше мені спало на думку, поки я затягувався гіркуватим димом, що треба вибратися з цих заростей і відшукати якесь надійніше і, коли можливо, сонячніше місце, аби дочекатися моменту, коли можна поїхати на аеродром, де для мене заброньовано квиток до Будапешта. Другою моєю думкою було, що нема чого марнувати час на мрії. Аеропорт сьогодні закритий. Принаймні для мене.

Зовсім не виключено, що людина, навіть і добре зв'язана, вигідає спосіб привернути до себе увагу, особливо коли цією людиною є Сеймур. А ще імовірніше, що команда добрих фахівців, яка блокувала другу квартиру, швидко розгадала трюк і не забарилася розшукати справжнє місце драми. То досвідчені люди, які мають усі допоміжні засоби, включно до місцевої поліції, так що сподівання мої на довшу відстрочку марні. Ні, аеропорт напевно закритий сьогодні. Принаймні для мене.

Я підвівся й спробував у межах можливого довести до пуття свій костюм, досить таки пожмаканий після ночівлі. Потім прибрав число «Таймса», на якому лежав, щоб подивитися, чи, бува, чогось не загубив, і пішов. Зарості у Феледпарку, де я ночував, були далеко од алей і досить густі, але паркові чагарі не можуть бути надійним сховищем, особливо вдень. Після нічного дощу небо вияснилося, й оскільки наближалася дев'ята, з'явилися шанси, що парк невдовзі буде перенаселений няньками й матерями з дитячими колясками.

Я перетнув галявину й вийшов на доріжку. Перш ніж робити будь-що, треба з'ясувати становище, у якому опинився. А для цього мені найзручніший який-небудь

квартал, досить віддалений від центру і достатньо по-жвавлений, щоб я не привертав уваги.

Після блукання по ледве знайомих і зовсім незнайомих вуличках я опинився на великому базарі по той бік Ньорebroгаде. Тут були всі необхідні умови для тривалішого перебування, включаючи й кілька не дуже чистих, заповнених людьми кафе. Я увійшов у найбільш багатолюдний заклад і випив гарячої кави, стоячи у натовпі перед шинквасом. Мені заманулося розрахуватися крупним банкнотом, щоб запастися дрібними грішми. Але, потягнувшись до внутрішньої кишені, я завагався. Коли платиш за каву банкнотом у п'ятсот крон, це запам'ятовується, а сьогодні мені зовсім не хотілося, щоб мене будь-хто і будь-де запам'ятовував. Та перш ніж я змінив своє рішення, рука все ж опинилася в кишені, і я зробив відкриття: бумажника не було. Я вийняв кілька монет, кинув одну з них на стойку і вийшов.

Ідучи серед юрби покрай базарних яток, я ще раз ретельно переглянув усе своє майно. У кишеню, пришиту з внутрішнього боку жилетки, я завжди клав паспорт і дорожні квитки. Вони були на місці, але, боюся, віднині ці документи не дуже мені придадуться. У малій кишеньці піджака, куди я мав звичку класти дрібні гроші, знайшов складені учетверо один банкнот у п'ятдесят крон і один — у двадцять. Дріб'язок у кишенях штанів складав разом близько десяти крон. І це майже все, коли не рахувати носовичка, кишенькового ножа і ключів од двох квартир, вже неприступних для мене.

Бракувало тонкого світло-кофейного бумажника. В ньому лежало усього десять банкнотів, однак десять банкнотів по п'ятсот крон становлять солідну суму. Спочатку я подумав, що загубив його у чагарниках Феледпарку. Але це неможливо. Я уважно оглянув місце, а в бумажника такий колір, що його, і не напружуючи зір, побачиш, якщо упаде на землю. Лишається припустити, що Сеймур витяг бумажник з кишені, коли я ходив на кухню за чарками і водою. «Ще одна маленька помилка, Майкле!» — сказав би американець. Справді помилка. Я зовсім спокійно залишив піджак на стільці, бо, поперше, у його кишенях не було нічого цікавого, і, подруге, при всіх моїх сумнівах щодо Сеймура, ніколи не подумав би, що він кишеньковий злодюжка. А він украв у мене гроші. Не заради самих грошей, звісно, а споді-

ваючись, що в бумажнику є щось гідне уваги, наприклад, мій паспорт.

Таким чином, усе моє майно становило вісімдесят крон плюс непридатний до пред'явлення паспорт і кілька невикористаних квитків. Останній мій шанс, до того ж вельми проблематичний, полягав у тому, щоб по обіді сісти в літак і надвечір бути в Будапешті.

Будапешт. Красиве місто. Місто, де можна досить приємно провести час, особливо після виконання якоїсь складної місії. І найважливіше — місто без Сеймура.

Вештаючись разом з юрбою і неуважливо роздивляючись на візочки з препаратами на прання, кухонним начинням і дешевою порцеляною, я дав собі тимчасову розраду, думаючи про Будапешт. Кінець кінцем американець міг просто блефувати. Він хотів налякати мене до такого ступеня, щоб я відступив. А раз уже не відступив, яка користь реалізувати зловісні обіцянки? Вільям може бути ким завгодно, навіть кишеньковим злодієм, але він не дурень і прекрасно розуміє, що є речі, яких не можна здобути ні підстроєним звинуваченням у вбивстві, ні паралізуючими волю наркотиками.

* * *

Тричі обійшовши базар уздовж і впоперек, посидівши у кафе, аби дати перепочинок ногам, я подався до найближчого газетного кіоску, бо зараз це було єдине приступне мені джерело інформації. Вже минула дванадцята година й денні газети мали надійти у продаж.

На кіоску справді висіли останні видання «БТ» і «Екстрабладет», і не потрібно було надто придивлятися, аби побачити, що те, чого я найбільше боявся, уже dokonаний факт. З перших сторінок обох видань дивилася моя власна фотографія поруч з фотографією Тодорова, Убивця і його жертва. Текст під знімками зовсім короткий, бо інформація продовжується на внутрішніх пологах, і я відійшов, бо зараз мені незручно купувати газети. Прощавай, Будапешт!

Я підійшов до крамнички з робочим одягом, яку примітив раніше. Вибрав сіро-синій комбінезон з цупкої бавовняної тканини, прикрашений незграбною, але красномовною цифрою 50. Я не мав сумніву, що, завзято поторгувавшись із миршавим продавцем, міг би помітно зменшити ціну. Але торгуватися так само небезпечно,

як і розплачуватися крупними банкнотами: це запам'ятовується. Тому я оддав свої п'ятдесят крон і забрав комбінезон, загорнутий у коричневий папір.

Попрощавшись із пожвавленим світом купівлі-продажу, я пірнув у лабіринт маленьких вуличок покрай Ньюреброгаде. Було вже по другій, коли я нарешті опинився за містом. Звернув з шосе на вкриту чагарями й вибоїнами місцину. За чагарями жовтіла брудна вода якогось каналу. Навколо жодної живої душі.

Сівши біля води, я розгорнув пакунок і став обробляти шойно придбаний одяг, аби надати йому поношеного вигляду. Потім зняв піджак і штани й одягнув комбінезон. Знайшов підходящу за розмірами каменюку, загорнув її якомога щільніше у свій костюм й міцно перев'язав краваткою і шворкою від пакунка. Потім кинув цей дивний клунок у брудну воду.

Я міг би лягти у заростях і спробувати поспати, але трепет марнославства не давав мені спокою. Знати, що потрапив у газети, й утриматися від читання статті, присвяченої тобі, було понад силу. Я знову вийшов на стежку й подався у зворотнє путь.

За п'ятнадцять хвилин я був у найближчому передмісті на кінцевій зупинці автобуса. Хлібна крамниця, бакалія, ятка з гарячими сосисками і, що найважливіше, газетний кіоск. Я узяв останній номер «Екстрабладет» і подав дрібну монету продавщиці, яка взяла її, навіть не глянувши на мене. А коли б і глянула, навряд чи впізнала б у неголеному чоловікові, вдягнутому в грубий комбінезон, убивцю-соціолога і сенсацію дня.

Гарячі сосиски і сандвічі на сусідній ятці нагадали мені, що людина не може існувати тільки духівною їжею. Сосиски апетитніші, але сандвічі з ковбасою більші й дешевші. Я купив три сандвічі, загорнуті у незмінний коричневий папір, і рушив уздовж шосе.

Цього разу я поминув зарості біля каналу, бо вирішив, що вони розташовані надто близько до пожвавленого шосе. Я йшов далі покопаною ямами місциною, звідки колись, мабуть, брали пісок. Через кілометр надібав старий барак, або, точніше, залишки барака. Будівля ледве трималася на прогнилих балках, однак мала незаперечні переваги з стратегічного погляду. Задньою стіною вона упиралася в берег каналу, а з передньої частини відкривалася уся околиця. Це дозволяло здалеку помітити людину, якій заманулося б інспектувати

барак. Водночас, розсунувши дошки задньої стіни, за дві секунди можна опинитися в каналі і затаїтися серед заростей. Оскільки ж місцевість зараз безлюдна, а в мене самого немає спішних справ, я розлігся у низькому верболозі біля барака й розгорнув газету.

Певно, розумніше було б розпочати не з духовної поживи, а з бутербродів, бо прочитана інформація одразу одбила мені апетит. «Прочитана» — може надто сильне слово, бо я не знаю датської мови. Однак кількох знайомих слів, які я зустрів у репортажі, вистачило, щоб збагнути його зміст. Це були слова «вбивство», «вокзал», «маузер», «порт», «вольво» плюс чотири власних і добре мені відомих назви — назви вулиць, де я паймав мансарди, прізвище Тодорова і, природно, прізвище самого вбивці.

Звечора, коли я надав свій диван вельмишановному Вільяму Сеймуру, я скористався своїм «вольво», прагнучи опинитися якнайдалі од місця драми. Певні міркування скерували мене в порт, де я полишив машину біля доків для вантажних пароплавів. Машину все одно довелося б покинути. А знайдена тут, вона могла б нашоствхнути переслідувачів на думку, що я вислизнув з міста на якомусь човні.

Певно, ці моменти моєї історії викладалися у пасажі, де зустрічалися слова «порт» і «вольво». Що ж до решти інформації, вона, мабуть, у тій чи іншій формі переказувала розроблену американцями версію про вбивство Тодорова Коєвим.

Дві обставини заслуговують на окрему увагу. По-перше, Сеймур приступив до здійснення однієї з своїх погроз. А це дає достатні підстави повірити, що він не заважається виконати й інші. По-друге, швидкість, з якою сенсаційна фальшива новина потрапила у газети, свідчила, що його команда мобілізувала усі засоби й усю свою енергію, аби перешкодити мені залишити країну.

Проте після деяких розмірковувань я дійшов утішливого висновку: «Все, що робиться, — то на краще». Це принаймні частково повернуло мені апетит і допомогло упоратися з одним сандвічем. Повідомлення в пресі дозволить Центрові вже сьогодні довідатися про становище, у яке я потрапив, і вжити відповідних заходів. Отже, наступного вівторка чоловік з авіаційною сумкою перед парком «Тіволі» вкаже мені шлях до порятунку у вигляді фальшивого паспорту або якогось каналу для

безпечного виїзду з Данії. Тож я мушу вціліти до наступного вівторка. І вціліти на свободі.

Головна умова для цього — якнайрідше з'являтися в місті. Копенгаген справді велике місто, близько півтора мільйона мешканців, але він має численну поліцію, не кажучи вже про людей Сеймура. Судячи з опублікованої в газеті фотографії, зовсім мені не знайомої, мене не раз таємно фотографували протягом останніх днів, і служби, зайняті дослідженням моєї персони, певно, мають багатий візуальний матеріал про особливості моєї статури, ходи, фізіономії. До того ж ці служби прекрасно знають, що першим клопотом людини, яка опинилася в моєму становищі, є зміна зовнішності,— отже, грубий бавовняний комбінезон навряд чи може перешкодити ідентифікації.

Звичайно, те, що якийсь іноземець убив іншого іноземця, може бути знахідкою для журналістів при відсутності важливіших новин, але навряд чи викличе тривогу в датській поліції. І все-таки принаймні перші дні вокзали, аеропорти, пристані перебуватимуть під суворим наглядом і в окремих кварталах Копенгагена, включаючи й передмістя, місцеві власті проведуть звичайні розслідування. А згодом злочинець Коев відійде у забуття, як і чимало інших. Але перш ніж це станеться, слід уникати зайвих пересувань.

Обмірковуючи усе це, лежачи у верболозі, я почав шкодувати, що не використав прогулянку до автобусної зупинки, аби придбати більше запасів і забезпечити собі триваліше перебування в бараці. Добре, що в мене є ще два сандвічі. Двох сандвічів вистачить, щоб просидіти тут до завтрашнього вечора. А там — побачимо.

* * *

Увесь наступний день минув у роздумах і дрімоті під заколисуючий стукіт дощу і наркоз вологи. Тепле сонце — аномалія тутешнього краєвиду — нарешті поступилося місцем звичнішим, але не дуже приємним атмосферним явищам. Вітер, не стримуваний жодними природними чи штучними перепонами, жене по небі чорні, немов дим, хмари й мете потемнілу від вологи рівнину, а навскісний дощ періщить по розкислому ґрунту, розкуйовдженому верболозі й розбурханій жовтій воді каналу.

А дощ дістав широке поле діяльності і в моєму скромному сховищі. Вода тече з численних щілин у стелі, а

вітер продуває крізь шпарини у стінах і взагалі оці дві стихії безцеремонно зустрічаються і ручкаються на моїй спині.

З допомогою іржавої бляхи і двох поламаних дощок мені вдалося забезпечити відносну сухість в одному кутку барака. Більших прикростей завдавав холод. Оскільки я не слухав радіо, мені було невідомо, наскільки впала температура, але судячи з мого заціпенілого тіла, вона впала нижче нуля. Я відганяв од себе думку про теплий пуловер, залишений у валізі, бо такого роду думки тільки посилювали моє потерпання. Тут мою увагу привернув номер «Екстрабладет». Я набрався сміливості, зняв комбінезон і методично загорнувся у численні аркуші газети. Потім знову вдягнув комбінезон і через кілька хвилин з радістю відчув, як по тілу почало розливатися приємне тепло. Цьому фокусу з газетою мене навчив Любо Ангелов багато років тому, однієї холодної осінньої ночі в Піріні, коли, чалапаючи в крижаному потоці, я мало не відморозив собі ноги.

Я з'їв передостанній сандвіч. Черства булка разом з теплом, одержаним од «Екстрабладет», так магічно подіяла на мій організм, що я, не зважаючи на дощ і вітер, поринув у спокійну дрімоту. Але я спокійно дрімав тільки до того моменту, коли опинився перед кабінетом генерала.

Двері кабінету, не знати навіщо, прочинені. Мабуть, секретарка забула зачинити їх. Так чи інак, двері прочинені, і я чую, як мій шеф розмовляє з Бориславом:

— Треба було відрядити до Копенгагена тебе, а не Боева. Боев мав давні рахунки з Тодоровим, і він скористався нагодою владнати їх.

— У який спосіб?— запитав Борислав, бо, мабуть, не знав, про що йдеться.

— У найпростіший...— відказав генерал.

— Ну, ліквідував якогось мерзотника,— спробував виправдати мене Борислав.

— Мерзотника чи ні, однак оперативний працівник не має права на самовільні дії,— сухо зауважив генерал.— За самовільні дії доведеться відповідати. І Боев також відповідь.

— Але ми повинні його врятувати!— вигукнув мій друг, забувши про службовий тон.

— Зробимо все можливе,— заявив генерал.— А чи врятуємо його... Я не всевладний...

У цю мить обое вийшли з кабінету.

— А, ось і ти!..— пробурчав не дуже здивовано генерал, побачивши мене, потім промовив з явним докором:— Боев, Боев...

— Я не вбивав Тодорова,— поспішив я заперечити.

— Не про Тодорова йдеться, а про інші речі. Маленький камінець може перекинути машину, Боев!

— Якби вони не надибали портфель на вокзалі, все одно підкинули б речові докази у готель, у мансарду, куди завгодно,— хотів сказати я, та несподівано усвідомив, що втратив голос і не можу вимовити ані слова.

«Я говоритиму, хоч і без голосу,— сказав сам собі.— Генерал спостережливий, він зрозуміє мене по губах».

Однак генерал навіть не звернув уваги на болісні порухи моїх уст і знову докірливо запитав:

— А навіщо ти зняв піджак? Було тобі спечно, так? Так. Спека неприємна річ. Але ж є ще неприємніші речі.

«Я не припускав, що Сеймур кишеньковий злодій»,— знову спробував я вимовити, але й цього разу жоден звук не вихопився з горлянки.

— Маленькі камінці, Боев, маленькі камінці!..— невдоволено проказав шеф. І згодом замислено додав:— Подивимось, як можна врятувати тебе.

— Та я вже тут!— закричав я на повну силу, з жахом розуміючи, що з моєї горлянки виривається майже нечленоподільне харчання.— Питання тільки в тому, як легалізувати моє повернення!

— Так, але як же його легалізувати?— заперечив генерал, відгадавши нарешті мої слова.— Ти вже датський підданий!

Остання фраза примусила мене так здригнутися, що я прокинувся й розплющив очі, якийсь час безтямно дивлячись на темні гнілі дошки над головою. Дощ перішив з рівним шумом, а вітер то свистів у шпаринах, то затихав, немов переводячи подих.

Думка, що я не датський підданий, трохи просвіжила мені голову, але не змогла прогнати іншу думку, яка гнітила мене вже другий день. Не дивно, коли в Центрі повірять, що я ліквідував Тодорова. Мої взаємини з Тодоровим, напевно, відомі генералові, як відомі і два-три моїх самовільних вчинки у минулому, пов'язані з нещасливим збігом обставин. Тож не дивно, коли повірять, що я вирішив звести рахунки з Тодоровим. Це, звісно, не відіб'ється на рятувальній акції, але все-таки неприємно, коли тебе підозрюють у злочині, якого ти не чинив.

Власне, я познайомився з Тодоровим через Маргариту. А Маргарита...

Я примружив очі, нібито для того, щоб краще пригадати отой день, коли вперше побачив її. То був осінній, дощовий і брудний день, як і сьогоднішній, і я пішов у Столичне управління, щоб побачитися з своїм колишнім колегою.

Коли я увійшов до секретарки мого колеги, її не було в кімнаті. Я сів і, перш ніж узяти зі столика стару газету, поглянув на дівчину, яка стояла біля вікна, певно, викликана сюди у якійсь справі.

Дівчина дивилася у вікно, і я не міг бачити її обличчя, тому знову потягнувся до газет, бо стара газета все одно цікавіша за жіночу спину, загорнуту в плащ. І в той момент я помітив, що плечі дівчини здригаються. Я підвівся й підійшов до вікна.

— Чому ви плачете? Що трапилося?

Замість відповіді на цей вияв уваги дівчина заплакала ще сильніше. Я замовк і запалив сигарету, чекаючи, поки минеться криза. Обличчя незнайомки припухло, як можна було помітити, коли вона прибирала носовичок, яким утирала сльози. Ніс почервонів, а очей взагалі не видно з-під мокрих вій. Хочу сказати, що я звернув увагу на дівчину зовсім не через її красу. Але в її обличчі було щось болісне й по-дитячому безпорадне, і дівчина, попри свій високий зріст, бозна-чому нагадувала мені маленьку дівчинку, яку покарали чи вигнали зі школи.

Приступ почав вщухати, і я вже сподівався почути у паузах між схлипуваннями якусь жалісну історію, коли з кабінету шефа вийшла секретарка і, помітивши мене, промовила:

— А, товаришу Боев! Начальник саме запитував про вас. Прошу!

Я увійшов і після неминучих: «Куди це ти подівся, Боев!» та «Що нового?», поцікавився:

— Що це за дівчина плаче там?

— «Дівчина»?— звів брови мій друг.— Вона така ж дівчина, як я Дід Мороз.

— Ну, раз у житті можеш стати і Дідом Морозом. Ти не дуже гримай на дівчину.

— Чи тобі нема чого робити, що втручаєшся у чужі справи?— вигукнув начальник з удаваною суворістю. Потім натис дзвінок і наказав секретарці:— Хай зайде

громадянка.— А мені докинув:— Зараз побачиш, що це за дівчина.

Дівчина увійшла, і у виразі її засмученого обличчя можна було прочитати дві третини страху і третину надії. Страх пояснювався присутністю начальника, а надія — моєю присутністю.

— Маргарита Денева...— промовив сухим службовим голосом мій приятель, і я вперше почув це ім'я.

— Так,— прошепотіла дівчина так само беззвучно, як я розмовляю у своїх кошмарах.

— Всупереч моему попередженню, у своїх свідченнях ви не викладали факти, а приховували їх.

Незнайомка мовчала, похнюпившись.

— Вона просто економить факти,— повідомив мене начальник.

— Дівчина соромиться,— дозволив я собі зауважити.

Й, обернувшись до «громадянки», промовив якомога лагідніше:

— Знаєте, Маргарито, товариш начальник знає стільки усякого, що ви не збентежите його своїми зізнаннями. Тим більше, що зізнання, яке ви зробите, вже наперед йому відоме. Це — по-перше. А по-друге, ми запрошуємо сюди людей не для того, щоб завдати їм неприємностей, а щоб витягнути з халепи, у яку вони самі потрапили. Щоб ми змогли допомогти вам, ви повинні допомогти нам. І найкраща допомога — усе розповісти.

— Сідайте і розповідайте. І, прошу, без крутіїства,— наказав приятель, трохи незадоволений моїм надто доброзичливим тоном.

Дівчина сіла до столу, видушила з себе половину фрази, розплакалася, потім опанувала себе й по короткій паузі заговорила.

Історія, яку я почув, була ні дуже страшною, ані зовсім безневинною. Історія у загальних рисах досить банальна, щоб її докладно переповідати. Кілька дівчат познайомилися з іноземцями. Гулянки по ресторанах і квартирах, дрібні подарунки. Маргарита не належала до тих дівчат, але через знайомство з однією з них двічі опинялася в інтернаціональному товаристві й розважалася до пізньої ночі.

— Я тільки двічі була там,— підтвердила «громадянка».

— Бо ми перешкодили третьому збіговиську,— уточнив начальник.

— Нічого такого не було, тільки музика і танці...

— Знаємо, чим закінчуються оті танці,— похмуро зауважив шеф.

Підштовхувана діловими репліками, дівчина поступово розповіла усе, що мала розповісти, включно до флірту з іноземцем і подарованого ним флакончика «Ланком».

— Не дуже гарні справи,— промовив я, коли розповідь скінчилася.— Добре, що ви не вгрузли серйозніше.

І, вловивши невдоволений погляд начальника, я негайно спробував виправити свій педагогічний промах:

— Хоча як початок...

— Авжеж, початок завжди кращий ніж кінець,— перебив мене друг.— Та якщо не схаменешся спочатку, кінець настає неминуче.

— Ми не дійдемо до цього!— заявив я оптимістично.— Чи не так, Маргарито?

— Так,— проказала вона ледве чутно, не підводячи очей.

Начальник одіслав дівчину, і ми перейшли до інших тем.

За півгодини я вийшов з управління. Маргарита чекала мене, ховаючись од дощу під дашком.

— Хочу подякувати вам...— почала вона, підійшовши до мене.

— Ви не дякуйте, а починайте діяти,— сказав я сухіше, ніж було необхідно, крокуючи мокрим тротуаром.— Найперше, владняйте свої справи в університеті. По-друге, обличте думку про шлюб з іноземцем, а як запитаєте мене, то і про шлюб з болгариним. Деякі дівчата, прагнучи до шлюбу, так заплутуються у всяких зв'язках, що зовсім забувають, чого вони, власне, шукали. Шлюб, шукати його чи ні, однаково не помине вас.

— Я вже усе це обміркувала,— тихо промовила Маргарита.— Відтепер буду вчитися і не думатиму ні про що інше...

— Чудово,— відповів я.— Дивіться тільки, щоб ваші добрі наміри не охололи.

— Коли вони почнуть холонути, я згадаю про вас.

— Чому про мене? Згадайте про себе і про те, що на вас чекатиме в житті.

— Людині легше долати труднощі, коли... коли вона це робить для іншої людини...— якось ніяково відповіла дівчина.— В мене немає близьких людей... Ви, звичайно, також не близький мені... але ж у мене немає близьких,

то я згадаю про вас... І про вашу доброту — взагалі...

Взагалі вона мало не розплакалась знову. І, може, із вдячності, що не розплакалась, я зробив те, чого не мав наміру робити, а точніше — запросив її пообідати. Так розпочалася наша дружба.

Маргарита виявилася діловою людиною і на першій же сесії ліквідувала «хвости» й не виказувала ніякого смаку до гулянок і нічних пригод, цілком вдовольняючись скромними розвагами у банальних межах відвідування кіно чи прогулянки. Коли я взяв її краще, її інтерес до іноземної компанії здався мені зовсім випадковим, і пояснення йому слід було б шукати у прагненні до деякої різноманітності й можливого шлюбу. Бо хоч і була підтягнутою людиною, і студіювала французьку філологію, вона належала до того типу жінок, які студіюючи навіть атомну фізику, все-таки на перше місце ставлять шлюб.

Спочатку, зрозуміло, я і не думав одружуватися, але згодом сталося так, що я змінив свої наміри і, може, й справді одружився, коли б тим часом не передумала Маргарита.

* * *

Увесь тиждень дощ ішов з перемінною силою і майже безупинно, а вітер шугав над розкислою од вологи рівниною. Це так само неприємно, як і корисно. У таку пору навряд чи кому спаде на думку поткнутися у це болото, де серед баюр притулився мій зогнилий барак.

Протягом чотирьох минулих днів я усього двічі насмілювався піти до передмістя, щоб купити ковбаси і хліба. Не забував я, звісно, купувати й газети. Під час першої мандрівки я з'ясував, що повідомлення з приводу моєї персони зменшилися до десятирядкової інформації серед кримінальної хроніки на п'ятій сторінці. Вдруге я не знайшов ані словечка, пов'язаного з розшуками Коеваубивці. Усе йшло своїм звичним робом. Моя слава убивці потьмарилася і от-от мала зовсім розвіятися. Якщо тільки це мовчання не є підступним задумом.

І ось нарешті знову настав вівторок.

Снідаючи останнім куснем хліба й останнім шматочком поганої ковбаси, я старанно обмірковував, як найбезпечніше дістатися в обумовлений час до «Тіволі».

Вирішив відмовитися від поїздки автобусом. Адже автобус проходить по найбільших вулицях і надто часто зупиняється на них. Краще пройти кілька кілометрів пішки, обираючи бічні вулиці. Я вирушу десь о п'ятій годині, щоб не чекати в місті і не огинатися у центрі довше, ніж потрібно.

Мій комбінезон, вже без додаткових зусиль, набув досить-таки жалюгідного вигляду. Обличчя обросло бородою. Недоїдання, сподіваюсь, також додало децицію у зміну моєї зовнішності. Якщо мене не спіткає якийсь нещасливий випадок, я маю всі шанси уподібнитися до одного з численних італійських чи югославських пришельців, які заробляють собі на хліб у місті, де місцеві жителі цураються важкої роботи.

Незадовго до п'ятої я зняв комбінезон і вивільнився від зогріваючих компресів з газетного паперу. Потім знову вдягнувся, сподіваючись, що хода зігріє мене, й подався під дощем до шосе.

Через дві години я був на Вестерброгаде. Саме час, коли, на щастя чи нещастя, вулиці найбільш пожвавлені. Я йшов у натовпі, намагаючись триматися попід стінами й приховувати обличчя від сяння вже запалених неонових реклам. Після цілого тижня самоти в бараці на болоті мені здавалося, що я несподівано потрапив у якийсь нереальний світ. Світ, де нічого не трапляється відтоді, як зі мною трапилося стільки усякого, світ поза часом і простором, де розкішні авто так само мчать вулицями, де жінки так само роздають свої тіла, загорнуті в елегантні упаковки, а магазини приваблюють покупців різноколірними безшумними вибухами своїх реклам.

«Вівторок — поганий день, — думав я неувважливо, човгаючи попід стінами. — Хто це вигадав? Для тебе поганий, а для мене — добрий. Можливо, навіть найкращий».

Цифра сім також зажила поганої слави, але й тут я ладен посперечатися, бо о сьомій вже починає сутеніти і оцей початок сутінок є для мене єдиним прикриттям на залюдненій вулиці.

Отже, була рівно сьома, коли я підійшов до «Тіволі» й швидко оглянув місце, де мав стояти чоловік у кашкеті і з авіаційною сумкою в руці. Але чоловіка не було ні там, ні поряд.

«Певно, трохи запізнюється, — сказав я сам собі, йдучи до майдану Ратуші. — Непередбачені випадки трап-

ляються навіть з людьми, що виконують функції поштової скриньки».

Дійшов до кафе, де ми востаннє сиділи з американцем, і повернув назад. Знову підійшов до «Тіволі», але й цього разу чоловіка ніде не видно.

Десять хвилин на восьму. Марно товктися тут довше, бо поштова скринька або має бути точно о сьомій, або взагалі не з'явиться. І все-таки про всяк випадок я зробив ще два кола, перш ніж наважився піти з бульвару і податися бічними вулицями назад до гнилого барака й самоти, туди далеко, до похмурого замиського пустирища.

«Що ж поробиш,— сказав сам собі заспокійливо.— Бувало й гірше. Риск».

Але у ту мить почувся знайомий, хрипкуватий голос:

«Ви вже поза професією, Майкле, для своїх ви вже зрадник. Ви поза професією, і вам нема на кого розраховувати ні тут, ні деінде».

* * *

Хоча я досить недовірливий, я чекав цього вівторка з такою довірою, що навіть не подумав про те, як діяти далі, коли вівторок справді виявиться поганим днем.

Думка про оте «далі» виникла в мене заледве тоді, коли на якійсь маленькій вуличці я купував собі харч. Досі я не звертав особливої уваги на те, що в кишені залишилося усього чотири крони, бо навіщо мені крони, раз я дожив до вівторка. Купив два буханці по півтори крони, і мої грошові резерви зменшилися до кількох бронзових монет, на які нічого вже не купиш.

Я вийшов з крамнички, і першим моїм поривом було відламати скоринку від буханця, бо протягом цілого дня я не мав у роті й макового зерняти, коли не рахувати убогого сніданку. Однак я вже отямився од потрясіння, і розсудливість повернулася до мене. «На сьогодні їжі не буде!— сухо повідомив я отій легковажній і упертій істоті, яку кожен з нас носить у собі.— Їжі мусить вистачити принаймні на два дні».

«Ну й що, коли вистачить на два дні?— озвалася в мені ота вередлива особа.— А як ти проживеш інші п'ять днів, до вівторка? І взагалі звідки ти взяв, що наступний вівторок буде кращий від сьогоднішнього?»

Власне, саме у цьому сенс, а не у їжі. Людина може проіснувати без їжі кілька днів, але що чекає на неї після тих кількох днів?

Коли я дістався свого барлога, була вже дев'ята. Година, коли люди, повечерявши, сідають до телевізорів, щоб у домашньому затишку насолоджуватися кривавими драмами у ковбойському чи детективному варіантах. Темінь барака, глухий стукіт дощу й завивання вітру здалися мені зараз, у депресії розчарування, зовсім нестерпними. Але депресію слід послати під три чорти, бо моє становище не дозволяє віддаватися таким розкошам. Я зняв комбінезон і знову обгорнувся зім'ятими газетами, які лежали під дошкою. Потім вдягнувся й скоцюрбився у кутку. Вдалині, крізь діру в стіні барака, видно було фари автомобілів. Ось моє телебачення. Аби нагадувати мені, що поза самотністю цієї пустки світ ще існує.

Отже, ще цілий тиждень чекання... Ну й що з того? Коли сказати «цілий тиждень» — це здається дуже довгим. А коли сказати «лише один тиждень» — уже не так багато. Людина завжди може витримати тиждень. А тим часом справи якось з'ясуються і, певно, влагодяться. Якщо із зв'язковим у кашкеті щось трапилось сьогодні, він прийде наступного разу. Якщо з тієї чи іншої причини його змінили, тоді прийде інший. Якщо наші вичікують, поки відшумить сенсація, вона вже забудеться. А коли вони піддалися на брехню... А як і піддалися, все одно перевірять... Вони не можуть не перевірити, а перевірка не може тривати безконечно...

Впіймалися на гачок? На який саме? Що я убив Тодорова? Чи став зрадником?

* * *

Середа й четвер минули так собі, бідні на хліб і щедрі на думки. На зовсім марні думки з приводу безповоротно давніх справ. Але я продовжував обмірковувати ті справи, бо не мав іншого способу згаяти час. І, обмірковуючи їх, я уявляв, що складаю звіт генералові, що я знову серед своїх, хоча й задля догани. Дістати догану від своїх набагато краще, ніж бути далеко від своїх, бути на самоті, запротореному в гнилий барак на край світу.

Тож я уявив, що перебуваю не в бараці, а в кабінеті

генерала і що там, крім генерала, небезпечний опонент — мій колишній шеф, і добрий союзник — мій друг Борислав.

Власне, і колишній шеф є моїм другом, але він не схвалює деякі мої методи, розцінюючи їх звичайно як «схильність до авантюризму». Що ж до Борислава, він найчастіше виявляється моїм союзником, бо й сам на практиці не цурається тих методів.

І ось ми троє сидимо у темно-зелених кріслах під темно-зеленим фікусом, а генерал споглядає нас з-за столу, за своєю звичкою даючи можливість усім нам висловитися. Й оскільки дія відбувається у моїй голові і режисура повністю у моїх руках, я не тільки дозволив собі висловитися першим, а й використати можливість бути докладнішим ніж треба. Після того, хочеш чи не хочеш, довелося надати слово колишньому шефові.

«Доповідь Боева дуже докладна, але вельми скупа на аналізи й оцінки. Я не чув, щоб він поставив таке питання: «Де я помилився?» А раз попався, значить, десь помилився, і нема чого посилатися на об'єктивні причини, які б несприятливі вони не були...»

Вступ досить красномовний, щоб відгадати й подальшу промову, однак мій колишній шеф мав звичку добре зміцнювати свої позиції, перш ніж переходити в атаку. Тому він зауважив:

«Я, власне, не зрозумів, якої думки товариш Боев про справжні спонуки осіб, які оперували проти нього, і взагалі відносно ступеня особистого зацікавлення у їхніх міркуваннях і діях. Отже, коли ласка, прошу повернутися до цього питання».

«Питання досить складне,— відповів,— я ще й досі не можу дати точної відповіді. Усі троє дурили мене й обсновували не тільки брехнями, але й правдою — своїми особистими долями і взаємними незгодами, ілюзіями і невтоленними амбіціями. Чи Дороті хотіла мати мене за тимчасового партнера й обікрати з моєю допомогою Сеймура, чи Грейс прагнула справді помститися йому, показавши, що не він, а саме вона умовила мене, чи сам Сеймур хотів, щоб я став йому приятелем і супутником,— усе це важко встановити точно і, здається, не має особливого практичного значення. Важливо, що за всіх можливих ситуацій амбіція кожного з цієї трійки ґрунтувалася на одній і тій же спокутувальній жертві, і цією жертвою був я».

«Ясно,— кивнув мій колишній шеф.— З твоєї оцінки видно, що трійця справді спромоглася обснувати тебе брехнями настільки, що ти й зараз не можеш виплутатися з них. Ти кажеш — «не має практичного значення»? А чому? Та коли між тими людьми справді існували реальні суперечності, їх з самого початку треба було використати й поглибити, щоб полегшити твої дальші дії. Ти не зробив цього. І вчинив правильно, хоч і сам не знаєш чому. Ти бачив усе значно складнішим, ніж воно було насправді, але, на щастя, не збагнув, що то удавана складність. А, власне, як вимальовувалась ситуація у загальних рисах? Фронтальна атака Сеймура з метою підготувати і реалізувати вербовку Боева. Оскільки ж американець припускав, що Боев може ухилитися од спокуси, він підготував йому два ілюзорні напрями для втечі: Дороти — у Швецію, і Грейс — у невідомому напрямку. Інакше кажучи, якщо Боев надумав би утекти від Сеймура, він знову опинився б у нього. Оце й уся схема — елементарна і проста, якщо ми абстрагуємось од видимості особистих почуттів і пристрастей, покликаної обманути нашу людину».

«Навіть коли й так, Боеву пощастило уникнути як фронтальної атаки, так і обох фальшивих виходів»,— не втримався Борислав.

«Правильно,— спокійно підтвердив мій колишній шеф.— Боеву вдалося ухилитися від трьох підготовлених для нього пасток, одначе він поцілів у четверту: пастку «Тодоров»».

«А як же було не потрапити, коли саме для цього ми його і відряджали: увійти в контакт з Тодоровим. Ось коронний номер у тактиці американця: наставити пастку там, де наша людина обов'язково трапить».

«Бориславе, ти потім висловишся»,— лагідно озвався генерал.

«Чому, нехай заперечує!— великодушно промовив колишній шеф.— Це дасть мені можливість зараз же відкинути його заперечення: виходить, завдання Боева наперед було приречене на невдачу, іншими словами, ми посилали його на очевидний провал...»

Я намірився заперечити, і мій опонент замовк, явно надаючи мені слово, однак я в останню мить передумав, і він вів далі:

«Організація зустрічі з Тодоровим і більша частина самої зустрічі проведені успішно. Це найбільший успіх

Боева. Але саме цей успіх спричинився і до невдачі. І нема чого впадати у фаталізм і звертати на «коронний номер» американця, а треба чітко визначити, якими своїми помилками ми забезпечили успіх цьому «номеру». — Колишній мій шеф замислився на мить, а тоді підняв вказівний палець: — По-перше: залякування Тодорова можливими санкціями — груба помилка. По-друге (до вказівного приєднався середній палець): категорична вимога повернути гроші — тут ти перестарався, — також груба помилка. По-третє (до двох пальців приєднався й третій): нехтування організацією якнайшвидшого відступу — остання й найбільш небезпечна помилка».

«В якому розумінні?» — дозволив я собі запитати.

«У тому розумінні, що під час зустрічі з Тодоровим ти мусив мати вже заброньований квиток на літак і вилетіти наступного дня. Або — що однаково — міг відкласти зустріч з Тодоровим до наступного дня, передати плівки зв'язковому і того ж вечора виїхати поїздом. Одним словом, максимально скоротити отой інтервал, протягом якого Тодоров міг повідомити американців про твій візит».

Борислав знову зібрався заперечити, але, зустрівши спокійний погляд генерала, стримався і тільки затис зубами свій бурштиновий мундштук. У дужках кажучи, Борислав уже довгенько силується не палити і допомагає собі оцим порожнім мундштуком, хоча уникає смоктати його при начальстві, бо генерал якось зауважив: «З оцим мундштуком ти нагадуєш мені немовля з соскою».

Колишній шеф, перелічивши основні мої помилки, перейшов до дрібніших, як от нічний рейс на вокзал, коли мене вистежили люди Сеймура, використання камери схову, тобто дії, що їх мій опонент не міг не назвати «авантюрними». Все-таки, з властивою йому об'єктивністю, він поставив «п'ять з плюсом» за трюк з двома мансардами й закінчив у тому смислі, що Боев виявив звичайні свої якості, але, на жаль, не зміг позбутися і деяких звичайних своїх хиб.

Після того слово взяв Борислав, який палав бажанням розбити на пень аргументи мого колишнього шефа не тому, що був проти нього, а тому, що думав і діяв майже так, як мислив і діяв я сам. Власне, ми з Бориславом ніколи не працювали разом, однак це не пере-

шкоджало деяким нашим поглядам збігатися настільки, що колишній мій шеф іноді зауважував:

«Гадаю, що коли висловиться тільки один з вас, це позбавить нас од значної трати часу...»

Борислав, як і я, не дуже сильний у передмовах, тому він одразу влучив у найвразливіший пункт:

«Кажете, що не слід було залякувати Тодорова. А де гарантія, що він оддав би плівки, коли б його не залякали? Таких гарантій нема, звісно. А це практично означає, що найважливіший елемент усієї операції залишився б під сумнівом. У чому ж тоді помилка? Провести операцію, хоч і з неприємними наслідками для самого Боева, або провалити її через надмірне піклування Боева про свою персону?»

Хоч і говорив у неозначеній особі, Борислав, очевидно, звертався до мого колишнього шефа, але той був досить витриманий, щоб заходити у зайві дискусії.

«Що стосується поставленої Тодорову вимоги повернути гроші, вона справді здається мені недоречною,— продовжував Борислав.— Не бачу тільки, чи змінилося б становище, коли Боев не поставив би цієї вимоги. Серйозно наляканий (а про мене, його слід було налякати), Тодоров усе одно звернувся б до своїх шефів, отже, питання про долари не має значення. Кажуть, що Боев не забезпечив свій відступ. А в який спосіб він міг би його забезпечити? Виїхати наступного дня з плівками у кишені, щоб наразити на зайвий ризик не тільки себе, але й плівки? Або відкласти зустріч з Тодоровим, поставивши під сумнів саму можливість цієї зустрічі? Адже за певних обставин зустрічі відбуваються не тоді, коли нам хочеться, а коли це можливо. І якщо вже говорити про авантюру, то ось вам найлегковажніша авантюра: пропустити винятково важливу зустріч під тим приводом, що ти ще не готовий до неї».

«З твоїх слів витікає, що Боев не помилявся...»— зауважив колишній мій шеф, коли Борислав замовк.

«Чому ж? Певно, помилки були, але не фатальні, і не через них виникли ускладнення»,— заперечив мій друг.

«Як ти можеш довести це?»

«А як ви можете довести протилежне? Припустимо, ви маєте рацію. Припустимо, Боев зробив те, чого ви бажаєте. Боев не лякав Тодорова, той цілком добровільно оддав йому плівки, і Сеймур навіть не довідався про зустріч між ними. Ну й що з того? Нічого, зрозуміло.

Коли вже американець або його шефи вирішили будь-що прибрати до своїх рук Боева, вони вчинили б це і не пришиваючи йому убивства. Як говорив сам Сеймур, за сучасної техніки не важко довести людину до повного кретинізму. І сумні приклади цього вам добре відомі».

«Боеву слід було вислизнути раніше, ніж його прибрали до рук,— наполягав мій колишній шеф.— Він мав чотири квитки, чотири різні шляхи для відступу і попри все це не зміг одірватися од противника. Ось його головна помилка».

«Ти хочеш що-небудь додати?» — звернувся генерал до мене.

«Може, я й справді припустився деяких помилок,— відповів я.— Щоправда, як уже говорив Борислав, коли б я і не припустився їх, результат був би однаковий. І коли вже зайшла мова про наслідки, невже вони такі погані? Секретні документи дійшли до місця призначення. Що ж до мене, я ще живий. І навіть якби й загинув кінець кінцем, не однаково — загинув до чи після виконання завдання».

Я замовк і подивився на генерала, бажаючи почути найважливішу для мене оцінку. Та генерал мовчав і також дивився на мене своїми світлими очима, майже непристойно блакитними для генерала. Нарешті він сказав оте, що я сподівався почути:

«Правильно, Боев. Тільки що ж буде, коли за кожним завданням ми втрачатимемо людину? Ми відряджаємо людей не гинути, а перемагати».

* * *

Загалом кажучи, середа і четвер минули так собі, бідні на хліб і щедрі на роздуми. П'ятниця, однак, виявилася неймовірно довгою. Хліб з'їдено, а всі думки багато разів передумано, навіть і міркування про доцільність пошуків роботи вантажника на пристані. Приваблива перспектива: заробити за один день стільки, скільки при економічному способі життя вистачить на десять днів. Та мені стільки не потрібно — до вівторка лишилося усього п'ять днів. І, крім того, нерозумно було б заради їжі попастися.

Затим у моїй голові майнула ідея продати єдине моє майно — годинник. Це, звісно, не золотий годинник, але

Йому властива найголовніша для годинника якість — точність. На жаль, нині спроба обміняти непотрібний хронометр на життєво необхідні крони може виявитися фатальною: це радянський годинник.

Останню і зовсім безневинну спокусу також відкинуто. Маю на увазі яблуневі сади, розташовані за кілометр від мого барака. Бо на фермах завжди люди, і буде надзвичайно прикро попастися на дрібній крадіжці після того, як тебе оголосили небезпечним убивцею.

Тож усю п'ятницю я провів у летаргії й шукав утіхи в думці, що становище могло бути ще гіршим, а раз воно не гірше, то треба тільки радіти. Дощ нарешті перестав, вітер ущух, у хмарах прорізалися віконця синього неба і навіть сонце, певно, вийшло б, коли б його не прогнали сутінки й ніч.

Суботній день був справді сонячний, і я вирішив, що слід трохи розім'ятися, аби перевірити, чи прогулянка не вгамує почуття голоду. Я вивільнився з газетної білизни і подався до околиці міста. Зробивши обхідний маневр у кілька кілометрів, я увійшов у спокійну зелень Королівського парку.

Ні, прогулянка зовсім не вгамовує голод, а тільки посилює його. Я поминув ятку з булочками і солодощами, намагаючись не дивитися на них, але погляд мій уперто звертався до дитячих ласощів, а в голові товклися ідіотські думки: наприклад, вхопити найбільшу булочку й утекти.

Я завбачливо обійшов майданчики з гойдалками, що аж кишіли дітлахами, і сів на лаву у безлюдній боковій алеї, бо коліна мені гули од втоми. Відкинувшись на спинку, я підставив обличчя теплому сонцю. Перед заплющеними очима замерехтіли червоні кола, а у вухах звучали дитячі вигуки й сміх, що долинали від майданчика з гойдалкамі.

Власне, розрив з Маргаритою стався саме через дітей. Хоча дитина була тільки приводом. І це сталося якраз у парку, де я, як от і сьогодні, облігся на лаві, з тією відміною, що то був парк Свободи, я був значно краще вдягнутий і поруч сиділа Маргарита.

— Я хочу мати дитину,— сказала вона немов сама до себе, дивлячись на дівчаток, що бігали по алеї.

— Це можна було б влаштувати,— великодушно відповів я, насолоджуючись сонячним теплом.

— Але дитина повинна мати батька...

— Природно, вона його матиме.
— Хочу сказати: справжнього батька.
— Авжеж, справжнього — не паперового.
— Емілю, я не хочу брати теоретичного шлюбу з гіпотетичним чоловіком.

— Що це найшло на тебе?— запитав я і подивився на неї.

— Нічого не найшло. А як і найде, ти знаєш, що саме. Я не можу усе життя чекати й нервувати.

— Я гадав, ми вже покінчили з цими розмовами...— відповів я лагідно, намагаючись приглушити досаду.

— Це ти завжди закінчуєш їх балачками, замість по-справжньому щось вдіяти.

— Що ти маєш на увазі?

— Щоб ти знайшов собі іншу роботу.

— Цього не буде. А коли ти збираєшся чекати, поки це станеться, краще не витрачай час, а знайди іншого батька для своєї майбутньої дитини.

— Гаразд, так і буде!— проказала Маргарита визивно. Й оскільки репліка не дала сподіваного ефекту, вона пустила наступну стрілу:— Раз ти так любиш мене...

— Ти прекрасно знаєш, як я люблю тебе. Але я люблю і свою професію.

— Атож. Неначе інших не існує! Наче ти не знаєш мов, наче в тебе нема зв'язків і ти не можеш знайти спокійніше місце у дипломатії або торгівлі...

— Як Тодоров?

— А чому ні? Хіба в Тодорова робота нижча за твою?

— Я не говорив такого.

— Знаю, що ти хотів сказати. Коли ти хочеш, щоб я пішла до Тодорова, я це зроблю, не питаючи тебе. А як це станеться, знай, що винний будеш ти.

— На цьому світі кожен сам відповідає за свої вчинки,— зауважив я.— І не розумію, навіщо говорити про вину. Мій вибір, принаймні щодо професії, остаточний. Твій щодо шлюбу — ще попереду. Зроби його — і край.

— Оце я й хотіла знати,— сухо проказала Маргарита.— Ходімо, якщо ти не заперечуєш.

Ми встали, і я провів її додому, і це була остання наша зустріч, бо Маргарита справді поспішила зробити свій вибір і пішла до Тодорова.

По алеї, де я сидів, бігли двоє — дитина і цуценя. Дівча бігло попереду з надкушеною булочкою в руці, а слідом за ним — цуценя. Час від часу дитина зупи-

нялася й підносила булочку до вологого носика тваринки, аби подразнити її, і знову бігла. Цуценя явно не відчувало ніякого потягу до булочки, але бігло за дівчинкою, бо розуміло гру.

Вони добігли до моєї лавки й зупинилися, не звертаючи на мене особливої уваги. Дівчинка вилізла на лавку і поклала булочку біля себе, готова негайно забрати її, якщо цуценя зазіхне на ласощі. Але цуценя тільки обнюхало булочку, одвернуло свій вологий писок і нашорошило вуха: з-за чагарників долинув жіночий голос: «Евеліно! Евеліно!»

Дівча щось пискнуло у відповідь і разом з цуценям побігло назад. Я озирнувся, мов злодій, узяв надкушену булочку і подався в протилежному напрямку.

* * *

У моєму становищі ціла булочка, то справжня розкіш, але нею важко угамувати голод на цілий день. І все-таки завдяки булочці субота минула значно легше за неділю.

Усю неділю, аж до вечора, змучений голодом, я бродив околицями міста. Спочатку я уникав шосе й ходив стежками серед поля, а потім не витримав спокуси і пішов уздовж шосе, сподіваючись знайти у кюветі залишки їжі, викинуті з машин. Однак люди в цій країні або не їдять під час їзди, або мають звичку з'їдати усе без останку, бо єдине, що я надібав,— кілька порожніх пляшок.

Коли безконечний день нарешті згас і стало темно, я подався до заздалегідь наміченої ферми, обійшов її і через колючий дріт переліз у яблуневий сад. Фрукти крупні, важкі й холодні, і я навпомацки зривав їх з-поміж вологого листа низького дерева і складав за пазуху, здригаючись од холодних дотиків. Пазуха ставала дедалі важчою, але я жадібно продовжував збирати врожай, аж поки не почув гавкіт. Собака міг гавкати зовсім не на мене, та я не мав наміру перевіряти це і продерся крізь колючий дріт, притримуючи однією рукою комбінезон, щоб не розсипати дорогоцінні плоди.

Ледве опинившись у полі, я надкусив одне яблуко і з легким розчаруванням переконався, що воно кисле й тверде, мов дерево. Та яким би кислим воно не було, це все-таки їжа, і я всю дорогу жадібно гриз яблука й,

дійшовши до барака, продовжував натоптувати собі шлунок, аж поки не відчув у ньому тягар, який буває од переїдання, але не пересичення. «Все ж заморив черв'ячка»,— сказав я собі задоволено і в ту ж мить відчув, як стравоходом піднімається огидна хвиля, і ледве встиг вчасно вискочити з барака.

Половина ночі пройшла у боротьбі з відворотним відчуттям нудоти, а друга половина — у боротьбі з почуттям голоду. Вже почало світати, коли непевною ходою я почвалав до міста, бо зрозумів, що не зможу витримати без їжі ще два дні.

Якраз у потрібний час, тобто за кілька хвилин до початку робочого дня, я добрів до наміченої мети. Це було саме оте похмуре депо, про яке Грейс говорила, що в нього «мертвотна зовнішність», поряд з яким містився колишній мій готель — «Кодан». Я не хотів проходити повз готель й увійшов у двір депо з протилежного боку. Вартовий, сидячи у своїй будочці, читав ранкову газету.

— Я чув, що тут потрібні носії...— звернувся до нього, Вартовий підвів очі від газети й обдивився мене, не поспішаючи з відповіддю, як і годиться вартовому.

— Документи є?— підозріливо запитав охоронець.

— Є.

— Тоді йдіть до канцелярії, щоб вас записали. Це ондечки!..

Я пошкандибав цементованою стежкою, на яку мені вказав перст вартового, й завернув за депо. Вхід до канцелярії отут за рогом, але я транзитом поминув його і у відчинені вже ворота вийшов на пристань. Документи... Наче я претендую на директорську посаду... Мої документи на дні каналу. І слава богу, бо від них я не можу чекати нічого іншого, крім неприємностей.

Я почвалав далі по причалу. Вже з'явилися вантажні машини й електрокари, а довгі сталеві кістяки кранів простягнули свої руки над тулубами пароплавів. На пристані починалася звичайна метушня, і я вирішив було, що остаточно втратив можливість включитися у цю метушню за скромну платню, коли помітив кілька душ, що стояли перед входом у якийсь склад. Я став у чергу і за п'ять хвилин підійшов до столу, за яким повновидий юнак в окулярах складав список поденників.

— Робота одноденна,— попередив повновидий, побіжно глянувши на мене, аби тільки оцінити мою статуру.

Він сказав це англійською мовою, бо з досвіду знав, що люди, які говорять датською мовою, навряд чи придуть сюди тягати ящики.

— Шкода,— відповів я, хоча думав інакше.

— Ваше ім'я?

— Бранкович.

— Югослав?

— Серб,— відповів я для більшої точності.

— Двадцять п'ять крон,— повідомив юнак, вписавши моє прізвище й кивнувши наступному.

На перший погляд робота здалася легкою. Підйомний кран виймав з корабельного трюму ящики й ставив їх на електрокар. Електрокар одвозив їх у склад. А такі, як я, мусили на спині переносити ящики від машини до певного місця.

Єдина незручність полягала у тому, що кожен ящик важив близько п'ятдесяти кілограмів. За нормальних умов мене не збентежила б ця незручність. Та за нормальних умов я навряд чи заробляв би вантаженням ящиків. А тепер, коли я охляв з голоду, вантаж тисне на мене подвійним тягарем, і я тягну його на слабких ногах і разом з ним несу й страх, що можу несподівано впасти і мене негайно викинуть як суб'єкта, непридатного до чоловічої роботи.

Я переносив уже четвертий чи п'ятий ящик, коли помітив, що якийсь парубічко у морському кашкеті уважно стежить за моїми діями. Я відніс ящик до стосу, супроводжуваний парубком, і почув за спиною його голос:

— Отак, отак... Постав його сюди... Обережно... Усе!

А коли я випростався, він запитав:

— Ти хто? Італієць?

Я заперечливо похитав головою.

— Іспанець?

Я знову похитав головою і, щоб не тримати довше парубка у необізнаності, промовив:

— Серб.

— А, югослав! Чудово!— добродушно кивнув незнайомий.

Тоді раптом ткнув мене кулаком у груди й гарикнув:

— А тепер мотай звідси!

Зміна в його тоні була настільки несподівана, що я глянув на нього, наче не зрозумівши недвозначної команди.

— Мотай звідси. Чи не чуєш?.. Такі, як ти, збивають

нам платню! Двадцять п'ять крон, га? На двадцять п'ять крон тільки такі злидні можуть жити. Ану, паняй, поки я не показав тобі кадриль!..

За інших обставин я поцікавився б, яку кадриль може показати мені цей хлопець. Та, як я вже згадував, за інших обставин я, певно, був би десь в іншому місці. Тепер же, коли щось і лякає мене найбільше, то це скандал і неодмінна при цьому поліція. Тому я повернувся і, навіть не думаючи про гідність свого відступу, пішов зі складу.

Решту дня я пролежав на каменях глухого причалу, чекаючи, поки достатньо смеркне, аби я міг вирушити у зворотну путь. Сонце гріло досить пристойно для осінньої пори, і камені були теплі, то мені вдавалося принаймні час від часу угамовувати голод уривчастим сном. А коли сонце сіло, я визнав, що моя гордість підупала до того, аби навідатися на базар біля Фредеріксброгаде.

Погано тільки, що базар міститься близько до центру. А добре — що це багатий базар. Надвечір, коли розбирають ятки, на місцях, призначених для сміття, громадаються солідні купи, у яких, крім тари, можна знайти і певну кількість зіпсованих їстівних продуктів.

Я опинився на торговищі саме тоді, коли останні торговці прибирали свої товари у пікапчики. У ящиках для сміття справді виявилось немало поживних речей, і першим моїм порухом після того, як я з'їв два напівгнилих персики, було озброїтися торбою, щоб набрати запаси.

Розділяючи свою увагу між збиранням запасів і угамовуванням голоду, я згадував слова однієї своєї знайомої, не позбавленої життєвого досвіду: «Коли життя дає тобі достиглий, але зіпсований з одного боку плід, не варто викидати увесь плід, якщо можна вирізати гниль і з'їсти решту». Абсолютно правильно, люба Дороті. Тепер ми з вами однакової думки з приводу цього питання.

Я добре набив торбу й шлунок і намірився зникнути у сусідній вулиці, але, дійшовши до рогу, відсахнувся. З чорного елегантного «плімута», що зупинився на двадцять метрів далі, вийшли Грейс і Сеймур і попрямували до бару, над яким сяяв червоний неоновий напис: «Техас». Обличчя в американця, як і завжди, було трохи похмуре, а його секретарка знову набула свого попереднього суворого виду — темний костюм, зібране вузлом волосся й окуляри.

Один крок далі, й обое, напевно, помітили б мене. На щастя, я утримався від цього кроку. Пара увійшла через автоматичні двері у бар, а я знову рушив, тільки у зворотному напрямку, притискуючи до грудей торбу. Взагалі усе гаразд, коли не рахувати шепоту Сеймура, що неприємно дратував мені слух:

«Харчуєтесь покидьками? І вам не соромно, Майкле! Ви віддаєте перевагу покидькам перед вечерею, яка чекає на вас у «Техасі»!

«Мені не вперше, бувало й гірше, Вільяме,— відповів я у думках.— Такий ризик професії».

«Та ви вже поза професією,— продовжував шепотіти американець.— Ви поза професією, викреслений, вигнаний, підданий анафемі».

«Я був би перекреслений, коли б прийшов до вас. А цього однаково не трапиться. Так що йдіть до дідька, любий!» — побажав я йому по-дружньому, продовжуючи свою путь.

* * *

Щедра вечеря, хоч і наготовлена не в «Техасі», добре відбилася на моєму сні, і я прокинувся наступного дня досить пізно у себе вдома, в кутку зогнилого барака. Те, що в торбі знайшлося ще кілька зіпсованих персиків і кусень зім'ятого сиру, надало певної життєрадісності моєму самовідчуттю. Але найбільше вплинула на мій настрій думка, що сьогодні вівторок. Знову вівторок. Нарешті вівторок.

Після цілого бездіяльного дня і двогодинної обережної мандрівки по місту за три хвилини до сьомої я був уже на Вестерброгаде, як завжди забитій машинами і людьми. Незабаром я пройшов повз вхід у «Тіволі». Пройшов раз, пройшов удруге, утретє, та людини у кашкеті й з авіаційною сумкою в руках і близько не було.

«Ну, забирайся звідси!— сказав я сам собі.— Чого чекаєш? Щоб тебе затримали?» Й завернув у першу бічну вулицю.

А у вухах знову почувся противний шепіт:

«Ви поза професією, Майкле. Невже ви не зрозуміли?»

Розділ десятий

Голод не дуже мені дошкуляв. У цьому місті, якщо позбутися зайвого тягара гордості й бридливості, завжди можна знайти спосіб угамувати голод. Я майже кожного вечора ходив до торжища на Фредеріксброгаде і хоча мені остогидло харчуватися тільки напівзогнаними фруктами й пачкою сиру, розчавленою під час транспортування, принаймні був спокійний, що не помру голодною смертю.

Не мучив мене і страх. Відкриття, що Сеймур усе ще перебуває у Копенгагені, звичайно, не дуже мене потішило, але я набув такого вигляду, що, навіть зіткнувшись зі мною ніс до носа, американець не впізнав би мене. Коли я випадково бачив своє зображення у якійсь вітрині, мені здавалося, що я зустрічав погляд чужої людини. Згаслий погляд на виснаженому обличчі бородатого суб'єкта, загорнутого у безбарвне дрантя.

Єдине, що мені справді дошкуляло,— це розмови із Сеймуром. Я дедалі частіше почав ловити себе на тому, що веду такі от безглузді розмови, і не тільки з Сеймуром, але різними іншими людьми, живими і мертвими, далекими й близькими. Я розмовляв з Любо й Маргаритою, з генералом і Бориславом, з Грейс і Дороті і навіть з Тодоровим. «Припини,— казав тоді я сам собі.— Перестань, бо почнеш божеволіти». І я переставав, але ненадовго, тільки задля зміни співрозмовника, а потім знову усвідомлював, що базікаю з кимось.

Зрозуміло, найбільш неприємно було говорити з американцем. Я, природно, не мав ніякого бажання говорити з ним, і звичайно наш діалог починався з того, що я радив йому пропасти з моїх очей, а він не хотів і, не зважаючи на мою лайку, запитував:

«Чи любитимете ви матір або батьківщину, коли вони зречуться вас, Майкле?»

«До вашого відома, мати давно відмовилась від мене, Вільяме. В мене немає матері».

«Ви не маєте нічого і нікого»,— кинув американець.

«Помиляєтесь. У мене є батьківщина».

«Вона зреклася вас. Як і ваша мати».

«Батьківщина не може зрестися мене, якщо я не зречуся її».

«Трапляються й помилки»,— усміхнувся Сеймур.

«Помилки тільки в позірності. Тільки на поверхні. А я зараз не в такому становищі, щоб дбати про позірність. Я знаю, що маю батьківщину, і цього мені досить».

«Любов на відстані,— продовжував кепкувати американець.— Ви так і помрете — на відстані одне від одного».

«Я помру, але не вона!— уточнив я.— А поки вона існує, значить, і я не зовсім мертвий».

«Слова, слова, слова,— зневажливо пробурчав Сеймур.— Ви громадите слова, щоб приховати свою порожнечу. Порожнечу в собі. Порожнечу навколо себе. Вас, Майкле, усі забули й покинули. Коли б ви були трохи чутливіший, ви давно б уже кинулися в канал».

Оця думка, кинутися в канал, справді іноді виникала в моїй голові, поки, сидючи у низькому верболозі, я спостерігав течію важкої брудної води. Дуже принадлива думка, бо все скінчиться одразу у найпростіший спосіб — і втома, і голод, а головне — роз'ятрюючий сумнів, що наші спіймалися на гачок. Тільки утопитися неможливо. Я вмю плавати. І вмю терпіти. І взагалі я нечутливий, як сказав би Сеймур. А якщо подібні думки все-таки виникають, то, певно, тому, що я починаю здавати. Частково, звісно. І тільки час од часу.

* * *

Якось увечері, повертаючись з базару з повною торбою, я зустрів Маргариту. Вона виникла зовсім несподівано у сутінках глухої вулиці, і я марно намагався приховати свій жалюгідний пакет й удав, що просто вийшов прогулятися перед сном.

Та Маргарита, здавалося, не помітила торби і, очевидно, також зніяковіла од нежданої зустрічі, бо якось сором'язливо посміхнулася мені.

— Ну, як твоя дитина? Хлопець чи дівчина?— запитав я з невиразним відчуттям, що вже запитував її про це.

— В мене нема дитини,— ледь чутно проказала жінка, одвівши очі.— Ми розлучилися...

— Розлучилися?

— Власне, хочу сказати... розійшлися... Ми жили разом усього два місяці і розійшлися, перш ніж узяти шлюб... то й не було потреби розлучатися...

— Так, оцього я й не припускав,— промовив я.

— Я теж не припускала, але так трапилось.

— Хочеш сказати, що стало непереливки?

Вона мовчала, і з її мовчання було ясно, що саме вона хотіла сказати, а потім подивилася на мене, неначе сподіваючись почути щось не про Тодорова, а про нас обох, як от: «Гаразд, ходімо додому»,— або подібне до цього, але я нічого такого не сказав, бо це означало б повторення давніх історій з претензіями, невдоволенням і докорами. Отже, ми обое мовчали, і вона дивилася на мене, а я дивився убік, а коли нарешті підвів очі, зрозумів, що стою сам на темній вулиці, притулившись до паркана.

«Так, тобі справді зле,— промовив я,— хоча нема жодних причин для цього, бо в тебе є їжа, і коли вже тобі зле, то тільки через пусті думки у твоїй голові».

Я брів у темряві і поступово згадав, що ця уявна зустріч справді відбулась, щоправда, дуже давно, одного ранку, коли я йшов у міністерство. Саме тоді вона мені сказала, що Тодоров її покинув. Вона сказала це і замовкла, немов чекаючи, щоб я висловився з цього приводу і взагалі почав би знову опікуватися нею, ніби це був мій обов'язок до кінця життя й ніби нічого не сталося. Вона не здогадалась навіть вибачитися або пообіцяти, що вже не дорікатиме мені, а просто стояла й чекала, щоб я удруге витягнув її з халепи, і я, мабуть, справді спробував би зробити це, коли б не відчув, що не тільки її не витягну, а й сам пропаду, бо речі, з приводу яких ми не могли порозумітися з цією жінкою, зовсім не стосувалися умеблювання чи холодильника. Вона стояла проти мене на вулиці і чекала, щоб я заговорив, а я стояв і чекав, щоб вона зрозуміла мене, а потім, як ми вже доволі помовчали на цю тему й почали відчувати ніяковість од мовчання, майже одночасно подали одне одному руки, і вона на мить затримала мою руку у своїй, і глянула мені в очі, і, може, сама відчула, що вороття нема, бо відпустила мою руку й пішла своєю дорогою.

Думаючи про ці давні справи, я йшов малими вуличками, що вели за місто. Людей на цих вуличках мало, і поодинокі перехожі зовсім не мали бажання звертати увагу на випадкового голодранця.

Маргарита. Я завжди звав її так, хоч це довге ім'я, бо оте ідіотське «Марго», вигадане її подругами, драгувало мене. Ми просто розминулися з нею того далекого ранку, і вона, певно, знову у думках в усьому зви-

пувачувала мене і особливо мою холодність, навіть і на мить не припускаючи, яких зусиль коштувала мені ця холодність. Бо, як завжди буває, я зрозумів, що кохав Маргариту, лише тоді, коли втратив її. «Страждає не стільки твоє серце, скільки твоя гідність»,— сказав я сам собі, оскільки все одно слід було вигадати щось заспокійливе. Тільки заспокійливе не діяло.

Це було перше моє кохання, і я збагнув, що це кохання, тільки тоді, коли втратив його. Досі я не давав собі звіту, чи кохання це, а коли б і запитав себе, напевно вирішив би що ні, бо Маргарита ніколи не викликала в мені бодай одного з симптомів, про які стільки пишуть у книжках,— запаморочення, задихання, тремтіння у колінах, подуріння, взагалі усі прикмети того хворобливого стану, яке заведено вважати найвищим щастям. Я, звичайно, був далекий од наміру звинувачувати у цьому Маргариту, а ще менше схилився шукати вини в собі самому. Я просто вирішив, що неспроможний закохатися, подібно до тих людей, що не можуть засмагнути під сонцем. Становище, яке мене зовсім не засмучувало.

А згодом, після отієї прощальної зустрічі у парку, мені раптом стало ясно, що я носив у собі отой болісний стан, навіть не підозрюючи цього, що кохав цю жінку більше, ніж припускав. У думках постали непрохані й небажані деталі нашого спільного життя, речі, які бо-зна-чому запам'яталися, хоч я і не думав, що вони можуть запам'ятатися, окремі слова, усмішки, звичні жести, навіть оті, які свого часу мене дратували, а зараз майже зворушували. Її погана звичка іноді перечіплюватися, хоча я сто разів говорив їй, щоб дивилася під ноги, коли ходить, замість стежити, яке враження справляє на людей. Її звичайна фраза: «Коли я попрошу тебе про щось, ти це зробиш?»— хоч я не раз говорив їй, що не можу сказати наперед, не знаючи, про що йдеться. Її: «Про що ти думаєш?» і «Скільки ти мовчатимеш?» Власне, я, може, справді забагато мовчав з Маргаритою, хочу сказати— надто багато промовчував замість ділитися з нею. Маю на увазі не службові справи, якими вона взагалі не цікавилася, а всі оті дрібниці, які вважаєш не вартими обговорення саме через їхню дріб'язковість. Може, і не варті, але коли говорить жінка, а ти мовчиш, то нічого дивуватися, якщо попри довге спів-

життя ти залишишся для неї чужий і співжиття раптом урветься.

Звичайно, моє мовчання — то лише один з-поміж багатьох моментів, які розрізняли нас. Вона була підтягнутою і загалом сумлінною дівчиною, тільки її виховувала тітка, дурна міщанка, у прагненні до зручного родинного гнізда, як вінця людського існування. А я, особливо у ті роки, і не думав про гніздо, хоча теоретично визнавав його користь, бо життя здавалося мені не гніздом, а дорогою, і, може, саме тому я шукав у жінці скорше супутницю, а не квочку. Так чи інак, ми не могли порозумітися з деяких питань, і коли розійшлися, мене найбільше розлютило саме те, що хоч і не розумілися з цією дівчиною, її до болю бракувало мені.

Згодом, через два роки, я, щойно повернувшись після досить напруженої зарубіжної мандрівки, знову зустрів її. Маргарита штовхала дитячий візок, а у візочку лежало повненьке немовля, і все, здавалося, було в неї гаразд.

— Ну, тепер явно все гаразд!— сказав я, коли ми привіталися й одійшли трохи вбік, щоб не блокувати вулицю дитячим лімузином.

— Ти так гадаєш?— відповіла Маргарита не дуже весело, бо, певно, не мала гумору вихвалитися.

— А що? Що знову скоїлось?— запитав я із майже щирим подивом.

— Нічого, усе гаразд,— повторила вона мої слова.

— Ти одружена?

— Цілком законно. З підписами, свідками й усім необхідним.

— І чоловік твій не п'яниця?

— Цілком порядна людина...

— І дитина, як бачу, гарна...

— Слава богу. Коли немає дітей...

Фраза, хоч і недовершена, була досить красномовна.

— А як з філологією?

— Лишилося тільки два іспити. І з ними упораюсь.

І, мабуть, пригнічена моїми розпитуваннями, вона поквапилася запитати:

— А ти все там же?

— А де ж мені бути?

— І все ще парубкуєш?

— Так. І, певно, вже до кінця. Адже ти знаєш, що я прогавив свій поїзд.

— Дурниці, ти ще зовсім молодий,— відповіла Маргарита, але фраза про пропущений поїзд, очевидно, не була їй неприємна.

Ми обмінялися ще кількома банальними репліками, а потім, як і раніше, пішли кожен своєю дорогою.

Востане я бачив її минулого року. Був сірий, осінній день, і вона йшла трохи попереду по протилежному тротуару, несучи дві великі сітки з червоним перцем. Вона сильно погрубшала й крокувала якось незграбно й розслаблено, і я спочатку було подумав, що помилився, бо Маргарита завжди ходила струнко й охайно, а ця жінка недбало зачесана й одягнута у стару сіру жилетку й, хоч був холодний осінній день, не мала панчіх. Потім, коли вона зупинилася перед кіоском щось купити, я побачив, що не помилився, і хотів озватися до неї, але пішов далі, бо подумав, що їй може стати незручно.

Все-таки в неї є принаймні одна дитина, а може, і двоє дітей, а що ж до решти,— людина завжди мріє про одне, а виходить інакше, і проти цього нічого не можна вдіяти.

* * *

Не знаю, чи тому, що я харчувався тільки фруктами, чи тому, що це були гнілі фрукти, чи тому, що вода, яку я пив з калюжі біля барака, була погана, але цієї ночі мене залихоманило і я прокинувся наче тільки для того, аби встановити це, а потім знову поринув у тяжкі хвили хвороби.

Коли я прокинувся вдруге, надворі було світло, тільки я не знав, ранок це чи надвечір'я, бо мій годинник зупинився, а небо обложили густі хмари, чорні, мов дим.

Моя нижня білизна і газети поверх неї мокрі від поту, і я сказав собі, що слід було б загорнутися у що-небудь, бо просто божевілля лежати спітнілому в такій вогкості, та ще на таких протягах. Потім я згадав, що мені нічим вкритися, і я забув про це.

У голові вияснилося, і я майже не відчував дрожу, а так, ледве тремтів, неначе моє тіло поволі занурювалося у воду і треба довго напружувати волю, щоб набратися сил перевернутися на інший бік.

Надворі мокро і похмуро, і, видно, це вечірні сутінки, а не світанкові, бо поки я лежав так, розтоплюючись од відчуття знемоги, мені здалося, що світло дедалі

згасає. Зате в голові моїй зовсім ясно. Настільки ясно, що я несподівано згадав про дві важливі справи, забуті до цієї миті. У кишені мого комбінезону лежить кілька дрібних монет, за які нічого не можна купити, а в думках у мене записано телефонний номер — номер, залишений мені Грейс.

Візитна картка лежить на дні каналу серед інших моїх паперів, але номер отут, у голові, і коли я не скористався ним досі, то тільки тому, що не згадав або, точніше, не хотів згадувати про нього і навмисне загнав його у найглухіший кут пам'яті як згубну спокусу.

Однак зараз у моїй голові зовсім ясно, і я сказав собі, що спокуса, навіть як виявиться згубною, лише безневинний дріб'язок для того, хто вже стоїть перед неминучою загибеллю. І нерозумно не скористатися шансом, навіть коли він становить п'ять до ста, коли це єдиний твій шанс. Залишаючи мені картку, Грейс підозрювала, а може, й точно знала, що на мене чекає. І забажала дати мені вихід, хоча, мабуть, з якихось своїх міркувань.

Найважче зразу підвестися, бо мені просто несила поворухнутися. Та коли після довгого напруження волі я нарешті підвівся, виявилось, що найважче втриматися на ногах. Треба було досить довго постояти, зіпершись на гнилі балки барака, поки з'явилося відчуття, що кровообіг повільно відновлюється і що у моїх слабких ногах збираються останні залишки сил.

Шлях до передмістя виявився довгий і болісний. На щастя, вже ніч, і я міг без особливого ризику присісти час від часу на мокру траву, аби перепочити. Нарешті я дочвалав до телефонної kabіни на автобусній зупинці. Майдан порожній. Я увійшов у kabіну й набрав номер. Кілька гострих дзвінків з інтервалами у дві секунди, потім у трубці почувся глухий чоловічий голос:

— Хто говорить?

— Майкл.

Моє повідомлення, видно, було досить несподіване для незнайомого, бо він помовчав, а потім здивовано вигукнув, неначе тільки тепер згадавши, що існує якийсь Майкл.

— Ви самі? Тобто чи ви певні, що за вами нікого нема?

— Цілком певен.

— Тоді запам'ятайте: Зьондер-бульвар, 22.

Адреса досить мені знайома, щоб я негайно збагнув:
— Але послухайте, я аж на протилежному кінці міста і зовсім виснажений і...

— Де ви точно?

Я сказав назву майдану, бо табличка висіла на стіні якраз перед телефонною кабінною.

— Добре, чекайте отам, біля кабінки, звідки дзвоните. І апарат клацнув.

Я виконав розпорядження, навіть не думаючи про те, криється за ним згубна пастка чи рятівний вихід. Для більшої безпеки я вийшов з освітленої кабінки й сів на плити попід стіною. Я повернувся до кабінки тільки тоді, коли через півгодини або через цілу вічність почув на сусідній вулиці гарчання потужного автомобільного мотора.

Чорна машина зупинилася точно переді мною, і я з полегкістю збагнув, що це не «плімут» Сеймура. Водій мовчки одчинив дверцята і так само мовчки рушив, коли я сів поруч з ним. Я хотів уважніше роздивитися його обличчя, але боявся виявити надмірну цікавість і втупився поперед себе, поки машина з граничною швидкістю мчала безлюдними нічними вулицями. На одному повороті я все-таки встиг кинути побіжний погляд на обличчя водія: звичайне шоферське обличчя, відлюдне, невиразне і зовсім не знайоме.

Перетнувши усе місто, машина нарешті зупинилася на широкому бульварі.

— Ось, оці двері!— вказав мені шофер на парадне.— Третій поверх. Дзвонити двічі.

Я піднявся широкими й утомливими східцями до третього поверху. Подзвонив згідно з інструкцією. Мені відчинив сивий чоловік у темному плащі. Він увів мене у розкішно умебльований хол:

— Влаштовуйтесь, Майкле...

Потім вийшов, і я почув, як хряпнули вхідні двері. Значить, мене лишили самого. І з єдиною порадою: влаштовуватися. А я навіть не знаю, що мав на увазі цей тип, кажучи «влаштовуйтесь».

Я побачив широку канапу, обиту світло-сірим шовком, але мені забракло сміливості сісти на неї у своєму брудному дранті. На блискучому від лаку і металу пересувному столику стояли пляшки, склянки, коробки з сигаретами й сигарами. Це мене напоумило, що колись, дуже давно, я був курцем і полюбляв смак певних на-

поїв. Підійшов до столу, запалив сигарету і при першій же затяжці мало не впав од несподіваного запаморочення. Але то було приємне запаморочення, і я повторив дослід, про всяк випадок зіпершися на столик.

— А, от нарешті й блудний син!— почув я у ту ж мить голос Грейс.

Я обернувся, щоб виказати їй свою пошану, але по раптовій зміні виразу її обличчя зрозумів, що трохи поспішив обернутися.

— Невже це ви, Майкле? Що з вами сталося, бідний друже? І чого ви чекаєте і не йдете у ванну?

— Чекаю, щоб ви сказали мені, де ванна,— відповів я, дещо збентежений справленим враженням.

— Ось, ідіть сюди! Двері в кінці... А я спробую відшукати для вас якийсь одяг.

За ванну, як і слід було чекати, правив просто палац розкошів і гігієни, і я довго вилежувався у блідо-блакитному порцеляновому басейні, а потім ще довше голився й намащував себе парфумами, щоб позбутися смороду бруду й баків на сміття. Потім одягнув один з білосніжних халатів, що висіли в тамбурі, взяв м'які капці й знову вийшов у хол.

— О, це вже інша картина,— вигукнула Грейс, яка сиділа в одному з шовкових крісел і курила із звичайним своїм байдужим виглядом.— Отам на дивані я поклатала усе, що змогла знайти. Перевдягайтеся спокійно. Я не дивлюсь.

Дивитиметься вона чи ні, це мені однаково. Я віддавна звик стояти голий перед незнайомими людьми, ще відтоді, коли один американський полковник в Афінах з такою ж привітністю пропонував мені свій гардероб і ванну, визволивши мене з в'язниці. Зовсім безкорисливо, звичайно. І з єдиним дружнім проханням: щоб я став зрадником.

Я почав одягатися. Чи це щасливий збіг, чи завчасна передбачливість, але усе, від костюма до взуття, як на мене шите. Я завершив свій туалет, зав'язавши дорогу темно-синю краватку й надягнувши піджак, і підійшов до пересувного столика, щоб поновити витрачену енергію.

— Ну, тепер справді картина зовсім інша,— визнала Грейс, критично спостерігаючи, як я наливав віскі у високу кришталеву склянку.— Правда, ви трохи схудли,

але це вам личить. Боюся навіть, що знову закохаюся у вас...

— Мені загрожували й страшнішими небезпеками,— відказав я, піднімаючи склянку.

Але рука моя застигла на піддорозі, бо в цей момент я помітив, що у дверях безшумно постав Сеймур.

— Невже ви п'єте самі, Майкле? Не забувайте, що це найточніша прикмета близького алкоголізму. Тому запропонуйте що-небудь і мені.

Я подолав дрож у руках, і, наче нічого не сталося, налив віскі в іншу склянку, й мовчки подав її гостеві чи господареві, який підійшов до мене.

— За ваше здоров'я!— сказав Сеймур і підняв склянку.

Я промимрив щось у відповідь і вихилив свою до дна, бо в цю мить відчував гостру потребу у будь-чому відживлюючому.

— Сідайте!— приязно запросив американець.

Я сів у крісло поруч з Грейс. Вільям узяв сигарету, простягнув мені іншу, запалив і собі невимушено всівся на дивані, схрестивши довгі ноги.

— Отже, ви вже понад два тижні тікаєте од нас... Тікаєте і ховаєтесь, немов ми загрожуюмо вам загибеллю...

Констатація цілком справедлива, тому я не визнав за потрібне відповідати.

— А, зрештою, сталося так, що ви самі прийшли до нас і замість загибелі знайшли порятунок...

— Я прийшов до Грейс,— уточнив.

— Авжеж, знаю. І не треба мені про це нагадувати, щоб зайвий раз не принижувати мене. Визнаю, Грейс зробила те, чого не зміг я. Вона справді вклала багато амбіції у цю операцію. Так багато, що її самовідданість не можна пояснити інакше, ніж прихильністю до вас або ненавистю до мене...

— Я виконала своє завдання,— сухо зауважила жінка.

— Так, так. Але з наміром показати, що можете виконувати завдання краще за свого шефа.

Американець замовк, щоб узяти з рота сигарету й допити віскі. Потім вів далі:

— Однак це окреме питання. А коли йдеться про врятування людини, всі окремі питання відходять на задній план. Ви врятовані, Майкле. Докуріть спокійно

сигарету, а потім закусить, і відпочивайте, і взагалі більше ні про що не думайте. Ви врятовані.

— У якому смислі?— насмілився я нарешті озватися.

— У тому смислі, що в нас немає жодного наміру віддавати вас місцевим властям і що всі мої попередні обіцянки задишаються в силі більше ніж будь-коли. Бо ви блискуче витримали іспит і беззаперечно довели, що я не помилився у своєму виборі.

— Про який іспит ви говорите?

— Про останні тижні. Звичайно, оцінюване з певного погляду, ваше переховування було явною дурницею, бо коли комбінацію добре складено, немає жодного шансу вирватися з неї. Але з чисто технічного погляду ваша поведінка свідчить про добру стійкість і кмітливість. Отже, я готовий працювати з вами більше ніж будь-коли. І всі мої обіцянки залишаються в силі.

— Ясно,— кивнув я.— Ви виявились наполегливішим за мене, Вільяме, і я змушений капітулювати.

— Ви не капітулюєте, а воскресаете,— поправив мене американець. І, звернувшись до Грейс, попросив:— Будь ласка, налейте нам ще трохи віскі!

Грейс виконала прохання, і Сеймур знову привітно підняв склянку:

— За ваше здоров'я, Майкле!

Він випив, загасив сигарету й підвівся:

— Тільки перш ніж піти, я хочу попередити вас, що цього разу у вас немає жодного шансу повторити номер із втечею. Я не серджуся на вас за мігрень, спричинену паралізуючим газом, ані за обтяжливу вашу впертість, але мушу сказати, що відтепер вам доведеться забути про це. Квартира добре заблокована, й у ній та поза нею ви будете під постійним наглядом аж до моменту, коли ми зрозуміємо, що ви справді змінили свої уподобання.

— Якщо не помиляюсь, такий режим не фігурував у ваших обіцянках,— зауважив я.

— Так, але ви самі його обумовили. Та він нічим вам не докучатиме, крім тих випадків, коли вам заманеться його порушити. Ви матимете усе необхідне. Радитимете життю. Дихатимете на повні груди, задоволені з свого відродження!

Він махнув мені на прощання рукою й вийшов.

— Добре ви мене купили,— проказав я, глянувши на Грейс.

— Це був єдиний спосіб урятувати вас,— знизала плечима жінка.

— Ваш порятунок для мене рівнозначний розгрому. Та однаково мені вже несила опиратися, і я безмежно зморений, і взагалі єдине, чого я хочу,— впасти у чисте ліжко й заснути.

— Ліжко у сусідній кімнаті. І, сподіваюсь, досить чисте,— промовила секретарка. А коли я встав, додала:— Не гнівайтесь на мене, Майкле. Я поклала собі обдурити цього чоловіка. Й оскільки ви мені не допомогли, обдурю його сама. Незабаром ви зрозумієте, що тільки виграєте від усієї цієї історії.

— Добре, добре. Я не гніваюсь на вас,— сказав я втомлено і пішов до спальні.

Ліжко було велике й м'яке і, природно, абсолютно чисте, і я з насолодою ліг у нього, загорнувшись у пухову ковдру. Боюся тільки, що недовго усе це лишатиметься таким чистим. Бо будши у ванній, я про всяк випадок приховав у капцях лезо для гоління. І тепер, згорнувшись під ковдрою і не чекаючи приступу зрадницьких думок, швидким і енергійним рухом перерівав собі вени на обох руках.

Біль не дуже сильний. В усякому разі, не сильніший за звичайний поріз. Відмінність тільки в тому, що наслідки будуть інші, ніж при звичайному пораненні. Я приклав палець до рани на одній руці, а потім до другої, аби пересвідчитися, що кров справді витікає. Ніколи не припускав, що дійду до цього акту малодухості, який називається самогубством. Та коли нема іншого виходу... І коли це єдиний спосіб уникнути іншої, далеко страшнішої малодухості...

Кров витікає дуже повільно, але це не має значення, мені нікуди поспішати. І я лежу під пуховою ковдрою, намагаючись одігнати гнітючі думки, не думати про неприємну липку вологу на моєму тілі й оте образливе й дурне почуття жалю до самого себе, яке подеколи охоплює нас. Відмежуватися від усього й упасти в обійми солодкої знемоги, з якою приймає мене царство небуття... Царство Великої нудьги...

* * *

Усього цього, звичайно, не було. Але я і не снів. Я все переживав увіч і відчував, що в моїй голові зовсім ясно і що пропасниця пройшла. Раптом я здригнувся од

страху. Злякався не уявного самогубства, а того, що можу лежати отак, з розплющеними очима, і переживати як реальність те, чого не було і не могло бути. Значить, я справді починаю божеволіти.

Я спробував загнuzдати свій страх, страх, який викликав я сам, оте, що коїлося у моїй голові. Бо страх — це тільки інстинктивний дроз, брідкий дроз, який завжди можна здолати, аби тільки уміти це.

Ні, страх не можна ані угамувати, ані загнuzдати. Страх треба просто усунути. На мить звільнити голову од усього, що є в ній. Тоді з усім іншим зникне і страх. Відчути себе вільним від отих розмірковувань, які спричинюють страх. А коли вони спробують повернутися, двері вже будуть зачинені.

Але для цього треба бути при свідомості. Бо тільки заснеш, страхи знову проникнуть у тебе, немов жахливі привиди, поліцаї, сеймури і незнайомі особи, які зазирають у темряві крізь дірки барака й шепочуть: «Ось він, оточуйте будівлю!» — і ти прокидаєшся, мокрий од поту, й безтямно вдивляєшся у темряву, а щойно заплющив очі, знову чуєш у вухах голос американця:

«Ви прийшли дуже пізно, Майкле! Ви вже несповна розуму, зовсім збожеволіли, а нам не потрібні божевільні!»

Коли я, нарешті, повністю прокинувся, надворі знову було світло, і я відчув, що зовсім задубів од холоду й вологи.

«Саме час розім'ятися,— сказав я сам собі.— Саме час, якщо не хочеш сконати отут, в оцій брудній норі».

Спробував підвестися, і коли це нарешті вдалося і я постояв кілька хвилин, зіпершися на стінку, у голові знову прояснилося. «Ти мусиш змотатися до міста, з'ясувати, який зараз день і котра година і взагалі знову увійти в курс справ»,— наказав я сам собі, з легким запамороченням роблячи перші кроки.

З тривалими перепочинками я дістався до передмістя, точно, як у вчорашньому маренні, тільки зараз світло і все відбувається насправді, якщо тільки дивна ясність у голові знову не підведе мене.

Я звирив свій годинник по годиннику в бакалії: десять тридцять п'ять. Подивився на газети в кіоску і встановив, що сьогодні понеділок. Місію завершено, і можна знову повертатися у свою схованку. Завтра вівторок, отже, я мушу дочекатися вівторка, сьомої години вечо-

ра, хоча яка користь од того, що настане вівторок і сьома година вечора.

Слід було б повернутися назад у барак, але згадка про його напівтемряву негайно пов'язалася із згадкою про повну самотність, і про страх, і про небуття Великої нудьги. «Давай уперед,— скомандував я сам собі,— коли таки почнеш божеволіти, то тільки завдяки бараку, навколо якого немає живої душі і де тебе навідують привиди. Немає іншого способу позбутися привидів, як бути поміж людей».

І я пішов вузькими вуличками передмістя, а потім вийшов і на ширші, а затим — і на просторі бульвари з магазинами і перехожими біля магазинів і галасливим потоком легкових машин.

«Іди спокійно,— думав я,— і не озирайся, і не тікай од поліцаїв. Поліцаї! Що тобі до них! Ти вже у такому вигляді, що жоден поліцай не впізнає тебе».

І я йшов далі до центру, прислухаючись до цього внутрішнього голосу, не відаючи навіть, куди забрів. А потім до внутрішнього голосу несподівано приєднався інший голос — голос мого шлунка — і я відчув наче задоволення, бо людина, яка відчуває голод, ще не втрачена для життя.

Небо похмуре, але вітерець легкий і теплий, і хоча кожної миті може задощити, зараз дощу не було, і я у спокійному забутті дійшов до одного з перехресть на Вестерброгаде. Вулиця мені знайома, але ця обставина не дуже привернула мою увагу, бо у цьому місті вже багато вулиць знайомі мені. Я йшов повільно, тримаючись якнайближче до фасадів, щоб не заважати перехожим, коли погляд мій натрапив на одну невелику вітрину. В глибині приміщення сиділо двоє чоловіків, а біля самого вікна — якась дівчина, що працювала за невеликим письмовим столом. Дівчина, напевно, болгарка, судячи з рис її обличчя, хоча чоловік ніколи не може бути впевнений у жінках. Оті двоє, певно, теж болгарки.

«Ну й що, як болгарки», — подумав я, поминаючи вітрину, не змінивши своєї лінивої ходи.

Те, що у цьому місті постійно працюють болгарки, ніколи не було таємницею для мене, і я не раз згадував про це, але побіжно, — бо чим оті болгарки можуть допомогти мені, людині, яку переслідують за вбивство? Заховати мене? З якої речі? За чим наказом? І найістот-

ніше: у який спосіб? А щодо наказів, то мені вони добре відомі, бо адресовані до мене самого: «Жодних контактів ні за яких обставин...»

Я вже пройшов з десятків метрів од вітрини, коли мене перестрів якийсь чоловік. Я завмер на мить, але зразу ж збагнув, що це просто звичайний рознощик рекламних листівок, який роздає їх абикому, бо намагається найшвидше позбутися їх, не гребуючи навіть випадковими гультіпаками. Я узяв проспект і машинально розгорнув його, йдучи своєю дорогою, а тоді мимохіть зупинився, бо побачив кольоровий фотознімок знайомої місцевості, і ця місцевість не що інше, як Золоті Піски, з вохряними пляжами і блакитним морем, а над знімком написано великими латинськими літерами:

«БОЛГАРІЯ»

Саме так: Бол-га-рія. Таке знайоме і таке далеке слово, що я не міг утриматися і прочитав його вдруге, а тоді — ще раз, щоб пересвідчитися у реальності цих звуків, які вловлював смутно, неначе хтось інший промовляв їх дуже здалеку: Бол-га-рія...

Я так захопився читанням, що в першу мить не помітив небезпеки. Вона виникла в образі здорового поліцая, який від ближчого рогу зосереджено дивився на мене, явно невдоволений тим, що я перешкоджаю рухові. У своїх вештаннях по місту протягом останніх тижнів я не раз стикався з поліцаями, але вони зневажливо обминали мене, бо голодранець заслуговує на увагу тільки тоді, коли його застають в момент жебрання. Я намірився продовжувати путь, але в цей момент поліцай важко й повільно покрокував до мене. Слід було б, мабуть, йти просто назустріч й спробувати байдуже обійти його: такі фронтальні дії звичайно обеззброюють противника і присипляють зайву підозріливість. Та чи мене злякала небезпека, чи я втратив рефлeksi, але я вчинив найбільшу дурницю: повернувся й швидким кроком подався назад. Озирнувшись на розі, побачив, що поліцай теж прискорив ходу, і я, ледве завернувши на Вестерброгаде, побіг щодуху, сподіваючись перетнути бульвар і зникнути у протилежній вулиці. Поліцай щось вигукнув, а потім розляглося оглушливе сюрчання. Я побіг ще хутчіш, але перш ніж добіг до наміченого рогу, побачив, що звідти вискочив інший поліцай.

Єдиним можливим напрямком втечі залишався найнебезпечніший: середина самої Вестерброгаде. Я побіг по асфальту, петляючи серед машин, чуючи, що в мене за спиною сюрчать уже кілька поліцаїв. Потік машин раптом урвався й застиг у незвичній непорушності, люди з обох тротуарів вимахували руками або витріщалися на мене, і що найбільш неприємно, навпроти, серед машин, несподівано з'явилася ціла група поліцаїв.

Я вже добіг до тієї частини бульвару, де він стає величезним мостом над районом вокзалу. І саме в ту мить, коли навпроти з'явилися поліцаї, мій слух вловив стукіт поїзда, що відходив. Та з поїздом чи без нього зараз для мене міст був єдиним можливим порятунком, як і лезо для гоління у моєму кошмарі, і я, вже нічого не тямлячи, перескочив парапет і стрибнув у порожнечу.

* *

Навколо мене темно, і я не знаю, чи це темрява ночі, чи черговий приступ. Потім я вирішив, що черговий припадок минув або ще не настав, що в даному разі однаково. Я встановив, що лежу у величезній трубі, де смердить асфальтом, і через силу згадую, немов дуже давне і майже забуте, як я добрався до цієї покинутої біля насипу труби, вистрибнувши на ходу з товарного вагона.

Падаючи з мосту, я влучив точно в середину товарного вагона, і ця випадковість урятувала мене. Щоправда, вагон був завантажений не бавовною, а кам'яним вугіллям, і я зараз усім тілом відчував наслідки тієї подробиці.

Я вистрибнув з поїзда за кілька кілометрів від станції ціною двох-трьох додаткових синців. А потім досить довго блукав околицями, поки не натрапив на цю велетенську трубу, покинуту край насипу такої ж покинутої колії. Спочатку я збагнув, що труба, навіть покинута серед поля, не дуже надійне сховище, але вона майже заросла бур'яном, а в мене вже не було більше сил, бо тимчасове напруження мене залишило і я відчував, що кожної миті можу знепритомніти.

А потім я справді втратив свідомість, але це сталося вже в трубі, бо мені пригадалися запахи асфальту й остання моя смутна думка: «Добре, що її обмазали асфальтом... асфальт ізолює цемент... ізолює тебе від холоднечі цементу... добре, добре...»

До мене долинули сухі постріли з автомата, і щось просвистіло над головою у пожухлому од спеки листі.
— Треба добігти он до того каменя і кинути в них одне-два яйця,— промовив Любо Ангелов.

Любо говорив у неозначеній особі, але ці слова стосувалися мене, бо його самого поранено в ноги, а в Стефана так влучили, що він навряд чи вийде живий з цього гайочка.

Власне, це навіть не гайок, а жалюгідні кущики посірілої зелені понад урвищем, жалюгідний залишок давніх спроб затримати руйнування схилів. І ми троє причаїлися під рідким листям, поки оті, нагорі, тренуються у стрільбі по наших головах.

— Треба перебігти до того каменя...— повторив Любо.

«Отой камінь» такий же, як і решта, тобто не дає ніякого прикриття. І коли Любо говорить про «отой камінь», а не про інший, то тільки тому, що лише звідти можна закинути гранату у гніздо бандитів.

Скелястий хребет пагорба піднімається пустельний і страшний, попелясто-сірий під білим розпеченим небом. Треба перетнути отой зловісний схил, над яким свистять кулі, й залишитися живим. Треба подолати оці спечні й голі межі смерті й уціліти. А коли загинеш... що ж, ти не перший, хто наклав головою... важливо тільки не загинути до того, як жбурнеш гранату.

Знову залунали постріли, уривчасті й рідкі, бо оті, на горі, певно, бережуть набої. Я спробував підвестися, але ноги в мене важкі, немов налиті свинцем, і я знаю з досвіду, що це свинець страху. «Нумо, Емілю, твоя черга, хлопче мій!» — як завжди у такі хвилини кажу я собі, аби переконати, що наступне лише неминучий маленький іспит. Підводжуся останнім зусиллям волі. Але напруження потрібне тільки для першого кроку. А за мить ноги самі понесуть мене через сипкий хребет кам'янистого горба.

Я біг, зігнувшись удвоє, і немов уві сні чув тонкий посвист куль навколо і, відчувши гострий жар у плечі, продовжував бігти уперед, і час наче зупинився, закутий в одну безмежну мить жару, болю й сліпучого світла. А потім одне за одним я жбурнув три сталевих яйця, і вибухи, здавалося, розтрощили дамбу часу, бо

він знову почав капати секунда по секунді, наче стукав в одному ритмі з пульсом моїх скронь.

Я випростався, щоб пересвідчитися, чи отих справді знешкоджено, але западина простиралася переді мною безмовна і пуста.

— На горі нікого нема!— закричав я, біжачи назад.

Однак кущі зів'ялої акації внизу теж безмовні і пусті.

— Любо, де ви?— знову закричав я.

Потім закричав ще раз і знову роздирав горлянку криком, бо думав, що слід кричати гучніше, оскільки Любо і Стефан після вибухів одійшли вже далеко. А тоді раптом здогадався, що кричу марно, бо навколо немає ніякого Любо, ані взагалі живої душі, і я зовсім самотній серед пустки й пустельної спеки.

* * *

— Вони нас купили,— сказав я.— Кинувши гранати, я вискочив на гору, але там нікого не було.

А говорив це Любо, бо кінець кінцем знайшов його. Він сидів на купі каміння, а Стефан віддавав душу богові.

— Це ми із Стефаном викурили їх,— пояснив мені Любо.— Ми зайшли з другого боку і викурили їх, бо подумали, що ти можеш злякатися.

— Дурниці,— відказав я, намагаючись приховати образу.— Ти знаєш, що я вмю скручувати в'язи страхів. Смерть не така вже й страшна.

— Ти нічого не розумієш у цих справах,— проказав з блідою усмішкою Любо.— Ти ще не вмирав, аби знати, що це...

— Дурниці,— повторив я.— Я не раз помирав і маю точне уявлення про це...

— Ти завжди був трошки того, Емілю,— знову усмінувся Любо, покрутивши пальцем біля скроні.— Ти при кожній небезпеці уявляєш, що помираєш, але я, вже справді мертвий, можу тобі сказати, що, на щастя чи нещастя, є лише одна смерть. Діждися її, а тоді поговоримо.

* * *

Сон відлетів, але я, певно, все ще перебував у дрімоті, бо думав: «Треба запитати в нього, коли ж прийде моя смерть. Усе зовсім інакше, коли наперед знаєш свій строк».

З одного боку труби проникло світло, і я вирішив, що вже день. Потім подумав, що слід було б глянути на годинник, але він знову зупинився, бо я його не завів або вдарив під час падіння. Я з жахливою повільністю ухвалював ці елементарні рішення щодо найпростіших речей, і тому мусило спливати ще доволі часу, поки я наважився подивитися на те, що цілу вічність стискував у правиці.

Світло проникало через один отвір труби, бо я зім'яв бур'ян, коли залізав у трубу. Насилу зіперся на лікті й розчепірів пальці. Там лежав зовсім зібганий папірець, що його я узяв на вулиці. Заходився старанно розгладжувати його і розправляв його так довго, що майже забув, для чого я це роблю, коли мій погляд зупинився на слові, написаному великими літерами:

«БОЛГАРІЯ»

Я прочитав його знову, а тоді вимовив по складах, бо тут, у цій трубі, ніхто мене не почує: «Б о л - г а - р і - я».

У напівтемряві труби склади звучали наче дзвони, й від того слово здавалося ще більш дивним. Справді, дивне слово. І дивно знайоме.

Певний час я повільно й болісно міркував про це слово і його смисл. Потім крізь оцю неясну й обтяжливу повільність пробилася якась думка.

«Сьогодні вівторок,— сказав я собі.— Певно, вівторок. Неможливо, щоб я пролежав вівторок непритомний».

Ця думка ще якийсь час давала поживу для розмірковувань. «Ну й що, як вівторок?.. День, як і середа, і як усі інші дні».

Минуло ще багато хвилин, поки я натрапив на наступну думку:

«Так, вівторок... Тільки вийти звідси означає попастися...»

Ну й що з того?

Нарешті усвідомлення, що вже нема чого втрачати, вивільнило мене з поглинаючого липкого мулу неповоротких розмірковувань. Нема чого більше втрачати і нема іншого шляху, крім наміченого, незалежно від того, куди він приведе.

І раптом я відчув себе, як тоді, коли біг через сипкий схи́л під кулями. Я поповз по трубі, сам здивувавшись своїй здатності рухатися, устав і обдивився.

Через хвилину я вже вмивав обличчя крижаною водою з калюжі, змиваючи з себе бруд і заціпеніння.

* * *

Рівно о сьомій, ледве тримаючись на ногах, ідучи серед натовпу, я поминув вхід до «Тіволі». Не треба було дуже придивлятися, аби помітити, що чоловіка у кашкеті й цього разу немає.

На тому місці, де мав стояти «зв'язковий», стояв зовсім інший чоловік. Але його я знаю, значно краще знаю, ніж отого у кашкеті і з сумкою. Це Борислав, і я впізнав його, хоча він був у формі моряка торгового флоту. Це Борислав, і я ледве стримався, щоб не озватися до друга, який несподівано з'явився у цьому чужому місті. Але я стримався, бо не міг озватися, не мав права озватися і лише відзначив, що Борислав також мене помітив, і коли його послали сюди за мною, то він уже знає, де я.

Я повільно пройшов повз «Тіволі», болісно відчуваючи, як у мені все нуртує, усе кричить: «Повернися назад! Повернися, чи ти збожеволів?» Потім я опанував себе і завернув у маленьку вуличку за парком. То був зовсім маленький глухий кут, і я прекрасно знав, що виходу з нього немає, але завернув туди, бо вже більше нікуди йти, та й Борислав...

— Емілю!— почув я в ту ж мить знайомий голос.

Я зупинився й обернувся, намагаючись бути якомога спокійнішим і упевненим у собі. Спокійним і упевненим, як і годиться людині, якій доручено відповідальне завдання.

— Зустрілися і не впізнали один одного, га?— сказав Борислав, трусонувши мене за плечі.— Тільки я тебе впізнав... хоч і не зразу... Страшно ти замаскувався, брате... Так замаскувався, неначе вийшов з того світу...

* * *

Через дві години я ступив на палубу німецького торгового пароплава, готового відпливти до Ростока. Прикордонний контроль пройшов без ускладнень, бо я значився у списках екіпажу і мій паспорт разом з морською формою не викликав сумнівів.

У нічній темряві поза темними фасадами депо розкинулося осяяне неонам і електричним світлом місто, а ще

далі притулилися глухі передмістя, а за ними — ота покопана ямами місцина, брудна вода каналу, одинокий у темряві барак.

Стоячи на палубі, я бачив усе це і ще багато іншого, бачив освітлений білий фасад «Англетера», і строгу башту Ратуші, і кришталеві двері «Амбасадора», у які саме в цей момент входять трохи похмурий чоловік і молода жінка в окулярах із зовнішністю старої діви. А там, за виром Фредеріксброгаде, по під холодними стінами рухається якась тінь, притискуючи до грудей жалюгідний брудний пакунок.

Добре, що я не маю звички збирати спогади. Коли б збирав їх, голова мені луснула б од спогадів.

З мостика пролунала спокійна команда. В утробі корабля запрацювали двигуни, і палуба рівномірно затремтіла. Матроси підняли трап. Пароплав повільно й обережно відділився від причалу.

— Ходімо вечеряти! — сказав Борислав, який стояв поруч.

Невдовзі ми вже сиділи у затишній, обшитій дубом офіцерській їдальні.

Мій друг більше запитував, ніж їв. Я відповідав йому, але дуже коротко, бо не міг витратити часу на балачки, коли переді мною стояло стільки їжі.

— Ми знали, що ти витримаєш, — заявив Борислав, із задоволенням спостерігаючи, як я упорався з салатом і шинкою, ченаче він сам приготував це. — Не кожен, звісно, витримав би, але за тебе ми не боялися.

— Зате я боявся...

— Ти не захоплюйся, — насмілився сказати мій друг, побачивши, що я узяв з таці копчену рибу. — Після такої голодовки тобі може стати погано.

— Це не зелені яблука, щоб мені стало погано.

Борислав пропустив повз вуха цю репліку, гадаючи, може, що йдеться про якусь приказку.

— Значить, боявся?

— Боявся, що ви спіймаєтесь на шифрограму...

— Першій частині ми повірили, а з другої зрозуміли, що нас дурять. У Центрі знають, хто може стати зрадником, а хто — ні.

— Боявся, що ви повірите, — повторив я і з жалем відсунув копчену рибу, боячися, щоб мені справді не стало зле. — Особливо коли втратив зв'язок...

— Зв'язок ти втратив до деякої міри з власної вини.

— Чому з моєї?

— А тому, що твого зв'язківця узяли вже наступного ранку, коли він прийшов бронювати тобі квиток.

— А плівки?

— Плівки встиг переслати. Але його самого взяли.

— Ну, і..?

— І... нічого. Він пояснив, що квиток дав йому невідомий турист і що він погодився зробити цю послугу за винагороду. Звичайно, поліція не повірила. Але чоловік працює в інформаційному бюро на вокзалі, постійно має справи з туристами, і його пояснення було правдоподібне. Отже, його кінець кінцем одпустили.

— Але наступного вівторка зустрічі не відбулося.

— А хто ж міг прийти? Ми не могли послати нову людину, поки не перевірили, чи не виказав зв'язківець і зустріч, і паролі, і все інше. Чи ти хотів, щоб ми загнули тебе у пастку? А коли перевірили, вівторок минув.

— А я думав, ви повірили брехні,— повторював я.

Борислав вийняв пачку «Кента», запалив і кинув сигарети на стіл.

— А ти таки закурив...— зауважив я.

— Що ж робити...

— Не палити,— відповів я і собі узяв сигарету.

Перша сигарета викликала таке ж запаморочення, яке я відчув, марячи увіч, у розкішній вітальні на Зьондербульварі. На щастя, зараз я не стояв, а сидів у порядній офіцерській їдальні на німецькому пароплаві.

— Ти справді прибрав отого мерзотника чи...?— поцікавився Борислав.

— Вони самі його прибрави,— відповів я. І знову повернувся до свого:— Коли оце побачив, як ти подивився на мене, я подумав, що ви відмовились од мене.

— Дурниці,— пробурмотів мій друг. Він кахикнув, наче прочищаючи горло, і додав:— Батьківщина ніколи не зрікається своїх. Навіщо дурниці патякаєш...

Видать, я справді подурнішав од самотності. Я затагнувся димом, відкинувся на стільці й у сонному блаженстві заслухався у рівне гудіння машин.

А потім збагнув, що знову розмовляю у думках:

«Чуєш, Вільяме,— говорив я.— Батьківщина ніколи не зрікається своїх. Занотуй це собі де-небудь, друже».

— Ти задрімав?— почувся здалеку голос Борислава.

«Зовсім ні,— відказав я подумки.— Просто закінчую одну довгу розмову».

Богомил Райнов і його творчість

Богомил Райнов належить до тієї плеяди болгарських письменників, які прийшли в літературу напередодні другої світової війни, надійно зміцнивши фронт демократичних і пролетарських сил, і чия творчість після перемоги над фашизмом активно сприяла утвердженню в країні нового ладу, а в літературі — зміцненню й розквіту соціалістичного реалізму.

За три десятиліття творчої праці талант Богомила Райнова розкрився щедро й різноманітно. Кілька поетичних збірок, оповідання, повісті, романи, статті та розвідки про літературу, дослідження в галузі образотворчого мистецтва, праці з естетики — такий творчий доробок письменника.

Уже перша поетична збірка «Поезії» (1941) була відзначена прогресивною критикою як непересічне літературне явище. І справді, цю невеличку книжку важко назвати книжкою початківця — так могутньо бився в ній пульс сучасності, такий досконалий був її стиль, такою свіжістю віяло від метафор... В ній відчутно захоплення Маяковським, а ще — Вапцаровим, з яким Райнов був близько знайомий.

Аналізуючи пізніший поетичний доробок Райнова, критики відзначають інтелектуальну насиченість, філософічність його віршів. Поет прагне зрозуміти світ і людину в ньому, взяту в складних зв'язках і особистих стосунках, у формуванні її як особи.

Проживши кілька років у Парижі (як аташе НРБ з питань культури), поет добре пізнав це дивовижне місто з його мрійливою красою та різкими соціальними контрастами, його полонило величне французьке мистецтво, і він навіки прихилився серцем до простих парижан, які свято бережуть у своїй душі вогонь великих революцій. Таким Париж і увійшов у його твори — поетичні і прозові.

Оповідання Богомила Райнова т. зв. «паризького» циклу вийшли в світ 1958 р. під назвою «Людина на розі». Про що ж ці оповідання? Про людину, яка прагне щастя, але позбавлена його в суспільстві, що узаконило відчуженість між людьми, в суспільстві, де страх самотності гнітить кожного, де мірилом людських відносин є гроші. Але це також оповідання про людину, яка намагається подолати цю відчуженість, об'єднати людей в боротьбі за кращу долю, за справедливий суспільний устрій.

Герой оповідання «Марсельеза», спостерігаючи демонстрацію трудящих, раптом починає розуміти, що варто йому ступнути кілька кроків і приєднатися до демонстрантів, як він уже не буде самотній, в нього буде багато друзів.

Продавець комуністичної газети «Юманіте» (оповідання «Людина на розі»), відчувши хвилину розгубленість натовпу перед

смертельною небезпекою, подумав: «Кожен чекає, щоб це зробив хтось інший. Та коли кожен чекатиме, щоб це зробив хтось інший, ми ніколи не рушимо»,— і пішов перший, ту ж мить упавши від кулі поліцая. Але за ним уже рушили інші, отже, він виправдав своє звання людини, виконав свій обов'язок перед людьми, а хіба не в цьому смисл людського життя, хіба не в цьому, зрештою, щастя?..

Соціальний пафос цих оповідань, правдивість і життєвість людських характерів, тонкий психологічний малюнок — усе це поставило збірку «Людина на розі» врівень з кращими досягненнями болгарської літератури.

В оповіданнях цієї збірки Богомил Райнов виявив глибоке розуміння людської психології, передусім психології людини, що йде на подвиг, на смерть заради спільної справи. Та особливо проникливо він розкрив внутрішній світ людини-борця в повісті «Як вмираємо тільки ми» (1961).

Письменник веде свою оповідь стримано і якимось ніби буденно. Герой — молодий француз, що вступив до лав борців за свободу Алжiru. Схоплений поліцією, він мужньо зносить нелюдські тортури, і здається, що сили його вже вичерпано. А проте тих сил вистачає до кінця, більше того, їх, здається, ще прибуває перед стратою, і він вбирає їх в себе разом із тихою піснею, яка несподівано полинула від темного громаддя в'язниці. «...Жак випростався на весь зріст і повільно рушив уперед. Худий і високий, він так гордо несе голову вперше за всі ці дні, протягом яких на його тіло впало стільки мук і випробувань. ...Жак крокує вперед, відчувачи, що на душі в нього стає спокійно, що він має сили померти. Померти так, як треба. Як інші. Як вмираємо тільки ми».

Твори Райнова, написані останнім часом, можна назвати художнім дослідженням дійсності, художнім пізнанням процесів, що відбуваються в людській свідомості в умовах будівництва соціалізму.

Серед цих творів найзначніше місце належить роману «Дороги в нікуди», в якому письменник звертається до пекучих питань етики й моралі, людських взаємин, людської поведінки і ставить їх так гостро, що неможливо лишатися байдужими до них.

...Лежить людина серед чотирьох білих стін, за вікном — стіна огорожі; час від часу — відвідини лікаря й медичної сестри, а частіше — самий тільки біль паморочить свідомість. Та ось в уяві хворого виникають людські обличчя, розгортаються цілі епізоди, відновлюються події минулого. Проте відновлюються в іншому освітленні, він ніби по-іншому бачить їх.

Звідки до нього прийшли невдачі? Де на його життєвій дорозі стався той поворот, за яким непомітно зникла впевненість у собі, відчайдушна сміливість бійця-підпільника, твердість переконаного у своїх ідеях науковця? І з якого часу почала підточувати його

душевні сили втома, відколи закрився в серце відчай, що привело до втрати творчого самопочуття.

Снуються спогади, зринають у пам'яті все нові й нові епізоди з його життя, триває напружена суперечка і з товаришами, і з самим собою. До останньої хвилини в душі героя йде процес морального самоочищення, самоаналізу, самовиховання, процес, конче потрібний не тільки цій людині, що зажадала скласти останній звіт перед собою, а й усім, кому треба жити далі, визначати свою поведінку, осмислювати свої вчинки. Бо життєвий досвід людини, образ якої відтворив письменник, вчить не піддаватися обставинам, не коритися втомі, не шукати в бездіяльності душевної рівноваги, і в цьому — велике виховне значення роману «Дороги в нікуди».

Звістка, що Богомил Райнов звернувся до гостросюжетного, пригодницького жанру, спершу здивувала прихильників його таланту. Адже не секрет, що твори цього жанру багато хто вважає літературою нижчого гатунку.

Проте Богомил Райнов ще раз підтвердив істину, що не жанр, а ідейна позиція і талант письменника визначають художньо-естетичну вартість твору. «Пан Ніхто», «Нема нічого ліпшого за негоду», «Велика нудьга» — твори, які швидко здобули визнання.

Примітною особливістю детективів Райнова є уславлення героїзму роботи контррозвідників — небезпечної, подвижницької, вкрай потрібної в наш час напруженої боротьби країн соціалізму за збереження миру. Коли імперіалістичні держави, насамперед США, виділяють астрономічні суми на шпигунство в соціалістичних країнах, на організацію диверсій, на створення й утримання шпигунської мережі, на різного роду підривну діяльність, — необхідність у протидії цим широко розгорнутим заходам, у знешкодженні такої діяльності, у зриві їхніх підступних планів стає очевидною. І почесний обов'язок наших письменників — виховувати в людях шанобливе ставлення до благородної професії контррозвідника.

Небезпечна робота контррозвідника нагадує діяльність революційного підпільника, образ якого з любов'ю і повагою не раз змальовував у своїх творах Райнов. Тому чимало спільних рис у талановитого контррозвідника Еміля Боева та, скажімо, у Жака, героя повісті «Як вмираємо тільки ми»; тому й подаються ці образи письменником мовби в одному ключі: ніякої афектації чи «псевдоромантичної» піднесеності в розповіді про вчинки героїв, відсутність інтригуючої значущості, ані сліду типових аксесуарів супермена, — перед нами людина, яка виконує свою роботу, робить свою справу. Нелегко — шляхом напруженої, клопіткої роботи мозку — даються контррозвідникові рішення, трапляються невдачі, що наражають

його на смертельну небезпеку, він відчуває потребу в порадах товаришів, яких, на жаль, немає поруч...

Письменник багатогранно й цікаво розкриває образ Еміля Боева. Це мужня, серйозна, схильна до іронії людина. Відповідно до специфіки професії, Боеву доводиться перевтілюватись, «відчужуватись» від себе, переймати чужі погляди, чужу мораль, жити чужими, не властивими йому інтересами (згадаймо комерсанта Роллана, подобу якого довелося прийняти Боеву). Але не зважаючи на всі обставини, він зберігає свою гідність, порядність, як розуміємо її ми. Згадаймо його ставлення до Ліди, яка заплуталась у житті, помилилась, але з якої ще може вийти хороша людина.

У Еміля Боева гострий розум, високе самовладання, витримка; він уміє правильно оцінити противника і його можливості, передбачаючи його дії. Образ Еміля Боева належить до кращих образів болгарської пригодницької літератури.

Характерна особливість гостросюжетних творів Райнова — їхнє чітке політичне спрямування. В одній із своїх історико-літературних праць про детективний жанр Райнов писав: «Художня література, присвячена розвідці, в основі своїй завжди є політичною літературою, і концепції автора завжди є політичними концепціями, незалежно від того, чи вони висловлені одверто, чи завуальовані якоюсь етичною і психологічною проблематикою»¹. Ідейно-художня концепція, що лежить в основі його романів, впливає з політичних поглядів їхнього автора-комуніста.

Справді, в ім'я чого працює контррозвідником Еміль Боев, яких винагород чи прибутків жадає він за свою небезпечну роботу? Ні, не про власне збагачення, винагороду чи особисту славу думає Боев, виконуючи найвідповідальніші завдання. Свою професію він обрав за покликанням душі, рішення присвятити своє життя розвідці було продиктоване ідейними міркуваннями, любов'ю до соціалістичної батьківщини. Саме — соціалістичної, тому та згряя політичних емігрантів-болгар, яка, перебуваючи на утриманні американської розвідки, за її вказівкою організувала в Парижі диверсійно-шпигунський Центр, викликає в нього і зневагу, і ненависть. Саме через ідейні міркування Боев самовіддано виконує завдання по знешкодженню діяльності диверсійного Центру.

Райнов показав себе майстром напруженого сюжету, його твори читаються з непослабним інтересом. Та головне їх достоїнство — моральне навантаження сюжету, його ідейна основа. Бо нас захоплює не так розгадка, не так розкриття таємниці, як ті духовні цінності, які ми осягаємо в його творах.

ОЛЕНА ШПИЛЬОВА

¹ «Всесвіт», 1971, № 10, стор. 150.

2крб.3коп.